POLIROM

Pavel Câmpeanu

CEAUȘESCU,
anii numărătorii inverse

DOCUMENT

POLIROM

DOCUMENT

La mai bine de un deceniu după execuţia de la Târgovişte, cartea lui Pavel Câmpeanu nu este doar un text în plus despre societatea totalitară în variantă românească. Rod al unui dublu demers, de rememorare şi analiză, sprijinit de documente şi mărturii inedite, lucrarea urmăreşte ascensiunea lui Nicolae Ceauşescu de la statutul de simplu membru P.C.R. la acela de lider al monstruosului aparat de partid şi de stat dispărut în 1989. El însuşi fost membru ilegalist al partidului, autorul îmbină forţa evocării personale cu examinarea lucidă a evenimentelor, conturând evoluţia unui sistem pe care l-a cunoscut din interior şi a şefului său politic, alături de care a stat închis în penitenciarul de la Jilava.

- **Tinereţea unui dictator**
- **Cazul Ştefan Foriş**
- **Cazul Ana Pauker**
- **Cazul Pătrăşcanu**
- **Înscăunarea unui nou secretar general**
- **Apogeul: 1968**
- **Obsedantul deceniu**
- **Naşterea şi moartea în România**
- **Scrisoarea celor şase veterani**
- **Fuga**

ISBN 973-683-840-4
9 789736 838408

Editura POLIROM
www.polirom.ro

Pavel Câmpeanu

Ceaușescu, anii numărătorii inverse

Pavel Câmpeanu (n. 1920) este doctor în ştiinţe sociale. A fost profesor la Institutul Politehnic, apoi la Facultăţile de Jurnalism şi Ştiinţe Politice. A fost directorul Oficiului de Studii şi Sondaje al TVR, director executiv al CIS (Centrul Independent de Studii Sociale), Directeur d'Études la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, apoi la Central European University, Budapesta. Bursier Fulbright. Dintre cărţile publicate amintim: *Radio, televiziune, public* (1967), *Oamenii şi teatrul* (1973), *Oamenii şi televiziunea* (1981), *The Syncretic Society* (1980), *Oamenii şi filmul* (1985), *De 4 ori în faţa urnelor* (1992), *Sociology of the Stalinist Social Order* (3 vol., 1986-1990) etc. Are o rubrică săptămânală în *Dilema*, intitulată „Glosar de tranziţie".

www.polirom.ro

© 2002 by Editura POLIROM

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Copou nr. 4, P.O. BOX 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, P.O. BOX 1-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

CÂMPEANU, PAVEL

Ceauşescu, anii numărătorii inverse / Pavel Câmpeanu – Iaşi: Polirom, 2002.

312 p.; 24 cm
Index

ISBN: 973-683-840-4

94(498)

Printed in ROMANIA

Pavel Câmpeanu

CEAUȘESCU, ANII NUMĂRĂTORII INVERSE

POLIROM
2002

Cuvânt înainte

Persoanele cărora autorul prezentei lucrări le este îndatorat se împart în două categorii: cele care i-au oferit sugestii pe parcursul elaborării; şi cele care l-au îndemnat – şi, de fapt, până la urmă l-au determinat – să o scrie. După 1965, mă dedicasem cercetărilor asupra mass-media şi opiniei publice în condiţiile dictaturii. Creând în acest scop un departament special, ascuns în prolixa organigramă a televiziunii, am reuşit să menţin respectiva activitate în afara controlului ideologic al instituţiilor de profil, începând cu faimosa Academie de studii sociale şi politice. Rezultatele acestor încercări au fost consemnate în numeroase articole, comunicări, rapoarte, în ţară şi peste hotare, precum şi în patru cărţi. Concomitent cu această activitate publică, îmi concentram – pe sub mână – principalele forţe asupra obiectivului meu prioritar: o teorie critică asupra societăţilor de tip stalinist. Realizat în deplină izolare la Bucureşti, proiectul a căpătat forma unei tetralogii tipărite de-a lungul anilor '80 în SUA sub titlul *The Sociology of the Stalinist Social Order*.

Explorând în continuare acest orizont în noile condiţii istorice, după 1989, interesul meu gravita spre o teorie a tranziţiilor spre poststalinism. Angajarea vreme de decenii în această direcţie tematică nu pregătea şi nu prevestea în nici un fel brusca schimbare de direcţie materializată în textul de faţă. Trecerea la istoria lui Nicolae Ceauşescu şi a Partidului Comunist din România reprezintă, sub raport intelectual şi profesional, indiferent de motivaţiile ei, un act de flagrantă discontinuitate.

Responsabilitatea acestor decizii îmi revine integral, dar principalul ei generator nu a fost un impuls interior, ci un şir de sugestii exterioare, susţinute de apariţia anumitor circumstanţe. Întâiul pas către o astfel de schimbare avea un caracter perfect aleatoriu: stând de vorbă cu amici mai tineri, mi se întâmpla să istorisesc câte un episod din trecutul îndepărtat, legat într-un fel sau altul de cele discutate. Ideea de a înlocui aceste evocări fragmentare orale printr-o carte de memorii a fost avansată pentru prima oară spre sfârşitul anilor '80 de Alin Teodorescu. După părerea lui, reacţia mea a fost aproape vehement negativă. Ca şi ceilalţi amici, el nu avea cum să ştie că în acea perioadă lucram la definitivarea volumului trei din tetralogia americană, *The Genesis*. Aceeaşi propunere mi-a făcut-o cu multă insistenţă un alt reprezentant al tinerei generaţii, filosoful Radu Bogdan, profesor la Universitatea Tulane, SUA.

– Sunt sfătuit să-mi scriu memoriile – i-am mărturisit statornicei mele colege Ştefana Steriade, sprijinitorul meu cel mai apropiat în tot ce întreprinsesem de-a lungul ultimelor decenii. Rezultatul: Ştefana a devenit cel mai asiduu militant pentru realizarea unui asemenea proiect. În acelaşi sens veneau opiniile cu greutate specifică ridicată ale fiicei mele Vera şi ale fiului meu Gheorghe, ambii, la vremea respectivă, oameni maturi.

Prietenul meu clujean Ernest Gall nu se mulţumea să-mi recomande, ci aproape mă soma să demarez cât mai grabnic o asemenea retrospectivă. Tot de la poalele Feleacului, chemări de a mă apuca să-mi scriu memoriile îmi adresa bunul meu amic Ion Aluaş, şeful catedrei de sociologie a Universităţii din Cluj, precum şi profesorul George Em. Marica. Sub o formă sau alta, în diverse momente, sfatul de a-mi scrie memoriile mi l-au dat prietenele mele americane jurista Linda Miller, care a predat până acum dreptul comercial internaţional în patru instituţii universitare din România, Gail Kligman, profesor de sociologie la UCLA, care a studiat antropologia satului maramureşean încă din vremea dictaturii, şi Bernard Guetta, fost director la *Nouvel Observateur*. Un moment deosebit al lentei mele evoluţii spre decizia finală l-a constituit o convorbire din mers cu Gabriela Adameşteanu, care, pe un ton necruţător, mi-a spus că idei teoretice ca ale mele pot avea şi alţii, dar experienţa mea existenţială este unică.

Socotind de la întâia formulare ritoasă a ideii – Alin Teodorescu în 1986 ori 1987 –, ezitările mele au durat peste un deceniu. Pe lângă enorma dificultate deja semnalată de a schimba registrul tematic, au intervenit nereuşitele mele tentative de a mă dedica unui militantism nepolitic al tranziţiei; un efect de frânare au avut şi tot mai viguroasele aprehensiuni pe care le nutream: riscul de a suscita bănuiala că încerc să-mi diminuez responsabilitatea pentru propriul meu trecut, interesul special probabil al multor cititori pentru detaliile anecdotice ale unei asemenea retrospective, îndoielile că pot propune un portret al fostului dictator nedistorsionat de animozitatea cu care l-am privit încă de la prima întâlnire şi, în sfârşit, poziţia submediocră pe care am deţinut-o în ierarhia stalinistă, mai ales după 1956.

În sprijinul recomandărilor care nu încetau să mi se reitereze au intervenit şi anumite circumstanţe. Anii de după revoluţie limpezeau primejdia crucială a tranziţiei: neputinţa smulgerii ei organice din matricele trecutului – de unde consolidarea imperativului de a cunoaşte acest trecut; o dată cu nevoia cunoaşterii adecvate a acestui trecut proliferau şi tentativele evocării lui mistificatoare; asumarea memoriei istorice dobândea caracterul unei cerinţe sociale de o arzătoare actualitate. Fertila literatură anticomunistă apărută în acest deceniu este concentrată, pentru motive uşor de înţeles, aproape exclusiv asupra perioadei dinainte de 1964, sfertul de secol al dictaturii ceauşiste formând astfel un teritoriu care abia aşteaptă să fie explorat. Acestor împrejurări de ansamblu li s-a adăugat una strict personală: înaintarea mea în vârstă până la un punct unde continuarea ezitării capătă conotaţiile unui lux exorbitant. În felul său, redactarea prezentei lucrări are şi valenţele unui testament politic. Ceea ce el încearcă să transmită nu este o relatare despre viaţa autorului, ci vizunea unui *insider* despre organizaţia care l-a generat pe Ceauşescu şi dictatura lui, organizaţie care, pe căi înşelătoare, continuă să supravieţuiască abolirii ei formale. Ezitările au fost depăşite, dar impactul lor poate fi lesne descifrat în structura compozită a lucrării. Fără a exclude unele episoade memorialistice, textul avansează şi unele teze teoretice, precumpănitor rămânând însă demersul istoric. Evocarea istorică acoperă un interval de 50 de ani: evoluţia PCR de-a lungul sfertului de secol premergător promovării lui Ceauşescu, iar apoi sfertul de secol al dictaturii acestuia. Primatul abordării istorice reclama completarea informaţiilor mele directe cu cercetarea unor surse documentare, travaliu care explică de ce elaborarea manuscrisului s-a întins pe o durată de aproape patru ani.

Pe lângă observaţii de substanţă, informaţii de maximă autenticitate mi-au prilejuit discuţiile cu Tania Brătescu, fiica Anei Pauker, şi cu soţul ei, doctorul Gheorghe Brătescu, adânc şi atât de activ implicat în descifrarea acestui capitol de istorie. Tot prin bunăvoinţa lor am putut consulta unele note întocmite de Robert Levy pentru cartea lui despre Ana Pauker, pe atunci încă în pregătire. Informaţii unice mi-au oferit interviurile pe care mi le-au furnizat Romeo Runcan, fostul tehnic al lui Ştefan Foriş, participant direct la arestarea acestuia de către Emil Bodnăraş, şi Ladislau Redlingher, fiul gazdei conspirative a lui Foriş după înapoierea din URSS. Importante documente de arhivă mi-au fost puse la dispoziţie cu generozitate, într-un spirit de perfectă solidaritate colegială, de către Stelian Tănase, el însuşi pasionat cercetător al istoriei PCR.

Pe parcursul muncii la manuscris, fiecare pargaraf şi chiar fiecare rând a fost examinat şi reexaminat de Ştefana, pe care nu ştiu dacă este mai corect să o consider principalul sfătuitor sau de-a dreptul coautor al lucrării. Observaţii stimulatoare la fragmentele pe care le-au citit mi-au făcut copiii mei Vera şi Gheorghe Câmpeanu, doamna Doina Jela şi Vlad Russo, Magdalena Boiangiu, dr. Dana Tudorache, Mariana Celac, Vladimir Tismăneanu, Irina Livezeanu, Adrian Cioroianu – sprijinitori între care un loc aparte revine echipelor redacţionale de la *22* şi *Sfera Politicii*, cărora li s-a adăugat şi *Observatorul Cultural*, mulţumită cărora diverse fragmente au ajuns sub ochii cititorilor înainte ca lucrarea să fi fost încheiată. Deosebit de îndatorat îi sunt lui Thomas Kleinninger nu numai pentru puterea de pătrundere a remarcelor, ci şi pentru asistenţa logistică acordată în cadrul Institutului de Studii Liberale.

Mulţumesc călduros tuturor celor menţionaţi, adăugând-o la lista lor pe Doina Lazăr, care a făcut faţă cu cordială îngăduinţă suprasolicitărilor tehnice provocate de convulsiva gestaţie a manuscrisului.

Pavel Câmpeanu

Capitolul I

ARGUMENTE

1. Argument istoric

Ce rost poate avea o nouă scriere despre Ceauşescu la peste un deceniu după uciderea lui? Lucrări dedicate integral sau parţial acestui subiect s-au mai publicat în anii '90 – de la însemnări ale unor rude ori ale unor persoane implicate în anumite evenimente până la analize ale unor cercetători. Noutatea pe care ar putea-o aduce scrierea de faţă ar ţine în primul rând de faptul că ea provine din interior, în multiple sensuri: din interiorul ţării, din interiorul unui domeniu de cercetare (sociologia), din interiorul PCR şi, până la un punct, din interiorul unor comunităţi care îl cuprindeau atât pe autor, cât şi pe Ceauşescu. Este vorba, prin urmare, despre o pluralitate a surselor, convertibilă într-o pluralitate a abordărilor: istorică, sociologică, memorialistică şi documentară.

În favoarea unei asemenea scrieri pare să pledeze şi momentul: după atâţia ani, anularea fostului dictator ca actor politic este destul de completă pentru a îngădui asumarea lui ca personaj istoric. Moştenirea lui continuă să-i supravieţuiască sub numeroase forme, de la contraproductivii giganţi industriali până la PRM, la imperceptibilele frustrări reziduale de masă şi la nedorinţa atâtor apostoli ai democraţiei de a deschide dosarele Securităţii. Iar desprinderea noastră de persistenta moştenire a lui Ceauşescu presupune nu să îl dăm uitării, ci să ni-l amintim în datele sale reale, nedistorsionate de resentimentele cu care stăpânirea lui ne-a încărcat. Dificultatea proiectului este considerabilă – căci, după cum remarcă Boia, „la Ceauşescu totul apare lipsit de măsură: pretenţia lui de a fonda o Românie cu totul alta (până la deplina modificare a peisajului urban şi rural, şi chiar a echilibrelor geografice), concomitent cu raportarea obsesivă la marii exponenţi ai unui destin românesc imuabil, dialectică derutantă însemnând în acelaşi timp identificarea cu istoria şi cu anularea ei" (Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 275).

Amprenta adâncă pe care Ceauşescu şi-a întipărit-o în istoria acestei ţări nu se datorează numai interferenţei dintre durata regimului său şi gradul în care el şi-a subsumat toate pârghiile puterii, ci şi unora dintre trăsăturile care îi conferă personajului o originalitate vecină cu bizareria, faţă de care societatea, aflată atâta vreme la cheremul lui, nu putea rămâne cu desăvârşire imună.

Originalitatea personajului se coroborează frecvent cu aceea a împrejurărilor, iar o tentativă de a le evoca pe ambele mi s-ar părea utilă. După mine, o asemenea evocare nu ar trebui să omită următoarele repere:

1. Printre conducătorii ţărilor staliniste din zonă, Ceauşescu a fost singurul care nu a dobândit funcţia supremă într-o situaţie de criză, ci în una de relativă relaxare a

tensiunilor sociale, economice şi politice, deci într-o situaţie care indică o tendinţă prevalentă spre consolidarea, şi nu spre slăbirea regimului. Circumstanţele nu îi cereau să salveze regimul, ci doar să continue consolidarea lui.

2. El nu a dobândit această funcţie înlăturându-şi predecesorul şi impunându-se în urma unei dispute politice – ca Brejnev, Kádár, Jivkov, Gomułka şi chiar Novotný –, ci succedându-i în urma unui deces natural şi fiind numit în acest post de forul îndreptăţit să ia o asemenea hotărâre. El nu ajunge deci la această funcţie ca un cuceritor, prin luptă, ci ca un moştenitor, prin votul statutar al Biroului Politic.
3. El este, de asemenea, singurul din acelaşi grup de conducători care, după 1953, nu îşi obţine numirea la recomandarea ori cu binecuvântarea Kremlinului, ci pe baza unei decizii independente, cu caracter naţional, concretizând distanţarea faţă de URSS proclamată cu mai puţin de un an înainte prin declaraţia PMR din aprilie 1964.
4. Ceauşescu nu îşi începe disputa cu predecesorul în timpul vieţii, ci după moartea acestuia, adoptând procedeul lui Hruşciov. Cu alte cuvinte, el nu a criticat puterea lui Gheorghiu-Dej în timpul exercitării ei – la care a avut o contribuţie de prim rang –, ci doar atunci când a ajuns să o exercite el însuşi.
5. Ceauşescu îşi instituie propriul cult nu pentru a-şi impune legitimitatea, ci după ce, în august 1968, o dobândise atrăgându-şi sprijinul manifest al societăţii pentru atitudinea de apărător intransigent al independenţei naţionale grav ameninţate. Dacă pentru un deţinător al acestui tip de putere utilitatea propriului cult constă în obţinerea, consolidarea sau simularea legitimităţii acestei puteri, pentru Ceauşescu instituirea cultului său nu are această utilitate, ori nu are iniţial o utilitate politică, ci una psihologică – aceea a propriei satisfacţii.
6. După invadarea Cehoslovaciei, el este singurul conducător al unui stat inclus în Tratatul de la Varşovia care beneficiază de sprijinul multiplu şi, totodată, de simpatia Occidentului. Noul secretar general evita recucerirea României de către supraputerea răsăriteană cucerind supraputerea apuseană.
7. Nelipsită de note personale, cordialitatea Vestului atestă că protejarea independenţei naţionale a României presupunea protejarea liderului care se identifica cu ea.
8. Indiferent cât de mult ori cât de puţin ar fi îndreptăţit-o acea conjunctură, identitatea dintre persoana lui Ceauşescu şi independenţa ţării reprezintă deopotrivă alegaţia fundamentală a cultului pe cale de a se naşte şi premisa fundamentală a politicii occidentale faţă de România. Astfel se configurează primul cult al unui lider stalinist la care participă activ lumea Occidentului.
9. În perioada lui de glorie, când se admitea că Ceauşescu personifică independenţa naţională a României, era mai degrabă trecut cu vederea faptul că el personifica şi regimul stalinist al acestei ţări. Dacă nu voiau să se opună independenţei naţionale şi politicii occidentale, anticomuniştilor din România nu le rămânea decât să-l sprijine pe noul lider comunist. Susţinând în acele împrejurări conivenţa dintre puterile apusene şi stalinismul naţional, mişcarea antistalinistă din România se plasa într-o situaţie absolut singulară, cu efecte profund nefaste pentru dezvoltarea ei viitoare.
10. Personificarea de către acelaşi actor a independenţei naţionale şi a regimului stalinist reprezintă două funcţii a căror compatibilitate nu poate depăşi durata unei conjuncturi. Într-o primă fază, întâia funcţie o eclipsează pe a doua – în faza următoare,

raportul se schimbă. Devine tot mai limpede că subtextul acestei independenţe naţionale este un mimetism social retrograd: Ceauşescu înfruntă URSS opunându-i modelul social pe care aceasta, după ce îl impusese altora, încearcă să-l rectifice.

11. Dintr-un alt punct de vedere, pe continentul european, acesta va fi singurul caz în care obiectul cultului – liderul – se sprijină mai puţin pe legăturile politice cu o clică oarecum stabilă, întorcându-se la străvechiul primat al legăturilor de sânge, adică spre numeroasa lui familie – de unde şi propensiunea spre un regim dinastic.

12. Ceauşescu îşi instaurează cultul în contratimp cu epoca, adică la peste zece ani după ce, ca urmare a morţii lui Stalin, noii conducători stalinişti din estul continentului trecuseră de la vechile, zgomotoasele ritualuri la procedee sensibil mai discrete de personificare a puterii. El se bazează tot mai mult pe un instrument de guvernare a cărui perimare istorică fusese recunoscută chiar de către elita stalinismului european. Prin urmare, cultul lui frenetic nu este doar inutil, ci şi vetust.

13. Această alunecare înapoi are şi alte implicaţii agravante: ritualul istoriceşte perimat al cultului îşi integrează tehnologia revoluţionară a comunicării. Astfel apare primul cult din istoria stalinismului al cărui principal instrument este televiziunea – tehnică pe care cultul lui Stalin nu apucase decât să o experimenteze.

14. Centrat în jurul independenţei naţionale, cultul lui Ceauşescu devine, în subsidiar, cultul naţiunii. În consonanţă cu mitul exacerbat al personajului, fervoarea naţionalistă formează nucleul unei confuze ideologii alternative, de esenţă populistă, care se de-marxizează păstrând un jargon cu vagi reminiscenţe pseudo-marxiste. Incluzând invocarea aşa-numitului marxism-leninism în ritualul propriului cult, Stalin îşi recunoştea filiaţiunea cu ideologia care îl precedase, pe când cultul lui Ceauşescu îşi improvizează o ideologie ad-hoc – în fapt, devine ideologia acelui regim.

15. Pe lângă insuportabilul său cult, originalitatea negativă a lui Ceauşescu rezidă în încă trei tendinţe specifice societăţilor staliniste, pe care deci nu el le-a inventat, dar cărora le-a imprimat în schimb dimensiuni de-a dreptul aberante. Este vorba despre:
    a. Industrializarea forţată susţinută printr-o acumulare forţată, alimentată nu de creşterea producţiei, ci de restrângerea necruţătoare a consumului, ajungând să facă din România ţara europeană cu populaţia cea mai săracă (exceptând Albania).
    b. Refuzul oricărei alte reforme decât cea ideologică, generator al unui imobilism structural care nu putea decât să precipite decăderea în plan social, economic şi politic.
    c. Modificarea echilibrului interinstituţional prin trecerea centrului de greutate al puterii de la Partidul Comunist la Poliţia secretă, având drept consecinţă emergenţa unui stat poliţienesc şi a unui regim bazat pe represiunea de masă.

16. Toate aceste caracteristici au aparţinut prin excelenţă stalinismului timpuriu prehruşciovian. Spre deosebire de marii opozanţi comunişti ai Kremlinului – Tito în Iugoslavia ori Mao în China –, Ceauşescu nu a încercat nici o clipă să schiţeze o alternativă la modelul social stalinist, ci a amestecat pur şi simplu non-conventionalismul politic faţă de URSS cu fidelitatea faţă de acest model în versiunea lui cea mai desuetă. Speculând această ambiguitate, el improvizează astfel singurul regim al pe[illegible]inismului antisovietic, ale cărui temelii fuseseră puse de predecesorul său.

resentimente capotez, lăsându-necontrolată dinamică a excesului, aceste caracteristici au început prin păcatul contrar, adoptea şi au sfârşit prin a o exaspera. Un puternic catalizator al acestei

exasperări a fost şi integrarea silită a populaţiei în ritualurile cultului. Oamenii erau constrânşi să exprime public convingeri opuse celor pe care le nutreau în forul lor interior. Consecinţele psihice ale acestei schizofrenii existenţiale subzistă multă vreme după ce cultul propriu-zis a dispărut împreună cu iniţiatorul său. Impalpabile prin natura lor, aceste reverberaţii psihice au o contibuţie prea puţin cercetată la prelungirea cultului lui Ceauşescu în România postceauşistă.

18. Spre sfârşitul anilor '80, Ceauşescu nu a fost singurul aliat formal al Moscovei care obstrucţiona reformele lui Gorbaciov. Toţi ceilalţi antireformişti ai perioadei : Husák, Honecker, Jivkov au sfârşit prin a ceda în faţa incontrolabilelor presiuni interne. Ceauşescu a rămas astfel singurul care, prea izolat de societatea căzută pradă disperării şi structural prea rigid pentru a-şi asuma eşecul, a împins mişcarea de protest spre formele, dimensiunile şi excesele unei revoluţii populare violente – caracter pe care prăbuşirea stalinismului nu l-a căpătat în nici o altă ţară est-europeană.

19. Ceauşescu a fost concomitent principalul artizan al condiţiilor care au dus la totala lui delegitimare şi al circumstanţelor imediate care au imprimat răsturnării lui caracterul unei stihii sociale. Dat fiind rolul lui personal în aceste două planuri, se poate spune că însăşi revoluţia contra cultului lui Ceauşescu s-a desfăşurat sub semnul cultului lui Ceauşescu.

20. Această constatare nu se mărgineşte să descrie scenariul revoluţiei din decembrie, ci defineşte însăşi substanţa ei istorică : pentru majoritatea celor care au înfăptuit-o, Revoluţia română din 1989 a avut un caracter preponderent anticeauşist, şi nu preponderent anticomunist.

21. Decurgând din acţiunea spontană a maselor, caracterul preponderent anticeauşist a constituit totodată obiectivul strategic al grupului care se pregătea şi, în cele din urmă, a izbutit să preia puterea. Convergenţa dintre această pornire spontană a maselor şi această opţiune strategică a amintitului grup a reprezentat veritabila premisă a noii puteri : limitând scopurile revoluţiei, ea exprima un deziderat al populaţiei. Corespunzând de asemenea intereselor armatei, caracterul predominant anticeauşist al revoluţiei a devenit caracterul predominant anticeauşist al tranziţiei României spre poststalinism – o orientare care a fost imprimată procesului de-a lungul primilor săi ani.
În acest sens, deci numai ca reper referenţial, cultul lui Ceauşescu se transmite de la regimul lui la revoluţia care i-a pus capăt şi de la revoluţie la procesul istoric al tranziţiei căreia ea i-a deschis un drum atât de plin de incertitudini.

22. Ceauşescu rămâne singur între omologii săi nu numai prin atâtea fapte ale vieţii sale, ci şi prin moartea sa. Nici unul dintre liderii stalinişti răsturnaţi în 1989 nu şi-a pierdut o dată cu puterea şi viaţa – în întrega istorie a stalinismului internaţional, nici unul dintre deţinătorii puterii supreme nu a fost trimis în faţa unui pluton de execuţie. Vocaţia lui Ceauşescu pentru exces se regăseşte astfel în destinul său politic şi uman care uneşte momentul său de glorie, august 1968, cu momentul sângerosului său sfârşit, decembrie 1989. Originalitatea lui este prezentă în fiecare dintre aceste două momente, dar mai cu seamă în articularea lor. El rămâne unicul lider stalinist c[illegible] izbuteşte să cucerească o legitimitate politică autentică, precum şi unul stalinist stalinist ucis în virtutea unui fals verdict judiciar care exprimă în[illegible]ata unei conjuncaceluiaşi popor. – în faza următoare,

2. Argument biografic

Argumentul suprem al celor care m-au sfătuit să scriu despre Ceauşescu l-a constituit împrejurarea că într-o anumită perioadă l-am cunoscut direct şi chiar îndeaproape. Argumentul este irefutabil, căci de fapt i-am cunoscut şi pe Nicolae, şi pe Elena Ceauşescu în circumstanţe şi în grade diferite, în ipostaza unor tineri anonimi, cărora deci nu aveam pe atunci de ce să le arăt un interes mai mare decât cel pe care putea să mi-l suscite persoana fiecăruia, prin nimic prevestitoare a viitorului la care vor ajunge.

Interesul meu moderat de atunci îmi îngreunează acum strădania de a-mi reîmprospăta amintirile, eliberându-le cât mai mult din învelişul propriilor mele impresii sub care au zăcut zeci de ani îngropate. Osteneala mi se pare neatrăgătoare şi pentru că vizează să satisfacă insaţiabila apetenţă tradiţională pentru anecdote despre viaţa privată a personajelor publice, un fel de kitsch informaţional, o apetenţă pe care nu o admir şi pentru a cărei satisfacere nu simt nici un îndemn.

Totuşi, raţionalitatea argumentului rămâne mai presus de asemenea reticenţe şi îndoieli. Întâmplarea mi-a deschis accesul la o sursă de informaţii de care au beneficiat foarte puţini dintre tot mai puţinii mei contemporani. Anecdotele îşi modifică timbrul prin faptul că Nicolae Ceauşescu şi Elena Ceauşescu au devenit actori istorici şi pentru că ele, ori unele dintre ele, ar putea arunca o lumină inedită asupra unor trăsături mai puţin cunoscute ale acestor personaje sau asupra intinerarului lor către culmile puterii.

Oricât de peremptoriu ar părea, în jurul acestui argument plutesc numeroase îndoieli şi incertitudini, având câteodată valenţe de contraargumente. Unele dintre acestea sunt de ordin tehnic – altele de ordin psihologic, moral sau politic. De prima categorie ţine faptul că întâlnirile mele cele mai substanţiale şi mai durabile cu Ceauşescu au avut loc în anii războiului. După aceea drumurile noastre s-au mai intersectat doar sporadic. După 1945 nu l-am mai întâlnit decât foarte rar, iar anul promovării lui în funcţia de secretar al Comitetului Central cu probleme organizatorice a fost, printr-o simplă coincidenţă, şi anul în care eu îmi încetam activitatea în secţia de relaţii externe a Comitetului Central, unde mă ocupasem de conducerea Partidului Comunist Grec, instalată conspirativ în Bucureşti, şi de emigraţia iugoslavă formată după „defecţiunea" lui Tito.

Trec la principalul contraargument cu tentă psihologică: din chiar clipa consumării lui, primul nostru contact a declanşat instantaneu un curent de intoleranţă reciprocă. Departe de a o atenua, timpul a sedimentat această lipsă de simpatie dându-i, din partea mea, din ce în ce mai multe conotaţii politice. Mărturia poate suna ridicol: ea are sensul de a atribui virtuţi profetice resentimentelor mele juvenile. Ce poate fi mai demonetizat, îndeosebi din partea unui fost membru al PCR cu stagiu în ilegalitate, decât pretenţia de a fi adulmecat ce hram poartă Ceauşescu încă de la primul contact cu el, cu mult înainte de a-şi fi dat arama pe faţă. Teama de a fi ridicol nu-mi dă dreptul să ascund adevărul – căci acest adevăr reprezintă unul din marile impedimente ale prezentei lucrări: după ce l-am detestat zeci de ani sfârşind prin a împărtăşi ura generală faţă de el, ce şanse mai păstrez de a-l descrie pe Ceauşescu aşa cum a fost şi nu aşa cum l-au remodelat aceste resentimente? Existenţa acestui risc şi conştiinţa lui comportă două primejdii: fie să capotez, lăsându-mă dominat de vechea aversiune, fie, din precauţie excesivă, să cad în păcatul contrar, adoptând o metodologie disculpatoare.

Sub raport moral, problema pare încă şi mai complicată. Mă găsesc alături de cei, tot mai numeroşi, care îşi amintesc cu stânjeneală de uciderea Ceauşeştilor în prima zi a Crăciunului lui 1989. Aproape toată naţiunea a dorit moartea lui Ceauşescu – dar înţelegem acest lucru mai bine acum, nu cu preţul unei judecăţi nedrepte. De o judecată dreaptă asupra lui Ceauşescu nu avea nevoie în primul rând el, ci societatea românească. Scriind despre el nu îmi pot îngădui să adaug propria mea judecată nedreaptă la cea a neverosimilului Tribunal Militar de la Târgovişte.

Sunt adânc convins că Ceauşescu a făcut României un rău imens şi foarte greu vindecabil, că este vinovat pentru mutilarea sau scurtarea a multe mii de vieţi. Totuşi, fapt este că în ultimă instanţă aduc acuzaţii grave unui personaj care nu mai are posibilitatea nici să se apere, nici să răspundă cu aceeaşi monedă. Reluând în fond modelul campaniei lui contra lui Gheorghiu-Dej, discut păcatele unui mort care şi-a pierdut puterea – şi în plus nefiind vorba de un mort de moarte bună, ci de unul ucis şi, mai mult decât atât, a cărui ucidere lamentabilă am salutat-o la timpul său printr-o declaraţie publicată în *New York Times* şi o alta în *New York Review of Books*.

Pentru a respecta adevărul, adaug că în realitate, războiul meu cu Ceauşescu începuse mult mai devreme, în prima jumătate a anilor '70, sub forma unei fresce teoretice a organizaţiei sociale în stare să promoveze asemenea lideri – o lucrare în patru volume, elaborată la Bucureşti şi tipărită în SUA între 1980 şi 1990, sub titlul generic *Sociologia stalinismului*. Asumarea riscurilor şi greutăţilor presupuse de o asemenea activitate se înscrie între datele problemei, fără să anuleze însă partea mea de responsabilitate pentru nefericirile aduse României de regimul pe care Ceauşescu l-a întruchipat cu atâta fidelitate.

Şi astfel apar implicaţiile cele mai împovărătoare, cele cu caracter politic. Pentru mine – şi voi ilustra mai târziu această alegaţie –, luna martie 1965 a adus două nenorociri: dispariţia bruscă a lui Gheorghiu-Dej şi, mai cu seamă, înlocuirea lui de către Ceauşescu, din partea căruia mă aşteptam să facă cel puţin răul pe care l-a făcut. Pe de o parte, ca simbriaş de rând al Radioteleviziunii Române – statutul meu de atunci –, nu aveam nici cum să împiedic această numire, nici cum să provoc grabnica debarcare a proaspătului numit. Pe de altă parte însă, independent de orice considerente, dintr-un punct de vedere care transgresează acţiunea propriu-zisă, prin participarea mea în mişcarea ilegală, apoi în aparatul Comitetului Central, precum şi prin rămânerea mea formală în PCR, am contribuit, chiar şi împotriva voinţei mele, la punerea premiselor a ceea ce s-a numit regimul socialist, inclusiv a versiunii lui ceauşiste. Nu îmi pot oferi, prin urmare, libertatea de a-l copleşi cu inculpări pe el pentru a mă disculpa, cu sau fără voie, pe mine.

Relaţiile mele cele mai strânse cu Ceauşescu s-au desfăşurat pe parcursul câtorva zile într-o celulă a închisorii Jilava, apoi vreme de peste doi ani în Penitenciarul Special Caransebeş. A urmat perioada 1944-1947, când mă încrucişam neregulat dar destul de frecvent atât cu el, cât şi cu ea în vila de pe aleea Eliza Filipescu 16 – actuala Ambasadă a Indiei –, unde funcţiona micul aparat al CC. O dată cu preluarea puterii de către PCR, el a fost trecut în aparatul de stat şi nu l-am mai întâlnit decât extrem de rar, iar după 1956, anul ieşirii mele din aparatul CC, nu am mai avut cu el nici un contact direct.

3. Argument teoretic

În peisajul politic al Europei de la sfârşitul mileniului, dictatura lui Ceauşescu reprezintă un caz extrem al puterii personale. Divizând societăţile moderne între o infimă minoritate care o exercită şi imensa majoritate asupra căreia este exercitată, puterea politică reprezintă, în toate variantele ei, un mecanism fundamental al inegalităţii sociale. Asimetria istorică a acestor variante este conceptualizată în antagonismul democraţie--dictatură, obiect al studiului clasic semnat de Barrington Moore Jr.

În reprezentarea acestuia, drumul istoric către democraţie coincide cu eliberarea de lunga tradiţie a conducătorilor arbitrari, eliberare obţinută prin interferenţa a trei schimbări radicale: „1) controlarea conducătorilor arbitrari; 2) înlocuirea regulilor arbitrare prin reguli juste şi raţionale; 3) implicarea populaţiei în stabilirea noilor reguli". Aceeaşi abordare, susţine autorul ei, ar explica şi principalele cauze pentru care democraţia modernă s-a dezvoltat mai rapid în Vestul decât în Estul Europei. „Cel mai important aspect – precizează el – a fost creşterea noţiunii de imunitate a anumitor grupuri şi persoane faţă de puterea conducătorului." Astfel s-a constituit „concepţia asupra dreptului de a rezista autorităţii neîndreptăţite... complex de idei şi de practici reprezentând o moştenire crucială transmisă de societatea Europei medievale concepţiilor occidentale moderne asupra unei societăţi libere" (Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Beacon Press, Boston, Fifth Printing 1970, pp. 414, 415). Potrivit acestei viziuni, drumul către înlăturarea puterii arbitrare trece prin limitarea ei. Totodată, evoluţia acestor conexiuni se concentrează în jurul actorului individual care exercită puterea supremă şi o personifică.

Orice putere politică la acest nivel tinde spre personificare, dar orice putere personificată nu devine o putere personală, definibilă ca putere personalizată. Transformarea puterii personificate în putere personală stă la temelia dictaturilor – excluderea unei astfel de transformări este una dintre garanţiile imanente ale democraţiei moderne. Propensiunea puterii politice spre personificare/personalizare îşi are sursa în originea ei pre-politică: înainte de a fi căpătat o substanţă politică, relaţia de putere a fost şi continuă să fie o relaţie interpersonală, între indivizi inegali. Pe când dictaturile moderne se reîntorc spre această origine instituţionalizând-o, democraţiile moderne instituţionalizează distanţarea de ea. Sensul profund al democraţiei constă aşadar în depersonalizarea puterii politice, care nu anihilează, ci doar remodelează personificarea ei, restrângându-i spaţiul de manifestare.

Prin personificare, puterea politică se dotează cu o legitimitate simbolică – prin personalizare ea acaparează cât mai multe atribute funcţionale. Cu cât mai ilegitimă este această tendinţă monopolizatoare, cu atât mai puternică devine nevoia legitimizării ei simbolice: personificarea acţionează ca instrument al personalizării. Nici o versiune a puterii politice, şi cu atât mai mult puterea personală, nu se poate dovedi efectivă decât cu condiţia ca exercitarea ei să fie întâmpinată de acceptarea ei. Iar purtătorul ultim al acestei prezumtive acceptări este cetăţeanul individual: puterea personală reclamă subordonarea personală.

Virtuala tranziţie de la dictatura stalinistă la democraţie poate fi privită şi ca o ezitare istorică între desprinderea graduală de vechiul regim şi prelungirea lui reziduală. Din

această perspectivă a actualităţii imediate, dictatura lui Ceauşescu se înfăţişează ca fruct al unei triple continuităţi care este relaţia dintre actor şi putere în România secolului XX, în regimurile staliniste şi în istoria generală a puterii politice.

Sub raport naţional, puterea personală a lui Ceauşescu duce la paroxism o tradiţie câtuşi de puţin neglijabilă, atât ca persistenţă, cât şi ca varietate : în decursul unui singur deceniu, 1938-1947, ţara noastră a trecut printr-o dictatură regală, o dictatură fascistă, o dictatură militară şi o dictatură stalinistă. Dar chiar şi continuitatea reprezintă o particularitate : nu în toate cazurile dictatura şi puterea personală au coincis. Aşa de pildă, cam de la jumătatea anilor '30, guvernul liberal al lui Gheorghe Tătărăscu a funcţionat ca instrument al puterii personale exercitate de Carol al II-lea. Lovitura din februarie 1938 nu a instaurat, ci doar a dat o expresie constituţională unei stări de fapt până atunci nelegiferate, agravând-o considerabil. Scurta dictatură fascistă a fost dominată de lupta pentru putere personală dintre comandantul Mişcării Legionare, Horia Sima, şi comandantul armatei, generalul Ion Antonescu. Victorios în această luptă, generalul a instaurat propria lui dictatură, materializată în puterea sa personală limitată numai formal la coexistenţa sa în calitate de „Conducător" al statului cu un şef al statului care era proaspăt reîntronatul rege Mihai. După nebulosul intermezzo dintre 1944 şi 1947, ţara a revenit la un regim de dictatură despre care, într-o primă fază, ar fi greu de spus că reprezenta un regim de putere personală : titlul de secretar general al partidului nu îl scotea pe Gheorghiu-Dej de sub controlul Anei Pauker şi al lui Vasile Luca. Abia după eliminarea acestora în 1952, fostul lider ceferist îşi va instaura cu adevărat puterea personală.

Datorită unor circumstanţe exterioare, Ceauşescu a continuat această tradiţie în esenţa, dar nu în formulele ei. Fiind singurul dintre cei menţionaţi ajuns la puterea supremă ca legatar, el nu a trebuit să-şi instaureze propria putere personală, întrucât o moştenea din prima clipă pe cea a predecesorului. Dictatura lui a fost, pe de altă parte, cea mai îndelungată : a durat de 12 ori mai mult decât cea a lui Carol (în versiunea ei formală), de şase ori mai mult decât cea a lui Antonescu şi de două ori mai mult decât a lui Gheorghiu-Dej. În sfârşit, el este singurul a cărui dictatură a fost răsturnată de o revoluţie populară şi totodată singurul care şi-a pierdut puterea personală o dată cu viaţa (Antonescu a fost executat la doi ani după ce fusese înlăturat).

Republicană sau monarhică, democraţia modernă nu se poate dispensa nici de o putere centrală care îi trasează limitele, şi nici de legitimarea simbolică a acestei puteri cu ajutorul personificării ei. „Orice societate evoluată – notează Morin – este o societate diferenţiată şi structurată, care implică deci un centru nervos de decizie, o ierarhizare." Autorul combate în continuare tentaţia de „a nu ţine seamă de problema limitei ierarhice, adică de limita antidemocratică inevitabilă sau necesară a oricărei democraţii" (Edgar Morin, *Introduction à une politique de l'homme*, Éditions du Seuil, Paris, 1965, p. 88). Tendinţa de a uita limitele democraţiei, pe de o parte, şi cea de a le absolutiza, pe de alta, reprezintă cele două iluzii între care oscilează ori pe care le sintetizează tranziţiile post-staliniste. În aproape toate ţările implicate, actorii propulsaţi în funcţia supremă de şocul anului 1989 au fost între timp înlocuiţi. Această mobilitate ar putea semnala capacitatea respectivelor democraţii emergente de a preveni retransformarea puterii personificate în putere personală.

Hitler a venit la putere în calitate de câştigător al competiţiei electorale pe care ulterior a suprimat-o. Bolşevicii au venit la putere invalidând rezultatele competiţiei electorale pe care o pierduseră (dizolvarea prin forţă a Dumei de stat), dar pe care ulterior nu au

suprimat-o, ci doar au mistificat-o. Ceauşescu a fost adus la putere de un grupuscul căruia nici o alegere efectivă nu-i conferea dreptul de a adopta o astfel de hotărâre. Nemulţumit cu o bază atât de fragilă a propriei lui legitimităţi şi fidel normelor introduse de Stalin, el îşi organizează realegerea la congresele al IX-lea şi al X-lea ale partidului. Poziţia lui în această privinţă se modifică simţitor în anii următori, concomitent cu înăsprirea regimului. În martie 1974 este creată o nouă funcţie: cea de Preşedinte al Republicii, pentru care Marea Adunare Naţională îl alege în unanimitate. Mai important decât sceptrul etalat cu acest prilej, şi pentru care Salvador Dalí îi adresase echivoce felicitări, este faptul că el revine la cumulul, pe care îl demascase vehement odinioară, dintre şefia partidului şi şefia statului. La doar opt luni după aceea, în noiembrie 1974, şeful direcţiei de propagandă a Comitetului Central, Miu Dobrescu, propune celui de al XI-lea congres al PCR alegerea lui Ceauşescu pe viaţă în funcţia de secretar general. Delegaţiile occidentale şi în primul rând bunul său amic Santiago Carrillo, pe atunci secretar general al Partidului Comunist Spaniol, îi explică flagranta incompatibilitate a unei asemenea măsuri cu Eurocomunismul pe atunci la modă şi mai ales cu pretinsa adeziune a PCR la acest curent. Epilogul: recomandarea lui Dobrescu, întâmpinată de congresişti cu aclamaţii, este retrasă la propunerea lui Ceauşescu. Obsesia legitimităţii îl va conduce în anii viitori la alte schimbări în acelaşi plan: dreptul de a-l realege pe secretarul general este transferat de la congresul partidului mai întâi la întregul partid, căruia, într-o a doua fază, i se adaugă toate aşa-numitele organizaţii de masă. Calitatea lui mesianică, de ales al destinului, este materializată în cea de ales al întregului popor. Dar prin simpla lui extindere maximă, mecanismul electoral nu îşi converteşte acţiunea decât într-un gest ritual.

Modalităţile în care are loc personalizarea puterii depind atât de circumstanţele politice, cât şi de psihologia personajului. Opţiunile lui Ceauşescu se concentrează spre câteva direcţii prioritare şi anume:

a. Proiectarea imaginii unui conducător de neînlocuit, relevată îndeosebi de tentativa abandonată a alegerii pe viaţă, care viza simultan fixarea lui în funcţie şi prevenirea oricărei încercări de a-l înlocui.
b. Infatigabila repetare a legitimării prin alegeri simulate, cu o participare din ce în ce mai largă.
c. Degradarea acţiunilor legale în comportamente rituale, o dată cu puterea personală amplificându-se şi transferul legitimităţii ei din sfera reglementărilor juridice în cea a reprezentărilor simbolice.
d. Devitalizarea instituţiilor nu prin desfiinţarea, ci prin proliferarea, acapararea şi subordonarea lor totală. După principalul organizator al cultului lui Ceauşescu, „în ultimii ani acesta simţea nevoia să conducă nu numai ţara, ci fiecare comună, fiecare uzină şi fiecare secţie productivă în parte... Omnipotenţa şi omniscienţa ceauşistă se cereau extinse pe toată suprafaţa societăţii" (Dumitru Popescu, *Am fost cioplitor de himere*, Editura Expres, Bucureşti, 1993, pp. 241-242).

Iată şi câteva dintre funcţiile şi titlurile colecţionate de fiul Scorniceştilor: 22 martie 1965 – prim-secretar al CC al PMR, funcţie transformată în noiembrie 1974 în cea de secretar general al PCR; 9 decembrie 1967 – preşedinte al Consiliului de Stat, funcţie transformată la 28 martie 1974 în cea de Preşedinte al Republicii Socialiste România; noiembrie 1968 – preşedinte al nou-creatului Front al Unităţii şi Democraţiei Socialiste; 1967 – avansarea la gradul de general-locotenent şi numirea în funcţia de comandant al

forţelor armate ale Republicii Socialiste România, funcţie schimbată în martie 1969 în cea de preşedinte al Consiliului Apărării şi comandat suprem al forţelor armate; mai 1973 – preşedinte al Consiliului Suprem al dezvoltării socio-economice; octombrie 1977 (în perioada mişcărilor din Valea Jiului) – preşedinte al Consiliului Naţional al oamenilor muncii; 1970 – preşedinte de onoare al Academiei de ştiinţe sociale şi politice; erou al Republicii Socialiste România în 1971 şi 1978; doctor honoris causa al universităţilor din Bucureşti şi din Bogotá – 1973; al universităţilor din Quito, Buenos Aires, Lima, Beirut şi Bahía – 1974; al universităţilor din Nisa, Quezón şi Yucatán – 1975 etc.

Nevoia lui insaţiabilă de funcţii şi de titluri gravita către o situaţie asemănătoare celei descrise de François Furet după moartea lui Stalin ca „paradoxul unui sistem care se pretinde înscris în legile dezvoltării sociale, dar în care totul depinde într-o asemenea măsură de un singur om, încât, o dată cu dispariţia acestui om, sistemul însuşi pierde ceva ce îi era esenţial".

Capitolul II

PRIMA ÎNTÂLNIRE

L-am întâlnit pe Ceauşescu pentru întâia oară în toamna lui 1941, la Jilava. Această primă întâlnire – care nu avea să fie şi ultima – a durat zece zile, de la 23 octombrie până la 2 noiembrie. Pe parcursul acestui scurt interval ne-am aflat, împreună cu cel puţin 20 de tineri, în aceeaşi celulă, închişi sub aceeaşi învinuire: activitate comunistă.

Încercarea de a evoca după aproape 60 de ani un episod atât de trecător, lipsit de încărcătură dramatică intrinsecă, este cu atât mai expusă vicisitudinilor inerente oricărui exerciţiu de memorie. Virulenţa acestor vicisitudini este înzecită de rolul istoric pe care l-a jucat Ceauşescu mai târziu şi de resentimentele generate de acest rol în subiectivitatea naratorului. Cu sau fără voie, peste gesturi insignifiante, săvârşite de anonimul pe atunci fiu al Scorniceştilor, se suprapun amintirile mult mai recente despre „geniul Carpaţilor", de unde riscul de a sugera conexiuni chiar şi acolo unde nu îşi au locul.

Părăsind Jilava, unde el a mai rămas, nu numai că nu aveam o reprezentare cât de cât definită despre acest cogener, dar nici măcar nu îmi pusesem întrebarea în ce fel aş putea să-l categorisesc. El nu-mi trezise vreun interes special, nici pozitiv, nici critic. Cu o singură excepţie, la care voi reveni, gesturile lui se pierdeau în rutina cotidianului celular, fără a-l scoate în evidenţă. Dacă la despărţire aş fi fost întrebat care dintre aceşti băieţi mi-a lăsat impresia unei personalităţi deosebite, în nici un caz nu l-aş fi indicat pe Ceauşescu – în reprezentarea mea de atunci el apărea mai curând asemănător celorlalţi, ori distinct prin trăsături ce nu caracterizează o personalitate puternică. Ulterior, viaţa mi-a demonstrat cu vârf şi îndesat că mă înşelasem – convieţuisem zece zile şi zece nopţi, literalmente ceas de ceas, cu o personalitate puternică pe care însă nu o percepusem ca atare. Desigur, vina acestor percepţii inadecvate îmi revine mie cu precădere, dar nu în exclusivitate. La ea au contribuit şi circumstanţele speciale – efectele nivelatoare ale captivităţii, ambianţa fizică şi umană, cât şi, îndeosebi, comportamentul retractil al preopinentului. Iată de ce, pentru a-i spori şansele de relevanţă, descrierea personajului este însoţită de cea a circumstanţelor şi ambianţei acelei întâlniri.

*

Am sosit la Jilava transferat de la Malmaison, unde fusesem ţinut în izolare vreme de o lună, răstimp în care avuseseră loc mai întâi instruirea şi apoi procesul. Capacitatea mea de observare nu avea nimic de câştigat din starea de efuziune în care mă aflam, alimentată de două împrejurări. Prima, încheierea procesului la Curtea Marţială, Secţia a III-a, prezidată de faimosul colonel Alexandru Petrescu, cel căruia viitorul ministru de Interne Teohari Georgescu, condamnat tot de el la zece ani de muncă silnică, avea să-i

încredinţeze peste şase ani judecarea procesului Maniu-Mihalache. În procesul nostru, sentinţa cea mai grea – care mă privea şi personal – era de 25 de ani muncă silnică, final fericit ţinând sema de concluziile judecătorului de instrucţie – un avocat, Ghetaru, mobilizat cu grad de căpitan –, care ne încadrase pe unii dintre noi în articolul 1 aliniatul H prevăzând pedeapsa capitală. În schimb, procurorul militar, un alt avocat mobilizat cu gradul de căpitan, o stea a baroului bucureştean, Ionel Vlădescu, infint mai puţin zelos, ţinuse un rechizitoriu care era departe de a insista asupra acestei concluzii drastice.

A doua sursă a stării mele de agitaţie juvenilă o constituia faptul că aducerea la Jilava mă scotea din izolare, dându-mi prilejul să mă revăd cu cercul de prieteni de care mă despărţise arestarea, coacuzaţii mei în acelaşi proces cu care, în boxă, nu putusem stabili nici o comunicare. Era vorba de câţiva băieţi a căror vârstă nu depăşea 20 de ani, împreună cu care desfăşurasem o activitate conspirativă, de UTC, şi cu care, în dispreţul celor mai elementare reguli ale conspiraţiei, întreţineam relaţii de foarte strânsă amiciţie, incluzând vizite, ieşiri comune la spectacole şi chiar flirturi – cu unul dintre ei, Eugen Câmpeanu (coincidenţă onomastică), viitor regizor la Teatrul din Baia Mare, mă întâlneam zilnic în casa celor două surori cărora le făcem curte. Printre ei se găsea şi Ervin, fost coleg de şcoală primară, fiul pictoriţei Risa Propst Kraid, un băiat excepţional de dotat. Prietenul – cu majusculă – al adolescenţei mele, al cărui destin cumplit era pe atunci de neimaginat. Dau asemenea detalii sperând că ele ar putea sugera forţa cu care, în celula de la Jilava, atenţia mea era absorbită mai mult de vechii prieteni decât de necunoscuţii întâlniţi acolo pentru întâia oară – necunoscuţi printre care se afla şi Ceauşescu.

Pe lângă bucuria revederii, reluarea contactului cu vechii amici trebuia să-mi lămurească însă şi circumstanţele în care se produsese arestarea lor şi includerea mea în proces alături de ei. Ceea ce bănuisem s-a şi confirmat: arestaţi după internarea mea în lagărul de la Târgu-Jiu, unii dintre ei, considerând că oricum mă aflam în captivitate, au recunoscut participarea mea anterioară la activităţile care li se imputau. Drept urmare, în a doua jumătate a lui septembrie, am fost trimis sub escortă mai întâi de pe Valea Jiului la Târgu-Jiu şi apoi de la Târgu-Jiu la Bucureşti, unde am fost ţinut în totală izolare de restul acuzaţilor până în clipa venirii la Jilava.

Ca multe altele, şi procesul nostru alăturase în aceeaşi cauză oameni care, până să se fi întâlnit în boxă, nu se mai văzuseră niciodată. Luat în devălmăşie, întregul grup era consemnat în documentele oficiale sub indicativul „procesul Leonida", denumirea unui garaj auto care funcţiona pe terenul actualului magazin „Polar". Siguranţa reunise câţiva tineri lucrători ai acelui garaj cu cercul amicilor mei, fără ca între unii şi alţii să fi existat în prealabil nici cel mai vag contact. Datorită acestei suduri, am ajuns să-i cunosc la Jilava pe inhibatul, chiar speriatul Matei Njcolae, care avea să devină în anii '80 secretar al Comitetului Municipal PCR Bucureşti, pe Andrei Predescu, vorbitor plin de vervă al scânteietorului argou bucureştean, pe care inadaptabilitatea organică la convenţii l-a împiedicat să facă vreo carieră, pe inepuizabilul colportor de noutăţi mai mult sau mai puţin exacte Petrache Ştefan şi pe alţii. Pe lângă aceste două ramuri, în proces mai figurau două personaje misterioase: un anume Ştefan Rech, suspectat că ar fi fost agentul provocator al Siguranţei, pe care nu l-am văzut niciodată, şi Elena Bellu, soţia răposatului profesor Nicolae Bellu, care a reuşit să rămână ascunsă până la 23 august 1944 şi pe care nu am cunoscut-o decât după aceea.

*

Celula în care fusesem găzduiţi era una dintre încăperile subpământene ale fortului unde, cu 11 luni în urmă, legionarii masacraseră un mare număr de foşti înalţi demnitari ai regimului lui Carol al II-lea. Tavanul boltit acoperea un spaţiu dreptunghiular luminat cu zgârcenie peste zi de două ferestruici plasate prea sus pentru a îngădui să se întrezărească ceva dincolo de ele, iar noaptea, de un bec mai curând simbolic. La dreapta uşii era instalată tineta, iar alături de ea, câteva robinete şi un jgheab de lemn pentru scurgerea apei. De-a lungul zidului opus se întindea un prici de lemn – patul comun al locatarilor –, în interiorul celulei aflându-se şi două-trei lădiţe de lemn, folosite alternativ când ca mese, când ca scaune.

Jilava era o închisoare militară în care celula noastră părea să funcţioneze ca punct de transbordare către diverse penitenciare a unor deţinuţi condamnaţi pentru activităţi clandestine, de tip comunist. Acestora li se aplica un regim de claustrare strictă, excluzând orice ieşire la aer. Singurul prilej de a părăsi celula fie şi pentru câteva minute îl oferea căratul enormei tinete, dimineaţa, transformat astfel dintr-o penibilă corvoadă într-un privilegiu. În afara acestui moment, uşa nu se deschidea decât pentru servirea celor două mese: prânzul şi cina, micul dejun fiind omis – şi de două ori pe săptămână pentru distribuirea pachetelor aduse de rude, care aveau dreptul să ne aprovizioneze (administraţia luându-şi partea leului), dar nu să ne vadă. Regimul de izolare absolută excludea orice posibilitate de evadare şi, drept urmare, inspecţiile de seară obişnuite în orice închisoare se făceau aici doar formal, prin vizetă, cu uşa închisă, fără nici un contact direct între noi şi ofiţerul de serviciu.

Disproporţia dintre lungimea priciului şi numărul nostru ne obliga să dormim vârâţi unul în altul, nimeni neputându-se răsuci în somn fără a imprima o mişcare similară tuturor celorlalţi. Cu toate acestea, probabil datorită şi schimburilor care ne veneau de afară, nu eram invadaţi de paraziţi. Bineînţeles, împreună cu schimburile familiile ne trimiteau hrană care, mai mult decât bine venită, suscita o problemă: împărţirea bucatelor, de către cei care le primeau, cu cei care, dintr-o pricină ori alta, fie nu primeau, fie primeau foarte rar. Practic, rezolvarea problemei nu era ghidată de reguli, ci de întâmplare, împărţirea făcându-se cu cine se afla în preajmă.

Încă un detaliu cu pondere în cromatica peisajului: Jilava fiind doar o etapă de trecere, nu un penitenciar de executare a pedepselor, deţinuţii nu purtau uniforme, ci îmbrăcăminte civilă, de oraş, ceea ce nu era de natură să înviorеze priveliştea.

*

Ca orice grup de asemenea dimensiuni, populaţia îngrămădită între aceste ziduri era omogenă sub anumite aspecte şi diferenţiată sub altele. Principala caracteristică omogenă era vârsta, care oscila foarte puţin în jurul a 20 de ani. Ea reprezenta cel mai puternic modelator al comportamentului general, cu precădere juvenil. Celălalt aspect omogen era de factură politică, mai exact politico-juridică: toţi fuseserăm condamnaţi pentru activităţi comuniste, dar nu toţi luaserăm parte la activităţile pentru care fuseserăm condamnaţi. Din acest punct de vedere, grupul era concomitent şi omogen, şi neomogen, dar nu într-un mod care să determine o diferenţiere manifestă între cei condamnaţi cu vină şi cei

condamnaţi fără vină. Comunitatea de vârstă şi de condiţie opera cu mai multă forţă decât diferenţierea de statut politic. Reperele de neomogenitate erau mai numeroase şi mai active : sociale – unii proveneau din familii avute, alţii păreau săraci lipiţi pământului ; profesionale – muncitori industriali, oameni fără meserie, studenţi exmatriculaţi din motive politice ori rasiale ; etnice – o majoritate netă de români, dar şi o proporţie respectabilă de evrei ; unguri nu-mi amintesc să fi fost printre noi ; diferenţierea etnică se suprapunea în bună măsură celei culturale, care alătura poligloţi, melomani, tineri debutanţi în literatură sau arte plastice, unor băieţi cu instrucţie elementară sau chiar semianalfabeţi ; de obârşie bucureşteni în majoritate, provinciali, tineri veniţi de la ţară, păstrând încă acel aer de ruralitate alterată care pe unii nu-i va părăsi niciodată. Diferenţierea dominantă, având cele mai viguroase efecte imediate, decurgea însă din constelaţiile de relaţii anterioare care descompuneau gupul în minuscule subgrupuri, plus câţiva indivizi izolaţi ; de aici rezulta o situaţie care, pentru fiecare dintre noi, diviza grupul în o mână de cunoscuţi şi o mare majoritate de necunoscuţi. Foştii amici ori coacuzaţi în acelaşi proces aveau, firește, să-şi spună unii altora mai multe decât colocatarii celulei ale căror drumuri se încrucişaseră pentru prima dată în spaţiul ei.

Neavând nici trecut, nici viitor, comunitatea noastră de la Jilava avea un caracter în acelaşi timp fortuit şi pasager, fiind sortită să se dezagrege înainte de a fi apucat să-şi statornicească măcar un minim de reguli. Teoretic vorbind, era o situaţie extrem de propice dezordinii şi declanşării unor conflicte – dar practic, lucrurile nu au evoluat în această direcţie. Performanţa şi-ar fi putut avea motivaţia în convergenţa convingerilor politice însoţite, la acea vârstă, de o anumită propensiune spre martiraj. Pe de o parte însă, această supoziţie îi trece cu vederea pe cei nu puţini dintre noi condamnaţi pentru convingeri pe care nu le aveau. Pe de altă parte, particularităţile care dominau atmosfera din celulă erau, una explicabilă : jovialitatea, şi alta paradoxală : apolitismul.

Repetatele relatări ale proceselor se refereau mult mai des la momente comice, sau interpretabile ca atare, decât la substanţa politică a dezbaterilor şi a condamnărilor pronunţate. Detaşarea faţă de temele sau reperele politice nu se mărginea însă la relatarea proceselor : nu se discuta nici despre regimul Antonescu, nici despre mersul războiului, deşi, cum aflasem din ziarele în care erau înfăşurate pachetele, în acele zile se desfăşurau ultimele lupte date de armata română pentru cucerirea Odessei. Înclinată spre exuberanţă, comunicarea dintre noi avea mai puţin tonul general al unei discuţii, cât al unei conversaţii dominate de spontaneitate şi voie bună. Deşi amintirea lor era probabil foarte vie, torturile de la Siguranţă ocupau un loc cu totul secundar în aceste evocări – ele nu erau nici măcar pomenite de Ervin, din al cărui dosar lipseau amprentele digitale, care nu-i putuseră fi luate deoarece anchetatorii îi zdrobiseră degetele. Se istoriseau întâmplări de regulă hazlii din perioada anterioară arestării, viaţa zilnică de la Jilava fiind comentată de regulă cu sarcasm.

Ponderea redusă a politicului din registrul tematic al convorbirilor noastre nu putea fi decât aparent indicatorul unei lipse de interes faţă de un domeniu în care – cel puţin unii dintre noi – ne implicasem asumându-ne riscuri, în condiţiile războiului, nelimitate. Apolitismul discursului nu exprima, ci disimula o implicare profundă, cu adevărat pe viaţă şi pe moarte, de natură preponderent fanatică – iar fanatismul nu resimte nevoia exprimării prin cuvinte, purtătoare a unei inevitabile încărcături raţionale. Pentru fanatism, discutarea cauzei echivalează cu negarea ei şi deci cu propria sa negare. Acestei motivaţii de fond i se adaugă una de conjunctură : după beciurile Siguranţei şi sala Curţii Marţiale, celula Jilavei căpăta virtuţi de confort. Originea relaxării mergea şi mai departe, în

timp : sub bolţile cazematei se încheia ciclul tranziţiei de la incertitudinile premergătoare căderii – denumirea arestării în jargonul activităţii ilegale – şi certitudinea condamnării. O altă cauză imediată a reţinerii faţă de subiectele politice ar fi putut-o constitui caracterul explorator al relaţiilor dintre oameni care abia încep să se cunoască unii cu alţii. Adaptându-se acestui cadru fatalmente reductiv, dialogurile noastre nu aveau funcţia de a facilita schimburi de opinii sau de confesiuni, ci luarea de contact într-o atmosferă de destindere. Aceasta nu era atmosfera pe care imaginaţia convenţională o poate atribui unui grup de tineri comunişti aflaţi în detenţie, ci atmosfera proprie unui grup de tineri pur şi simplu, care intrau în faza detenţiei cu lipsa de grijă specifică vârstei.

Ceauşescu nu se detaşa din policromia acestui microunivers uman prin nimic care să sară în ochi. Tuns chilug, purtând o îmbrăcăminte care părea de împrumut şi foarte slab, avea o stângăcie a ţinutei proprie urbanizării nedigerate care, coroborată cu trăsăturile feţei şi cu expresia mai curând imobilă, îi dădea o înfăţişare puţin atrăgătoare. El nu primea pachete, dar accepta în modul cel mai firesc gustările oferite de cei care primeau. Vorbea puţin şi cu mare greutate, participa conştiincios la corvezi, nu gusta palavrele şi frecventele convorbiri hazlii, părea în acelaşi timp absent şi, pendulând între atenţie şi pândă, era singur, neînsoţit de coacuzaţi recomandaţi ca atare. Felul lui taciturn s-ar fi putut datora acestei solitudini, dar şi bâlbâielii care, în unele momente, le crea celor din jur un sentiment de stinghereală. Numai cine l-a auzit cum se chinuia pe vremea aceea pentru a duce o propoziţie până la capăt îşi poate imagina ce eforturi i-au trebuit pentru a ajunge peste câteva decenii să-şi rostească fără asemenea poticneli lungile discursuri. Ceauşescu tânăr nu numai că se bâlbâia aprig, dar şi purta pe chip o crispare ce părea să vestească această meteahnă. Auzind că activase în Capitală, mă întrebam cum se face că nu îl întâlnisem niciodată în atât de infima lume a UTC-ului bucureştean prin care circulasem un bun număr de ani (ce e drept, cu o lungă pauză după 1937, când îmi întrerupsesem activitatea în semn de protest faţă de procesele de la Moscova). Aşa cum aveam să aflu mai târziu, neîncrucişarea noastră anterioară pe îngustele poteci ale clandestinităţii se datora faptului că o parte din această prioadă el fusese închis.

Toţi vecinii de celulă simţeam nevoia să reluăm iar şi iar povestirea diverselor episoade prin care trecusem în drumul spre Jilava – toţi, însă nu şi Ceauşescu. Ca şi cum ar fi evitat-o, el nu atingea niciodată această temă. De la el nu am aflat, prin urmare, nici când, nici unde a fost arestat, anchetat, judecat şi condamnat, şi nici măcar la ce pedeapsă ; dacă a fost unicul acuzat ori au mai fost şi alţii, cine sunt aceşti presupuşi alţii, unde se află ori de ce nu se află la Jilava împreună cu el. Nu atunci, ci cu zeci de ani mai târziu aveam să descopăr că, spre deosebire de toţi ceilalţi locatari ai celulei, debutanţi în cariera de deţinuţi politici, el mai suferise o condamnare înaintea începerii războiului, când un scriitor (Eugen Jebeleanu), impresionat de dârzenia cu care înfrunta completul de judecată, îi publicase un portret elogios în presă. El lăsa astfel să treacă nefolosită o excelentă ocazie de a-şi arăta superioritatea, prevalentă în optica lui fiind nu dorinţa de a nu şi-o exhiba, ci lipsa dorinţei de a se deschide faţă de noi.

*

Ieşirea lui Ceauşescu din anonimat s-a produs printr-un incident cu caracter ludic : o partidă de şah. În căutarea unor modalităţi de „mobilare" a lungilor zile de inactivitate forţată, un băiat mai îndemânatic şi mai bine aprovizionat de familie a încropit un joc de şah din miez de pâine, travestind în tablă de şah una din lădiţele care „rătăceau" prin

celulă. Utilajul fiind complet, folosirea lui intensivă nu s-a lăsat aşteptată. Termenul „folosirea" acoperea trei soiuri de activităţi şahistice: partide obişnuite între doi parteneri; urmărirea şi comentarea lor gălăgioasă de către un larg cerc de chibiţi; învăţarea jocului de către necunoscători prin bunăvoinţa unor cunoscători. Ceauşescu făcea parte din categoria celor în curs de instruire – şi, după câte îmi putusem da seama aruncând o privire în treacăt, deşi sârguincios, nu părea să deprindă cu uşurinţă regulile. El urmărea de asemenea multe dintre partidele jucate de cunoscători, având însă aerul cuiva care îşi calcă pe inimă şi fără a participa la corul comentatorilor.

După o scurtă perioadă de măsurare a forţelor, inevitabilul s-a produs: o selecţie spontană a jucătorilor cu experienţă şi organizarea, între aceştia, a unui campionat al celulei. Trebuie să spun că încă din pubertate pasiunea pentru şah m-a condus de la simpla practicare a jocului la studierea marilor partide, a teoriilor deschiderii, la rezolvarea unor probleme etc. Nici unul dintre competitorii de faţă nu avea o experienţă de acest gen, astfel încât câştigarea campionatului nu mi-a prilejuit mari emoţii, nici mari satisfacţii. De altminteri, întregul eveniment provocase mai mult tărăboi decât interes, aşa încât nici nu se încheiase bine că şi fusese dat uitării de toată obştea.

De toţi, în afara unuia.

Nu schimbasem până atunci cu Ceauşescu decât foarte puţine cuvinte, sumare şi nesemnificative, şi numai din iniţiativa mea. A doua zi după terminarea campionatului, el se apropie de mine pentru a mă invita să joc cu el o partidă de şah. Venită de la cineva care încă nu stăpânea nici alfabetul jocului – mutările pieselor –, propunerea era exorbitantă. Probabil i-am răspuns cu o glumă – dar el rămânea cât se poate de serios şi continua să insiste. Invitaţia nu avea nimic atrăgător, ca de altfel, trebuie să recunosc, nici iniţiatorul ei, aşa că nu ştiu de ce am cedat stăruinţelor lui – dar fapt este că am cedat.

Această întrecere vădit dezechilibrată a stârnit interesul şi hazul general. Cercul chibiţilor era mai larg şi mai productiv ca oricând, observaţiile batjocoritoare precedând începerea ostilităţilor. Adversarul meu rămânea surd şi mut – eu însă am intrat imediat în acest spectacol auxiliar, avertizându-mi adversarul după câte mutări, în ce careu îi voi da mat, comentându-i cu un sadism ieftin nu doar mutările, ci şi lungile pauze contraproductive de gândire, intervenţii care sporeau ilaritatea asistenţei. Singurul dintre noi care îşi păstra seriozitatea, devenind chiar sumbru, era vulnerabilul meu partener.

O dată partida încheiată conform avertismentelor iniţiale, fiecare şi-a văzut de treburi, uitând cu desăvârşire că ea avusese loc. Desfăşurarea ei prilejuise transformarea unui joc într-o joacă, spre amuzamentul întregii comunităţi juvenile. Acest amuzament era evident excesiv în raport cu pretextul care îl declanşase. Angajarea tuturor în acest tip de suprareacţie putea reprezenta o modalitate de apărare iluzorie împotriva dramaticei noastre situaţii reale – o situaţie de prizonieri de război care, pentru unii dintre cei de faţă, se va dovedi a fi fără ieşire. Ceauşescu nu fusese în primul rând obiectul individual, ci pretextul abstract al acestei ilarităţi compensatorii – ilaritate la care el nu participase decât ca victimă, trăindu-şi această umilinţă cu evidentă indispoziţie. Fără cuvinte, ca într-un film mut care suprasolicită elocvenţa gesturilor, chipul lui exprima un amestec de contrarietate şi furie la fel de excesive ca şi hazul pe care le provoca. Lipsa lui de umor, şi îndeosebi de umor faţă de sine, era în împrejurarea dată absolută. Privirile pe care le arunca celor din jur, şi mai ales celui cu care avusese imprudenţa să se întreacă, erau pline de dezaprobare învecinată uneori cu ostilitatea. Atunci, pe loc, nu am acordat nici o importanţă reacţiilor lui mimice şi nici faptului că, întinzându-i la sfârşitul partidei mâna – o maimuţăreală a manierelor oficiale –, el s-a prefăcut că nu îmi observă gestul.

După această întâmplare şederea mea la Jilava nu a mai durat decât 3-4 zile. În acest răstimp nu numai că nu am mai schimbat nici un cuvât cu el, dar mi s-a părut că evită chiar şi să-şi încrucişeze privirile cu ale mele. Poate un vag sentiment de vinovăţie pentru rolul meu în istoria cu partida de şah m-a împins la un moment dat să leg câteva cuvinte cu el.

Nu mi-a răspuns.

*

Prea puţin demnă de atenţie în împrejurările de atunci, această altă aventură a şahului (decât cele ale lui Sadoveanu) dobândeşte în retrospectivă semnificaţii care, sub bolţile Jilavei, nici nu ne-ar fi putut trece prin minte. Comportamentul lui Ceauşescu în această circumstanţă prezintă două bizarerii : prima, impulsul lui de a se măsura cu cel mai bun într-un domeniu pe care nu îşi dădea seama cât de puţin îl cunoaşte ; şi a doua, inaptitudinea de a se recunoaşte învins şi de a asuma respectiva înfrângere ca pe un joc, fără a o trăi ca o dramă.

Cu sau fără o privire retrospectivă, cele două bizarerii conduc spre acelaşi diagnostic – o viziune profund distorsionată a subiectului despre sine şi despre ambianţa înconjurătoare, în care nu se poate integra.

Exista vreo legătură între dificultatea integrării în infima comunitate jilăveană şi dificultatea noastră, a tuturor, de a ne integra în societatea timpului ? Pentru cei care o depuseseră, activitatea clandestină exprima refuzul integrării în ordinea socială existentă sau refuzul de a accepta condiţiile de integrare pe care această ordine le impunea ; în locul ordinii existente, noi ne integram într-o organizaţie care întruchipa negarea instituţionalizată a acestei ordini, un mod de afirmare negativă a neintegrărilor individuale. Ceauşescu nu se integra însă nici în ordinea socială, nici în comunitatea celor care refuzau, ca şi el, integrarea în această ordine. De unde ipoteza că, în cazul lui, neintegrarea nu reprezenta fructul unui act determinat de voinţă, ci consecinţa unei incapacităţi non-selective.

Până la vârsta de aproape 24 de ani, cât avea pe vremea aceea, el nu izbutise încă să dobândească o identitate socială, de clasă, ori una profesională, ori una familială. Revenind la acel îndepărtat prezent, urbanizarea lui părea împotmolită într-o fază incipientă, din care nu putea ieşi ; orizontul lui cultural păstra – şi va păstra până la capăt – acea îngustime care nu îngăduie nici depăşirea limitelor, nici conştiinţa lor ; el nu se putea integra nici în grupuri informale, ale solidarităţii politice sau de generaţie, care se încheagă de obicei cu cea mai mare uşurinţă, pe bază de afinităţi – ca atare, nu avea prieteni şi nici nu avea să aibă vreodată.

Neintegrarea lui Ceauşescu în grupul de la Jilava se concretiza în distanţa nediferenţiată pe care o păstra faţă de toţi camarazii de captivitate. Invitându-mă la partida de şah, el manifesta prima lui iniţiativă de apropiere, cu sens integrativ. Ce anume resorturi provocau această modificare de atitudine ? Dintre diversele ipoteze posibile, m-aş opri la următoarea : Ceauşescu nu se integrase în grupul de la Jilava atâta vreme cât acesta îşi păstrase caracterul informal, nestructurat. Organizând campionatul, grupul se dota cu o ierarhie care, în pofida substanţei sale ludice, îi schimba acest caracter. Hotărându-se să îl provoace pe câştigător, Ceauşescu îşi dezvăluia disponibilitatea de a se integra – dar nu în grup, ci în prima ierarhie pe care grupul de-abia şi-o constituise. Desigur, scopul lui

nu era pur şi simplu să se integreze în această ierarhie, ci să se plaseze direct în vârful ei. El nu se întrecea cu mine pentru ca să se distreze, ci ca să mă învingă.

Ceauşescu încerca pe această cale să cucerească un campionat la care nu fusese admis să ia parte, implicând că regulile după care se condusese această preselecţie erau valabile pentru toţi ceilalţi, dar nu şi pentru el. Invitaţia pe care mi-o lansase făcea abstracţie de mine ca persoană – el ar fi adresat-o oricui ar fi câştigat titlul. Atracţiei lui pentru ierarhie i se adăuga repulsia faţă de eventualitatea că în fruntea ei s-ar fi putut plasa altcineva. Pentru el, integrarea în grup semnifica dominarea grupului.

Una dintre cele mai izbitoare ciudăţenii ale gestului constă în antinomia dintre voinţa lui Ceauşescu de a fi primul şi totala lui nepregătire, cu desăvârşire neasumată, pentru dobândirea unui asemenea rol. La peste un deceniu de când părăsise Scorniceştii, feciorul prolificului Andruţa nu izbutise să acumuleze cunoştinţe cât de cât sistematice, cât de cât calificate în nici un domeniu, inclusiv cizmăria. Masacrarea irecuperabilă a limbii române este una dintre dovezile cele mai peremptorii ale incapacităţii lui de a învăţa, însoţită însă de contrariul său în anumite domenii – de exemplu, politica. Din pricina acestui handicap, inteligenţa lui naturală, remarcabilă, va opera în cele mai felurite domenii nu cu cunoştinţe propriu-zise, ci cu rudimente. De aici dificultatea lui de a distinge între rudimentele de cunoştinţe şi cunoştinţe autentice, între competenţă şi impostură. Din această dificultate avea să se dezvolte ignorarea propriei ignoranţe şi perceperea ei ca o competenţă reală, nelimitată. Incidentul şahului relevă o imagine despre sine în acelaşi timp adecvată şi pietrificată. Glumele, în fapt inocente, despre inabilităţile sale şahistice nu numai că nu îl amuză, dar îl jignesc. Punerea întâietăţii lui la îndoială, sau şi mai rău: contestarea ei, poate fi atribuită nu unui joc, ci unei erori generate de orbire ori de rea-voinţă. Atunci când lumea exterioară nu îl bagă în seamă ori are despre el o imagine diferită de a lui, el nu răspunde rectificându-şi propria imagine, ci încercând să o impună celor din jur, reacţie în care se desluşesc germenii viitorului cult al personalităţii. În celula de la Jilava, ca şi la congresele partidului comportamentul lui transmite în esenţă acelaşi mesaj, care nu semnifică: „Lăudaţi-mă chiar şi când nu am dreptate!", ci „Lăudaţi-mă pentru că nu pot să nu am dreptate!". Refractară la ingerinţe exterioare, această viziune îi oferă în plan interior toate libertăţile – afară de una: libertatea de a greşi ori de a admite că a greşit.

Spre deosebire de congrese, la Jilava, cele două imagini rămân dezarticulate: grupul trăieşte jocul ca pe un joc, al cărui comic rezultă tocmai din contrastul între veleităţile eroului şi performanţa lui – pe când Ceauşescu trăieşte jocul ca pe o dramă, el resimţindu-şi orice veleitate ca pe o vocaţie pe care performanţe neconcludente nu o pot umbri. Jocul nemaifiind un joc, ci o dramă, partenerul de joc nu mai este un partener, ci un inamic. Deşi, în cazul partidei de şah, inevitabil, succesul acestuia rămâne intolerabil, căci implică insuccesul personajului destinat unei indefectibile reuşite.

Agravat de glumele jignitoare, acest succes neavenit are conotaţiile unui act ostil, iar actul ostil, care nu a putut fi preîntâmpinat, trebuie pedepsit. Înclinaţia punitivă, dublată de cea vindicativă, îşi caută zadarnic instrumentul pe care în condiţiile detenţiei nu îl poate găsi. El recurge deci la singurul instrument accesibil: pedeapsa pe care mi-o administrează până una-alta este refuzul de a-mi mai vorbi. Lipsită de orice instrument apropriat, nevoia de a pedepsi îşi află satisfacţia neverosimilă într-un procedeu perceput ca pedeapsă de cel care o aplică, dar câtuşi de puţin de către cel presupus să o sufere. Astfel amputată, pedeapsa nu mai are funcţia de a-l corecta pe cel în greşeală, ci doar de a-l satisface pe cel lezat. Amintesc în sfârşit că detenţia este, în felul său, un paradis al

egalităţii – ideea unui deţinut de a pedepsi alt deţinut încalcă înseşi temeliile acestei egalităţi a privaţiunii de libertate. Iniţiativa pedepsei presupune, în asemenea cazuri, asumarea dreptului de a pedepsi realizabil, în condiţiile date, numai ca abuz.

N-am dat atunci nici o atenţie acelei stranii sancţiuni înregistrate cu totul periferic şi doar ca o extravaganţă, o modalitate mai puţin inspirată de a continua jocul. Totuşi, dacă mă gândesc bine, ea părea să valideze o situaţie afectivă până atunci difuză: lipsa reciprocă de empatie, atârnând mai greu chiar şi decât sentimentul de solidaritate care ar fi fost firesc să primeze în circumstanţele în care ne aflam.

Despărţindu-mă câteva zile mai târziu atât de Jilava, cât şi de Ceauşescu pentru penitenciarul de executare a condamnării: Caransebeş, nu-mi închipuiam cât de persistente aveau să se dovedească ecourile acestui neînsemnat incident.

Capitolul III

TINEREȚEA UNUI DICTATOR

Dedesubturile prezenței lui Ceaușescu la Jilava în acea perioadă aveau să devină ceva mai puțin obscure după 1989, datorită unor documente de arhivă aduse la suprafață de neobositul Stelian Tănase.

Potrivit acestor documente, fiul Scorniceștilor ar fi intrat în vizorul Siguranței statului la puțină vreme după sosirea în Capitală, la vârsta de 15 ani. Foaia sa personală nedatată, cu nr. 2243, întocmită de poliția din Slatina, consemnează retrospectiv, în trecere, momentul în care pare să se fi produs întâia lui arestare: „La 23 octombrie 1933. Înaintat parchet. Trib. Ilfov cu adresa No. 109593 pentru acte de sabotaj și îndemn la grevă". Din aceeași foaie personală rezultă că, de-a lungul a numai câteva luni, în 1933, când avea doar 15 ani, el a fost în patru rânduri fie arestat, fie deferit justiției. Contactele lui atât de dese cu Siguranța pot sugera o activitate subversivă trepidantă, dar și o flagrantă lipsă de prudență în desfășurarea ei. Atât cât este menționat, conținutul acestei activități avea un caracter în același timp minor și incoerent: agitație de la om la om, colectare de ajutoare pentru cei închiși, confecționarea unor placarde, răspândiri de manifeste etc.

Întâia lui condamnare de durată este pronunțată în 5 iunie 1936 de Tribunalul Militar din Brașov. Motivația sentinței este consemnată în jurnalul de ședință al respectivei instanțe, pagina 56, punctul 19: „Acuzatul Ceaușescu Nicolae din București, strada Vasile Lascăr Nr. 3 [strada pe care locuia Lucrețiu Pătrășcanu, coincidență care nu presupune vreun contact între cei doi] este culpabil de faptul de infracțiune la legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice, prin aceea că în ziua de 15 ianuarie 1936 cu bună știință și intențiune frauduloasă a păstrat asupra lui broșuri clandestine incendiare, anume «Raportul tovarășului Dimitroff», «Discursul tovului Molotov», «Lumina vine de la răsărit», broșuri găsite cu ocazia percheziției ce i s-a făcut în comuna Ulmi județul Dâmbovița și pe care le păstra în vederea răspândirei în public în scop de a provoca război civil ridicând pe locuitori de a se înarma unii contra altora, fapt calificat crimă".

Procesul includea 18 inculpați de vârste apropiate, iar în comuna Ulmi nu își aveau domiciliul legal decât patru dintre aceștia: Dumitrache Gheorghe, Chițu Nicolae, Toma A. Toma și Băleanu Gheorghe, dar nu și fiul lui Andruța și al Alexandrinei. Totuși percheziția se efectuează, conform documentului citat, la o adresă neindicată, care îi este astfel, în mod indirect, atribuită lui Ceaușescu. Dacă acesta locuia concomitent și în Capitală, și la țară, iar Siguranța cunoștea ambele adrese, atunci este neclar de ce în foaia lui personală nu figurează decât cea de la București.

Pe aceeaşi pagină a jurnalului de şedinţă, punctul 20 menţionează în continuare că infracţiunea a fost săvârşită pe teritoriul aflat sub stare de asediu, punctul 21 – că acuzatul nu are circumstanţe atenuante şi punctul 22 – că el comisese infracţiunea înainte de a fi împlinit 20 de ani. Mai departe, punctul 23 vine în completarea punctului 19 cu noi motivaţii ale condamnării: „Acuzatul sus-numit [Ceauşescu] este culpabil de faptul de participare la asociaţiuni secrete, prin aceea că făcând parte din partidul «Uniunea Tineretului Comunist», partid dizolvat cu intenţiune culpabilă şi bună ştiinţă în scop de a eluda depoziţiunile legii, a participat la consfătuirile clandestine ce s-au ţinut în cursul lunei ianuarie 1936, cu care ocaziune s-au recrutat noi aderenţi în persoana tinerilor Toma A. Toma, Băleanu Gheorghe şi Chiţu Nicolae, în scopul de a înfiinţa noi nuclee comuniste".

La câţiva ani buni după aşezarea în Capitală, tânărul vlăstar al Scorniceştilor părea să ducă încă o existenţă hibridă, urbano-rurală, atât în privinţa domiciliului, cât mai ales a segmentelor sociale spre care se îndreaptă cu predilecţie activitatea lui politică. El nu încearcă să iasă din lumea imundelor ateliere de cizmărie angajându-se într-o fabrică – de pildă la Mociorniţă –, care i-ar fi conferit un statut social proletar, ci îşi caută posibilii prozeliţi în mediul din care nu izbuteşte să se smulgă. După trei ani de la părăsirea satului, Ceauşescu rămâne un declasat, condiţie socială care nu îi va marca numai adolescenţa, ci întreaga viaţă.

Revenind la jurnalul de şedinţă, el conţine o inadvertenţă, de substanţă: Ceauşescu nu putea face parte din partidul „Uniunea Tineretului Comunist" pentru simplul motiv că un asemenea partid nu exista, fiind în schimb, după toate probabilităţile, membru al Uniunii Tineretului Comunist, organizaţie creată de PCR pentru a-l apropia de tânăra generaţie. În episodul de la Ulmi se disting două linii de acţiune: depozitarea câtorva broşuri neautorizate şi ţinerea unor reuniuni clandestine. Ambele fuseseră iniţiate de Ceauşescu, încheindu-se cu un eşec inseparabil de felul cum acesta le-a organizat. Principala lui carenţă ca organizator o constituie, în această împrejurare, nerespectarea unor reguli elementare încălcate cu acest prilej: 1. Atragerea unor noi adepţi se face în mod individual, nu colectiv; 2. Sistemul de bază al legăturilor este la rândul său individual, funcţionând sub forma unor întâlniri în doi, pe străzi puţin circulate; 3. Reuniuni mai largi au loc foarte rar, în case riguros verificate; 4. În asemenea ocazii numărul participanţilor este cât mai restrâns, putându-se ridica numai în mod excepţional la 5-6. O şedinţă la care iau parte 18 persoane este, în acest context, inimaginabilă.

A doua operaţie, concomitentă, confiscarea broşurilor, suscită probleme tot atât de complicate. Tipărite mult mai sigur la Bucureşti, ele au fost confiscate de jandarmi la Ulmi. După toate probabilităţile, cineva i le înmânase lui Ceauşescu la Bucureşti nu pentru a le păstra, ci pentru a le difuza. În loc să le difuzeze, personal ori prin interpuşi, în cartierele mărginaşe ale Capitalei, Ceauşescu le-a transportat la Ulmi. Necunoscându-se numărul broşurilor, nu se poate estima mărimea bagajelor în care erau transportate. Dificultatea certă a transportului decurgea din inadecvarea mijloacelor de călătorie: de la Bucureşti nu se putea ajunge direct la Ulmi nici cu trenul, nici cu autobuzul. Purtătorul broşurilor trebuia deci să le coboare dintr-un mijloc de transport şi să le suie în altul cel puţin o dată pe parcursul acestei călătorii, care devenea astfel şi mai periculoasă.

Este de presupus că, îndreptându-se spre Ulmi, Ceauşescu mai vizitase anterior această comună, unde avea anumite cunoştinţe pe care se baza pentru a fi găzduit şi

hrănit şi pentru a depune pachetele în chestiune. Operaţia transportului era de două ori contraindicată. În primul rând, ea adăuga la riscurile inerente unei asemenea acţiuni un considerabil risc suplimentar. Iar în al doilea rând, distribuirea unor broşuri clandestine care să ajungă pe mâna unor persoane interesate de lectura lor avea şanse de succes sensibil mai mari în vălmăşagul marelui oraş decât într-o micuţă aşezare sătească unde fiecare era la curent cu orice mişcare a fiecăruia. Asumând riscuri inutile, iniţiatorul acestor acţiuni predestinate eşecului transportă broşurile din locul care oferea condiţiile cele mai favorabile pentru difuzarea lor într-un loc unde asemenea condiţii erau practic excluse.

Documentele oficiale arată că materialul tipărit a fost descoperit într-o altă casă decât cea în care avusese loc şedinţa. Prin urmare, reuniunea nu reprezenta o secvenţă din scenariul difuzării, organizatorul ei nu avea de gând să împartă broşuri celor convocaţi pentru ca aceştia să le distribuie în localităţile de unde veneau. Prilejul era cât se poate de nimerit, iar nefolosirea lui nu poate să nu suscite îndoieli privind fermitatea intenţiilor lui Ceauşescu de a difuza tipăriturile aduse de la Bucureşti. O altă supoziţie, mai puţin plauzibilă, ar fi că el proiectase să distribuie broşurile numai în comuna în care le depozitase, o variantă prea vădit inapropriată pentru a i se acorda credit. Este greu de închipuit că vreunul dintre acei tineri s-ar fi încumetat să zvârle noaptea broşurile în ogrăzile oamenilor fără a fi observat şi că sătenii din Ulmi, neţinând seama de riscuri, ar fi dat buzna să citească discursul „tov. Molotov" şi raportul „tovarăşului Dimitroff".

În optica jandarmilor – descoperitorii ei –, o adunare care strânge laolaltă atât de mulţi tulburători ai ordinii publice trebuia să aibă un scop pe măsură. Un astfel de scop nu putea fi înregimentarea celor trei noi aderenţi, şi nefiind nici difuzarea broşurilor, ei inventează un succedaneu: formarea unui comitet judeţean al acelui partid inexistent. Toate aceste eventualităţi fiind infirmate, nu mai rămânea loc decât pentru o singură prezumţie: reuniunea de la Ulmi pare să nu fi avut nici un alt scop decât acela de a-i fi dat organizatorului ei posibilitatea de a o patrona.

Mai presus de prezumţii rămâne faptul că Ceauşescu nu şi-a îndeplinit misiunea primită, înlocuind distribuirea broşurilor cu depozitarea lor într-un loc care se va dovedi grabnic inadecvat. O ipoteză alternativă, încă şi mai plauzibilă, ar fi aceea că, iniţiind cele două acţiuni de la Ulmi, intempestivul învăţăcel al tainelor conspiraţiei nu îndeplinea nici o misiune, ci se conforma impulsurilor sale strict personale. Iar aceste impulsuri prefigurau profunda lui incapacitate de a se lăsa condus, având drept corolar o insaţiabilă apetenţă de a conduce.

Satisfacerea acestor impulsuri îşi găseşte o ambianţă mai prielnică printre congenerii săi rurali decât în rândul tinerilor muncitori industriali. De aici şi propensiunea spre gesturi de rebeliune pe cât de curajoase, pe atât de gratuite. El comite un asemenea gest în cursul procesului cu care se încheie procesul de la Ulmi. Incidentul este descris în jurnalul de şedinţă, pagina 32: „La ordinul preşedintelui, dat gardei, de a scoate din sala de şedinţă pe acuzatul Tarnovski Vladislav zis Vladimir, acuzatul Ceauşescu Niculae s-a revoltat, s-a sculat în picioare şi a protestat împotriva scoaterii din şedinţă a acuzatului Tarnovski spunând «Atunci noi ne solidarizăm cu toţii», şi întorcând spatele instanţei a îndemnat şi pe ceilalţi acuzaţi să-l urmeze". Comisarul regal, colonelul Ştefan Stroia, intervine şi cere judecarea pe loc a protestatarului pentru ultraj adus instanţei propunând, pentru susţinerea acuzării, doi martori din audienţa care urmărea dezbaterile. La rândul lor, avocaţii propun şi ei doi martori ai apărării, tot dintre persoanele aflate în sală: doamna Ecaterina Iordache şi ziaristul Emil Liţu. Cei doi acceptă, dar viitoarea saga

oficială despre viaţa dictatorului nu va aminti niciodată numele lor, şi nici numele avocaţilor care l-au apărat în 1936 la Braşov. În audienţă se mai găsea şi un publicist. Impresionat de dârzenia tânărului agitator, acesta îi va publica un portret de-a dreptul elogios. Numele autorului nu va fi uitat: Eugen Jebeleanu. Datorită lui, Ceauşescu trecea pentru prima oară din obscuritatea anonimatului în lumina vieţii publice, un fel de preludiu nevinovat la ceea ce va deveni insuportabilul cult al personalităţii dictatorului.

Prin sentinţa nr. 187, Consiliul de Război al Corpului 5 de Armată Braşov îl declară pe provocatorul incidentului „culpabil de faptul de ultraj şi făcând aplicaţiunea art. 182, 63 Cod Penal şi 114 CJM, cu unanimitate de voturi îl condamnă la 6 (şase) luni închisoare". În final, Tribunalul Militar îi achită pe şase dintre cei 18 acuzaţi, condamnându-i pe ceilalţi la pedepse între şase luni şi doi ani închisoare, plus o serie de amenzi. Verdictul maxim: doi ani, este pronunţat împotriva lui Tarnovski şi lui Ceauşescu. Aproape toţi cei condamnaţi, inclusiv acesta din urmă, introduc recurs, care va rămâne însă fără efect.

Adevăratul epilog al întregii întâmplări se va consuma însă după trecerea a încă doi ani. Din închisoarea Doftana, unde îşi ispăşea pedeapsa, organizatorul acţiunilor desfăşurate la Ulmi îi adresează, la 2 martie 1938, Primului Preşedinte al Tribunalului Militar următoarea scrisoare olografă (purtând viza 206 din 18/3/1938 a unui director care semnează indescifrabil):

„Domnului Prim Preşedinte

Subsemnatul Ceauşescu Niculae, actualimente deţinut în Penitenciaru «Doftana» Jud. Prahova, condamnat la 2 (doi) ani închisoare corecţionară, în ziua de 5 Iunie 1936, prin mandatul No. 11.107, emis de către Onor Tribunalul Militar al Corp V Armată Braşov, vă rog să binevoiţi a dispune să mi-se socotească privinţa de 10 (zece) luni, executată de la 31 Ianuarie 1936, cînd am fost depus la Închisoarea Braşov şi pînă la 9 Decembrie 1936, când s-a respins recursul.

Cu respect Ceauşescu Niculae

2 Martie 1938 – Doftana

Dumisale D-lui Prim Preşedinte al Trib. Militar al Corpului V Armată"

Iniţiativa se dovedeşte rodnică, şi chiar într-un timp record. La data de 5 aprilie 1938, Tribunalul Militar al Corpului 5 de Armată Braşov emite sentinţa cu nr. 240 prin care „admite contestaţia înregistrată cu nr. 296/95/1938 făcută de condamnatul Ceauşescu Niculae din Închisoarea Doftana şi comută pedeapsa de 6 luni în pedeapsa de 2 ani închisoare, scăzându-i-se pedeapsa executată din pedeapsa de 2 ani şi 6 luni".

Din documentele consultate nu reiese data la care solicitantul graţierii este pus în libertate. Prima urmă lăsată de el în acest interval este relevată în adresa 23613 din 4 august 1943, prin care Direcţia Poliţiei propune internarea lui în lagărul de la Târgu-Jiu. Schiţându-i întreaga activitate clandestină, adresa menţionează ultima arestare a lui Ceauşescu, petrecută în 1939, probabil între 1 mai – când, în propria lui versiune, a luat parte la demonstraţia desfăşurată cu acest prilej în faţa Palatului Regal – şi august, el fiind condamnat de Curtea Marţială a Capitalei, prin sentinţa nr. 2696 din 22 august 1939, la trei ani închisoare şi 20.000 lei amendă (echivalentă cu 200 de zile închisoare).

Executarea pedepsei, inclusiv prevenţia, i se calculează de la 3 august 1940. Dacă sentinţa a fost pronunţată în august 1939, atunci nu se ştie ce s-a întâmplat cu el în anul

Văzut 18/3/1938
Direcție
[illegible]
206

Domnului Prim Președinte

Subsemnatul Ceaușescu Nicolae actualmente deținut în Penitenciarul „Doftana" Jud. Prahova, condamnat la 2 (doi) ani închisoare corecționară, în ziua de 5 Iunie 1936, prin mandatul Nr. 11.107, emis de către Cinci Tribunalul Militar al Corp V Armată Brașov, vă rog să binevoiți a dispune să mi-se socotească privința de 10 (zece) luni, executată de la 31 Ianuarie 1936, cînd am fost depus la Închisoarea Brașov și pînă la 9 Decembrie 1936, cînd s'a respin recursul.—

Cu respect Ceaușescu Nicolae

2 Martie 1938.—
Doftana

Domnul Sub

Dlui Prim Președinte al Trib. Militar al Corpului [illegible]

scurs până în august 1940, de când începe calcularea executării pedepsei. Limpede este faptul că el va petrece între zidurile închisorii Caransebeş un an şi jumătate, adică până la 3 august 1943, data când îi expira condamnarea. La această dată el nu este însă pus în libertate, ci, după o scurtă haltă la Văcăreşti, aşa cum ceruse Direcţia Poliţiei, este internat în lagăr, potrivit notei nr. 5332 din 14 august 1943, semnată de comandantul acestuia, colonelul Leoveanu. El va rămâne în efectivul grupei a 7-a, rezervată celor suspecţi de simpatii comuniste, exact un an, până la 23 august 1944.

Astfel, până la vârsta de 26 de ani, Ceauşescu a petrecut şase ani în detenţie şi unul în domiciliu forţat (dacă această măsură a fost pusă realmente în practică). Este un bilanţ cu adevărat impresionant, la care însă eroul nu făcuse nici cea mai vagă aluzie în timpul scurtei noastre întâlniri de la Jilava. Această discreţie nu a reprezentat atunci efectul unui simplu capriciu de moment, ci a devenit mult mai târziu o coordonată a modului cum şi-a conceput propriul cult. Imprimată retoricii oficiale de după 1965, această discreţie îngreunează considerabil studiul dictaturii ceauşiste. Datorită gradului în care a fost personalizată, studiul asupra acestei dictaturi este inseparabil de studiul asupra dictatorului.

Din păcate însă, nici chiar documentele poliţieneşti nu excelează întotdeauna prin rigoare, ele neputând fi folosite fără o anume circumspecţie. Inadvertenţele încep de la datele cele mai elementare, dar esenţiale. De exemplu, în diverse documente, Ceauşescu este botezat uneori Ciauşescu, alternativ Nic*o*lae şi Nic*u*lae, ba într-un rând Nicolae Andruţa; anul naşterii este constant 1918, nu însă şi ziua, care oscilează între 26 şi 6 ianuarie; comuna de origine este de regulă Scorniceşti, dar prin abatere şi Scorneşti; mamei i se pune cu frecvenţe egale numele de Alexandrina şi Alexandra, tatălui de Andruţa şi Andruţă, dar şi Andrei; rubrica „Membrii familiei" îi ignoră pe copiii prolificului cuplu, cu o singură excepţie, sora Niculina. Fiecare contact cu poliţia rămâne consemnat într-o foaie personală cu rubrici fixe. Cel mai meticulos pare să fi fost întocmită foaia personală cu nr. 2243 de la Oficiul Poliţiei Slatina, care însă îi atribuie înălţimea de 1,50 m în loc de 1,68 m, cât se pare că măsura în realitate. Ignorate de toate celelalte fişe, aici îi sunt descrise şi semnele particulare:

„1) În mijlocul frunţii două aluniţe mici negre
2) Pe toată faţa multe pistrui şi aluniţe
3) Nasul puţin cam roşiu
4) Pe dosul degetului index mâna stângă o cicatrice".

Poliţistul care a completat atât de conştiincios fişa uită să noteze data. În dreptul rubricii „Religiunea" apare cel mai des „Ortodox", dar câteodată „Liber cugetător". Potrivit aceloraşi hârtii, de-a lungul a circa patru ani, Ceauşescu ar fi schimbat nu mai puţin de opt domicilii: Str. Popescu Assan nr. 2, Calea Şerban Vodă nr. 15, Calea Şerban Vodă nr. 11, comuna Ulmi-Dâmboviţa, Calea Victoriei nr. 89, str. Nisipari nr. 4 şi Scorniceşti-Olt, unde i se fixează domiciliul obligatoriu. În măsura în care corespund realităţii, desele schimbări de domiciliu, implicând probabil schimbări ale patronilor, dezvăluie sub încă un aspect instabilitatea vieţii pe care o ducea la oraş inadaptabilul vlăstar al satului oltenesc.

Pe lângă asemenea confuzii de natură birocratică, documentele în cauză conţin ori relevă şi erori de substanţă, dintre care unele au fost menţionate în trecere: notarea sentinţei din 1936 de la Braşov în mai multe variante, motivarea aceleiaşi sentinţe prin apartenenţa la un partid inexistent, interpretarea depozitării unor broşuri clandestine ca prolog la un iminent război civil, efectuarea unei percheziţii domiciliare la Ulmi, unde împricinatul

nu domicilia din punct de vedere legal, referirea la absolvirea de către el a unei şcoli de cadre a PCR, instituţie a cărei existenţă nu e confirmată de nici o altă sursă, invocarea în fişa personală nr. 995 a unei acuzaţii de sabotaj care în realitate nu îi fusese adusă.

Cel mai elocvent exemplu al dezordinii care se făcea simţită în activitatea organelor represive ale timpului îl constituie iluzoria dispariţie a viitorului dictator. Alarma este dată la 3 august 1942 prin adresa nr. 12646 a Direcţiei Poliţiei Judiciare din Direcţia Generală a Poliţiei care, sub semnătura directorului şi a şefului serviciului, ambii generali, cere în legătură cu „numitul Nicolae Ceauşescu... să se facă noi cercetări pentru aflarea sa, raportându-mi de urgenţă rezultatul". Personajul dispărut aflându-se în acel moment încarcerat de şase luni în penitenciarul de la Caransebeş, jandarmii nu au dificultăţi prea mari pentru a-l descoperi. În consecinţă, la 29 august 1942, documentul cu nr. 16225/8/593 intitulat „buletin" consemnează sub aceleaşi două semnături următorul ordin: „Întrucât numitul Ceauşescu Nicolae prevăzut în ordinul Nr. 4319/23406/942 fiind găsit urmărirea se revocă". De altfel, cei doi generali nu îl caută pe prezumtivul dispărut cu ajutorul jandarmilor din Olt, ci lansează încă din 3 iunie 1942, către penitenciarul Caransebeş, unde acesta se găsea închis, următorul apel purtând numărul 6091: „Am onoarea a vă ruga să binevoiţi a dispune să mi se arate dacă numitul Nicolae Ceauşescu se află încarcerat la acel penitenciar". Apelul rămâne fără răspuns, dovadă: jandarmii vor fi alarmaţi abia după trecerea a încă două luni.

Capitolul lacunelor este cu siguranţă mai bogat decât apare în acest inventar. El nu anulează totuşi relevanţa de ansamblu a respectivelor documente, dar impune utilizarea lor cu multă precauţie. Ele semnalează şi o serie de fapte neîndoielnice din acea perioadă, în acelaşi timp hotărâtoare pentru formarea viitorului purtător al sceptrului şi atât de puţin cunoscute.

Tăcerea păstrată de el în cursul întâlnirii de la închisoarea militară nu a constituit un simplu capriciu momentan. Ea a căpătat ulterior valenţele unei linii de conduită, generând întinsele pete albe din biografiile lui oficiale, dar şi debarasarea lui sistematică, după 1965, de toţi cei care îl cunoscuseră de aproape în acea perioadă. Feciorul Alexandrinei şi al lui Andruţa nu lasă, de-a lungul deceniilor, să-i scape nici o amintire despre viaţa de familie în casa părintească, despre relaţiile cu numeroşii săi fraţi şi surori pe care avea să-i promoveze mai târziu fără zgârcenie, ori cu părinţii, nici măcar în necroloagele rostite la moartea acestora; el nu-şi exprimă gratitudinea faţă de învăţătorul sau învăţătoarea care i-a dezvăluit – e drept, cu un succes modic – misterele alfabetului; nu povesteşte care dintre copiii satului i-au fost cei mai apropiaţi prieteni – dacă a avut astfel de prieteni; ce sau cine l-a împins să părăsească locul natal şi să se îndrepte nu spre Ruşii de Vede ori spre Slatina, ori spre Craiova, ci spre Bucureşti; la ce dată a descins acolo şi cine i-a ghidat primii paşi prin jungla Capitalei; cum a ajuns ucenic în mici ateliere de cizmărie şi nu muncitor într-o fabrică, fie ea şi de încălţăminte; cine i-a fost primul meşter, ori meşterul căruia i-a rămas cel mai îndatorat într-ale meseriei ş.a.

O negură la fel de impenetrabilă ascunde urmele primilor săi paşi în Uniunea Tineretului Comunist (UTC) şi în Partidul Comunist. De-a lungul întregii sale vieţi, Ceauşescu nu a găsit nici un cuvânt de spus cu privire la circumstanţele debuturilor lui în activitatea ilegală: când, unde, în legătură cu ce eveniment, împreună cu cine şi îndeosebi la al cui îndemn. Ca şi cele private, amintirile lui politice sunt cu desăvârşire depopulate; potrivit viziunii lui rectificate, nimeni nu l-a atras în această sectă la care el a aderat din propria-i voinţă, ca şi cum ea nu existase cu adevărat şi înainte de adeziunea

lui. Disimularea rolului trăit – cel de începător, deschide spaţiu pentru cel dorit – cel de întemeietor. În memoria lui, mărurisită sau oficializată, nu zăboveşte nici unul dintre cei cu care s-a intersectat pe atunci în acest miniunivers câtuşi de puţin aglomerat. El nu citează numele unora alături de care a militat, a fost arestat, a fost condamnat ori a fost deţinut, ori cu care fusese judecat în 1936 la Braşov (cu aceştia ne fac însă cunoştinţă documentele de arhivă).

O dată cu protagoniştii acţiunilor, memoria lui elimină şi aceste acţiuni, precum şi ambianţa politică în care ele avuseseră loc. El se apropie de UTC în anii aşa-zisei lupte fracţioniste dintre Barbu şi Luximin (numele conspirativ al soţului Anei Pauker, Marcel Pauker, care peste puţină vreme avea să fie executat la Moscova). Din aluzii mai ales indirecte, se poate deduce că Ceauşescu dezaprobase, cel puţin retrospectiv, aceste încleştări fratricide, dar nu de ce parte se situase în timpul desfăşurării lor. Reperele politice ale tinereţii lui, pe care lăudătorii săi specializaţi vor fi autorizaţi să le invoce, sunt în număr de trei : sfidarea Tribunalului Militar de la Braşov cu prilejul procesului din 1936, includerea lui în Comitetul Antifascist din România şi rolul său de organizator al demonstraţiei desfăşurate în Bucureşti la 1 mai 1939.

Autenticitatea primului reper este confirmată de nota lui Eugen Jebeleanu, publicată în presa timpului, şi mai ales de documentele citate anterior. Spre deosebire de aceste documente, referirile propagandistice de după 1965 reduc întreaga secvenţă la un singur protagonist. Nu este menţionat numele nici unuia dintre ceilalţi acuzaţi, nici măcar al băiatului cu care se declarase solidar, nu sunt amintiţi doamna Ecaterina Iordache şi ziaristul Emil Liţu care, aflaţi în asistenţă, au acceptat să apară ca martori ai apărării în procesul de ultraj deschis pe loc împotriva acestui incident.

Celelalte două repere omologate pentru uzul biografiilor mitologizante reprezintă distorsiuni stridente ale rolului jucat de Ceauşescu în desfăşurarea unor evenimente reale. Primul dintre aceste repere este cooptarea tânărului ucenic cizmar în Comitetul Antifascist Român. Autorii biografiilor rituale, amnezici la numele tovarăşilor de clandestinitate ai viitorului preşedinte, aveau astfel ocazia să-l înfăţişeze încă din fragedă tinereţe alături de George Enescu, Mihail Sadoveanu şi alţii. Din comitet făceau parte şi unii intelectuali procomunişti, ca de exemplu profesorul universitar Petre Constantinescu-Iaşi, „prinţul roşu" Scarlat Callimachi sau tânărul asistent universitar din Cluj Teodor Bugnariu. Cu prilejul unei convorbiri desfăşurate în anii '80 la domiciliul său din Bulevardul Dacia, de faţă fiind şi soţia lui, Dorli Blaga, Bugnariu mi-a relatat povestea reală a relaţiilor dintre Ceauşescu şi respectivul comitet. Pentru una din reuniunile acestuia fusese programat un salut din partea Casei de cultură a tineretului care funcţiona în zona Foişorului de Foc. Delegaţia tinerilor – din care, aşa cum se afirmase mai târziu, făcea parte şi odrasla Scorniceştilor – s-a prezentat, şi-a aşteptat rândul, dar din cauza unor dereglări nu a mai fost primită şi a plecat fără să-şi fi rostit salutul. Celebrarea în 1984 a 50 de ani de la constituirea comitetului a luat forma unei adunări menite să sublinieze rolul hotărâtor al lui Ceauşescu în activitatea acestuia. Solicitat să ia cuvântul, Bugnariu a menţionat în trecere că este singurul membru al comitetului rămas încă în viaţă la acea dată, modalitate indirectă de a contesta includerea meritelor atribuite dictatorului în legătură cu acel comitet. Prin urmare, Comitetul Antifascist din România a existat cu adevărat ; o vizită a ucenicului cizmar la sediul acelui comitet a avut de asemenea loc cu adevărat, dar o vizită eşuată ; pretenţiile lui ulterioare de a fi fost membru al respectivului comitet reprezintă o născocire pură ; cu ajutorul acestei născociri,

el îşi strămută tinereţea din ambianţa reală a anonimilor săi camarazi de confrerie conspirativă în proximitatea imaginară a unor personalităţi culturale de anvergură naţională şi chiar internaţională. Potrivit acestei imagini, el nu se afirmă dedicându-se activităţii partidului, ci părăsind partidul pentru a se alătura oamenilor de frunte ai naţiunii. Substanţa acestei imagini nu rezidă într-un fanatism al cauzei, ci în fanatismul propriei predestinări a celui ce şi-o încropeşte.

Un alt reper al tinereţii dictatorului omologat de cultul său este rolul de organizator al demonstraţiei desfăşurate la 1 mai 1939 în faţa Palatului Regal din Bucureşti. Mitingul în chestiune – la care am participat nemijlocit – a avut neîndoielnic loc şi a fost cea mai mare manifestaţie de acest fel din istoria României interbelice. Asumată de regimul naţional-socialist în Germania şi de cel fascist în Italia, sărbătorirea zilei muncii încetase să mai reprezinte, în sine, un simbol al ataşamentului la valorile democraţiei. Sub semnul aceleiaşi desfigurări avusese loc şi mitingul din capitala României convocat de organizaţia breslelor, înlocuitoare a sindicatelor, dizolvate ca şi partidele politice. Demonstraţia era menită să dovedească sprijinul de care se bucura dictatura regală printre salariaţi, şi îndeosebi printre muncitori. Miile de participanţi erau strânşi într-o coloană care cobora dinspre nord pe Calea Victoriei spre Palat, unde, după moda fascistă, îl salutau cu braţul întins pe Carol al II-lea, aflat în balconul dinspre biserica Kretzulescu, de unde acesta răspundea cu acelaşi salut. Prin urmare, demonstraţia de la 1 mai nu poate fi socotită drept un moment glorios al luptei pentru democraţie în România, aşa cum a fost înfăţişat de propaganda ceauşistă. Ea nu a fost iniţiată de PCR, ci de dictatura regală, în fapt, singurul ei beneficiar.

Pentru a deveni util mitologiei, evenimentul este supus unei triple mistificări. Prima este semnificaţia lui politică, mitingul oferind o falsă aură de popularitate regimului care conducea ţara spre iminenta prăbuşire a graniţelor, intervenită după un an. A doua mistificare priveşte mobilizarea : înfăptuită de aparatul dictaturii regale, ea este atribuită PCR. Aici trebuie remarcat că Partidul Comunist s-a implicat în pregătirea demonstraţiei, dar nu firava lui putere de mobilizare putea aduna atâtea mii de oameni în Piaţa centrală a Capitalei. A treia mistificare, pentru a cărei susţinere sunt întreprinse primele două, are scopul de a-i atribui viitorului dictator un rol pe care nu l-a îndeplinit : o singură persoană, oricare ar fi ea, nu poate organiza prin propria-i acţiune participarea la o manifestaţie a mii de oameni care se revarsă spre locul convenit din toate direcţiile, purtaţi de motivaţiile cele mai diferite. Ca de obicei în asemenea prilejuri, organizatorii, repartizaţi pe zone ori pe grupuri, erau mulţi la număr, iar printre ei s-au nimerit şi trimişi ai PCR. În faza pregătitoare şi pe parcurs am întâlnit asemenea oameni : Costache Ţiulescu şi Ioşca Sherman, cei care m-au convocat, în timpul manifestaţiei, pe strada Clemenceau, în faţa sediului PNŢ, pe Ion Popescu-Puţuri, viitor director al Institutului de istorie a PCR şi slujitor zelos al dictaturii ceauşiste, şi pe Alecu Iliescu, tatăl lui Ion Iliescu – dar nu pe Ceauşescu, ceea ce nu dovedeşte că nu ar fi fost şi el acolo. Sigur este că el nu organizase mitingul în totalitatea sa, şi nici măcar participarea acelor câţiva care, ca şi mine, veniseră la îndemnul unor cunoscuţi apropiaţi de Partidul Comunist.

Toate aceste aspecte le-am relatat în 1986 la colocviul „Astrei" din Sibiu, unde versiunea oficială fusese expusă de un profesionist în materie, autor al unei cărţi purtând titlul *Tinereţea unui revoluţionar*. Incidentul a făcut ulterior obiectul unei anchete iniţiate de tovarăşa Nae, secretar al Comitetului judeţean PCR Sibiu.

Fostul ucenic de cizmar nu îşi evocă tinereţea amintind obscurele acţiuni la care luase efectiv parte: pregătiri de placarde, depozitarea discursurilor tov. Molotov, strângerea de ajutoare pentru conducătorii grevei de la CFR aflaţi în închisoare şi la alte asemenea, ci inventându-şi roluri care îi permiteau să pătrundă pe atât de râvnita scenă a istoriei.

Autoportretul dictatorului tânăr este astfel o combinaţie de invenţii şi omisiuni. Invenţiile au o anume transparenţă, pe când omisiunile, mult mai numeroase, rămân în genere indescifrabile. Nevoia lui de a-şi ascunde activitatea din tinereţe poate avea diverse motive. Unul ar putea fi insignifianţa acestor activităţi, punând la îndoială legenda predestinării sale pentru fapte epocale. Tinereţea lui reală nu este la înălţimea aspiraţiilor sale. Alt motiv l-ar putea constitui insuccesele de tipul celor de la Ulmi: preludiul infailibilităţii mature nu poate fi failibilitatea juvenilă. Reprezentând un har genetic, infailibilitatea nu se dobândeşte şi nu se pierde, ea nu poate fi precedată de contrariul său.

Lungul drum Bucureşti – New York

Încă şi mai mult decât pentru alţii, anii '80 au demarat pentru mine infinit mai sumbru decât aveau să se încheie. Bisturiul remarcabilului chirurg dr. Dumitru Pascu mi-a extras din abdomen o tumoare malignă. Câtuşi de puţin blajină, intervenţia a fost urmată peste o săptămână de una, după cum aveam să aflu ulterior, cu mult mai dură, impusă, cred, de o ocluzie intestinală postoperatorie. Situaţia nu era câtuşi de puţin trandafirie. Fiul meu, stabilit de curând la New York, împreună cu Ştefana, în vizită la fiica ei, care îşi pregătea doctoratul la Harvard, au pus la cale, cu prietenul şi colegul meu Jerry F. Kline, directorul şcolii de jurnalism a Universităţii Minnesota, un tratament care urma să-mi fie administrat în spitalul acelei universităţi.

Am încercat totuşi, la Clinica de oncologie din Bucureşti, tratamente aplicate în astfel de situaţii, constatându-se totala mea intoleranţă faţă de ele.

Sfătuindu-mă şi cu directorul clinicii, dr. Trestioreanu, am sfârşit prin a cere o viză de călătorie în SUA, pentru a urma un tratament şi pentru a-mi revedea fiul. Pe de o parte, această revedere avea bune şanse de a fi ultima – pe de altă parte, facilitarea contactelor între membrii de familie constituia o obligaţie asumată de Guvernul român, de a cărei respectare depindea prelungirea clauzei naţiunii celei mai favorizate. În acelaşi timp, sub aspect medical, era o chestiune de viaţă şi de moarte. Şi totuşi, cererea de viză mi-a fost respinsă. Am revenit cu o a doua, dar cum trecerea timpului risca să agraveze situaţia, m-am decis ca, pe lângă căile formale, să acţionez şi pe căi informale. Nu mă puteam adresa decât unor oameni care aveau poziţii convenabile în aparatul puterii, pe care îl părăsisem de peste un sfert de secol şi cu care, prin forţa împrejurărilor, nu mai avusesem nici un fel de contact. Singurul care mi-a răspuns a fost Mihai Gere, în momentul solicitării, membru supleant al CPEx, cunoscut de la Caransebeş ; am lucrat amândoi în acelaşi atelier de vopsitorie, ne lega o simpatie reciprocă atât de discretă, încât existenţa ei devenea nesigură, mai ales după scurgerea atâtor decenii de-a lungul cărora nici măcar întâmplarea nu ne încrucişase drumurile. Totuşi : telefon, secretară, cerere de a fi primit, răspuns : a doua zi, la ora H. Gere mi-a explicat că nu e sfera lui de activitate – ceea ce ştiam. Totuşi, ceva intenţiona să încerce, şi anume să vorbească cu un timişorean de-al lui, mai tânăr decât el, dar mai avantajos situat în iererhia de la vârf, secretarul CC cu problemele Securităţii, căruia ar fi bine să-i şi scriu. Numele lui : Ion Coman.

Abia spre sfârşitul lui septembrie, aflat în provincie, am primit un telefon de la fiica mea Vera. Mesajul ei conţinea două puncte : să mă prezint a doua zi la maiorul Robu, pe Iorga, pentru a-mi ridica paşaportul, şi să iau imediat contact cu Gere. Maiorul m-a primit în curte, pe o bancă, având aerul că se scuză şi dându-mi asigurări că obstacolele care m-au împiedicat până atunci să călătoresc au dispărut şi că pe viitor, orice solicitări de acest fel le-aş mai adresa, vor fi rezolvate cu promptitudine.

Nu deţin probe peremptorii, ci doar indicii că Ceauşescu ar fi ordonat să nu mai fiu lăsat să călătoresc în străinătate. Motivaţiile pentru a recurge la o'asemenea măsură ar fi putut ţine fie de capriciu, fie de gesturi în optica lui inadmisibile pe care, potrivit informaţiilor lui, le-aş fi comis recent. Situaţii susceptibile de asemenea interpretări, pe care mi le pot aminti, fuseseră două. Prima : decorarea mea pe nepusă masă, cu tămbălău

public, perturbată de absenţa mea de la solemnitatea aferentă. A doua : invitarea mea la unul din banchetele pe care le oferea de 1 mai, invitaţie considerată o mare onoare coercitivă, căreia însă nu i-am dat urmare. Răspunsurile mele sfidătoare ar fi putut transforma această presupusă ofensivă de şarm în contrariul său. Oricum, din pricina acestor tărăgănări, am ajuns în America după şase luni de la operaţie, cu şanse minime ca tratamentul intenţionat să mai fie de vreun folos. Aşa că nu am urmat nici un tratament.

În schimb am descoperit că schiţa cadrului teoretic pentru proiectata Sociologie a stalinismului, *depusă de Ştefana la New York cu trei ani înainte, fusese publicată parţial de revista* Theory and Society *a lui Alvin Gouldner şi integral de către editura M.E. Sharpe, sub îngrijirea profesorului Alfred G. Meyer, director la Russian Center de la Universitatea Ann Arbor. Comentariile mai mult decât favorabile apărute în publicaţii de specialitate mi-au dat posibilitatea să semnez cu editura contractul pentru volumele aflate pe şantier la Bucureşti, să fac un turneu de conferinţe asupra României, de la o coastă la alta, prin mari universităţi americane, inclusiv Yale, Stanford, Princeton, Columbia, şi mai cu seamă The New York School for Social Research, şi au creat premisele pentru bursa Fulbright care avea să-mi fie acordată ulterior. Printre aceste stenice surprize, un loc de seamă revine oportunităţii de a stabili o relaţie durabilă cu Robert Silvers, editorul celui mai prestigios periodic american,* The New York Review of Books.

Astfel s-a născut articolul „Naştere şi moarte în România", nesemnat, tipărit, conform înţelegerii noastre, după înapoierea mea acasă, care a fost retransmis imediat după apariţie de programele în limba română ale posturilor de radio Europa Liberă, BBC, Vocea Americii (despre acestea ştiu). Decis să mă întorc în ţară, intenţie care putea să nu fie pe placul colegilor lui Costică sau al unora dintre şefii lor, am cerut discreţie absolută, materializată între altele în absenţa semnăturii şi în decizia de a se publica articolul după confirmarea sosirii mele la Bucureşti. Totuşi, în redacţie discreţia a avut fisuri : Luminiţa Schapp mi-a povestit ulterior că aflase de la Andrei Codrescu, pe atunci la VoA, că autorul misteriosului articol sunt eu. Securiştii însărcinaţi cu cazul meu nu au făcut însă niciodată vreo cât de vagă aluzie la articolul cu pricina. Ignoranţa lor avea valoarea unui test neintenţionat, dar îmbucurător, care dovedea că ceea ce se ştia la Vocea Americii din Washington D.C. nu se ştia şi la Securitatea de pe malul Dâmboviţei.

Capitolul IV

PENITENCIARUL SPECIAL CARANSEBEŞ

1. Plecarea

Mi se pare că cea mai potrivită descriere a organizaţiei PCR de la Caransebeş ar trebui să înceapă cu sfârşitul.

Aşa cum mi-a rămas întipărită în amintire, ziua de 23 august 1944 s-a scurs fără întâmplări aparte, sub semnul rutinei penitenciare. Toaca deşteptării în zori, deschiderea, golirea matinală a tinetelor, toaleta la pompa din curte în răcoarea dimineţii, corvezile obişnuite, munca în ateliere, pauza de prânz cu ciorba al cărei merit de căpetenie era temperatura, plimbarea prin aerul prematur tomnatec, din nou atelierele, cina – copie fidelă a prânzului – şi la 5 după-amiază, în plină lumină, închiderea. Apoi o seară ca oricare alta, urmată de stingerea reglementară la ora 21 – debutul unei nopţi care începea în captivitate şi avea să ia sfârşit în libertate.

Profundul somn juvenil, compensând în felul său deficitul alimentar cronic, m-a împiedicat să aud izbucnirea vânzolelii de pe coridoare, despre care mi s-a povestit mai târziu. Ceea ce m-a smuls din braţele lui Morfeu nu a fost vorbăria vecinilor de celulă, deja treziţi, ci detunătura masivei uşi metalice trântite de gardianul Marina, singurul bucureştean din corpul de pază, şi răcnetele lui indistincte. Întâiul vestitor al ieşirii din temniţă a fost un temnicer.

Din zarva care domnea am înţeles că Antonescu fusese arestat, că se formase un nou guvern şi că, îndată după constituire, acest guvern dăduse un decret de amnistiere a deţinuţilor politici. Dobândisem această calitate în 1941, dar în nici un moment după aceea nu contasem că voi rămâne întemniţat toţi cei 25 de ani la care fusesem condamnat. Eliberarea era un moment prevăzut cu o certitudine evident gratuită, şi deci aşteptat. Ca şi certitudinea morţii, el ne-a luat totuşi prin surprindere. Dovadă: reacţia noastră individuală, precum şi cea a organizaţiei, la acest şoc pozitiv. Caracteristicile definitorii ale acestei reacţii au fost omogenitatea şi sensul ei. Este vorba de reacţiile unui grup cuprinzând circa 150 de bărbaţi maturi când văd îndeplinindu-li-se un vis pe care l-au nutrit ani de-a rândul. Sensul acestei reacţii este dat de paradoxul ei. Uniţi prin starea de captivitate, era firesc să fim despărţiţi prin ivirea stării de libertate – de-a lungul anilor, ne deprinsesem să facem fără şovăire ceea ce şefii organizaţiei ne spuneau că trebuie făcut şi să nu facem ceea ce ne spuneau că nu trebuie să facem. Trezit peste noapte în faţa porţii deschise, gestul cel mai firesc al fostului puşcăriaş ar fi fost să se avânte prin ea şi să-şi piardă urma.

Nici unul – dar absolut nici unul – dintre cei 150 de puşcăriaşi nu a avut acest gest firesc. Prin această omogenitate a comportamentului său nefiresc, grupul nu reacţiona ca o multitudine de indivizi, ci ca o organizaţie. O dată cu fiecare dintre noi, supravieţuia condiţiei de captivitate şi organizaţia creată tocmai pentru a controla această condiţie. Totuşi rămăseserăm pe loc; corurile improvizate care celebrau evenimentul sunau bizar între zidurile asociate prin obişnuinţă ambianţei acustice a liniştii. Concomitent domnea un freamăt general: gardieni-furieri ne completau un soi de adeverinţe de eliberare, magazinerii scotoceau prin rafturi după obiectele personale care ne fuseseră reţinute la întemniţare, un du-te-vino frenetic agita cele două curţi, dar numai până la poartă, care continua să stea zadarnic deschisă. La un moment dat, pe cer apăruse o mare escadrilă de avioane ale căror însemne nu le putusem identifica, dar care îşi continuaseră zborul spre vest. „Se duc să bombardeze Timişoara" – îşi dădeau cu părerea unii dintre noi, dar sigur era că nu veniseră să bombardeze Caransebeşul. Mai târziu, amnistierea descinsese în mijlocul nostru sub forma câtorva civili fercheşi dintre care unul – al cărui nume nu mi-l amintesc – ne informă că el este noul prefect al judeţului Timiş-Torontal – noi ne găseam însă pe teritoriul Caraş-Severin. Vizita părea lipsită de orice scop practic, iar vizitatorii afişau un aer de condescendenţă care, indiferent de intenţii, părea cel puţin deplasat.

După plecarea timişorenilor, fără ca nimeni să ne fi convocat, ne-am trezit adunaţi în curtea cea mare, de plimbare, împreună cu reprezentanţii administraţiei: directorul Gheorghe Dumitrescu – Gogu –, contabilul Litera, primul gardian Turcu. Din partea conducerii organizaţiei erau de faţă Chişinevschi – Ioşca, şi P. Bodnarenko – Pantiuşa, nu însă şi şeful suprem – Teohari Georgescu. Problema în discuţie: cum plecăm spre Bucureşti. Ideea directorului era pe cât de puţin ingenioasă, pe atât de pragmatică: trebuie mers la gară şi solicitată o garnitură. Venită din partea lui – recunoscu directorul –, o asemenea intervenţie ar fi avut mai puţini sorţi de izbândă decât dacă ar fi venit din partea noastră. Căutându-l din ochi pe cel mai potrivit negociator, privirile i se opriră asupra mea. Această tentativă a administraţiei de a prelua iniţiativa pe care organizaţia o păstrase cu străşnicie nu putea fi tolerată. Aşa încât Bodnarenko i-o reteză scurt directorului, dându-i misiunea de a discuta cu şeful gării lui Bercu Feldman. Preferinţa nu era de ordin personal şi nici prea fericită: figura pronunţat semitică a lui Bercu ar fi putut să nu-i faciliteze tratativele cu oamenii cefereului.

Mult mai greu decât persoana negociatorului atârna însă faptul că un astfel de tren nu avea cum să fie obţinut – şi încă de la o zi la alta – de şeful unei neînsemnate gări provinciale. De aici o nouă şi câtuşi de puţin simplă problemă: de unde şi în ce condiţii vom aştepta venirea speratului tren? Grupul s-ar fi putut dizolva prin împrăştierea spotană a membrilor săi, dar şi prin separarea lor organizată. Independent de mecanismul ei, despărţirea grupului ar fi însemnat practic sfârşitul organizaţiei, iar organizaţia, întotdeauna prezentă, promptă şi autoritară, nu dădea nici un răspuns clar acestei chestiuni vitale, de care nu depindea numai menţinerea ori pieirea, ci şi implicarea ei în evenimentele la scară naţională care vor urma. După cum se va vedea, rolul organizaţiei în desfăşurarea acestor evenimente nu avea să fie în nici un caz neglijabil.

Pentru a străbate împreună acest impredictibil interval de aşteptare puteam fie să rămânem mai departe în clădirea închisorii, fie să ne căutăm un alt adăpost – de pildă la fabrica de mobilă Mundus-Borlova, pentru care lucrasem şi al cărei inginer-şef, pe nume Lang, era un simpatizant al PCR. Părăsirea penitenciarului ar fi reprezentat o măsură de prudenţă, rămânerea pe loc comportând serioase pericole. Aşa de exemplu, însuşi decretul amnistierii noastre nu putea avea mai multă autoritate decât guvernul care îl

emisese şi care dispunea de un control cu totul deficitar asupra zonei în care ne aflam şi unde, de pildă, Aradul trecuse în repetate rânduri din mâinile *Wehrmacht*-ului în cele ale trupelor române. La poarta închisorii s-ar fi putut ivi un detaşament rătăcit al armatei germane ori o unitate românească sub comanda unui ofiţer fidel lui Antonescu, ceea ce ar fi putut face din Caransebeş, în august, teatrul unui masacru asemănător celui săvârşit la Râbniţa în martie. Totodată, prezenţa noastră bine cunoscută în acel punct ar fi putut atrage asupra penitenciarului bombele aviaţiei germane – dacă nu cumva chiar pe ale celei americane.

Puşi în faţa acestor alternative puţin ispititoare, complicate de inexplicabilul vacuum decizional din partea conducerii organizaţiei, în loc să pornim spre libertate, încotro ne-or duce ochii, fără ca nimeni să ne-o ceară, noi continuam să dormim în aceleaşi celule, să savurăm limpidele ciorbe ale lui Tănase Borţoi şi să trimitem emisari după emisari la gară. Organizaţia continua astfel să existe prin comportamentul spontan al membrilor săi şi înceta să existe prin faptul că acest comportament nu reprezenta executarea unei comenzi transmise de la conducere. Situaţia îi dădea dreptate lui Lenin: spontaneitatea este contrarevoluţionară.

Este evident că în acele zile hotărâtoare conducerea organizaţiei nu s-a ridicat la înălţimea împrejurărilor. Ea nu a adoptat nici o decizie clară cu privire la ceea ce aveam de făcut în momentul unei cotituri istorice, altminteri de mult aşteptate; ea nu a iniţiat nici o modificare a mecanismului decizional, netrecând de la dezbateri conspirative, în cerc închis, la consultarea deschisă, pe faţă, a tuturor membrilor organizaţiei – în acele zile de inactivitate forţată nu s-a ţinut nici măcar un miting în care să convenim asupra felului cum urma să acţionăm. Mai mult decât atât: aşa cum aveam să aflu întâmplător, absenţa lui Teohari Georgescu de la prima discuţie cu directorul se datora faptului de necrezut că el plecase din închisoare: fără să ne anunţe, ori să ne dea vreo explicaţie, ori să ne spună un cuvânt de despărţire; însoţit de Ion Vinţe şi de Papa Ilie, un ceferist bănăţean, şeful organizaţiei părăsise organizaţia ducându-se la Timişoara, de unde nu a reapărut decât mai târziu la Bucureşti. În acel moment de cumpănă, cele două mari organizaţii ale comuniştilor închişi erau astfel părăsite de şefii lor supremi: cea de la Târgu-Jiu de Gheorghiu-Dej, care evadase cu câtva timp înainte, şi cea de la Caransebeş de către Teohari Georgescu, despre a cărui stranie dispariţie nu am mai auzit vorbindu-se niciodată.

Rămânerea noastră pe loc în pofida acestor împrejurări nu se putea datora hipertrofierii reale a simţului nostru de disciplină, întrucât nimeni nu ne dăduse o astfel de dispoziţie; nu putea fi vorba nici despre dorinţa de a săvârşi un act de eroism, căci rămânerea într-o închisoare pe care aveam libertatea de a o părăsi nu avea în sine nimic eroic. Îndărătul acestui comportament paradoxal se ascundeau resorturi psihologice caracteristice acestui grup care aveau să-şi pună pecetea asupra istoriei naţionale din următoarele decenii. Dintre posibilele motivaţii ale acestui comportament nu ar trebui omise: 1. Dificultatea, dacă nu chiar imposibilitatea de a găsi o soluţie alternativă, individuală ori colectivă, cu şanse de a se dovedi operaţională: un alt adăpost cât de cât sigur, un alt mijloc de a părăsi Caransebeşul, alte resurse de hrană – cel mai neîndoielnic obstacol era unul de ordin logistic, nu politic; 2. Inerţia – deprinderea noastră cu cadrul fizic al închisorii şi cu integrarea în reţeaua relaţiilor umane îngăduită de acest cadru; 3. Sub şocul răsturnării dictaturii militare, resurecţia impulsului mesianic iniţial, manifestat ca nevoie de convertire a biografiei în generator a ceea ce părea un nou curent istoric; 4. Trecerea, gândită sau nu, a organizaţiei de la ţelul defensiv al supravieţuirii

şi ieşirii din captivitate la obiectivul ofensiv al dobândirii controlului în partid şi în stat ; 5. Decurgând din prelungitul exerciţiu al obedienţei automatizate, atrofierea facultăţii noastre individuale de a lua decizii proprii – pe acest fond, principalii stimuli ai comportării noastre ar fi fost inerţia şi imitaţia.

Trăirea eliberării ca prelungire a detenţiei s-a întins pe durata a patru zile şi cinci nopţi. Convulsiei violente a istoriei noi îi răspundeam, în cursul acelor zile şi nopţi irecuperabile, printr-o pasivitate care nu era rodul unei strategii, ci al unei stări de nepregătire şi dezorientare. La fel de puţin pregătite să înfrunte schimbarea se arătau autorităţile locale, mult mai interesate de viitorul lor decât de prezentul nostru. Şi astfel, în vreme ce armata română întorcea armele împotriva funestului aliat care bombarda centrul Capitalei, în vreme ce trupele sovietice se revărsau dinspre Moldova către Capitală, în vreme ce noul guvern instalat la Bucureşti cerea un armistiţiu pe care Moscova nu se zorea să-l semenze, în vreme ce mareşalul Antonescu era predat de echipa regelui, care îl arestase, unei echipe a PCR, care îl transporta spre o destinaţie necunoscută, în vreme ce Gheorghiu-Dej nu reapăruse încă din ascunzişul pe care i-l oferise viitorul patriarh al României, grupul celor de la Caransebeş, în loc să acţioneze, se rezuma să aştepte. Nesfârşitele zile şi nopţi ale acestei inacţiuni se scurgeau într-o monotonie amăgitoare, întreruptă de survolurile marilor escadrile care se îndreptau invariabil spre vest, fără a ne acorda vreo atenţie, şi de ştirile venite prin aparatul de radio al directorului, generatoare de interminabile discuţii. Dominanta nevăzută a acestui climat, rostită sau nu, rămânea aşteptarea neputincioasă a garniturii care ar fi urmat să ne transporte la Bucureşti.

Ea şi-a făcut în sfârşit apariţia, după cele patru zile de aşteptare înfrigurată, sub forma unui tren de marfă cu platforme descoperite în loc de vagoane. Călătoria a durat alte patru zile şi patru nopţi, întreruptă de lungi şi dese opriri în câmp ori în halte pustii. În mai multe rânduri garnitura a fost trasă pe linie moartă, ceferiştii de la mişcare anunţându-ne că acolo va rămâne şi povăţuindu-ne să continuăm drumul cu alte mijloace. Ei deveneu mai îndurători după conciliabulele cu colegul lor, singurul impiegat de mişcare dintre noi, Vasile Dumitrescu. Au fost de asemenea opriri provocate de alarme aeriene, ba chiar şi o urmărire ca în filme a trenului de către un avion ale cărui însemne nu le-am putut desluşi. Vremea a fost clementă, ploile ne-au ocolit, nu însă şi frigul nopţilor din Ardeal. Expediţia se dotase la plecare cu rezerve alimentare, iar pe drum, în unele staţii, de pildă la Piatra Olt, am putut chiar cumpăra pâine.

Atmosfera era în acelaşi timp exuberantă şi sumbră. Spre deosebire de zilele aşteptării, din închisoare, libertatea căpătase acum o dublă substanţă fizică: peisajul deschis contrastând cu sumbrul lăcaş al recluziunii şi mişcarea care, în pofida lentorii şi a ocolurilor, ne apropia totuşi de ţintă. Bucuria acestei redescoperiri a unor libertăţi elementare era umbrită de neliniştile călătoriei şi îndeosebi de zvonurile cele mai adeseori alarmante despre ceea ce se petrecea în ţară. Trenul nostru a zăbovit în Sibiu o noapte întreagă. Era prima gară mare şi aglomerată în care ne opream, ceea ce ne-a dat prilejul să stăm de vorbă cu diferiţi călători aflaţi pe peron. Unii dintre aceştia ne-au povestit cu lux de amănunte că în urma bombardamentelor nemţeşti Bucureştiul fusese ras de pe suprafaţa pământului – o veste copleşitoare mai ales pentru cei care-şi aveau familiile în Capitală. Pe parcurs, câţiva ardeleni şi olteni coborâseră în locuri mai apropiate de casele lor, dar aceştia erau foarte puţini la număr, aşa încât convoiul îşi păstra de fapt componenţa de la plecare.

În cursul călătoriei, conducerea organizaţiei, volatilizată în zilele anterioare, îşi făcuse simţită reapariţia, dar cu o discreţie prin nimic evocatoare a tradiţiilor ei. Simbolul acestei reapariţii era concretizat în persoana lui Ady Ladislau – Loţi –, numit comandant al expediţiei. Aparţinând treptei de mijloc din ierarhia organizaţiei, deci nefăcând parte din conducerea propriu-zisă, Ady era vlăstarul unei înstărite familii maghiare din Târgu-Mureş şi era deţinut din 1937, când fusese condamnat în procesul Anei Pauker. Investirea lui cu responsabilitatea călătoriei nu era o idee fericită – şi aceasta cel puţin din două motive. Primul motiv: plecarea spre Bucureşti reprezenta, în aceste circumstanţe, un salt în necunoscut al cărui control presupunea rezerve de imaginaţie, de flexibilitate şi de promptitudine pe care primitivismul incurabil şi veritabila vocaţie a brutalităţii caracteristice lui Ady nu le puteau înlocui. Al doilea motiv: el vorbea o română cu totul criptică, de natură să-i îngreuneze pertractările inevitabile cu şefii de gară, mecanicii de locomotivă, patronii de brutării şi alţii de a căror bunăvoinţă depindea mai la fiecare pas mersul nostru înainte.

Cu toate acestea, expediţia a descins până la urmă pe peronul Gării de Nord în noaptea de 30 spre 31 august. Fericiţi că ajunseserăm la destinaţie şi că gara se afla totuşi la locul ei, am trecut cu nebăgare de seamă peste faptul că nimeni nu ne venise în întâmpinare. Am părăsit peronul într-o tăcere încordată, cu bagajele în spinare şi cu inima cât un purice, pregătiţi pentru întâlnirea cu un oraş în ruine. Întunecimea nopţii nu ne împiedica să vedem că piaţa gării nu fusese prefăcută într-un morman de moloz. Nu ştiu de ce ne-am încolonat ca la armată şi nici cine ne indicase itinerarul. Am străbătut în tăcere o sumedenie de străzi întunecate şi pustii până în strada Spătarului, lângă Calea Moşilor. Aici se instalase organizaţia de asistenţă a PCR „Apărarea patriotică", numită pe vremea Cominternului „Ajutorul roşu". Amfitrionul nostru, probabil şeful organizaţiei, ne-a explicat fără nici un fel de înfloriturі că ne putem aciua în sălile clădirii până dimineaţă, totul pe tonul cuiva care este deranjat dintr-o treabă mult mai importantă, cuvântare care a stârnit protestele viitorului general Pintilie.

Ne-am despărţit în zori, primind consemnul de a ne prezenta cât mai curând în aleea Alexandru 23, fostul local al *Gestapo*-ului, pe care şi-l adjudecase Comandamentul Formaţiunilor de Luptă Patriotice. La plecare am avut neplăcuta surpriză să constat că în cursul nopţii petrecute sub ocrotirea „Apărării patriotice", căldurosul meu palton cu care răzbisem prin cele trei ierni de război pierise fără urmă.

Deşi nu dădea impresia, tărăgănata călătorie de la penitenciarul din târguşorul bănăţean până la falnicul edificiu din vecinătatea monumentului aviatorilor avea conotaţiile unui eveniment istoric. Dacă dintr-o cauză sau alta, în loc să ajungă la Bucureşti, şirul de platforme ar fi fost nimicit o dată cu pasagerii lor, istoria României din anii următori s-ar fi deosebit în unele privinţe de cea pe care ţara a trăit-o. Desigur, nu sensul obiectiv al acestei istorii ar fi fost diferit, ci modalităţile subiective de a-i imprima acest sens. Neasemănările dintre regimurile staliniste instituite în Europa Răsăriteană s-au datorat în bună măsură tocmai deosebirilor dintre actorii care aveau să conducă acest proces. În România, trecuseră prin închisoarea de la Caransebeş, de unde fuseseră readuşi în platformele amintitei garnituri. Contrar alegaţiilor consacrate, principalele pârghii ale puterii nu aveau să fie acaparate de anonimul, amorful şi divizatul Partid Comunist, ci de omogena, dinamica şi pragmatica organizaţie de la Caransebeş. Sub controlul ei nemijlocit aveau să treacă partidul însuşi – prin Gheorghe Gheorghiu-Dej, guvernul –

prin Chivu Stoica, forţele de represiune – prin Teohari Georgescu şi Gheorghe Pintilie, armata – prin Emil Bodnăraş, ideologia – prin Iosif Chişinevschi, economia – prin Miron Constantinescu, şeful planificării. Acelaşi nucleu care la Caransebeş condusese organizaţia conducea acum, la Bucureşti, statul – şi, prin el, societatea.

Din rândurile aceleiaşi organizaţii proveneau deţinătorii noii puteri: Athanase Joja, viceprim-ministru, ministru al Culturii şi mai târziu preşedinte al Academiei; Alexandru Sencovici – ministru al Industriei Uşoare, apoi vicepreşedinte al sindicatelor (CGM); Mircea Oprişan – ministru al Comerţului; Vasile Vaida – ministru al Agriculturii; Ion Vinţe – ministru al Silviculturii şi mai târziu vicepreşedinte al Comisiei de control de pe lângă CC al PCR; Zeiger Simion – preşedinte al Comitetului pentru muncă şi salarii; Alexandru Drăghici – ministru de Interne după destituirea lui Teohari Georgescu în 1952; apoi miniştrii adjuncţi: Nicolae Ceauşescu la Agricultură, după un scurt stagiu ca secretar general al UTC, L. Ady la Interne (sub numele Mureşan), Radu Mănescu la Finanţe, după destituirea şi condamnarea lui Vasile Luca în 1952, Mihai Posteucă la Construcţii, H. Dunăreanu la Sănătate – enumerare din care nu poate lipsi generalul Serghei Nicolau – şeful spionajului. Aceleiaşi organizaţii îi aparţin oameni cu funcţii de mare însemnătate în aparatul de pardid, ca de pildă Mihai Gere şi Petre Lupu, ajunşi până la urmă membri în CPEx-ul lui Ceauşescu, Alexandru Rogojinschi – şeful secţiei de cadre a CC, Teodor Rudenko – şeful secţiei de relaţii externe a CC, L. Naş – şeful secţiei gospodărie a CC, Matei Nicolae – secretar al Comitetului municipal Bucureşti al PCR, apoi Ernest Breitenstein – preşedinte al Comitetului Democrat German şi redactor-şef al cotidianului *Neuer Weg*, Boskovy – director al şcolii centrale a UTM. Tot la Caransebeş fuseseră educaţi şi o serie de viitori ofiţeri superiori ai Securităţii şi ai spionajului, pentru motive lesne de înţeles în mare parte basarabeni, ca Petea Goncearuc, Alexandru Guţan – şef al direcţiei politice, Mihai Gavrilovici – ataşat militar la Londra, generalul Măgârdician Muşek, Vasile Petriuc, Pius Kovacs, comandantul şcolii centrale a Securităţii, Marin Florea Ionescu II, Alexandru Farcaş, Erwin Holtzer, Teodor Maximenco, Mihai Ratuşnai, Andrei Uhliaryk, Racovski Mănescu ş.a.

În primii ani ai regimului stalinist, omniprezenţa celor de la Caransebeş în poziţii proeminente ale aparatului de stat se oprea la două graniţe: Ministerul de Finanţe şi Ministerul de Externe. La conducerea celui dintâi, Vasile Luca, titularul departamentului, promovase o echipă care îi cuprindea printre alţii pe Alexandru Jakob din Cluj, pe Dumitru Cernicica şi Zoltan Eidlitz din Oradea. Nici unul dintre componenţii acestei echipe nu avea competenţele presupuse de funcţiile în care fuseseră numiţi (lacună evidentă în mai toate ministerele); toţi erau ardeleni şi maghiarofoni; nici unul nu fusese închis la Caransebeş; toţi vor fi judecaţi şi condamnaţi împreună cu şeful lor după eliminarea acestuia în 1952.

Nu la fel de aspră a fost soarta colaboratorilor pe care Ana Pauker îi adunase în jurul său la MAE. În primul rând era masivul grup de femei în frunte cu Ana Toma, Tina Chivu, Ida Felix, Cristina Luca (mai târziu Boico) ş.a. Urmau personalităţile de prestigiu promovate ca ambasadori: Grigore Moisil, Vlădescu-Răcoasa, Simion Stoilov, Mihai Ralea şi alţii, apoi oameni de partid cu funcţii superioare, ca Eduard Mezincescu, Avram Bunaciu, dr. Gh. Brătescu, Mihai Beniuc, Cornel Bogdan, Mihai Dragomirescu şi alţii care nu trecuseră prin închisoare, exceptându-i pe Marin Florea Ionescu I, tatăl regizorului Petrică Ionescu, ambasador la Washington, şi pe Barbu Zevedei, fostul asistent al lui Blaga, trimis consilier la ambasada din Londra, de unde nu s-a mai întors. Alcătuirea

acestor staff-uri arată că reprezentanţii Caransebeşului reuşiseră să pătrundă peste tot, în afara celor două enclave controlate de trimişii Moscovei, reveniţi în ţară la puţină vreme după ocuparea României de către trupele sovietice. Reiese că distribuirea poziţiilor de putere nu se desfăşura în mod omogen, de către o singură instanţă; că principalul criteriu după care se făcea selecţia nu era cel al competenţei, ci al afinităţilor personale dintre selectaţi şi selecţioner; şi că foştii membri ai organizaţiei de la Caransebeş nu erau agreaţi de foştii şefi ai emigraţiei din URSS.

Detaliile acelei călătorii reprezintă detaliile unui episod ale cărui efecte de durată sunt în genere ignorate sau măcar subestimate. La capătul drumului, organizaţia îşi păstrase efectivul de bază, dar îşi modificase radical funcţia. Foştii lucrători ai tâmplăriei, ai cizmăriei şi ai vopsitoriei, spălători ai nesfârşitelor coridoare, executori docili ai tuturor ordinelor conducerii, îşi lepădaseră, o dată cu zeghile, şi aparenta lor cuminţenie, transformându-se în principalii protagonişti ai ofensivei pentru instaurarea regimului stalinist în spaţiul carpato-dunărean. Modul lor de viaţă din anii de închisoare, ca deţinuţi, va condiţiona profund modul în care ei vor acţiona ca personalităţi publice de prim rang.

În limitele sus-menţionate se poate considera că platformele obositului marfar aduseseră de la Caransebeş la Bucureşti detaşamentul de şoc al viitoarei dictaturi. Iar continuitatea organizaţiei nu decurgea numai din continuitatea efectivelor sale, ci şi din aceea a liderului ei: nelimitata autoritate a deţinutului Gheorghiu-Dej asupra organizaţiei din temniţă se va metamorfoza în neîngrădita putere a liderului PCR asupra societăţii, model contestat cu vehemenţă şi imitat cu sfinţenie de Ceauşescu.

De unde şi oportunitatea unei descrieri amănunţite a modului de viaţă de la Caransebeş.

2. Privire topografică

Pe harta penitenciară a României, după prăbuşirea Doftanei, în 1940, Caransebeşul figura ca principalul centru de detenţie pentru comuniştii autohtoni, asociaţi de administraţie cu o serie de spioni prosovietici dintre care cei mai mulţi erau originari din Basarabia. În afara Caransebeşului, cea mai importantă concentrare de deţinuţi comunişti, ori suspectaţi de simpatii comuniste, se găsea în lagărul de la Târgu-Jiu, continuator pe dimensiuni mult sporite al celui de la Miercurea-Ciuc. Aceleiaşi familii de captivi îi mai aparţineau grupurile restrânse ale celor care îşi ispăşeau condamnările la Aiud, la Văcăreşti, la Braşov, la Târgu-Ocna, la Mislea, la Dumbrăveni etc. O dată cu intrarea României în război, aceste comunităţi îşi lărgeau rândurile atât din cauza numărului crescut de arestări, cât şi pentru că cei ale căror pedepse expirau, în loc să fie puşi în libertate, erau transferaţi din puşcărie în lagăr.

Începând cu anii '30, locul tradiţional de detenţie al celor condamnaţi pentru activitate comunistă fusese Doftana, veche temniţă situată între dealurile din jurul Prahovei. Zidurile avariate ale închisorii nu au rezistat cutremurului din 4 noiembrie 1940, îngropând sub ele câţiva deţinuţi, dintre care cea mai largă notorietate postumă avea să-i fie acordată fostului ceferist Ilie Pintilie. În urma acestui episod, restul deţinuţilor comunişti au fost transferaţi în pripă la Caransebeş. Soseam deci acolo la mai puţin de un an de la această mutare, un interval scurt pentru o reaşezare de asemenea proporţii – şi totuşi, nimic din înfăţişarea, activitatea ori atmosfera locului nu lăsa să se desluşească neajunsurile unei ordini încă incomplet cristalizate.

Deşi închisoare pentru bărbaţi, în lunile premergătoare atacării Uniunii Sovietice, aici fusese adusă Ana Pauker, pentru schimbul de deţinuţi politici convenit cu Moscova sub auspiciile scurtei idile Hitler – Stalin. Îndoielile autorităţilor române faţă de perspectivele acestei idile s-au manifestat de altminteri şi după prăbuşirea Doftanei, prin decizia lor de a-i strămuta pe deţinuţii comunişti în zona vestică a ţării, cât mai departe de graniţa de pe Prut.

*

Am locuit în Caransebeş timp de trei ani – dar numai sub raport geografic, nu şi social. Detenţia înseamnă în mod firesc izolare şi, ca atare, prilejurile pe care le-am avut de a vedea cum arată orăşelul dincolo de zidurile închisorii se pot număra pe degetele unei singure mâini. Primul mi l-a oferit sosirea, la 4 noiembrie 1941, când am parcurs cu lanţuri la picioare drumul de la gară la penitenciar, şi ultimul la 27 august 1944, când am făcut cale întoarsă, de astă dată fără lanţuri. Între aceste două mişcări pendulare nu am mai umblat pe uliţele Caransebeşului decât de trei ori: o dată împreună cu alţi vreo 20 de codeţinuţi – printre care Gheorghiu-Dej –, pentru efectuarea unor munci agricole pe terenul penitenciarului, a doua oară formând cu Mihai Gere o miniechipă expediată la domiciliul unui judecător – Sebastian Crâsnaru –, pentru a înlătura unele defecţiuni gospodăreşti *à titre gracieux*, iar a treia, într-o zi de târg, pentru a-l asista pe Teohari Georgescu la vânzarea produselor noastre: jucării, tabachere, jocuri de şah, felurite cutii, etalate pe o tarabă instalată chiar sub zidul închisorii.

Informaţiile mele asupra orăşelului bănăţean s-au mai îmbogăţit întru câtva în rarele momente când îl puteam contempla de la ferestrele secţiei a doua, care dădeau spre o intersecţie destul de centrală, şi mai ales datorită istorisirilor unui codeţinut localnic, tâmplarul Poly Nemet, devenit în anii '50 directorul unei mari fabrici de mobilă din Bucureşti.

Atât cât l-am putut întrezări, Caransebeşul acelor vremi mi s-a întipărit în amintire ca un târguşor cu precădere săsesc. Convieţuind cu români şi cu maghiari, saşii păreau să fi dominat din punct de vedere cultural oraşul pe care acum îl controlau din punct de vedere politic, prin organizaţia locală a partidului nazist. Arhitectura caselor familiale, indiferent de naţionalitatea proprietarilor, părea inspirată de un model săsesc: construcţii solide, mai curând confortabile decât graţioase, cu ogrăzile şi acareturile aproape ostentativ ascunse de privirile rarilor trecători – o aşezare semi-urbană, semi-rurală, de mici meseriaşi, modeşti negustori şi mărunţi funcţionari, orăşelul fiind capitală de judeţ –, cărora li se adăuga o subţire pătură de intelectuali, mai cu seamă profesori şi oameni ai legii.

În mijlocul acestui peisaj urban şi uman se găsea o mână de oameni, printre care şi feciorul lui Andruţa Ceauşescu, sub ocârmuirea cărora avea să se afle pentru o jumătate de veac destinul României.

*

Părând a fi fost construită spre sfârşitul secolului al XIX-lea, închisoarea, de tip austro-ungar, era prima mea locuinţă stabilă dotată cu lumină electrică şi cu instalaţie de duşuri. Intrarea principală se deschidea mai întâi spre incinta Tribunalului judeţean, închisoarea propriu-zisă urmând după aceea. Zidurile clădirii, de o grosime cum încă nu mai văzusem în existenţa mea de bucureştean periferic, se înălţau pe trei niveluri, cărora li se adăuga un vast beci polifuncţional: aici carcerele se învecinau cu depozitele de lemne, de materiale pentru ateliere, de echipament, de alimente ş.a.m.d.

Pe lângă Tribunal, la parter, mai funcţionau numeroase birouri ale penitenciarului, popota gardienilor, precum şi două dintre atelierele deţinuţilor: cizmăria condusă de Vasile Vaida, viitor ministru al Agriculturii şi prim-secretar al regionalei de partid Cluj, şi croitoria în care trebăluiau de zor doi timişoreni: unul înalt, blond şi posomorât, Balogh, celălalt mult mai scund, roşcovan şi la fel de posomorât, Kafka. Amplasarea acestor ateliere între birourile administraţiei şi cele ale Tribunalului avea o explicaţie cât se poate de pragmatică: ele îndeplineau o funcţie vitală în relaţiile publice, permiţând diverşilor reprezentanţi ai autorităţilor locale, precum şi familiilor lor, să-şi probeze hainele şi încălţămintea în curs de execuţie fără a fi siliţi să se întâlnească faţă-n faţă cu puşcăriaşii.

Restul atelierelor mărgineau prima curte a închisorii dedicată treburilor gospodăreşti, învecinată cu a doua curte, rezervată iniţial plimbărilor reglementare. Aici se găsea cel mai mare atelier, denumit tâmplărie, în ciuda producţiei lui prioritare de dulgherie: tocuri de ferestre, uşi etc., şi atelierul cel mai mic, fierăria, cu numai doi lucrători, a căror principală îndeletnicire consta în nituirea şi deznituirea lanţurilor purtate de noii veniţi şi de cei care plecau.

Urmau atelierul de lustruit mobilă, avându-l ca şef pe Matei Nicolae, din procesul meu; cel de jucării, vegheat cu o străşnicie prin nimic ludică de Teodor Rudenko; cel de vopsitorie, în care aveam să lucrez mai întâi sub conducerea flegmatică a lui Andrei Iacobovici, zugrav de meserie, viitor director general în Ministerul Construcţiilor, şi apoi sub a lui Ceauşescu, mai mult vizitator decât coordonator; urma cioplitoria în piatră dirijată de Boskovy, viitorul director al şcolii de cadre a UTM; şi, în sfârşit, strungăria în lemn, specializată în piese de şah, unde i-am fost calfă lui Mănescu Racovski, mai pe scurt Cocu, de meserie strungar în fier, un tânăr vânjos şi clocotind de energie, în ciuda stresului fizic care se citea în mişcările încetinite ale celor mai mulţi dintre noi.

Bizarul nume de botez al lui Cocu reprezenta o modalitate prin care tatăl său, Constantin Mănescu, îşi trâmbiţa fronda revoluţionară. Nea Costică, pe care îl cunoscusem în lagăr la Târgu-Jiu, era exact personajul pe care îl putea anunţa un asemenea gest. Mic meseriaş din Ploieşti, purtător de lavalieră şi de pălărie cu boruri largi, propovăduia un socialism mai contemporan cu Saint-Simon decât cu Karl Marx, dar şi cu iz voltairian, în care – cred că îl citez exact – „fiecare muncitor va avea căsuţa lui şi grădina lui". Cea dintâi întruchipare a acestui vis i-a prilejuit-o Revoluţia rusă, aşa încât pe primul său fiu l-a botezat Lenin, şi de-abia pe al doilea Racovski, după doctorul Cristian Racovski, unul dintre primii organizatori ai socialiştilor din România, plecat să ajute la fortificarea regimului bolşevic, de care avea să fie lichidat în anii '30. Extravaganţele onomastice nu i-au adus lui nea Costică decât încurcături: Cocu, numele unui viitor trădător, în vreme ce Lenin, alintat în familie cu diminutivul Lencu, devenise, după mărturisirile fratelui său, unul dintre cei mai notorii hoţi de buzunare ai Ploieştiului. Nimic de mirare, prin urmare, în decizia vechiului militant de a-i da celui de-al treilea fiu numele cu totul nesocialist de Manea, viitorul prim-ministru al lui Ceauşescu, pe care avea să-l însoţească în faimosul zbor cu elicopterul din 22 decembrie 1989.

L-am reîntâlnit întâmplător pe Cocu spre sfârşitul anilor '50, fiind amândoi internaţi în acelaşi spital. Nu părea foarte schimbat, dar suferea de o ciroză agresivă care, după câte îi spuseseră doctorii, nu putea fi tratată decât în Elveţia – unde nici gradul lui de colonel de securitate nu îl putea ajuta să ajungă. Îl cunoscusem pe Manea atât în calitate de vecin – am locuit în acelaşi imobil din str. Pictor Iscovescu 2 –, cât şi în

cea de şef al Secţiei de Ştiinţă şi Artă a Comitetului Central. El continua să deţină această funcţie influentă în momentul când i-am sugerat deschis să întreprindă ceva pentru trimiterea fratelui său la tratament în Elveţia. El mi-a răspuns la fel de deschis că nu se bagă. Cocu a murit la scurtă vreme după aceea.

*

Pentru cazarea deţinuţilor, administraţia alocase întregul etaj II al clădirii principale şi cea mai mare parte a etajului I, denumite în jargonul local secţii: secţia I şi secţia II. La etajul I mai funcţionau infirmieria, o minusculă bibliotecă supervizată un timp de Miron Constantinescu şi apoi de Ion Vinţe, şi miniaturala frizerie în care oficia Vanea Leşanu, care avea să fie după septembrie 1944 însoţitorul Anei Pauker – cum se zice acum *bodyguard*. La acelaşi etaj, în aripa aflată deasupra tribunalului, se găsea apartamentul directorului, Gheorghe Dumitrescu, poreclit Gogu, şi cel al contabilului, Litera, ambii căsătoriţi şi cu copii.

Încăperile destinate deţinuţilor nu pot fi denumite celule, şi ele erau de dimensiuni variabile, mergând de la trei până la 30 de paturi, în genere suprapuse. Aceste camere nu funcţionau numai ca dormitoare – între ora închiderii, 17, şi cea a stingerii, 21, ele reprezentau adevăratul spaţiu de socializare, unde colocatarii lor, absorbiţi pe parcursul zilei de muncă în ateliere şi de corvezi, puteau comunica între ei şi eventual lega prietenii.

Distribuirea deţinuţilor în dormitoare, în ateliere, în diversele misiuni speciale, în muncile exterioare sau în numeroasele corvezi interioare se făcea sub controlul exclusiv al conducătorilor de partid, fără nici un amestec din partea administraţiei. Repartiţia în dormitoare şi în ateliere era călăuzită de un principiu general, pe care l-aş numi al instabilităţii strategice, aplicat, evident, numai celor consideraţi ca făcând parte din colectivitatea deţinuţilor comunişti. Această strategie a mobilităţii forţate urmărea să împiedice convieţuirea prea îndelungată a aceloraşi oameni în acelaşi dormitor. Atât cât mi-am putut da seama, pentru deţinuţii de rând, ritmul mutărilor dintr-o cameră în alta era o dată la câteva luni. Regula nu se aplica celor vechi – nimeni nu şi-ar fi imaginat, de pildă, vreo mutare din ori în celula 47 de pe secţia a II-a, locuită constant de treimea ceferiştilor: Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica şi mult mai tânărul fost ucenic Alexandru Drăghici. Nu cred că Ceauşescu s-a bucurat de acest privilegiu, dar ştiu sigur că nu l-am avut colocatar în nici unul dintre numeroasele dormitoare prin care am colindat.

La originea acestei duble mobilităţi – a spaţiului locativ şi a locului de muncă – nu se afla însă numai o decizie subiectivă, ci şi o cauză obiectivă: mobilitatea inerentă acestui tip de populaţie supusă fără încetare unei duble mişcări de in-put şi de out-put. Este vorba despre o veritabilă instituţie a vieţii penitenciare, numită în acelaşi jargon „cursa", care, în zilele de marţi, îi supunea pe cei doi fierari celor mai mari supra-solicitări. Marţi părăseau închisoarea deţinuţii care se transferau sau cărora le expira condamnarea, dar al căror transport se făcea tot în lanţuri, destinaţia lor nefiind libertatea, ci lagărul – şi tot marţi cursa îi aducea pe noii veniţi. Această mişcare în dublu sens crea concomitent un număr de locuri disponibile în camere şi nevoia unui număr de noi locuri, cele două numere nefiind de regulă egale.

Aşa cum aveam să-mi dau seama la un moment dat, şefii noştri cunoşteau dinainte nu numai numele celor care urmau să plece, dar şi pe ale celor care urmau să sosească. Primele măsuri pentru cazarea noilor veniţi nu erau însă ghidate numai de existenţa

respectivelor informaţii prealabile, ci mai ales de regulile extrem de severe de integrare în comunitatea Caransebeşului. Indiferent dacă era compus din anonimi ori din ilegalişti bine cunoscuţi, fiecare grup adus de cursă era cazat pentru un timp într-o cameră care îi fusese rezervată, amfitrion fiindu-i unul dintre cei mai vechi. Măsura reprezenta mai mult decât o carantină – proaspeţii veniţi erau supuşi în acelaşi timp unei atente supravegheri şi unei insistente anchete. Scopul : aflarea împrejurărilor în care respectivii au fost arestaţi, anchetaţi şi judecaţi, identificarea eventualilor provocatori, suspecţi sau „trădători", cum erau stigmatizaţi cei care, neputând rezista torturilor de la Siguranţă ori groazei de aceste torturi, dăduseră numele tovarăşilor lor de activităţi clandestine – dacă asemenea activităţi fuseseră desfăşurate cu adevărat de cei în cauză.

Pentru băieţii de vârsta noastră, această primire mai curând ostilă decât cordială era într-un contrast de-a dreptul flagrant cu întâmpinarea festivă la care ne aşteptasem. Stranie ni se părea nu doar atitudinea gazdelor faţă de noi, ci şi atmosfera generală, mai mult decât sobră, a vestitei închisori unde, în loc de mitinguri, cântece revoluţionare, chemări înflăcărate la luptă, domnea o linişte speriată, asemănătoare, în imaginaţia noastră, unei cu totul neaşteptate capitulări. Şocul era cu atât mai puternic cu cât chiar prima noastră zi de Caransebeş – 5 noiembrie – ne dezvăluise lipsa stupefiantă a oricăror pregătiri pentru întâmpinarea zilei de 7 noiembrie. Dacă lor le era frică să salute Revoluţia, nu la fel stăteau lucrurile cu noi. Şi astfel, în seara de 6 noiembrie 1941, în camera rezervată grupului nostru, s-a desfăşurat probabil singura sărbătorire a zilei de 7 noiembrie 1941 din Penitenciarul Special Caransebeş. Programul festiv a avut un capitol unic : interpretarea de către mine şi de către Ervin a *Revizorului* de Gogol, citit dintr-un exemplar jigărit al „Bibliotecii pentru toţi" rătăcit în buzunarele unuia dintre noi. Amfitrionul nostru, Teodor Stratulat – căruia, fiind trecut de 40 de ani şi purtând o mustaţă uşor încărunţită, îi spuneam moş Stratulat –, nu părea prea familiarizat cu opera gogoliană. La începutul performanţei noastre el dădea semnele unei vădite descumpăniri pe care a depăşit-o însă rapid, neputându-se opri din râs, ca de altfel şi protagoniştii. Nu am aflat niciodată dacă netragerea noastră ulterioară la răspundere pentru încălcarea disciplinei s-a datorat discreţiei complice a lui moş Stratulat sau faptului că şefii au apreciat inocenţa acestei extravaganţe.

*

Ceea ce nu aveam cum să înţeleg atunci era că trăiam experienţa primului contact cu spiritul de suspiciune atât de specific stalinismului, de care aveam să mă contaminez mult mai uşor decât aveam să mă vindec. Comunitatea în care intram nu reprezenta o oază a democraţiei, la baza relaţiilor dintre membrii ei nu stătea prezumţia de nevinovăţie, ci cea a vinovăţiei atât de lesne convertibilă în certitudine. Desigur, înclinaţia spre suspiciune era atunci alimentată, dacă nu cumva chiar şi justificată, de circumstanţele date. Situaţia de comunişti captivi într-un război împotriva comunismului conţinea un pericol pe care combinaţia de nepăsare juvenilă şi de fanatism nu se rezuma să îl subevalueze, ci pur şi simplu îl ignora. Pe de altă parte, existau informaţii mai mult decât relevante de care şefii dispuneau, dar nu ni le împărtăşeau şi nouă.

Sobrietatea exterioară care ne indispusese pe noi atât de mult nu excludea însă plimbările deţinuţilor prin cele două curţi. Nu avusesem nevoie de mult timp pentru a observa ceea ce era evident : aceste plimbări nu se desfăşurau întâmplător, ele aveau loc

numai în doi, iar aceşti doi erau întotdeauna aceiaşi. Integrarea mea în acest angrenaj mi-a îngăduit să-mi dau repede seama de funcţiile lui, care erau: continuarea unei activităţi politice la lumina zilei sub forma aparentei sale abandonări; distribuirea şi selectarea informaţiilor de către acelaşi centru după sistemul *de bouche à oreille*; dizolvarea grupurilor în componenţa lor de la sosirea în penitenciar în singurul grup tolerabil – cel al organizaţiei; înlocuirea relaţiilor interpersonale spontane prin relaţii interpersonale dirijate.

După cum e lesne de înţeles, niciodată în decursul celor trei ani nu mi-a fost desemnat ca partener de plimbări vreunul dintre băieţii cu care fusesem în acelaşi proces. Ilustrativă sub acest aspect mi se pare păţania pe care am avut-o cu Athanase Joja. Locuind o vreme în aceeaşi cameră cu el – şi cu mulţi alţii –, m-am simţit atras de acest personaj care părea instalat pe o altă planetă decât cea a Caransebeşului. Stimulate de convieţuirea spaţială, primele noastre contacte aveau forma unor înţepături: eu îi spuneam „profesorul gămălie", iar el, care avea aproape dublul vârstei mele, îmi retorca zilnic cu dictonul „modestia e podoaba tinereţii". Poate că disponibilitatea noastră de a comunica între noi se datora gratuităţii ludice a frazelor pe care le schimbam, în totală disonanţă cu tonul convorbirilor oficiale, sau unei empatii întâmplătoare, sau faptului că amândoi fuseserăm ataşaţi unor interlocutori oficiali cu care, din motive culturale, sociale şi lingvistice, ne era peste putinţă să stabilim un contact uman: omul meu era un ucrainean integru, stăpânit parcă de o vocaţie a subordonării, în ale cărui mesaje pauzele aveau o pondere sensibil mai mare decât cuvintele, de altminteri adeseori indescifrabile – Gheniu Pasiuc, pe când lui Joja îi fusese ataşat un foarte tânăr meseriaş maghiar de la ţară, Dorodics, care răspundea la comunicările filosofului elenist prin derutante accese de ilaritate, determinându-l pe acesta să-mi spună: „Degeaba l-am îndoctrinat!". Şi astfel, încet-încet, micile noastre colocvii s-au mutat din cameră în curtea rezervată plimbărilor. Nu a trecut mult până când, într-o zi, am fost acostat de Andrei Lăzărescu, viitor director al editurilor, care la Caransebeş făcea parte din conducere. Renunţând la mediator şi trimiţându-mi un cogener din rândul ei, conducerea dorea în mod clar să sublinieze din partea cui vine mesajul pe care mi-l transmitea Andrei. Iar mesajul nu era nimic altceva decât un inventar amănunţit al cusururilor lui Joja, dintre care îmi amintesc acuzaţia că „se vede avocatul din el" – filosoful era şi avocat şi candidase alături de Pătrăşcanu în alegerile parţiale din 1936. Bănuiesc, fără să fiu însă sigur, că şi lui Joja i s-a prezentat un portret al meu zugrăvit în tonuri asemănătoare. Fapt este că nici unul dintre noi nu a mai dat semne că ar dori continuarea acestui joc. Din partea mea, acestă renunţare a fost un act de obedienţă faţă de o imixtiune abuzivă într-o chestiune cu totul mărunţă. Abia mult mai târziu aveam să descopăr că obedienţa faţă de abuzurile mărunte este şcoala care pregăteşte obedienţa faţă de marile abuzuri.

Întâmplarea poate ajuta la înţelegerea lui Ceauşescu în măsura în care este relevantă pentru ambianţa umană şi politică a formării lui în acea perioadă. Această ambianţă îi demonstra că, pentru a fi efectivă, relaţia dintre conducători şi conduşi trebuie să fie de o asimetrie perfectă; dreptul de imixtiune al conducătorilor în problemele conduşilor nu are şi nu trebuie să aibă limite; că în acest fel, prin legitimarea abuzului dispare însuşi abuzul; că, vorbind în termeni weberieni, tipul ideal de conducător presupune un tip ideal de condus, dar în vreme ce primul se naşte, al doilea trebuie format, cel care îl formează neputând fi decât cel dintâi; că orice comportament generat de un impuls interior reprezintă un germene al rezistenţei vinovate faţă de impulsurile exterioare; că

este mai bine să fii condus decât să fii liber; că orice libertate pe care ţi-o arogi cu de la sine putere reprezintă o rebeliune faţă de adevărata putere; şi că disponibilitatea ta de a-ţi admira semenii nu trebuie risipită între cei care ţi se par înzestraţi, ci trebuie dăruită cauzei, prin persoana celui care o întruchipează.

Aceste învăţăminte, neexplicitate, l-au inspirat mult mai temeinic pe Ceauşescu în calitate de conducător, decât pe mine – ca şi pe mulţi alţii – în calitate de condus. Nu cred, şi deci nu intenţionez să sugerez, că organizarea micii comunităţi de la Caransebeş a constituit prefigurarea în miniatură a viitoarei organizări staliniste a societăţii româneşti, ci doar că sistemul de relaţii şi sistemul de valori pe care aceasta se baza i-au pregătit pe viitorii arhitecţi ai respectivei societăţi pentru ceea ce va fi opera lor istorică.

3. Privire sociologică

Pentru cei ajunşi acolo sub acuzaţia de activitate comunistă, Caransebeşul a însumat experienţa integrării relaţiilor de putere dintr-un grup închis, a cărui situaţie se defineşte prin trei coordonate: solidaritatea prealabilă în jurul unei cauze comune; stare de captivitate legală, presupunând izolarea de societate; ambianţa unui război purtat împotriva cauzei pentru a cărei susţinere au fost condamnaţi.

În mod firesc traumatizantă, această experienţă a fost totodată extrem de instructivă, îndeosebi pentru tinerii ajunşi acolo înainte de a fi apucat să se maturizeze. Influenţa formativă nu s-a exercitat prin obişnuitele mijloace propagandistice, strict interzise de regulamente şi riguros abandonate de conducătorii micii comunităţi, ci prin modul de organizare a vieţii cotidiene şi de participare la ea a fiecăruia dintre noi.

Impactul formativ al acestei experienţe a fost cel mai viguros resimţit de cei mai puţin instruiţi dintre noi – deci şi de Ceauşescu. Răsunătoarele succese politice dobândite de el îndată după promovarea în funcţia de secretar general nu pot fi atribuite culturii lui politice anterioare, ci unor predispoziţii la a căror modelare şi consolidare viaţa de la Caransebeş a avut probabil o contribuţie substanţială. De aici şi prezumţia că înţelegerea modului cum era reglementată această viaţă ar putea avea relevanţă şi pentru înţelegerea lui Ceauşescu.

Redus la esenţa lui, acest mod de viaţă ar putea fi reprezentat prin interferenţa a două modele şi prin performanţele lor funcţionale. Modelul cel mai perceptibil era cel al mecanismului de conducere personificat de un lider incontestabil – poziţie informală dar întemeiată pe o legitimitate autentică. Deţinătorul acestei poziţii era Gheorghiu-Dej. Al doilea model era cel al structurii interioare cu care se dotase această minisocietate în scopul de a-i asigura atât funcţionalitatea (în raport cu performanţele vizate), cât şi articulaţiile cu ambianţa. Relaţia noastră, a numeroşilor tineri care formam baza respectivei societăţi, cu aceste modele nu era una contemplativă, de la subiect observator la obiect observat, ci una participativă: nu ne aflam în proximitatea acestor modele, ci eram integraţi în ele ca unităţi elementare ale componenţei lor. Experienţa acestei integrări nu a contribuit numai la definirea fizionomiei politice a lui Ceauşescu, ci şi la cea a atâtor alţi protagonişti ai stalinizării României.

Descrierea celor două modele în funcţie reclamă descrierea comunităţii umane în care ele operau. Deşi de dimensiuni modeste – 150-200 de indivizi –, sub aspect politic, populaţia deţinuţilor era foarte stratificată şi de o mobilitate marginală care friza uneori

instabilitatea. Cauza tehnică a acestei din urmă particularităţi erau „cursele" – denumirea dată de jargonul penitenciar convoaielor formate din deţinuţii care plecau din ori soseau în respectiva închisoare.

Câteodată, acest soi de transhumanţă nu angaja doar câţiva indivizi, ci veritabile grupuri. Aşa de pildă, prin 1942 (dacă nu cumva '43), la Caransebeş a fost adus un grup de legionari pe care, ţinuţi fiind în totală izolare, nu am apucat nici să-i văd la faţă. Pentru noi, prezenţa lor nu era perceptibilă decât pe cale acustică : uneori cântau, alteori strigau, subliniind prin contrast liniştea în care se desfăşura existenţa noastră zilnică. Judecând după aceste semnale, staţionarea lor la Caransebeş a fost de scurtă durată – câteva săptămâni –, nedând naştere la incidente în care să fi fost implicaţi membri ai comunităţii noastre.

Un alt grup, cu o prezenţă mai îndelungată şi îndeosebi mai tulburătoare, a sosit în primăvara lui 1944 şi a rămas până la sfârşit. Pentru o închisoare de bărbaţi, acest grup avea o particularitate de-a dreptul senzaţională : era alcătuit din femei. În număr de 20-30, ele fuseseră arestate şi condamnate pentru activităţi comuniste la Chişinău. Spre deosebire de legionari, lor administraţia Caransebeşului nu le impusese un regim de izolare totală, ci doar parţială. Instalate într-o cameră în secţia I, alături de camerele şi celulele noastre, ele nu lucrau în ateliere şi, în genere, nu părăseau camera decât cu prilejuri speciale. Apariţia femeilor în viaţa noastră, chiar şi cu aceste rigori, aducea o schimbare puţin spectaculoasă dar profundă nu în modul nostru de viaţă, ci în felul cum asumam acest mod de viaţă : chipurile, zidurile, îndeletnicirile erau aceleaşi, dar atmosfera era alta, învăluind totul într-o luminozitate nouă. Bine venitele noastre vizitatoare nu reprezentau, firește, o selecţie de staruri – dar între noi, puşcăriaşii tineri, specialiştii acestor genuri de corvezi, se dădea o luptă surdă pentru căratul în camera cu pricina a celor două hârdaie conţinând prânzul şi cina noilor locatare şi pentru alte servicii de acest fel, care căpătau acum un farmec mai înainte puţin bănuit. Abuzând de funcţia lui, şef al corvezii, viitorul temut colonel de securitate Petrescu-Goncearuc (Petea) îşi mutase pur şi simplu sediul în acea cameră atât de căutată.

Sosirea femeilor a avut însă cel mai puternic efect asupra activităţii ecleziastice. La un moment dat, cred că prin 1943, şi-a făcut apariţia în închisoare un preot : părintele Tuzla. Cu o barbă mai curând mondenă decât preoţească, potrivită vârstei lui – în jur de 40 de ani –, cu un glas mult prea subţire pentru o statură atât de falnică, prelatul venea numai în duminicile cu vreme bună, ţinându-şi slujba în capătul cel mai larg al curţii destinate plimbării. Sosea târziu, probabil după ce termina slujba la biserica unde păstorea, era expeditiv, iar cea mai mare parte din timp o dedica predicii, elogiind invariabil „războiul sfânt". La aceste servicii asistau foarte puţini dintre noi, dar numărul lor scădea până la dispariţie după ce ajutoarele părintelui împărţeau prescuri şi colaci pentru a căror obţinere deţinuţii nepolitici se dedau la adevărate încăierări. Situaţia s-a schimbat însă în mod radical o dată cu sosirea femeilor, cărora slujba le dădea prilejul de a părăsi camera şi de a petrece un ceas la aer. Deţinuţii asistau la slujbă dispuşi în careu, din care ele ocupau o latură, aşa încât ocupanţii tot mai numeroşi ai celorlalte trei laturi puteau să le privească în voie. În afara schimbului mut de priviri nu se întâmpla nimic perceptibil – marele eveniment rămas imperceptibil era sentimentul că, printr-o miraculoasă mişcare de levitaţie, eram purtaţi dincolo de zidurile închisorii într-o stare de graţie.

Printre obişnuiţii acestor pauze în monotonia detenţiei nu-mi amintesc să-l fi văzut vreodată pe Ceauşescu – puritanismul lui părea să fi încolţit cu mult înainte de a deveni o ameninţare socială. Cu regularitate venea în schimb Bodnăraş, a cărui imagine mi s-a întipărit în memorie într-un moment când ţinuta lui, ca de obicei marţială, se potrivea prea puţin cu felul cum o privea pe foarte tânăra blondă, vedeta grupului de femei. Îndărătul liniştii aparente a acestor întâlniri se înfiripau însă viitoare posibile drame, deocamdată insesizabile. La sfârşitul lui august 1944, în trenul de marfă care ne transporta târându-se de la Caransebeş la Bucureşti, Petea mi-a şuierat la un moment dat tremurând de furie: „Uită-te la javra de Ioşca ce târcoale îi dă!". „Javra de Ioşca" nu era altul decât Chişinevschi, iar obiectul târcoalelor lui, chipeşa blondă al cărei destin nu îl interesa numai pe Petea. Diferenţa este că ea cu Petea avea să se căsătorească, dar nu pentru multă vreme.

Cea mai dramatică mişcare de grup în efectivele închisorii s-a petrecut în mai 1942. În jurisdicţia timpului, pedepsele privative de libertate erau definite prin doi parametri: durată şi grad de severitate. Primul parametru era exprimat prin numărul de ani, al doilea – prin includerea condamnatului în una din următoarele trei categorii (în ordinea de creştere a severităţii): corecţional, temniţă grea şi muncă silnică.

În paranteză fie zis, chiar şi zeghele purtau însemnele acestei diferenţieri: corecţional – dungi orizontale, temniţă grea – dungi verticale şi munca silnică – pătrate, toate având acelaşi colorit, gălbui-cafeniu, minus cele în careuri roşiatice, rezervate condamnaţilor pe viaţă – vieţaşii. Efectele acestei diferenţieri nu depăşeau însă aspectul zeghelor: regimul penitenciar era acelaşi pentru toţi deţinuţii, modelul zeghelor pe care le purtau nedepinzând de stipulările sentinţei, ci de disponibilităţile magaziei. Inexistentă în realitatea închisorilor dar prezentă în cea a hârtiilor, această diferenţiere a stat la baza ordinului emis în primăvara lui '42 care preconiza că deţinuţii politici evrei cu condamnări corecţionale vor fi scoşi din închisoare şi deportaţi în Transnistria, ordin extins şi asupra internaţilor evrei din lagărul de la Târgu-Jiu. Aplicată exclusiv deţinuţilor cu condamnări mai puţin grave, această trecere de la regimul penitenciar din ţară la regimul de lagăr din zona de ocupaţie ar fi putut fi privită de iniţiatorii ordinului ca o măsură de clemenţă, un pas spre libertate. Până la urmă însă, consecinţele ei s-au dovedit funeste.

Numărul celor din Caransebeş afectaţi de acest ordin era de circa 40, mulţi ieşeni şi timişoreni. Semne lesne de descifrat indicau cine erau conducătorii grupului: Lazăr Grümberg, pe care l-am cunoscut prea puţin, şi Bernath Andrei, tatăl natural al lui Mircea Răceanu, pe care îl ştiam de asemenea de la distanţă, dar care mi-a lăsat impresia unei personalităţi puternice. Despărţirea a avut loc în aceeaşi curte a plimbărilor, fireşte, fără discursuri, de la om la om, într-o atmosferă de silită voie bună, care nu izbutea să acopere îngrijorarea generală. Dând la iveală un ataşament nebănuit, Gheorghiu-Dej rămăsese lipit de Lazăr Grümberg, căruia îi spunea: „Să vă apăraţi demnitatea".

După cum aveam să aflăm cu timpul, grupul a fost instalat la început în lagărul din târguşorul Vapniarka. Mai târziu, cei ale căror pedepse expirau au rămas pe loc, ceilalţi fiind trimişi la Râbniţa. Alimentaţi cu mazăre furajeră, o parte dintre ei au paralizat. În condiţiile ofensivei sovietice din primăvara anului 1944 armata română a părăsit zona, locul ei fiind luat pentru moment de armata germană. În martie 1944, constrânsă la o retragere precipitată, aceasta a găsit totuşi timpul pentru a-i masacra pe foştii deţinuţi de la Caransebeş cu câte un glonte de pistol în ceafă. Printre cei asasinaţi se găseau şi Bernath Andrei şi Lazăr Grümberg, şi mulţi alţii.

Printre cei mai întâi paralizaţi şi în cele din urmă asasinaţi se găsea şi Ervin.

O altă dislocare de grup s-a petrecut ceva mai târziu, probabil în '43. Începutul pare să-l fi constituit un incident unic. Într-o seară, între închidere şi stingere, a avut loc o inspecţie, operaţie periodică de rutină pe care, pentru a evita orice surpriză, administraţia o anunţa din timp organizaţiei. În urma unor defecţiuni de comunicare, de astă dată anunţul nu a sosit, operaţia transformându-se, fără ca nimeni să o fi dorit, într-o veritabilă inspecţie inopinată. Pentru ca lucrurile să se complice cât mai mult, ea a demarat pe secţia a II-a, cu celula locuită de Miron Constantinescu, care a fost găsit scriind un text pe foiţe de ţigară. Pierzându-şi cumpătul, Miron s-a precipitat să-şi înfulece opera sub privirile uimite ale gardienilor care, pierzându-şi şi ei cumpătul, au ales prima soluţie care le putea veni în minte : cea reglementară. L-au înşfăcat deci pe Miron dimpreună cu documentele neîngurgitate, prezentând întreaga captură la raport şi punând astfel administraţia în situaţia de a afla oficial ceea ce ar fi preferat să ignore. Miron a fost ţinut o vreme la izolare, care pesemne nu era excesiv de strictă, de vreme ce mi-am putut îndeplini misiunea de a sta de vorbă cu el. O dată cu însărcinarea de a spăla interminabilul coridor pe care se afla celula cu pricina am primit-o şi pe aceea de a încerca să comunic cu el fără a avea un mesaj anume să-i transmit. În schimb, Miron adresa prin mine conducerii un mesaj pe cât de laconic pe atât de puţin comprehensibil, şi anume că nu declarase nimic (ca şi cum faptele nu declaraseră destul).

Presupun că după aceea, între administraţie şi conducerea organizaţiei s-au desfăşurat pertractări laborioase având drept scop închiderea incidentului în modul cel mai discret cu putinţă. Fapt este că după o bucată de vreme s-a format un grup din care făcea parte şi Miron şi care a fost transferat la închisoarea din Lugoj.

Revenind la structura comunităţii celor închişi sub raport politic, prima remarcă este contrastul dintre marea ei diversitate morfologică şi moderaţia dimensiunilor ei. Componenţa ei relativ stabilă cuprindea grupuri, grupuscule şi chiar situaţii individuale cum ar fi :

a. Câţiva deţinuţi de drept comun, oameni din partea locului osândiţi pentru delicte minore, permanenţi ca grupuscul dar mai mult decât tranzitorii ca indivizi.
b. Spionii de altă obârşie decât URSS : doi foşti ofiţeri români degradaţi după un proces răsunător pentru spionaj în favoarea Uniunii Sovietice – maiorul Vărzaru şi căpitanul Renoiu – oameni care acţionaseră pentru bani, priviţi de organizaţia comunistă din închisoare (îndeosebi primul) cu o ostilitate pe deplin reciprocă. Aceluiaşi grupuscul îi pot fi asociaţi doi comunişti germani care, sub masca de proprietari ai unui magazin de articole tehnice din Bucureşti, organizaseră pe teritoriul României o reţea de spionaj în favoarea aceluiaşi vecin din răsărit. Unul dintre ei, Theo Gaudig, avea să revină după 1947 ca ambasador al RDG la Bucureşti, demnitate la care va renunţa după o vreme, ca de altfel şi la cetăţenia RDG, pentru a se întoarce în oraşul lui de baştină – Hamburg. Celălalt, Fritz Klauda, nu a parcurs un itinerar mai puţin accidentat : sub impresia înfrângerilor iniţiale ale Armatei Roşii, spionul prosovietic s-a transformat subit în sprijinitor entuziast al agresiunii naziste antisovietice. El a dispărut de la Caransebeş înainte de 1944, probabil un transfer bine venit din punctul de vedere al organizaţiei, după care i s-a pierdut urma.
c. Grupul celor câteva zeci de spioni prosovietici originari din URSS şi din Basarabia, al doilea ca dimensiuni după grupul comuniştilor autohtoni, alcătuit din mai multe categorii.

d. Cei condamnaţi pentru o activitate de spionaj pe care o desfăşuraseră efectiv şi cei condamnaţi pentru acelaşi fel de activitate fără să fi avut nici în clin, nici în mânecă cu ea. Iată două cazuri ilustrative: pentru prima categorie, inginerul Serghei Niconov, diplomat al unei universităţi belgiene, viitorul general Nicolau, şef al Seviciului Secret după avansarea lui Bodnăraş la rang de ministru, organizatorul unei reţele de spionaj a cărei cădere în anii'30 a dus la demisia ministrului de Război; pentru a doua categorie, un bătrân vagabond basarabean căruia nu i se cunoştea numele, ci doar porecla: Katiuşa. El trăise la Chişinău din cerşit, acompaniindu-se la acordeon, iar într-o zi, beat fiind, uitând şi războiul, şi sub care ocupaţie se află, s-a apucat în plină cârciumă să cânte *Katiuşa*.
e. Condamnaţii pentru spionaj prosovietic care desfăşuraseră activităţi politico-militare şi cei care nu se ocupaseră decât de facilităţile tehnice presupuse de cele de mai sus: călăuze pentru traversarea clandestină a frontierei, gazde etc. Dintre aceştia din urmă mi-i amintesc pe Vasea Uhnenco, pescar specializat în trecerea Nistrului, devenit la Caransebeş gospodarul băilor, sau Costiniuc, un gigantic ţăran ucrainean, veşnic bine dispus şi strălucind de curăţenie, în închisoare ajutor de bucătar.
f. Cei care, păstrând o ţinută decentă, conviețuiau cu restul deţinuţilor politici şi cei care, nerezistând fie torturilor de la Siguranţă, fie rigorilor detenţiei, decăzuseră şi erau ţinuţi la distanţă, fără a fi însă trataţi ca duşmani sau trădători. Unul dintre aceştia, numit Oriol (Vultur), a cărui înfăţişare neobişnuit de blajină nu lăsa să se ghicească gradul de ofiţer superior pe care îl avusese în Armata Roşie – acest Oriol, lucrând la o comandă de mobilă, s-a apucat să bea spirtul metilic care urma să fie folosit pentru lustruirea scaunelor. A orbit pe loc.
g. Cei care acceptau să se integreze în organizaţia comuniştilor din ţară acţionând sub conducerea ei şi cei care, din motive de demnitate, rămăseseră în afara organizaţiei cu care întreţineau însă relaţii amicale. Marea lor majoritate optaseră pentru integrare – şeful lor suprem era Pantiuşa, viitorul general-locotenent Gheorghe Pintilie, organizator şi comandant al Securităţii. Cel mai interesant reprezentant al opţiunii contrare era un anume Sevcenco, care, pe cât de tenace pe atât de inventiv, îşi crease o situaţie de autonomie în acelaşi timp politică şi economică: reuşise să-şi improvizeze un infim atelier în care lucra singur, producând un articol cu mare căutare în închisoare: saboţi de lemn.

Continuând o experienţă demarată la Doftana, Caransebeşul funcţiona astfel ca un laborator în care se testau soluţii pentru o problemă capitală a PCR – problema relaţiilor dintre comuniştii din ţară şi trimişii Moscovei, care va căpăta după 1944 ponderea cunoscută. În închisoare, foştii ofiţeri sovietici, instruiţi în şcoli speciale şi trimişi în România cu misiuni confidenţiale, ar fi putut considera cu mari rezerve ideea trecerii lor în subordinea obscurilor militanţi ai unui partid încă şi mai obscur. Trebuie spus însă că, spre deosebire de ceea ce avea să se întâmple în ţară după 1944, la Caransebeş, înainte de 1944, aceste reticenţe potenţiale nu au degenerat niciodată în ostilitate.

Din punctul de vedere al acestor relaţii, Emil Bodnăraş reprezenta un caz cu totul aparte al spionajului sovietic. Particularitatea situaţiei lui nu putea fi cunoscută unora ca noi, ci dedusă din unele manifestări vizibile. În afara lui Serghei Niconov, cu care împărţea aceeaşi celulă, el nu întreţinea decât accidental relaţii cu spionii sovietici şi nu

vorbea ruseşte – singurul prilej în care l-am auzit vorbind o limbă străină era o lecţie de idiş pe care i-o dădea în glumă lui Gheorghiu-Dej, de care era foarte apropiat. Spre deosebire de Pantiuşa, ori de Serghei, ori de alţii, Bodnăraş nu părea câtuşi de puţin dornic să se refere la activitatea lui de spionaj. Revelator în acest sens poate fi socotit următorul episod: ca tânăr ofiţer activ, el şi-a început această activitate dispărând în URSS. După un timp, trimis clandestin înapoi în ţară, cu trenul, el s-a nimerit în acelaşi compartiment cu un fost camarad de garnizoană care s-a grăbit să-l denunţe. După ani, ca ministru al Forţelor Armate, el s-a trezit într-o zi cu fratele său Manole, preşedintele comitetului pentru sport, venit să îi aducă un dar: pe denunţător, cu care se cunoştea şi pe care izbutise să pună mâna. Ministrul a refuzat să-şi vadă denunţătorul, cerându-i lui Manole să-l lase în voia soartei. Întâietate nu avea setea de răzbunare, ci dorinţa de a evita un pas care ar fi readus în atenţia publică orice împrejurări legate de acel capitol din biografia lui. Aceasta părea să fie şi atitudinea lui Gheorghiu-Dej, care lui Bodnăraş îi încredinţase mai întâi extravaganta misiune de a-l aresta pe Foriş, iar apoi pe aceea de a-l dubla pe Pătrăşcanu ca reprezentant al Partidului Comunist în tratativele cu Palatul pentru pregătirea loviturii de la 23 august 1944. După sosirea Anei Pauker şi a lui Vasile Luca în septembrie 1944, fostul ofiţer nu s-a raliat grupului lor, ci a rămas ataşat până la moarte celor din interior. Reciprocitatea acestui ataşament este demonstrată de fapte politice semnificative: nici un alt fost spion sovietic nu a devenit membru al Biroului Politic; nu în calitate de fost spion sovietic i s-a dat misiunea de a negocia cu Beijingul în perioada de acutizare maximă a conflictului sovieto-chinez ş.a.m.d. Din toate acestea se degajă ipoteza că, atunci când făcuse acel pas, Bodnăraş nu părăsise PCR-ul pentru a se dedica spionajului prosovietic, ci se dedicase spionajului prosovietic întrucât PCR-ul îi dăduse această misiune.

Alături de şi împreună cu aceste grupuri, grupuscule şi cazuri exista categoria cea mai largă şi cea mai importantă pe care, în lipsa unui termen adecvat, o numesc „organizaţia". Apartenenţa la această entitate era condiţionată de un criteriu unic: cu puţine excepţii – la care voi reveni –, din organizaţie făcea parte orice deţinut a cărui condamnare era motivată de activitatea lui comunistă, indiferent dacă cel condamnat depusese ori nu o astfel de activitate. Organizaţia comunistă de la Caransebeş îşi selecta deci membrii în virtutea unei informaţii unice, furnizate de aparatul represiv al puterii. Conducerea organizaţiei valida astfel aproape mecanic calitatea de comunist pe care o atribuia puterea anticomunistă, fără a-şi face vreo iluzie cu privire la acurateţea acestei caracterizări.

Nu am cunoscut purtător al unui asemenea verdict care să fi refuzat absorbirea în organizaţie, dar am cunoscut câţiva pe care conducerea organizaţiei refuzase să-i primească – măsură care avea întotdeauna conotaţiile unei sancţiuni. Apăreau astfel cazuri paradoxale, când pedeapsa dată de puterea anticomunistă le deschidea unor deţinuţi necomunişti porţile organizaţiei comuniste, porţi pe care pedeapsa dată de conducerea organizaţiei comuniste le închidea în faţa unor deţinuţi care şi-ar fi avut locul înăuntrul ei.

Iată două cazuri de acest fel, ai căror eroi pornesc însă de la premise cu totul diferite:

Abia descins în universul Penitenciarului Special, un comerciant din Bucureşti, numit Gold, s-a apucat să-i mituiască pe gardieni pentru a-i aduce ziare, a căror pătrundere în închisoare era strict interzisă de regulament. Intrepidul nou-venit a fost imediat izolat.

Măsura nu se datora în primul rând riscului ca această iniţiativă să aibă repercusiuni neplăcute de ordin mai general, ci faptului că ea încălca unul din monopolurile de căpătâi pe care le exercita conducerea organizaţiei: dreptul de a recepţiona, filtra şi distribui informaţii politico-militare.

Al doilea caz: un ceferist din Sibiu, Ion Meţiu, pe care o militantă maghiară, mai vârstnică şi cam prăpăstioasă, Ilona Kelner, mi-l descrisese la Bucureşti, înainte de război, ca pe un „Lenin al Ardealului" – prin urmare, un personaj notoriu în mica familie a peceriştilor. Auzind că a sosit la Caransebeş şi amintindu-mi portretul pe care i-l făcuse Ilona, am fost dornic să-l cunosc. Proiectul s-a dovedit zadarnic, întrucât s-a dat consemnul ca nimeni să nu stea de vorbă cu el. Desfăşurarea faptelor dovedeşte că, spre deosebire de Gold, păcatul pentru care era sancţionat Meţiu nu fusese săvârşit după, ci înaintea sosirii la Caransebeş, ceea ce sugera un posibil conflict anterior între el şi ceferiştii din conducerea organizaţiei.

Justificată ori nu, măsura lăsa să se întrevadă unele dintre mecanismele ascunse care asigurau funcţionalitatea organizaţiei. Regulile menite să guverneze relaţiile în interiorul organizaţiei, deşi neformalizate, nu aveau un caracter optativ, ci coercitiv. Mijloacele de coerciţie erau de natură politică şi constituiau unul dintre monopolurile absolute ale conducerii. Stabilirea sancţiunii revenea în exclusivitate conducerii, aplicarea sancţiunii revenea întregii organizaţii. Separând categoric decizia de execuţie, organizaţia îşi asimila unul dintre mecanismele cardinale ale regimurilor de tip stalinist. Membrii de rând ai organizaţiei participau la aplicarea unei sancţiuni pe care nu au hotărât-o, fără să fie informaţi măcar *ex-post* asupra temeiurilor ei. În acest fel, sancţiunea nu regla numai relaţiile conducerii cu cel sancţionat, ci mai ales relaţiile ei cu întreaga organizaţie. Fiecare sancţiune obliga întreaga organizaţie la un act de disciplină oarbă faţă de o conducere care se punea astfel la adăpost de orice control retroactiv. Plasarea conducătorului în afara oricărei veleităţi de control social reprezintă una dintre acele particularităţi ale societăţilor staliniste pe care Ceauşescu avea să o cultive cu o veritabilă frenezie. Constrânşi la acest comportament puţin onorabil, membrii organizaţiei se conformau. Nesupunerea civică sub a cărei învinuire ajunseseră în închisoare se transforma aici în supunere partinică oarbă.

Sancţiunea izolării ridică de la sine problema modalităţilor de includere în organizaţie. Aşa cum menţionam mai sus, prima condiţie a înregimentării era existenţa unei condamnări motivate de activităţi comuniste. Acestei premise formale nu îi urma nici un fel de act formal. Apartenenţa la organizaţie nu era o stare de drept, ci o stare de fapt, rezultatul unei absorbţii oportune. Făceai parte din ea fără să fi intrat în ea, fără să fi aderat la ea, fără să fi fost cooptat în ea şi fără să fi avut prilejul de a discuta raporturile tale cu ea.

O astfel de discuţie nu putea avea loc în primul rând deoarece îi lipsea obiectul: pentru noul venit organizaţia nu exista, ea rămânând în continuare o taină nerostită. Înainte de a degenera în mania secretului de stat, conspiraţia *à outrance* şi nerecunoaşterea evidenţei au fost strategii preceauşiste ale supravieţuirii. Ostaşii acestei strategii îşi apărau statutul de deţinuţi politici nu doar nerecunoscându-l, ci simulând chiar ei între ei că îl ignoră.

Nicicum consemnată, includerea în organizaţie se realiza pe calea unei absorbţii pragamatice, prin modul de rezolvare a celor mai elementare probleme ale existenţei cotidiene. Făceai parte din organizaţie prin faptul că, îndată după sosire şi după denituirea lanţurilor de la picioare, în loc să te duci să-ţi cauţi o cameră şi un pat, te duceai în

cameră şi-ţi luai în primire patul pe care un deţinut necunoscut ţi-l indicase, pentru că în loc să fii întrebat dacă vrei să lucrezi ori nu sau să te duci să-ţi cauţi singur de lucru, te prezentai în dimineaţa următoare la locul de muncă pe care ţi-l desemnase acelaşi necunoscut sau un altul; pentru că în una din zilele următoare, în loc să refuzi ori să te tocmeşti, urma să te înfăţişezi să execuţi corvoada, întotdeauna dezagreabilă, care îţi fusese hărăzită; pentru că mai târziu, în loc să respingi, aveai să accepţi să răspunzi întrebărilor indiscrete ale unui alt necunoscut despre felul cum ai fost arestat, cum s-a desfăşurat procesul, cum s-au comportat în aceste împrejurări ceilalţi coacuzaţi etc.; pentru că nu te duci să soliciţi omologarea tuturor acestor dispoziţii de către administraţie luând drept bune spusele respectivilor necunoscuţi prin a căror intervenţie autoritară şi se deschideau porţile organizaţiei în care pătrundeai fără dreptul de a-i recunoaşte existenţa, dar cu obligaţia de a-i recunoaşte necondiţionat autoritatea.

În asemenea circumstanţe, autoritatea organizaţională nu se putea manifesta practic decât ca autoritate personală. Certificatul de primire în organizaţie lua forma comportamentală a unor mărunte dar vitale acte de obedienţă; reiterate la nesfârşit, ele ajungeau să se sedimenteze într-o trăsătură inedită dar dominantă a psihologiei tale, exprimabilă prin postulatul: îndatorirea supremă a unui adevărat revoluţionar este docilitatea fără hotare faţă de şefi. Personalizarea puterii conduce astfel la interiorizarea şi deci la personalizarea supunerii faţă de putere. Configurat în circumstanţe specifice de timp şi de loc, acest tip de relaţii s-a extins ulterior, cu unele retuşuri neesenţiale, la scara întregii societăţi.

Retrospectiva după o jumătate de secol dă la iveală nedumeriri şi îndoieli care, în acele condiţii de timp şi de loc, nu puteau fi nici măcar imaginate – dovada: nici nu au fost. Sunt convins că, la fel ca mine, toţi ceilalţi tineri se conformau dispoziţiilor primite fără a-şi pune vreo problemă cu privire la legitimitatea lor. Infailibilitatea ordinelor – şi deci, implicit, a celor acreditaţi să le emită – nu rezulta din judecata pe care o făceau asupra lor cei meniţi să le execute, ci din abandonarea de către aceştia din urmă a oricărei judecăţi. În linii mari, acesta este mecanismul de putere al organizaţiilor de tip cazon, bazate pe constrângere legală – dar şi al organizaţiilor de tip militant, unde ele sunt bazate pe fanatism. Fanaticii nu îşi anulează numai reacţia critică faţă de ordinele primite, ci însăşi posibilitatea ei, trăind această mutilare ca pe o formă a deplinei libertăţi.

Omogenitatea unei organizaţii pe care asimetria relaţiilor de putere o scinda atât de profund se întemeia pe egalitatea condiţiei: starea de captivitate, riscurile, cauza comună, dar şi pe paradoxala atmosferă de egalitate care învăluia relaţiile interpersonale. Personalizarea puterii şi personalizarea obedienţei faţă de putere nu se regăseau în stilul relaţiilor personale dintre purtătorii celor două personalizări. De la sine înţeleasă era atât infailibilitatea lui Gheorghiu-Dej, cât şi latitudinea fiecărui puştan de a-l tutui şi de a-l striga „Ghiţă".

În spatele acestei incoerenţe dintre substanţă şi stil se ascundea structura organizaţiei reale, dispusă pe trei paliere. Cel mai aglomerat – baza, populată de tineri a căror caracteristică politică era că, dintr-un motiv sau altul, nu deveniseră membri ai Partidului Comunist sau că, în orice caz, calitatea de membri ai acestui partid, certificată de instanţele Justiţiei, nu le era recunoscută de reprezentanţii aceluiaşi partid aflaţi la Caransebeş. Ambiguitatea poziţiei lor politice era dublată de claritatea poziţiei lor economice: ei reprezentau principala forţă de muncă a penitenciarului. Diferenţierea politică a acestui subgrup avea şi o altă sursă: unii dintre componenţii lui desfăşuraseră

o oarecare activitate clandestină, alţii nu. Egalizaţi prin motivarea condamnării, ei rămâneau inegali prin verosimilitatea acestei motivări.

Pe palierul următor se plasa celula de partid, a cărei existenţă rămânea imperceptibilă atât pentru administraţie, cât şi pentru noi, cei din palierul de la bază. Nici în timpul detenţiei şi nici după, nimeni nu mi-a vorbit vreodată despre existenţa celulei şi cu atât mai puţin despre componenţa ei. Drept urmare, pentru mine această componenţă a rămas până în ziua de azi o prezumţie neverificată. Un indiciu sigur, dar insuficient, era vârsta, membrii celulei fiind probabil, în marea lor majoritate, trecuţi de 30 de ani. Ei se cunoşteau unii cu alţii fie dinaintea arestării, fie de la Doftana. Într-o evaluare cu totul aproximativă, celula putea avea între 20 şi 30 de membri care, după intrarea României în război, nu se întâlneau niciodată în reuniuni plenare.

Palierul superior era cel al conducerii celulei şi deci, implicit, al întregii organizaţii. Un alt paradox: spre deosebire de celula propriu-zisă, conducerea nu reprezenta un mister, şi aceasta dintr-un motiv tehnic: ea se întrunea mult mai des, ceea ce impunea măsuri mai active de protecţie. Reuniunile acestui conclav, foarte frecvente, se ţineau în secţia a II-a (etajul II), în ultima cameră dinspre scară, probabil un atelier fictiv. Locul era avantajos sub aspect conspirativ: o inspecţie inopinată – mai mult decât improbabilă – ar fi avut nevoie de timp pentru a urca cele două etaje, pe când apropierea scării le-ar fi uşurat celor surprinşi asupra faptului să-şi piardă urma în diferitele secţii. Dar măsura conspirativă care risipea misterul era alta: băieţii din grupa noastră stăteau pe rând la pândă în zona respectivă înarmaţi cu un măturoi, simulând curăţirea coridorului. Îndeplinirea acestei misiuni ne oferea, evident, posibilitatea de a vedea cine participă la şedinţă. Pe lista întipărită în memoria mea figurează Teohari Georgescu, Bodnăraş, Chişinevschi, Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Chivu Stoica. Adăugându-i pe cei ce urmau să revină de la Moscova şi a lui Pătrăşcanu, conducerea de la Caransebeş prefigura viitorul Birou Politic, viitoarea conducere a ţării. Celor de mai sus li se adăuga şi Pantiuşa, reprezentându-i pe spioni, dar nu şi Ceauşescu ori Drăghici, cel puţin nu în zilele când rolul de santinelă îmi revenise mie. Deşi pentru noi, prin forţa lucrurilor, ţinerea acestor reuniuni nu avea cum să reprezinte un secret, dezbaterile şi hotărârile lor ne rămâneau strict secrete.

Nefiind determinată printr-un mecanism electoral, componenţa acestui for putea fi stabilită doar prin cooptări, premisa inegalităţii ulterioare dintre cei – ori cel – care cooptează şi cei care sunt cooptaţi. Fidelitatea faţă de Gheorghiu-Dej a menţinut omogenitatea acestei echipe şi după 1944, inclusiv în momentele de grea încercare, ca lichidarea lui Foriş, eliminarea lui Pătrăşcanu şi înlăturarea moscoviţilor în 1952. Prima defecţiune serioasă în echipă avea să se producă abia după raportul lui Hruşciov din 1956, iniţiatorii ei fiind Miron Constantinescu şi Chişinevschi. Prin urmare, ceea ce se cocea sub privegherea noastră în secţia a II-a a Penitenciarului Special era, cel puţin indirect, istoria României din viitoarele decenii.

Chiar şi o descriere sumară permite să se observe că stratificarea organizaţiei de la Caransebeş nu avea drept conţinut o simplă diferenţiere, ci o ierarhizare verticală, un sistem de inegalităţi în acelaşi timp stabil şi funcţional. Natura specifică a acestor relaţii de inegalitate decurgea din caracterul lor deopotrivă nelimitat şi neformalizat. Ele acopereau întregul spectru al relaţiilor umane fără a se baza pe un regulament, un acord, ori un contract între părţile implicate. La fel ca şi organizaţia însăşi, normele care formau substanţa acestor inegalităţi se abăteau atât de la prescripţiile legale destinate să

reglementeze viaţa deţinuţilor, cât şi de la principiile egalitare proprii doctrinei de care se prevalau actorii acestei inegalităţi.

Acest sistem al relaţiilor de inegalitate, în acelaşi timp exhaustive şi neasumate, constituia de fapt un sistem de putere care îmbina originalitatea cu practicile curente. Ziditorii acestui sistem nu îl citiseră pe Galbraith, dar păreau să se inspire din studiile lui.

Definiţia lui Galbraith aşază la temelia puterii controlul resurselor. La Caransebeş puterea nu controla o parte ori cea mai mare parte, ci toate resursele, aviditate specifică puterii de tip stalinist.

Caransebeşul se înrudea cu acest model mai ales prin două particularităţi: pe de o parte, ubicuitatea puterii anula până şi ultimul spaţiu în care s-ar fi putut manifesta sau refugia individul autonom, iar pe de altă parte, exercitarea acestei specii de putere se sprijinea în ultimă instanţă pe o legitimitate de ordin ideologic. Asocierea cu modelul stalinist se izbeşte însă de un obstacol insurmontabil: puterea din fruntea organizaţiei nu dispunea de mijloace represive– ba mai mult, se afla ea însăşi acolo în calitate de victimă a represiunii.

Din această ultimă particularitate hotărâtoare decurg unele originalităţi care erau mai puţin opera imaginaţiei şi mai mult a adaptării la imperativele captivităţii. Această adaptare începea chiar de la mecanismul crucial al personalizării puterii. Poziţia de „numărul unu" a lui Gheorghiu-Dej nu era instituţionalizată sub nici o formă: nimeni nu l-a ales, nimeni nu l-a numit, nimeni nu încerca să explice de ce acest rol i s-ar fi potrivit lui mai bine decât altcuiva; o eventuală tentativă de a i se inventaria meritele ar fi provocat, în atmosfera dată, doar confuzie şi consternare. Şi astfel, nu din referiri elogioase ori din acte ostentative, ci din ţesătura invizibilă a nenumărate gesturi uzuale se degaja recunoaşterea supremaţiei lui atât înăuntrul, cât şi în afara organizaţiei – administraţia, gardienii, spionii sovietici ş.a. Ne găsim în prezenţa unei puteri personalizate care conciliază caracterul său pe deplin informal cu remarcabila ei eficienţă şi stabilitate.

Neavând cum să aspire la instituţionalizare, o asemenea putere nu se putea dovedi eficientă decât asigurându-şi legitimitatea: în afara unor rare abateri, ai căror purtători erau de obicei ceferişti, ea era acceptată ca atare de către cei asupra cărora sau în colaborare cu care se exercita ori cu care întreţinea legături operaţionale. Ca prerogativă stabilă, această legitimitate nu îşi avea sursa ultimă în natura rolului, ci în capacităţile personajului care îl deţinea. Personajul nu a accedat la acest rol care ar fi fost disponibil, ci, în circumstanţele captivităţii, l-a creat – ori mai exact şi l-a creat –, legitimitatea rolului decurgând din cea a personajului şi nu invers. În cei aproape zece ani de clandestinitate a PCR care au precedat condamnarea lui în 1933, nu puţini şefi comunişti, dintre care unii învestiţi de Comintern, au ajuns la închisoare, dar nici unul până la el nu şi-a adjudecat un rol comparabil.

La Caransebeş, Gheorghiu-Dej nu avea nici o funcţie vizibilă, practică ori simbolică: nu lucra în nici un atelier ori în vreo unitate specială – bucătărie, infirmerie etc. – şi nu participa la corvezi, în afara celor care îi dădeau prilejul să iasă din închisoare pentru executarea unor treburi agreabile – am fost o dată cu o echipă din care făcea şi el parte, la întorsul fânului pe grădina penitenciarului, situată la marginea oraşului. Trebuie subliniat însă că regimul de nemuncă (nici producţie, nici corvezi) nu reprezenta un privilegiu personal; de el beneficiau, sub o formă sau alta, mai toţi membrii conducerii – cu excepţia lui Bodnăraş, la care voi reveni –, precum şi diverşi alţi aleşi. Forma transparentă a nemuncii era nerepartizarea, dar exista şi forma repartizării simbolice, subiectul fiind

numit într-o funcţie de care nu se achita – fără îndoială, cu încuviinţare de sus. Acesta era, printre altele, cazul lui Ceauşescu, uns şef al atelierului de vopsitorie (din al cărui staff făceam şi eu parte), dar pe unde se rătăcea din an în paşte, simulând că participă la procesul muncii. El nu executa decât o singură operaţie: mâzgălitul în mare viteză al unor jucării, scăunaşe din garnituri de mobilier. Ţinea micile obiecte cu o vizibilă neplăcere, făcea o mare risipă de material lăsând în urma lui mici băltoace de vopsea, avea mişcările unui om neîndemânatic, căruia nu îi plăcea munca – ceea ce nu îl împiedica să ne dea nouă, celorlalţi, poveţe tehnice reduse la o temă unică: virtutea supremă a muncii este graba. Repetând această teză, repeta în susţinerea ei şi un proverb pe care nu l-am auzit decât de la el: cine face şi desface are toată vara ce face.

Evitarea selectivă a muncii în condiţiile captivităţii mi se pare regula cea mai de neînţeles a organizaţiei de la Caransebeş. În condiţiile de captivitate, posibilitatea unei munci productive reprezintă un privilegiu mult mai ocrotitor decât cel al scutirii de orice muncă. De altfel, unii dintre privilegiaţi îşi căutau frecvent de lucru, în afara procesului productiv, în ateliere unde nu erau repartizaţi. Astfel, Alexandru Sencovici, armean din Transilvania, ciocănea săptămâni întregi câte un ibric de aramă pentru a-l împodobi cu un basorelief. Scopul principal al acestui privilegiu nu era acela de a-i scuti pe cei vechi de un efort peste puterile lor, regimul de nemuncă fiind însoţit de un regim alimentar special, sensibil mai puţin auster decât al celor care munceau, dar servit în aşa fel încât să nu poată fi observat de aceştia. Principiul pus în practică la Caransebeş era astfel negaţia perfectă a celebrului slogan comunist: cine nu munceşte nu mănâncă, transformat în: numai cine nu munceşte mănâncă.

Măsura extindea inegalitatea din interiorul organizaţiei într-o zonă care, transgresând politicul, ţinea nemijlocit, în condiţiile date, de viaţă şi de moarte. Singurul protest împotriva acestei injustiţii de care îmi amintesc a venit din partea unui tânăr ieşean, Făinaru. Argumentul: protejarea în acest fel a celor vechi pentru că sunt bolnavi se realizează prin îmbolnăvirea celor noi. Şi într-adevăr, avitaminoza ne acoperea cu furuncule şi cu răni purulente, mai ales pe degete, ceea ce nu ne scutea de frecatul zilnic al kilometricelor coridoare cu cârpe pe care gerurile iernii le lipeau de apa îngheţată din hârdău. Impunerea acestor dramatice inegalităţi nu cunoştea stavilă. O sursă din care provenea relativa supraalimentare a celor privilegiaţi erau coletele primite de neprivilegiaţi de la familiile lor. Acestea, ni se explica, erau pachete trimise de „Ajutorul roşu" – o organizaţie înfiinţată de PCR pentru a da asistenţă comuniştilor şi simpatizanţilor arestaţi – şi, prin urmare, aparţineau întregului colectiv. Adresantului i se dădea o bucăţică absolut simbolică din alimentele sosite, restul intrând în magazia lui Vaida Vasile, economul-şef al organizaţiei, deci gestionarul-şef al inegalităţii de nutriţie. Aici se vede un dispreţ faţă de nevoile vitale ale non-conducătorilor, ale cărui ecouri se regăsesc în vestitele campanii pentru alimentarea ştiinţifică a populaţiei, care nu pot fi separate cu totul de explozia populară din decembrie 1989.

Şi totuşi, privilegiile alimentare aveau motivaţii mai puţin obscure decât ciudatul privilegiu al nemuncii. Să existe oare vreo conexiune ascunsă între practicarea acestui privilegiu în închisoare şi pedepsirea cu „trimiterea în producţie", conform formulei consacrate, a *apparatcik*-ilor destituiţi după 1944? La temelia ambelor pare să stea acelaşi sistem de valori potrivit căruia munca productivă nu este o onoare, ci o adevărată pacoste.

Justificând asemenea inechităţi, legitimitatea lui Gheorghiu-Dej devenea cu atât mai greu explicabilă. Ea izvora în primul rând din vechime – o lege nescrisă a ocnaşilor, cu

tradiţii îndepărtate, instituită de condamnaţii de drept comun, rezerva rolul de „vătaf" celui mai vechi. Pe lângă acest atribut, legitimitatea lui Gheorghiu-Dej avea însă şi solide motivaţii politice şi personale. El personifica de pildă, în mod convingător, abuzurile unui regim care, pretinzându-se democratic, ţinea de zece ani în temniţă un cetăţean pentru vina de a fi participat la organizarea unei greve. Pe lângă motivarea detenţiei, la prestigiul de care se bucura contribuise substanţial şi comportamentul lui ca deţinut, având un rol proeminent în rezistenţa faţă de teroarea din anii lui Săvinescu de la Doftana. Fostul ceferist avea o puternică personalitate charismatică la care, cu timpul, asociase o remarcabilă abilitate politică – dovadă autoritatea pe care o avea în raporturile cu oameni mult mai instruiţi decât el, de calibrul unui Maurer, sau Bodnăraş, sau sprijinul pe care îl obţinuse de la Stalin în chestiuni de anvergură istorică, precum retrocedarea Transilvaniei, solicitată de mult mai notoriul decât el Rákosi, ori înlăturarea din fruntea PCR a oamenilor trimişi chiar de Stalin să îl conducă. O astfel de interpretare se situează în dezacord cu faimoasa remarcă a lui Spengler, potrivit căreia „oameni înzestraţi din punct de vedere politic nu există, talentul politic al unei persoane nu este nimic altceva decât propria sa credinţă că este destinată să conducă" (Oswald Spengler, *The Decline of the West*, Oxford University Press, 1991, p. 382). Cariera lui Gheorghiu-Dej infirmă viziunea lui Spengler, dând la iveală calităţi politice indeniabile ale actorului, şi o confirmă prin sălbatica duritate cu care şi-a înlăturat prezumtivii concurenţi ori adversari: trei asasinate propriu-zise – Foriş, Pătrăşcanu şi Luca, a cărui întemniţare, blocându-i tratamentul împotriva sifilisului, a echivalat cu o condamnare la moarte. La aceasta se adaugă şi un asasinat politic – Ana Pauker, a cărei ostracizare nu a fost îmblânzită nici atunci când se ştia că zilele îi sunt numărate. Dacă maniera sa cordială şi chiar călduroasă în relaţiile cotidiene nu era decât masca sub care se ascundea ucigaşul potenţial al presupuşilor conspiratori contra puterii lui nelimitate, atunci talentul politic al personajului se reduce în bună măsură la un veritabil har al duplicităţii. Fuziunea intimă dintre strategia politică şi duplicitate reprezenta un model de comportament pentru a cărui reproducere Ceauşescu nu trebuia decât să dea frâu liber propriilor sale porniri.

La Caransebeş, puterea lui Gheorghiu-Dej era împărtăşită cu echipa conducătoare până la o limită pe care el o stabilea şi o modifica. Indiferent de asemenea mici variaţii, personificarea puterii de către el rămânea nu numai nedisputată, ci şi indisputabilă. Ea îşi trăgea seva din controlarea tuturor resurselor, începând cu cele economice, la care se adaugă cele politice, de control al ambianţei, al canalelor de legătură cu lumea exterioară şi al mecanismelor prin care se distribuiau rolurile şi mijloacele de supravieţuire.

Resursele economice supuse acestui control includeau: mijloace de producţie – uneltele atelierelor menţionate mai înainte erau în mod formal şi legal proprietatea anumitor membri din conducerea organizaţiei (stratificarea ei nu omitea deci nici diviziunea între proprietari şi neproprietari); monopolul folosirii unei mâini de lucru neretribuite, fără degenerarea într-un sistem de muncă forţată; o anumită autonomie bazată pe disimulare în utilizarea beneficiilor realizate.

Îngăduită de lege, proprietatea unor deţinuţi asupra atelierelor rămânea formală, fără a deveni efectivă. Nu exista un control al fiecărui atelier de către proprietarul lui titular; în ultimă analiză, toate atelierele erau controlate, direct sau indirect, de către toţi membrii conducerii. Nu proprietarul legal al atelierului îşi apropria beneficiul final, ci economatul organizaţiei, redistribuirea lui fiind de competenţa conducerii, care acţiona asemenea unui consiliu de administraţie. Toate aceste echivocuri configurau până la urmă un microsistem economic având similitudini esenţiale cu sistemul economic a cărui contestare ne adusese

la închisoare: mijloacele de producţie se găseau în proprietatea neproducătorilor, producătorii neavând nicicum acces la controlul lor. La fel ca în modelul social repudiat, inegalităţii faţă de mijloacele de producţie i se adăuga inegalitatea faţă de mijloacele de consum care, sub rigorile detenţiei, condiţiona direct şansele de supravieţuire.

Cealaltă pârghie a controlului asupra resurselor economice era monopolul asupra utilizării neretribuite a forţei de muncă. Sub acest raport fundamental, menţionatul monopol se îndepărta de modelul clasic al economiilor capitaliste, gravitând spre cel al economiilor staliniste, pe care însă nu îl reproducea. Comparaţia cu acesta din urmă scoate în evidenţă două diferenţe esenţiale. Prima: arbitrară în economia stalinistă, remunerarea producătorilor era anulată în economia Caransebeşului; şi a doua: concomitent cu munca în producţie, mâna de lucru era întrebuinţată la munci de întreţinere – corvezi – care, bineînţeles, nici nu putea fi vorba să fie plătite. S-ar putea obiecta că în acest punct au existat similitudini constante: în anii '80, economia ceauşistă îi folosea regulat pe producători la munci neproductive şi pe neproducători la munci productive, mai ales în funcţie de sezon. Corvezile de la Caransebeş se deosebeau totuşi de aceste abuzuri prin câţiva parametri specifici: permanenţa, duritatea – contrastând cu deficitarele capacităţi fizice ale celor obligaţi să le presteze –, anvergura, faptul că ele nu înlocuiau munca productivă, ci i se adăugau. Efortul solicitat de ele era considerabil sporit de subdotarea tehnică a clădirii, care nu avea canalizare, iar apa curentă nu curgea decât la parter, precum şi de standardul foarte ridicat pentru aceste condiţii la care era menţinută starea de igienă generală. Aş aminti, pentru exemplificare, coborâtul zilnic al tinetelor de la etajul II, spălatul săptămânal al rufelor cu apă rece sau regula conform căreia peste noapte se dormea cu ferestrele deschise oricât de geroasă ar fi fost vremea.

Atelierele, conform celor relatate anterior, aveau o diversitate de profiluri, dotarea lor tehnică apropiindu-le de nivelul obişnuit printre micii meseriaşi. Programul lor de lucru era riguros: 7-12 şi 14-17, în zilele lucrătoare. Corvezile erau astfel efectuate mai ales dimineaţa între 5 şi 7, în pauza de prânz şi în cursul duminicilor libere – cu excepţia vidanjării, care se executa numai noaptea, sub conducerea constantă a lui Simion Zeiger, de profesie inginer optician, viitor membru al guvernului, preşedinte al Comitetului pentru Muncă şi Salarii. Activitatea atelierelor era fluentă – nu am observat niciodată goluri de producţie şi nici nu am auzit vorbindu-se despre asemenea perturbări. Reiese că atât aprovizionarea cu materii prime, cât şi valorificarea produselor finite funcţionau corespunzător. Ambele operaţii presupuneau contacte bine definite în lumea exterioară, de unde şi prezumţia că ele se numărau printre puţinele activităţi pe care conducerea organizaţiei le lăsa în grija administraţiei. Desfacerea se realiza fie prin contract – de exemplu, menţionata comandă de scaune a fabricii Mundus-Borlova –, fie prin vânzări locale în zilele de târg, la rândul lor amintite, fie, probabil, pe alte căi care mi-au rămas necunoscute.

Solicitantă din punct de vedere fizic, în condiţiile de subalimentare cronică, munca în ateliere era totuşi mai mult decât reconfortantă din punct de vedere moral. Considerată ca de la sine înţeleasă şi deci neexplicată, lipsa remunerării era compensată, cam de două ori pe lună, prin distribuirea unui supliment mai mult simbolic la hrana dată de administraţie, de obicei ridichi negre rase ori minuscule porţii de slănină.

Atmosfera în ateliere era, de regulă, calmă, decontractată, nu se lucra sub teroarea „termenelor de plan", nu se recurgea la campanii de muncă în asalt; din cauza corvezilor duminicile nu erau zile de repaus, dar erau zile în care producţia era oprită.

Organizarea atelierelor avea în schimb alte ciudăţenii. Se înţelege că repartizarea noastră pe ateliere sau la diverse alte munci era stabilită de aceia dintre noi care nu munceau nicăieri. Marea ciudăţenie nu privea însă competenţa repartizării, ci principiul ei. Acesta nu era principiul stabilităţii, ci al unei neîncetate mobilităţi; nu acela al profesionalizării, ci al unei mereu luate de la capăt recalificări la locul de producţie. Abia intrat în primele taine ale noii meserii, rătăcitorul producător era trimis să debuteze în alta. Respectat cu stricteţe, acest principiu vădit antieconomic arăta că şefii organizaţiei erau mai puţin interesaţi în mărirea productivităţii decât în prevenirea formării unor grupuri neiniţiate de ei, care s-ar fi putut naşte spontan din simpla durată a unor relaţii interpersonale zilnice. Emergenţa cu de la sine putere a unui grup neiniţiat de singura putere reprezintă cea dintâi premisă pentru constituirea unei fracţiuni şi deci pentru eventuala contestare a acelei puteri, indiferent de intenţiile participanţilor la un asemenea grup. Consecinţa: purtaţi de o neobosită mişcare browniană, membrii de rând ai organizaţiei colindau mereu de la un atelier la altul, şi totodată de la o celulă la alta, propulsaţi atât de-a lungul zilei, cât şi în ceasurile de seară, dintre închidere şi stingere, într-un permanent proces de adaptare la noua microcolectivitate în care erau mutaţi. Nu îmi amintesc nici numărul, nici numerele tuturor celulelor prin care am peregrinat, dar locurile de muncă prin care m-am abătut au fost următoarele: pe parcursul iernii 1941-1942, în beciul de sub bucătărie, la tăiat lemne cu joagărul, avându-l drept partener pe S. Ţicu (devenit în anii '50 redactor-şef al ziarului de sport) – raţia: 1.500 kg într-o zi de opt ore; apoi atelierul de strungărie în lemn, ca ajutor al lui Cocu Mănescu, pomenit anterior; biroul de contabilitate, misiune confidenţială, de încredere politică, unde lucram împreună cu Mihai Gavrilovici (Mişa), fost ofiţer de intendenţă, viitor urmaş al lui Ion Antonescu în funcţia de ataşat militar la Londra, membru al reţelei de spionaj dirijate de Serghei Niconov; în sfârşit, vopsitoria, unde o perioadă aveam să-l am ca şef pe Ceauşescu şi coleg pe Mihai Gere.

Câteva detalii privitoare la aceste etape. Tăiatul lemnelor a constituit cea mai dură perioadă a întregului meu stagiu la Caransebeş. Cauzele erau multiple: precipitarea directă de la nefamiliarizarea cu munci fizice la o muncă de suprasolicitare fizică maximă; concomitenţa acestui şoc cu cel al trecerii tot atât de bruşte la cea mai insuportabilă foamete pe care am cunoscut-o în cei peste trei ani de alimentare deficitară; caracterul monoton şi neproductiv al acestei munci, care îi răpea orice urmă de atractivitate; condiţiile desfăşurării ei – beciul era scund, întunecos şi greu mirositor, ferestrele lipseau, nimic nu ne proteja de cea mai geroasă iarnă a războiului, aşa încât transpirând în partea superioară a corpului, picioarele îmi degerau efectiv. Prin comparaţie, cei repartizaţi în ateliere o duceau boiereşte – aş fi putut deci să mă simt persecutat, idee care pur şi simplu nu mi-a trecut prin cap. Motivată în acele împrejurări, reacţia rămâne absentă; şi asta nu datorită altruismului ori spiritului meu de disciplină, ci unei docilităţi duse până la blocarea celor mai elementare reacţii de autoapărare individuală. Integrarea indivizilor în această microsocietate se realiza prin dezindividualizarea lor.

Considerată în sine, munca la birou avea o importanţă specială: ea pregătea datele de care reprezentantul acreditat al organizaţiei se folosea în relaţia cu administraţia. Într-o primă fază reprezentantul era Bodnăraş, care se achita de această misiune cu o mare scrupulozitate, studiind meticulos datele furnizate de noi. După liberarea lui Bodnăraş, funcţia i-a fost atribuită lui Athanase Joja – Tănase, cum îi spunea, nu fără ironie, Bodnăraş. Filosof al Antichităţii eline, avocat, fost candidat pentru alegerile parlamentare

pe listele Blocului Muncitoresc-Ţărănesc, el fusese numit în funcţia respectivă pentru prestigiul lui social şi nu pentru presupusa lui competenţă în materie, căci Joja nu era numai un analfabet al cifrelor, ci şi un ins incapabil să se lase instruit. El investea tot atâta plictis cât neîndemânare într-o misiune de care modul nostru de viaţă la Caransebeş depindea enorm.

Îndeletnicirea noastră în acel birou era să ţinem, pentru ansamblul atelierelor (ca şi cum ar fi fost un trust), o contabilitate dublă: una oficială şi, evident, mistificată, iar cealaltă clandestină şi, tot atât de evident, reală. Ingeniozitatea dispozitivului nu consta în recursul la înşelăciune, ci în identitatea beneficiarilor ei. Păcălită nu urma să fie administraţia închisorii, ci Direcţia Generală a Penitenciarelor de la Bucureşti. Administraţia nu îngăduia acest mod de operare din nepricepere, ci pentru că îi aducea, la scară personală, venituri incomparabile cu simbriile unor modeşti lefegii. După Bodnăraş, lui Joja îi revenea funcţia de a negocia împărţirea venitului ilegal între organizaţie şi administraţie. În biroul nostru se materializa astfel o neobişnuită complicitate între întemniţaţi şi temniceri, care îi punea pe cei din urmă într-o situaţie de dependenţă faţă de cei dintâi, un soi de alianţă antistatală între duşmanii omologaţi ai statului şi reprezentanţii lui. Prin socotelile ţinute de noi, organizaţia îşi asigura controlul exclusiv al întregii operaţii, având deci evidenţa exactă a sumelor intrate lunar în buzunarele directorului. Cooperarea acestuia cu organizaţia era stimulată prin urmare atât de lăcomie, cât şi de teama lui de a fi denunţat de păstrătorii acestor compromiţătoare informaţii.

Din punct de vedere personal, sub aspectul confortului, munca în birou, comparativ cu cea din beci, era, desigur, un adevărat paradis. Dar deşi atât de diferite, cele două activităţi prezentau şi unele dezavantaje comune: ambele erau neproductive şi se consumau în afara unei microcomunităţi, ca în ateliere (aşa-zicând, între patru ochi). La acestea se adaugă o circumstanţă agravantă: spre deosebire de cel din beci, cu partenerul meu din birou nu puteam comunica – la fel ca în filmele cu idile între fruntaşi, dialogul nostru nu ieşea din registrul tematic al muncii. În restul timpului nu domnea liniştea, ci zumzetul perpetuu al romanţelor fredonate de Mişa, cu o preferinţă puţin reconfortantă pentru *Non ti scordar di me* şi *Musinka radnaia*. Nici până azi nu am eliminat înclinaţia de a pune non-comunicarea dintre noi mai mult pe seama lui decât pe a mea – cu diferenţa că astăzi mă îndoiesc de netemeinicia ei. Indiferentă la comunitatea idealului, a stării de detenţie şi a misiunii încredinţate, această inaderenţă reciprocă reprezenta totuşi, în felul ei, un mod de a ne sustrage atotputerniciei organizaţiei. Ea dovedea că nici cea mai completă integrare nu poate depăşi anumite limite, nu poate înăbuşi cu totul orice reacţii spontane pur individuale.

Înainte de dublul lor epilog, retractilele mele relaţii cu Mişa Gavrilovici au ocazionat unul dintre cele mai nefericite incidente din existenţa mea la Caransebeş. În 1943, cursa a adus un numeros grup de proaspăt condamnaţi din Bucureşti. Printre ei se afla şi singurul meu frate, cu care nu mă mai văzusem de peste doi ani. Am stat, fireşte, îndelung de vorbă – şi cum nici nu locuiam în aceeaşi celulă, nici nu aveam acelaşi loc de muncă, întrevederile noastre nu se puteau petrece decât în curte, sub privirile tuturor. După o bucată de vreme, părăsind brusc perimetrul închis al comunicărilor noastre, Mişa m-a anunţat pe un ton neutru că fratele meu „vorbise la Siguranţă" şi că ar trebui să fiu atent ce discut cu el.

Reacţia mea a fost monstruoasă: am rupt orice relaţii cu fratele meu şi nu le-am reluat nici în 1944, la întoarcerea acasă, deşi el mi-a făcut această propunere, ci de-abia

spre sfârşitul anilor '40. Într-o ierarhie a celor mai împovărătoare amintiri din acele timpuri, comportarea faţă de fratele meu s-ar plasa într-o poziţie de vârf, la concurenţă cu nefasta ademenire a lui Ervin în UTC.

Mai întâi de toate, nu se poate găsi vreun argument cât de cât plauzibil care să poată justifica reacţia mea în termeni morali ori raţionali. Acuzaţia nu reprezenta decât o simplă alegaţie – în sprijinul ei nu-mi fusese indicat nici măcar un singur fapt. Aş fi putut cere, prin urmare, acuzatorilor să-mi dea şi mie un minim de lămuriri de această factură; ori i-aş fi putut cere astfel de lămuriri chiar fratelui meu, în discuţiile în care nu venise niciodată vorba despre ancheta de la Siguranţă – eu nu întrebasem, el nu pomenise.

Nu am întreprins însă nici una, nici alta, mulţumindu-mă să accept spusele lui Mişa ca indiscutabile. Resentimentul meu intim faţă de Mişa nu modera propensiunea spre culpabilizare, inerentă fanatismului, convertită în postulatul juridic conform căruia proba suficientă a vinovăţiei este învinuirea adusă de un for ale cărui judecăţi nu pot fi decât infailibile.

Nebulozitatea episodului este accentuată de încă o împrejurare: pentru mine, Mişa nu era un asemenea for şi, potrivit regulilor nescrise ale organizaţiei, nu avea calitatea de a-l reprezenta în relaţiile lui cu mine. Fiecare membru al organizaţiei îi era ataşat prin trei legături ierarhice: şeful celulei, şeful de atelier – ori echivalentul – şi omul de legătură. Primii doi aveau competenţe de ordin gospodăresc şi productiv. Mesajele conducerii se difuzau exclusiv prin oamenii de legătură, un fel de aparat intermediar. Fiecăruia dintre aceştia îi revenea câţiva oameni din bază, repartizări care, după acelaşi principiu al instabilităţii dirijate, se schimbau cu destulă frecvenţă. Incidentul în discuţie survenise într-o perioadă când îi eram repartizat lui Iacob Lazăr, din Braşov, un puşcăriaş cu vechime, deci mai vârstnic, care ispăşise anterior o condamnare de zece ani, pentru ca la puţin timp după liberare să fie din nou arestat şi să se înapoieze acolo de unde abia scăpase.

O indicaţie atât de neobişnuită cum era aceea de a-l trata pe propriul meu frate ca pe un personaj îndoielnic sub raport politic era departe de a avea un caracter tehnic; ca atare, ea nu prin Mişa ar fi trebuit să-mi fie transmisă, ci prin Lazăr. De aici nedumeririle în serie: de ce s-ar fi abătut conducerea de la propriile ei reguli adresându-mi un avertisment atât de delicat printr-un alt canal decât cel cuvenit? Dar primise oare Mişa o astfel de însărcinare sau şi-o asumase cumva cu de la sine putere? În acest caz, verdictul ce-mi fusese adus la cunoştinţă reprezenta concluzia unei anchete autorizate sau o fabulaţie a cântăreţului de romanţe? Deci purta sau nu purta fratele meu vina despre care îmi vorbise Mişa? Erau şefii de la Caransebeş îndreptăţiţi să tragă asemenea concluzii? În pofida joasei temperaturi a relaţiilor mele cu Mişa, nu mi-am pus aceste întrebări elementare în zilele când incidentul avusese loc, ci după trecerea multor ani. Fanatismul conferă o preponderenţă absolută reacţiilor mecanice, prestabilite, provocând astfel ritualizarea comportamentelor cotidiene şi diminuarea până la anulare a capacităţilor analitice.

Posibilele implicaţii exterioare sau organizaţionale ale incidentului se opresc însă la un punct în continuarea căruia problema devine strict personală: admiţând că fratele meu ar fi săvârşit într-adevăr păcatul care i se imputa, de unde dreptul meu de a-i răspunde rupând orice relaţie cu el? Nimeni nu-mi ceruse ori sugerase să adopt o asemenea atitudine – era opţiunea mea, a cărei răspundere îmi revenea exclusiv mie. Mai mult: în închisoare se găseau şi alţi oameni despre care se ştia că nu putuseră rezista torturilor de la Siguranţă, împotriva cărora nu se luaseră nici un fel de măsuri – şi cu atât mai puţin măsuri de acest gen. O astfel de situaţie se ivise chiar în grupul din procesul meu:

vechiul meu prieten E.C. mă înfundase îndeosebi pe mine, semnând toate declaraţiile pe care anchetatorii Siguranţei i le dictaseră. Cu toate acestea, în închisoare el avea acelaşi statut ca şi noi toţi ceilalţi – iar faptul că mă denunţase nu impieta cu nimic asupra bunelor mele sentimente faţă de el. De unde asimetria purtării mele faţă de E.C. şi faţă de fratele meu?

Mă întorc la aceeaşi ipoteză: fanatismul are mai puţină nevoie de crime decât de criminali. Frenezia culpabilităţii pregăteşte frenezia pedepsirii, extinsă şi la pedepsirea de sine, mergând de la autocritica stalinistă până la autoflagelările islamiste şi chiar creştine în America Latină. Trecută cu vederea celorlalţi, culpa în cauză devenea de neiertat atunci când cel acuzat de a o fi săvârşit era propriul frate, tocmai pentru că îmi era frate. Mărturiseam, sub această formă aberantă, că nici o legătură umană, inclusiv cea de sânge, nu poate sta mai presus de legătura cu mişcarea reprezentată în acest caz de organizaţia de la Caransebeş. La fel ca în Vechiul Testament, necondiţionarea credinţei era demonstrată prin disponibilitatea credinciosului de a sacrifica inutil fiinţe care îi sunt cele mai apropiate. Dăruirea de sine pentru cauză presupune alienarea de tot restul, trăită ca o falsă liberare. De altminteri, la originea acestei variante a fanatismului nu se află numai impulsurile individului fanatizat, ci şi strădaniile puterii staliniste de a produce aşa-numitul „om nou", recunoaştere indirectă a antiumanismului acestui sistem de putere. Exemplar în această privinţă este cazul, la vremea sa celebru, al lui Pavlik Morozov, adolescentul care în anii '30 şi-a denunţat tatăl pentru vina de a fi ascuns o parte dintre grânele destinate colectărilor. Tatăl a fost executat, iar Pavlik, celebrat ca erou naţional, a fost ucis de un grup condus de fratele tatălui. Depuse sub zidul Kremlinului, rămăşiţele lui erau vizitate zinic de detaşamente de pionieri trimise să îi preamărească fapta eroică. Ei recunoşteau astfel de mici că adevăratul lor părinte nu era tatăl, care le dăduse viaţă, ci statul, care le prescria cum să o trăiască. La Caransebeş, conducerea organizaţiei nu a dat însă nici un semn de aprobare ori dezaprobare a reacţiei mele excesive – mutism care nu putea decât să sporească obscuritatea rolului jucat de Mişa în acest episod.

Epilogul colaborării mele cu fostul ofiţer de intendenţă nu a avut nici în clin, nici în mânecă cu relaţiile dintre noi ori cu păţania referitoare la fratele meu, ci a fost provocat de un incident cu desăvârşire separat: eşecul misiunii mele pe lângă un reprezentant al grupului de deţinuţi armeni veniţi recent de la Constanţa. Coroborată cu repartizarea la birou, desemnarea mea ca om de legătură cu un proaspăt sosit avea semnificaţia unei timide ascensiuni în întortocheata ierarhie a organizaţiei. Băiatul care îmi fusese dat în grijă se numea Kevork, avea cam aceeaşi etate cu mine şi era, ca şi Mişa, un cântăreţ – dar nu de romanţe internaţionale, ci de şlagăre autohtone, piesa lui de rezistenţă fiind *Dumneata, madam*. Misiunea de a-i câştiga prietenia nu putea suplini curentul de empatie mutuală, care lipsea, opintelile mele fiind generate de o misiune care din partea lui nu-şi găsea nici un echivalent, ci mai curând dimpotrivă. Căci grupul armenilor vădea o coeziune în complet dezacord cu rânduielile organizaţiei. Din repetatele mele experienţe anterioare am înţeles că prieteniile obligatorii pot înăbuşi prieteniile autentice, dar nu le pot înlocui. Formarea unor cupluri tranzitorii prin decizie de sus crea o situaţie artificială pe care, de regulă, cei doi parteneri se străduiau să o menţină în limite suportabile. De altfel, componenţii cuplurilor erau aleşi în aşa fel încât obârşia, trecutul şi profilul lor spiritual să prezinte cât mai puţine interferenţe, premise care preveneau naşterea unor prietenii reale. Nimic de mirare, prin urmare, că nu am rămas prieten cu nici unul dintre oamenii de legătură pe care i-am schimbat de-a lungul anilor.

Disponibilitatea tacită de a nu ne îngreuna inutil situaţia nu funcţiona însă în cazul lui Kevork, care nu făcea nici un secret din preferinţa lui de a se plimba nu cu mine, ci cu băieţi din grupul lui. El nu era destul de conformist pentru a se adapta uzanţelor în vigoare, iar eu nu eram destul de iscusit şi nici destul de răbdător pentru a trece peste această rezistenţă. Căzând din exasperare în lipsă de tact, m-a luat într-o zi gura pe dinainte şi i-am trântit, pare-mi-se în glumă, o aluzie la spiritul de fortăreaţă al grupului armenesc. El şi-a informat amicii, aceştia s-au plâns pe căile la care aveau acces. Neinspirata mea glumă a căpătat conotaţiile unei ofense etnice. Prejudiciind întreaga ofensivă pentru dislocarea grupului armean, gafa mea politică se cerea pedepsită şi astfel am fost destituit concomitent şi din activitatea de la birou, şi din misiunea de a cuceri simpatia lui Kevork, pierzând dintr-un foc contactul cu ambii cântăreţi.

Al doilea epilog al muncii mele la birou era conectat cu un eveniment cu totul separat: păţania relatată se petrecea la puţină vreme după ce, părăsind Caransebeşul pentru Târgu-Jiu, Gheorghiu-Dej îi predase conducerea lui Teohari Georgescu, flancat de Chişinevshi şi Pantiuşa. Puţinii ceferişti proveniţi din procese mai recente, prezenţi la faţa locului, au luat acest transfer de putere ca pe o dublă jignire – de breaslă şi personală. În optica lor, o conducere legitimă a organizaţiei din închisoare nu putea fi exercitată decât de ceferişti, iar ceferiştii la îndemână pentru o asemenea slujbă erau doar ei.

Îndată după ce mi s-a retras demnitatea colaborării cu Mişa, m-am trezit acostat de Fulgescu Virgil, un ceferist din Bucureşti, descins la Caransebeş în urma mea, personaj mai vârstnic decât mine, înalt, negricios, neavând aerul unei inteligenţe sclipitoare, cu care până atunci nu avusesem literalmente nici un contact. Fără a-mi da vreo lămurire, m-a condus spre extremitatea curţii de plimbare, unde am dat peste un alt ceferist, probabil din acelaşi proces, Tănase Bratosin, care, am înţeles de îndată, tocmai pe noi ne aştepta. Mult mai scund decât colegul lui, cu o faţă rotundă de pisică şi o mustaţă bălaie, de modă veche, Bratosin mi-a ţinut o scurtă cuvântare, limpede şi articulată, care s-ar putea rezuma la următoarele: înainte de a pleca, Gheorghiu-Dej şi-a lăsat funcţia moştenire fără să se consulte cu noi, ceilalţi, ca şi cum ar fi fost proprietatea lui (acuzaţie îndreptăţită, dar care atunci mi-a sunat ca o blasfemie – adoraţia faţă de fostul şef îi molipsise cel mai greu pe ceferişti); noua conducere îşi face de cap şi trebuie deci înlocuită – o dovadă: chiar destituirea mea din munca de la birou. Planul de acţiune: să formăm o echipă de oameni care văd situaţia aşa cum este, iar fiecare să se ducă pe rând la actualul şef şi să-i ceară să predea imediat conducerea, fără să precizeze însă cui anume.

Nici proiectul în sine, nici ideea iniţierii mele în el pe post de victimă a unei măsuri abuzive nu erau de natură să-mi trezească entuziasmul. Pe lângă atacul – resimţit de mine ca iconoclast – la adresa lui Gheorghiu-Dej, ideea unei conduceri Fulgescu-Bratosin îmi suna de-a dreptul grotesc: ei nu se puteau compara cu Teohari, care, ca mulţi tipografi, mai trecuse uneori de la tipărirea cărţilor şi la citirea lor, fiind un personaj în genere echilibrat, neobişnuit de vioi, dotat cu o minte deosebit de ageră. Dar mai presus de toate, nici o predică – şi cu atât mai puţin una de calibrul celei rostite de Bratosin – nu mă putea transfigura de azi pe mâine dintr-un ostaş fanatic al cauzei într-un contestatar al celor care o întruchipau în acel moment şi în acel loc. Am luat deci cunoştinţă de planul Bratosin-Fulgescu abţinându-mă de la orice comentariu, dar nu şi de la informarea instantanee a conducerii asupra lui. A urmat o anchetă dirijată chiar de Teohari – „Grecul", cum îl porecliseră cei de o seamă cu el –, în cursul căreia, pentru motive lesne de înţeles, figuram alături de cuplul prezumtivilor mei complici în ceea ce ar fi trebuit să fie „boxa acuzaţilor".

În încheiere nu s-a petrecut nimic dramatic, nici cu cei doi, nici cu mine, afară de faptul că am fost repartizat la atelierul de vopsitorie, al cărui şef era pe atunci Ceauşescu.

Întrebarea: De ce un cizmar în fruntea unei vopsitorii? este numai aparent legitimă. Ceauşescu nu fusese niciodată cizmar şi nu avea să devină niciodată vopsitor. Pentru Marx, alienarea de tip capitalist a producătorului industrial se concretiza în captivitatea profesiei, iar alienarea de tip precapitalist a producătorului agrar – în inaccesibilitatea unei veritabile profesionalizări, el trebuind să se descurce în nenumărate îndeletniciri fără a se putea califica în vreuna. Din acest punct de vedere, alienarea lui Ceauşescu nu intră în nici una dintre cele două variante: originea ei ultimă nu este de natură socială, ci psihologică şi consta în incapacitatea lui generală de a învăţa, mergând de la limba maternă până la meserie. Incapacitatea nu se manifesta sub forma unor tentative eşuate, ci sub forma lipsei de interes care nu viza o anume profesie, ci orice muncă specializată. El călca astfel pe urmele lui Stalin, Hitler şi Mussolini, incluzându-se prin vocaţie în conceptul leninist de „revoluţionar de profesie", ceea ce peste decenii avea să-l ducă la strategia caricaturală de a se amesteca în toate fără a pricepe nimic.

Numirea în fruntea vopsitoriei avea pentru el o implicaţie dezagreabilă: consacrarea publică a eşecului său în cizmărie, care avea însă, totodată, şi un subtext convenabil, prevenirea asocierii lui cu acea meserie pe care o dispreţuia, riscul de a se trezi numit Ceauşescu-cizmarul, aşa cum primului secretar general al PCR i se spunea Cristescu--plăpumarul. Urmându-i lui Andrei Iacobovici, de meserie zugrav şi vopsitor, el a fost în linii mari un şef de atelier comod, tocmai datorită lipsei lui de interes pentru această activitate. Vopsitoria era de fapt un mic atelier care producea jucării, creat de Teodor Rudenko – un bărbat falnic, albit de timpuriu, a cărui rigiditate şi lipsă de imaginaţie imprimaseră întregii producţii un aer convenţional, lânced şi neatrăgător. Coincidenţa dintre apropierea termenului când ar fi urmat să se elibereze şi sosirea în atelier a unor oameni din altă generaţie atenuase simţitor rigiditatea lui Rudenko, inclusiv imobilismul viziunii lui despre producţia de jucării, ale căror modele nu se mai împrospătaseră de ani întregi. Fără să renunţe la răsuflatele garnituri de mobilă, după o rezistenţă prelungită, fostul politehnician acceptase intrarea în producţie a unor modele noi, păstrând totuşi o aversiune abia disimulată faţă de unele, începând cu Don Quijote călare pe o Rosinantă montată pe două rotiţe descentrate. Alcătuită din cinci-şase tineri, echipa şi-a văzut de treabă sub scurta şefie a lui Iacobovici, prea leneş pentru ca să-şi bată capul cu problemele unui atelier care nu avea nevoie de intervenţia lui pentru a şi le rezolva.

Din alte motive, un şef asemănător era şi Ceauşescu. El nu stătea în atelier, ci doar îl vizita când şi când, grăbit să plece cu aerul cuiva aşteptat de treburi mult mai importante. Ceauşescu găsise producţia atelierului gata modernizată, subiect faţă de care nu adoptase nici o poziţie verbală, ci doar una comportamentală: singurele piese la care catadicsea să lucreze în cursul acelor fugitive vizite erau scăunaşele din jalnicele garnituri de mobilă. Reţinerile lui nu vizau însă ideile noastre „modernizatoare", ci chiar pe noi. Nu-mi amintesc de vreo vizită a lui Ceauşescu în atelier care să fi prilejuit vreun incident – dar nici nu mi-l amintesc să-l fi întrebat pe vreunul dintre noi ceva care să iasă din perimetrul strict al activităţii cotidiene din atelier – de pildă: ce mai faci? Ori: ce noutăţi mai ai de acasă? etc. Faţă de cogenerii lui neînvestiţi cu vreo funcţie oficială, el avea o atitudine ostentativ neprietenoasă, manifestând nu o lipsă umană de simpatie, ci o totală şi prea puţin umană lipsă de interes. El nu s-ar fi putut bucura de simpatia şi chiar răsfăţul şefilor dacă s-ar fi purtat cu ei aşa cum se purta cu noi. Deşi nu am avut

prilejul să o verific, sunt convins că această supoziţie este corectă – cu alte cuvinte, că Ceauşescu îşi împărţea camarazii de detenţie în două grupări delimitate categoric după criteriul utilităţii pe care o puteau avea pentru el. Gen de duplicitate cu totul neoriginal, acest comportament se particulariza în cazul lui prin lipsa egală a oricărei urme de simpatie pentru ambele grupuri, relevată între altele prin campania de discreditare post-mortem a lui Gheorghiu-Dej, care, la Caransebeş, nu i-a fost atât principal protector sau mentor, cât principal model.

Motivaţiile politice ale menţionatei campanii au fost neîndoielnic prioritare, dar nu exclusive. Campania urmărea în primul rând să-l disocieze pe noul secretar general de păcatele predecesorului, la a căror săvârşire participase din plin – dar în acelaşi timp, ea exprima rezervele lui disimulate faţă de fostul lider. Resentimentele pe care acesta le trezea succesorului se datorau profundelor deosebiri de caracter, dar şi de biografie dintre ei.

Gheorghiu-Dej era un bărbat chipeş, ale cărui mişcări degajau o eleganţă naturală, înzestrat cu mult farmec personal şi cu un vivace simţ al umorului, băutor temeinic, mai mult decât tolerant faţă de extravaganţele colaboratorilor lui în materie de femei, el însuşi divorţat, ducând, sub acest raport, o existenţă care în nici un caz nu ar putea fi numită austeră. Originar din Moldova, el se calificase într-o profesie industrială de vârf pe care o practicase în una dintre cele mai mari întreprinderi ale ţării. Primii săi paşi spre notorietatea politică îi făcuse în calitate de lider al greviştilor în cel mai dur conflict de muncă din România interbelică, anticipând cu doar cinci ani dezagregarea formală a fragilului sistem democratic instalat după constituirea României Mari. Obligat să execute şi chiar să depăşească cei zece ani de închisoare pentru vina de a fi fost unul dintre organizatorii grevei ceferiştilor din 1933, Gheorghiu-Dej simboliza, prin severitatea pedepsei şi prin modalitatea de a o executa, atât neajunsurile acelei democraţii, cât şi împotrivirea faţă de ea. Purtător al atâtor virtualităţi avantajoase, el avea în plus, în relaţiile zilnice, o conduită din care nu răzbătea nici o urmă de ţâfnă – atitudinea lui prietenoasă şi cordială, indiferent de interlocutor, era imposibil de asociat cu ferocitatea dovedită în lichidarea prezumtivilor săi adversari.

Nimic nu era mai străin firii lui Ceauşescu decât o conduită prietenească. Convorbirile cu Gheorghiu-Dej aveau o notă umană, făcându-te să te simţi egal cu el, în pofida nenumăratelor inegalităţi, naturale ori impuse, care îl situau în altă sferă. Pentru Ceauşescu, dimpotrivă, orice convorbire cu un băiat de categoria noastră era prilejul unei confirmări a inegalităţii ierarhice dintre cele două părţi, respectiv a superiorităţii lui. Iată un episod care, sub acest aspect, mi se pare revelator.

Pe timpul iniţierii mele într-ale vopsitoriei, omul meu de legătură a fost pentru o perioadă un ucrainean, Eugeniu (Gheniu) Pasiuc. Scund, cu o privire ştearsă, iradia o sfiiciune vecină cu inocenţa. Comunicarea dintre noi se lega la fel de anevoie ca aceea dintre două făpturi descinse de pe planete diferite, ceea ce nu mă împiedica să-l respect şi chiar să-l simpatizez. Fără să-şi bată capul, Gheniu realiza sinteza rarisimă dintre un fanatism şi o timiditate la fel de autentice. Mi s-a povestit că după prăbuşirea Doftanei a fost găsit leşinat, sub un morman de moloz. Revenindu-şi din leşin, a descoperit că-şi pierduse vederea, dar prima lui întrebare a fost: „Ghiţă [Gheorghiu-Dej] trăieşte?". Ghiţă trăia, iar pierderea vederii a fost trecătoare. Prin urmare, într-o zi toridă de vară, acest Gheniu vine la mine şi, chinuindu-se mai rău ca de obicei să-şi biruie sfiala, îmi spune confidenţial nu ce se mai întâmplă pe Frontul de Est ori ce noi hotărâri a luat conducerea organizaţiei, ci pur şi simplu: „A zis Nicu să nu mai umbli cu zeghea pe

umeri!" (Nicu fiind Ceauşescu, legătura superioară a lui Gheniu, după cum indicau desele lor plimbări comune în curte). Incidentul trebuie să mă fi şocat serios dacă mi s-a păstrat atât de viu în memorie. Nu ţin minte ce i-am replicat, dar ştiu că am respins ingerinţa lui Ceauşescu în detaliile ţinutei mele vestimentare. Trebuia un abuz atât de revoltător pentru a mă smulge din docilitatea automată cu care reacţionam la toate ordinele venite de sus – dar importantă nu este tresărirea mea de demnitate, ci mentalitatea viitorului secretar general.

Interdicţia de a purta zeghea pe umeri nu fusese însoţită de nici o motivare: toate actele de putere se motivează prin deţinerea ei. Pretinsei extravaganţe vestimentare nu i se putea atribui un caracter contrarevoluţionar – ea pur şi simplu îi displăcea lui Ceauşescu: plăcerile şi displăcerile celui care deţine puterea devin norme obligatorii pentru subordonaţii lui. Raza de acţiune a puterii este egală cu infinit; prin urmare, abuzul de putere este o contradicţie în termeni. Pentru emiţătorul unui astfel de ordin, orice manifestare individuală a subalternului reprezintă o negare a subalternităţii. Dizolvarea individului în funcţie operează şi pentru el, dar din pricina diferenţei de roluri, cu efecte contrarii: el nu îmi comunică interdicţia pe cale directă, la atelier, unde ne întâlnim frecvent, ci pe cale ierarhică. Propriul său capriciu capătă astfel caracterul de „linie" politică, manevră prin care el nu recunoaşte primatul organizaţiei, ci pur şi simplu îl ia în posesie. Adresantul mesajului poate accepta sau respinge contestarea coercitivă a dreptului său de a purta zeghea pe umeri, dar nu poate vedea în această contestare un gest de prietenie, reacţie previzibilă, care nu prezintă nici un interes pentru iniţiatorul acestei situaţii. Nu ştiu dacă Gheniu i-a comunicat ori nu refuzul meu, dar ştiu că i l-am comunicat eu continuând să port zeghea pe umeri – şi mai ştiu că el nu a reacţionat în nici un fel în faţa acestei rebeliuni.

Un asemenea gest putea veni din partea lui Ceauşescu, nu însă şi din partea lui Gheorghiu-Dej. Deosebirea dintre ei nu consta în faptul că unul exercita o putere abuzivă şi celălalt nu, ci în felul cum se foloseau de ea. La fostul ceferist, gesturile de putere abuzivă erau inspirate de calcule politice; la fostul ucenic-cizmar, de capriciile lui necontrolate. Oricât aş dori să evit tentaţiile unei asimetrii confortabile, realitatea mă sileşte totuşi să relev numeroasele deosebiri şi chiar contraste dintre cei doi, incluzând înfăţişarea, firea, originea teritorială, calificarea profesională, cariera politică, viaţa de familie, echipa colaboratorilor apropiaţi ş.a.m.d.

Spre deosebire de electricianul venit din Moldova, fiul Scorniceştilor avea o înfăţişare neplăcută, stângace şi crispată, accentuată de eforturile vizibile menite a-i disimula anxietatea funciară. Stângăcia mişcărilor sublinia o construcţie corporală nefericită şi lipsa de umor în contrast cu care foarte rarele momente de ilaritate îi dădeau un aer infantil şi chiar inocent. Copil încă, rătăcit singur în oraşul străin şi ostil, agerimea de minte şi îndrăzneala nu l-au ajutat să se aciueze într-o întreprindere industrială, nimerind în obscurele dughene ale unor mici meseriaşi de tip precapitalist, care îl foloseau mai mult ca rândaş decât ca ucenic. Aceste condiţii nu au făcut din el un muncitor, nu l-au stimulat să înveţe meserie şi l-au înzestrat cu o experienţă empirică a exploatării omului de către om întruchipând pentru el capitalismul însuşi. Pentru Ceauşescu, minusculul UTC al anilor '30 reprezenta instrumentul providenţial al socializării propriei lui incapacităţi de a se integra. Adolescentul neintegrabil îşi află refugiu într-o organizaţie a dezintegrării. Dobândirea puterii supreme nu a însemnat răsturnarea acestor premise, ci împlinirea lor într-o formulă miraculoasă, care nu îl integra în societate, ci îl plasa în

afara, respectiv deasupra ei. Împrejurările care aveau să-i fie atât de prielnice la maturitate îl ajutaseră prea puţin în anii tinereţii – de aceea momentele de vârf ale biografiei lui din perioada interbelică reprezintă, cum am văzut, evenimente inventate: includerea lui în Comitetul Antifascist Român (infirmată de Teodor Bugnariu, care a făcut parte din acel comitet), organizarea de către el a demonstraţiei breslelor de la 1 mai 1939 etc. Mult mai discrete se arată biografiile lui oficiale faţă de altă împrejurare: detenţia din anii războiului, care l-a ajutat să nu-şi lase oasele în stepele calmuce de lângă Stalingrad.

Asemănarea fundamentală dintre cei doi consta în nemăsurata lor apetenţă pentru putere, sprijinită pe o netăgăduită iscusinţă în dobândirea şi exercitarea ei. Ambii aveau o profundă credinţă intimă că acest rol le este predestinat lor şi nimănui altcuiva, trăsături psihice proprii în general personalităţilor mesianice şi în particular exigenţelor pe care le presupune rolul de lider suprem în societăţile staliniste. Ceea ce îi displăcea lui Ceauşescu la predecesorul lui nu erau numai anumite caracteristici personale ale acestuia, ci în primul rând faptul că deţinând funcţia supremă, uzurpa în mod practic un drept care îi era predestinat numai lui.

4. Caransebeşul ascuns

Îndărătul Caransebeşului, evident, a existat un Caransebeş invizibil, care a rămas ascuns atât autorităţilor, cât şi membrilor de rând ai organizaţiei. Fără a-şi propune acest rol, singurul cronicar al Caransebeşului ascuns a fost Foriş, datorită maniei lui epistolare şi îndeosebi Scrisorii-apel din octombrie 1943 prin care aducea celulei de partid din închisoarea bănăţeană o serie de critici privind strategia adoptată în relaţiile cu autorităţile: excluderea din organizaţie a 100 de deţinuţi politici, disponibilitatea de a pleca pe front ca militari ai armatei române, disponibilitatea de a munci la construirea aeroportului Caransebeş etc.

a. Strategia

Sub o forma sau alta, toate acuzaţiile aduse de Foriş insubordonaţilor săi subalterni de la Caransebeş au conotaţii strategice. Există însă una centrată explicit asupra raporturilor pe care organizaţia de la Caransebeş le întreţinea cu aparatul dictaturii militare.

Urmând tipicul dezavuărilor epistolare, expunerea începe cu un flashback compus din citate al căror autor nu este, după cuviinţă, Stalin, ci Foriş însuşi. El aminteşte scrisoarea sa din martie 1942 prin care îi informa pe cei de la Caransebeş asupra gravelor greşeli apărute în activitatea celulei din lagărul de la Târgu-Jiu. Relatarea pleacă de la denunţul trimis de „un grup de intelectuali patrioţi... contra comandantului care jefuieşte, batjocoreşte şi torturează internaţii. A venit un prim-procuror să ancheteze, tovii din conducere l-au susţinut pe comandant, sub pretext că e «anglofil» şi să nu fie înlocuit de altul mai rău". Deşi îi laudă, Foriş nu precizează cine fuseseră autorii denunţului. Un lucru este însă clar, şi anume că indiferent de identitatea acestora, ei nu i-au consultat, înainte de a acţiona, pe oamenii cei mai îndreptăţiţi să aprecieze atitudinea comandantului, adică pe şefii politici ai internaţilor. Reiese, de asemenea, că Foriş se situează fără rezerve de partea celor dintâi, dezaprobându-i pe cei din urmă care, conchide el,

„au mers pe linia capitulantă faţă de administraţia lagărului şi *deci* [sublinierea îmi aparţine] faţă de guvernul trădător de ţară" (vezi Scrisoarea-apel). Într-un mod indirect şi peste măsură de nebulos, secretarul general sugerează celor închişi o strategie având ca premisă generală existenţa unei depline identităţi între dictatura militară şi aparatul ei local ori departamental.

Relatându-le respectivul episod în această viziune chiar din prima scrisoare pe care le-o adresa, secretarul general intenţiona, evident, să-i ţină pe cei de la Caransebeş la curent, dar în acelaşi timp şi să le dea un semnal profilactic. Tentativă zadarnică, după cum reiese din interpretarea dată de Foriş episodului de mai jos, care s-ar fi petrecut în penitenciarul bănăţean. Folosindu-se de un agent provocator, susţine Foriş, direcţia închisorii ar fi întocmit un raport despre „activitatea subversivă" a tovarăşilor de la Caransebeş şi despre rolul aproximativ exact al „tovilor" în frunte cu tov. X (Gheorghiu-Dej). Gradul în care aceste relatări se refereau sau nu la fapte reale a rămas – şi probabil va rămâne – necunoscut. Sigur este că nouă, celor aflaţi la faţa locului, nici o informaţie transmisă din partea organizaţiei, nici un zvon nu ne-a pomenit despre un asemenea denunţ; că dacă el ar fi fost înaintat, datorită lui Toth Béla, care mătura birourile administraţiei în zorii fiecărei zile, conducerea celulei l-ar fi cititit înaintea directorului sau chiar în locul lui; că nu numai celula de partid, dar şi direcţia era interesată să evite o anchetă asupra prezumtivei activităţi subversive a comuniştilor închişi; că ulterior, printre noi ori cu ştirea noastră, nici o anchetă menită să verifice alegaţiile unui denunţ pe acest subiect nu a avut loc. La fel de sigur este însă şi faptul că, în jurul aceleiaşi perioade, închisoarea a trecut printr-un eveniment administrativ fără precedent: prima inspecţie a directorului general al penitenciarelor, care putea avea sau nu vreo conexiune cu presupusul denunţ.

Inspecţia mi-a dat prilejul să revăd o figură cunoscută: pe colonelul Alexandru Petrescu, magistrat militar, care înainte de a deveni patronul puşcăriilor, fusese preşedintele secţiei a III-a a Curţii Marţiale din Bucureşti, calitate în care mă judecase şi pe mine în octombrie 1941. Dintre procesele anticomuniste prezidate de el, două stârniseră printre noi ecouri deosebit de puternice. Unul, desfăşurat în preajma intrării României în război, avându-i printre inculpaţi pe Teohari Georgescu şi Iosif Chişinevschi, secretari ai Comitetului Central, care s-au ales cu condamnări neaşteptat de clemente: numai câte zece ani muncă silnică; şi al doilea, după intrarea în război, când Siguranţa l-a obligat să-i condamne la moarte pe membrii grupului Paneth – Kornhauser – Ada Marinescu. Întâmplător sau intenţionat, acestei prime sentinţe capitale din cariera sa i-a urmat transferul de la Curtea Marţială în fruntea Direcţiei Penitenciarelor. Un alt reper semnificativ din fişa lui personală l-ar fi constituit ostilitatea aproape ostentativă cu care prezida procesele antilegionare. Nu toată lumea ştia mai târziu, în toamna anului 1947, de unde apăruse acel atât de versat şi de articulat magistrat militar numit în fruntea completului care îi judeca pe liderii Partidului Naţional Ţărănesc în frunte cu Iuliu Maniu. PCR încă nu acaparase întreaga putere în stat, aparatul nu era pe deplin sigur, aşa încât, pentru a preveni incidente nedorite, ministrul de Interne – Teohari Georgescu – a încredinţat judecarea principalului lider al opoziţiei aceluiaşi magistrat care cu şase ani mai devreme îl judecase pe el: colonelul Petrescu.

După felul cum s-a desfăşurat, inspecţia directorului general părea mult mai interesată de administraţia închisorii decât de deţinuţi. Petrescu nu a vizitat nici o cameră şi

nici un atelier, nu l-am zărit decât de la mare distanţă. Contactele lui cu administraţia erau precumpănitor acustice: făcând să vibreze lungile coridoare, ţipetele sale alcătuiau un monolog pe care reprezentanţii îngroziţi ai administraţiei îl urmăreau într-un mutism desăvârşit.

Episodul este descris în scrisoarea acuzatoare a lui Foriş după cum urmează: „Directorul general al închisorilor a venit la Caransebeş. Văzând că «provocarea era prea grosolană» şi compromitea direcţia închisorii, pe de altă parte în urma avizului parchetului local, care a caracterizat purtarea şi atitudinea tovilor noştri ca o purtare de «ordine şi linişte», Petrescu a ameninţat pe provocatori cu bătaia dacă nu se astâmpără şi a promis tovilor noştri că va îndeplini cererile lor" (*ibidem*, p. 31).

În linii mari, naraţiunea lui Foriş nu mistifică evenimentul, exceptând unele detalii. Problematic nu este modul cum descrie desfăşurarea inspecţiei, ci motivarea ei. Este posibil ca declanşatorul întregii acţiuni să nu fi fost deţinutul invocat de el, dar nedovedit, ci amintita reacţie precipitată a lui Miron Constantinescu la o descindere de rutină a unor gardieni în celula lui.

Prima critică pe care Foriş o adresează cu privire la incidentul în chestiune este, conform propriului său ritual, de ordin psihologic. „Pericolul a trecut – notează el – ...dar a rămas spaima şi panica tovarăşilor noştri responsabili" (*ibidem*). Dintre toate registrele critice abordate, critica psihologică este în acelaşi timp cea mai explicită şi cea mai puţin susţinută de fapte. Mai curând subînţeleasă decât afirmată ca atare, critica politică ar viza incapacitatea celulei de a-i repera şi neutraliza pe ipoteticii provocatori. În contrast cu filipicele epistolare ale secretarului general, în care mişună agenţii provocatori, referirile la această specie au fost cu totul absente din reprezentările celor de la Caransebeş.

Îngropată sub un noian de fapte cu precădere neverificabile, fără veleităţi analitice, critica de ordin strategic cu bătaia cea mai lungă relevă convergenţa de interese dintre organizaţia dirijată de comunişti şi autorităţile dictaturii anticomuniste însărcinate cu supravegherea lor: atât directorul general al penitenciarelor, cât şi directorul închisorii se străduiesc să dedramatizeze situaţia, iar reprezentantul parchetului local dă referinţe mai mult decât liniştitoare despre aceşti deţinuţi atât de periculoşi după cazierul lor. Câţiva ani mai târziu, transfiguraţi în factori de putere, foştii deţinuţi vor continua să-şi demonstreze bunele sentimente acestor funcţionari ai aparatului represiv antonescian: Gh. Dumitrescu, directorul închisorii, va fi promovat inspector în minister, reprezentantul parchetului din Caransebeş, procurorul I. Dobrian, va deveni acuzator public în foarte importantul pe atunci Tribunal al poporului – funcţie în care era coleg cu Alexandru Drăghici, Alexandra Sidorovici ş.a. –, cariera colonelului Petrescu desfăşurându-se la cele mai înalte altitudini ale noii magistraturi militare. Funcţionarii din aparatul represiv al dictaturii militare cu care au cooperat în închisoare sunt transferaţi de şefii PCR în propriul lor aparat represiv.

Mai presus de digresiunile cuprinse în relatarea lui Foriş rămâne faptul că în aparatul dictaturii militare existau la diferite niveluri oameni interesaţi să-şi menajeze relaţiile cu deţinuţii politici de la Caransebeş şi, prin intermediul lor, cu Partidul Comunist, chiar cu riscul de a-i contraria pe superiorii lor ierarhici. Manifestată atât de la centru, cât şi la scară locală, atât în ramura executivă, cât şi în cea juridică, această duplicitate i-a permis organizaţiei de la Caransebeş să iasă fără consecinţe deosebit de grave din situaţia dată. S-a validat astfel strategia bazată pe ideea că aparatul dictaturii militare nu constituie un

monolit şi că, pe măsură ce ştirile de pe front devin tot mai neliniştitoare, se adânceşte tot mai mult şi clivajul dintre segmentele circumspecte ale acestui aparat şi puterea propriu-zisă, pe care ar fi avut îndatorirea să o slujească.

Transpuse în plan operaţional, aceste premise se cristalizează într-o strategie întemeiată nu pe combaterea intransigentă a „duşmanului de clasă", ci pe negocieri, pe căutarea avantajului reciproc şi pe compromis. Îndărătul contorsionatelor fraze ale lui Foriş se lasă oarecum ghicită supoziţia raţională potrivit căreia aparatul dictaturii militare nu ar fi făcut concesii atât de riscante organizaţiei dacă organizaţia nu ar fi făcut concesii acestui aparat. Viziunea monolitică asupra regimurilor dictatoriale este infirmată de experienţa istorică a României din ultima jumătate de veac. Aparatul dictaturii regale nu s-a găsit alături de Carol al II-lea în septembrie 1940, când a fost silit să abdice ; aparatul dictaturii militare, începând chiar cu armata, nu l-a protejat pe Antonescu în 1944 şi nu a încercat să-l elibereze înainte de a fi fost predat armatei sovietice ; iar aparatul dictaturii ceauşiste, cu puţine excepţii, i-a abandonat pe cei doi tirani destinului implacabil care avea să-i poarte de pe terasa fostului Comitent Central în faţa zidului de la Târgovişte.

Supleţea demonstrată de aparatul regimului Antonescu faţă de organizaţia de la Caransebeş nu se datorează în primul rând raporturilor lui directe cu această organizaţie, ci poziţiei lui faţă de puterea centrală a regimului respectiv. Antonescu conta pe fidelitatea indefectibilă a unui aparat care se îndoia tot mai mult de iminenţa victoriei finale, deci de orientarea sa politică fundamentală. Organizaţia de la Caransebeş nu era decât un referenţial periferic al acestei disocieri generate de motivaţii politice şi militare vitale. Strategia organizaţiei de la Caransebeş nu a creat această disponibilitate a unor oficiali, pe care ar fi putut-o descifra ori ignora, stimulând-o sau descurajând-o. Distanţându-se de preceptele abstracte ale luptei de clasă imuabile, cei de la Caransebeş au adoptat strategia cea mai adecvată pentru situaţia de mare incertitudine în care se găseau.

Obiectivul crucial al acestei strategii nu era răsturnarea dictaturii militare, ci supravieţuirea în condiţii tolerabile a deţinuţilor, până la prăbuşirea ei. Insensibil la schimbarea contextului istoric, obiectivul crucial al lui Foriş rămânea cel de pe vremea lui Marx şi Engels : declanşarea revoluţiei proletare şi instaurarea societăţii socialiste. Dând prioritate acestui obiectiv invariabil, secretarul general dezvăluie indirect interesul său secundar pentru supravieţuirea deţinuţilor politici şi deci a elitelor partidului său.

Strategia combătută de Foriş a contribuit la supravieţuirea biologică, politică şi morală a micului grup care avea să preia conducerea ţării îndată după semnarea tratatului de pace. Importanţa istorică a acestei împrejurări poate fi contestată în virtutea considerentului că România ar fi avut esenţialmente aceeaşi soartă chiar dacă grupul de la Caransebeş ar fi fost masacrat. Neîndoielnică în substanţa sa, obiecţia rămâne totuşi valabilă numai în anumite limite. Cel mai elocvent exemplu : supravieţuirea grupului de la Caransebeş a însemnat, printre altele, şi supravieţuirea lui Ceauşescu. Ar fi fost virtuala istorie a României fără Ceauşescu o reeditare a celei reale, incluzând sfertul de secol al acestei dictaturi ?

Se poate estima că, prin aportul ei la supravieţuirea celor de la Caransebeş, strategia compromisului a dobândit o dimensiune istorică.

Succesul acestei strategii a adus pe termen scurt foloase substanţiale Partidului Comunist, iar pe termen lung, daune inestimabile României. Eşecul acestei strategii sau înlocuirea ei cu cea preconizată de Foriş nu ar fi adus Partidului Comunist aceleaşi foloase, dar nici nu ar fi asigurat României o evoluţie mai fericită.

monolit şi că, pe măsură ce ştirile de pe front devin tot mai neliniştitoare, se adânceşte tot mai mult şi clivajul dintre segmentele circumspecte ale acestui aparat şi puterea propriu-zisă, pe care ar fi avut îndatorirea să o slujească.

Transpuse în plan operaţional, aceste premise se cristalizează într-o strategie întemeiată nu pe combaterea intransigentă a „duşmanului de clasă", ci pe negocieri, pe căutarea avantajului reciproc şi pe compromis. Îndărătul contorsionatelor fraze ale lui Foriş se lasă oarecum ghicită supoziţia raţională potrivit căreia aparatul dictaturii militare nu ar fi făcut concesii atât de riscante organizaţiei dacă organizaţia nu ar fi făcut concesii acestui aparat. Viziunea monolitică asupra regimurilor dictatoriale este infirmată de experienţa istorică a României din ultima jumătate de veac. Aparatul dictaturii regale nu s-a găsit alături de Carol al II-lea în septembrie 1940, când a fost silit să abdice ; aparatul dictaturii militare, începând chiar cu armata, nu l-a protejat pe Antonescu în 1944 şi nu a încercat să-l elibereze înainte de a fi fost predat armatei sovietice ; iar aparatul dictaturii ceauşiste, cu puţine excepţii, i-a abandonat pe cei doi tirani destinului implacabil care avea să-i poarte de pe terasa fostului Comitent Central în faţa zidului de la Târgovişte.

Supleţea demonstrată de aparatul regimului Antonescu faţă de organizaţia de la Caransebeş nu se datorează în primul rând raporturilor lui directe cu această organizaţie, ci poziţiei lui faţă de puterea centrală a regimului respectiv. Antonescu conta pe fidelitatea indefectibilă a unui aparat care se îndoia tot mai mult de iminenţa victoriei finale, deci de orientarea sa politică fundamentală. Organizaţia de la Caransebeş nu era decât un referenţial periferic al acestei disocieri generate de motivaţii politice şi militare vitale. Strategia organizaţiei de la Caransebeş nu a creat această disponibilitate a unor oficiali, pe care ar fi putut-o descifra ori ignora, stimulând-o sau descurajând-o. Distanţându-se de preceptele abstracte ale luptei de clasă imuabile, cei de la Caransebeş au adoptat strategia cea mai adecvată pentru situaţia de mare incertitudine în care se găseau.

Obiectivul crucial al acestei strategii nu era răsturnarea dictaturii militare, ci supravieţuirea în condiţii tolerabile a deţinuţilor, până la prăbuşirea ei. Insensibil la schimbarea contextului istoric, obiectivul crucial al lui Foriş rămânea cel de pe vremea lui Marx şi Engels : declanşarea revoluţiei proletare şi instaurarea societăţii socialiste. Dând prioritate acestui obiectiv invariabil, secretarul general dezvăluie indirect interesul său secundar pentru supravieţuirea deţinuţilor politici şi deci a elitelor partidului său.

Strategia combătută de Foriş a contribuit la supravieţuirea biologică, politică şi morală a micului grup care avea să preia conducerea ţării îndată după semnarea tratatului de pace. Importanţa istorică a acestei împrejurări poate fi contestată în virtutea considerentului că România ar fi avut esenţialmente aceeaşi soartă chiar dacă grupul de la Caransebeş ar fi fost masacrat. Neîndoielnică în substanţa sa, obiecţia rămâne totuşi valabilă numai în anumite limite. Cel mai elocvent exemplu : supravieţuirea grupului de la Caransebeş a însemnat, printre altele, şi supravieţuirea lui Ceauşescu. Ar fi fost virtuala istorie a României fără Ceauşescu o reeditare a celei reale, incluzând sfertul de secol al acestei dictaturi ?

Se poate estima că, prin aportul ei la supravieţuirea celor de la Caransebeş, strategia compromisului a dobândit o dimensiune istorică.

Succesul acestei strategii a adus pe termen scurt foloase substanţiale Partidului Comunist, iar pe termen lung, daune inestimabile României. Eşecul acestei strategii sau înlocuirea ei cu cea preconizată de Foriş nu ar fi adus Partidului Comunist aceleaşi foloase, dar nici nu ar fi asigurat României o evoluţie mai fericită.

b. Aeroportul

Ca şi inspecţia directorului general, episodul aeroportului nu intră în patrimoniul Caransebeşului ascuns pentru că ne-ar fi rămas necunoscut: ambele se petrecuseră sub ochii noştri şi, într-un fel sau altul, chiar cu participarea unora dintre noi. Ceea ce marea noastră majoritate nu cunoştea, şi nici nu-şi închipuia, era semnificaţia politică a acestor episoade, relevate chiar de secretarul general al partidului, şi criticile pe această temă adresate de el conducătorilor organizaţiei noastre. Nimeni nu ne pomenise de avertismentul voalat adresat de el acestora încă din martie 1942, sub forma primei lui scrisori, despre ceea ce, în optica sa, reprezenta o gravă greşeală politică pe care celula de la Târgu-Jiu o comisese în legătură cu munca internaţilor pe şantierul Bumbeşti – Livezeni.

Catalizatorul acestui litigiu era aeroportul pe care autorităţile hotărâseră să-l construiască la marginea micului târg bănăţean şi pe al cărui şantier, împreună cu soldaţi şi muncitori civili, muncea şi un grup de 20-30 de deţinuţi politici din organizaţia de la Caransebeş. Dezaprobând această participare, Foriş avea să revină asupra ei mult mai târziu, când trecuse de la avertismentele voalate la critici vituperante, notând în Scrisoarea-apel din octombrie 1943: „Comitetul Central al partidului a dat tovilor de la Caransebeş un ajutor politic foarte mare... el le-a arătat atitudinea oportunistă şi capitulantă a tovilor din lagăr", dar „tovii de la Caransebeş au uitat... prevenirea lor asupra greşelilor tovilor din lagăr arătate de către CC şi au căzut exact în aceleaşi greşeli". Foriş face abstracţie de diferenţa esenţială dintre cele două situaţii. Personal, nu am lucrat pe aeroport, dar am fost martorul nemijlocit al întregii acţiuni, continuând să conviеţuiesc cu camarazii care, după încheierea programului de lucru pe acel şantier, se înapoiau zilnic în incinta închisorii unde dormeau peste noapte şi de unde plecau din nou în dimineaţa următoare. Am avut în schimb prilejul să muncesc pe şantierul Bumbeşti – Livezeni, la Lainici (lotul 2) între iulie şi septembrie 1941, şi astfel am trăit în mod direct experienţa regimului respectiv. Acesta era, în înţelesul literal al cuvântului, un regim de muncă forţată; constrângerea internaţilor de a depune această muncă era, ca şi privarea lor de libertate, lipsită de orice temei legal şi deci de orice reglementări, singurele reguli fiind capriciile paznicilor; refuzul de a presta această muncă le-ar fi fost internaţilor la fel de inaccesibil ca şi refuzul de a accepta o detenţie care nu se baza pe nici o condamnare. Referirile lui Foriş la posibilitatea unui asemenea refuz, ca şi la plata în acord, dovedeau aproximaţia informaţiilor lui asupra subiectului pe care îl ataca atât de intempestiv. Munca forţată era plătită, dar nu celor care o prestau, ci direcţiei lagărului, în temeiul contractului încheiat cu antreprizele Sigmund Praeger. Şantierul era împărţit pe loturi, internaţii dormind în adăposturi improvizate în zonele unde fuseseră repartizaţi. Locul de muncă era astfel şi loc de detenţie, Jiul şi pădurea suplinind orice instalaţie igienică. Munca, efectuată sub pază militară, avea o durată zilnică de cel puţin 12 ore, condiţiile fiind cele stabilite de comandant. Iar comandantul, locotenentul Trepăduş, un sadic ale cărui isprăvi pe Valea Jiului aveau să fie incluse în categoria crimelor de război, îi supusese pe internaţi la tot felul de torturi, cea predilectă fiind spânzurarea de braţe, în pomi, a celor pedepsiţi, amintind de romanele lui Traven. L-am văzut în această postură, atârnând de creanga unui copac uscat, pe compozitorul şi dirijorul Matei Socor.

Munca deţinuţilor de la Caransebeş se desfăşura în condiţii cu totul diferite. Ea nu era efectuată pe bază de constrângere, ci de opţiune. Cei care o prestau nu erau numiţi

de administraţie, ci se angajaseră, în mod formal, din proprie iniţiativă – în realitate, desemnaţi de conducerea organizaţiei; departe de a-i include pe toţi deţinuţii, grupul lor reprezenta o minoritate restrânsă, care nu cuprindea decât membri ai organizaţiei; negociate în prealabil, condiţiile stabileau remunerarea celor angajaţi, din care o parte era reţinută de direcţie, iar cealaltă intra în bugetul organizaţiei; programul zilnic era fixat la opt ore, iar hrana era sensibil mai bună decât cea de la cazanul închisorii; gardienii din corpul de gardă care îi însoţeau le asigurau paza şi, în acelaşi timp, respectarea aceluiaşi regim care domnea în închisoare, excluzând presiunile fizice, pedepsele ş.a.m.d. Şeful grupului fusese pus un anume Horvath, un băiat extrem de îndemânatic din Timişoara. Fără a se lansa în confindenţe, membrii grupului se arătau mai curând satisfăcuţi că li dăduse această misiune.

Prin urmare, Foriş se înşela profund atunci când echivala munca de la aeroport cu cea de pe şantierul Bumbeşti – Livezeni. Eroarea lui devenea însă mai puţin evidentă atunci când critica cele două situaţii în lumina semnificaţiei lor politice. Din acest punct de vedere, deşi condiţiile efectuării ei contrastau, munca pe cele două şantiere prezenta acelaşi neajuns fundamental: nu servea împotrivirii faţă de războiul dus contra Naţiunilor Unite, ci statului care purta acest război. Decizia celor de la Caransebeş de a participa fără a fi în mod expres siliţi la construirea unui obiectiv militar nu reprezenta în nici un caz un gest de rezistenţă, ci de colaboraţionism. Acest colaboraţionism liber consimţit era de fapt şi mai puţin respectabil decât colaboraţionismul silnic al celor de pe Valea Jiului. Strategia pragmatică, a compromisului, părea să meargă de astă dată prea departe. Învinuindu-l pe Foriş că nu organizase lupta împotriva maşinii de război hitleristo-antonesciene, Gheorghiu-Dej antrena organizaţia în acţiuni destinate să consolideze această maşină de război. Fiecare dintre cei doi preopinenţi îi pretindea celuilalt o rigoare doctrinară pe care el însuşi nu o asuma. Limbajul lui Foriş, retoric, este în mod explicit acela al unor valori generale, transtemporale şi ca atare transistorice; cel al lui Gheorghiu-Dej, comportamental, inspirat de circumstanţele imediate şi tot mai indiferent la tot ce nu serveşte direct scopului urmărit: supravieţuirea. De partea lui, Foriş îşi spunea în genere acuzaţiile pe fapte reale, eventual hiperbolizate, dar numai rareori inventate, cărora le atribuie însă consecinţe imaginare, invariabil catastrofale. Raportate la două sisteme de valori, faptele contractează un soi de duplicitate. De aici probabil şi oscilaţiile lui Bodnăraş care, aflându-se la Caransebeş, se pronunţă pentru participarea la construirea aeroportului pentru ca, doi ani mai târziu, aflat în libertate, să o dezavueze sub forma unei autocritici scrise pretinse de Foriş (conform declaraţiei nedatate, redactată de Victoria Sârbu din proprie iniţiativă în 1945, Dosar 40.002, vol. 56, p. 23).

Deşi matematician, pătruns în zona politicului, Foriş apelează la mecanisme de gândire al căror travaliu ultrasimplificator încropeşte o lume liberată de povara nuanţelor. Potrivit rânduielilor nescrise ale acestei lumi, păcatul intolerabil al faptelor incriminate nu rezidă în incompatibilitatea lor cu principiile generale, ci în consecinţele cu necesitate dezastruoase pe care ele le provoacă; conformându-se ordinii elementare a acestei lumi, greşelile politice îndeplinesc funcţia de a produce catastrofe, şi abia gravitatea catastrofelor dimensionează severitatea sancţiunilor. Forţa principiilor generale nu este demonstrată de legitimitatea lor teoretică, ci de anvergura dezastrelor rezultate din încălcarea lor. Ordinea care ghidează această lume este cea a succesiunii dialectice dintre greşeli, catastrofe şi pedepse. Bazată pe unitatea dintre acţiune şi reacţie, această dialectică

disciplinată funcţionează în ambele sensuri : nu numai greşelile reclamă catastrofe care reclamă pedepse, dar şi disponibilul de pedepse reclamă catastrofe care reclamă greşeli. Termenul de referinţă al greşelii este reprezentat de principiile generale, reduse în fapt la indicaţiile şi consideraţiile unicei instanţe abilitate să le interpreteze, instanţă practic redusă la un singur actor. Aceeaşi autoritate acreditată să definească principiile generale va identifica în mod firesc atât încălcarea lor - respectiv greşelile -, cât şi catastrofele produse de această încălcare, încheind ciclul prin distribuirea pedepselor.

În reprezentarea Caransebeşului rectificată de această logică a istoriei, participarea temporară a celor circa 30 de băieţi la construirea aeroportului ar fi provocat, în descrierea lui Foriş, următoarele consecinţe : 1. Distrugerea colectivului - termen care desemnează probabil organizaţia ; 2. Drept urmare, distrugerea regimului de respectare a drepturilor deţinuţilor politici, câştigat după o perioadă de teroare în ultimii ani ai Doftanei ; 3. Pierderea atelierelor ; 4. Împrăştierea „deţinuţilor patrioţi" - revenire asupra transferului la Lugoj ; 5. „Munca de robi înfometaţi şi batjocoriţi" impusă celor trimişi să lucreze la aeroport (citate din Scrisoarea-apel, p. 33).

Din textul secretarului general se înţelege că acestea nu erau prevestiri sumbre, ci nenorociri survenite. Neputându-i pedepsi pe vinovaţi prin măsuri efective, Foriş îi sancţionează făcându-i responsabili pentru o adevărată avalanşă de catastrofe din care nici una nu s-a petrecut cu adevărat. Pentru cineva care a trăit episodul în chestiune la faţa locului, aceasta nu este o imagine pur şi simplu inexactă, ci rodul unui veritabil delir. Munca echipei conduse de Horvath la aeroport nu numai că nu a provocat nici una dintre catastrofele inventariate de Foriş, dar nu a adus nici o schimbare notabilă în cotidianul vieţii penitenciare ori în premisele ei. Organizaţia continua să existe în parametrii ei obişnuiţi ; păstra acelaşi aer de paşnică rutină ; atelierele lucrau cu aceeaşi regularitate ; exceptând cele două grupuri expediate din ordinul Bucureştiului în Transnistria şi la Lugoj, toţi deţinuţii politici ai locului, inclusiv cei care munceau pe aeroport, aparţineau în continuare organizaţiei de la Caransebeş ; în sfârşit, ei nu munceau ca nişte robi, căci erau remuneraţi, nu erau înfometaţi, ci hrăniţi mai consistent decât cei rămaşi la penitenciar, şi nu erau batjocoriţi, gardienii păstrând faţă de ei aceeaşi atitudine ca în închisoare.

În realitate, această participare nu numai că nu produsese nici o catastrofă, dar, din punctul de vedere al obiectivului amintit, crease o serie de avantaje. Ea oferea unui grup de deţinuţi politici, special selecţionaţi şi instruiţi, privilegiul de a ieşi dintre zidurile închisorii, ceea ce facilita considerabil schimbul de mesaje dintre conducerea organizaţiei şi cei din exterior ; se deschidea astfel o sursă de informare directă asupra stării de spirit a populaţiei, precum şi şansa de a se stabili legături cu locuitori ai împrejurimilor angajaţi ca muncitori liberi pe acelaşi şantier. În plus, munca la aeroport sporea veniturile organizaţiei, ceea ce ar fi putut contribui la o oarecare ameliorare a regimului alimentar, dar şi la câştigurile ilicite ale administraţiei, mărind interesul ei în bunele relaţii cu organizaţia.

Mecanismul de înlocuire a datelor reale cu date fictive, folosit de Foriş pentru producerea de catastrofe imaginare, va fi suprasolicitat de Ceauşescu pentru vestirea a nenumărate succese epocale, la fel de imaginare. Şi pe acest plan, cel dintâi a fost un precursor al celui din urmă. Falsificând datele, şi unul, şi celălalt înlocuia dominarea realităţii reale prin mistificarea reprezentării ei.

Pentru băieţii ca mine, care formam majoritatea organizaţiei, povestea aeroportului, perfect vizibilă, păstra două necunoscute : prima era justeţea ori injusteţea politică a participării la construcţia aeroportului, problemă cu a cărei rezolvare noi nu ne băteam

capul pentru simplul motiv că nu ne-o puneam. A doua necunoscută : prilejuită de această istorie, ofensiva politică pornită de secretarul general al partidului împotriva şefilor noştri.

Episodul aeroportului relevă o dată în plus că substanţa Caransebeşului ascuns era Caransebeşul politic şi că, împiedicaţi să-l percepem pe primul, noi, deţinuţii de rând, eram ţinuţi la distanţă de celălalt.

c. Contraanchetele

Tendinţă previzibilă în condiţiile războiului contra Uniunii Sovietice, numărul celor condamnaţi pentru activităţi procomuniste, efective ori prezumtive, creştea necontenit. Marea majoritate a acestora erau trimişi la Caransebeş, ceea ce sporea riscul strecurării între ei a unor colaboratori ai Siguranţei. Temerile nu erau gratuite, aşa cum aveau să confirme, după mulţi ani, declaraţiile fostului şef al Siguranţei din Bucureşti, Ion Taflaru. Acesta îşi amintea în februarie 1963, după aproape două decenii de detenţie, numele şi unele caracteristici ale 21 de informatori, între care Nicu Tudor, secretarul comitetului local Bucureşti şi membru important al CC al PCR, Melinte Petre, numit de Foriş responsabil cu sabotarea efortului de război pe Capitală, denunţătorul echipei Paneth – Kornhauser – Ada Marinescu, trimisă în faţa plutonului de execuţie etc. (Dosar Cabinet, 541, pp. 50-61). De fapt, represiunile anticomuniste se înteţiseră încă din perioada pregătirii războiului, ele extinzându-se prin creşterea considerabilă a numărului de internări în lagăr şi, pe de altă parte, prin arestări la vârful ierarhiei PCR – cea mai plină de consecinţe fiind căderea Secretariatului CC în aprilie 1941.

Prin termenul „contraanchete" am în vedere investigarea de către celula de la Caransebeş a condiţiilor în care s-a produs arestarea şi condamnarea fiecărui grup de nou-veniţi, precum şi a rolului individual jucat în aceste împrejurări de fiecare deţinut. Pentru aceştia din urmă, investigaţia de la Caransebeş reprezenta a treia etapă a anchetării lor. Prima etapă era ancheta Siguranţei, care îi arestase. Prin concluziile ei, această etapă pregătea terenul juridic al viitoarei condamnări – dar în acelaşi timp, recurgând la violente presiuni fizice şi morale, ea forma contextul în care se puteau produce defecţiunile : de la darea în vileag a legăturilor până la contractarea de angajamente faţă de Siguranţă.

A doua etapă o constituia anchetarea aceloraşi căderi de către forurile PCR şi în primul rând de către secretarul general. Această etapă suferea de două dezavantaje considerabile. Unul obiectiv : arestările erau anchetate în absenţa arestaţilor ; al doilea, subiectiv : cu timpul, orice nouă arestare era imputată secretarului general, pentru care ancheta devenea astfel un prilej de a se disculpa. A treia etapă, cea a contraanchetei din închisoare, avea dezavantajul de a fi efectuată după primele două, dar în schimb arestaţii îi stăteau la dispoziţie fără restricţii. Cât priveşte dezavantajul subiectiv menţionat mai sus, ea îl putea evita ori măcar diminua în măsura în care nu urmărea să contribuie la compromiterea secretarului general. Desfăşurarea contraanchetelor era favorizată şi de alte circumstanţe. Încă înainte de a sosi, fiecărui nou transport îi era rezervată o cameră ori o celulă aparte, avându-l ca şef pe unul dintre cei vechi, controlul exercitându-se astfel efectiv zi şi noapte ; interogatoriile se efectuau în spaţii speciale, ferite de eventuale perturbări ; investigatorii erau oameni cu o bogată experienţă în materie şi, în mod evident, neimplicaţi în arestări produse la multă vreme după propria lor condamnare ; în sfârşit, proaspeţii condamnaţi, care la Siguranţă se feriseră să facă mărturisiri

concludente şi a căror anchetare de către secretarul general se făcuse fără consultarea lor, aveau în sfârşit ocazia de a-şi prezenta fără reticenţe propriile versiuni şi de a şi le confrunta între ei.

Ambianţa închisorii nu oferea contraanchetelor numai condiţii favorabile. Astfel, ele nu-i puteau include pe cei care, deşi implicaţi în arestarea grupului, pentru un motiv sau altul nu ajunseseră împreună cu el la Caransebeş; revelaţiile investigaţiei nu puteau fi consemnate în scris, totul rezumându-se la comunicare orală şi memorare (de unde şi lipsa mărturiilor documentare ale acestei importante forme de activitate); iar pe lângă toate acestea, spre deosebire de Siguranţă şi de secretarul general, conducătorii celulei din închisoare aveau posibilităţi aproape nule de a face cunoscute concluziile contraanchetelor în partid sau în cercuri din jurul partidului şi cu atât mai puţin de a iniţia măsuri pe care, în unele cazuri, aceste concluzii le-ar fi impus.

Stânjeniţi de aceste dificultăţi, Gheorghiu-Dej şi colaboratorii săi nu se resemnau, încercând din când în când să le depăşească. Ei trimiteau, de plidă, mesaje scrise pe foiţă de ţigară. Mesajul era introdus în piesa golită pe dinăuntru a unui joc de şah fabricat în atelierele penitenciarului, destinat să fie vândut într-o zi la târg, cui trebuia, la taraba pe care erau comercializate şi alte produse de acelaşi gen. Fără să mi se fi dat vreo explicaţie, am participat direct în două faze tehnice de funcţionare a acestui canal: în prima, ajutându-l pe Mănescu Racovski la fabricarea unui astfel de pion-cutie-poştală în atelierul de strungărie unde lucram şi în a doua, asistându-l pe Teohari Georgescu într-o zi de târg, la vânzarea cu destinaţie comercială şi transcomercială a diferite obiecte marca Penitenciarul Special Caransebeş, inclusiv jocuri de şah.

Un asemenea mesaj, de demascare a lui Foriş, i-a fost adresat chiar lui Foriş, căruia i-a şi parvenit (vezi mai jos referirea la interviul cu Romeo Runcan, pe care Foriş îl rugase să i-l citească).

Contraanchetele reprezentau probabil componenta politică de maximă importanţă a Caransebeşului ascuns. Ele îndeplineau o multitudine de funcţii cu anvergură variabilă, ca de exemplu:

a. Instituirea practică a relaţiilor ierarhice, de subordonare, dintre conducerea existentă şi nou-sosiţi, încă de la primul contact al acestora cu organizaţia care controla viaţa interioară a închisorii. Acceptând să se instaleze în camerele care le erau repartizate şi mai ales să răspundă unor întrebări adeseori tulburătoare, nou-veniţii se supuneau practic regulilor celor care acţionau în numele lor. Cooperând la mersul contraanchetelor, proaspeţii veniţi se integrau în disciplina organizaţiei înainte de a şti dacă vor fi sau nu integraţi în organizaţie.
b. Acumularea de informaţii despre desfăşurarea activităţii partidului şi a organizaţiilor-anexă în sectoarele cunoscute de către cei interogaţi.
c. Acumularea de informaţii despre activitatea secretarului general, precum şi despre ecoul acestei activităţi printre membrii şi simpatizaţii partidului. În fapt, completarea dosarului „Ştefan Foriş".
d. Identificarea printre nou-veniţi sau printre cei cu care aceştia fuseseră în legătură a celor suspectaţi de a fi cooperat cu Siguranţa ori de a fi devenit agenţi ai acesteia. La acest punct trebuie subliniat că, indiferent de ceea ce revelaseră contraanchetele, conducătorii organizaţiei s-au abţinut în genere să facă publică descoperirea unor agenţi provocatori în fluxul nou-veniţilor. Asemenea demascări nu aveau loc nici chiar pe socoteala celor împotriva cărora se luau măsuri de izolare – ca de exemplu în cazul lui Ion Meţiu.

Efectuarea contraanchetelor era, într-un mod indirect, perceptibilă şi în acelaşi timp cu desăvârşire tăinuită atât administraţiei, cât şi organizaţiei în ansamblul său. Pentru deţinuţii politici mai vechi, ea era perceptibilă în sensul că toţi trecuseră prin această procedură şi erau convinşi că regula continua să fie respectată. Procedura era tăinuită mai întâi în desfăşurarea sa, întrucât nu avea loc, asemenea comunicărilor obişnuite, în cursul plimbărilor, la lumina zilei, ci într-un spaţiu închis – şi apoi, evident, mai cu seamă în rezultatele ei.

Datorită contraanchetelor, Caransebeşul ascuns a dobândit o dimensiune istorică, întrucât contribuţia hotărâtoare la răsturnarea lui Foriş au avut-o contraanchetele desfăşurate în ascunzişurile penitenciarului bănăţean – iar dintre toate acestea, în special contraancheta asupra arestării Secretariatului CC al PCR din aprilie 1941.

Pe durata sa de aproape trei ani şi jumătate, mandatul lui Foriş este marcat de trei date-cheie: ianuarie 1941, când a fost instalat; aprilie 1941, când Siguranţa i-a arestat pe colaboratorii săi cei mai apropiaţi; şi un alt aprilie, cel din 1944, când, ca o consecinţă îndepărtată a celui anterior, secretarul general este destituit şi pus practic sub stare de arest de către trimişii grupului de la Caransebeş. Penuria de documente lasă loc pentru puţine certitudini, îndeosebi cu privire la virtuala conexiune dintre evenimentele consumate în primul şi cel de-al doilea aprilie. Cert este că Siguranţa reuşeşte să dea Partidului Comunist cea mai grea lovitură din perioada premergătoare războiului la numai trei luni după preluarea funcţiei de către noul secretar general; că în afara acestuia sunt arestaţi ceilalţi membri ai Secretariatului începând cu Teohari Georgescu şi Iosif Chişinevschi; că ultimii doi, condamnaţi la câte zece ani de muncă silnică, sunt trimişi să-şi ispăşească pedeapsa la Penitenciarul Special Caransebeş; că aici, în conformitate cu regulile locului, ei sunt supuşi unei contraanchete; că rezultatele acestor investigaţii le sunt favorabile – dovadă promovarea ambilor în conducerea celulei din închisoare, precum şi faptul că, în momentul transferării sale în lagărul de la Târgu-Jiu, Gheorghiu-Dej îi predă conducerea organizaţiei de la Caransebeş lui Teohari Georgescu.

Disculparea atât de elocventă a celor doi sugerează că vinovaţii pentru această spectaculoasă arestare trebuie căutaţi în altă parte. Fără a o asuma în mod explicit, Foriş pare la un moment dat înclinat să dea curs acestei sugestii. În sensul acesta ar putea fi interpretată declaraţia ulterioară a unuia dintre tinerii promovaţi de Foriş în conducerea partidului, Constantin Carp. Ghidat de Victoria Sârbu, acesta este condus la o casă conspirativă unde secretarul general, precizează Carp, „mi-a vorbit de căderea lui Teohari Georgescu şi a lui Iosif Chişinevschi şi s-a mirat când a auzit că eu nu am căzut" (Dosar 40.002, vol. 106, p. 155). Aluzia transparentă nu are însă consecinţe, tânărul activist fiind păstrat în continuare de Foriş printre colaboratorii săi cei mai apropiaţi.

Sub forma în care va fi luat cunoştinţă de ele, concluziile contraanchetei de la Caransebeş nu sunt pe placul secretarului general. Târziu, în martie 1942, când după lungi amânări se hotărăşte să ia contact cu celula de la Caransebeş, aflată formal în subordinea lui, el trimite o scrisoare care elogiază în bloc activitatea respectivei organizaţii. Comitetul Central – subliniază scrisoarea – dă acestei activităţi „o apreciere foarte pozitivă... dar pe de altă parte le-a arătat [responsabililor acestei activităţi – *n.n.*] şi greşelile lor în legătură cu cercetarea căderii din aprilie 1941 şi a luat atitudine faţă de tovii care au venit în conflict cu linia partidului, prin purtarea şi atitudinea lor" (Scrisoarea-apel, p. 30). După ce a păstrat tăcerea timp de un an, Foriş nu încearcă să aprofundeze problema, ci o atinge doar în trecere, oarecum pierdută printre multe altele; el consideră concluziile contraanchetei de la Caransebeş drept o eroare, îi

contrapune rezultatele propriei investigaţii – asupra căreia nu oferă nici un detaliu –, mărginindu-se să indice, cu o neobişnuită economie de epitete injurioase, doi vinovaţi, dintre care unul – Ms – putea fi Chişinevschi.

Despre felul cum cei doi subiecţi ai contraanchetei de la Caransebeş vedeau rolul secretarului general în episodul arestării lor se poate afla ceva din interogatoriul luat lui Vasile Luca după condamnarea lui în 13 ianuarie 1954. „Când a venit vorba de Foriş – îşi amintea fostul emisar al Cominternului cu acel prilej – Teohari accentua întotdeauna că acesta a fost demascat ca trădător încă la închisoare... chiar şi pentru căderea din anul 1941 Teohari Georgescu îl învinuia pe Foriş Ştefan" (număr de dosar indescifrabil, Proces-verbal de interogatoriu, pp. 99-101). Episodul arestării din aprilie 1941 pare să fi lăsat o urmă indelebilă în memoria PCR. La aproape trei decenii de la consumarea evenimentului, de astă dată sub regimul lui Ceauşescu, aceeaşi întrebare pe care Securitatea i-o pusese lui Vasile Luca îi este adresată, în numele comisiei însărcinate cu reabilitarea fostului secretar general, lui Ştefan Pavel, întâi colaborator şi apoi inamic politic notoriu al lui Foriş. Răspunsul va fi similar.

Referiri directe şi indirecte la arestarea din aprilie 1941 şi la presupusa implicare a lui Foriş în acest episod se găsesc, aşa cum era de aşteptat, în documentul citat anterior sub denumirea de Fişă rechizitorială. Evenimentul propriu-zis este menţionat aici printr-un enunţ sec: „În aprilie 1941 a căzut Secretariatul afară de el" [afară de Foriş – *n.n.*]. Mai departe: „12. După căderea Secretariatului din aprilie Foriş s-a înconjurat de elemente fără valoare, docile şi suspecte, atrăgându-le în Secretariat. Unele din aceste elemente cu care Foriş a colaborat în timpul războiului sunt considerate ca agenţi ai Siguranţei (Remus Koffler)". O sugestie inedită: căderea din aprilie lărgea substanţial libertatea de mişcare a noului secretar general, căruia îi venea mult mai la îndemână să-şi impună punctul de vedere tinerilor colaboratori pe care şi i-a ales, Nicolae Petrea şi Constantin Carp, decât unor activişti cu vechi stagii, şcoliţi la Moscova, de calibrul lui Chişinevschi şi Georgescu. Şi în sfârşit: „10. Conducerea colectivului din închisoarea Caransebeş în Noiembrie 1941 ajunge la concluzia, pe baza materialului adunat, că Foriş este un duşman al partidului". Mai ales venită din partea unui grup aflat în captivitate, decizia reprezintă o veritabilă premieră în istoria PCR. Gravitatea ei apare cu atât mai flagrantă cu cât identitatea instanţei care şi-o asumă este mai vagă: „conducerea colectivului" nu reprezintă un for omologat de structura formală a partidului. Neclarităţii de ordin instituţional i se adaugă o neclaritate de ordin cronologic: demascarea lui Foriş în noiembrie se asociază greu cu scrisoarea elogioasă trimisă acestuia în luna anterioară de Gheorghiu-Dej, conţinând printre altele „asigurarea că îmi voi face datoria până la capăt, ca soldat devotat şi disciplinat al partidului şi conducerii sale" (citat după Scrisoarea-apel, p. 29). Subliniind nelimitarea devotamentului său faţă de partid şi conducerea lui, Gheorghiu-Dej îşi exprimă în octombrie obedienţa faţă de noul secretar general pe care, conform Fişei rechizitoriale, îl va demasca în noiembrie. Trecerea dintr-o poziţie extremă în contrariul ei are loc cu o iuţeală derutantă. Încercarea de a explica această transfigurare nu ar putea ocoli câteva ipoteze care se conturează de la sine:

a. Între octombrie şi noiembrie a survenit un eveniment care a răsturnat complet imaginea asupra secretarului general. Nici cea mai vagă informaţie şi nici măcar un indiciu provenind din sursele accesibile nu se referă la vreun eveniment susceptibil să genereze asemenea efecte, care să se fi produs pe parcursul intervalului în chestiune.

b. Şedinţa de condamnare a lui Foriş nu ar fi avut loc în realitate în noiembrie 1941, ci mai târziu. În favoarea acestei ipoteze pledează faptul că întâia scrisoare expediată de secretarul general celor din Caransebeş, având tonul unui veritabil panegiric, purta data martie 1942. Acest decalaj poate dovedi la fel de bine că hotărârea a fost luată mai târziu, dar şi că ea a fost făcută publică ori i-a fost adusă la cunoştinţă lui Foriş mai târziu. Ipoteza este pusă sub semnul întrebării de două considerente : unul – că autorii hotărârii nu aveau un interes clar definit de a pune o dată plauzibilă pentru ducerea la capăt a contraanchetei care ar fi constituit principalul suport al respectivei hotărâri ; altul – că, arestaţi în aprilie, Chişinevschi şi Georgescu, având de trecut mai întâi prin cercetările de la Siguranţă şi apoi prin procedurile procesului, puteau ajunge la Caransebeş în iulie-august, unde contraanchetarea lor putea să necesite trei-patru luni – deci până în noiembrie – înainte de a ajunge la concluzii atât de grave şi ferme.

c. Mai puţin improbabilă pare a treia ipoteză : că pronunţând condamnarea lui Foriş, cei de la Caransebeş au convenit să păstreze pentru un timp secretul asupra ei. În această eventualitate, actul de supunere al lui Gheoghiu-Dej – scrisoarea personală din martie 1942 – nu reprezenta, aşa cum pare, o simplă manifestare ritualistică ori un gest gratuit, ci o măsură destinată să-l deconcerteze pe proaspăt demascatul „duşman al partidului". În sprijinul ipotezei vine şi faptul că fostul ceferist nu îl asigură pe noul secretar general de devotamentul său, aşa cum ar fi fost firesc, îndată după instalare, ci cu peste un an mai târziu, dar la numai trei luni de la hotărârea de condamnare.

Singurul document accesibil care insistă asupra prezumtivei implicări a lui Foriş în arestarea din aprilie 1941 rămâne Fişa rechizitorială întocmită, evident, cu ani de zile mai târziu, dar din păcate nedatată. În pofida caracterului ei retrospectiv, unele detalii ale modului de redactare nu pot fi trecute cu vederea. În locul vehemenţei proprii documentelor staliniste de această natură, tonul ei general sugerează mai curând o anumită ezitare. Textul nu îl înfierează pe Foriş ca agent al Siguranţei, ci ca „duşman al partidului", o formulă mult mai vagă şi mai puţin agresivă. De fapt, acuzaţia de agent al Siguranţei nu este adusă nici unuia dintre colaboratorii fostului secretar general nominalizaţi în acest document ; ei sunt calificaţi ca „suspecţi" – şi nici măcar despre Remus Koffler nu se spune că este, ci doar că „e considerat" agent al Siguranţei.

Lacuna principală a hotărârii, reliefată de acest document, rămâne însă precaritatea probelor. „Materialul adunat" care ar fi stat la baza hotărârii nu este nici expus, nici ilustrat prin mostre edificatoare. Simplul fapt că în aprilie 1941 Foriş rămânea singurul membru al Secretariatului nearestat îl face evident suspect, dar nu poate fi socotit ca o dovadă peremptorie a vinovăţiei lui. Într-o tentativă transparentă de a atenua această lacună majoră, documentul citat se încheie astfel : „14. Aceste puncte de acuzare precum şi altele sunt cuprinse în declaraţiile cuprinse în dosar ale lui Elena Sârbu [probabil o confuzie de nume cu sora ei Victoria Sârbu, fosta soţie nelegitimă a lui Foriş – *n.n.*], Constanţa Crăciun [cunoscută în anii '50 ca preşedinte al Comitetului pentru cultură, înlăturată de cuplul Ceauşeştilor din funcţii de conducere – *n.n.*], Ronea (Florica) [cunoscută după 1944 sub numele Gheorghiu, fosta soţie a lui Petre Gheorghe – *n.n.*], Ivanka Sariski [ulterior Rudenko, sora lui Petre Gheorghe, în 1944-1945 secretar al CC al UTC alături de Ceauşescu, ţinută după aceea pe linie moartă – *n.n.*], Mihalcea

[numele conspirativ al lui Pavel Ştefan, soţul Elenei Pavel, socotit de Foriş ca unul dintre adversarii săi politici cei mai aprigi, sub Gheorghiu-Dej membru în CC şi deţinător al unor posturi ministeriale – *n.n.*], Ioşca Roitman [Iosif Chişinevschi – *n.n.*], Teohari Georgescu". Probele invocate nu sunt, prin urmare, fapte controlabile ori documente autentice, ci prezumţii şi declaraţii retrospective furnizate îndeosebi de oameni care i se opuseseră fostului secretar general.

Întemeiate sau forţate, concluziile care au dus mai întâi la demascarea şi apoi la înlăturarea, arestarea şi, în cele din urmă, asasinarea fostului secretar general s-au bazat probabil cu precădere pe contraanchetarea ultimilor doi din lista de mai sus. Pretinzând să dea în vileag un Foriş ascuns, Caransebeşul ascuns părea să folosească mecanismul contraanchetelor mai puţin pentru limpezirea problemelor imediate, cât pentru remodelarea pe termen lung a istoriei PCR şi, pe această cale, a istoriei României.

Stalinizarea ţării, dictatura ceauşistă, revoluţia din decembrie 1989, atât de puţin productiva tranziţie acuală pot fi văzute şi ca tot atâtea întârziate efecte indirecte ale utilizării acelui mecanism.

d. Plecarea pe front

Poziţia Partidului Comunist Român faţă de participarea României în războiul împotriva Uniunii Sovietice nu a fost, contrar unor păreri larg răspândite, nici consecventă, nici coerentă. Aceiaşi oameni au adoptat faţă de această problemă crucială, în diferite momente, poziţii diferite, între diverse segmente ale partidului apărând din când în când dezacorduri manifeste. Întâia confuzie s-a produs, chiar în ziua declarării războiului, în lagărul de la Târgu-Jiu, sub forma unei scene la care am fost de faţă.

Pregătirile pentru intrarea în război au inclus printre altele şi creşterea fără precedent a numărului celor internaţi în lagăr fără a fi fost condamnaţi, bănuiţi fie de simpatii procomuniste, fie de atitudini inamicale faţă de dictatura lui Antonescu. Aflat pe listele întocmite în acest scop de Siguranţă, am fost arestat în dimineaţa de 28 mai 1941 şi transportat la Prefectura Poliţiei, dar nu în arestul de la subsol, ci la etajul cinci, într-o sală încăpătoare şi totuşi aglomerată. I-am cunoscut cu acest prilej pe unii militanţi renumiţi ai mişcării clandestine, printre care Athanase Joja, Ion Gheorghe Maurer, Grigore Preoteasa, Loti Foriş – prima soţie a lui Foriş –, Mihai Cruceanu, faimosul gazetar Emil Socor şi fiul său, compozitorul Matei Socor, Dorina-Tudora, viitoarea soţie a lui Constantin Pârvulescu, Alecu Iliescu, tatăl viitorului preşedinte al României, economistul Barbu Zaharescu ş.a. Am fost expediaţi în grabă, cu un tren personal, în lagăr, la grupa a 7-a rezervată comuniştilor – ori aşa-zişilor comunişti – unde, sub această necontenită revărsare de nou-veniţi, domnea un haos la a cărui întreţinere contribuiau activ atât administraţia – militară –, cât şi organizaţia internaţilor.

În această situaţie ne-a găsit şi torida zi istorică de 22 iunie 1941. Am fost convocaţi pe marele platou din faţa barăcilor, unde vestea ne-a fost adusă la cunoştinţă mai mult cu voie bună decât cu solemnitate de comandantul adjunct al lagărului, maiorul Liţă. Adresându-ni-se într-un limbaj moderat, el a făcut apel la noi să ne adaptăm cu chibzuinţă marii schimbări istorice intervenite. Nu puţini dintre cei de faţă se vor fi mirat când în replică a luat cuvântul Costache Trandafirescu, un activist cunoscut care, în acea perioadă, se purta ca şi cum ar fi fost conducătorul celulei de partid din lagăr. De vârstă mijlocie, mai marcat de periferia bucureşteană în care trăia decât de clasa căreia îi aparţinea, palavragiu şi lăudăros, el l-a asigurat pe maiorul Liţă, şi prin el puterea pe

care o reprezenta, că internaţii de la Târgu-Jiu sunt gata să-şi facă datoria faţă de ţară aşa cum şi-o făcuseră în primul război mondial. Indiferent de intenţiile vorbitorului, discursul său nu părea să se inspire câtuşi de puţin din sloganul leninist al întoarcerii armelor împotriva propriului guvern ori din cel lansat mai recent de Stalin, potrivit căruia, întâia sarcină a proletariatului internaţional era să apere prin toate mijloacele „patria socialismului victorios". Oricum ar fi fost privită, eretică sau îndrăzneaţă, poziţia exprimată de Trandafirescu nu avusese cum să fie stabilită anterior, în biroul celulei de partid. Înainte de a fi acceptată sau respinsă, atitudinea faţă de război pe care Trandafirescu avea aerul să o atribuie internaţilor mai mult sau mai puţin procomunişti de la Târgu-Jiu nu îi aparţinea în acel moment decât lui. Anonimatul în care s-a pierdut ulterior sugerează că discursul cu pricina nu a reprezentat pentru el trambulina unei viitoare cariere glorioase. Oricum, uşurinţa cu care a fost exprimată prima poziţie publică a PCR faţă de participarea României la războiul contra Uniunii Sovietice contrastează cu gravitatea extremă a problemei. Uşurinţei lui Trandafirescu i se adaugă uşurinţa celorlalţi corifei de partid, prezenţi la faţa locului, care nu şi-au declarat după aceea, în mod public, nici acordul, nici dezacordul cu respectiva poziţie. În sfârşit, o altă variantă de uşurinţă venea din partea noastră, a tinerilor, proaspăt descinşi în faimoasa grupă a 7-a, în preocupările cărora cuvântarea lui Trandafirescu nu lăsase nici un ecou, ca şi cum nici nu ar fi fost rostită.

Incidentul este evocat în felul său de Foriş, în capitolul destinat celor de la Caransebeş din aceeaşi Scrisoare-apel. El citează aici scrisoarea sa din martie 1942, prin care „le-a arătat [celor de la Caransebeş – *n.n.*] atitudinea oportunistă şi capitulantă a tovilor din lagăr în frunte cu tov. P. în legătură cu războiul antisovietic. În legătură cu provocarea războiului antisovietic, un tov. comunist cunoscut a cerut în numele colectivului de internaţi să fie eliberaţi pentru a putea merge pe front să-şi apere patria!" (Scrisoarea-apel, p. 30). După cum reiese însă din alte surse, chiar şi poziţia secretarului general faţă de această problemă a problemelor a suferit oscilaţiile cele mai ample, trecând de la o extremă la alta. În discuţia sa deja citată cu comisia pentru reabilitări, Ştefan Pavel declara că într-o primă perioadă Foriş s-a sprijinit pe front, şi le spunea tuturor: „Mergeţi în armată şi de acolo treceţi de partea frontului sovietic; dar parcă aceştia te primeau cu braţele deschise!" (Doina Jela, *Drumul Damascului*, Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 229).

Cu privire la manifestarea disponibilităţii de a pleca pe front, secretarul general îi dezavuează pe „tov. de la Caransebeş care au luat această atitudine capitulantă şi antipartinică după ce au fost preveniţi de CC în legătură cu cazul din lagăr". Această condamnare a fost consemnată în Scrisoarea-apel din octombrie 1943 (p. 32). Dar în februarie 1941, deci îndată după numirea lui ca şef al partidului şi înaintea intrării României în război, la o întâlnire cu conducătorii UTC (Uniunea Tineretului Comunist), noul secretar general, proaspăt reîntors de la Moscova, îi asigura pe tinerii săi interlocutori că discuţiile referitoare la iminenţa atacării Uniunii Sovietice de către Germania nazistă reprezintă simple zvonuri, adăugând că „dacă totuşi va fi război, comuniştii vor trebui să se prezinte pe front la unităţile militare respective şi să plece pe front unde să ducă munca în rândurile armatei" (Declaraţie dată de Ileana Răceanu la 21 august 1953, Dosar 40.002, vol. 106, p. 146). Poziţia PCR faţă de problema capitală a războiului nu se întemeia pe un efort de elaborare, ci pe improvizaţiile fanteziste al personajului care îl conducea. După ce în 1941 negase iminenţa agresiunii naziste contra Uniunii Sovietice, în 1943 Foriş anunţa iminenţa debarcării aliaţilor occidentali în Balcani (Scrisoarea-apel, p. 38).

Incoerentă în expresiile ei verbale, atitudinea oscilantă faţă de război a avut concomitent o consecinţă practică de dimensiuni istorice: neimplicarea PCR în acţiuni de sabotare a operaţiunilor cu caracter militar desfăşurate pe teritoriul României. Într-o discuţie cu Foriş, declară cu ani mai târziu unul dintre tinerii colaboratori cu care acesta s-a înconjurat, „am propus să începem şi noi să organizăm echipe de partizani şi sabotaj, arătând că radio Moscova şi radio România Liberă în fiecare seară ne învaţă ceea ce avem de făcut şi i-am arătat că în Bulgaria, în Iugoslavia şi în spatele frontului în teritoriile vremelnic ocupate se duc acţiuni frumoase şi am propus să începem întâi în munţii din jurul oraşelor industriale. Foriş mi-a răspuns cu ce să începi, nu vezi că nu ai cu ce, că noi nu avem situaţia Iugoslaviei, Bulgariei, care au tradiţie de luptă şi germanii au venit cu trupe de ocupaţie, la noi altă situaţie, au venit ca aliaţi" (Declaraţia citată a lui Carp Constantin din 11 octombrie 1951, pp. 158-159). Hotărâtor pentru comportamentul PCR în anii războiului nu este gradul de corectitudine/incorectitudine al acestor argumente, ci faptul că purtătorul şi propovăduitorul acreditat al unei asemenea stări de spirit nu putea fi iniţiatorul şi animatorul unei linii de luptă. Defetismul său militant nu îl va împiedica în pragul anului 1944 să-şi încheie Scrisoarea-apel către cei închişi, după tradiţie, în flagrant dezacord cu faptele: „În ciuda tuturor greutăţilor, partidul nostru a imprimat linia luptei. El va lega primele lupte hotărâtoare ale poporului pentru doborârea regimului hitlerist al trădătorului Antonescu cu lupta pentru eliberarea voastră" (Scrisoarea-apel, p. 39). Departe de a produce efectul conciliator scontat, gălăgiosul apel al secretarului general nu-i va convinge pe cei de la Caransebeş să renunţe le proiectul arestării lui, pe care îl vor pune în practică cu numai şase luni mai târziu.

După intervenţia lui Tranc'afirescu din iunie 1941, chestiunea plecării pe front a comuniştilor aflaţi în stare de libertate ori de captivitate nu pare să revină la ordinea zilei. Ea este pusă din nou în discuţie abia doi ani mai târziu, şi nu din iniţiativa comuniştilor, ci a oficialităţilor, cu referire, evident, la cei închişi. Primele tatonări par să fi avut loc în aprilie 1943, când o comisie discută cu deţinuţii comunişti de la Văcăreşti eventualitatea trimiterii lor pe front. Conformându-se instrucţiunilor primite, răspunsul acestora este un refuz net. Pe căi lăturalnice, Foriş află că în pregătirea acestui probabil dialog conducerea de la Caransebeş dăduse alte instrucţiuni. Potrivit versiunii prezentate – şi condamnate – de Foriş, aceste instrucţiuni ar fi cerut celor interogaţi să răspundă că „1. Nu dau declaraţii scrise. 2. Dacă sunt întrebaţi de vor să meargă pe front, să răspundă *că dacă sunt trimişi merg. 3. Că în nici un caz să nu răspundă categoric că nu merg*" (Scrisoarea-apel, p. 32, sublinierile din original). În afara mărturiei informatorului său – nume conspirativ: Costică –, Foriş nu produce alte probe că aceste instrucţiuni ar fi existat, după cum nici faptul că aflându-mă acolo şi neauzind nimic despre ele nu dovedeşte inexistenţa lor. Această incertitudine este inseparabilă de forma deconcertantă sub care, într-o bună zi, cei de condiţia mea s-au trezit absolut pe neaşteptate confruntaţi cu problema plecării pe front.

Noi, băieţii de acest rang, nu auziserăm nimic despre formarea unor comisii speciale şi nici o comisie de acest fel nu-şi făcuse şi nici nu-şi anunţase apariţia în penitenciarul din apropierea Muntelui Mic. Într-o bună dimineaţă, aparent ca oricare alta, ieşind după deşteptare în curtea atelierelor, ne-am trezit în faţa unui spectacol de neînţeles: cadrele de bază ale organizaţiei îşi făcuseră apariţia deghizate într-o vestimentaţie de nerecunoscut – în locul zeghelor, toţi purtau un soi de vestoane nici civile, nici militare, şi în locul galenţilor, bocanci noi, părând în decorul acela de-a dreptul eleganţi. Aşa cum

aveam să înţeleg mai târziu, fără să li se pună întrebarea verbală referitoare la plecarea pe front, ei îi dăduseră un răspuns comportamental. Ca într-un film mut în care actorii nu spun nimic, fără a se folosi de cuvinte, răspunsul lor nu era „suntem ori nu suntem de acord să plecăm pe front" ci, indiferent dacă suntem sau nu de acord, pregătirile noastre pentru o asemenea eventualitate sunt încheiate. Poate că la grăbirea acestor pregătiri contribuise şi vederea coloanelor care străbăteau aproape zilnic piaţa de sub ferestrele închisorii. Erau de regulă rezervişti bătrâni, înarmaţi cu puşti de recuzită, insensibili la farmecul cadenţei, purtând un drapel spălăcit şi cântând din străfundul bojocilor:

„Cu noi este Dumnezeu,
Înţelegeţi neamuri şi vă plecaţi!",

dar încălţaţi cu opinci. Se prea poate ca virtualii ostaşi de la Caransebeş să nu-şi fi dorit un astfel de echipament, ţinând să-i avertizeze pe cei interesaţi că preferă să se echipeze în mod decent prin propriile lor mijloace.

Nimeni neoferind nici o explicaţie, şocul neobişnuitului spectacol era de natură să ne suscite nouă, neechipaţilor, cel puţin două întrebări de bun-simţ: una – care este scopul acestei travestiri?; şi a doua – de ce unii dintre membrii organizaţiei au primit noile echipamente şi alţii – marea majoritate – nu?

Faptul că după ce discutase cu deţinuţii politici de la Văcăreşti comisia nu-şi mai făcuse apariţia şi în alte locuri de recluziune poate fi privit ca un semn de ezitare din partea autorităţilor. Anticipând totuşi asupra posibilei ei descinderi, celula de la Caransebeş putea da urmare fie unei informaţii hazardate, fie dorinţei de a curma această ezitare şi de a încuraja o decizie în sens pozitiv. Oricum, pregătindu-se pentru un eveniment care nu avea să se producă şi pe care ea nu izbutise să-l provoace, celula îşi asuma riscul de a da o lovitură în gol, iar riscul se adeverise. Discuţiile cu deţinuţii reprezentau pentru aceştia varianta cea mai conciliantă la care autorităţile ar fi putut recurge în tratarea acestei probleme. O altă variantă, pe cât de simplă pe atât de puţin atrăgătoare pentru comuniştii condamnaţi putea fi mobilizarea lor în calitate de rezervişti. Eventuala mobilizare putea fi justificată juridic printr-un decret de amnistiere ori îi putea pune în situaţia legală de a-şi continua ispăşirea pedepsei sub arme, ceea ce comporta pericolul de a fi trimişi în detaşamente speciale, disciplinare ori de sacrificiu.

În termeni practici, respectiva hotărâre a celulei s-a dovedit perfect sterilă, iar în termeni simbolici, de neapărat. În accepţia acestor termeni, Foriş ar fi fost îndreptăţit să condamne în 1943 tentativa comuniştilor de a pleca pe front, dacă în 1941 el nu ar fi făcut aceeaşi recomandare comuniştilor aflaţi în stare de libertate. Deosebirea este cardinală, căci pentru cei de la Caransebeş plecarea pe front ar fi însemnat ieşirea dintr-o stare de captivitate care s-ar fi putut degrada oricând, în orice fel – problemă care nu se punea în cazul celor îndemnaţi cu doi ani înainte să facă acelaşi pas în calitate de cetăţeni liberi. Şi pe când aceştia din urmă erau în situaţia de a-şi cere ei înşişi trimiterea pe front, cei închişi contau pe prezumţia că iniţiativa o vor lua autorităţile, lor nerămânându-le decât să se conformeze.

Diferenţieri de acest fel nu modifică vulnerabilitatea simbolică a deciziei celor din Caransebeş. Căci, simbolic vorbind, orice comunist care îngroaşă rândurile armatei agresoare păcătuieşte faţă de cauza sacră a socialismului şi apărării Uniunii Sovietice.

După cum rezultă însă din acţiunea lor, cei de la Caransebeş socoteau că atât situaţia lor, cât şi cea a frontului reclamă o judecată pragmatică, nedistorsionată de povara formulelor simbolice, rituale. Potrivit unei asemenea judecăţi, plecarea lor pe front

reprezenta modalitatea cea mai puţin riscantă de a ieşi din captivitate, şansa contactului direct cu masa de ţărani în uniformă care va decide mai întâi soarta războiului şi mai târziu soarta ţării; binele pe cere i-l vor face lui Antonescu ca militari va cântări mult mai puţin decât răul pe care i-l vor face ca agitatori. În plus, plecarea pe front nu însemna în mod obligatoriu rămânerea pe front – de acolo au dispărut comunişti notorii, ca Gogu Rădulescu, fostul preşedinte al Frontului Studenţilor Democraţi, care a dezertat şi a trecut la ruşi (gest care i-a adus ulterior mari necazuri), sau ca Ion Gheorghe Maurer, care şi el avea să dezerteze, dar pentru a se întoarce în ţară şi a participa la organizarea evadării lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu, combinaţie de pe urma căreia va trage importante foloase.

Prezumtiva judecată pragmatică a celulei se opreşte însă la un punct: acolo unde începe problema acelei majorităţi a organizaţiei rămase în afara acţiunii. Un prim aspect, legat de natura intimă a Caransebeşului ascuns, este cel al disimulării. Apariţia membrilor celulei în echipamentul lor de război a devenit vizibilă în acelaşi moment şi pentru membrii de rând ai organizaţiei, şi pentru administraţia închisorii. Celula de partid îşi lua măsuri conspirative faţă de restul organizaţiei. Nu ştiu dacă aceleaşi măsuri au fost luate şi faţă de acei membri ai celulei pentru care alternativa plecării pe front era exclusă din alte motive: cei de origine evreiască şi spionii sovietici. În cazul celorlalţi, tratamentul discriminatoriu putea avea şi unele motivaţii obiective. Astfel, membrii celulei erau în majoritatea lor, cum se spune, oameni cu armata făcută, deci pasibili de a fi mobilizaţi, pe când noi, cei tineri, nu apucaserăm să ne satisfacem serviciul militar. Această posibilitate putea motiva neincluderea noastră printre cei echipaţi, dar nu şi ascunderea faţă de noi a întregii operaţiuni. Stricteţea cu care fusese păstrat acest secret este cu atât mai remarcabilă cu cât pregătirea operaţiei durase probabil o bună bucată de timp şi implicase participarea directă a câtorva zeci de persoane.

Mai mult din fugitive aluzii ulterioare se putea deduce că vestimentaţia de campanie nu fusese cumpărată din vreun magazin, ci confecţionată în atelierele închisorii. Ivit în scurt timp, echipamentul de front nu se putea să fi fost produs de la o zi la alta. Dat fiind numărul beneficiarilor, dată fiind dotarea precară cu unelte şi forţă de muncă a celor două ateliere, croitoria şi cizmăria, dată fiind amplasarea acestora în zona cea mai puţin frecventată de deţinuţi – a administraţiei şi a tribunalului –, achiziţionarea, transportul şi depozitarea materiei prime, apoi luarea măsurilor, croitul, probele, distribuirea ori stocarea echipamentelor finisate, dată fiind, în sfârşit, proximitatea cotidiană în care conviețuiam, păstrarea acestui secret inutil reprezintă o performanţă conspirativă cu totul remarcabilă. Anvergura operaţiunii sugerează că decizia politică şi startul pregătirilor anticipaseră cu o bună bucată de timp momentul revelaţiei şi că de-a lungul acestui amplu interval membrii neimplicaţi ai organizaţiei nu observaseră frenetica activitate desfăşurată chiar sub nasul lor.

Reuşita acestei tăinuiri colective lasă să se înţeleagă că protagoniştilor ei li s-a cerut de la bun început să păstreze tăcerea, consemn pe care ei l-au respectat cu sfinţenie. Înainte însă de a le cere să nu vorbească celorlalţi despre acest subiect, conducerea celulei le ceruse probabil, cât de cât, asentimentul pentru ideea de a se pregăti în vederea plecării pe front. Din împrejurarea că ulterior nimic nu avea să transpire se poate deduce că toţi cei vizaţi au fost de acord cu proiectul în chestiune ori că posibila consultare a avut loc sub o formă care excludea dezacordul. De fapt, acest tip de reacţie ţinea de un mecanism specific psihologiei noastre colective. Acordul automat cu toate deciziile

conducerii nu se datora fricii de a ne exprima eventualele dezacorduri, ci faptului că minţile noastre îşi pierduseră facultatea de a genera vreun dezacord. Noi nu judecam deciziile conducerii, ci luam pur şi simplu act de ele. Faptul că cei implicaţi în acţiunea plecării pe front fuseseră consultaţi rămâne incert; cert este că cei neimplicaţi, nefiind nici măcar informaţi, nu aveau cum să fie consultaţi. Consultarea lor ar fi fost totuşi de rigoare, decizia implicându-i nu prin perspectiva propriei lor plecări, ci prin consecinţele pe care plecarea celulei de partid pe front, le-ar fi avut asupra celor rămaşi pe loc. Majoritatea celor care nu am fi plecat fiind tineri lipsiţi de experienţă, singurii oameni versaţi, în stare să ia locul celor plecaţi pe front, rămâneau membrii evrei ai celulei şi spionii sovietici. Ar fi fost însă dispuse autorităţile să menţină relaţiile constituite, de compromis, cu un grup având o asemenea componenţă? Transferul de împuterniciri nu este totuna cu transferul de putere. Puteam noi, tinerii, manifesta aceeaşi disciplină oarbă faţă de o putere care nu ar mai fi fost personificată de Gheorghiu-Dej, ci de Bodnarenko şi Chişinevschi? În a cui stăpânire ar fi trecut atelierele, cine ar fi efectuat contraanchetele şi ar fi reglementat relaţiile cu imprevizibila conducere a partidului de la Bucureşti? Mai ales într-o organizaţie închisă, înlocuirea unei conduceri autoritare cu o conducere aproape complet nouă reprezintă premisa unei foarte probabile crize – în ce fel putea fi prevenită o asemenea criză? În loc să discute aceste chestiuni cu cei destinaţi să rămână, cei care se pregăteau să plece îi împiedicau chiar şi să afle că problema există. Înaintea plecării, conducerea încă în vigoare îi desemnase cu siguranţă pe membrii virtualei conduceri alternative, printre care s-ar fi putut afla şi numele lui Ceauşescu, tânărul căruia îi dăduse atâtea semne de bunăvoinţă.

Hotărârea dictaturii militare de a nu da curs acestei ultime oferte a avut consecinţe istorice de mare însemnătate. Ea i-a ajutat pe comuniştii din grupul Gheorghiu-Dej să supravieţuiască nu doar ca indivizi, ci şi în calitate de comunitate structurată, să-l înlăture pe secretarul general şi să preia de fapt conducerea unui partid căruia evoluţia războiului, aşa cum era de prevăzut, avea să-i asigure un rol politic în totală disproporţie cu forţele lui reale. Şi astfel, în loc să se pulverizeze prin plecarea pe front, profitând de circumstanţele istorice, grupul s-a metamorfozat într-o echipă gata să monopolizeze pârghiile de conducere a societăţii, rectificându-le din mers.

Neacceptând solicitarea comuniştilor din temniţa bănăţeană de a fi trimişi pe front, dictatura militară a facilitat înscăunarea unui regim care, sub sigla de dictatură a proletariatului, avea să reprezinte în bună măsură, pentru un timp, mai curând o dictatură a grupului de la Caransebeş.

e. O sută de excluşi

Modul cum secretarul general era informat asupra situaţiei din închisori este pus în lumină de un episod care ar putea fi numit „al celor 100 de excluşi". Circulara către celulele din închisori din octombrie 1943 menţionează că în mai 1942 Foriş ar fi primit de la un anume „M" o scrisoare – un fel de raport – care, printre altele, îi aducea la cunoştinţă că, din motive de precauţie, organizaţia de la Caransebeş „a scos o sută de oameni din familie", păstrând cu ei relaţii amicale. În anexă ar fi fost trimisă o listă cu numele celor cărora, ca urmare a acestei epurări, „mama" ar trebui să înceteze a le mai trimite ajutoare. „Mama" era numele de cod dat organizaţiei de ajutorare a victimelor

represiunii anticomuniste, a cărei denumire fusese schimbată, după intrarea României în război, din „Ajutorul roşu" în „Apărarea patriotică".

Pe lângă faptele expuse frontal, mesajul cu pricina se referea indirect la diverse aspecte semnificative ale modului de viaţă din închisoarea de la Caransebeş. Specificarea numelor a 100 de foşti membri ai organizaţiei reprezintă o abatere de-a dreptul extravagantă de la normele conspirative impuse de circumstanţele războiului. Din înşiruirea meticuloasă a celor 100 de nume se înţelege că fiecare membru al organizaţiei se bucura de asistenţa „Apărării patriotice", prezumţie departe de realitate. La fel de gratuită este şi cealaltă prezumţie, anume că pachetele sosite prin poştă la închisoare intrau în posesia deţinuţilor cărora le erau adresate.

Primind ştirea respectivă în mai 1942, Foriş le-a transmis imediat celor de la Caransebeş protestul lui, asupra căruia revine în scrisoarea circulară din octombrie 1943. Consecvent cu sine, secretarul general pune şi în acest caz o diagnoză drastică. „Tovii noştri – scrie el – în frunte cu X au dat afară din colectiv o sută de patrioţi aruncându-i în braţele duşmanului fascist şi ale agenţilor provocatori din închisoare" (Scrisoarea-apel, p. 32). Diagnoza demonstrează caracterul greşit al măsurii descriindu-i – ori anticipându-i – consecinţele şi precizează în acelaşi timp cine poartă responsabilitatea. Vina presupusei greşeli nu este atribuită unui grup definit: biroul celulei, sau celula, sau oricare altă instanţă a organizaţiei cu putere de decizie, ci personal unui anume X, indicativ care îl desemnează pe Gheorghiu-Dej. Scrisoarea-apel îl menţionează pe X de 21 de ori, destul de frecvent şi în legătură cu circumstanţe destul de transparente pentru a înlătura orice dubii privind adevărata identitate a celui acuzat. Cazul celor 100 de excluşi este astfel folosit de Foriş pentru a imprima conflictului său cu fostul lider ceferist o notă care îl avantajează. Învinuindu-l pe adversarul său ca persoană printr-un document pe care nu-şi pune propria semnătură, ci pe aceea a Comitetului Central, Foriş încearcă să confere conflictului o structură asimetrică, în care unul din termeni este o instanţă conducătoare, iar celălalt un simplu individ. Succesul secretarului general în acest conflict este prefigurat de inegalitatea termenilor săi. Manevra rămâne însă un exerciţiu epistolar, întrucât Gheorghiu-Dej, după cât se pare, nici nu neagă greşeala care i se atribuie, nici nu şi-o asumă, ci pur şi simplu nu răspunde, refuzând să intre în rolul spre care era împins.

Consecinţele menite să dovedească eroarea nu avuseseră nici măcar timpul fizic în care să se producă: între aflarea ştirii şi pronunţarea verdictului nu trecuse decât o lună. Imaginarea consecinţelor improvizează o ambianţă a închisorii diferită de cea reală. Acesta este, de pildă, cazul prezumţiei potrivit căreia la Caransebeş oricine nu aparţinea organizaţiei se plasa automat de partea opusă a baricadei. Demersul secretarului general excludea ideea că, pentru un motiv sau altul, un deţinut politic s-ar putea găsi în afara organizaţiei şi totuşi să-şi păstreze convingerile intime. În această viziune, purtătorul convingerilor nu este individul, ci înregimentarea lui. Conform aceleiaşi optici, cei excluşi îşi pierd instantaneu convingerile şi, fără o perioadă de derută, aterizează „direct în braţele duşmanului fascist", la care se adaugă cele ale „agenţilor provocatori din închisoare". De-a lungul celor aproape trei ani pe care i-am petrecut în temniţa bănăţeană am primit în câteva rânduri – cred că se pot număra pe degetele unei mâini – dispoziţia de a evita orice contact cu unii dintre nou-veniţi. Nici una dintre aceste dispoziţii nu ne-a fost explicată şi despre nici unul dintre aceste personaje supuse boicotului nu ni s-a spus că ar fi fost agent provocator. Cel puţin în mod public, nici unuia dintre deţinuţi nu i s-a aplicat acest stigmat. Era cu desăvârşire imposibil ca într-o chestiune atât de sensibilă,

Foriş să fi avut la Bucureşti informaţii pe care şefii de partid de la Caransebeş le ignorau. Dând acest avertisment, el nu avea în vedere personaje concrete, delatori care îi erau cunoscuţi, ci pornea de la principiul stalinist că orice organizaţie comunistă îşi are în mod necesar agenţii săi provocatori.

Secretarul general nu înfăţişează numai mecanismele ascunse ale greşelii, ci relevă şi motivaţiile ei. Măsura este caracterizată ca un act de „disperare", fără să dezvăluie cauzele acestei disperări. „Măsura voastră – subliniază el – a fost o măsură luată în pripă şi exprimă panică." Pretinsa analiză nu se mai desfăşoară pe terenul considerentelor politice, ci pe cel al resorturilor psihologice.

Pentru a-şi consolida punctul de vedere, Foriş completează invocarea unor consecinţe generale şi abstracte cu o consecinţă concretă. „Regimul hitlerist – scrie el – a ştiut să aprecieze foarte mult excluderea celor 100 din colectiv de către tovii noştri conducători din Caransebeş şi a expediat repede şaptezeci dintre cei excluşi prin Văcăreşti la Lugoj. Aceşti deţinuţi patrioţi au manifestat un spirit adânc demoralizat şi nesănătos"(*ibidem*, p. 33). Este adevărat că un transfer de la Caransebeş la închisoarea din Lugoj a avut loc. Grupul nu a cuprins însă 70, ci doar circa 40 de deţinuţi; transferul nu s-a operat prin Văcăreşti, ci printr-un marş direct, pe jos, Caransebeş – Lugoj, episod evocat în filmul artistic *Convoiul*, turnat în anii '80 după scenariul scris de unul dintre participanţi, dr. H. Dunăreanu; autorităţile hotărâseră transferul, nu însă şi alcătuirea grupului, stabilită de comun acord cu conducerea celulei; alegaţiile despre degenerarea politică a celor transferaţi par mai curând simple speculaţii, dacă se ţine seama de cel puţin două imprejurări: prima, în fruntea grupului a fost numit unul dintre staliniştii cei mai rigizi, Miron Constantinescu, secondat de acelaşi doctor Dunăreanu, împreună cu care fusese arestat în 1940 la Galaţi; şi a doua, după 23 august 1944, în afara celor doi sus-numiţi, nu puţini dintre membrii aceluiaşi grup au fost promovaţi în funcţii de încredere.

Inexacte nu sunt numai detaliile privitoare la acest eveniment, ci însăşi informaţia asupra evenimentului. Excluderea celor 100 de membri ai organizaţiei nu a avut loc – nu 100, dar nici 10, nici măcar unul: şefii de la Caransebeş nu au folosit practica excluderilor. Spre deosebire de alte episoade: munca la aeroport, plecarea pe front etc., în acest caz secretarul general îşi concentrează focul critic asupra unui episod care nu s-a petrecut. Într-o comunitate atât de restrânsă, o asemenea măsură nu putea fi luată fără ca efectele ei, măcar cele de ordin logistic, să fie observate de toţi deţinuţii. Pretinsa excludere a celor 100 ilustrează cu precădere două carenţe ale felului în care secretarul general gestiona relaţiile lui cu organizaţiile celor închişi: inconsistenţa informaţiilor care îi parveneau şi imprudenţa cu care se folosea de aceste informaţii inconsistente.

În acest caz, identitatea informatorului său – aşa-numitul „M" – rămâne necunoscută. Necunoscut rămâne însă şi motivul pentru care Foriş trece pe lângă faptul că nu conducerea celulei de la Caransebeş, ci un oarecare „M" îl informează asupra unei măsuri de o asemenea importanţă, măsură în legătură cu care respectiva conducere nu era datoare numai să-l informeze, dar şi să-l consulte. Scrisoarea lui „M" pare să fi existat efectiv – prin urmare şi autorul ei. În ipoteza în care era el însuşi deţinut, acesta nu putea născoci povestea celor 100 de excluderi decât cu intenţia de a-l dezinforma pe secretarul general şi de a aţâţa conflictul lui cu grupul Gheorghiu-Dej. Altminteri, „M" putea fi o persoană apropiată de partid, care, fără a face parte dintre deţinuţi, avea totuşi oportunitatea unor contacte sporadice cu ei. Într-o asemenea situaţie se aflau, de exemplu, doctorul Iosif

Bogdan, care, deşi membru al PCR-ului ilegal, fusese numit de Direcţia Penitenciarelor medicul închisorii Caransebeş, ori I. Lang, inginerul-şef al fabricii de mobilă Mundus--Borlova, pentru care lucrau atelierele închisorii. (După 1944, Bogdan a fost un timp şeful secţiei relaţiilor externe a Comitetului Central, adjunct al ministrului Sănătăţii, vicepreşedinte al SRCS – Societatea pentru Răspândirea Ştiinţei şi Culturii, iar Lang a lucrat în resortul financiar al CC.) Dintr-o convorbire fatalmente şoptită şi fugitivă, un astfel de vizitator ar fi putut extrapola istoria presupuselor excluderi, pe care să se fi grăbit să o transmită.

Încăpăţânarea cu care Foriş urmăreşte să şi-i subordoneze pe comuniştii închişi – şi în primul rând pe cei de la Caransebeş – nu se sprijină pe edificarea unui sistem funcţional de informare asupra activităţii acestora. Multe dintre informaţiile care îi parvin despre principalele închisori sunt fragmentare sau distorsionate, uneori chiar false. El nu are o reprezentare inadecvată numai despre unele evenimente, ci şi despre mecanismele care reglează viaţa acelor organizaţii. Imaginea lui despre această viaţă nu este deformată numai de nesiguranţa informaţiilor primite, ci şi de flagranta lipsă de circumspecţie cu care le tratează. Secretarul general se arată în genere mai puţin interesat de validitatea acestor informaţii cât de utilitatea pe care ele o pot avea pentru efortul lui de a-şi impune controlul asupra organizaţiilor din închisori. Semnificativ în această privinţă este şi cazul celor 100 de pseudo-excluşi, în care secretarul general îi condamnă pe prezumtivii iniţiatori ai acestei măsuri înainte de a le fi cerut vreo explicaţie. Foriş pare să aibă o reprezentare discutabilă nu numai despre situaţia din închisori, ci şi despre propriul său rol – rolul care îi revine secretarului general al unui partid comunist.

Diversele peripeţii desfăşurate în jurul acestui episod de *political fiction* este revelator, în ultimă instanţă, pentru starea de criză care paralizase PCR-ul în anii războiului. Ficţiunea celor 100 de excluşi demarează prin raportul lui „M", în mai 1942, iar sinteza ei recapitulativă din Scrisoarea-apel a lui Foriş poartă data octombrie 1943. Timp de un an şi jumătate, în condiţiile celui mai distrugător cataclism al istoriei, acest partid, pe care mersul evenimentelor îl propulsează spre putere, nu oboseşte, revenind asupra unei întâmplări imaginare, subsumată realităţii dominante: lupta pentru funcţia supremă în acest partid.

f. Exerciţii de fanatism

Nemulţumirile exprimate de secretarul general în legătură cu această întâmplare imaginară nu acordă întâietate excluderilor, ci presupusei radieri a excluşilor din categoria celor asistaţi de „Apărarea patriotică" („Mama"). „Principialmente – obiectează el – oricine cade victimă teroarei fasciste... are drept la ajutorul dat de mama... cererea voastră ca mama să oprească trimiterea ajutorului este o gravă greşeală." Pornind de la o ficţiune, Foriş stabileşte astfel o ierarhizare a problemelor care nu corespunde realităţii. Subtextul referirilor la „Apărarea patriotică" pare să spună că mai importantă decât apartenenţa deţinuţilor la organizaţie este supravieţuirea lor.

Obiectivul suprem al oricărei comunităţi captive este supravieţuirea. Aceasta rămâne, formulată sau nu, problema numărul unu a întregului grup şi a fiecăruia dintre membrii săi în parte. Şansele de supravieţuire a comunităţii variază cu regimul de detenţie, cu igiena pe care izbuteşte să o păstreze, cu asistenţa medicală şi îndeosebi cu hrana la care cei

închişi au acces. În linii mari, regimul, igiena şi asistenţa medicală egalizează şansele tuturor deţinuţilor, pe când hrana, ca şi starea organică individuală, le poate diferenţia.

Organizaţia de la Caransebeş regla această chestiune literalmente de viaţă şi de moarte cu ajutorul unui sistem de diferenţiere dirijată potrivit căruia inegalitatea deliberată de nutriţie trebuia să compenseze inegalitatea dată, de semn contrar, dintre stările organice individuale. Deţinuţii vârstnici, bolnavi ori cu stagii de captivitate mai îndelungate beneficiau, în consecinţă, de o hrană mai puţin derizorie decât cei tineri, sănătoşi şi relativ de curând întemniţaţi.

Practica nutriţiei inegale presupunea cel puţin o sursă de alimente pe care reprezentanţii autorizaţi ai comunităţii să o poată controla într-o măsură sau alta. Organizaţia de la Caransebeş avea acces, teoretic vorbind, la trei surse de hrană. Una, mâncarea de la cazan, livrată de administraţia închisorii, incontrolabilă şi, în principiu, egală pentru toţi. Acesteia i se adăugau alte două surse, până la un punct controlabile, de alimente procurate din exterior. Una dintre aceste două surse, mai mult decât precară, o reprezentau alimentele cumpărate pe piaţa locală, cu bani obţinuţi de pe urma activităţii atelierelor care, reamintesc, erau în mod legal în proprietatea unor şefi ai organizaţiei. A doua dintre aceste surse, cu pondere sensibil mai mare decât prima, dar totodată mult mai anevoie controlabilă, consta în pachetele trimise din afară. La această ultimă sursă se refereau menţionatele observaţii critice ale secretarului general. Cu privire la această sursă se cuvine sublimat că şefii organizaţiei aveau un control practic nul asupra expedierii pachetelor şi un control total asupra utilizării lor după ce ajungeau la destinaţie. Repartizarea alimentelor venite prin colete reprezenta mecanismul cardinal al sistemului de nutriţie diferenţiată. Acesta era, în ultimă analiză, un sistem de distribuire inegală a şanselor de supravieţuire. Controlul exclusiv asupra acestui mecanism reprezenta prerogativa supremă a puterii de care dispunea conducerea organizaţiei de la Caransebeş. Şi tocmai împotriva acestei prerogative se concentrau criticile prilejuite lui Foriş de povestea celor 100 de excluşi. Stăruind asupra acestei teme, secretarul general se ocupa în mod explicit de conducerea organizaţiei, dar în mod implicit şi de membrii aceleiaşi organizaţii care-şi depun şansele de supravieţuire în mâinile acelor conducători.

Hrana de bază a acestor membri de rând, care formau marea majoritate a organizaţiei, se rezuma la cele două castroane de zeamă transparentă servite unul la prânz şi celălalt la cină, fiartă în bucătăria închisorii sub supravegherea bucătarului-şef Tănase Borţoi, ajutat de doi ţărani ucraineni gigantici, dintre care unul se numea Costiniuc. Alternanţele constând mai ales în rămăşiţe de peştişori descompuşi, aceşti oameni trăiau într-un regim de foamete endemică.

La temelia criticilor secretarului general stau câteva premise revelatoare pentru gradul în care el cunoştea situaţia din închisoare. Astfel, Foriş nu face nici o referire la starea de subalimentare în care se găsea marea majoritate a membrilor organizaţiei, de unde rezultă că ori o ignora, ori nu-i dădea importanţă. Mai departe, el pare convins că regimul alimentar al deţinuţilor de la Caransebeş depinde într-o măsură considerabilă de fluxul coletelor – ceea ce era numai parţial adevărat. Aranjamentele în vigoare nu ne îngăduiau să cunoaştem şi nici măcar să evaluăm amploarea acestui flux – despre contribuţia lui la regimul nostru alimentar nu ne puteam face în schimb nici o iluzie.

Premisa centrală a raţionamentelor lui Foriş era că dacă nu chiar toate, atunci aproape toate coletele veneau din partea „Apărării patriotice". Verosimilitatea acestei afirmaţii nu putea fi verificată decât într-un mod cu totul pragmatic – şi anume la scară

individuală. Motivul: coletele veneau în genere prin poştă şi, ca atare, aveau înscris numele expeditorului şi al adresantului. Evident, expeditorul formal nu putea fi „Apărarea patriotică", ci o persoană privată reală, care îşi indica atât numele, cât şi domiciliul, iar adresantul nu avea cum să fie organizaţia deţinuţilor politici de la Caransebeş, ci unul dintre cei închişi, pe cât se poate rudă apropiată cu persoana care figura ca trimiţător, de preferinţă purtând acelaşi nume. Cine era adevăratul expeditor: „Apărarea patriotică" sau familiile deţinuţilor? Deţinuţii aveau dreptul teoretic de a primi lunar un pachet a cărui greutate să nu depăşească 20 de kilograme. În marea lor majoritate nevoiaşe, familiile noastre rămâneau de obicei sub aceste norme de ritm şi greutate. Aşa cum aveam să aflăm după 23 august 1944 – şi cum bănuiam tot timpul –, ele îşi rupeau de la gură pentru a ne trimite din când în când colete conţinând diferite bunuri, dintre care unele ne erau cunoscute de acasă – îmi amintesc, de pildă, o pereche de mănuşi îmblănite, confecţionate dintr-un cojocel al mamei. Familiile noastre nu făceau aceste sacrificii pentru că aşa le îndemna „Apărarea patriotică" şi nu „Apărarea patriotică" furniza bunurile pregătite pentru expediere, ci le procurau aşa cum puteau.

Secretarul general susţinea în această privinţă un punct de vedere riguros opus. Scrisoarea lui nu pomeneşte familiile deţinuţilor decât o dată, şi atunci pentru a afirma: „Atitudinea voastră îngreunează câştigarea maselor pentru frontul patriotic care sunt în legătură cu rudele celor scoşi din familie [din organizaţie – *n.n.*]". În afara conexiunii strident forţate cu „frontul patriotic", Foriş nu atribuia rudelor celor excluşi alt rol decât acela de a se demoraliza sub aspect politic la aflarea acestei neplăcute veşti. În această optică, la strădania presupusă de expedierea pachetelor nu ar fi avut nici o contribuţie motivaţia umană a legăturilor de sânge – unicul stimul, de natură politică, l-ar fi constituit înregimentarea într-o organizaţie condusă de partid.

Pentru a sublinia şi mai categoric acest punct de vedere, secretarul general cere şefilor „Apărării patriotice" să trimită şi ei, în propriul lor nume, celulei de la Caransebeş, o scrisoare similară cu a lui. „Tov. Pârvulescu – declara Victoria Sârbu mai târziu – din proprie iniţiativă a ajutat pe tovii de la Apărare (M. Iliescu şi M. Tudorache) să facă şi ei o scrisoare pe baza scrisorii CC" (Dosar 40.002, vol. 556, p. 23). Pentru a absolutiza contribuţia „Apărării patriotice" la susţinerea materială a deţinuţilor de la Caransebeş, Foriş nu recurge numai la astfel de subterfugii, ci şi la ameninţări. Revenind la tema obsesivă a obligaţiei celor asistaţi de a prezenta periodic rapoarte atât conducerii partidului, cât şi organizaţiei specializate, el scrie: „Acei deţinuţi patrioţi şi organizaţiile lor care nu se supun disciplinei Apărării patriotice se pun în afara rândurilor Apărării patriotice" (Scrisoarea-apel, p. 28). Confuzia este totală: secretarul general pune „Apărarea patriotică" să le scrie rebelilor de la Caransebeş în numele lui şi totodată le adresează ameninţări în numele ei. Dacă îi vor lipsi pe cei excluşi de asistenţa „mamei" – îşi avertizează el adversarii –, atunci şi „mama" va adopta acelaşi tratament faţă de ei. Precizare agravantă: ameninţarea nu vizează numai persoane, ci, în mod explicit, şi organizaţia. Nestăpânindu-şi exasperarea, Foriş uită că nici indivizii, şi cu atât mai puţin organizaţiile nu pot fi „scoşi din rândurile Apărării patriotice" pentru simplul motiv că nimeni nu face parte în mod formal din ea, cu excepţia celor câţiva numiţi în fruntea ei.

Reticenţele faţă de performanţele „Apărării patriotice" şi îndeosebi faţă de pretenţia de a i se trimite rapoarte nu se fac auzite numai dinspre închisoarea bănăţeană. Pe parcursul aceleiaşi interminabile Scrisori-apel, secretarul general menţionează închisoarea de femei de la Mislea, unde „încă tova Ana Pauker s-a plâns că nu sunt ajutate" şi „deci nu are

nici un rost să facă vreun raport". Atacarea Anei Pauker, aflată de doi ani la Moscova, unde fusese primită cu mari onoruri, ridică noi semne de întrebare privind abilităţile politice ale personajului discutat. În înfruntarea lui cu Gheorghiu-Dej, Foriş se foloseşte, pe cât de excesiv, pe atât de puţin eficient, de presiuni ritualistice. „Apărarea patriotică" – şi mai ales o „Apărare patriotică" în stare să asigure supravieţuirea celor închişi – pare singura pârghie cu ajutorul căreia el poate trece la presiuni materiale de mare sensibilitate. Supralicitând rolul „Apărării patriotice", Foriş exagerează potenţialul acestei pârghii. Procedeul pe care îl alege în urmărirea acestui scop imprimă întregului conflict o nouă şi stridentă notă iraţională. Cererii adversarilor săi de a reduce fluxul coletelor trimise la Caransebeş (avansată prin scrisoarea lui „M") secretarul general îi opune, drept represalii, ameninţarea de a reduce acest flux încă şi mai drastic. Erijându-se atât de stăruitor în protector al celor 100 de excluşi, el putea imagina transformarea acestui grup de dimensiuni respectabile în propria sa masă de manevră, care să i se opună echipei lui Gheorghiu-Dej chiar din interiorul organizaţiei.

Deşi soseau prin poştă, nu poşta înmâna coletele adresanţilor. Factorul poştal nu pătrundea în închisoare şi nu avea nici un contact direct cu deţinuţii, unicul său contact era cu administraţia penitenciarului, care înjghebase în acest scop un soi de birou cu activitate intermitentă. Coletele aduse erau depozitate în magazia penitenciarului care, la intervale neregulate, le împărţea prezumtivilor primitori. Stagiul prelungit la magazie prezenta două pericole : pe de o parte cel de alterare a unor alimente, mai ales în cursul verii, şi cel de vămuire a pachetelor de către magazineri, în toate sezoanele. Deşi urmele cotrobăielilor anterioare erau evidente, atunci când era chemat să ridice pachetul, acesta era deschis sub ochii adresantului şi supus de gardian unei inspecţii pe cât de minuţioase pe atât de zadarnice : nu prin colete se menţineau legăturile clandestine ale organizaţiei cu exteriorul.

O dată ajuns la această secvenţă, scenariul primirii pachetelor, desfăşurat până acum conform celor mai răspândite uzanţe ale vieţii de penitenciar, intra într-o secvenţă mai puţin obişnuită. Căci după ce în sfârşit îl recepţiona, fericitul posesor nu îl ducea la celula lui, ci într-o altă magazie – cea a organizaţiei. Patronul acestei instituţii era placidul Vasile Vaida, şeful cizmăriei, flancat de doi tineri, ambii din Timişoara : Ion Varady, poreclit nu ştiu de ce Hans, viitor secretar al partidului din Timişoara, mort cred prin anii '60 într-un accident, şi Mihai Gere, menţinut de Ceauşescu în CPEx până în ultima clipă. Aducătorul coletului se autodeposeda de efemera lui posesie. Potrivit unei reguli nescrise şi nerostite – şi deci respectată cu sfinţenie –, el avea dreptul să reţină orice doreşte, însă dorind totul nu-şi reţinea mai nimic, exceptând obiecte de uz personal, ca de pildă amintitele mele mănuşi din blană de iepure. Preluând de la noi coletele care ne veneau, organizaţia lăsa să se înţeleagă, fără a ne oferi însă o lămurire explicită, că acesta nu era un act de confiscare, ci de traducere în termeni reali a numelor înscrise pe ambalaj pentru considerente conspirative. Alfel spus, asupra acestui punct organizaţia era de acord cu secretarul general, că adevăratul expeditor nu era persoana al cărei nume figura ca atare pe ambalaj, ci „Apărarea patriotică". Dar pe când secretarul general era convins că pachetele erau distribuite în mod personal deţinuţilor ale căror nume le purtau, mai-marii celulei nu aveau nici o îndoială că veritabilul destinatar, al cărui nume nu putea fi folosit, era organizaţia. Prin urmare, depunerea coletelor în magazia lui Vaida nu ar fi reprezentat din partea noastră un act de cedare, ci unul de restituire. Noi nu eram decât semnele de cod sub a căror acoperire coletele puteau pătrunde în închisoare ;

transmiterea lor către organizaţie se reducea la o operaţie tehnică de decodificare constând în eliminarea din circuit a acestor semne, adică a noastră. Dincolo de aspectul tehnic se profilează substanţa politică a operaţiei : pe de o parte este vorba despre o incoerenţă izbitoare în comportamentul celulei de partid care, preluându-ne pachetele, recunoaşte implicit rolul „Apărării patriotice" faţă de noi, dar nu-l recunoaşte faţă de „Apărarea patriotică" şi de Secretariatul partidului care o supervizează şi cărora refuza în continuare să le raporteze asupra felului cum sunt folosite bunurile trimise. Pe de altă parte, regula descrisă mai sus, componentă a strategiei de supravieţuire, se repercuta nemijlocit asupra structurii organizaţiei. Celor doi agenţi ai procesului cu identităţi incerte : expeditorul şi destinatarul, li se adăuga un al treilea, a cărui identitate rămâne cu desăvârşire imperceptibilă : beneficiarul.

g. Evadarea în masă

Agravarea suspiciunilor faţă de secretarul general se cere discutată în lumina intenţiilor sau oportunităţilor de evadare ivite în cei peste 11 ani de detenţie parcurşi de Gheorghiu-Dej. Astfel de momente au fost, de pildă, faimoasa evadare organizată de Comintern în 1933 pentru inculpaţii în procesul greviştilor de la Griviţa. Grupul arestaţilor nu reacţionează la această iniţiativă în mod omogen. Unii - Constantin Doncea, Dumitru Petrescu şi alţii - îi dau urmare. Evadarea lor reuşeşte şi ajung emigranţi în URSS, unde vor supravieţui represiunilor dezlănţuite îndată după sosirea lor, nici unul dintre ei neîmpărtăşind soarta Ecaterinei Arbore, a lui Marcel Pauker sau a altor comunişti emigraţi din România, asasinaţi de GPU. Ceilalţi conducători ai grevei, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica şi alţii, nu dau urmare acestei iniţiative şi îşi vor petrece următorii 11 ani pe teritoriul României, într-o detenţie, de-a lungul multor ani, de o mare duritate. Evadarea parţială şi îndeosebi non-evadarea din 1933 reprezintă unul dintre episoadele ocolite atât de apologia, cât şi de critica lui Gheorghiu-Dej. Dacă oportunitatea evadării fusese egală pentru toţi inculpaţii, atunci ignorarea ei a însemnat un gest cu grave conotaţii politice ; cei care din proprie voinţă nu o folosiseră preferaseră captivitatea pe teritoriul României libertăţii de emigranţi pe teritoriul Uniunii Sovietice.

Scindarea grupului s-ar fi putut datora la fel de bine opţiunilor diferite, adoptate anterior de cei implicaţi, ori haosului inerent oricărei evadări şi îndeosebi uneia colective, de sub escortă, în plină zi, pe o stradă circulată. În favoarea primei presupuneri pledează diverse considerente : escorta nu a tras asupra celor care începuseră să fugă, posibilitatea evadării părea, sub raport tehnic, egală pentru toţi cei interesaţi (cu doi ani mai târziu, în împrejurări comparabile, s-a tras asupra Anei Pauker, care a fost rănită) ; autorităţile nu au reuşit în continuare să-i împiedice pe evadaţi să părăsească nici zona, nici oraşul şi până la urmă nici ţara ; evocările ulterioare anului '44 nu au oferit niciodată vreo explicaţie oficială a motivelor pentru care viitorul secretar general şi însoţitorii săi nu au evadat, prin urmare, eventualitatea unui dezacord cu iniţiativa Kremlinului nu a fost eliminată ; exceptând o scurtă trecere a lui Doncea prin Spania războiului civil, ceferiştii evadaţi au rămas pe teritoriul Uniunii Sovietice de-a lungul îngrozitorului deceniu care a cuprins mai întâi marile represiuni politice şi apoi războiul, anonimatul lor politic ferindu-i să ajungă atât în faţa plutoanelor de execuţie, cât şi în funcţii de prim-plan ; drept urmare, ei deţin poziţii cu totul mediocre în grupul moscoviţilor care, sub conducerea Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, descinde în toamna lui 1944 la Bucureşti cu

misiunea de a reorganiza partidul – preluarea puterii de către PCR la începutul anului 1948 îl va găsi pe Doncea ajutor de primar al Capitalei, iar pe Dumitru Petrescu în funcţia de politruc al armatei, cu gradul de colonel, pe când Gheorghiu-Dej conduce ministere-cheie în toate guvernele formate după 6 martie 1945 ; consecinţa : relaţiile dintre cele două grupuri de foşti ceferişti devin din ce în ce mai tensionate, ajungându-se la grave sancţiuni politice împotriva celor reîntorşi de la Moscova ; reabilitarea acestora şi promovarea lor în înalte funcţii de stat va fi una dintre primele măsuri ale campaniei de criticare a memoriei fostului secretar general desfăşurată de Ceauşescu după preluarea succesiunii.

A doua şansă de evadare nu a fost generată de o iniţiativă politică, ci de un dezastru natural : marele cutremur din noaptea de 9 spre 10 noiembrie. Seismul a provocat printre altele prăbuşirea Doftanei, închisoarea în care erau întemniţaţi deţinuţii comunişti. Înţeleasă ca ieşire forţată dintr-un spaţiu claustrat, evadarea acestora, în grup, s-a produs nu prin escaladarea zidurilor, ci prin dispariţia lor şi, o dată cu ele, a paznicilor. Beneficiarii acestui veritabil plocon ceresc puteau să se împrăştie care încotro. Nu au făcut-o, ci, urmând probabil dispoziţiile conducătorilor, au rămas pe loc încercând să-i salveze pe cei îngropaţi sub ruine.

Dacă în 1933 gruparea lui Gheorghiu-Dej a renunţat la o evadare posibilă, în 1940, cei de la Doftana anulau o evadare consumată, înapoindu-se în temniţă după ce o părăsiseră în mod fortuit. În pofida caracterului său extravagant, acest comportament este adoptat de toţi cei prezenţi, fără excepţie. Unul singur dintre ei, Iacob Alexeev, pleacă la Câmpina, străbătând pe nevăzute un număr bun de kilometri pentru a informa autorităţile locale asupra celor petrecute la Doftana şi a cere asistenţa necesară.

Nu autorităţile se află pe urmele comuniştilor, ci comuniştii pe urmele autorităţilor, împreună cu care Alexeev se va întoarece până la sfârşit acolo unde era aşteptat.

De regulă, pretutindeni în lume starea de captivitate generează o adevărată obsesie a evadării. Nu acesta este cazul deţinuţilor comunişti din România, care dezvoltaseră o profundă şi greu explicabilă rezervă faţă de tentaţiile evadărilor. Din acest punct de vedere, reacţia celor de la Doftana nu constituie o excepţie. Iată, pentru ilustrare, un caz revelator petrecut cu două luni mai târziu la Caransebeş, penitenciarul unde fuseseră transportaţi comuniştii după dărâmarea Doftanei. Expirându-i pedeapsa, un deţinut comunist este trimis în ziua de 20 ianuarie 1941 de la închisoare la Poliţie de unde, conform practicilor în vigoare, urmează să fie expediat sub escortă în lagărul de la Târgu-Jiu. Dar a doua zi izbucneşte rebeliunea legionară, iar reprezentanţii ordinii publice se risipesc care încotro. Rămas singur în sediul pustiu al poliţiei, nici deţinut, nici internat, nici liber, personajul în cauză iese în stradă, dar în loc să se îndrepte spre gară ori spre şoseaua naţională, el revine la poarta penitenciarului cerând să fie reprimit printre deţinuţi. Eroul acestei întâmplări : Mihai Povstanschi, spion sovietic, care în anii '50, sub numele de Vasile Posteucă, va fi directorul general al canalului Dunăre – Marea Neagră.

La rândul său trecut sub tăcere, episodul de la Doftana atrage atenţia prin unele particularităţi. Astfel, el are loc cu puţin înaintea masacrului de la Jilava, într-o perioadă de agravare a tensiunilor dintre Antonescu şi legionari, când haosul întreţinut de aceştia uşurează considerabil pierderea urmelor unor eventuali evadaţi – şi totuşi, Gheorghiu-Dej preferă protecţia captivităţii unei libertăţi hăituite. Pe de altă parte, confruntată cu şocul seismului, organizaţia comunistă demonstrează un comportament care prevesteşte remarcabila coeziune a aceluiaşi grup în lupta pentru putere şi după aceea în exercitarea puterii.

Problema evadării i se pune lui Gheorghiu-Dej pentru a treia oară într-un moment care nu poate fi determinat cu exactitate, dar care va avea cele mai profunde consecinţe

în anii următori. De astă dată problema apare sub forma unei scrisori pe care secretarul general Ştefan Foriş o adresează comuniştilor aflaţi în detenţie. Potrivit versiunii susţinute mai ales de Ana Toma, scrisoarea fusese expediată prin intermediul organizaţiei clandestine „Ajutorul roşu", personal prin Manole Tudorache, viitorul meu şef după 23 august 1944 la magazia de armament şi muniţii a Comandamentului Formaţiunilor de Luptă Patriotice (CFLP). Până a găsi o cale prin care să o expedieze, Manole ţinuse scrisoarea îngropată în grădina locuinţei lui. Potrivit aceleiaşi surse, scrisoarea nu era nici mai mult nici mai puţin decât un plan de evadare colectivă a organizaţiei celor închişi la Caransebeş. Efectul acestui mesaj nu a fost angajarea celor vizaţi în executarea planului, ci transformarea suspiciunilor deja existente faţă de Foriş în certitudine. În ochii lui Gheorghiu-Dej, acest document nu era nimic altceva decât o provocare.

Cea mai stridentă notă de iresponsabilitate o imprimă acestui plan ideea evadării colective. Tehnic vorbind, o asemenea formulă excludea în fapt secretul pregătirilor, imprima evadării caracterul unei rebeliuni care practic ar fi angajat o populaţie foarte pestriţă de deţinuţi, iar în caz de succes făcea cvasiimposibilă punerea la adăpost a celor care ar fi răzbit pe uliţele micii urbe provinciale. Acest plan era purtătorul unor pericole care nu începeau o dată cu încercarea de a-l pune în practică, ci cu simpla lui existenţă. Iar această simplă existenţă periclita enorm pregătirile infinit mai chibzuite ale unei alte evadări – cea a lui Gheorghiu-Dej.

Aici apare punctul de interferenţă dintre cele două proiecte discutate la spitalul din Târgu-Jiu : arestarea lui Foriş şi evadarea lui Gheorghiu-Dej. Primul nu îl putea sili pe ultimul să pună în aplicare planul său, după cum ultimul nu îl putea sili pe primul să-şi abandoneze planul atâta vreme cât punerea lui în aplicare continua să fie tărăgănată. Neproducând efectul dorit de autorul său, prima scrisoare ar fi putut fi urmată de o a doua şi chiar de un flux epistolar incontrolabil. Acestea sunt însă calculele cele mai liniştitoare, întrucât ele fac abstracţie de cea mai agresivă circumstanţă agravantă : convingerea tot mai fermă a deţinuţilor că inopinatul lor sfătuitor este un provocator în serviciul Siguranţei statului.

Efectele presupusei provocări depindeau de modalitatea în care şefii organizaţiei aveau să reacţioneze la ea. Dacă această reacţie ar fi constat într-o tentativă de realizare a zisului plan, efectul putea fi fatal ; abţinerea organizaţiei de la orice reacţie de acest fel putea eventual preîntâmpina efectul cel mai grav, dar nu orice efect. Din punctul de vedere al şefilor organizaţiei, chiar şi respins prin inacţiune, proiectul îşi păstra caracterul de provocare. Deşi prezumtiv pus la cale sub supravegherea lor, autorităţile puteau simula în orice moment că tocmai l-au descoperit, trecând sub acest pretext la măsuri de represiune. Cele mai blajine dintre acestea ar fi dus la înăsprirea regimului penitenciar, iar orice înăsprire a regimului penitenciar ar fi putut duce la înzecirea riscurilor pe care le presupunea proiectata evadare a lui Gheorghiu-Dej.

Pentru cei convinşi de realitatea provocării nu exista decât o soluţie : neutralizarea provocatorului. Atunci când la Târgu-Jiu Gheorghiu-Dej îi spunea lui Bodnăraş „momentul numărul 1 : înlăturarea lui Marius [Foriş], acum nu evadarea ne interesează", el rosteşte un semiadevăr : interesul prioritar pentru înlăturarea lui Marius exprima interesul constant pentru evadarea lui Gheorghiu-Dej. Nu evadarea urma să faciliteze arestarea, ci arestarea urma să faciliteze evadarea, şi tocmai de aceea arestarea s-a produs înaintea evadării. Arestarea lui Marius ajunsese să fie considerată operaţia hotărâtoare în procesul de pregătire a evadării lui Gheorghiu-Dej.

Textul scrisorii iniţiale nu este cunoscut. Cunoscut nu este nici lanţul complet al celor prin ale căror mâini a trecut înainte de a ajunge de pe masa lui Foriş sub ochii lui Gheorghiu-Dej. În afară de Manole Tudorache şi de Ana Toma, mesajul trebuia să mai treacă prin mâinile unei persoane pentru a poposi în celula 47 din secţia a II-a a Penitenciarului Special Caransebeş în care Gheorghiu-Dej locuia împreună cu Chivu Stoica şi Alexandru Drăghici. Şi mai cu seamă nu se ştie, şi probabil nici nu sunt şanse să se afle, în ce măsură planul în chestiune fusese rodul unei provocări sau al unui delir conspiratorial. Dar independent de motivaţiile lui indescifrabile, documentul determinase o substanţială degradare a relaţiilor de partid dintre conducerea de afară şi organizaţia deţinuţilor.

5. Bilanţ provizoriu

Deşi puţini la număr, anii petrecuţi de Ceauşescu între zidurile închisorii bănăţene reprezintă o etapă de cotitură în traiectoria pe care avea să o parcurgă viitorul dictator. Primul şi cel mai important efect al acestei detenţii rezidă în faptul că i-a îngăduit lui Ceauşescu să supravieţuiască unui război care a curmat atâtea sute de mii de vieţi tinere. Revenirea lui în stare indemnă la viaţa civilă, neobservată la vremea când s-a produs – august 1944 –, capătă în retrospectivă conotaţiile unui eveniment istoric. Căci istoria României ar fi prezentat anumite diferenţe dacă în ultimul său sfert de secol dictatura stalinistă nu ar fi fost exercitată de Ceauşescu, după cum istoria Ungariei ar fi prezentat şi ea alte particularităţi dacă în fruntea dictaturii staliniste nu ar fi stat vreme de trei decenii János Kádár, ci un alt lider comunist.

Incluzându-l într-o categorie privilegiată, Caransebeşul i-a oferit feciorului lui Andruţa omologarea ambiţiilor lui tainice care, alimentate de acest succes, aveau să capete caracteristica lor perenă: nesăbuinţa. Promovarea ierarhică i-a adus o serie de avantaje materiale şi politice care aveau, în împrejurările date, o pondere considerabilă. Situaţia de privilegiat l-a ferit de foametea şi munca epuizantă cu care se luptau ceilalţi tineri. El era, fără îndoială, mai bine hrănit decât fusese în casa părintească şi apoi în sordidele cizmării bucureştene prin care colindase. Detenţia îi oferea totodată un plus de confort la care nu avusese acces până atunci: un pat personal, rufe şi aşternut spălate regulat de alţii, lumină electrică, duş săptămânal, asistenţă medicală. Acestor avantaje li se adăuga scutirea efectivă de orice muncă, atât în ateliere, unde venea ca vizitator, cât şi la istovitoarele corvezi.

Ciudata regulă a organizaţiei potrivit căreia privilegiaţii nu munceau îl punea pe Ceauşescu într-o situaţie ambiguă. Pe de o parte, ea venea în întâmpinarea inapetenţei lui organice pentru muncă, întărită de chinurile sterilei sale ucenicii. Pe de altă parte, propulsarea lui ca şef al vopsitoriei în urma jignitorului refuz al lui Vaida de a-l accepta în ateleierul de cizmărie sublinia fără nici un echivoc inferioritatea lui faţă de ceilalţi ierarhi, calificaţi în meserii industriale: Gheorghiu-Dej – electrician, Chivu Stoica – muncitor cazangiu, Alexandru Sencovici – metalurgist, Alexandru Drăghici – lăcătuş, Teohari Georgescu – tipograf, nemaivorbind de Simion Zeiger – inginer, Miron Constantinescu – asistent universitar ş.a.m.d., ori de Andrei Iacobovici, predecesorul lui la conducerea atelierului de vopsitorie, zugrav şi vopsitor, fost lider al sindicatului de specialitate. Numirea în locul acestuia a reprezentat pentru necalificatul cizmar în acelaşi

timp o promovare ierarhică şi o sursă de incurabilă frustrare personală. Ea parafa situaţia lui de om pe care lipsa unei calificări profesionale îl plasa mai aproape de lumpenproletariat decât de proletariatul autentic, pe care se simţea chemat să-l ghideze. Silit să-şi asume acest penibil handicap, el îşi va căuta după liberare o consolare dedicându-se „profesiei de revoluţionar" inventată de Lenin.

Statuată la Caransebeş, condiţia de lumpen, inavuabilă dar insurmontabilă, îl va împinge ulterior spre unele dintre comportamentele sale aberante, în calitate de dictator al României. Printre aceste comportamente pot fi amintite dezastruosul sistem de promovare, inspirat de animozitatea faţă de oamenii calificaţi, sistem al cărui criteriu hotărâtor nu era competenţa, ci devotamentul personal faţă de şef, sau includerea în diatribele menite să-l celebreze a triplei sale identităţi sociale : concomitent muncitor, ţăran şi intelectual, o modalitate indirectă de a-şi recunoaşte adevărata identitate socială periferică, străină de clasa a cărei întruchipare desăvârşită se pretindea.

Înfăţişată ca o virtute, pretinsa triplă identitate sugerează, eufemizându-l, handicapul identitar care afectează atât statutul social, cât şi structura psihică a personajului. Dezarticularea personalităţii se vădeşte în incoerenţa izbitoare care domină manifestările lui, începând de timpuriu. Acelaşi băieţandru care în loc să distribuie broşurile clandestine le ascunde la ţară, unde este arestat împreună cu cei 17 ţărănuşi pe care îi adunase într-o reuniune lipsită de obiect, sfidează la proces, într-un gest de îndrăzneală teatrală, Tribunalul Militar în faţa căruia apărea ca inculpat : eroul acestei întâmplări îşi face peste câţiva ani apariţia la Jilava, sub înfăţişarea unui tinerel inhibat, pe care o obscură teamă îl ţine izolat de camarazii săi, iar cu totul altul se prezintă el la Caransebeş, unde foloseşte puţina putere pe care i-a conferit-o organizaţia pentru a-şi trata cogenerii cu o brutalitate de rău augur. Constanta gesturilor lui incoerente relevă o irepresibilă propensiune spre spectacol. El îşi oferă sieşi spectacolul comportamentelor eroice pe care imaginaţia lui rudimentară este în stare să le inventeze.

La Caransebeş, incoerenţa dobândeşte forma definită a duplicităţii, în care el descoperă virtualităţile unui instrument politic.

Pentru a-l întâmpina cu atâta bunăvoinţă, „bătrânii" din organizaţie – şi în primul rând Gheorghiu-Dej – trebuiau să remarce la el unele însuşiri deosebite, care puteau să fi fost agerimea minţii, ura fanatică faţă de ordinea socială care îl respinsese, o înclinaţie spre exces, posibil semn al unei naivităţi privite cu toleranţă şi chiar cu simpatie. Nici una dintre aceste prezumtive calităţi nu se regăsea în imaginea pe care o aveau despre Ceauşescu cogenerii lui, stratul de jos din ierarhia organizaţiei. Pentru aceştia, persoana viitorului dictator fie rămânea nebăgată în seamă, fie atrăgea atenţia sporadic, prin impulsivitatea sau prin grosolănia lui. Nimănui nu îi trecea prin minte să-i atribuie calităţi de lider acestui neatrăgător codeţinut, morocănos şi căutător de nod în papură, emanând o totală lipsă de empatie şi căldură umană. După doi ani de convieţuire zilnică în circumstanţe atât de dramatice, odrasla Scorniceştilor nu şi-a făcut nici un prieten printre tinerii de vârsta lui – şi aceasta nu datorită unor tentative nereuşite, ci absenţei oricăror asemenea tentative pe care el nici nu le iniţia, nici nu le inspira. Şeful improvizat al vopsitoriei circula pe coridoarele închisorii abordând două fizionomii perfect distincte. Veritabila lui vocaţie a duplicităţii se manifesta sub forma vizibilă a comportamentului său faţă de şefi şi faţă de simplii deţinuţi, precum şi sub forma invizibilă a dublei sale apartenenţe politice, la partidul condus de Foriş şi la grupul care pregătea răsturnarea acestuia.

Ambianţa umană a penitenciarului nu a declanşat în el propensiunea spre prietenie, dar i-a prilejuit în schimb o constatare reconfortantă : cu cât mai puţin înzestraţi decât el erau oamenii care în ierarhia închisorii se aflau pe poziţii mai avantajoase. Confirmându-şi superioritatea faţă de un Chivu Stoica, un Alexandru Drăghici, un Vasile Vaida şi alţii, Ceauşescu nu se îmbăta cu iluzii, ci punea un diagnostic cât se poate de exact.

Această ambianţă umană îi ocaziona, fireşte, şi alte experienţe. De pildă : pe lângă majoritari, populaţia închisorii cuprindea proporţii importante de rusofoni, maghiari şi evrei. Comunicarea considerabil facilitată între vorbitorii aceleiaşi limbi nu genera totuşi tendinţe insistente de segregare pe grupuri etenice şi deci, cu atât mai puţin, fricţiuni între asemenea grupuri. Nu am observat, de-a lungul anilor, în această comunitate multinaţională nici cel mai vag semn al unor prejudecăţi interetnice. Fără să fi tulburat această atmosferă, Ceauşescu i s-a conformat, neajungând însă să o interiorizeze, ceea ce explică profunda degenerare naţionalistă pe care avea să o imprime peste decenii regimului său.

Între imaginea pe care şi-o făcuseră despre Ceauşescu ocrotitorii săi şi cea a populaţiei juvenile din închisoare nu era numai o flagrantă neasemănare, ci un veritabil contrast. Dictată de interese, atitudinea lui îndatoritoare faţă de cei „de sus" era deliberată, pe când dispreţul pe care îl arăta celor „de jos" avea un caracter pe deplin spontan, prefigurând relaţiile viitorului dictator cu întreaga societate, inclusiv cu colaboratorii săi cei mai apropiaţi. Slugărnicia pe care o impunea acestora nu îi provoca satisfacţie, ci desconsiderare. Penitenciarul bănăţean este locul unde el a experimentat foloasele acestui comportament, dirijat nu numai de capricii, dar şi de ceea ce va deveni cu timpul viziunea sa fundamentală asupra vieţii şi relaţiilor umane.

Reducând relaţiile umane la relaţii de putere, această viziune legitimează cea mai ostentativă formă de inegalitate ca deschizător al drumului spre proiectata societate a deplinei egalităţi. Potrivit acestei viziuni, hotărâtoare nu sunt, aşa cum stipulează doctrina, raporturile de clasă, ci raporturile personale de subordonare. Ca şi organizaţia de la Caransebeş, societatea se divide între cei care comandă şi cei care execută comenzile. Structura societăţii se metamorfozează într-o ierarhie piramidală dispusă pe trei niveluri : marea majoritate, având funcţia unică de a se subordona, o minoritate amplă, în acelaşi timp subordonată şi învestită cu atribuţii limitate de comandă, şi vârful, care nu poate fi decât un individ unic, dotat cu însuşirile excepţionale presupuse de această poziţie excepţională, căruia îi revine funcţia unică de a comanda tuturor şi căruia toţi au datoria de a i se subordona.

Caransebeşul i-a dezvăluit lui Ceauşescu mecanismele acestui sistem nu descriindu-i-l, ci integrându-l în funcţionarea lui. Asimilarea acestei experinţe cruciale a fost favorizată de un hazard de-a dreptul miraculos : uimitoarea congruenţă dintre caracteristicile funcţionale ale acestui sistem şi caracteristicile psihologice dominante ale tânărului care avea să stăpânească România vreme de un sfert de veac.

Capitolul V

PRECURSORII

Dictatura lui Ceauşescu se distinge prin două caracteristici dominante: durata şi gradul copleşitor al personalizării ei. Sub acest din urmă aspect, mai presus de stilul său grotesc, cultul personalităţii dictatorului exprima o realitate socială crucială. România de după 1989 poartă povara moştenirii istorice pe care i-a lăsat-o acest personaj - de unde şi nevoia înţelegerii lui adecvate.

Documentele vremii subliniază discontinuitatea dintre tânărul secretar general, proaspăt instalat, care primea la reşedinţa sa vizitatori de talia lui de Gaulle, Richard Nixon, Gerald Ford, Zhou Enlai, Harold Wilson, Golda Meir ş.a., şi bătrânul decrepit care, înainte de prăbuşire, îşi atrăsese animozitatea întregii comunităţi internaţionale. Precedând această spectaculoasă involuţie, a existat o altă discontinuitate, aceea a uluitoarei ascensiuni, care îl separă pe dinamicul conducător din anii '60 de băieţandrul alungat cu trei decenii înainte de mizeria satului natal în mizeria la fel de insuportabilă a mahalalei bucureştene. Pe acest ultim interval, discontinuitatea frizează schizofrenia. Majoritatea investigaţiilor retrospective se concentrează asupra întrebării: ce împrejurări l-au purtat pe Ceauşescu din saloanele Casei Albe în faţa zidului de la cazarma din Târgovişte? Întrebarea care se pune mult mai rar este: ce împrejurări l-au smuls pe neîndemânaticul copil al Scorniceştilor din promiscuitatea amărâtelor cizmării dâmboviţene pentru a-l propulsa pe malul Tamisei, în caleaşca regală, alături de regina Angliei?

Anvergura oscilaţiilor pe care le-a parcurs destinul său seamănă mai puţin cu traiectoria unui personaj unic, cât cu succesiunea câtorva personaje diferite. Date fiind aceste coordonate, pare aproape superfluu să se studieze personalitatea lui Ceauşescu - tema care se impune este aceea a salturilor lui de la o ipostază la alta, începând cu incomensurabilul parcurs de la condiţia lui iniţială la cea de conducător stabil şi atotputernic al unei ţări europene şi de figură proeminentă a vieţii politice internaţionale. Întâmplarea mi-a oferit prilejul să-l întâlnesc în prima şi cea mai puţin cunoscută secvenţă a acestui itinerar. Cu atât mai stupefiantă mi se pare metamorfozarea acelui inhibat băieţandru, semianalfabet, cu care m-am intersectat în 1941 la Jilava, în liderul comunist care va cuteza - şi va reuşi - să sfideze Kremlinul timp de decenii.

Pentru a străbate o asemenea distanţă, el trebuia să beneficieze de două premise: un set de remarcabile predispoziţii înnăscute şi o ambianţă în stare să dezvolte şi să pună în valoare aceste predispoziţii. Funcţia acestei ambianţe germinative a fost îndeplinită de Partidul Comunist. Neperformantul PCR are astfel la activul său performanţa - sau contraperformanţa - istorică de a-l fi produs pe Nicolae Ceauşescu. Înţelegerea evoluţiei sale nu poate fi disociată de modul în care a evoluat această ambianţă.

De-a lungul sfertului de secol care a precedat sfertul de secol al dictaturii ceauşiste, PCR a trecut prin numeroase şi profunde convulsii. Viitorul „geniu al Carpaţilor" s-a format interiorizând lecţiile acestor convulsii cărora le sunt dedicate cu precădere paginile care urmează.

Pentru a reuşi să-şi exercite dictatura pe parcursul unui sfert de secol, Ceauşescu trebuia să dispună de calificări pe care nu le putea dobândi nici în mizera gospodărie a părinţilor săi, nici la şcoala din Scorniceşti, unde nu i s-au oferit decât cunoştinţele unui semianalfabet. Alungat din sat de sărăcie şi întâmpinat cu duşmănie de oraş, el a trăit din copilărie drama confruntării cu o societate în care nu-şi găsea locul. Purtat de hazard, la numai 13 ani, spre insignifianta Uniune a Tineretului Comunist, el a descoperit o ambianţă umană gata să şi-l integreze antrenându-l într-o activitate al cărei scop era nu găsirea unor căi de afirmare socială, ci nimicirea din temelii a acelei societăţi care nu voia să ştie de el. Trei împrejurări îşi pun pecetea asupra traiectoriei lui din acei ani: represiunile la care este supus, contactul revelator cu rudimentele ideologiei marxist-leniniste, care îi spun că aspiraţiile lui personale coincid cu legile inexorabile ale istoriei, şi intrarea în partid.

Etapa hotărâtoare a formării lui Ceauşescu este aceea a convieţuirii lui durabile, în detenţie, cu personalităţi de frunte ale Partidului Comunist, începând cu Gheorghiu-Dej. Schimbările care intervin în viaţa viitorului dictator se articulează cu numeroasele schimbări prin care trecea între timp şi partidul. În sfertul de secol care îl precedă pe cel al dictaturii lui Ceauşescu, PCR îşi manifestă inconsistenţa trecând prin nu mai puţin decât şase formule de conducere – promovarea lui în funcţia supremă, în 1965, va însemna, din acest punct de vedere, deschiderea unei ere de stabilitate şi chiar de imobilism.

Încarcerarea tânărului vlăstar al Scorniceştilor la Caransebeş coincide cu instalarea în poziţia de secretar general a lui Ştefan Foriş, numit de Comintern. Acoperind anii războiului, mandatul acestuia încetează în mod intempestiv în aprilie 1944, când, din dispoziţia lui Gheorghiu-Dej, închis în lagărul de la Târgu-Jiu, Foriş este înlăturat cu forţa de fostul ofiţer al Armatei Regale şi spion al Uniunii Sovietice Emil Bodnăraş. În decursul celor cinci luni care urmează, intervalul pregătirii şi realizării cotiturii istorice de la 23 august 1944, conducerile minusculului PCR nu-şi mai succedă una alteia, ci se suprapun. Pentru înlocuirea lui Foriş este instituită în mod nestatutar o aşa-numită „conducere provizorie" formată din trei militanţi, ale cărei prerogative rămân cu desăvârşire obscure; conducerea provizorie este în fapt condusă de fostul lider ceferist claustrat în lagăr, care dispune de o autoritate pe cât de informală, pe atât de efectivă; pe o traiectorie cu totul diferită, orientată nu spre bucătăria de partid, ci spre problemele vitale ale ţării, evoluează Lucreţiu Pătrăşcanu, ca reprezentant nenominalizat al PCR în conjuraţia care acţionează pentru răsturnarea lui Antonescu şi trecerea României de partea Naţiunilor Unite; iar în zona de Nord a Moldovei, ocupată de Armata Roşie, se străduiesc să vitalizeze partidul Ana Pauker şi Vasile Luca, şefii politici ai emigraţiei româneşti în URSS din anii războiului. Această fărâmiţare ia sfârşit în septembrie 1944, prin sosirea la Bucureşti a Anei Pauker, trimisă de Kremlin cu împuternicirea de a prelua conducerea PCR. Ea se achită de acest rol timp de un an, după care, la propria ei propunere, în funcţia de secretar general este ales Gheorghiu-Dej. Urmează şapte ani de regim bicefal, de-a lungul cărora fostul ceferist este liderul formal al partidului, dar emisara Moscovei continuă să se comporte ca şi cum poziţia ei nu s-ar fi schimbat. Generatoare de tensiuni, această ambiguitate ia sfârşit în mai 1952, când, eliminând-o pe Ana Pauker împreună cu sprijinitorii ei

efectivi sau prezumtivi, Gheorghiu-Dej îşi arogă şefia absolută a partidului. Regimul lui durează 13 ani, până în martie 1965, când survine moartea sa, iar Biroul Politic îl numeşte în funcţia de secretar general pe Nicolae Ceauşescu.

Acest sfert de secol de convulsii şi coliziuni la vârf desenează curba istorică la al cărei capăt va emerge dictatura ceauşistă. Exceptând intermezzo-ul Ana Pauker, toate schimbările intervenite au fost iniţiate de Gheorghiu-Dej şi impuse prin mijloace coercitive, inclusiv lichidarea fizică a presupuşilor adversari. Format în această ambianţă, fiul Scorniceştilor a înţeles că orice problemă devine secundară în raport cu problema puterii ; că pentru a se dovedi eficientă, puterea trebuie să fie personalizată şi nelimitată. De unde necesitatea unei examinări mai atente a sus-menţionatei curbe.

Cât timp a durat mandatul lui Foriş, legătura sa cu viitorul dictator a fost totodată indirectă şi biunivocă, Ceauşescu aparţinând concomitent, în mod formal partidului condus de viitoarea victimă şi în mod efectiv, grupului care pregătea răsturnarea acestuia. Neinstruibilul ucenic cizmar şi-a făcut astfel mult mai fertila ucenicie politică asimilând experienţa duplicităţii în raportul cu conducerea partidului, dublată, în raporturile cu Gheorghiu-Dej, de cea a substituirii motivaţiilor politice prin devotamentul personal. Personificarea puterii este pregătită de personificarea relaţiilor dintre cei angajaţi în lupta pentru putere.

Un mediator important al legăturii Foriş – Ceauşescu a fost închisoarea de la Caransebeş. Atmosfera din acest loc de recluziune a contribuit decisiv la formarea tânărului deţinut, iar Foriş, deşi de la distanţă, a contribuit decisiv la formarea acestei atmosfere. Instrumentul acestei ultime contribuţii : relaţiile conflictuale care îl opuneau pe secretarul general celulei de la Caransebeş. Influenţa lui Foriş se transmitea pe două căi. Prima : presiunile exercitate de el asupra grupului de opozanţi căruia fie îi reproşa diferite greşeli politice, fie îi trasa misiuni nu de puţine ori fanteziste ori chiar provocatoare. A doua cale : angajarea prioritară a conducerii politice de la Caransebeş în efortul de a dovedi temeinicia gravelor acuzaţii aduse secretarului general. Alături de obiectivul supravieţuirii, incluzând menţinerea relaţiilor de compromis cu autorităţile, conflictul cu Foriş devenea principalul referenţial al întregii vieţi politice din închisoare. Datorită infatigabilei lui frenezii epistolare, Foriş nu a fost numai un catalizator al acestei vieţi politice, ci şi unicul ei cronicar. Această corespondenţă nu îl descrie pe Ceauşescu, dar descrie aspecte necunoscute ale condiţiilor în care acesta acumula experienţele cruciale ale tinereţii lui.

Foriş nu a fost precursorul lui Ceauşescu numai pentru că l-a precedat în funcţia de secretar general, ci şi pentru că i-a oferit concomitent un model şi un contramodel al exercitării acestei funcţii. Poate că principala sugestie transmisă de acest model priveşte vulnerabilitatea latentă a poziţiei de secretar general. Experienţa lui Foriş îi spune lui Ceauşescu, la două decenii după consumarea ei, că puterea nelimitată conferită funcţiei nu devine efectivă decât dacă actorul care o deţine o transformă într-un atribut strict personal. Convertirea puterii instituţionale în putere personală este garanţia imunităţii ei.

În multipla lui postură de model ambivalent al viitorului său urmaş, de purtător acreditat al valorilor specifice în numele cărora fusese numit de Moscova, de cronicar vehement al vieţii de la Caransebeş şi de victimă a foştilor săi competitori, Foriş rămâne un personaj de al cărui intinerar politic şi uman nu se poate face abstracţie atunci când sunt discutate premisele istorice ale emergenţei viitorului „geniu al Carpaţilor".

A. Cazul Ştefan Foriş

1. Un personaj ignorat

Cultul personalităţii instituit de Ceauşescu nu îl apropie pe acesta de predecesorii săi la conducerea partidului, ci de marii voievozi care domniseră asupra ţărilor române în vremuri îndepărtate. Potrivit acestei abordări, principalul atribut al fostului dictator nu era acela de şef al partidului, ci de conducător al ţării. Singurul dintre înaintaşii lui direcţi a cărui amintire a menţionat-o, şi încă pe larg, pentru a o dezavua, a fost Gheorghiu-Dej. El îşi găseşte asemănări cu voievozii prin bravura cu care se luptă pentru suveranitatea ţării, pe când Gheorghiu-Dej întruchipa antiteza lui prin gravele greşeli pe care le săvârşise şi pe care, după preluarea moştenirii, Ceauşescu se pretindea nevoit să le îndrepte.

Evident retorică, această modalitate selectivă de conectare la trecut a fost categoric contrazisă de realitatea domniei lui Ceauşescu, profund condiţionată nu de tradiţiile voievodale, ci de experienţele premergătorilor săi în fruntea partidului. O dovadă în acest sens este însăşi prăbuşirea lui Ceauşescu, ale cărui veleităţi de erou naţional sucombaseră de mult sub ruinele unei aşa-zise strategii de clasă. Formarea lui a depins mult mai puţin de miturile lui Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mircea cel Bătrân decât de anacronicele mentalităţi staliniste pe care i le-au transmis foştii săi şefi în fruntea partidului: Ştefan Foriş, Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej. Aceştia deţinuseră funcţia supremă în perioada când fiul Scorniceştilor îşi parcurgea ascensiunea în ierarhia Partidului Comunist, fiecare în felul său exercitând asupra lui o influenţă de care se dezicea cu egală străşnicie. Despre filiaţiunea Gheorghiu-Dej – Ceauşescu s-a discutat, pe bună dreptate, cel mai mult; despre filiaţiunea Foriş – Ceauşescu, fără dreptate, aproape deloc. Specialiştii nu au manifestat un interes scăzut numai faţă de această filiaţiune, ci şi faţă de personajul Foriş în general. Relativa lui omitere de către memoria istorică a corespuns vederilor celor care i-au urmat asasinându-l, dar nu corespunde rolului său istoric efectiv. Această nejustificată tăcere a fost întreruptă de Dan Cătănuş şi Ioan Chiper prin publicarea culegerii de documente *Cazul Ştefan Foriş* (Editura Vremea, 1999. 365 pagini).

Legăturile lui Foriş cu mişcarea comunistă s-au înfiripat la Budapesta, unde era student al Facultăţii de Matematică, în anii '20, sub influenţa reziduală a efemerei Republici Sovietice Ungare şi a constituirii Internaţionalei Comuniste – Cominternul –, la Moscova. Revenit în România, el a participat la activitatea PCR trecut în clandestinitate, a fost arestat şi încarcerat în repetate rânduri, îndeplinind şi diverse misiuni confidenţiale peste hotare. Anul 1940, când în urma prăbuşirii hotarelor România devenise stat naţional-legionar, el şi l-a petrecut în URSS, unde se mai aflau printre alţii, pentru o vreme, Teohari Georgescu şi Iosif Chişinevschi. Prin retragerea lui Boris Ştefanov, postul de secretar general al PCR devenise vacant şi Cominternul îi căuta un înlocuitor. După spusele lui Gheorghe Stoica, a căror veridicitate trebuie considerată cu precauţie, funcţia i-ar fi fost propusă lui Teohari Georgescu care, invocând experienţa lui insuficientă, ar fi încercat şi ar fi reuşit să se derobeze.

În istoria convulsiilor PCR din clandestinitate, Foriş personifica simbolul eşecului absolut. Pentru ca dinamica acestui eşec să parcurgă toate treptele, ea trebuia, în mod necesar, să o fi depăşit pe prima: contestarea. Aşadar, putea observa Ceauşescu, dincolo

de mijloacele politice ale contestării secretarului general stă ascunsă ranga cu care contestatarii lui îi vor zdrobi ţeasta. Concluzia viitorului dictator: un secretar general care le tolerează colaboratorilor săi să-l conteste comite un act de sinucidere politică, şi nu numai politică. Prin urmare, contestarea se cuvine tratată ca o crimă care nu trebuie pedepsită, ci prevenită.

Spre a se dovedi insurmontabilă, profilaxia contestării va recurge la ajustări care afectează însăşi structura partidului. Secretarul general împiedică partidul să-l conteste separându-se de el, refugiindu-se în afara ori, mai precis, deasupra lui. Se instituie astfel formula secretarului general de tip absolut, situat, chiar şi faţă de colaboratorii săi cei mai apropiaţi, într-o enclavă inabordabilă. Liantul cel mai activ al partidului, apoi al statului şi, în cele din urmă, al întregii societăţi devine obedienţa universală, necondiţionată, faţă de liderul suprem, raport social care nu-şi poate afla legitimitatea decât în infailibilitatea atribuită personajului. Acesta nu mai reprezintă instanţa supremă, ci i se substituie. Respingerea contestării secretarului general se metamorfozează în cultul personalităţii acestuia.

Este improbabil ca tânărul Ceauşescu să fi fost nemijlocit implicat în conflictul dintre Gheorghiu-Dej şi secretarul general. Ecourile care îi parveneau i-ar fi putut permite totuşi unele remarce convertite ulterior în linii de conduită. El putea reţine, de pildă, că în unele împrejurări, acţiunile de partid recurg la justificări care nu se întemeiază pe fapte controlabile, ci pe simple aserţiuni; că disciplina ierarhică de partid poate fi nu numai respectată cu sfinţenie, ci şi încălcată cu îndrăzneală; că supunerea sacră faţă de Moscova nu reclamă întotdeauna supunerea la fel de sacră faţă de trimişii Moscovei şi că asemenea disocieri pot fi iniţiate chiar de prezumtivii supuşi – sacralizarea Moscovei nu exclude desacralizarea trimişilor ei.

Unicitatea cazului lui Foriş nu rezidă în faptul că a fost contestat de mulţi dintre cei care aveau obligaţia statutară de a i se subordona. De asemenea rezistenţe s-au lovit, de-a lungul timpului, şi alţi şefi ai PCR, unii care l-au precedat, alţii care i-au urmat, ca de pildă Ana Pauker, care a eşuat în tentativa de a continua să-şi exercite funcţia după ce îi cedase titlul lui Gheorghiu-Dej.

Printre parametrii rolului jucat de Foriş se cuvine amintit că el a fost secretarul general al Partidului Comunist Român pe aproape toată durata conflagraţiei, ultimul pe care, înainte de a se autodizolva, Cominternul l-a trimis în România; singurul destituit şi arestat sub dictatura militară, dar nu de poliţia acesteia, ci de propriii săi camarazi; că a contribuit decisiv la degringolada PCR în conjunctura când acestuia i se deschideau perspective nesperate de a accede la putere; în sfârşit, că a rămas conducătorul comunist despre care nu se ştie sigur dacă a fost pur şi simplu un militant politic nedotat ori un agent acoperit al poliţiei politice din timpul regimului Antonescu.

Cursul imprimat de Foriş istoriei PCR în acel context excepţional, în mod nemijlocit sau prin opoziţia pe care a stârnit-o, nu putea să nu se răsfrângă, într-un fel sau altul, asupra modului cum evolua tânărul ucenic cizmar închis pe atunci mai întâi la Caransebeş şi apoi la Târgu-Jiu. Este foarte puţin probabil ca între cei doi să fi existat, chiar şi numai episodic, relaţii personale semnificative. Ei aparţineau unor generaţii şi medii diferite, iar traseele lor prin mişcarea clandestină nu apucaseră pesemne să se intersecteze.

Cu toate acestea, ei rămân legaţi în mod indirect prin multiple fire, începând cu comunitatea destinelor: ambii au ajuns în fruntea partidului care îi atrăsese în tinereţe

şi au pierit ucişi de foştii lor subalterni. De acest sfârşit au avut parte şi înalţi ierarhi ai altor partide comuniste, PCR rămânând totuşi, în această constelaţie, singurul care, în mai puţin de o jumătate de secol, şi-a asasinat doi secretari generali.

Deosebirile şi chiar contrastele dintre Foriş şi Ceauşescu sunt mult mai numeroase şi cântăresc simţitor mai greu decât similitudinile. Începând cu motive de ordin cronologic, influenţa lor nu a fost reciprocă, s-a desfăşurat în sens unic de la premergător la urmaş. Retroacţiunea lui Ceauşescu nu putea fi decât una de reconsiderare istorică.

2. Instalarea

Învestit de Comintern cu funcţia de secretar general al Partidului Comunist Român, Foriş părăsea Moscova cu direcţia Bucureşti în ultimele zile ale anului 1940, la scurtă vreme după ocuparea Basarabiei şi Bucovinei de Nord de către Armata Roşie şi după proclamarea statului naţional-legionar. Ajuns în preajma noii frontiere, el a fost nevoit să aştepte la Chilia opt zile, răstimp în care i-a adresat o voluminoasă scrisoare predecesorului său, Boris Ştefanov. Redactat pe un ton deferent, mesajul descrie fără menajamente situaţia dezastruoasă în care Ştefanov adusese partidul : acesta îşi pierduse jumătate din membri şi totodată controlul asupra organizaţiilor componente. Este criticată demonstraţia din Piaţa Obor, dedicată zilei de 7 noiembrie 1940, când ar fi fost arestaţi un sfert dintre activiştii mobilizaţi. Noul secretar general critică „poziţia sectară faţă de armata germană de ocupaţie", manifestul contra armatei germane pe care îl considera o „provocare directă" şi pe principalul protagonist al acestei orientări care „era justă înaintea pactului Uniunii Sovietice cu Germania" (*Adevărul*, 8 septembrie 1998). Răspunderea acestor greşeli el o pune pe sema lui Zidaru (Petre Gheorghe), pentru a cărui condamnare la moarte, survenită în curând, avea să fie învinuit de viitorii săi adversari.

Foriş este trecut peste graniţă în noaptea de 31 decembrie 1940 cu ajutorul unei reţele de pescari coordonată de Dumitru Coliu, căruia regimul Gheorghiu-Dej avea să-i încredinţeze funcţii de foarte mare responsabilitate. Pregătită de Gavrilă Birtaş, viitorul colonel de securitate, sosirea noului secretar general a decurs fără incidente. Întâmpinat de soţia lui Romeo Runcan, Agneta – nume conspirativ Julieta –, Foriş a fost condus de aceasta la locuinţa soţilor Runcan din strada Bouleanu. Aici se găseau Teohari Georgescu, Iosif Chişinevschi, Brainer Paraschiva şi Gavrilă Birtaş, care au procedat la validarea, perfect inutilă, a deciziei Cominternului.

După câteva zile, Romeo a devenit tehnicul lui Foriş, pe care îl va instala în domiciliul unde avea să rămână. Plasat într-un cartier select, foarte puţin circulat, având două intrări prin două străzi : Iuliu Tetrat colţ cu Jean Texier, la doi paşi de Calea Dorobanţilor, cam peste drum de actuala Televiziune – vila reprezenta o locuinţă conspirativă ideală. Dispusă pe două paliere, la parter se afla holul, sufrageria şi bucătăria, iar la etaj baia şi trei dormitoare, dintre care cel mai mare îi era rezervat oaspetelui, fiind totodată camera lui de lucru. Titularul vilei era un vechi militant originar din Timişoara, Oscar Redlingher, personaj distins şi discret, funcţionar superior – contabil-şef – la marea întreprindere de articole din cauciuc „Palma". El îşi păstrase poziţia chiar şi după ce legile rasiale interziseseră folosirea evreilor în posturi de conducere, fiind înlocuit numai scriptic de un funcţionar corespunzător sub raport etnic. Familia Redlingher era alcătuită din patru persoane : cei doi soţi şi doi copii – fiul, Ladislau, la venirea lui Foriş în vârstă de 20 de ani, mobilizat pe loc la munca obligatorie impusă evreilor, ulterior profesor de

filosofie la şcoala „Ştefan Gheorghiu", şi fiica, Trudi, cu patru ani mai mică, împiedicată de aceleaşi legi rasiale să-şi continue studiile.

Nici părinţii, nici cei doi copii nu aveau permisiunea de a primi vizite, nici să desfăşoare vreo activitate clandestină. Îndată după instalare, acelaşi Birtaş o introducea pe tehnica noului secretar general, Victoria Sârbu, un fel de director de cabinet; aceasta devenise o prezenţă zilnică, aşa încât doamna Redlingher făcea aprovizionarea şi gătea pentru şase persoane.

Cu timpul, unele dintre interdicţiile la care erau supuşi cei doi copii s-au relaxat prin forţa lucrurilor. Trudi s-a căsătorit, tânărul cuplu s-a instalat în a treia cameră de la etaj, şi astfel Foriş a căpătat un nou colocatar, pe proaspătul ginere – dar numai până în ziua când, dispărându-i părinţii, el a plecat să-i caute şi nu s-a mai întors. Evacuat la parter, băiatul, Ladislau, avea o prietenă, viitoarea pictoriţă Alma Redlingher care, înainte de căsătorie, începuse să-l frecventeze acasă. Cealaltă interdicţie, cea politică, nu le-a fost însă ridicată. Cererea înaintată după ani de către Ladislau de a i se recunoaşte stagiul de ilegalitate a întâmpinat, spre surprinderea lui, un refuz motivat prin inactivitatea care îi fusese impusă. El nu participase, aşa cum îşi închipuise, la protejarea secretarului general, ci a trădătorului Foriş, aşa cum aflase de la anchetatorii lui, foşti cursanţi ai şcolii la care el însuşi preda. De-a lungul anilor '30, Partidul Comunist îşi schimba conducătorii, nu însă şi misiunea lui Oscar Redlingher: de a oferi adăpost activiştilor urmăriţi de poliţie. Pe lângă discreţie şi confort, susţinut după toate probabilităţile din banii partidului, el mai avea şi îndatorirea de a-şi schimba deseori locuinţa, stabilitatea din strada Iuliu Tetrat constituind o excepţie. Dintre militanţii găzduiţi de regulă pe termen scurt la ei în casă, Ladislau Redlingher şi-i aminteşte pe Alexandru Sencovici, Iosif Chişinevschi, Paraschiva Brainer, apoi Nicolae Goldberger, Constanţa Crăciun, Constantin Pârvulescu, pe ultimii trei evocându-i cu o căldură specială (toate detaliile despre locuinţa din strada Iuliu Tetrat îşi au sursa în interviul luat lui Ladislau Redlingher în 23 iulie 1999 la locuinţa mea din strada Garibaldi nr. 30). Deşi a durat considerabil mai mult, convieţuirea cu Foriş nu i-a lăsat amintiri mai pregnante şi în nici un caz călduroase, dar nici reci. Foriş nu inspira reacţii emoţionale, nu era un colocatar volubil, şi singura convorbire fixată în memoria lui Ladislau este aceea când el l-a sfătuit aproape patetic să citească *Aşa grăit-a Zarathustra*.

Foriş părăsea locuinţa extrem de rar, îndeosebi pe întuneric şi numai cu maşina, al cărei şofer se numea, după cât se pare, Stelea. Altminteri nu ieşea din casă săptămâni de-a rândul, şi chiar camera o părăsea foarte rar. Adoptând acest mod de viaţă, el nu putea întâlni decât un număr foarte restrâns de oameni, dintre care câţiva îl vizitau periodic în casa unde se adăpostea. Unul dintre aceştia era Gavrilă Birtaş, aparent un fel de fac-totum. Altul era Remus Koffler, care avea să fie executat zece ani mai târziu în procesul Pătrăşcanu şi care, în versiunea lui Ladislau Redlingher, aducea banii de întreţinere. Printre contactele cele mai regulate se afla Romeo Runcan, primit în genere de Victoria Sârbu şi care nu se vedea cu Foriş decât în ocazii excepţionale. Ca şi Oscar Redlingher, de profesie contabil şi originar din Timişoara, Runcan avea misiunea de a prelua textele redactate de Foriş, de a le transporta la tipografia clandestină care funcţiona în locuinţa soţilor Pâncu din strada Şcoala Florească, unde, sub supervizarea lui Traian Cerbu, se tipăreau şi alte materiale, de exemplu acte false. Munca tehnică o executa un tânăr, Milo Andreescu, care nu avea dreptul să iasă din beciul unde erau montate instalaţiile – ulterior Andreescu a devenit medic şi a lucrat la clinica de oncologie. În

ziua şi la ora convenite, Runcan revenea, ridica manifestele gata ambalate, nu mai mult de două-trei pachete mici, pe care le depunea în strada Olari, la locuinţa unei femei singure, în ochii vecinilor presupusa lui ibovnică. Operaţia era reluată în zilele următoare, până la ducerea tuturor pachetelor, pentru fiecare drum Runcan folosind două taxiuri. Cei însărcinaţi să organizeze împrăştierea manifestelor veneau la depozitul din strada Olari şi îşi ridicau raţia care le era alocată. Acest sistem a funcţionat fără perturbări grave până în august 1944, nici unul dintre protagoniştii lui nefiind arestat. După aceea Runcan a devenit contabil al CC al PCR, de unde a fost scos în 1949 şi transferat în aceeaşi funcţie la Comitetul pentru Cultură Fizică şi Sport (CCFS).

Dacă cei menţionaţi până acum frecventau locuinţa din strada Iuliu Tetrat cu oarecare regularitate, Victoria Sârbu – numele conspirativ Mira – era acolo practic în fiecare zi. Originară din Basarabia, ea avea două surori, la rândul lor figuri notorii ale mişcării comuniste: Maria şi Elena, în acea perioadă ambele în detenţie. Aflată în închisoarea de la Ploieşti, Elena a fost omorâtă în timpul primului bombardament asupra acestui oraş. Îndată după 1944 ea a fost popularizată ca martir al mişcării comuniste sub numele de Elena Pavel, fiind căsătorită cu un alt membru proeminent al acestei mişcări, ceferistul Ştefan Pavel. La fel ca Vasile Roaită ori Sârbu Filimon, şi numele Elenei Pavel a fost grabnic radiat de pe lista martirilor, fără nici un fel de explicaţii, deşi soţul ei continua să fie promovat în funcţii care de care mai importante. Succesul lui din timpul regimului Gheorghiu-Dej s-ar fi putut datora şi opoziţiei sale faţă de Foriş, care îl considera unul dintre principalii lui duşmani, alături de Meţiu şi Petre Gheorghe. Şi astfel incoerenţa lui Foriş se manifesta într-un punct crucial: el şi-o alege ca principală persoană de încredere pe cumnata unuia dintre principalii săi adversari politici. Victoria – Mira – întocmeşte agenda de lucru a secretarului general, îi stabileşte diversele întrevederi, participă la reuniunile unor foruri din care formal nu face parte – de exemplu, comisia specială –, colaborează la redactarea unor texte, inclusiv scrisori şi manifeste. Ea însăşi descrie acest rol în 1945, când, între două arestări, în loc să se disocieze de Foriş, îşi asumă riscul solidarizării cu el declarând: „Cât priveşte cinstea personală a tov. Foriş, începând din mai 1941, nu poate fi el vinovat fără să fiu şi eu vinovată, căci am putut controla orice mişcare a lui" (Dosar 40.002, vol. 56, p. 23). După Runcan, care a lucrat trei ani în subordinea ei directă, Mira era o activistă capabilă, competentă, cu care era lesne de colaborat, Bodnăraş considerând-o în schimb o femeie de o răutate neobişnuită.

Încetul cu încetul, relaţiile dintre Victoria şi Foriş se extinseseră din registrul activităţii comune în cel al atractivităţii fizice. Ca aspect, cuplul prezenta un contrast izbitor: dimensiunile ei miniaturale subliniau statura lui mătăhăloasă, înălţimea de peste 1,80 m, plus o obezitate accentuată, el fiind în acelaşi timp cu aproape 20 de ani mai în vârstă decât ea. Foriş nu a făcut nici un secret din naşterea acestei legături amoroase, permiţându-şi chiar şi unele gesturi frivole. Printre puţinele momente ale coabitării cu el, Redlingher evocă şi o scenă când Foriş şedea pe o bancă din grădină ţinându-şi metresa pe genunchi. Convieţuirea lor a continuat şi după arestarea secretarului general, ea fiind trimisă împreună cu el la domiciliul forţat care i se fixase. La 23 august ea va fi eliberată împreună cu el, apoi închisă în beciul Comandamentului Formaţiunilor de Luptă Patriotice din aleea Alexandru 23, deşi sarcina avansată pe care o purta devenise de mult evidentă. Eliberată, arestată din nou şi interogată în repetate rânduri, ea reacţionează la dispariţia definitivă a lui Foriş în 1946 adresând o scrisoare nu conducerii partidului, ci Poliţiei. Înaintea Victoriei Sârbu, Foriş a întreţinut relaţii intime notorii cu Loti Foriş, cu

care s-a şi căsătorit şi care i-a purtat numele până la moarte – şi cu Tatiana Bulan. Toate trei au fost militante ale mişcării clandestine şi cu toate a întreţinut atât relaţii intime, cât şi relaţii de colaborare în activitatea de partid. Acest gen de dedublare nu reprezintă o extravaganţă a lui Foriş. O dată instalat în locul lui, Constantin Pârvulescu a luat-o ca tehnică pe Ana Toma, prietena sa intimă. Tradiţiile ilegalităţii includeau astfel uzanţe care prefigurau nefasta glorie a „savantei de renume mondial".

Pornind de la condiţiile logistice care i-au fost asigurate lui Foriş în casa Redlingher şi de la modul în care el le-a folosit, se pot face două observaţii. Prima: secretarul general a trăit de-a lungul acestor ani într-o relativă opulenţă, materializată nu numai în nivelul de cazare şi de întreţinere, dar chiar şi în alocarea unei maşini care îi stătea la dispoziţie atunci când voia să iasă. Izbucnirea războiului şi lipsurile tot mai severe cărora populaţia trebuia să le facă faţă nu au provocat deteriorarea acestor condiţii. Rezultă că, înfruntând cea mai adâncă ilegalitate, Partidul Comunist dispunea de resursele necesare, precum şi de voinţa folosirii lor în acest scop. Canalizat într-un alt mod, bugetul destinat întreţinerii la acest nivel a secretarului general ar fi putut ameliora existenţa tot mai numeroşilor activişti arestaţi şi ajutorarea celor închişi. Datele existente nu sugerează că Foriş ar fi cerut vreodată să fie tratat cu mai multă austeritate, el părând mai curând să considere drept fireşti privilegiile care i se ofereau.

A doua observaţie se referă la felul în care el a înţeles să utilizeze aceste condiţii. Vila din strada Iuliu Tetrat avea două funcţiuni: una de refugiu, ferindu-l să fie arestat ori reperat de Siguranţă; cealaltă, de centru conducător. Prima funcţie nu avea decât rolul de instrument pentru îndeplinirea celei de-a doua. Practicile lui Foriş au răsturnat acest raport între cele două funcţii. Zăcând la nesfârşit în camera lui de la etaj şi neîntâlnind decât cu totul excepţional alte persoane în afara celor câţiva obişnuiţi ai casei, el se înstrăina inevitabil de ambianţa vie a oraşului şi a ţării, dar şi de cea a partidului pe care, de altminteri, ţinea morţiş să îl conducă. Încetul cu încetul, el devenea conducătorul imaginar al unui partid care, la rândul său, exista mai cu seamă în imaginaţia lui. Transformată din loc de camuflare în loc de claustrare, vila s-a dovedit eficientă ca mijloc de protecţie, evitând arestarea lui Foriş de către Siguranţă; ea s-a dovedit a fi însă un ineficient centru de conducere, deoarece pe secretarul general l-a arestat nu Siguranţa, ci partidul real, care îşi manifesta astfel refuzul de a se lăsa condus de el. Treptat, Foriş a ajuns să-şi dăruiască principalele energii nu conflictului său natural cu statul dictaturii militare, ci conflictului cu partidul care nu îi accepta şefia. Preţul plătit de el pentru nearestarea de către Siguranţă a fost arestarea lui de către partid.

Înclinaţia lui de a se învrăjbi cu partidul real a fost mult mai productivă decât şovăielnicele sale încercări de a-şi constitui o echipă pe al cărei devotament să se poată bizui în orice împrejurări. După 1944, mulţi dintre foştii săi colaboratori au devenit victime ale represiunilor de partid. Dintre aceştia, tinerii pe care îi promovase, Nicolae Petrea şi Constantin Carp, au fost ţinuţi ani de-a rândul în închisoare. Nu aceeaşi soartă au avut-o însă o bună parte a obişnuiţilor din strada Iuliu Tetrat, începând chiar cu gazdele, continuând cu Birtaş, Runcan şi alţii.

Duşmanii lui Foriş explică nearestarea lui prin protecţia acordată de Siguranţă. El ar fi fost mult mai util represiunilor anticomuniste provocând arestarea altora decât prin propria sa arestare. Sub multe aspecte plauzibilă, această acuzaţie nu se sprijină decât pe prezumţii, ca de altfel şi respingerea ei. Intenţionată ori autentică, sigură rămâne inabilitatea lui frapantă de a conduce Partidul Comunist într-o perioadă istorică atât de complexă.

Prima vină a acestei inaptitudini nu revine purtătorului ei, ci acelora care, neobservând-o, au pus-o în situaţia de a se manifesta cu maximă nocivitate – deci Cominternului, care l-a selectat pentru această funcţie. Opunându-se secretarului general, vechii activişti ai PCR se opuneau alesului Cominternului. Mulţi dintre ei nu şi-ar fi asumat probabil riscurile acestei erezii dacă forul de la Moscova nu şi-ar fi anunţat în 1942 autodizolvarea.

Foriş credea că poate influenţa societatea redactând manifeste şi alte publicaţii – iar partidul încerca să-l conducă expediind vechilor activişti închişi scrisori prin care aceştia erau criticaţi pentru diverse greşeli reale sau imaginare şi erau somaţi să-i trimită rapoarte regulate asupra activităţii lor.

3. Conflictul Foriş – Gheorghiu-Dej

După asasinarea lui, fostului secretar general i se întocmise un fel de fişă rechizitorială, al cărei unic destinatar pare să fie posteritatea. Punctul 7 al acestei fişe menţionează: „Găsindu-se condamnat în închisoarea Doftana în anul 1935 a fost alături de Dori [probabil Dori Goldstein, un vechi militant care dobândise o notorietate jalnică] pentru capitularea deţinuţilor politici în faţa presiunii Administraţiei închisorii, acceptând să dea declaraţii de renunţare la idee" (Fond 95, Dosar nr. 56, vol. II, p. 588). În autobiografia sa manuscrisă, redactată, după cât se pare, în iulie 1940 – când se găsea probabil în URSS –, Foriş îşi recunoaşte această abatere notând: „Mă supun regulamentului ca deţinut politic şi la închisoarea Doftana nu voi face propagandă comunistă. După vreo două săptămâni am fost transferat din nou la Văcăreşti, aci a fost Brainer, Wechsler şi Gheorghiu-Dej, atitudinea noastră a fost condamnată, eu am recunoscut greşeala enormă ce am făcut" (Rola 244, p. 24). Cei doi se întâlneau astfel într-o situaţie în care ascendentul nu îi revenea lui Foriş, ci viitorului său contestatar. Purtând – şi asumându-şi – povara unui asemenea episod, Foriş nu putea avea, în ochii lui Gheorghiu-Dej, decât autoritatea pasageră pe care i-o conferea funcţia deţinută de el printr-o eroare. Fostului lider al grevei ceferiştilor nu-i venea probabil uşor să intre în rolul de subordonat docil al unui personaj care a manifestat astfel de slăbiciuni şi pe care l-a ajutat el însuşi să iasă cumva la liman. Totuşi, la un moment dat, el pare să-şi fi exprimat disponibilitatea de a accepta un asemenea rol, pe când Foriş, în noua sa calitate de secretar general, evită multă vreme orice contact cu el.

Timp de aproape un an de la instalarea lui în noua funcţie, acesta nu dă nici un semn că l-ar interesa un contact cu numeroşii săi camarazi de partid aflaţi în închisori şi lagăre – oameni a căror situaţie se complicase în mod alarmant prin intrarea României în război, survenită între timp. Foriş îşi preluase funcţia în ianuarie 1941. După zece luni de tăcere din partea lui, în octombrie acelaşi an, celula de la Caransebeş ia iniţiativa trimiţându-i o serie de rapoarte care reprezentau un act ritual de obedienţă faţă de noul şef, conţinând fraze ca: „...fiecare cuvânt al partidului înseamnă pentru noi un ajutor nepreţuit pe care se sprijină întreaga forţă a colectivului nostru, unitatea sa politică şi spirituală... vă rugăm să ne consideraţi o părticică din mişcarea noastră pe care o conduceţi, legată intim de gândurile şi sufletul vostru cald" (D. Cătănuş, I. Chiper, *op.cit.*, p. 36). În acelaşi timp ditirambic, languros şi revendicativ, acest raport al biroului celulei este însoţit de o scrisoare personală, adresată secretarului general de către secretarul aceleiaşi celule, Gheorghiu-Dej, care simte nevoia să adauge în numele său: „Ţin să vă reînnoiesc, dragi tovi, asigurarea că îmi voi face datoria până la capăt, ca soldat devotat

şi disciplinat al partidului şi conducerii sale". Aceste legăminte de credinţă sunt făcute în octombrie 1941. Conform sus-amintitei fişe rechizitoriale, după numai o lună, în noiembrie 1941, conducerea aceleiaşi celule ajunge la concluzia că noul secretar general este un duşman al partidului.

Mesajelor primite de la Caransebeş în octombrie 1941 Foriş nu le răspunde decât după aproape o jumătate de an, în martie 1942.

În această primă fază conflictul se manifesta prin refuzul noului secretar general de a accepta o legătură pe care celula de la Caransebeş avea aerul că se străduieşte să o stabilească. Dovedindu-şi inconsistenţa, ambele roluri vor suferi o perfectă răsturnare în faza următoare, când secretarul general îi va acuza pe aceiaşi interlocutori că se sustrag obligaţiei de a-i prezenta rapoarte asupra activităţii lor. Începând din martie 1942, el adresează celor de la Caransebeş repetate mesaje la care aceştia nu reacţionează. Sunt mesaje critice, dar, cum remarcă Scrisoarea-apel trimisă de Foriş în octombrie 1943: „tovii noştri în frunte cu tov. X [Gheorghiu-Dej] nu şi-au recunoscut greşelile lor şi... nu au răspuns nici până azi la scrisorile noastre din martie, iunie şi octombrie 1942". Tentativele similare întreprinse cu organizaţiile de la Văcăreşti şi Mislea întâmpină aceeaşi împotrivire.

În prima fază a conflictului, obiectivul lui Foriş este să se ferească de orice contact cu cei închişi, pe când în a doua se zbate pentru a institui un control cât mai strict asupra activităţii lor. Preferând tăcerii un refuz explicit, responsabilul celulei de la Văcăreşti îi scrie (descrierea incidentului în versiunea lui Foriş): „Nu-mi pot permite luxul de a vă scrie scrisori lungi, cum face vărul de la facultate [responsabilii din lagăr]. Lui poate să-i placă corespondenţa anumită, lui poate să-i placă ca toate rudele să citească scrisorile, iar mie nu-mi place aceasta". Foriş nu neagă temeinicia acestor temeri, mulţumindu-se să-i ameninţe pe rebeli cu sancţiunea cea mai drastică: „Noi am calificat atitudinea tov. Alecu drept oportunistă şi fracţionistă: cine nu recunoaşte principiul centralismului şi nu se supune disciplinei de partid bazată pe acest principiu se pune în afara rândurilor partidului".

Apetenţa paroxistică a lui Foriş pentru cât mai multe rapoarte, dări de seamă, scrisori etc. exprimă nevoia lui de a-şi impune autoritatea asupra celor închişi, pentru care această frenezie epistolară reprezenta un risc pe cât de iminent, pe atât de gratuit, confruntaţi cum erau cu nesiguranţa fundamentală a zilei de mâine. Insensibil la dramatismul acestei situaţii, secretarul general vitupera: „Refuzul raportării înseamnă sabotarea îndeplinirii datoriei de bază a comuniştilor" (Rezoluţia CC al PCR din ianuarie 1942). Adoptată de forul conducător, ideea că datoria de bază a comuniştilor nu era să acţioneze, ci să raporteze are aerul unei autentice aberaţii.

Ambele părţi angajate în conflict îşi modifică pe parcurs comportamentul, o dată cu modificările profunde intervenite în ambianţa care le înconjoară. Din ambele direcţii ploua cu învinuiri care se axau în jurul a două teme: Caransebeşul îl acuza pe secretarul general că este agent al Siguranţei, iar acesta acuza celula că a iniţiat o luptă fracţionistă regizată de aceeaşi Siguranţă. Ambele acuzaţii erau verbale, nesprijinite pe fapte controlabile. Conflictul era real, motivaţiile putând fi la fel de bine şi reale, şi inventate. Printre motivaţiile reale se găseau, cu siguranţă, evenimentele de factură istorică intervenite în timp, care schimbau ambianţa conflictului, cum ar fi:

1. Intrarea României în războiul contra Uniunii Sovietice şi asocierea ei la Pactul Anti-Comintern care plasa PCR-ul în poziţia de inamic intern şi pe deţinuţii condamnaţi pentru activităţi comuniste în postura unor prizonieri de război. Înăsprirea represiunilor anticomuniste devenea inevitabilă, ele putând căpăta

formele cele mai dure. Înteţită de aceste circumstanţe, propensiunea spre suspiciune, specifică stalinismului, nu putea să nu sporească neîncrederea reciprocă a celor două părţi.

2. Înfrângerile zdrobitoare suferite la începutul războiului de către Armata Roşie puneau sub semnul întrebării însăşi supravieţuirea statului şi regimului sovietic. În faţa unor asemenea perspective, un secretar general uns de Moscova devenea din ce în ce mai puţin oportun pentru militanţii de bază ai partidului.
3. Dezastrul militar al Uniunii Sovietice putea contribui la izbucnirea conflictului dintre comuniştii din România, pe când victoriile de după Stalingrad aveau bune şanse de a agrava acest conflict. Apropierea trupelor sovietice de Nistru schimba însăşi miza conflictului, care nu mai era doar : cine va conduce Partidul Comunist Român ?, dar şi : cine va conduce România ? Impus de mersul războiului, acest mod de abordare ar fi putut constitui un argument pentru arestarea lui Foriş în aprilie 1944 : un secretar general arestat de propriul său partid avea puţine şanse de a inspira încredere viitorilor ocupanţi.
4. Foriş preluase funcţia de secretar general al PCR din împuternicirea Cominternului, dar în 1942, hotărând să se autodizolve, Cominternul încetase să existe. O dată cu instanţa supremă a mişcării comuniste internaţionale dispărea şi principala sursă de autoritate a lui Foriş, dacă nu chiar singura sursă a legitimităţii lui. Nici un alt for al partidului nu îl alesese, fie şi formal, în acestă funcţie. În schimb, mai toţi cei care ar fi fost abilitaţi să-l aleagă, dacă o astfel de alegere ar fi avut loc, îl contestau tot mai vehement. Schimbările intervenite în ambianţă îl proiectaseră pe Foriş într-un vacuum de legitimitate pe care încercările lui neinspirate de a-l depăşi nu izbuteau decât să-l agraveze.

Dincolo de alte trăsături, acest conflict mai are o particularitate remarcabilă : centrul contestării secretarului general se formează şi rămâne până la capăt în închisori şi lagăre. Cu mare repeziciune, Foriş izbuteşte să-şi atragă şi adversitatea celor mai importanţi dintre colaboratorii săi aflaţi în stare de libertate. Deşi posibilităţile lor de mişcare şi comunicare sunt incomparabil mai largi, nu aceştia, ci cei de la Caransebeş, sprijiniţi de restul deţinuţilor comunişti, vor prelua şi vor păstra conducerea ostilităţilor. Cooperarea în această privinţă dintre cei închişi şi cei din afară pare mai curând aleatorie, nu însă şi cea între comuniştii din diferite centre de detenţie. Prevalenţa celor închişi are cauze multiple, dintre care cea mai evidentă este una de natură statistică : între 1940 şi 1944 au fost supuse represiunilor, sub acuzaţia de activităţi comuniste ori procomuniste, 5 .463 de persoane (Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, p. 395). Potrivit datelor existente, PCR avea în acei ani sub 1 .000 de membri, ceea ce ar însemna că majoritatea efectivelor sale se afla după gratii. Populaţia închisorilor nu îi cuprindea numai pe cei mai numeroşi, dar şi pe cei mai experimentaţi militanţi ai activităţii clandestine. Unii dintre aceştia îl cunoscuseră pe Foriş în trecut, ceea ce le dădea posibilitatea să disocieze între autoritatea funcţiei şi credibilitatea actorului. Pe de altă parte, condiţia captivităţii conferă o libertate mai mare de evaluare critică a instanţelor conducătoare. Tot aşa cum nu poate fi arestat, un deţinut politic nu poate fi nici sancţionat.

Pentru a deveni operantă, o sancţiune de partid dictată din exterior ar fi trebuit să obţină omologarea celor din interior. Aceasta explică de ce pe parcursul conflictului său cu cei din închisori Foriş a recurs la nenumărate ameninţări cu sancţiuni de partid, dar

niciodată la sancţiuni propriu-zise. Captivitatea asigură deţinuţilor un soi de dublă imunitate, atât în faţa represiunilor de stat, cât şi a celor de partid. Mai mult: se poate spune că tocmai prima formă de represiune îi proteja împotriva celei din urmă. Aceeaşi pază care îi împiedica pe ei să perturbe societatea îi împiedica pe şefii lor de afară să se răfuiască cu ei.

Linia de conduită a lui Foriş sugerează o concepţie conform căreia rolul secretarului general se definea prin două coordonate: facultatea de a descoperi greşelile celorlalţi implicând propria sa infailibilitate; şi puterea de a-i pedepsi pe cei vinovaţi pentru aceste greşeli, o concepţie câtuşi de puţin străină îndepărtatului său urmaş, care va prelua aceeaşi funcţie în 1965.

Cât a durat primatul lui Foriş, mai toţi cei care au colaborat cu el au avut de suferit sancţiuni statutare şi nestatutare. Avertismentele formale, suspendările, voturile de blam erau distribuite cu asiduitate de secretarul general, care aplica uneori şi sancţiuni inventate de el, ca de exemplu consemnarea în domiciliu forţat a lui Constantin Pârvulescu (cel care avea să-l atace pe Ceauşescu la Congresul al XII-lea al PCR). Acest gen de teroare internă poate fi exemplificat cu ajutorul unui document întocmit de Foriş intitulat „Căderea organizaţiei UTC din judeţul Ilfov" (Dosar 40.002, vol. 56). Era vorba despre arestarea în august-septembrie 1942 a unei întregi organizaţii – „întregul activ al UTC", cum precizează aceeaşi sursă –, incident a cărui vină, după mulţi militanţi ai partidului din perioada respectivă, ar fi purtat-o secretarul general. Documentul amintit – circa 15 pagini dactilografiate la două rânduri – ţinea, de bună seamă, să respingă aceste acuzaţii şi să-i dea în vileag pe presupuşii adevăraţi vinovaţi. Pretinsa analiză menţionează numele a 20 de activişti implicaţi în eveniment. Comportarea a patru dintre aceştia – dintre care unul, Justin Georgescu, fusese asasinat la Prefectura Poliţiei – este apreciată pozitiv. Toţi ceilalţi 16 sunt socotiţi vinovaţi, fiecăruia stabilindu-i-se o sancţiune corespunzătoare vinii atribuite. Cei doi şefi ai grupului primesc o sancţiune nespecificată la care s-ar fi ajuns printr-o hotărâre specială. În afara încă unei sancţiuni neprecizate, mai sunt menţionate două excluderi din partid, şase recomandări de excludere din UTC, trei voturi de blam cu avertisment (dintre care un „ultim avertisment") şi două suspendări din partid. Varietatea sancţiunilor contrastează cu monotonia motivaţiilor lor: 12 din totalul celor 16 sancţiuni sunt justificate prin numai două capete de acuzare: activitate provocatoare şi fracţionism, fiecare de câte şase ori. În genere, acuzaţiile au un caracter mai curând ritual decât tehnic, locul dovezilor şi al faptelor luându-l, în mare măsură, simplele epitete. Din documentele accesibile nu se poate contura imaginea unei activităţi pozitive a PCR sub dictatura lui Antonescu. Cu o incoerenţă izbitoare, între scurte paranteze triumfaliste, ele se referă infinit mai pe larg la eşecuri, deşi, într-o proporţie copleşitoare, sunt elaborate de Foriş, nu de contestatarii lui. Reprezentările acestora despre aceeaşi perioadă vor fi consemnate îndeosebi după 1944, având deci o pronunţată notă retrospectivă şi, bineînţeles, vindicativă. În afara logoreei epistolare a secretarului general, scenariul acestor eşecuri are o formă ciclică: fiecare nouă arestare operată de Siguranţă stârneşte un nou val de învinuiri la adresa secretarului general; fiecărui nou val de învinuiri acesta îi răspunde prin acuzarea şi sancţionarea subordonaţilor lui implicaţi într-un fel sau altul în respectivul eşec; fiecare grup de noi arestaţi sfârşeşte prin a descinde în perimetrul Caransebeşului.

Eşecul lui Foriş este în mare parte condiţionat de o ambianţă istorică mai mult decât neprielnică, dar şi de perseverenţa cu care el ştie să-şi atragă infinit mai lesne noi adversari decât noi susţinători. Agresivitatea lui faţă de comuniştii închişi îl pune în

conflict cu elita partidului, căci în închisori se aflau pe atunci cei mai de vază activişti ai mişcării clandestine. În plus, spre deosebire de el, şeful acestora îşi formase o echipă care, cu puţine accidente, îi va rămâne fidelă până la moarte.

Foriş nu-şi creează relaţii tensionate numai cu vechii militanţi închişi, ci şi cu cei aflaţi încă în stare de libertate. Animozitatea lui faţă de această ultimă categorie reiese din felul în care el distribuie atât sancţiunile, cât şi rolurile. Atunci când nu îi demască, la fel ca şi Ceauşescu după 1965, el îi înlătură sistematic pe reprezentanţii vechii gărzi din funcţiile importante pe care aceştia le exercitau, înlocuindu-i cu colaboratori tineri şi anonimi, care nu apucaseră să dobândească nici experienţa activităţii ilegale, nici prestigiul personal aferent. Atunci când îi promovase în cele mai înalte poziţii de conducere, Petrea Nicolae şi Constantin Carp încă nu împliniseră 30 de ani, vârstă abia depăşită de mâna lui dreaptă, Victoria Sârbu, şi de Nicu Tudor, secretar al CC şi agent al Siguranţei confirmat. Procedeul nu este practicat de primii doi succesori ai lui Foriş – Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej –, fiind reluat în schimb cu infinit mai multă abilitate de Ceauşescu. Îndepărtarea vechii gărzi nu pare să-i intereseze pe cei care şi-au câştigat autoritatea personală înainte de a fi numiţi în funcţia supremă, ci pe cei care îşi edifică autoritatea pe temelia acestei numiri. Obiectivul real al manevrei: consolidarea autorităţii precare a noului secretar general.

Ca şi Ceauşescu, apelând la această manevră, Foriş se lăsa călăuzit de nestăpânitele sale capricii, dar şi de considerente politice cât se poate de serioase. În persoana vechilor militanţi erau înlăturaţi posibilii veleitari, actorii care, în virtutea trecutului şi experienţei lor, ar fi putut încerca să ia locul noului numit şi chiar să se achite mai bine decât el de responsabilităţile funcţiei; prin efectul retrogradării, acestor oameni li se limita accesul la comunicarea publică şi deci posibilităţile de a evoca episoade dezavantajoase din trecutul noului secretar general, cunoscute de ei în mod direct ori indirect; prin promovarea celor tineri, autoritatea în partid nu mai poate avea decât o singură sursă: ea nu se dobândeşte, ci este conferită de secretarul general; acesta nu se rezumă să distribuie autoritatea politică în partid – el o şi gradează, întărind-o, diminuând-o sau anulând-o. Destituirea şi adeseori demascarea unor activişti de prestigiu creează o stare de insecuritate în întregul aparat, sporindu-i docilitatea.

Incitarea de către Foriş a conflictului cu cei din închisori reprezintă astfel un front al ofensivei dezlănţuite de el împotriva vechii gărzi.

Activiştii aflaţi în clandestinitate sunt uniţi, în viziunea lui Foriş, prin culpa comună a fracţionismului, după el păcatul cel mai răspândit printre membrii miniaturalului partid al cărui conducător absolut se doreşte. Foriş aduce tot felul de inovaţii în moravurile partidului, nu însă şi pe aceea a temerii obsesive de fracţionism, care avea o statornică tradiţie în această organizaţie.

De-a lungul celor două decenii de clandestinitate, PCR nu a reuşit nici să-şi sporească numărul de membri, nici să împiedice angajarea lor în nesfârşite lupte intestine, justificate prin aceleaşi obscure motivaţii. Aderenţii partidului păreau la fel de neintegrabili în această confrerie ca şi în societatea pe care îşi propuneau să o revoluţioneze. O consecinţă a acestei inaptitudini era, la scară istorică, bizara asociere dintre imobilismul subdezvoltării şi instabilitatea şefilor. Motivele pentru care Cominternul, acreditat să-i numească, îi selecta numai dintre minoritari erau la fel de neclare ca şi cele datorită cărora, fără a le lăsa timp să domolească gâlcevile dintre fraţi, proceda rapid la înlocuirea lor. Până a apuca să pacifice taberele în luptă, mereu noii secretari generali izbuteau să

le ridice chiar împotriva lor. Aceste interminabile conflicte purtau în jargonul specific denumirea de „lupte fracţioniste", a căror evaluare retrospectivă nu dădea dreptate nici uneia dintre părţi. Amintind de disputele teologice, toate grupurile în luptă se prevalau de unul şi acelaşi scop, codificat în acelaşi jargon sub expresia „apărarea liniei partidului", metafora aspirând să confere precizie geometrică unui item căruia i s-au atribuit de-a lungul timpului cele mai diferite identităţi. În ciuda motivaţiilor politice, polemicile degenerau în atacuri personale, ciocnirile înverşunate formau o atmosferă de intoleranţă reciprocă, fără a-şi pierde însă integral substanţa politică. Adversarii se gratificau cu tot felul de acuzaţii, începând cu cea de fracţionism, căreia Foriş îi aduce însă modificări notabile. În retorica lui, formula „linia partidului" nu mai deţine o pondere semnificativă, iar purtătorii fracţionismului nu mai sunt trataţi ca simpli adversari politici, ci ca provocatori strecuraţi în rândurile partidului de Siguranţă. Foriş a fost cel dintâi secretar general căruia contestatarii săi din interiorul partidului nu i-au imputat erorile de orientare, ci înregimentarea în organismele represive ale statului.

Acuzatorilor lui de afară secretarul general le replica prin două învinuiri incompatibile: că de fapt ei sunt cei care se află în slujba Siguranţei şi care se dedau la acţiuni fracţioniste. Incompatibilitate evidentă, căci purtătorul fracţionismului este un comunist rătăcit, în timp ce agentul Siguranţei este un anticomunist. Abstracţie făcând de această confuzie crucială, Foriş pare să înţeleagă prin fracţionism orice obiecţie adusă secretarului general. Infailibilitatea acestuia nu ar constitui numai o înzestrare personală, ci şi un atribut al funcţiei care i-a fost conferită tocmai ca o recunoaştere a acestei înzestrări. Nerecunoaşterea infailibilităţii lui reprezintă, prin urmare, un act de fracţionism pentru că nu îl contestă numai pe el, ci şi funcţia care i-a fost încredinţată.

Revenind la arestarea grupului UTC, Scrisoarea-apel oferea o mostră a acestei apărări totodată incoerentă şi agresivă: „Siguranţa a lansat prin agentul provocator Natansohn din nou zvonul despre «provocatorii din CC». Provocatorii hitlerişti Meţiu, Pavel şi Ronea Peisacovici împroşcau din nou veninul lor că «provocatorii din CC au dat pe activiştii tineretului». Pentru acoperirea greşelilor lor grave conspirative, a lipsei totale de vigilenţă şi control, a luptei criminale fracţioniste – ei toţi au luat în braţe manevra siguranţei" (Scrisoarea-apel, pp. 34-35). Printre „provocatorii hitlerişti" ale căror nume sunt menţionate se află o evreică, soţia fostului conducător al Comitetului judeţean de partid Ilfov, Petre Gheorghe, demascat la rândul său cu aceeaşi vehemenţă de Foriş, apoi condamnat la moarte şi executat, şi doi ceferişti, vechi militanţi ai partidului, dintre care unul – Pavel – va ajunge ministru de Interne în anii '50. Siguranţa nu infirma acuzaţiile debitate de Foriş numai prin executarea lui Petre Gheorghe, ci şi prin condamnarea lui Ion Meţiu.

După Foriş, fracţionismul, ca denigrare a secretarului general, se propagă prin contaminare. Astfel, cei din închisori nu îl atacă pentru că ar avea propriile lor motive, ci pentru că preiau această atitudine de la contestatarii lui de afară, cum ar fi, de exemplu, amintitul grup al celor trei. „Sub presiunea calomniilor mârşave ale provocatorilor hitlerişti (banda lui Meţiu) şi a fracţioniştilor (Stanca, Traian) – continuă Scrisoarea-apel –, vechi activişti ca tov. X [Gheorghiu-Dej], M [probabil Teohari Georgescu], Ms [probabil I. Chişinevschi – toţi trei în conducerea celulei de la Caransebeş] cad în braţele duşmanilor partidului" (*ibidem*, p. 35). Metafora nu are nimic în comun cu realitatea, căci şefii menţionaţi, departe de a-i cădea în braţe lui Meţiu ajuns la Caransebeş, îl supun unei stricte şi inexplicabile izolări. O altă diferenţă ciudată de tratament: în textul său,

Foriş nu specifică numele reale ale celor care, închişi fiind, nu ar risca nimic, dar le indică în schimb pe ale celor care, aflaţi în clandestinitate, sunt astfel deconspiraţi. Păstrând tăcerea asupra executării lui Petre Gheorghe şi dând jalnica explicaţie a unui *quid pro quod* pentru arestarea lui Meţiu, el îl situează pe acesta în fruntea duşmanilor săi, de care Gheorghiu-Dej nu purta decât vina de a se fi lăsat amăgit. Netemeinicia acestei ierarhizări va ieşi la iveală după nici şase luni, când nu Meţiu, ci Gheorghiu-Dej va organiza destituirea şi arestarea secretarului general.

Între iniţiatorul şi victima acestei „lovituri de partid" domneşte şi o inegalitate a acuzaţiilor reciproce. Primul pare dispus a-i trece celui de-al doilea cu vederea toate păcatele, afară de unul: acela de a fi devenit agent al Siguranţei; dimpotrivă, al doilea este gata să-i reproşeze celui dintâi orice păcat, afară de unul: acela de a fi agent al Siguranţei, învinuire prea greu de crezut în cazul unui personaj întemniţat de peste zece ani. Păstrând acelaşi sens, inegalitatea trece din sfera învinuirilor în cea a măsurilor practice. Deşi sever limitată, starea de libertate îi lăsa lui Foriş mult mai multe posibilităţi de a acţiona contra lui Gheorghiu-Dej decât îi lăsa acestuia starea de detenţie. Totuşi, cel care acţionează nu este secretarul general liber, ci contestatarul lui închis, acţiune care, după ieşirea din detenţie, va lua forma asasinatului. Mitea Neciu (şoferul lui Pantiuşa Bodnarenko) avea să-l ucidă pe Foriş zdrobindu-i craniul cu o rangă, fără să fi auzit că, numai cu puţini ani înainte, Ramon Mercader se folosise de acelaşi procedeu pentru a-l asasina pe Troţki. Nici una dintre cele două abominabile crime nu dovedeşte vinovăţia victimei, iar în cazul lui Foriş, nici inocenţa ei. De altfel, spre deosebire de Mercader, pentru Neciu, acest aspect nu prezenta nici un interes – tot ce-l interesa era să se achite de ordinul primit. Ca şi acuzaţia, nici execuţia nu constituie proba peremptorie a vinovăţiei. Tot ce se poate lua în considerare este posibilitatea ca acei care au pronunţat condamnarea să fi fost convinşi de vinovăţia viitoarei victime, convingere al cărei temei nu este însă consemnat în nici un document cunoscut până în prezent. Sigură în legătură cu acest sângeros episod este unicitatea până în acel moment a destinului lui Foriş, întâiul secretar general al PCR ucis de subalternii săi – întâiul, dar nu şi ultimul.

Dintre toate disfuncţiunile acestui conflict, cea mai gravă a constituit-o faptul că el reprezenta un răspuns cu totul inadecvat dat ambianţei înconjurătoare. Absorbit în certuri intestine, Partidul Comunist uita de războiul care avea să pecetluiască pe termen lung viitorul ţării şi al omenirii. Secretarul general nu împiedica angajarea partidului într-o bătălie contra *Wehrmacht*-ului numai abătându-i atenţia în altă direcţie, ci şi teoretizând inoportunitatea unei astfel de activităţi. Arestat pentru rolul jucat înainte de 1944, fostul secretar al CC Nicolae Petrea declara în 1952: „Astfel Foriş spunea în acelaşi timp că la noi nu s-ar putea organiza o mişcare de partizani şi o mobilizare a maselor în susţinerea luptei împotriva maşinii de război hitleriste deoarece, spre deosebire de alte ţări, ţara noastră nu a fost ocupată de nemţi prin război" (Declaraţia lui Petrea Nicolae din 27 octombrie 1952, Dosar 40.002, vol. 55, p. 142). Pentru exemplificare, declaraţia aminteşte că, sub pretextul unei adânci conspirativităţi, Foriş a interzis în 1943 comitetului judeţean să ia legătura cu un grup de tineri care fabricaseră cu mijloace proprii explozibil pentru a-l folosi împotriva trupelor germane de ocupaţie.

Predecesorul lui Petrea în conducerea „resortului de sabotaj de război" în Capitală a fost încă din 1941 croitorul Melinte Petre, informator al Siguranţei din 1940 – deci dinaintea instalării lui Foriş în funcţia de secretar general. Ca responsabil cu organizarea rezistenţei, Melinte a ajuns în contact cu grupul alcătuit din inginerul Paneth, Ada

Marinescu şi doctorul Kornhauser, care pregăteau o acţiune de sabotaj. Din dispoziţia Siguranţei, el a păstrat legătura cu acest grup până în momentul trecerii la faza operaţională. În noiembrie 1941, el a pus la cale întâlnirea, pe strada Cernăuţi, dintre Ada Marinescu şi un alt informator, ceferistul Valache, căruia ea i-a predat „sticluţa cu trinitroglicerină ce urma să fie pusă la osiile vagonului de la garniturile de marfă care făceau transporturi militare" (Declaraţia lui Ion Taflaru, fost şef al Siguranţei statului, din 25 februarie 1963, Dosar cabinet 541, p. 56). A urmat arestarea, condamnarea şi executarea întregului grup.

Un alt moment semnificativ al eforturilor depuse de Foriş pentru a evita implicarea PCR în mersul războiului este consemnat tot de Nicolae Petrea, într-un raport prezentat de el în primăvara lui 1944. Din acest document detaliat reiese că autorul raportului fusese cooptat în septembrie 1943 într-o comisie specială, condusă de I. Rangheţ, având misiunea de a organiza sabotarea maşinii de război hitleriste. Este descrisă o activitate considerabilă, neconfirmată însă de alte surse, în care ar fi fost angrenate peste 50 de persoane: tăierea unor cabluri telefonice militare, sabotaje pe căile ferate, defectarea unor utilaje la Uzinele Malaxa şi Lemetru. La sfârşitul lui noiembrie 1941, Emil Bodnăraş (de formaţie ofiţer) depune un „proiect de organizare a muncii militare". Spre deosebire de precedentele, este primul plan de acest gen elaborat pentru PCR de un profesionist – ceea ce nu-l scuteşte de obiecţiile neprofesioniştilor din „comisia specială". Limitat la Foriş, Victoria Sârbu, soţia şi tehnica lui, la Iosif Rangheţ şi Nicolae Petrea, acest for, cu o componenţă atât de îndoielnică, discută planul în absenţa celui care l-a întocmit, descoperindu-i tot felul de neajunsuri, ca de exemplu:

„– munca de război nu a fost făcută după scrisoarea tov. 21 [Foriş] din decembrie – proiectul are un caracter abstract" – apoi:

„a. Substituie munca centrală a partidului.

b. Aparatul militar apărea ca un organism dezlegat de partid.

c. Organismul militar era promovat cu un instrument pentru preluarea puterii de către proletariat.

d. Nu ţine cont de colaborarea cu alte grupuri de rezistenţă armată create de opoziţie" (Dosar 40.002, vol. 73, p. 133).

Chiar şi numai din aceste câteva precizări rezultă că orice acţiune cu caracter militar iniţiată de PCR trebuia să se conformeze instrucţiunilor consemnate într-o scrisoare a secretarului general; la numai câteva luni de la constituire, comisia specială prezintă raportul unei activităţi surprinzător de bogate, care totuşi nu a produs nici un ecou şi deci nu a fost continuată la fel de intempestiv; descrierea unora dintre cele mai importante acţiuni se distinge prin lipsa datelor, de pildă: „echipele au făcut nişte sabotaje pentru deraierea trenurilor" (*ibidem*, p. 152), fără a se specifica unde, când, cu ce mijloace, cu ce efecte, cu ce pierderi, care erau echipele, ce contramăsuri au luat autorităţile etc. În sfârşit, raportul foloseşte numerele de cod ale diverşilor activişti implicaţi dar, într-un mod cu totul inutil şi de neînţeles, şi numele lor legale: 105 (Bodnăraş), 62 (Rangheţ), 25 (Pârvulescu), 82 (Koffler) etc. Şi se încheie prin formula: „Cu salutări tovărăşeşti, N. Petrea (Sorin [probabil numele conspirativ al autorului])".

Proiectul lui Bodnăraş nu este respins numai în şedinţa comisiei speciale, ci şi printr-o scrisoare a lui Foriş, pe care Rangheţ, în dezacord cu obiecţiile, nu-şi îndeplineşte misiunea de a i-o transmite adresantului.

Potrivit acestor informaţii, cu siguranţă incomplete, în legătură cu intenţiile de organizare a sabotajului, care impuneau cea mai strictă conspirativitate, circulau spre sfârşitul lui 1941 nu mai puţin de patru documente scrise: un proiect, două scrisori ale secretarului general şi un amplu raport (din care doar capitolul IV, extras din arhive, se întinde pe circa şapte pagini convenţionale dactilografiate). Dintre aceste patru înscrisuri unul singur încerca să răspundă imperativelor situaţiei: proiectul lui Bodnăraş. Scrisorile lui Foriş erau inutile, conţinutul lor putând fi la fel de bine comunicat pe cale verbală, în timp ce raportul lui Petrea nu era orientat spre pregătirea acţiunilor viitoare, ci spre relatarea celor trecute, presupuse a fi avut loc.

Obiecţiile menţionate la proiectul lui Bodnăraş nu pornesc de la exigenţele practice ale unor eventuale acţiuni viitoare, ci de la teama de a vedea aceste acţiuni sustrăgându-se controlului de partid. Pentru Foriş, mai presus de angajarea PCR în încleştarea istorică hotărâtoare părea să fie grija lui de a preîntâmpina orice atingere adusă propriei supremaţii în ierarhia de partid. Consecinţele acestei îngrijorări se remarcă atât în improductivitatea comisiei speciale, cât şi în instabilitatea componenţei ei. „În loc de muncă pozitivă – încheie concluziv raportul lui Petrea – noi ne-am ocupat cu discuţii interminabile pentru a convinge pe tov. Bodnăraş de greşelile sale. Tov. Rangheţ din cauza atitudinii sale a fost scos din comisia specială care a trecut sub directa conducere a tov. Foriş" (*ibidem*, p. 134). Ceva mai târziu, şef al comisiei este pus Constantin Pârvulescu şi astfel organismul înfiinţat pentru a ghida activitatea militară a partidului schimbă în trei luni trei şefi, dedicându-se îndeosebi polemicii cu unicul ofiţer de carieră, al cărui proiect îl respinge fără a-l înlocui. Dintre criticile care i se aduc există una care se evidenţiază prin conotaţiile ei ironic-consolatoare: absenţa unor măsuri de coordonare cu activităţile militare iniţiate de partidele de opoziţie. După cum se ştie însă, nu numai minusculul Partid Comunist, dar nici marile partide care guvernaseră în perioada interbelică nu s-au arătat interesate în crearea unei mişcări populare de rezistenţă. Intenţii de colaborare pe acest plan nu par să se fi aflat în centrul tratativelor pentru constituirea Frontului Unic Muncitoresc sau a Frontului Patriotic – alianţa dintre Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal, Partidul Social Democrat şi Partidul Comunist – nici după înlăturarea lui Foriş.

Învinuindu-l că este agent al Siguranţei, vechii militanţi, şi îndeosebi cei de la Caransebeş, îi aduceau secretarului general o acuzaţie pe cât de gravă, pe atât de greu demonstrabilă. În schimb, afirmaţia că el împiedicase implicarea partidului în lupta contra ocupanţilor se sprijinea pe dovezi irefutabile. Şi tocmai din problema atitudinii faţă de război Foriş avea să facă un cap de acuzare împotriva celor închişi, începând cu cei de la Caransebeş.

Nu numai poziţia faţă de război a fost o motivaţie a conflictului, ci şi conflictul a fost o motivaţie a poziţiei faţă de război. Este ceea ce susţine apropiatul colaborator al lui Foriş din acei ani, Nicolae Petrea, în declaraţia lui, deja citată, din 1952: „Provocarea conflictelor de către Foriş în interiorul partidului, conflicte ce surveneau unul după altul, ocupând aproape întreaga perioadă a războiului, antrenarea activiştilor în discutarea acestor conflicte a constituit una din formele prin care Foriş a sabotat organizarea luptei împotriva maşinii de război hitleriste" (27 octombrie 1952, *ibidem*, p. 142). Considerate cu circumspecţia de rigoare, asemenea declaraţii subliniază că în epoca respectivă principalele energii ale comuniştilor din România nu erau îndreptate spre lupta împotriva ocupanţilor sau a dictaturii antonesciene, ci spre lupta PCR împotriva PCR. Foriş ţinea partidul în afara războiului, divizându-l şi învrăjbindu-l.

Convingerea lui că, dincolo de numeroasele învinuiri pe care i le aducea, prin acest conflict Gheorghiu-Dej urmărea pur şi simplu să-i ia locul avea să fie pe deplin confirmată. Deşi îndreptăţită, suspiciunea lui, degenerată într-o veritabilă obsesie, omitea un aspect cardinal: din punctul de vedere al intereselor PCR, chiar şi onest fiind, Foriş a fost un secretar general în mod strident necorespunzător, ceea ce nu s-ar putea susţine despre Gheorghiu-Dej. Poate că principalul avantaj al celui din urmă l-a reprezentat priceperea lui de a-şi forma o echipă statornică, indefectibilă şi experimentată, contrastând cu vocaţia celui dintâi de a-şi învenina relaţiile cu mai toţi cei de al căror sprijin nu se putea dispensa. Ajuns în preajma epilogului, conflictul opune un actor însingurat unuia secondat de o echipă omogenă, gata să-l susţină fără preget.

4. Arestarea

a. Preludiu agitat

Conducerea celulei de la Caransebş nu se putea rezuma să constate că Ştefan Foriş devenise un „duşman al partidului" în fruntea căruia fusese numit. O asemenea sentinţă se cerea continuată prin cel puţin două linii de acţiune: dovedirea acestei vinovăţii şi dislocarea vinovatului din poziţia în care nu avea ce să caute. Cu totul improductivi pe prima linie de acţiune, iniţiatorii condamnării s-au arătat în schimb infatigabili pe cea de a doua: vina a rămas nedovedită, dar sancţionarea ei a parcurs toate treptele posibile – înlăturarea, izolarea, punerea sub starea efectivă de arest şi, în cele din urmă, anihilarea fizică a prezumtivului vinovat. Menţinerea unui duşman în funcţia de secretar general al partidului risca să ducă partidul la degenerare sau la distrugere. Totuşi, între pronunţarea verdictului şi trecerea la primele măsuri represive s-au scurs aproape doi ani şi jumătate. Considerabil în circumstanţele date, acest lung interval nu a prilejuit nici o revizuire a sentinţei, nici renunţarea la proiectatele măsuri represive.

Ceea ce rămâne este neîndoielnic lentoarea, la originea căreia se puteau afla diferite cauze. Cea mai evidentă pare condiţia de captivitate a principalilor protagonişti pentru care prioritatea absolută o păstra, firește, obiectivul propriei supravieţuiri. Datorită aceleiaşi condiţii a detenţiei, mijloacele logistice la care virtualii pedepsitori ai lui Foriş puteau avea acces erau atât de precare, încât îi puneau în imposibilitatea de a acţiona la sute de kilometri distanţă, sub starea de asediu, fără a fi descoperiţi de Siguranţă. Un alt factor susceptibil să frâneze trecerea la acţiune era nevoia de a o legitima, justificând-o prin probe mult mai concludente decât cele de care dispuneau în momentul pronunţării sentinţei. Neputând fi obţinute, asemenea probe au continuat să fie căutate şi atunci când nu mai puteau avea decât o rezonanţă retroactivă, adică după înlăturarea şi chiar după asasinarea fostului secretar general.

Acuzatorii lui nu i-au putut dovedi vinovăţia nici măcar atunci când, deveniţi stăpâni ai statului, aveau la îndemână toate mijloacele pentru a descoperi ceea ce căutau. Executarea operaţiei mai întâmpina un obstacol: verdictul pronunţat de cei din Caransebeş nu a provocat reacţii de susţinere formală în afara închisorii, din partea unor cercuri de partid. La Caransebeş, secretarul general fusese condamnat de o instanţă de partid constituită: biroul celulei. Nici o instanţă de partid din afară nu a emis ulterior vreo hotărâre comparabilă, în această zonă Foriş neavând de înfruntat decât contestatari cu titlu personal. Echipa lui Gheorghiu-Dej nu a izbutit – sau nu a dorit – să înjghebe un front unit al celor dinăuntru şi al celor din afară pentru răsturnarea secretarului general.

Semnalul acţiunii l-a dat hazardul, prin ivirea unui actor care întruchipa substitutul personalizat al acestei unificări ratate : Emil Bodnăraş, în acelaşi timp fruntaş al echipei de la Caransebeş şi beneficiar al unei neobişnuite puneri în libertate de către autorităţile dictaturii militare.

Calea care l-a dus pe fostul ofiţer la acest rol nu a fost câtuşi de puţin rectilinie. Mai întâi a fost intervenţia hazardului sus-menţionat, care l-a transferat din categoria restrânsă a deţinuţilor politici în cea generală a cetăţenilor de rând. După începerea războiului, cei cărora le expira osânda, în loc să fie lăsaţi liberi, erau internaţi în lagăr. Această ilegalitate uzuală, care îl adusese şi pe Gheorghiu-Dej la Târgu-Jiu, nu i s-a aplicat însă lui Emil Bodnăraş. Eventualitatea improbabilă a unei asemenea abateri nu a fost însă neglijată, dar prima misiune dată fostului ofiţer nu era aceea de a-l aresta pe Foriş, ci de a pregăti evadarea lui Gheorghiu-Dej. Toate acestea se petreceau în 1943, perioadă în care expira nu numai pedeapsa lui Bodnăraş, dar şi a lui Ceauşescu. Conform unor informaţii incontrolabile, posibilitatea implicării acestuia în acţiunile care se puneau la cale nu ar fi fost nici ea neglijată. Sursa acestei informaţii a fost generalul Pintilie, organizatorul şi cel dintâi şef al Securităţii, împreună cu care stătuse la Caransebeş, pe care îl întâlnisem în anii '80 cu speranţa că-l voi putea determina să facă unele mărturisiri. Cu acest prilej, am susţinut că încă din închisoare Gheorghiu-Dej îi crease lui Ceauşescu aureola viitorului moştenitor. Argumentul meu : preferinţa evidentă a fostului ceferist, apărută la un moment dat, de a-şi petrece cea mai mare parte a timpului său de plimbare în interminabile convorbiri cu fostul ucenic cizmar. Răspunsul lui Pintilie : frecvenţa acestor discuţii nu se datora unui interes special pentru persoana lui Ceauşescu, ci pentru şansa teoretică a punerii lui în libertate. În cursul acelor lungi colocvii, Gheorghiu-Dej l-ar fi instruit pe Ceauşescu în vederea eventualei lui participări la arestarea lui Foriş. Potrivit acestei versiuni, fiul Scorniceştilor, care după venirea lui la putere dezavuase arestarea lui Foriş, se aflase printre posibilii ei organizatori şi, în orice caz, fusese la curent cu pregătirea ei.

Eventuala instruire a lui Ceauşescu nu este pomenită de alte surse. La instruirea lui Bodnăraş se referă Miron Constantinescu, într-un articol publicat îndată după 1944, plasând în mod eronat la Caransebeş întâlnirea decisivă cu Gheorghiu-Dej, care avusese loc la Târgu-Jiu, şi afirmând că tema centrală a discuţiilor nu ar fi constituit-o arestarea lui Foriş, ci răsturnarea lui Antonescu. Inexactitatea privind subiectul acelor discuţii pare a se datora mai puţin unei erori, cât unei încercări deliberate de mistificare. Ea semnalează începuturile campaniei menite să acrediteze ideea că actul istoric de la 23 august 1944 nu s-a datorat grupului format în jurul tânărului monarh, ci Partidului Comunist Român, şi nu partidului reprezentat de Lucreţiu Pătrăşcanu, ci aceluia al lui Gheorghiu-Dej, prin emisarul său inginerul Ceauşu, numele sub care Pătrăşcanu îl indrodusese pe Bodnăraş la Palat.

O dată liber, fostul spion sovietic se putea adresa în primul rând familiei, celor doi fraţi, dintre care unul era agronom, profesie pe care a exercitat-o până la capăt, iar celălalt fotograf, Manole, mai interesat de politică, viitor preşedinte al Comitetului pentru Cultură Fizică şi Sport (CCFS) şi ambasador la Tirana. Acestora li s-a adăugat destul de repede mult mai tânăra activistă Florica Munzer, care, deşi căsătorită cu Radu Mănescu, închis la Caransebeş, va deveni prietena intimă, iar mai târziu soţia proaspătului revenit din închisoare. Primul loc în care acesta s-a stabilit a fost Brăila, unde şi-a înjghebat o întreprindere comercială.

b. Ambiguităţi costisitoare

Felul cum Bodnăraş a petrecut acest an crucial, care l-a purtat din poarta închisorii bănăţene în casa conspirativă a secretarului general şi apoi la Palatul Regal, este consemnat chiar de el în ianuarie 1960. Relatarea, destinată arhivei, trebuia să ţină seama de un fapt esenţial: ea putea fi verificată de un alt martor – Gheorghiu-Dej – încă în viaţă, aflat la apogeul puterii. Meritul principal al respectivelor declaraţii este acela de a reduce obscuritatea care învăluie un act cu profunde consecinţe pentru istoria următoarelor decenii: înlăturarea de către Gheorghiu-Dej a primului lider de partid care îi periclita accesul la funcţia supremă, episodul Foriş deschizând o serie care va continua cu înlăturarea lui Pătrăşcanu şi a Anei Pauker.

Aşa cum avea să recunoască mai târziu în calitate de deţinut, fostul şef al poliţiei politice, Eugen Cristescu, autorităţile îl lăsaseră liber pe Bodnăraş cu scopul de a descoperi ce legături va încerca să stabilească. Un om cu trecutul fostului spion nu putea ignora probabilitatea unei asemenea explicaţii a liberării lui. Cu toate acestea, el va veni în Capitală şi va lua un şir de contacte prin care va ajunge surprinzător de repede chiar la Foriş. Această legătură, care nu avea nimic de-a face cu misiunea primită, s-a înjghebat, precizează Bodnăraş, din iniţiativa secretarului general, care îl chemase la el prin intermediul unui anume Apetru, probabil o confuzie cu Nicolae Petrea, unul dintre tinerii recent promovaţi în conducerea partidului. Foriş şi-a întâmpinat oaspetele adresându-i „reproşuri blânde" pentru că nu căutase legătura cu partidul. Cei doi nu păreau să se fi cunoscut înainte, ineditul întâlnirii nefiind de natură să faciliteze comunicarea dintre ei. Cu toate acestea, relaţia lor nu s-a mărginit la o întâlnire episodică. Secretarul general îi adresa viitorului său temnicer frecvente convocări cărora acesta le răspundea cu o inexplicabilă – şi neexplicată – scrupulozitate. Nu de puţine ori oaspetele era reţinut şi peste noapte, una dintre vizitele lui – în iunie 1943 – prelungindu-se pe durata a două zile. „Marius [numele conspirativ al lui Foriş] – îşi aminteşte Bodnăraş – mă chema destul de des la el, la două săptămâni, maximum la trei săptămâni, mă chema, mă ţinea câte o zi la el. Avea obiceiul să te ţină toată noaptea, să te culce în aceeaşi cameră cu el, el făcea cafelele, fuma şi tot fuma şi tot povestea" („Arhivele secrete comuniste", *Adevărul*, 8 septembrie 1998). Venind vorba despre consumul exorbitant de cafea – marfă de lux în anii de război –, Bodnăraş sugerează în trecere relativul belşug asigurat acelei clandestinităţi. Legat de acest aspect, el remarcă şi rolul ancilar al tinerilor nou-promovaţi, de pildă: „Sorin [numele conspirativ al aceluiaşi Nicolae Petrea], secretarul Capitalei, nu avea altă treabă decât de fiecare dată să aducă cafea, un pacheţel cu halva, mărfuri de contrabandă" (*ibidem*).

Stăruinţa lui Foriş de a cultiva relaţia cu Bodnăraş contrasta izbitor cu propensiunea lui excesivă spre izolare. Întâlnirile nu aveau forma unui colocviu, ci a unui monolog. Discursul amfitrionului se referea la probleme generale, abia după un timp el începând să-i înfăţişeze musafirului diverse proiecte de organizare, ca şi cum l-ar fi consultat. Multă vreme tematica acestei logoree nu s-a îndreptat spre subiectul care îi stătea la inimă: conflictul cu grupul lui Gheorghiu-Dej, căruia interlocutorul său îi aparţinuse, dacă nu cumva continua să-i aparţină. Şi mai târziu, „crezând că m-a prelucrat în suficientă măsură ca să-mi destăinuiască... că el a pregătit un document, asta era forma în care mergea la compromitere, că Gheorghiu-Dej desfăşoară o activitate fracţionistă în lagăr, că a izolat închisorile şi lagărul de partid" (*ibidem*).

Pare limpede că prin asiduitatea acestor întâlniri secretarul general încerca să provoace o defecţiune în echipa principalilor săi adversari, atrăgându-l de partea sa pe singurul membru proeminent al respectivului grup cu care avea posibilitatea să discute în mod direct. Perpetuând această legătură, el părea infinit mai motivat decât preopinentul său. Fragila libertate a lui Bodnăraş era riguros limitată de două condiţii inflexibile : mai mult decât probabila lui supraveghere de către poliţia politică ; şi obligaţia de a-şi subordona întreaga activitate pregătirilor pentru evadarea lui Gheorghiu-Dej. Frecventele lui apariţii în casa din strada Iuliu Tetrat contraveneau flagrant ambelor condiţii. Relaţia cu Foriş avea un preambul care în nici un caz nu putea fi omis : demascarea secretarului general de către conducerea de la Caransebeş, despre care este greu de imaginat că fusese întreprinsă fără participarea sau măcar ştirea lui. Stabilind o legătură durabilă cu un persoanj atât de suspect, în loc să se ferească de supraveghetorii săi poliţieneşti, fostul spion le venea pur şi simplu în întâmpinare. În felul acesta, Bodnăraş nu se expune unui inutil risc major numai pe sine, ci şi misiunea căreia ar fi trebuit să-i servească întreaga lui activitate. Interesul lui pentru legătura cu Foriş prevalează asupra interesului pentru misiunea primită – dovadă placiditatea cu care ia act de atacul deschis al gazdei sale împotriva lui Gheorghiu-Dej.

Până a ajunge să-l critice în faţa lui pe Gheorghiu-Dej, părând că îl ia drept confident sau chiar consultant, secretarul general i s-a plâns vizitatorului de mulţi dintre rarii săi colaboratori şi îndeosebi de Rangheţ, pe atunci responsabilul departamentului militar al PCR. „Foriş – menţionează Bodnăraş în aceeaşi declaraţie – vorbea mereu că Rangheţ nu corespunde, că are o atitudine şovăitoare" (*ibidem*). După repetate remarce de acest fel, într-o zi secretarul general i-a prezentat oaspetelui său un plan de reorganizare a departamentului militar comportând următoarele măsuri :

a. Înlăturarea lui Rangheţ de la şefia departamentului militar, dar menţinerea lui provizorie într-o nebuloasă poziţie de adjunct ;
b. Preluarea şefiei departamentului de către Bodnăraş ;
c. Numirea în funcţa de veritabil şef adjunct al departamentului a lui Constantin Pârvulescu, vechi militant cu care Bodnăraş se cunoscuse în închisoare.

Acordul pe toată linia exprimat de acesta din urmă sună destul de bizar pentru a-l determina chiar şi după două decenii să îi caute o motivaţie, prezentată astfel în mărturia sa deja citată : „Eu, bucuros că în sfârşit am dat de o legătură serioasă, secretarul general al partidului, fac raport lui Gheorghiu-Dej". Acordul său nu rămâne însă verbal, el trece imediat la acţiune : prin intermediul Victoriei Sârbu, intră în legătură cu Pârvulescu, după care elaborează un proiect pentru reorganizarea departamentului militar al PCR. Fostul spion se plasează astfel în două roluri incompatibile, făcând parte concomitent şi din grupul celor care vor să-l disloce pe Foriş din poziţia de secretar general, şi din aparatul folosit de acesta pentru a-şi consolida respectiva poziţie.

Potrivit aceleiaşi relatări, în paralel cu aceste activităţi, el conspiră împreună cu ambii săi adjuncţi împotriva secretarului general, confirmând astfel temerile acestuia faţă de vechile cadre. Selecţia operată de Foriş ilustrează flagrant incapacitatea lui de a cunoaşte oamenii cu care lucrează : Bodnăraş, Pârvulescu şi Rangheţ, numiţi de el în fruntea departamentului militar, vor forma şi conducerea provizorie aleasă de Gheorghiu-Dej să-l înlocuiască după ce va fi arestat.

Incapacităţilor secretarului general le corespund cele ale ocazionalului său partener, atât de impermeabil la absurditatea poziţiei în care s-a lăsat împins, încât îi raportează

totul adevăratului şef, mutat între timp de la Caransebeş la Târgu-Jiu. Sistemul de comunicare funcţionează impecabil, aşa încât atât raportul, cât şi mesajul de răspuns le parvin în scurtă vreme respectivilor destinatari. „Ce primesc de acolo [de la Târgu-Jiu] – povesteşte fostul ofiţer – este un dezastru... Pe scurt: Regretăm foarte mult că nu ai respectat indicaţiile primite. Te rog să încetezi orice fel de preocupare în legătură cu planul de care ţi-am vorbit, să-ţi vezi de treabă. Noi încetăm orice fel de legături!" Concomitenţa celor două roluri incompatibile este depăşită prin reacţia drastică a vechii lui echipe care, eliminându-l din rândurile ei, îl lasă exclusiv în tabăra lui Foriş.

Seninătatea cu care expertul în ale spionajului se lasă manipulat de acaparatorul său amfitrion din strada Iuliu Tetrat rămâne totuşi mai puţin aberantă decât candoarea cu care îşi motivează acest comportament. Datoria de a avea încredere nelimitată în secretarul general chiar şi după ce acesta fusese demascat ca demn de cea mai nelimitată neîncredere reprezintă o concepţie pe care el nu o repudiază nici în depoziţiile lui retrospective din 1960. Numai impactul aceleiaşi motivaţii poate explica incidentul de gravitate maximă petrecut în cursul primei lui vizite la Foriş. Amintitelor „reproşuri blânde" pe care i le adresează acesta pentru că nu venise să i se prezinte Bodnăraş le dă un răspuns descris de el, în 1960, după cum urmează: „Eu, văzându-mă în faţa secretarului general al partidului, i-am spus lui Marius: ascultă, eu trebuie să-ţi explic de ce n-am luat legătura, pentru că am primit sarcina să mă ocup de evadarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej". Expertul în tehnicile spionajului militar încalcă astfel o regulă elementară a oricărei activităţi conspirative: el dezvăluie existenţa unui proiect secret în faţa unei persoane care nu urmează să participe în vreun fel la realizarea lui. Livrarea acestei informaţii nu este însă inoportună numai din acest considerent, ci în primul rând pentru că persoana în chestiune a fost denunţată ca agent al organelor de represiune şi pentru că iniţiatorul acestui denunţ nu este nimeni altcineva decât prezumtivul beneficiar al proiectului de evadare. În lumina acestor premise care nu-i puteau fi necunoscute, informându-l pe Foriş, Bodnăraş informa Siguranţa că Gheorghiu-Dej îşi pregătea evadarea a cărei organizare îi fusese atribuită chiar lui.

Tâlcurile incidentului nu se opresc însă la acest aspect, fără îndoială crucial. Un alt aspect, totuşi demn de atenţie, îl constituie faptul că la aflarea ştirii despre proiectata evadare Foriş nu are nici un comentariu. El nu se miră, ca şi cum nu ar fi fost o noutate, nu cere detalii, nu se interesează de stadiul pregătirilor şi, îndeosebi, nu oferă, aşa cum ar fi fost firesc, sprijinul partidului, operaţia presupunând o dublă organizare, din interiorul şi din exteriorul locului de detenţie. Nu există semne că această ciudată lipsă de reacţie l-ar fi intrigat pe viitorul inginer Ceauşu, deşi ea ar fi fost susceptibilă să ridice diverse întrebări, ca de pildă: dorea oare Foriş ca viitorul său înlocuitor să evadeze?

Nu se pot cita fapte cunoscute care să sugereze că procedând în acest fel Bodnăraş ar fi fost ghidat de rele intenţii. Tot aşa însă, nu există date din care să reiasă că el i-ar fi mărturisit respectiva gafă celui care era cel mai direct expus să pătimească de pe urma ei. De altminteri, în evocările lui din 1960, memorialistul nu asumă nici această imprudenţă ca pe o gafă. Evaluarea incidentului nu poate omite unele dintre posibilele lui efecte care nu au avut loc. În ipoteza că Foriş ar fi transmis informaţia Siguranţei, devine inexplicabil de ce aceasta nu l-a arestat pe organizatorul proiectatei evadări şi mai ales de ce, după trecerea unui an, evadarea lui Gheorghiu-Dej de la Târgu-Jiu s-a

desfăşurat cu succesul cunoscut. Coroborată cu indiscreţia lui Bodnăraş din 1943, evadarea lui Gheorghiu-Dej din 1944 suscită îndoieli legitime cu privire la temeinicia acuzaţiilor aduse fostului secretar general.

Fără să fi avut această intenţie, prin simpla sa inacţiune, Foriş l-a ajutat astfel pe Gheorghiu-Dej să evadeze. Fără a fi sesizat acest paradox, fidel propriilor sale resentimente, Gheorghiu-Dej nu va proceda la răsplătirea lui Foriş, ci va ordona întâi arestarea şi apoi asasinarea lui.

c. O întâlnire decisivă

La Caransebeş, comunistul care se bucura de cea mai mare autoritate după Gheorghiu-Dej nu era camaradul său de proces şi de celulă, Chivu Stoica, pe cât de primitiv, pe atât de morocănos, nici Teohari Georgescu, a cărui rotunjime ridicolă suporta anevoie gravitatea cu care se „rostogolea" pe lungile culoare, nici Chişinevschi, cu stilul său afectat şugubăţ, formulă monotonă de disimulare, şi cu atât mai puţin Ceauşescu, mai curând nebăgat în seamă - ci Bodnăraş. Impresia produsă de acesta nu se datora trecutului său cu totul special, potrivit rânduielilor locului prea puţin cunoscut, ci interferenţei a trei factori: ţinuta lui marţială combinată cu o remarcabilă distincţie - până şi zeghea o purta cu eleganţă; respectul evident pe care îl inspira direcţiei penitenciarului în calitatea sa de reprezentant cvasioficial al organizaţiei; şi îndeosebi la fel de evidenta prietenie dintre el şi Gheorghiu-Dej. Erorile prăpăstioase comise de el în legătură cu Foriş nu pot fi atribuite unei presupuse sincope intervenite din partea lui în această prietenie. Cea mai bună dovadă: felul cum reacţionează la mesajul prin care Gheorghiu-Dej îl anunţă că rupe relaţiile cu el şi că îi retrage misiunea de a-i pregăti evadarea. Bodnăraş ar fi putut profita de acest prilej pentru a se dedica departamentului militar pentru care, ca ofiţer de carieră, era firesc să aibă un viu interes, ori ar fi putut chiar să abandoneze orice activitate politică subversivă, punând capăt existenţei pline de riscuri pe care aceasta le implica. După propria-i descriere, reacţia lui a fost însă cu totul alta: „Deci un şir de elemente mi-au dat sentimentul că am de-a face cu un om necinstit, cel puţin, şi să înţeleg prudenţa tovarăşului Gheorghiu-Dej şi a celorlalţi tovarăşi, care au mers până la a rupe orice legătură cu mine prin faptul că am luat legătura cu Marius [Foriş] şi atunci am stăruit mai mult ca să mă explic. Au hotărât să mă cheme la Târgu-Jiu şi tovarăşul Gheorghiu a organizat această întâlnire".

Întrevederea, de însemnătate crucială, a avut loc în august 1943, anticipând cu exact un an răsturnarea dictaturii militare a lui Antonescu. Doi adversari notorii ai acestui regim, unul aflat în captivitate, celălalt sub prezumtiva supraveghere strictă a organelor de urmărire, izbutesc să aibă o lungă consfătuire conspirativă pe care nici un incident nu o va împiedica să ajungă la bun sfârşit. Toate personajele prevăzute de scenariul întâlnirii se găsesc în momentul potrivit la locul potrivit, acţionând conform rolului convenit. Coordonarea mişcărilor lor evită desincronizările, pe parcurs nu intervin acte de indiscreţie sau delaţiune. Aparent, este o intersectare întâmplătoare: doi bolnavi ajunşi pe paturile unui spital provincial - întâlnirea petrecându-se sub oblăduirea jandarmilor prezenţi acolo pentru a o împiedica să aibă loc.

Bondăraş descinde în jurul orei 14 la Târgu-Jiu, în arşiţa amiezii de vară, sub înfăţişarea unui negustor brăilean venit pentru afaceri. Conformându-se cu stricteţe programului, criza de apendicită nu întârzie să se producă exact la ora când medicii îşi făceau siesta la casele lor, singurul reprezentant al corpului sanitar prezent în spital fiind

asistenta de serviciu pe nume Maria. Profesionistă cu experienţă, constatând starea serioasă a pacientului, Maria decide să-l interneze imediat, dar singurul pat liber se află în camera unde zace izolat şi păzit de jandarmi un bolnav adus din lagăr. Trecând peste protestele acestuia, căruia nu-i convine vecinătatea cu un negustor suspect, şi peste severele restricţii administrative care condiţionează orice internare de avizul unui medic, Maria îl echipează pe comerciantul brăilean cu halatul de rigoare, îi pune gheaţă şi îl instalează în camera unde turbulentul pensionar al lagărului continuă să vocifereze. Dintr-un motiv sau altul, contravizita îi ocoleşte ; spre seară, după aducerea cinei şi distribuirea medicamentelor, jandarmul de schimb se retrage cu discreţie, permiţând începerea lungii convorbiri dintre cei doi, care va dura toată noaptea şi va atinge următoarele puncte :

1. Explicaţiile oferite de vizitator pentru a calma aprehensiunile provocate de relaţiile cu Foriş. Cunoaşterea acestor relaţii la Târgu-Jiu arată că mişcările lui Bodnăraş în Capitală se desfăşurau sub o dublă supraveghere : a Siguranţei statului şi a propriilor lui camarazi aflaţi în captivitate, cea din urmă părând în acest caz mai temeinică decât prima. În relatările sale din 1960, Bodnăraş nu spune mai nimic despre argumentele de care s-a folosit pentru a se disculpa. Singura precizare concretă se referă la faptul că deşi îl frecventa pe Foriş, el lucra de fapt cu Mihai (Rangheţ), care era un om cinstit, apreciere cu care s-a declarat de acord şi interlocutorul său. Dintr-o simplă omisiune, ori poate dintr-un alt motiv, el nu invocă în acelaşi scop şi numele lui Constantin Pârvulescu, pe vremea acelor relatări preşedinte al comisiei de control a Comitetului Central.

Oricare ar fi fost argumentele aduse, ele sunt până la urmă acceptate de fostul ceferist, dar nu într-un mod care să excludă orice echivoc. Este clar că el revine asupra hotărârii de a rupe legăturile cu fostul ofiţer ; este clar că el admite să colaboreze cu acesta în continuare ; este clar că el îi retrage misiunea de a pregăti propria sa evadare, trasându-i o altă misiune ; nu este clar dacă această schimbare de misiune se datorează unei reconsiderări a situaţiei politico-militare sau unor virtuale rezerve privind fidelitatea vechiului său amic.

Oricum, faptul că Gheorghiu-Dej îşi ia libertatea să accepte pe loc pledoaria vizitatorului dovedeşte autoritatea lui practic nelimitată asupra organizaţiei de partid din lagăr, analoagă sub acest aspect celei din închisoare. Trecând dintr-un loc de detenţie în altul, viitorul secretar general îşi schimbă ambianţa umană, nu însă şi poziţia politică – oricine ar fi membrii organizaţiei, el rămâne liderul ei suprem. O regulă nescrisă, printre ai cărei rari contestatari s-a aflat, în răstimpul scurtei lui şederi la Târgu-Jiu, Lucreţiu Pătrăşcanu.

2. Gheorghiu-Dej îl absolvă pe Bodnăraş de pregătirea evadării, încredinţându-i o altă misiune : înlăturarea lui Foriş. Schimbarea de proiect nu are caracterul unei substituţii, ci al unei rocade. Gheorghiu-Dej nu spune : renunţ să evadez, ci afirmă : în acest moment, cel mai important lucru pe care îl avem de făcut nu este evadarea mea, ci înlăturarea lui. Cel puţin pentru uzul falsului bolnav de apendicită, schimbarea de agent semnifică o schimbare de priorităţi, lui rămânându-i satisfacţia că se va ocupa de cea mai importantă.

Acest punct al discuţiei de la Târgu-Jiu este redat astfel în depoziţia din 1960 : „Adică momentul numărul 1 : înlăturarea lui Marius şi toată conducerea lui burgheză. Să las evadarea, acum nu evadarea ne interesează. Principalul este clarificarea în conducere".

Formula vagă: „clarificarea în conducere" poate fi citită în sensul că pentru a fi înlocuit – ţinta vizată de evadare –, Foriş trebuie în prealabil înlăturat.

3. Planul de acţiune pentru realizarea acestui ultim obiectiv formează capitolul de departe dominant al discuţiei. Modul de realizare a acţiunii eclipsează cu totul motivarea ei. Singura referire clară a depoziţiei lui Bodnăraş la acest aspect este observaţia atribuită lui Gheorghiu-Dej după care „ieşirea din război nu va putea să aibă loc decât prin luptă, pentru că avem de-a face iată cu ce situaţie, ce trădători". Unica motivaţie menţionată este, prin urmare, un simplu epitet, dar de gravitate maximă.

Mărturia citată aminteşte trei variante de plan. „Ipoteza naivă propusă de Rangheţ, sprijinită de Bodnăraş, dar respinsă de cei din Târgu-Jiu, de a se recurge la persuasiune, şi anume de a vorbi deschis cu Foriş, uite, tu nu te pricepi, faci greşeli şi acum dă-te la o parte, facem o nouă conducere şi mergem înainte." Raţiunile pentru care această variantă i-a displăcut lui Gheorghiu-Dej nu sunt specificate. O altă variantă, desemnată prin denumirea benignă „planul de eliberare a lui Foriş", dezbătută pe cât se pare anterior, printr-un schimb de scrisori, ia în considerare procedeele cele mai puţin benigne: „internarea în spital" – probabil arestarea – şi „operarea" – probabil lichidarea fizică. În 1943, eventualitatea suprimării secretarului general reprezenta un mijloc al cărui scop era înlăturarea lui; în 1946, survenind după ce fusese înlăturat, realitatea suprimării lui nu mai serveşte nici un scop. Varianta adoptată se baza pe faptul că Foriş nu cunoştea şi nici nu putea pretinde să cunoască legăturile pe care spionajul sovietic la păstrase cu Bodnăraş după înapoierea lui în ţară. Prevalându-se de această situaţie specială, el urma să pretindă că decizia înlăturării lui Foriş din funcţia de secretar general fusese transmisă de Moscova prin această misterioasă legătură. Pentru a înţelege evenimentele care au urmat, subliniază declaraţia, „trebuie aşezat în centru întrevederea de la Târgu-Jiu. Aici s-a clarificat în câteva ore tot ce este de făcut... Tovarăşul Gheorghiu-Dej, când am venit acolo, el, practic, avea conturate liniile mari ale acţiunii". Premisa acestei variante rezidă în ipoteza că spionajul sovietic are o competenţă nelimitată în problemele interne ale partidelor comuniste din celelalte ţări. Dacă această ipoteză ar fi fost cu totul implauzibilă, Bodnăraş nu i-ar fi supus-o lui Gheorghiu-Dej, ori Gheorghiu-Dej nu ar fi acceptat-o, ori amândoi s-ar fi înşelat închipuindu-şi că Foriş nu o va respinge – dar nici una dintre aceste posibile rezistenţe nu s-a manifestat.

4. Pe lângă relaţiile cu fostul spion sovietic şi misiunile care îi erau atribuite s-ar fi discutat, potrivit depoziţiei, şi numeroase probleme politice de ordin general: „Unitatea de acţiune a clasei muncitoare: FUM [Frontul Unic Muncitoresc]; găsirea soluţiei cu social-democraţii; frontul partidelor democrate, ce denumire îi vom da; acţiunea de ieşire a României din război; crearea de forţe armate, de formaţii de luptă proprii; sabotajul maşinii de război; infiltrarea în armată; câştigarea armatei, a patrioţilor. Deci acolo s-au cristalizat, în această discuţie cu tov. Gheorghiu-Dej, cele două planuri de acţiune; pentru 4 aprilie şi pentru ceea ce urma să vină – 23 august". Această aglomerare de deziderate nu are nimic în comun cu un plan. Scopul ei este acela de a acredita versiunea ignorată până şi de propaganda de partid, conform căreia lovitura de stat din 23 august 1944 ar fi fost pusă la cale de cei doi lideri comunişti în cursul întâlnirii lor clandestine de la Târgu-Jiu şi că arestarea lui Foriş la 4 aprilie acelaşi an ar fi reprezentat condiţia *sine qua non* pentru înfăptuirea respectivei lovituri. O conexiune între cele două date există numai în măsura în care prin cea din urmă este avută în vedere perioada

evadării lui Gheorghiu-Dej. Într-adevăr, arestarea lui Foriş valida sensul fundamental al evadării care era acela de a netezi drumul fostului ceferist spre funcţia de secretar general. Interesul prioritar pentru arestarea lui Marius nu înlocuia interesul constant pentru evadarea lui Gheorghiu-Dej, ci îl exprimă în acel moment sub această formă. Nu evadarea urma să faciliteze arestarea, ci arestarea avea să legitimeze evadarea, şi tocmai de aceea trebuia să se producă înaintea ei. Pentru ca viitorul secretar general să-şi poată dobândi o libertate fertilă, secretarul general în funcţie trebuia să şi-o piardă pe a lui. Sfera libertăţii în clandestinitatea PCR era prea îngustă pentru a-i cuprinde pe amândoi.

d. Răpirea unui secretar general

Ştefan Foriş nu este singurul secretar general al unui partid comunist care să fi fost arestat de către propriii săi subordonaţi. Asemenea situaţii au avut de înfruntat, de pildă, şeful partidului polonez, Władyslaw Gomułka, la sfârşitul anului 1947, sau Rudolf Slánský, secretarul general al Partidului Comunist din Cehoslovacia în 1952.

Originalitatea arestării lui Foriş decurge mai ales din particularităţile contextului. Pe când în cele două exemple menţionate iniţiativa arestării a aparţinut Kremlinului, arestarea lui Foriş a fost decisă şi pregătită exclusiv din interior, aşa cum avea să sune sloganul patriotic al PCR şi PMR din anii '60: „fără nici un amestec din afară". La Varşovia şi la Praga, operaţia a fost întreprinsă de partide care deţineau întreaga putere în stat, pe când autorii arestării de la Bucureşti se aflau într-o dublă clandestinitate: faţă de autorităţi şi faţă de conducerea propriului lor partid; în primele două cazuri, executantul nemijlocit al acţiunii, cel puţin sub aspect formal, nu este partidul, ci poliţia politică, de unde şi recursul la procedee aparent legale, în vreme ce arestarea lui Foriş, cu desăvârşire lipsită de asemenea proceduri, păstrează aparenţa a ceea ce şi este în realitate: o lovitură pusă la cale de o conjuraţie; arestarea lui Gomułka este efectivă, dar pe deplin reversibilă – ea nu se încheie numai prin punerea sa în libertate, ci şi prin recuperarea poziţiei din care fusese dislocat; arestarea lui Slánský este ireversibilă – ea se încheie prin împuşcarea sa; arestarea lui Foriş este echivocă, având caracterul de domiciliu forţat, intermitentă, el fiind rând pe rând eliberat şi rearestat după 23 august 1944, şi pe termen lung ireversibilă, luând cu adevărat sfârşit numai prin lichidarea sa fizică, neprecedată de o farsă juridică, precum în cazul lui Slánský – ori în cel al lui Ceauşescu, după aproape jumătate de secol. Deci pe când Slánský a fost executat, Foriş a fost asasinat.

Planul schiţat la Târgu-Jiu preconiza modalitatea arestării, nu şi data când urma să aibă loc. Această dată nu a fost aleasă, ci impusă de împrejurări aleatorii. La originea acestor împrejurări pare să fi stat proiectul de reorganizare a departamentului militar elaborat de Bodnăraş.

După spusele fostului ofiţer, la începutul anului 1944, în relaţiile lui cu secretarul general se iviseră două surse de tensiune. Una, transparentă, consta în acest proiect faţă de care Foriş avea numeroase obiecţii. „În această chestiune – subliniază relatarea – noi am avut o divergenţă serioasă." Conform aceluiaşi document, obiectul central al divergenţelor l-ar fi constituit tactica pe care ar fi trebuit să o urmeze formaţiunile organizate de departamentul militar. Aici se configura o dispută tipic stalinistă, în care autoritatea politică ţine să-şi subordoneze competenţa profesională, ei confruntându-se în legătură cu tactica unei lupte pe care nu izbutesc să o pornească.

Cealaltă sursă de tensiune o reprezintă activitatea tot mai amplă desfăşurată de Bodnăraş fără ştirea sau împotriva secretarului general care părea să-i stârnească unele bănuieli. „La 1 ianuarie 1944 – declară fostul ofiţer în continuare – noi [el şi Rangheţ] eram bine lămuriţi şi anul nou ne-a găsit împreună. Foriş nu mai avea control. Eu deţinând atâtea legături, aveam maşină, cu Rangheţ ne puteam mişca fără controlul lui Foriş." Reiese că înainte de a fi fost formal înlăturat, secretarul general fusese practic neutralizat, redus la elementele decorative ale funcţiei lui. Pe fondul acestei deteriorări de fapt a poziţiei sale, Foriş convoacă pe neaşteptate o şedinţă la care, în afară de Bodnăraş şi de el însuşi, mai participă soţia lui, Victoria Sârbu, Sorin – pe numele lui adevărat Nicolae Petrea –, apoi Pârvulescu şi Rangheţ. Deşi şedinţa este programată pentru 30 martie, acest grup eterogen, care nu reprezintă nici o instanţă, este adunat încă din seara precedentă. A doua zi de dimineaţă, relatează Bodnăraş, după ce deschide şedinţa „fără multă introducere, Foriş pune problema lui Spătaru, adică a mea. Că Spătaru este în divergenţă cu linia politică, că Spătaru nu este de acord în ceea ce priveşte acţiunea de război a partidului şi că deci Spătaru – el a întocmit un document – urmează să fie schimbat". În jurul orei 10 se ia o pauză, de care Bodnăraş profită pentru a se sfătui cu Pârvulescu şi Rangheţ. Cei trei convin că ofensiva lansată de secretarul general pune în pericol planul arestării lui şi că deci prima secvenţă a planului trebuie pusă instantaneu în mişcare. Potrivit celor stabilite la Târgu-Jiu, aceasta însemna activarea efectivă a legăturii lui imaginare cu GPU (viitorul KGB). Pentru a pregăti momentul decisiv, Bodnăraş îi strecurase în trecere unele aluzii la o asemenea eventualitate lui Foriş, care nu reacţionase în nici un fel. Contând astfel pe avantajele unei pregătiri prealabile, după pauza şedinţei din 30 martie Spătaru îl anunţă confidenţial pe Marius că previzibila legătură şi-a făcut apariţia şi că l-a convocat pentru ziua de 3 aprilie. Iată scena petrecută după pauza şedinţei, în descrierea lui Bodnăraş: „Mă duc şi îl caut pe Foriş. El bea o cafea. Zic: tovarăşe Marius, trebuie să fac o comunicare. El pe noi ne-a adus seara în casă, el a venit în cursul nopţii, noi nu l-am văzut, deci faptul că nu i-am comunicat seara era justificat. Trebuie să-ţi fac o comunicare. Scurt, că n-am avut timp să ţi-o fac, dar nu mi-ai dat timp, ai intrat imediat cu tema Spătaru: mi-a venit legătura. Serios? Zic: da, şi în 3 aprilie mi-a cerut să vin la întâlnire şi vreau să-ţi cer părerea ce fac. Cum? te duci la legătură. Zic: bine, mă duc, dar pe urmă... Ai să raportezi şi o să vedem ce faci. Zic: bine şi când să vin. Imediat a doua zi. Şi o cheamă pe Mira: ce avem noi, avem ceva programat? Pe 4 aprilie seara să fiu la el".

Executarea planului este astfel precipitată, dar nu din voinţa protagoniştilor lui, ci datorită unei iniţiative neprevăzute a secretarului general. După ce în 1943 se străduise – şi reuşise – să şi-l apropie pe Spătaru, la începutul lui 1944 el se decide brusc să-l îndepărteze. În măsura în care această schimbare izvorăşte şi din neînţelegerile privitoare la problemele militare, stăruinţa lui Bodnăraş asupra acestui punct se dovedeşte a fi fost contraproductivă în raport cu obiectivul central. Treaba fostului ofiţer nu era să demonstreze secretarului general propria-i competenţă în chestiuni militare, ci să pregătească arestarea acestuia. Inabilă pare să fi fost nu doar angrenarea lui exagerată în această dispută, ci şi disimularea acţiunilor desfăşurate de el pe cont propriu, care ar fi putut trezi unele bănuieli. Oricum, aceasta era evoluţia faptelor, şi înlăturarea lui Foriş de către Bodnăraş risca să fie împiedicată de înlăturarea lui Bodnăraş de către Foriş.

Sub presiunea acestui risc, reacţia celor trei complotişti este promptă şi, din punctul de vedere al scopului principal, adecvată. Prin anunţul convocării de către legătura

misterioasă şi al datei – atât de apropiate – când întâlnirea va avea loc, utilizarea ficţiunii care stă la baza întregului plan intra în faza operaţională. Primul rezultat obţinut, hotărâtor în acea situaţie, este renunţarea – cel puţin pentru moment – la înlăturarea lui Spătaru. Nu se pot lua măsuri punitive împotriva cuiva căruia, chiar în acele zile, Moscova îi reînnoieşte semnele unei încrederi de mult câştigate. După acea pauză providenţială şedinţa este prin urmare reluată, ocupându-se de cu totul alte probleme, ca şi cum despre abaterile lui Spătaru de la linia partidului nici nu ar fi venit vorba.

Incertitudinile lui Foriş privind felul cum este văzut de Kremlin după trei ani de la numire îl împinseseră să-i izoleze pe soţii Filipescu şi să nu folosească radioemiţătorul adus de aceştia pentru a restabili contactul. El nu avea însă cum să evite contactul pe care GPU voia să-l reactualizeze cu unul dintre vechii săi agenţi, mai ales în situaţia în care acesta din urmă dădea semne că este gata să răspundă la apel. Totodată, temerile secretarului general nu puteau decât să sporească la auzul precizării lui Spătaru că, după cum a înţeles, mesajul anunţat s-ar referi la probleme serioase. În ciuda acestor sumbre premoniţii, Marius se comportă cu un calm aparent, încurajat şi de viclenia întrebării lui Spătaru dacă să se prezinte la întâlnire. Spătaru se preface că îl consultă pe Marius, care, dintre toţi cei de faţă, se consultă cu propria-i soţie. De acord cu aceasta, el îi cere fostului spion să-l informeze asupra întâlnirii cât mai grabnic, adică a doua zi după desfăşurarea ei. Marius şi Mira nu au cum să ştie că, grăbind informarea, grăbesc momentul arestării lor.

Fictiva legătură permanentă a lui Bodnăraş cu GPU; sosirea fictivă; transmiterea mesajului fictiv – toate acestea formează un lanţ de ficţiuni care se vor transforma în realitate prin înlăturarea lui Foriş la data fixată de el însuşi.

e. Operaţia

Între momentul când, silit de împrejurări, Spătaru îi comunică lui Marius data întâlnirii şi momentul când urmează să-i raporteze cele aflate nu rămân decât patru zile, un interval extrem de scurt, dar care aduce schimbări semnificative în contextul politico-militar: pentru prima oară de la începutul războiului din Est, trupele sovietice înaintează pe teritoriul României; prin declaraţia lui Molotov din 2 aprilie, Moscova îşi afirmă disponibilitatea de a negocia încheierea unui armistiţiu cu Bucureştiul; şi chiar în ziua aleasă de Foriş pentru a primi raportul lui Bodnăraş, 4 aprilie, aviaţia occidentală va efectua întâiul bombardament masiv asupra Capitalei. Devine tot mai clar că evenimentele evoluează accelerat spre o situaţie care îi va conferi Partidului Comunist Român, independent de insignifianţa lui reală, un rol politic major. Iminenţa acestei metamorfoze nu face decât să sublinieze în ochii adversarilor lui Foriş caracterul de urgenţă al îndepărtării lui, operaţie indispensabilă în vederea pregătirii partidului pentru noul rol pe care istoria i-l va oferi.

Clarificând detaliile tehnice ale operaţiei într-un răstimp atât de comprimat, conspiratorii nu omit totuşi ipoteza că Marius ar putea încerca să opună rezistenţă. Scenariul întocmit de ei prevedea, în consecinţă, ca o echipă înarmată, dirijată de Rangheţ, să descindă la 20 de minute după Spătaru la locul întrevederii acestuia cu secretarul general. Aici intervenea însă o complicaţie serioasă, întrucât acest loc nu fusese indicat celor interesaţi. Nu era vorba de o măsură excepţională, ci de o regulă uzuală: cei chemaţi de Foriş nu erau avertizaţi unde va avea loc întrevederea. Ei erau contactaţi de

unul dintre tehnicii secretarului general – Mira sau Romeo –, care le dădea întâlnire pe o stradă unde venea cu un taxi. Aici tehnicul îl lua în primire pe cel convocat, împreună cu care se suia în maşina partidului, garată la mică distanţă, şi astfel ajungeau amândoi la locul ales de secretarul general. Conspiratorii nu puteau încerca să afle adresa necunoscută atrăgându-şi complicitatea unuia dintre tehnici mai întâi fiindcă nu ştiau care dintre cei doi va fi trimis la întâlnire şi în al doilea rând fiind convinşi că Mira i-ar fi divulgat imediat, neputând fi siguri nici de disponibilitatea lui Romeo. Pentru a ieşi din acest unghi mort, protagoniştii conspiraţiei s-au oprit în cele din urmă la o soluţie cinematografică. Oricine va fi tehnicul, Spătaru se va prezenta la întâlnire urmărit pe ascuns de propria lui maşină, pe care o scăpase de rechiziţionare achitând o taxă de 1.000 de lei pe lună, la volanul căreia se va afla propriul său şofer, pe nume Matei. Acesta va însoţi discret maşina care avea să-i transporte pe cei doi pasageri : tehnicul şi Spătaru, va repera casa în care aceştia vor intra, de aici se va duce la adresa unde îl aştepta o mică echipă de oameni înarmaţi sub comanda lui Rangheţ, îi va da adresa şi acesta se va duce cu o altă maşină în casa unde, între timp, Spătaru îl va fi anunţat pe Marius că este destituit. Durata acestor peregrinări trebuia cât de cât sincronizată cu ritmul în care se desfăşura drama destituirii. Înscrierea tuturor mişcărilor într-un grafic aproximativ era serios stânjenită de haosul care cuprinsese străzile Bucureştiului după bombardament. Determinarea acestei durate depindea cu atât mai mult de distanţa dintre casa în care va avea loc înfruntarea Spătaru – Marius şi casa în care aşteptau Rangheţ şi echipa lui. Stabilirea acestei case s-a făcut printr-un fel de calcul probabilistic. Pentru a decide locul unde va primi raportul lui Spătaru, Marius putea alege dintr-un număr limitat de case conspirative, ale căror adrese erau în genere cunoscute de către cei interesaţi : casa unde aştepta Rangheţ trebuia deci să se găsească la o distanţă medie de cât mai multe dintre acestea. Alegerea, pe cât se pare întemeiată, a căzut pe o casă din cartierul Filantropia, strada Carol Knappe.

Scenariul atât de migălos imaginat s-a poticnit încă de la prima secvenţă. Tehnicul care l-a contactat pe Spătaru a fost Romeo, în orice caz preferabil Mirei, dar fie din cauza bombardamentului, fie din altă cauză, el a venit la locul întâlnirii fără nici o maşină, ceea ce l-a pus pe şoferul Matei în situaţia neprielnică de a urmări doi pietoni. După cum se putea prevedea, drumul nu a fost lung, adresa aleasă de secretarul general fiind situată în Parcul Domeniilor, o casă de oameni sărmani – gazda, mamă a cinci copii, al cărei soţ lucra la poştă.

La sosirea lui Spătaru şi a lui Romeo, în casă se găseau Marius şi Mira. După vreo jumătate de oră, dintr-o cameră alăturată avea să-şi facă apariţia şi Koffler, a cărui prezenţă Marius nu i-o semnalase şi nici nu i-o putuse explica oaspetelui său. Începutul întrevederii provoacă o a doua perturbare a scenariului. La vederea celor doi nou-veniţi Marius nu se precipită, aşa cum ar fi fost firesc, să afle cât mai repede ce noutăţi aducea mesajul Moscovei, ci porneşte împreună cu Romeo un lung travaliu de triere a corespondenţei aduse de acesta, lăsându-l pe Spătaru să aştepte ca pe jăratic. Această paranteză neprevăzută riscă să arunce în aer sincronizarea cu echipa lui Rangheţ, programată să apară la circa 20 de minute după începerea întrevederii, deci nu înainte, ci după ce Bodnăraş îl va fi încunoştinţat pe Foriş că este destituit, când s-ar putea manifesta eventualele lui reacţii violente.

Marius are aerul că prelungeşte dinadins convorbirea cu Romeo, spre exasperarea lui Spătaru, redus la rolul de spectator pasiv al interminabilei scene parazitare, fără să ştie

că această perturbare este într-un fel corectată de cea care are loc la numai câţiva metri de el. După sosirea tuturor celor aşteptaţi, gazda, înfricoşată, încuie uşa de la intrare şi stinge toate luminile care se puteau vedea din stradă. Rangheţ soseşte împreună cu echipa, după grafic, la adresa comunicată de şoferul Matei. Aici găseşte însă poarta încuiată şi casa învăluită în întuneric, deduce că locul întrevederii a mai fost schimbat o dată în ultima clipă şi se retrage. Înăuntru trierea corespondenţei continuă, dar după un sfert de oră se aude din nou zgomotul unei maşini care opreşte în faţa porţii. Convinsă că e Siguranţa, gazda are un acces de isterie, Marius dă şi el semne de nelinişte, iar Spătaru, sigur că în clipele următoare echipa lui Rangheţ îşi va face apariţia, iese din pasivitate, îi expediază pe Mira şi pe Romeo în altă încăpere, rămâne numai cu Foriş în cameră şi, în momentul când este gata să treacă la fapte, se aude din nou zgomotul maşinii, de astă dată îndepărtându-se: în loc să-i vină în sprijin, echipa lui Rangheţ părăseşte teatrul operaţiunii pentru a doua oară. Abătându-se de la scenariu, destituirea secretarului general are loc astfel între patru ochi.

Presupusul mesaj adus de presupusa legătură la presupusa întâlnire luase forma materială a unui document scris, o hotărâre al cărei emitent nu era indicat, cuprinzând următoarele puncte (citat din depoziţie):

„1. Conducerea actuală încetează să mai funcţioneze pe data comunicării.
2. Se constituie o nouă conducere formată dintr-un grup de tovarăşi desemnaţi – şi
3. Toate legăturile urmează să fie predate, inclusiv cifrul conspirativ [numele şi casele conspirative], tovarăşului Spătaru şi vechea conducere se pune la dispoziţia conducerii desemnate".

Revelator pentru sistemul de valori care regla relaţiile între fruntaşii partidelor de tip stalinist nu este acest text, ci modul cum a fost prezentat, precum şi reacţia lui Foriş faţă de el.

Textul dă formă unei hotărâri a cărei primă particularitate rezidă în anonimatul instanţei aflate la originea ei. Hotărârea deţine o autoritate care nu decurge din cea a instanţei necunoscute, ci îi este atribuită de prezumtivii săi executori. Nici relatările lui Spătaru, nici alte surse accesibile nu conţin vreo aluzie care să sugereze că GPU, ori Kremlinul, ori Cominternul rezidual (autodizolvat formal în mai 1943) ar fi avut cu adevărat vreun amestec în adoptarea acestei hotărâri. Autoritatea care, pentru a se face ascultată, nu are nevoie să-şi precizeze sursa este o autoritate tipic mitologică. Instanţa autoritară nu are nevoie să-şi asume în mod formal identitatea, fiind identificată prin competenţa care îi aparţine în exclusivitate. Autoritatea textului decurge din autoritatea subtextuală a instanţei.

Documentul are funcţia prioritară de a consemna pedepsirea unui prezumtiv vinovat. Mecanismul acestui gen de măsuri operează prin interferenţa a trei factori: vinovatul, vina şi pedeapsa – documentul în chestiune fiind eliptic în privinţa celui de-al patrulea factor: pedepsitorul. Pe când pedepsitorul nu este pomenit sub nici o formă, vinovatul este menţionat prin sintagma „conducerea actuală", dar nu este numit. Astfel, în termenii acestei austerităţi textuale, purtătorul vinii nu este actorul vizat de fapt, ci o instanţă care, la rândul ei, asemenea actorului, nu are o identitate definită. Nomenclatorul oficial al ierarhiei de partid nu includea o instanţă care să fi purtat titlul de „conducere". Folosirea acestui termen îngroaşă echivocul, căci prin „conducere" se poate înţelege la fel de bine Comitetul Central, ori Birolul Politic, ori Secretariatul, ori un alt organism învestit cu responsabilităţi speciale – ori secretarul general. Documentul se abţine să

numească atât persoanele, cât şi instanţele cărora le revin, în această împrejurare, rolurile principale. El anunţă că cineva este pedepsit, dar nu menţionează cine şi de către cine.

De partea ei, vina nu este disimulată, ci ignorată cu desăvârşire. Textul nu încearcă nici să reproducă, nici să înlocuiască printr-un succedaneu listele crimelor abominabile cu care documente staliniste comparabile obişnuiesc să-i copleşească pe acuzaţi. Alături de acuzator şi de acuzat lipseşte şi acuzaţia. Singurul dintre factorii menţionaţi de care documentul nu face cu totul abstracţie este pedeapsa, dar şi ea mai curând sugerată de o manieră criptică decât indicată: „Conducerea actuală" nu este dizolvată, ori supusă unei sancţiuni statutare de rutină, ori destituită, ci pur şi simplu „încetează să funcţioneze".

Evitarea precizărilor nu este intermitentă, ci sistematică. O instanţă nedefinită înlătură, pentru motive nespecificate, un lider neidentificat, înlocuindu-l printr-un grup a cărui componenţă rămâne necunoscută, desemnat de aceeaşi ori de altă instanţă anonimă. Această retorică a impreciziei are două abateri – una de ordin cronologic, care indică momentul încetării mandatului, şi una de ordin personal: numele celui împuternicit să preia pârghiile de comandă. Spătaru este astfel purtătorul unui mesaj în care nu se menţionează decât un singur nume: al său – şi aceasta pentru a face cu desăvârşire clară promovarea lui de fapt şi pentru moment în poziţia supremă. În acest fel, potrivit respectivului document, spionajul sovietic numea în fruntea Partidului Comunist Român un spion sovietic, versiune pe care evenimentele ulterioare nu o vor confirma decât cu totul parţial. Fantezist în esenţa lui, documentul reproduce totuşi cu fidelitate echivocul stării de spirit în care se găsea atunci PCR, echivoc de care Bodnăraş ar fi avut cele mai bune şanse să profite – ceea ce nu pare să se fi întâmplat.

Răvaşul care îi este pus sub ochi nu îi dezvăluie lui Foriş nici motivele demiterii lui, nici identitatea celui sau celor care îi iau locul, dar cărora îl somează în schimb să li se subordoneze. Menită să preîntâmpine eventualele sale tentative de recuperare, somaţia va rămâne inutilă în urma arestării instantanee a secretarului general.

Bodnăraş îi prezintă acestuia textul redactat cu supleţe al destituirii lui într-un mod de factură opusă, care frizează precipitarea şi pe alocuri chiar brutalitatea. Cauza imediată: desfăşurarea secvenţei decisive a operaţiei nu corespunde scenariului dinainte pregătit, în fluxul căruia neprevăzutul introduce numeroase improvizaţii fortuite. La originea acestor derapaje se află enorma inabilitate a lui Rangheţ, care îşi plimbase echipa de oameni înarmaţi prin Bucureştiul răvăşit de bombe, între Filantropie şi Domenii, retrăgându-se de două ori la rând în faţa obstacolului ridicol al unei uşi încuiate. La cea de-a doua dintre aceste tentative, auzind motorul maşinii, Bodnăraş înţelege că, în conformitate cu scenariul, echipa înarmată a sosit şi că deci Foriş trebuie pus în faţa faptelor înainte ca ea să-şi facă apariţia.

Echipa lui Rangheţ putea avea diferite misiuni: să neutralizeze eventualele măsuri de rezistenţă pe care Foriş şi le-ar fi putut lua; să-l pună pe acesta, chiar sub raport numeric, într-o situaţie de inferioritate faţă de executorul degradării lui; să simplifice capitularea bănuitului agent intimidându-l; să-şi etaleze armamentul, fără a-l întrebuinţa, dându-i a înţelege că alternativa capitulării ar fi mult mai rea decât capitularea; să-i demonstreze secretarului general, îndeosebi prin prezenţa lui Rangheţ, că presupusa dorinţă de a-l înlătura nu vine numai de la Moscova, ci şi din interiorul partidului. Este puţin probabil ca echipa să fi avut în vedere şi executarea lui Foriş, deşi această variantă nu fusese omisă din planul pus la cale în cursul întrevederii de la Târgu-Jiu, iar panica provocată de bombardament oferea o ambianţă ideală unei acţiuni de acest gen. Dar toate

aceste posibilităţi îşi pierd urma o dată cu zgomotul motorului care, după ce vestise sosirea echipei, îi anunţa plecarea.

Rămas singur în această penibilă situaţie neprevăzută, Bodnăraş nu renunţă la acţiune, ci îşi continuă partitura. După ce aşteptase cu stoicism, fără să crâcnească, sfârşitul exasperantei trieri a corespondenţei, el iese brusc din aparenta inerţie cerându-le celor doi tehnici – Mira şi Romeo – să părăsească încăperea. În mod surprinzător, Marius nu intervine şi cei doi se supun fără vorbă acestui ordin perfect ilegitim. Deşi minoră, această iniţiativă îl transpune pe Spătaru în rolul celui care stabileşte regulile, rol pe care îl va păstra până la capăt. Prevalenţa lui faţă de secretarul general nu se mai bazează, aşa cum prevăzuse scenariul, pe numărul şi dotarea celor veniţi să îl asiste, ci pe preluarea iniţiativei.

Următorul său pas este crucial: el scoate din buzunar două obiecte incompatibile – textul pretinsei hotărâri transmise de Moscova şi propriul său pistol.

„Probabil am fost emoţionat – recunoaşte Bodnăraş în declaraţia sa –, am vorbit pe un ton mai aspru, am scos hârtia, am pus-o pe masă, am pus şi pistolul." Mica armă este în totală discrepanţă cu tonul conciliator al mesajului. Incompatibilitatea sare în ochi: pe când textul menajează aproape ostentativ persoana celui demis, pistolul o plasează, dimpotrivă, în faţa celei mai răspicate ameninţări. Gestul fostului ofiţer modifică întregul curs al operaţiei, care se desfăşoară acum în două registre strategice inarticulabile. Strategia textului are drept obiectiv un comun acord obţinut prin presiuni exclusiv verbale, pe când strategia pistolului îşi ia drept obiectiv capitularea fără condiţii, smulsă prin cea mai agresivă formă de constrângere. Nu ca obiect material, ci ca instrument potenţial, pistolul îndeplineşte în această secvenţă un triplu rol: din partea echipei lui Rangheţ, acela de a fi etalat în caz de necesitate – rol ratat; din partea lui Bodnăraş – etalarea lui fără ca o asemenea necesitate să se fi produs – rol exacerbat; şi din partea lui Foriş, care ori vine la o asemenea întâlnire fără pistol, ori nu răspunde gestului ameninţător printr-un gest similar, scoţând la iveală propriul lui pistol – gest refulat. Împotriva celei mai elementare logici a asasinatului politic, lichidării lui Foriş cu ajutorul pistoalelor în atmosfera de război îi va fi preferată uciderea cu ranga în condiţii de pace.

Revelator pentru moravurile înaltei ierarhii de partid nu este, în acest episod, numai comportamentul iniţiatorilor lui, ci şi felul de a reacţiona al personajului vizat. Considerată în sine, indiferent de implicaţiile ei morale, ideea unor comunişti deţinuţi de a-l răsturna pe şeful propriului lor partid presupunea o bună doză de imaginaţie, tot aşa cum realizarea ideii reclama o abilitate ieşită din comun. Autorii şi executanţii respectivului proiect s-au dovedit sensibil mai bine dotaţi în materie de imaginaţie decât de abilitate. La incoerenţa intrinsecă a scenariului pe care l-au conceput – elasticitatea textului *vs.* rigiditatea pistoalelor – s-au adăugat grave deficienţe operaţionale în realizarea lui. Cu toate acestea, proiectul a fost dus la bun sfârşit – succes paradoxal, datorat hazardului, perseverenţei dovedite de executorul nemijlocit şi mai ales uimitoarei lipse de rezistenţă a prezumtivei victime. Pus într-o situaţie-limită, personajul, cunoscut prin agresivitatea şi intoleranţa lui, nu schiţează nici cel mai vag gest de apărare. Amintind autoinculpările acuzaţilor în marile procese ale anilor '30 de la Moscova, resemnarea lui Foriş în acest moment de răscruce al biografiei lui politice evocă principiul bolşevic al unui predecesor celebru: nu poţi avea dreptate împotriva partidului (Lev Troţki). Înlocuind confruntarea prin capitulare, Foriş adoptă un comportament atât de favorabil demolatorilor lui, încât dă impresia că aceştia îl prevăzuseră şi îl aşteptaseră.

De-a lungul întregului episod, Foriş nu are decât o singură iniţiativă, care nici ea nu reprezintă un gest de apărare activă, ci unul de amânare: întâietatea pe care o dă trierii corespondenţei împreună cu Romeo. El nu recurge la această intervertire a ordinii pentru că operaţia tehnică de rutină l-ar fi interesat mai mult decât ameninţătorul mesaj transmis de la Moscova, ci pentru că, neputându-se apăra de această ameninţare, prefera să întârzie cât mai mult revelarea gravităţii ei. Marius venea la această întrevedere de care se temea cu o profundă pregătire negativă şi fără nici o pregătire logistică. De la alegerea casei – o ambianţă în orice caz mai puţin familiară decât apartamentul din strada Iuliu Tetrat unde locuia – până la suita de care se înconjurase, nimic nu sugerează că el şi-ar fi luat vreo măsură specială de precauţie. El venise însoţit numai de Mira şi Koffler, furnizorul de bani, pe care îl va ţine tot timpul ascuns într-o cameră alăturată, şi îl mai aştepta pe Romeo, a cărui fidelitate va ceda de la prima încercare. Foriş sugerează confu[illegible]care îl stăpâneşte exprimând ipoteza aberantă că Moscova a cerut Washingtonului să bo[illegible]ardeze Bucureştiul tocmai în acea zi pentru a da şi mai multă greutate mesajului programat să-i parvină concomitent.

La auzul zgomotului de motor de la a doua descindere ratată a lui Rangheţ, Bodnăraş îl linişteşte pe Foriş asigurându-l că nu sunt oamenii Siguranţei, dar îl nelinişteşte şi mai mult adăugând că sunt oamenii lui. Bodnăraş îi scoate pe cei doi tehnici din cameră, dar echipa pe care o anunţase, în loc să intre în casă, se retrage din nou. Foriş nu sesizează că nepotrivirea dintre anunţul lui Spătaru şi cele ce se petrec efectiv semnalează o sincopă în desfăşurarea scenariului, de care, în consecinţă, nu încearcă să profite trecând la contraofensivă. Citirea falsului mesaj nu-i stârneşte nici un fel de comentarii sau întrebări cum ar fi: Care sunt garanţiile că acesta este un document autentic? Cui îi aparţine această aşa-zisă hotărâre? Care sunt motivele demiterii lui? De ce forurile de partid împuternicite să ia o astfel de hotărâre nu şi-au trimis reprezentantul direct la el, preferând filiera spionajului GPU – Bodnăraş? De ce instrumentele rezervate funcţiei de secretar general – legături, arhive etc. – urmează să fie predate tocmai aducătorului acestui ciudat mesaj? De ce înlăturarea secretarului general nu ar trebui validată, ca şi numirea lui, printr-o hotărâre a Secretariatului CC? De ce înainte de a fi înlocuit nu i se cere un raport de activitate? Cine este cel care va prelua funcţia de secretar general în locul lui, sau din cine va fi formată conducerea colectivă pomenită în document? Ce misiuni i se încredinţează lui după predarea funcţiei? Dar Mirei, căreia i se apropie termenul când urmează să nască? Unde va locui şi din ce venituri va trăi în continuare?

Citind textul în vecinătatea deloc liniştitoare a pistolului, Foriş nu cere însă nici un fel de lămuriri. Docilitatea lui este atât de completă, încât chiar şi după trecerea atâtor ani continuă să-l mire pe Bodnăraş care, în depoziţia sa retrospectivă, remarcă: „Mira a fost mai deşteaptă ca el. Când a fost chemată mai târziu să-mi predea arhiva, ea a pus problema: tovarăşe, dar totuşi să convocăm o şedinţă. Nici o convocare, este prea târziu".

Omul promovat prin autoritatea supremă a Cominternului, învestit cu cea mai mare putere în partid îşi dezvăluie în această clipă capitală a existenţei sale o lipsă de forţă interioară la limita patologicului. Comportamentul lui Foriş pune în discuţie criteriile după care mişcarea comunistă selecta valorile umane pe care le promova în structurile ei ierarhice. Cele petrecute în acel început de aprilie la Bucureşti relevă mai curând un contrast între practica de promovare şi cultura eroismului revoluţionar propovăduită până la obsesie de retorica aceleiaşi mişcări. „El citeşte – descrie fostul spion scena-cheie – s-a făcut alb, spune: eu mă supun. Atunci am avut convingerea că am de-a face cu un

trădător." Indiferent cât de credibilă ori neverosimilă i se pare absurda însăilare despre filiera GPU, Foriş pare să-şi dea seama că oricine i-ar fi autorii, hotărârea demiterii lui este implacabilă. Pripeala cu care declară că se supune creează impresia că în mintea lui el îşi pierduse funcţia înainte de a-i fi fost luată. În schimb, paloarea care i se revarsă pe faţă semnalează, dimpotrivă, şocul profund, resimţit în momentul materializării acestei premoniţii. Parcă surprins de această reacţie, Bodnăraş vede în ea proba irefutabilă a vinovăţiei fostului secretar general, un mod de decodare perfect arbitrar. Mai clară decât motivaţia este implicaţia acestei interpretări. Potrivit acestei mărturisiri, Bodnăraş căpătase convingerea că Foriş este un trădător nu înainte, ci după ce procedase la demiterea lui. Demiterea nu este consecinţa acestei convingeri, ci generatorul ei. Asemenea pretinse probe relevă şubrezenia acuzaţiilor menite să justifice operaţiunea demiterii şi îndeosebi sângerosul epilog pe care ea îl pregătea.

Destituirea lui Marius devine astfel efectivă în virtutea unei hotărâri fictive în faţa căreia el se înclină. Mai departe scenariul se desfăşoară fără incidente, derulat de inerţia circumstanţelor. Spre deosebire de momentul când îi scosese din cameră, Spătaru nu îi mai cheamă tot el înapoi pe cei doi tehnici, Mira şi Romeo, pentru a le anunţa marea schimbare, ci îi dă această misiune chiar lui Marius, care, ascultător, se execută. Ultima lui intervenţie în calitate de secretar general constă în comunicarea că nu mai este secretar general adresată celor doi tehnici, cărora le cere totodată să se pună la dispoziţia lui Spătaru. Prin faptul că vine din partea lui, anunţul oferă două informaţii: una explicită, asupra înlăturării lui din funcţia supremă, şi alta implicită, asupra acordului său cu această măsură, ceea ce conferă demiterii conotaţiile unei demisii. Anunţul este urmat de o surpriză inofensivă: vizibil speriat, Marius îi raportează lui Spătaru că în casă se află şi Koffler, fără să poată explica nici pentru ce l-a adus şi nici de ce l-a ţinut ascuns. Spătaru ordonă să fie adus Koffler, îl pune pe Marius să-i repete anunţul şi decide pe loc să-l reţină. Nu se ştie dacă prezenţa lui Koffler în proximitatea strict fizică a demiterii secretarului general a avut sau nu vreo legătură cu executarea lui exact peste zece ani, în lotul condamnaţilor din procesul Pătrăşcanu.

De un laconism suculent este modul cum Bodnăraş descrie redefinirea relaţiilor lui cu Romeo, consumată pe parcursul aceluiaşi episod. În opoziţie cu Koffler, căruia nimeni nu i-a atribuit – şi nici el nu a încercat să-şi asume – vreun rol cât de cât conturat în cele petrecute, Romeo, un actor anonim, plasat în zona cenuşie a ierarhiei de partid, a îndeplinit în această secvenţă istorică o multitudine de roluri, începând cu acela de a trece din serviciul fostului secretar general în cel al demolatorilor lui. Prin datele sale, Romeo nu putea avea ambiţii ierarhice personale. El îi reprezenta deci, sub acest raport, pe membrii de rând ai partidului – şi tocmai această reprezentativitate informală conferă un interes special evoluţiei lui în această împrejurare. Interesul maxim îl comportă chestiunea gradului în care transfigurarea lui politică instantanee a avut sau nu motivaţii politice. Convertirea lui de la linia pro-Marius la linia anti-Marius este descrisă de Bodnăraş în felul următor: „L-am chemat de o parte după ce Marius a făcut comunicarea şi i-am spus dacă nu execuţi e de rău. A răspuns: execut. Atunci treci şi scrie-mi acuma". Rămas singur, Spătaru are neapărat nevoie de aliaţi. Alegerea lui nu se opreşte asupra lui Romeo pentru că i-ar inspira o încredere specială, ci pentru că restul celor prezenţi sunt, prin forţa împrejurărilor, excluşi. Alegerii bazate nu pe preferinţă, ci pe lipsa alternativei îi urmează un discurs lapidar bazat nu pe persuasiune, ci pe intimidare. Codul pe care îl foloseşte Bodnăraş nu are nimic politic. El nu încearcă să-l convingă pe tânărul contabil

că, sprijinindu-l, va servi mai bine interesele generale ale partidului, ci îi lansează ameninţări insidioase, cu titlu personal. Supus acestei presiuni, omul cu care Marius a colaborat din prima zi a instalării sale în funcţia supremă se pune la dispoziţia adversarilor lui fără nici o ezitare.

Este drept că circumstanţele nu erau prielnice ţinerii unor discursuri şi că, prin trecutul său, Bodnăraş putea avea o predilecţie personală pentru soluţii tranşante. Dar pe lângă acestea, atât demersul coercitiv al fostului ofiţer, cât şi receptivitatea interlocutorului său sugerează şi o altă sursă a acestei propensiuni. Atracţia către abordări brutale nu este stimulată de teoria luptei de clasă, ci de sistemul de valori cultivat în interiorul respectivei organizaţii - o brutalitate latentă modelează relaţiile interpersonale înăuntrul unui grup care urmăreşte să reconstruiască societatea cu ajutorul brutalităţii istorice a revoluţiei. De aici o moralitate comună cu cea a terorismului contemporan care, legitimând violenţa, se metamorfozează, după preluarea puterii, în represiune. Pentru a-şi menţine impactul, brutalitatea latentă se transformă în brutalitate efectivă prin aplicarea de pedepse cu mare rezonanţă socială. Contrar aparenţelor, ordinea socială stalinistă nu are o nevoie insaţiabilă de vinovaţi, ci de pedepse. Aşa se explică supradimensionarea dispozitivelor de pedepsire şi degradarea justiţiei în instrument al represiunii. Alternarea brutalităţii latente cu ameninţarea, cu brutalitatea efectivă, cu pedeapsa independentă de vină are ca efect o stare de insecuritate şi un sentiment de frică generalizată. Prefigurând această ordine, frica de pedeapsă acţionează şi înainte de preluarea puterii ca principal liant psihologic al ierarhiilor de partid.

Atât faţă de Marius, prin punerea pe masă a pistolului, cât şi faţă de Romeo, prin forma de somaţie a chemării la colaborare, brutalitatea lui Spătaru rămâne în stadiul de ameninţare. Ea va deveni efectivă abia mai târziu, într-un alt moment al aceleiaşi secvenţe. Asistat de Romeo, Spătaru preia arhiva, verifică documentele şi le introduce într-o servietă. Se făcuse 12 şi jumătate noaptea când, relatează Bodnăraş, „am luat servieta şi l-am lăsat pe Romeo şi i-am spus : tu răspunzi ; tu răspunzi cu capul ca aceştia să nu iasă din casă. El a spus : voi face tot ce pot". Brutalitatea devine efectivă prin punerea celor prezenţi, Marius, Mira şi Koffler, sub o stare de arest care nu le este adusă la cunoştinţă în mod direct, ci prin anunţul trecerii lui Romeo în rolul de paznic. Perfect abuzivă, măsura nu este întâmpinată cu proteste nici de improvizatul temnicer, nici de cei trei proaspeţi prizonieri.

Prevăzută în scenariu ori improvizată, trecerea precipitată de la debarcarea secretarului general la arestarea lui apare ca o continuare de la sine înţeleasă a celor petrecute până atunci. Aceasta nu este o arestare formală, întrucât Spătaru nu avea nici un drept propriu-zis de a o dispune, întrucât ea nu este nici anunţată celor vizaţi şi nici motivată, întrucât locul detenţiei este - şi va rămâne - o locuinţă particulară şi întrucât cel care le asigură paza nu are, pentru a îndeplini acest rol, nici o altă calitate decât ordinul primit de la un actor care nu avea nici o calitate să-l dea.

Redus la o solitudine îngrijorătoare, dacă nu chiar alarmantă, Bodnăraş contează în acele ceasuri pe sprijinul efectiv şi de o fermitate sigură al lui Romeo. Înainte de a-l numi paznic, acesta a participat la episodul destituirii ca ghid care îl condusese pe Spătaru la casa aleasă pentru întrevederea de secretarul general, a fost, împreună cu Mira, primul căruia i-a adus la cunoştinţă demiterea sa, singurul dintre cei prezenţi pe care Spătaru l-a somat să-i vină într-ajutor şi care s-a supus instantaneu acestei somaţii dând semnalul simbolic al abandonării lui Marius de către foştii săi colaboratori, el a efectuat

operaţiile tehnice presupuse de transportarea cuplului Marius – Mira într-o altă locuinţă. Substitut universal al absenţilor nemotivaţi, Romeo pare să se fi achitat de toate aceste roluri cu o impecabilă conştiinciozitate. Prezenţa, coerenţa reacţiilor şi corectitudinea acestui anonim funcţionar reprezintă chipul pe care l-a luat hazardul pentru a sări în ajutorul fostului ofiţer. În depoziţiile lui retrospective, acesta nu are totuşi nici un cuvânt de apreciere la adresa providenţialului său colaborator din noaptea de 4 aprilie 1944. Pe scara ierarhică a Partidului Comunist gratitudinea nu cunoaşte decât un singur sens: cel ascendent.

Hazardul nu l-a ocrotit numai pe Spătaru, ci şi pe Romeo, deşi în unele circumstanţe, contrar aparenţelor, nu fusese vorba de hazard, ci de moravuri. Acesta a fost, de exemplu, cazul misiunii de a-i păzi neînarmat pe cei trei arestaţi până la înapoierea lui Spătaru. Tot aşa cum, presat de acesta, acceptase să-l asiste, în absenţa lui s-ar fi putut răzgândi şi reveni la fidelităţile anterioare, ceea ce nu s-a întâmplat. De partea lor, rămaşi sub supravegherea acestui solitar paznic improvizat, cei trei arestaţi ar fi putut încerca fie să-l convingă, fie să-l forţeze să le dea drumul, ceea ce de asemenea nu s-a întâmplat. Romeo şi-a putut îndeplini astfel misiunea cu ajutorul hotărâtor al celor care aveau atât interesul, cât şi posibilitatea de a-l împiedica. Prolog al unui sfârşit tragic, arestarea secretarului general debutează astfel cu o scenă ridicolă, de teatru absurd: trei oameni reţinuţi pe temeiul unui ordin lipsit de orice autoritate rămân claustraţi sub supravegherea celui de al patrulea, lipsit de orice mijloace care i-ar îngădui să-i oprească dacă s-ar hotărî să evadeze. Absurdul scenei constă în coerenţa ei motivaţională: rolurile adverse sunt asumate sub impactul aceluiaşi reflex al supunerii faţă de ordin. Ceea ce-i fascinează este forma de ordin, devenită autonomă faţă de substanţa ori emiţătorul lui. Autoritatea nu se legitimează justificându-se, ci pur şi simplu exercitându-se cu ajutorul clişeelor specifice. Ordinul lui Spătaru nu este executat pentru că ar fi avut împuternicirea să-l dea, ci pentru că a fost dat. Aşa cum funcţia creează organul, până la urmă autonomia deciziei autoritare creează o instanţă autoritară autonomă. Absurdul nu aprţine unor personaje, ci unui sistem real de acţiune politică.

Axul în jurul căruia este construit întregul episod, pretinsa filieră GPU – Bodnăraş, are o semnificaţie politică specială. Fostul ceferist şi fostul spion nu s-ar fi oprit la această variantă dacă nu ar fi socotit-o plauzibilă, iar Foriş nu i s-ar fi supus cu atâta docilitate dacă nu ar fi fost adânc convins de autenticitatea ei. Între cele două grupuri antagoniste apare astfel o congruenţă fundamentală: şi unii, şi alţii consideră firesc nu numai amestecul spionajului sovietic în activitatea partidelor comuniste din străinătate, ci şi subordonarea acestor partide faţă de respectiva organizaţie de spionaj. Ambele grupuri acceptă ca firească fuziunea dintre activitatea de partid şi activitatea de spionaj a Uniunii Sovietice.

B. Conducerea provizorie

Până în 1952, când Gheorghiu-Dej a dobândit supremaţia absolută, toate conducerile PCR prezintă, privite în retrospectivă, un profil în variate grade indistinct. Dintre toate acestea, cea mai confuză este imaginea lăsată de aşa-zisa conducere provizorie, improvizată îndată după destituirea lui Ştefan Foriş din funcţia de secretar general. Diferitele descrieri ale epocii au preferat să ignore acest obscur organism, ori în cel mai bun caz să-i semnaleze sterila existenţă doar în trecere. Este drept că această existenţă nu a durat decât cinci luni – din aprilie până în septembrie 1944 –, dar sub raport istoric, a fost un

interval hotărâtor pentru soarta ţării, precum şi pentru soarta Partidului Comunist. România va răsturna dictatura militară, va întoarce armele împotriva Germaniei naziste şi se va alătura Naţiunilor Unite, trecând de sub ocupaţia germană sub cea a Uniunii Sovietice – o evoluţie a războiului care scoate minusculul PCR din tenebrele clandestinităţii, propulsându-l spre culmile puterii.

1. Geneza

Instituirea conducerii provizorii în pragul acestor mari transformări prezintă două aspecte revelatoare: unul, evident, cel al impostorii; altul discret, cel al iniţiativei acestei impostori. Impostura răsturnării lui Foriş, ca act de rebeliune, se prelungeşte în impostura înjghebării acestei instanţe-unicat, ca act de disimulare a adevăratei localizări a puterii înăuntrul partidului. Impostura acţionează astfel în doi timpi, ambii dotaţi cu o dublă dimensiune – internă şi internaţională. În timpul I, răsturnarea secretarului general contravine prescripţiilor fundamentale ale statutului şi celor mai elementare uzanţe ale activităţii de partid, întemeiată pe subordonarea necondiţionată faţă de şef.

Implicat în timpul I, timpul II plasează emergenţa conducerii provizorii într-o altă lumină. Până la autodizolvarea Cominternului în 1943, asemenea tuturor partidelor staliniste din lume, PCR era în termeni statutari secţiunea română a Internaţionalei Comuniste. Dreptul Cominternului de a exercita un control practic nelimitat asupra PCR includea, firește, şi dreptul de a-i numi sau schimba pe secretarii generali ai acestuia. Menţinerea, promovarea ori înlăturarea şefului suprem al partidului nu erau hotărâte de foruri acreditate ale acelui partid, ci de un organism exterior: Internaţionala Comunistă, instalată la Moscova. Adeseori actorii numiţi în aceste funcţii nu avuseseră nici un contact prealabil cu partidul pe care erau trimişi să-l conducă. Considerat în chip retrospectiv ca aberant, procedeul îşi avea raţiunile lui. El prevenea posibilele tendinţe spre autonomie ale partidelor naţionale, reducându-i implicit pe conducătorii lor succesivi la o sursă unică de legitimitate: autoritatea forului care îi promovase. Ieşind din schema weberiană, aceasta era o legitimitate prin transfer. Ea nu îl învestea pe secretarul general cu o altă autoritate decât aceea de a veghea la îndeplinirea ordinelor venite de la Moscova.

În lumina acestor norme, destituindu-l cu forţa pe Foriş, care fusese uns de Moscova, echipa lui Gheorghiu-Dej nu îşi asuma pur şi simplu prerogativele Cominternului, ci acţiona împotriva deciziei luate de acesta. Conotaţiile de uzurpare ale întregii operaţii sunt puternic accentuate prin constituirea conducerii provizorii. Înlocuindu-l pe actorul aflat în fruntea partidului prin acea troică (Pârvulescu – Rangheţ – Bodnăraş), echipa nu impune numai o schimbare de persoane, ci şi una de structură: de la personalizarea extremă, puterea în partid trece la depersonalizarea ei fără precedent. Atât demiterea fostului secretar, cât şi modificarea de structură a conducerii partidului, precum şi selectarea celor promovaţi se fac fără consultarea Moscovei, întreaga operaţie căpătând aspectul unei demonstraţii aproape ostentative de independenţă. Deasupra întregului episod pluteşte o circumstanţă agravantă – dar şi una atenuantă. Agravant este faptul că echipa lui Gheorghiu-Dej ia distanţă faţă de Moscova în condiţiile când linia frontului scurtează ameninţător distanţa faţă de Bucureşti. Circumstanţa atenuantă constă în comunicatul prin care, anterior acestor evenimente, Cominternul îşi anunţa autodizolvarea. Difuzarea acestui anunţ nu a avut drept consecinţă nici dispariţia aparatului de bază al Cominternului din faimosul hotel „Lux", nici subita transfigurare a obedientelor

partide comuniste în organizaţii pătrunse de spiritul independenţei. Vechii activişti din preajma lui Gheorghiu-Dej, familiarizaţi cu moravurile Kremlinului, nu-şi făceau probabil multe iluzii în această privinţă – de aceea una dintre acuzaţiile aduse lui Foriş viza politica lui de evitare a legăturilor cu Moscova. Formarea conducerii provizorii nu putea invoca, prin urmare, decât o circumstanţă atenuantă la fel de formală ca şi decizia autodizolvării în care îşi putea căuta justificarea.

Constituirea conducerii provizorii a PCR nu a fost iniţiată nici din exterior, de Moscova, şi nici din interior, prin vreo hotărâre specifică a Biroului Politic, ori a Secretariatului, ori a Comitetului Central, ori a unui congres. Pentru a diminua vidul deasupra căruia stă suspendată această intrepidă acţiune, celula de la Târgu-Jiu va organiza un bizar referendum scris cu propriul său aparat.

Produsul acestui referendum a rămas consemnat, probabil într-o versiune comprimată, sub forma unei anexe la scrisoarea din 25 aprilie 1944 prin care Gheorghiu-Dej îl felicită pe Bodnăraş pentru succesul operaţiei de înlăturare a lui Foriş. Anexa cuprinde fragmente din declaraţiile prin care cei 21 de „activişti cu conducerea" ai celulei de la Târgu-Jiu îşi exprimă sprijinul pentru măsurile luate. Stilul celor 21 de declaraţii, mai mult decât asemănătoare, poate fi ilustrat de oricare dintre ele – de pildă: „Ca soldat hotărât şi disciplinat al partidului sunt cu totul la dispoziţia noului Comitet Central asigurându-l de sprijinul meu neprecupeţit. Transmit noului CC al PCR cele mai calde salutări. N. XIV [codul folosit în loc de semnătură]" (Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, Fond 15, Dosar nr. 1114, pp. 81-90).

Convulsiile descrise zguduie un partid scos în afara legii de 20 de ani, dintre care iniţiatorul operaţiei şi-a petrecut mai mult de jumătate în detenţie; soarta războiului este pecetluită, trupele inamice au pătruns pe teritoriul naţional, de unde riscul ca dictatura militară să recurgă la măsuri represive disperate. În aceste împrejurări, nu era de aşteptat ca şeful Partidului Comunist sau conducătorii conjuraţiei împotriva lui să-şi aleagă cu prea multă scrupulozitate mijloacele de acţiune.

Naşterea conducerii provizorii are deci loc sub semnul imposturii, constantă dominantă a activităţii PCR.

2. Denumirea

Identitatea nebuloasă a organismului născut în acest fel este reliefată şi de instabilitatea denumirilor care i se dau. Denumirea lui cea mai persistentă este aceea de „conducere provizorie". Proiectul constituirii lui nu pare să fi inclus şi denumirea care i se va da. Primul document care îi semnalează apariţia îl numeşte „Comitetul Central" – sau, mai exact, „noul Comitet Central".

La 16 aprilie, la nici două săptămâni de la destituirea lui Foriş, Bodnăraş îi trimite lui Gheorghiu-Dej o scrisoare-raport despre desfăşurarea operaţiei. Răspunsul viitorului secretar general este datat 25 aprilie – corespondenţa dintre lagăr şi exterior circulă cu o viteză pe care poşta oficială nu o atinge întotdeauna. Mesajul lui Gheorghiu-Dej este un amplu document alcătuit din trei părţi distincte: prima – felicitările de rigoare şi schiţa unui program de acţiune imediată a troicii promovate în fruntea partidului; a doua – fragmente din declaraţiile prin care cei 21 de militanţi din conducerea celulei de la Târgu-Jiu îşi exprimă sprijinul necondiţionat pentru noul şi insolitul organism; şi a treia, următorul text:

„*Rezoluţie*

Com. De Part. al Cel. din F. [Facultate – Lagărul de la Târgu-Jiu] în jurul căreia sunt grupaţi un număr de 67 m p [membri de partid] totalizând părerile conducerii referitor la poziţia luată faţă de documentul noului CC al PCR constată:

I. Că cei 21 activişti cu conducerea aprobă fără rezerve actul istoric întreprins la 4 IV 1944 şi salută noul CC al PCR.

II. Toţi activiştii de bază, după cum rezultă din fragmentele pe care le înaintează alăturat, în frunte cu Cond Cel [conducerea celulei] se pun la dispoziţia CC al Partidului.

III. Atât conducerea cât şi activiştii de bază sunt hotărâţi a da tot sprijinul noului CC, îndeplinindu-şi cu conştiinciozitate sarcinile ce-i vor fi puse.

Trăiască noul CC al Partidului nostru!

Trăiască eroica Armată Roşie şi tov. Stalin, mareşal şi conducător al Popoarelor Sovietice şi al proletariatului mondial!

Com. Part.al CelF

25 aprilie 1944"

(Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, *ibidem*).

Textul, lapidar, conţine cinci referiri la „noul Comitet Central", căruia i se dedică şi cea dintâi dintre lozincile de încheiere. Utilizarea acestei formule nu se justifică prin măsurile întreprinse. Formal, nimeni nu a fost exclus din şi nu a fost cooptat în Comitetul Central – iar practic, prima dintre aceste măsuri nu a fost luată decât împotriva lui Foriş şi Victoriei Sârbu. Din acest punct de vedere, formula „noul Comitet Central" pare cel puţin exagerată, exceptând viziunea potrivit căreia simpla înlocuire a şefului suprem este suficientă pentru a transforma un comitet central vechi în unul nou. Poate că preferinţa de moment a lui Gheorghiu-Dej pentru această titulatură anticipa unele măsuri pe care, în acea fază, se gândea să le ia. Pe nesimţite, se vor produce unele dislocări vizându-i pe câţiva dintre colaboratorii cei mai activi ai fostului secretar general, precum Koffler, Carp, Petrea. Concomitent însă, referirile la noul Comitet Central sunt abandonate, troica instalată la conducere fiind menţionată tot mai rar şi îndeosebi sub denumirea de „conducere provizorie".

Motivaţiile acestei grăbite rectificări nu pot fi decât presupuse. De exemplu, Gheorghiu-Dej s-ar fi putut teme că pretenţia de a institui un nou comitet central ar fi fost susceptibilă să mărească rezistenţa unor activişti faţă de iniţiativele lui. Pe de altă parte, un nou comitet central ar fi putut ceda mult mai uşor decât o conducere provizorie tentaţiilor stabilizării şi sustragerii de sub controlul inepuizabilului secretar al celulei de la Târgu-Jiu. Alte considerente puteau ţine de conjunctura politică: un comitet central instabil nu era de natură să consolideze poziţiile PCR în tratativele pe care tocmai le purta cu PSD pentru formarea Frontului Unic şi cu partidele istorice pentru constituirea unui Front Patriotic.

Toate acestea au consecinţe cu bătaie lungă: pe măsură ce istoria îi va deschide accesul spre putere, Partidul Comunist din România îşi dovedeşte inaptitudinea structurală pentru un asemenea rol. Lipsa de măsură cu care se lasă absorbit de conflictele lui interioare îl împiedică să se conecteze la mersul istoriei, chiar şi atunci când acesta se desfăşoară în favoarea lui. Acest dezacord între şansa ivită şi incapacitatea lui de a o folosi deschide o traumă istorică de care PCR nu se va tămădui complet niciodată şi care va contribui la perpetuarea peste ani a unora dintre particularităţile stalinismului românesc. Gheorghiu-Dej extrage din aceste încercări o lecţie pe care Ceauşescu o va respecta cu

străşnicie: pentru un lider de partid, esenţial nu este să iasă victorios din diferitele conflicte, ci să le evite – iar a le evita înseamnă a le interzice. Dictatura partidului asupra societăţii începe cu dictatura şefului suprem asupra partidului. Pentru a nu produce conflicte, partidul trebuie redus la supunere.

Viitorul şef al partidului nu dă troicăi o denumire consacrată pentru a sublinia că ea nu reprezintă un organism consacrat. În anii care vor urma, tăcerea oficială asupra acestuia va alterna cu incoerenţa denumirilor. Una dintre ele: „nucleu de conducere", folosită de Bodnăraş în 1952, atunci când relatează instrucţiunile primite de la Gheorghiu-Dej la începutul anului 1944. Titulatura preferată, cea de „conducere provizorie", aduce în prim-plan handicapul genetic deliberat al troicii: ea nu este o instanţă statutară. Termenul „conducere" sugerează aproximaţia prerogativelor sale, iar cel de „provizorie" afirmă răspicat caracterul ei tranzitoriu, fără a preciza cine, când şi în ce condiţii poate pune capăt acestui provizorat. Pradă crizei de conducere revelate de acest expedient, Partidul Comunist nu va avea cum să controleze procesul propriei lui treceri de la clandestinitate şi captivitate la legalitate şi putere.

Concepută, pregătită şi dirijată întâi din Penitenciarul Special Caransebeş şi apoi din lagărul de la Târgu-Jiu, înlocuirea secretarului general prin această improvizaţie ierarhică urma să tranşeze conflictul care îi opusese în anii războiului pe comuniştii aflaţi în captivitate, grupaţi în jurul lui Gheorghiu-Dej, celor care activau în clandestinitate sub controlul secretarului general titular, Ştefan Foriş. Momentul se caracteriza prin faptul că intensitatea conflictului ajunsese să dezintegreze structura organizaţiei pe care, până atunci, se rezumase numai să o afecteze. Raportul de forţe dintre cele două tabere se modifică în favoarea celor închişi, între altele şi datorită înăspririi măsurilor represive luate de dictatura militară. Prin instituirea aşa-numitei conduceri provizorii, grupul lui Gheorghiu-Dej îşi arogă controlul asupra minusculului partid rezidual care, peste puţină vreme, sub oblăduirea ocupantului, va concentra în mâinile sale întreaga putere de stat.

Scurta secvenţă a conducerii provizorii nu împiedică desfăşurarea acestei evoluţii pe termen mediu, care va conduce pe termen lung întâi la supremaţia lui Gheorghiu-Dej şi după aceea la dictatura lui Ceauşescu.

3. Componenţa

Puterea efectivă în partidele de tip stalinist nu aparţine instanţelor conducătoare, ci persoanei plasate în vârful ierarhiei. Aceasta este o putere personalizată nu pentru că este exercitată prin intermediul unor oameni, ci pentru că este acaparată de un singur om. De aici însemnătatea pe care o capătă componenţa conducerii provizorii: Cine sunt oamenii care o alcătuiesc? Îi revine vreunuia dintre ei misiunea de a monopoliza puterea conferită acestui organism?

Sub aspectul componenţei, conducerea provizorie prezintă o serie de particularităţi. Prima şi cea mai evidentă este de ordin statistic. Esenţial din acest punct de vedere nu este faptul că ea cuprinde trei membri – la fel de bine puteau fi doi, patru, oricâţi; esenţial este faptul că această formulă de conducere nu este încredinţată unui singur actor. Pe de o parte, opţiunea ar putea semnifica o ruptură de regulile implacabile ale organizaţiilor staliniste. Pe de altă parte, înlocuirea în vârful ierarhiei a actorului unic de către o echipă ar putea însemna că poziţia eliberată prin îndepărtarea lui Foriş nu este ocupată: atâta vreme cât persistă conducerea provizorie, funcţia de secretar general rămâne disponibilă.

Acestea sunt însă numai datele formale ale problemei. În realitate, puterea nu se distribuie prin restructurarea ierarhiei oficiale, ci este transferată în afara acestei ierarhii. Efectuarea transferului este cel mai clar ilustrată de două împrejurări: constituirea noului organism şi elaborarea programului său de activitate.

Privitor la întâia împrejurare: conducerea provizorie nu se constituie prin hotărârea vreunui for statutar ori a celor din care va fi formată. Decizia constituirii şi chiar componenţa noului organism substitutiv îi sunt comunicate lui Bodnăraş prin scrisoarea pe care Gheorghiu-Dej i-o trimite din lagăr în ianuarie sau februarie 1944, deci înainte ca Foriş să fi fost înlăturat. Mesajul nu are tonul unei consultări, ci mai curând al unui ordin. Aşa cum Bodnăraş avea să sublinieze în cursul convorbirii cu C. Pârvulescu din 1952, scrisoarea „recomanda că noi trei, Pârvulescu, eu şi cu Rangheţ, formăm nucleul de conducere responsabilă în faţa Partidului, să ne consultăm, să acţionăm pe această bază. Deci acesta a fost ultimul cuvânt al tovarăşului Dej înainte de 4 aprilie" (Arhiva Naţională Istorică Centrală, Fond CC al PCR, Dosar 97 - 1952, pp. 3-41). Primitorul scrisorii recepţionează ordinul ca un adevărat militar. Fără obiecţii, comentarii ori sugestii, el transmite ordinul celorlalţi doi, se consultă cu ei în privinţa detaliilor, după care, în 4 aprilie, trece la acţiune: secretarul general este demis, iar conducerea provizorie intră în scenă.

Cu aproape două săptămâni mai târziu, Bodnăraş îi trimite lui Gheorghiu-Dej, la Târgu-Jiu, menţionata scrisoare prin care îi mulţumeşte pentru sprijinul acordat, subliniind importanţa istorică a operaţiei şi ecoul ei favorabil în rândurile partidului - alegaţii cu caracter preponderent ritual. El subliniază de asemenea, din fuga condeiului, câteva intenţii de viitor ale noului organism - în primul rând întărirea partidului, apoi articularea lui mult mai strânsă cu clasa muncitoare, promovarea masivă a unor elemente proletare în funcţii de răspundere, grija pentru cei închişi.

Această schiţă de intenţii este expusă în mai puţin de 20 de rânduri. Scrisoarea de răspuns a lui Gheorghiu-Dej, din 25 aprilie, prezintă în schimb un program în cinci puncte care trasează direcţiile activităţii imediate a conducerii provizorii, şi anume:

1. Întărirea legăturilor cu activul de bază însoţită de sporirea vigilenţei.
2. Redistribuirea principalelor responsabilităţi de partid.
3. Organizarea imediată a unui resort de propagandă.
4. Adoptarea unei declaraţii publice care să cheme la răsturnarea dictaturii militare şi la formarea Frontului Unic Naţional.
5. Respectarea cu stricteţe a regulilor conspirative.

Partidul nu este condus de organismul nou-creat, ci din afara lui, de actorul care l-a constituit şi care îi determină linia de acţiune fără a-l consulta. Dată fiind această relaţie de subordonare, denumirea de conducere provizorie poate fi considerată, cel puţin parţial, ca o mistificare. Atributul provizoratului exprimă caracterul tranzitoriu impus acestui organism de cei care l-au zămislit. Nerecunoscându-i-se însă competenţa de a se conduce pe sine, el nu are cum să conducă activitatea întregului partid. Instituirea puterii iluzorii a acestei pseudo-conduceri semnifică în realitate instituirea puterii efective a iniţiatorului ei, putere căreia, pentru a fi completă, nu-i mai lipseşte decât un singur ingredient: instituţionalizarea.

Componenţa conducerii provizorii, stabilită de Gheorghiu-Dej încă de la începutul anului, include doi vechi militanţi, români de origine, bine cunoscuţi din perioada

interbelică, trecuţi prin lungi stagii în URSS şi în închisorile din România, pe care Moscova îi onorase acordându-le cetăţenia sovietică – Emil Bodnăraş şi Constantin Pârvulescu –, şi un reprezentant al generaţiei afirmate în timpul războiului, maghiar de origine, fără relaţii în URSS şi fără ani de detenţie la activ, un soi de mezin al trupei – Iosif Rangheţ.

Deşi atât de restrâns, grupul funcţionează după o formulă bicefală: Bodnăraş este actorul care îl domină efectiv, în toate fazele, pe când lui Pârvulescu i se menţionează sporadic o poziţie de secretar general cu prerogative nedefinite.

Rangheţ era un muncitor din Braşov, unde pe vremuri lucrase şi Foriş, care avea mai întâi să-l promoveze şi după aceea să-l degradeze, propulsându-l astfel în tabăra adversarilor săi. Acest intinerar, şi nu anvergura deosebită a personajului l-a determinat pe fostul ofiţer să se oprească asupra lui în perioada când, pregătind eliminarea secretarului general, îşi căuta aliaţi chiar printre colaboratorii apropiaţi ai acestuia. Insinuându-se în acest cerc, Bodnăraş l-a găsit pe Rangheţ învestit cu răspunderea pentru resortul militar al partidului, misiune în a cărei îndeplinire nu dovedise în nici un caz aptitudini care să justifice includerea lui în troica pe cale de a se naşte. Neangajarea militară a PCR fusese nu doar iniţiată, ci şi teoretizată chiar de secretarul general, care o imputa subalternilor săi. Neîncrederii pe care i-o arată Foriş, Rangheţ îi răspunde prin propria lui neîncredere faţă de acesta, de unde încrederea pe care şi-o atrage din partea lui Bodnăraş.

În trioul conducerii provizorii, Rangheţ era singurul pe care Gheorghiu-Dej nu îl cunoştea personal, ceea ce înseamnă că nu el îl selectase, ci doar îl acceptase la propunerea călduroasă a fostului ofiţer. Acceptarea nu pare să se fi produs fără unele şovăieli. După cum remarcă Bodnăraş în convorbirea din 1952 cu Pârvulescu, mesajul prin care secretarul celulei de la Târgu-Jiu instituia conducerea provizorie era de fapt „scrisoarea pe care a trimis-o în legătură cu situaţia lui Rangheţ" (*ibidem*). Rezultă că în acea fază a pregătirilor exista ceva ce se chema „situaţia lui Rangheţ" – în jargonul stalinist, o problemă neclară în legătură cu Rangheţ, care se va rezolva favorabil abia în ultimul moment. Expediată în ianuarie sau februarie, scrisoarea, aminteşte Bodnăraş, îi dădea dezlegarea aşteptată anunţându-l că „mă pot bizui pe Rangheţ" (*ibidem*). Evenimentul crucial care va urma – destituirea lui Foriş la 4 aprilie – nu avea să confirme aceste asigurări. Ineficienţa demonstrată de Rangheţ în conducerea resortului militar reapare şi cu acest prilej, sub o formă care ameninţă să compromită întreaga acţiune. Deşi cel mai direct afectat de această defecţiune, Bodnăraş nu i-o reproşează celui care a provocat-o nici atunci când ea are loc şi nici în diversele sale relatări retrospective. Acoperindu-l pe Rangheţ, fostul spion evită revelarea lipsei de inspiraţie demonstrată de el prin această alegere. Conducerea provizorie nu-şi schimbă componenţa nici chiar atunci când un membru al ei se dovedeşte evident necorespunzător unei astfel de poziţii. În organizaţia stalinistă, toleranţa este la fel de arbitrară ca şi sancţiunea, doar că se manifestă infinit mai rar. Şi astfel cotitura de la 23 august 1944 îl găseşte pe fostul muncitor braşovean membru al troicii conducătoare, trambulină care îl va propulsa ulterior spre funcţii de mare încredere în domenii ca spionajul şi politica de cadre. Ascensiunea lui nu va fi apreciată însă cu aceeaşi îngăduinţă de toţi fruntaşii partidului legalizat. După declaraţii făcute mai târziu de Bodnăraş, Ana Pauker îl privea pe Rangheţ cu o anume suspiciune, întrebându-se, printre altele, de ce nu fusese arestat în perioada colaborării cu Foriş.

Constantin Pârvulescu era unul dintre rarii activişti care aderaseră la Partidul Comunist chiar de la întemeierea sa, în 1921. Originar din părţile Olteniei, de condiţie muncitorească,

el fusese surprins de revoluţia din 1917 în Rusia, înrolându-se în rândurile embrionarei Armate Roşii, ceea ce avea să-i aducă mai târziu o bună reputaţie în URSS. Arestat şi deţinut în repetate rânduri după revenirea în ţară, trecând între timp prin diverse funcţii de răspundere, Pârvulescu a trăit anii războiului în clandestinitate la Bucureşti, unde convieţuia cu Ana Toma. Personaj cel puţin enigmatic al mişcării clandestine, Ana Toma (născută Grosman) provenea dintr-o familie evreiască mic-burgheză din Botoşani – oraş deosebit de larg reprezentat în cercurile din jurul PCR; ea se stabileşte în anii '30 în Capitală căsătorindu-se cu Sorin Toma, viitorul redactor-şef al ziarului *Scânteia*, iar după 1947 va deveni soţia generalului Gh. Pintilie, organizatorul şi cel dintâi comandant al Securităţii. Ana Toma făcea parte în acei ani din conducerea „Apărării patriotice" şi se afla în raporturi încordate cu Foriş, ca de altfel şi Pârvulescu. În afara acestei congruenţe, cei doi formau un cuplu de o stridentă neomogenitate. Ea, înzestrată cu o inteligenţă remarcabilă, destul de bună cunoscătoare a limbii franceze pentru a da lecţii copiilor din familii evreieşti avute, energică, tenace, ştiind în genere să-şi atragă simpatia celor a căror apropiere o interesa, portretul ei contrasta cu cel al vremelnicului său partener, dogmatic prin structură, nu numai prin educaţie, primitiv, obtuz, de o loialitate politică ireproşabilă, pe cât de inflexibil pe atât de plat.

O dată cu trecerea partidului în legalitate, Pârvulescu a pus capăt acestei legături contra naturii căsătorindu-se cu Stoian Tudora-Dorina, o tânără ţărancă arătoasă, devenită muncitoare şi atrasă în zona de influenţă a Partidului Comunist. Este posibil ca provocarea acestei rupturi să se fi repercutat nefavorabil asupra traiectoriei politice a lui Pârvulescu atunci când, îndată după 1945, Ana Toma a devenit marea protejată, sfătuitoare şi prietenă nedespărţită a Anei Pauker.

Agravată de un dogmatism sumar, dotarea intelectuală precară l-a condus pe fostul luptător în Armata Roşie la săvârşirea unor gafe politice de natură să-i atragă neîncrederea celor care aveau totuşi să-l promoveze în fruntea conducerii provizorii. Unul dintre momentele revelatoare sub acest raport se petrece în octombrie-noiembrie 1943 şi este legat de Scrisoarea-apel către deţinuţii comunişti din închisori şi din lagăr prin care Foriş dezavuează celula de partid de la Caransebeş şi pe secretarul acesteia, „tovarăşul X" (Gheorghiu-Dej). Înainte de a-l expedia, autorul arată acest text colaboratorilor lui apropiaţi. Potrivit notelor redactate de Foriş după destituire, confirmate de Victoria Sârbu, acordul cel mai categoric vine din partea lui Constantin Pârvulescu care, specifică notele, „aprobă scrisoarea CC către închisori din octombrie 1944 [în realitate 1943] şi ajută din proprie iniţiativă lui Iliescu [Maria, mama lui Ion Iliescu] şi Tudorache [Manole] la proiectul de scrisoare către închisori din partea Apărării [patriotice] în legătură cu lupta fracţionistă din închisori, scris pe baza scrisorii" (Ştefan Foriş – Însemnări nedatate, un fel de rezumat al activităţii lui ca secretar general redactat după 4 aprilie, publicat în *Cazul Foriş*, *op.cit.*, p. 89). S-ar părea deci că în octombrie 1943, Pârvulescu îl susţinea fără rezerve pe Foriş împotriva lui Gheorghiu-Dej, pentru ca trei luni mai târziu să fie numit de acesta în locul celui pe care îl susţinuse.

Pe parcursul acestui foarte scurt interval, Pârvulescu nu repară gafa comisă, ci săvârşeşte o alta, de-a dreptul monumentală.

Întâmplarea este evocată de fostul comisar al Siguranţei din Capitală, Ion Taflaru, condamnat pe viaţă, în cursul interogatoriului care i se ia după mulţi ani de detenţie, la 23 februarie 1963. Scopul: căutarea unor probe care să dovedească vinovăţia lui Foriş pentru arestarea, cu 20 de ani în urmă, a conducerii Uniunii Patrioţilor şi pentru

descoperirea unei părţi din arhiva PCR. La atâţia ani de când îl exterminaseră pe fostul secretar general, şefii partidului încă vânau probe care să justifice o sentinţă de atâta timp executată. Din relatarea lui Taflaru:

„Descoperirea CC a organizaţiei U[niunea] P[atriotică] care ţinea şedinţele de comitet în str. Crângului nr. 5 locuinţa Wexler unde s-a găsit şi arhiva CC al PCR... s-a produs în condiţiunile următoare: un şofer de piaţă când s-a dus cu maşina la un garaj pentru a o spăla, a găsit în maşină un plic. Deschizându-l a văzut că conţinea material comunist şi l-a predat comandantului militar al garajului – un căpitan. Acesta a trimis sau predat plicul Parchetului Curţii Marţiale iar acesta l-a trimis Siguranţei pentru studiu şi identificarea autorilor şi colportorilor. Din examinarea şi studierea materialului s-au identificat câţiva membri din celula de la Universitate. Arestaţi şi cercetaţi aceştia, s-a identificat secretarul biroului celulei de la Universitate, care avea în acel moment un raport semnat cu numele «Aurel» şi care era Biji Mircea.

La cercetări Biji Mircea a declarat că face parte din CC al U[niunea] P[atriotică], împreună cu Vlădescu-Răcoasa, Mihail Magheru şi Levente Mihai şi că ţin şedinţe de comitet în casa din str. Crângului nr. 5, la care mai participă şi Sergiu, instructor CC al PCR pe lângă U[niunea] P[atriotică] şi uneori şi Marius, adică aşa cum au fost identificaţi Remus Koffler şi Foriş" (Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Dosar 9.604, vol. 12, pp. 50-61).

Interogându-l pe fostul specialist al Siguranţei în 1963, Securitatea nu păşea într-o zonă necunoscută, eroii anonimi ai bizarei întâmplări fiind indicaţi, într-o versiune parţial exactă, încă din 1950 (25 septembrie) de Victoria Sârbu, care declara: „Tov. Pârvulescu, întorcându-se de la o şedinţă împreună cu tov. Anuţa Toma într-o maşină, a pierdut în maşină un plic cu note printre care se aflau şi datele despre o serie de tov[arăşi] care lucrau la statistică. Printre aceşti tov[arăşi] menţionaţi în aceste note erau şi datele despre tov. Biji, care era vărsat de la munca de tineret la Uniunea Patrioţilor. Plicul pierdut în maşină a fost dus de către şoferul maşinii şi predat Siguranţei" (*ibidem*, p. 211). Revelaţia acestei mărturii este numele eroului central al episodului: Constantin Pârvulescu – care părea să-l fi informat el însuşi pe Foriş şi deci indirect pe autoarea declaraţiei. Nu toate detaliile furnizate de ea erau exacte: Pârvulescu nu venea de la o şedinţă, însoţitoarea lui nu era Ana Toma, întâmplarea nu s-a răsfrânt numai asupra comuniştilor şi simpatizanţilor care lucrau la Statistică.

Rectificările cuvenite vor fi aduse şi mai târziu, după 1965, când investigaţiile nu mai urmăreau să dovedească vinovăţia fostului secretar general, ci să-l reabiliteze. În acest scop, Ceauşescu formase o comisie ai cărei membri „au studiat materiale documentare existente în legătură cu Ştefan Foriş" (Notă de probleme în legătură cu Stefan Foriş – Arhiva SRI, Dosar nr. 9.604, vol. 14).

La 20 noiembrie 1967, comisia poartă o discuţie cu Constantin Pârvulescu. Iată un fragment din această discuţie:

„*Tov. Gh. Stoica*: O întrebare în legătură cu Foriş: e vorba de momentul când a jucat un rol în formarea opiniei că el este un provocator, că este autorul căderii din strada Crângului şi altele. Noi am dat de documente unde avem explicaţii pentru absolut toate căderile, de asemenea declaraţiile comisarilor; avem şi situaţia dumitale împreună cu Ilona, când ai luat o maşină să te muţi şi aţi uitat în ea un plic în care se aflau nişte manifeste, un raport de la Universitate, ceva materiale de arhivă. [Stoica făcea parte din aceeaşi generaţie cu interlocutorul său, şi ca vârstă, şi ca vechime în partid.]

Tov. C. Pârvulescu: Nu eram cu Ilona, ci cu tehnica. Fata trăieşte şi acum.

Tov. Gh. Stoica: Dar l-aţi uitat.

Tov. C. Pârvulescu: Pe mine mă transporta de la o casă la alta şi eu nu am ştiut că ea are şi plicul; dacă ştiam, îl luam asupra mea. Acolo în plic era un fel de arhivă a mea personală, pe linia tineretului, pentru că mă ocupam şi de problema tineretului şi fata l-a uitat în maşină. Este un fapt acesta.

Tov. Gh. Stoica: Acest fapt explică căderea care se răsfrângea atunci asupra lui Foriş.

Tov. V. Patilineţ: Când s-a aflat în puşcărie de această cădere s-a spus că Foriş este acela care a trădat.

Tov. Gh. Stoica: Şoferul maşinii deschizând plicul şi văzând nişte materiale comuniste, l-a predat la Siguranţă. Aceştia l-au descifrat foarte uşor pe Biji şi au început arestările.

Tov. C. Pârvulescu: Eu eram cu fata în maşină; materialul îmi aparţinea mie şi când ea îmi spune că a uitat plicul, era să cad din picioare.

Tov. Gh. Stoica: Iată explicaţia căderii din strada Crângului şi tot aşa avem explicaţii la toate căderile" (*ibidem*).

Felul cum este purtată discuţia mută accentul de la reabilitarea lui Foriş la acuzarea lui Pârvulescu. Acesta se apără cu vădită stângăcie, încercând să pună principala vină pe socoteala fetei. El pare să fi raportat această gafă enormă atunci când o săvârşise şi când secretarul general i-a aplicat o sancţiune destul de stranie: izolarea lui într-un domiciliu forţat. Comisia nu îi aminteşte numai gafa propriu-zisă, ci şi faptul că el nu şi-a asumat-o ulterior, când i-a fost imputată de Foriş. Subterfugiile la care el apelează nu sunt acceptate, concluziile comisiei nelăsând în această privinţă nici o umbră de îndoială: „d. Căderea unei părţi din arhiva CC al PCR şi a unor activişti de partid care lucrau pe linia Uniunii Patriotice s-a produs în anul 1943, cu ocazia mutării tov. Constantin Pârvulescu într-o altă locuinţă. Acesta [deci Pârvulescu însuşi – *s.n.*] împreună cu tehnica au pierdut, în taxiul cu care s-au deplasat, un plic cu mai multe documente de partid, despre unii comunişti de la Institutul de Statistică. Din documente nu rezultă nici o vinovăţie a lui Foriş Ştefan cu privire la căderea arhivei" (*ibidem*, pp. 8-9).

Toate acestea contribuie la reliefarea unui sincronism cu totul neaşteptat: omul care provoacă arestarea unei întregi organizaţii şi confiscarea arhivei în decembrie 1943 este promovat în ianuarie-februarie 1944 în noua conducere provizorie – şi nici măcar ca simplu membru, ci cu titlul, e drept, exclusiv simbolic, de secretar general. Copleşit de sentimentul vinovăţiei dar şi frustrat de sancţiunea primită, pus pe linie moartă fără să ştie ce îl aşteaptă, Pârvulescu primeşte ca pe o mană cerească propunerea lui Bodnăraş de a intra în conjuraţia contra lui Foriş, şi apoi stupefianta lui numire în postul unui secretar general căruia i se acordă cu mari reticenţe titlul, dar nu şi prerogativele corespunzătoare.

Docilitatea cu care el acceptă această situaţie puţin măgulitoare a netezit drumul spre puterea supremă mai întâi pentru Gheorghiu-Dej şi apoi pentru Ceauşescu. Dar în loc să-şi manifeste gratitudinea, acesta din urmă, de-abia instalat, creează acea comisie care îl supune pe Pârvulescu unor hărţuieli umilitoare. Acesta nu-l va ierta şi, în plin ritual al unuia dintre congresele partidului, cu un curaj absolut remarcabil, întrerupe nesfârşitul şir al osanalelor adresându-i lui Ceauşescu un veritabil rechizitoriu întâmpinat de miile de delegaţi cu asurzitoare răcnete de indignare, sinceră ori simulată. Pradă unei furii oarbe, Ceauşeştii trec imediat la represalii pe cât de arbitrare, pe atât de meschine.

Bătrânul iconoclast şi soţia lui ilegalistă nu sunt demascaţi în presă ori sancţionaţi în adunări de partid, ci sunt evacuaţi din casa unde locuiau de zeci de ani, practic exilaţi din Capitală, unde documentele de identitate le dădeau dreptul de a trăi, sunt radiaţi de pe lista privilegiaţilor aprovizionaţi prin gospodăria de partid, li se taie pensiile de merit şi accesul la unităţile speciale de asistenţă medicală ş.a. Refugiat în Oltenia, unde avea unele neamuri îndepărtate, şi ajuns la o vârstă matusalemică, după trecerea multor ani Pârvulescu va găsi totuşi în sine energia necesară pentru a semna în primăvara anului 1989 faimoasa scrisoare prin care cei şase veterani ai PCR îi vor da dictatorului un drastic avertisment.

Prin rolul jucat de el în evenimentele decisive ale anului 1944, Emil Bodnăraş întruchipează ambiguitatea genetică a organismului creat în urma eliminării lui Foriş. Pe de o parte, acest rol îl delimitează de ceilalţi doi membri ai conducerii provizorii, spre deosebire de care şi în absenţa cărora el participă nemijlocit la rezolvarea problemelor cruciale ivite în cursul acestor zbuciumate cinci luni. Pe de altă parte, îndeplinind un rol preponderent în acţiune, el nu are decât o poziţie secundară în ierarhia interioară – ce-i drept, vagă – a noului organism, în care funcţia de secretar general nu-i este atribuită lui, ci mai mult decât modestului său partener Constantin Pârvulescu.

Nici demiterea secretarului general, nici înlocuirea lui de către Pârvulescu nu este consemnată în vreunul dintre documentele care pot fi deocamdată consultate. Numirea celui din urmă în această funcţie nu pare să fi fost clar indicată nici chiar în scrisoarea prin care Gheorghiu-Dej dădea dispoziţiile pentru constituirea conducerii provizorii. Printre puţinele referiri explicite la alocarea acestei poziţii poate fi citată declaraţia făcută la 31 octombrie 1967 în faţa comisiei pentru reabilitări, de către Carp, fost colaborator al lui Foriş : „Prin 1944 – amintea el cu acest prilej – vine Bodnăraş şi îmi spune că Foriş a fost arestat, că este trădător şi că tov. Pârvulescu ţine loc de secretar general" (Arhiva SRI, Dosar nr. 9.604, vol. 14, p. 124). O altă aluzie la acelaşi subiect este avansată chiar de Pârvulescu, în cursul convorbirii lui deja citate, din 1952, cu Bodnăraş : „Tu ai luat resortul militar – îi spune el acestuia – cu lagărul şi închisorile şi continuarea pregătirii pentru evadare şi mai târziu ţi-am dat chestia cu «Mutu» [porecla dată de ei regelui], Dămăceanu". Prin această evocare Pârvulescu sugerează că se găsea în situaţia de a-i da lui Bodnăraş dispoziţii, chiar şi în chestiunea centrală a pregătirilor pentru 23 august. Alegaţia nu stârneşte din partea lui Bodnăraş nici un fel de protest sau comentariu. Pare mai puţin verosimil ca „inginerul Ceauşu" să fi descins în conjuraţia de la Palat în urma indicaţiei primite de la aşa-zisul secretar general decât ca iniţiativa să-i fi aparţinut chiar lui şi el să i-o fi sugerat din complezenţă lui Pârvulescu înainte de a trece la fapte (Arhiva Naţională Istorică a CC al PCR, Dosar nr. 97.1952, pp. 37-38).

Conducerea provizorie are în fruntea ei un actor semiinstituţionalizat, dar este dirijată efectiv de un alt actor, neinstituţionalizat în acest rol. Această separare a puterii supreme va fi reiterată după conferinţa naţională din octombrie 1945, când PCR are un secretar general ales şi omologat de Kremlin – pe Gheorghiu-Dej –, dar conducerea efectivă rămâne cu precădere în mâinile Anei Pauker. Este vorba în realitate despre criza perpetuă a funcţiei de secretar general al PCR, inaugurată şi întreţinută de Comintern care, într-un soi de spirit internaţionalist, evită să promoveze români etnici, iar pe cei numiţi îi schimbă într-un ritm sufocant.

Izbucnirea războiului, trecerea în legalitate şi prima perioadă după preluarea puterii nu înlătură criza, dar îi modifică formele. În 1940, secretarul general în exerciţiu, Béla

Breiner, aflat pe patul de moarte, neştiind cui să predea documentele rămase în păstrarea lui, le transmite lui Gavrilă Birtaş, care nu va îndeplini niciodată această funcţie. Breiner moare, iar locul lui rămâne disponibil. Exact în lunile marilor convulsii istorice: prăbuşirea hotarelor la est, la vest şi la sud, izgonirea lui Carol al II-lea, instaurarea statului naţional-legionar şi agravarea conflictului dintre generalul Antonescu şi Legiune, Partidul Comunist din România nu are şef. Cominternul îi propune mai întâi funcţia lui Teohari Georgescu, dar acesta se recuză, iar apoi lui Ştefan Foriş, care o primeşte. Criza capătă mai departe două forme inedite. Prima: contestarea, demiterea şi arestarea secretarului general de către propriii săi tovarăşi după trei ani de gestionare dezastruoasă a activităţii partidului. A doua: păstrarea postului de secretar general în suspensie prin înlocuirea celui răsturnat nu de către un alt secretar general, ci de către o troică – aşa-numita conducere provizorie. Din dispoziţia Moscovei, aceasta este la rândul ei înlocuită după numai cinci luni de Ana Pauker, care preia conducerea partidului abia legalizat, dar nu şi titlul de secretar general, care timp de un an, până în toamna lui 1945, nu este atribuit nimănui. Anei Pauker, care conduce partidul fără a purta titlul, îi urmează Gheorghiu-Dej, căruia i se conferă acest titlu, dar pe care emisarii Cominternului nu-l lasă să conducă. Criza secretarului general ia sfârşit în mai 1952, când Gheorghiu-Dej obţine destituirea Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi a lui Teohari Georgescu – trei din cei patru secretari ai partidului – de către plenara Comitetului Central. Lunga criză caracterizată prin deteriorarea funcţiei de secretar general îşi va găsi soluţia în criza contrarie, caracterizată prin sacralizarea acestei funcţii mai întâi de-a lungul celor 13 ani ai mandatului lui Gheorghiu-Dej şi apoi în sfertul de secol al dictaturii ceauşiste. Secretarului general învestit cu o putere formală deficitară îi succedă secretarul general a cărui putere nu cunoaşte decât limitele pe care şi le stabileşte el însuşi.

Respingând cererea lui Pătrăşcanu de a fi inclus în noul organism, Pârvulescu îl consolează asigurându-l că în schimb va face parte din „activul" acestuia, împreună cu Maurer şi Agiu. Ideea putea veni tot de la Gheorghiu-Dej, care îi avertiza astfel pe cei numiţi că există şi o troică de rezervă, gata pregătită. Înainte de a se fi hotărât, asumându-şi rolul unui făcător de conducători, deţinutul de la Târgu-Jiu luase, firesc, în considerare diverse posibilităţi. Criteriile care l-au călăuzit spre formula finală nu pot fi decât deduse din componenţa acesteia. Printre prezumtivele criterii sau considerente sugerate de această componenţă se pot reţine următoarele puncte:

1. Alcătuită în ţară, fără consultarea Kremlinului, şi înlocuind cu forţa un activist desemnat de Comintern, conducera provizorie trebuia, înainte de toate, să inspire încredere Moscovei. Prin trecutul lor, şi ca deţinători ai cetăţeniei sovietice, Emil Bodnăraş şi Constantin Pârvulescu aveau mari şanse de a satisface acest deziderat. Prin urmare, principalii ei componenţi nu intră în troică datorită capacităţii lor politice, ci în virtutea reputaţiei favorabile pe care şi-o dobândiseră în URSS. Celor doi devotaţi slujitori ai intereselor sovietice li se adaugă un membru mai tânăr al mişcării clandestine din interior.
2. Originea etnică: doi sunt majoritari, iar al treilea aparţine influentei minorităţi maghiare, care va avea un cuvânt de spus în viitoarea reglementare a situaţiei din Transilvania – nici unul nu este evreu.
3. Originea socială: doi sunt muncitori industriali de provenienţă rurală, unul ofiţer de carieră, nici unul nu este intelectual ori liber profesionist şi nu face parte din hulita categorie a micii burghezii.

4. Credibilitatea : toţi trei au avut conflicte personale cu secretarul general răsturnat, premisă pentru Gheorghiu-Dej de a-i privi cu încredere, iar de cel mai important dintre ei este legat printr-o lungă şi strânsă amiciţie.
5. Vulnerabilitatea : prin reactualizarea diverselor nereuşite din activitatea lor anterioară, ei ar putea fi cu uşurinţă culpabilizaţi dacă împrejurările ar cere-o.
6. Non-competitivitatea : nici trecutul, nici psihologia lor nu-i recomandă ca pe nişte posibili veleitari. Chiar dacă ar încerca, nici unul dintre ei nu ar avea şanse să poată acapara poziţia rămasă disponibilă prin constituirea acestui triumvirat : Bodnăraş pentru că, de regulă, în partidele comuniste spionii cunoscuţi ca atare nu acced la această funcţie ; Pârvulescu fiindcă abia fusese scos din izolare după catastrofala gafă a pierderii arhivei ; iar Rangheţ datorită anonimatului şi mediocrităţii lui, precum şi îndelungatei sale colaborări cu Foriş.

Însuşi modul cum fusese alcătuită imprima conducerii provizorii restricţiile aşteptate din partea ei : să nu conducă şi să nu se perpetueze.

C. Cazul Ana Pauker

1. Întoarcerea

Sfârşitul verii anului 1944 a precipitat România în vârtejul unui veritabil uragan al istoriei. După patru ani de la prăbuşirea hotarelor de est, de nord şi de sud, după trei ani de război început cu victorii nesperate şi continuat cu înfrângeri care nu mai lăsau nici o speranţă, costând şi unele, şi altele sute de mii de vieţi tinere, fiecare zi aducea noi răsturnări, ţara se scufunda într-un dezastru fără ieşire. O armată de ocupaţie sub pretextul alianţei ceda locul unei armate de ocupaţie care înainta ca forţă militară vrăjmaşă ; în timp ce germanii bombardau Capitala, armistiţiul cu ruşii, anunţat de rege, continua să nu fie semnat ; foştii aliaţi se transformaseră în inamici mult mai rapid decât actualii inamici în aliaţi. Mareşalul, arestat de rege, dispăruse fără urmă, în guvernul înfiripat pe ruinele acestui seism descendenţii Brătienilor se învecinau cu reprezentantul Partidului Comunist, România se declara aliată a Naţiunilor Unite, care nu se declarau aliate ale României – prea multe, prea confuze şi prea grăbite răsturnări pentru ca populaţia să dea atenţie tot mai numeroaselor placarde şi pânze roşii purtând inscripţia : „Trăiască Partidul Comunist din România în frunte cu tovarăşa Ana Pauker ! " – un nume evreiesc de care prea puţini auziseră ori îşi mai aduceau vag aminte de pe vremea unui proces anticomunist desfăşurat în urmă cu aproape zece ani.

Purtătoarea respectivului nume nu fusese o personalitate publică nici înainte, nici după episodul acelui proces. Brusca ei reapariţie – de fapt apariţie – şi într-un astfel de rol trecea în acel context, pentru cei mai mulţi, nebăgată în seamă. Mai mult absentă din ţară în prima parte a anilor '30, Ana Pauker petrecuse a doua parte a aceluiaşi deceniu pe teritoriul ţării (dar în afara ei), în închisoare, unde ispăşea pedeapsa de zece ani la care fusese condamnată cu prilejul procesului amintit.

În condiţiile relativei destinderi pe care, după pierderea Basarabiei în iunie 1940, România încerca să o obţină în raporturile ei cu URSS, s-a ajuns şi la un acord asupra unui schimb limitat de prizonieri politici. Şi astfel, în vreme ce punea la punct ultimele

pregătiri pentru atacarea Uniunii Sovietice, cu numai şase săptămâni înainte de a lansa faimoasa comandă: „Ostaşi, vă ordon: treceţi Prutul!", generalul Antonescu îi îngăduia Anei Pauker, la numai jumătate din executarea sentinţei, să părăsească România cu destinaţia Moscova. Unele detalii aparent insignifiante ale acestui episod şi-au reliefat ulterior importanţa. De exemplu, cererea de extrădare a Anei Pauker nu fusese iniţiată de autorităţile sovietice, ci de vestigiile Cominternului, anume două colaboratoare cu care ea se împrietenise pe vremea propriei sale activităţi anterioare la Moscova: soţia lui Manuilski, care supervizase activitatea Internaţionalei Comuniste din partea PCUS, şi Stela Blagoeva, fiica lui Dimităr Blagoev, întemeietorul venerat al Partidului Comunist Bulgar. Ideea lor găsise probabil înţelegere la Dimitrov (fostul preşedinte al Internaţionalei Comuniste), ale cărui sentimente faţă de deţinuta din România erau destul de amicale pentru ca faimosul lider comunist să-i invite pe cei doi copii ai acesteia să-şi petreacă vacanţa împreună cu familia lui. Ana Pauker nu a devenit, prin urmare, obiectul acestui schimb datorită protecţiei de care s-ar fi bucurat din partea lui Stalin ori a altor înalţi dregători ai Kremlinului.

Pregătind expedierea deţinutei spre Est, autorităţile de la Bucureşti au transferat-o mai întâi spre extremitatea vestică a ţării, la Penitenciarul Special Caransebeş, închisoarea de bărbaţi unde, după prăbuşirea Doftanei la marele cutremur din noiembrie 1940, fusese instalat grupul condamnaţilor comunişti. Ţinută în izolare, ea a fost totuşi contactată de aceştia, având o lungă discuţie cu şeful lor, unul dintre conducătorii grevei de la CFR din 1933. Aşa a avut loc prima ei întâlnire cu Gheorghe Gheorghiu-Dej; următoarea avea să se petreacă trei ani mai târziu, în septembrie 1944, la revenirea Anei Pauker de la Moscova.

Extrădarea o readuce pe Ana Pauker la Moscova, unde mai fusese în trecut împreună cu soţul ei, Marcel Pauker, după numai trei ani de când acesta fusese executat de NKVD sub învinuirile alternative de spion în favoarea României şi de agent troţkist. Deşi, în închisoare fiind, ea rostise public cuvenitele formule de înfierare a acestuia şi deşi, de o bună bucată de timp, căsnicia lor nu mai subzista decât formal, regula stalinistă nescrisă care extindea vina condamnaţilor politici asupra familiei lor nu putea să nu-i provoace Anei Pauker unele aprehensiuni privind adevăratele motivaţii ale aducerii sale în URSS. Existenţa unor asemenea aprehensiuni ar fi putut explica dorinţa ei, manifestată îndată după sosirea în capitala sovietică, de a discuta întreaga chestiune chiar cu Beria (de mulţi ani patronul temut al poliţiei politice). Cerându-i sfatul amical lui Manuilski, acesta i-a dat un răspuns de natură mai curând să-i înteţească decât să-i atenueze îngrijorările: în nici un caz!

După declanşarea războiului antisovietic, Anei Pauker i s-a atribuit poziţia efectivă de conducător al emigraţiei PCR în URSS. La început acesta era un grup restrâns, concentrat mai ales asupra transmisiilor în limba română ale postului de radio Moscova, printre redactori numărându-se Leonte Răutu, viitorul şef al ideologiei sub regimul stalinist, Valter şi Hortensia Roman al căror fiu, Petre, avea să devină cel dintâi prim-ministru al României instalat de revoluţia antistalinistă din decembrie 1989 ş.a. Sfera de activitate a grupului s-a amplificat enorm după Stalingrad, prioritatea constituind-o convertirea prizonierilor români şi recrutarea, din rândurile lor, a viitoarei divizii de voluntari „Tudor Vladimirescu" care, după ruperea alianţei cu Germania hitleristă şi întoarcerea armelor, avea să lupte alături de armata română pe Frontul de Vest. Noile împrejurări istorice au pus de la sine problema revenirii în patrie a întregului grup de emigranţi. Reîntoarcerea Anei Pauker s-a produs însă în circumstanţe speciale.

2. O misiune improvizată

Potrivit propriei sale versiuni, îndată după lovitura de palat de la Bucureşti care s-a soldat cu răsturnarea regimului Antonescu şi ieşirea României din alianţa cu Germania, Ana Pauker a fost convocată de Gheorghi Dimitrov, fostul preşedinte al Cominternului. Ea dă despre această discuţie revelatoare următoarea descriere prezentată la 18 iunie 1956 în faţa comisiei speciale care, după patru ani de când fusese destituită, continua sporadic să o interogheze (citat din stenogramă):

„Tov. Pârvulescu [pe atunci preşedinte al Comisiei de Control] m-a întrebat cum a fost când am venit de la Moscova. Am spus la siguranţă. Am fost la Moscova, m-a chemat tov. Dimitrov, mi-a spus: «Te duci în ţară şi vezi ce este acolo, că noi habar n-avem». Tov. Borilă [membru al comisiei, prezent la interogatoriu] care a fost acolo ştie că n-a existat nici o legătură cu ţara şi nu se cunoştea nimic. Şi atunci pe loc am spus: «Tovarăşe Dimitrov, eu sunt femeie, n-am fost în ţară în timpul războiului, am fost în închisoare şi habar n-am cum stau lucrurile, au trecut zece ani şi este greu de făcut lucrul acesta. Sunt femeie, evreică, intelectuală». «Dar cine să ia conducerea acolo?» Am spus că este un tovarăş popular, muncitor, tov. Gheorghiu. Nu-l cunoşteam prea bine, l-am văzut două ceasuri la Caransebeş, dar ştiam că este un tovarăş foarte popular, ceferist, un om încercat. «Uite, acesta ar putea să fie conducătorul partidului», am spus. Dimitrov a spus «de patru-cinci ani de zile n-avem informaţii din România. Noi nu cunoaştem pe nimeni, pe tine te cunoaştem». Tov. Borilă ştie că şi grupului i s-a spus: vedeţi ce este şi luaţi conducerea, pentru că nu s-a ştiut ce este în ţară. «Mergi cu două radiografiste, mă anunţi ce şi cum este, poţi să comunici de câteva ori pe zi cum stau lucrurile. O să trimitem şi pe Luca să vă fie de ajutor şi vedeţi ce faceţi.» Cu asta am plecat" (Stenogramă publicată în *Sfera Politicii*, nr. 60, mai 1998).

Această întrevedere pare să fi fost preludiul şi resortul unui act cu profunde consecinţe. Căci aşa cum s-a petrecut, revenirea Anei Pauker în ţară a însemnat restabilirea dependenţei PCR faţă de Moscova, a sădit primii germeni ai conflictului ei cu Gheorghiu-Dej şi, prin mijlocirea acestor implicaţii, a avut o înrâurire majoră, deşi indirectă, asupra evoluţiilor ulterioare ale stalinismului românesc.

Ana Pauker nu dă declaraţia din iniţiativa ei, ci ca răspuns la o întrebare expresă. Nu tocmai sistematică, prin simpla respectare a cronologiei, declaraţia beneficiază de o coincidenţă care îi asigură o însuşire foarte greu accesibilă: credibilitatea. Este vorba despre faptul că misiunea i-a fost trasată la Moscova în prezenţa unui martor care, 12 ani mai târziu, la Bucureşti, ca membru al comisiei (alături de Constantin Pârvulescu, Gheorghe Apostol, Alexandru Moghioroş şi Ion Vinţe) îi ascultă – şi implicit îi verifică – depoziţia: Petre Borilă. Deşi la plenara din mai 1952 acesta nu şi-a ascuns resentimentele faţă de ea, ascultându-i declaraţia el nu intervine în nici un moment pentru a o contrazice, corecta sau completa. Relatarea Anei Pauker asupra primirii misiunii de a se reîntoarce în ţară este astfel ratificată prin tăcerea omului care datorează sancţionării ei propria lui promovare în cel mai înalt for al ierarhiei de partid – Biroul Politic.

Declaraţia scoate la lumină multe aspecte semnificative ale misiunii, dar nu pe toate. Ea precizează numele personajului care a dat indicaţiile, dar nu şi în ce calitate ori în numele cărui organism. Obscuritatea acestui aspect are o importanţă infinit mai mare decât cazul în discuţie. Personajul fusese Gheorghi Dimitrov, ultimul preşedinte al

Cominternului, dar autodizolvarea Cominternului fusese anunţată cu un an înaintea convorbirii despre care este vorba, la 22 mai 1943. Ar rezulta că Dimitrov, care nu primise o altă funcţie oficială, fie continua să prezideze o organizaţie autodizolvată, fie anunţul autodizolvării nu corespundea realităţii. Ambiguitatea politică se regăseşte până şi în aranjamentele logistice: lui Dimitrov i se repartizase un cabinet în sediul CC al PCUS (PC(b), cum se numea încă pe atunci), dar el nu era un membru şi deci cu atât mai puţin un conducător al acestui partid, ci al Partidului Comunist Bulgar.

Dintr-un alt punct de vedere, este cu totul improbabil ca decizia de a o trimite în acel moment pe Ana Pauker înapoi în ţară cu misiunea de a prelua conducerea PCR să fi fost adoptată de Dimitrov în numele său, dar în termenii depoziţiei, ei nu i s-a dat o asemenea lămurire esenţială şi ea nici nu a cerut-o. Privită sub incidenţă formală, prin lipsa oricărei referiri la o autoritate instituţională, această măsură de anvergură istorică era convenită între două persoane private. Nu trebuie uitat că în acea fază a războiului Moscova i-a trimis înapoi, într-un fel sau altul, şi pe liderii comunişti din alte ţări care se aflaseră în emigraţie în URSS: pe Rákosi în Ungaria, pe Bierut în Polonia, pe Gottwald şi Slánský în Cehoslovacia şi chiar pe Dimitrov însuşi în Bulgaria. Folosirea repetată a procedeului pare să sugereze înclinaţia din acel moment a Kremlinului dacă nu spre reconstituirea Internaţionalei Comuniste, măcar spre reluarea unei activităţi de acelaşi gen, deocamdată în acea zonă a Europei în care trupele sovietice continuau să pătrundă.

Spre deosebire de Gottwald, ori într-o anumită măsură de Rákosi, sau mai târziu de Thorez şi Togliatti, Ana Pauker nu era trimisă acasă pentru a-şi relua locul în fruntea partidului, ci pentru a se face acceptată în acest rol pe care nu-l îndeplinise niciodată în trecut. Neputinţa de a-şi justifica această pretenţie prin invocarea unei autorităţi respectate de viitorii săi interlocutori în ţară face ca primul obstacol de care se loveşte executarea misiunii să rezide chiar în modul cum i-a fost trasată: anonimatul autorităţii în numele căreia vorbeşte. Întemeiat pe o bază atât de şubredă, succesul ei iniţial va fi deci unul de scurtă durată (ea va rămâne în fruntea partidului doar un an), datorat cu precădere contextului militar. În optica interlocutorilor săi din interior, nefiind trimisul unei autorităţi politice definite, ea ar fi putut fi pur şi simplu mesagerul puterii învingătoare. O dată cu România, sub ocupaţie se găsea în felul său şi PCR. Ponderea acestor factori care i-au facilitat succesul pe termen scurt se va întoarce pe termen lung împotriva purtătorului acestei improvizate misiuni. Nu numai pentru adversari, ci şi pentru opinia publică neangajată, precum şi pentru o bună parte a tovarăşilor ei de partid, Ana Pauker a purtat stigmatul de om al trupelor de ocupaţie.

Cel puţin la fel de important ca iniţiatorul misiunii este conţinutul ei. Ana Pauker relatează acest conţinut părând nu doar să evoce, ci chiar să citeze cuvintele lui Dimitrov: „Iei conducerea în ţară şi vezi ce este acolo, că noi habar n-avem" – o frază perfect iraţională prin incompatibilitatea acţiunii comandate cu motivaţia ei. Recunoscând că răspunde unei situaţii complet necunoscute, hotărârea nu încearcă să se adapteze acestui impediment prin circumspecţie, ci îl ignoră prin fermitatea ei tranşantă. Aici operează hermeneutica stalinistă pentru care atotputernicia subiectivismului începe de la nepăsarea faţă de realitate, străduinţa de a cunoaşte realitatea fiind resimţită ca o limitare – şi deci o negare a acestei atotputernicii. Ignorarea realităţii este substitutul transformării ei.

Esenţa misiunii este însă concentrată în primul cuvânt al frazei de mai sus: „Iei conducerea". El implică o serie de presupoziţii în egală măsură hazardate, cum ar fi: 1. Deşi necunoscută Moscovei, o conducere a PCR totuşi există; 2. Deşi necunoscută,

această conducere existentă este considerată necorespunzătoare; 3. Ea e judecată ca fiind necorespunzătoare tocmai fiindcă este necunoscută; 4. Faptul că este necunoscută Moscovei reprezintă dovada peremptorie că acea conducere a fost constituită fără încuviinţarea Moscovei; 5. Fiind necorespunzătoare, acea conducere existentă trebuie înlocuită; 6. Necorespunzătoare pentru că este necunoscută Moscovei, conducerea din ţară trebuie înlocuită cu o conducere corespunzătoare şi deci cunoscută Moscovei; 7. Cea mai bine cunoscută Moscovei este o conducere trimisă de Moscova; 8. Dintre toţi membrii PCR aflaţi în emigraţie pe teritoriul Uniunii Sovietice, persoana cea mai potrivită pentru a prelua acest rol este Ana Pauker.

Substratul acestui ciudat proces mental devine mai puţin indescifrabil atunci când, împotriva stăruinţelor Anei Pauker de a se încredinţa această misiune altcuiva, Dimitrov aduce următorul argument: „De 4-5 ani de zile n-avem informaţii din România. Noi nu cunoaştem pe nimeni, pe tine te cunoaştem". Împrejurarea că războiul, ocupaţia, rezistenţa, închisorile ar fi putut prilejui afirmarea unor noi conducători, beneficiari ai unei experienţe istorice cu totul diferită de cea antebelică, nu-i poate absolvi pe aceştia de păcatul politic congenital al autopromovării lor fără binecuvântarea Moscovei. Cel puţin atâta vreme cât tunurile încă nu au tăcut, strategia Kremlinului faţă de partidele comuniste are ca premisă generală prezumţia stalinistă a vinovăţiei, iar ca premisă operaţională, readucerea lor sub controlul strict al Moscovei.

Acţiuni ale partidului ca arestarea secretarului general Ştefan Foriş, constituirea unei conduceri substitutive, provizorii, evadarea lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu şi dispariţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu de la domiciliul forţat care îi fusese impus, semnarea de către PCR mai întâi a înţelegerii de Front Unic cu Partidul Social Democrat şi apoi a celei pentru constituirea Blocului Naţional Democratic cu cele două partide istorice – Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal –, participarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi a lui Emil Bodnăraş la pregătirea şi realizarea loviturii de palat din 23 august 1944, trecerea mareşalului Antonescu, după arestare, în paza PCR, intrarea reprezentantului PCR, Lucreţiu Pătrăşcanu, în guvernul format după răsturnarea dictaturii militare şi altele au fost, prin urmare, iniţiate din interior, fără consimţământul, consultarea ori chiar informarea Moscovei.

Războiul, care a adus lumii atâtea nenorociri, a oferit partidelor comuniste prima şansă istorică de a acţiona independent de Kremlin, bizuindu-se pe ele însele. Aceasta nu a fost o independenţă politică dobândită prin efectul unei strategii care şi-o luase drept obiectiv, ci o independenţă de fapt, rezultată din evoluţia contextului istoric, niciodată explicitată şi cu atât mai puţin legitimată în termeni politici ori ideologici – o independenţă ai cărei beneficiari nu luptaseră pentru a o obţine, ceea ce nu înseamnă că nu ar fi dorit-o. Fără a fi rostite, implicaţiile ei politico-ideologice aveau însă, din punctul de vedere al partidului-părinte, un intolerabil potenţial perturbator. Motivul: ea validase în fapt aserţiunile celei mai abominabile dintre erezii, cea potrivit căreia chiar şi în cele mai vitrege condiţii, chiar şi cele mai firave partide comuniste pot supravieţui fără înăbuşitorul sprijin al Kremlinului.

O dată cu războiul a luat sfârşit şi conjunctura care a făcut posibilă această independenţă, dar nu şi gustul pentru ea. De aici neputinţa resuscitării lumii monolitice a stalinismului antebelic, contestarea supremaţiei PCUS şi a modelului sovietic devenind un comportament curent al liderilor comunişti ajunşi la putere în alte ţări – începând cu Gomułka în 1947 şi cu Tito în 1948, continuând cu China şi cu Albania, cu Imre Nagy

în Ungaria, cu România şi cu Cehoslovacia în anii '60, proces culminând cu marele seism din 1989, când respingerea dominaţiei sovietice a trecut din mâinile comuniştilor în cele ale anticomuniştilor.

Sub această incidenţă, reîntoarcerea Anei Pauker la Bucureşti putea fi resimţită de comuniştii din interior ca reîntoarcerea PCR la dependenţa faţă de Kremlin. Dar pe când în trecut dependenţa partidului era în conflict cu voinţa de independenţă a ţării, în noile circumstanţe, atât partidul, cât şi ţara intrau într-o epocă de dependenţă. Ca urmare a înfrângerii militare, pierderea independenţei politice a partidului şi pierderea independenţei naţionale a ţării deveneau concomitent inevitabile şi inseparabile. Ceea ce se putea discuta între Ana Pauker şi cei cărora le prezenta mandatul ei nu era deci problema dacă această dublă dependenţă va fi acceptată ori nu, ci doar care dintre cele două grupări o va gestiona: cea a foştilor deţinuţi din interior sau cea a foştilor emigranţi din URSS. Mandatul Anei Pauker de a restaura şi gestiona dependenţa PCR faţă de Kremlin reprezintă primul şi cel mai energic generator al conflictului care avea să o opună lui Gheorghiu-Dej şi echipei lui, încheindu-se în avantajul acestora din urmă. Dincolo de circumstanţe pasagere şi idiosincrasii personale, dincolo de considerabila apetenţă pentru putere evidentă de ambele părţi, aceasta a fost totuşi, în ultimă instanţă, un conflict de natură politică; având ca miză nu doar soarta unor indivizi, ci modul de integrare a României în ceea ce avea să devină zona de influenţă a Uniunii Sovietice.

După cum reiese din acelaşi citat, pe lângă mandatul politic, misiunea Anei Pauker era susţinută şi de mijloace tehnice. Ea nu este expediată înapoi la Bucureşti împreună cu o suită de experţi în diferite domenii de interes, ci cu două radiotelegrafiste, precizându-i-se: „Mă anunţi ce şi cum, poţi să comunici de câteva ori pe zi". Prin urmare, mesajele nu vor fi adresate unor activişti de rang intermediar, controlul va fi exercitat direct de Dimitrov, scop în care el cere să fie ţinut la curent cu o remarcabilă asiduitate. Exclusiv tehnice în aparenţă, aceste indicaţii au un substrat politic de importanţă cardinală: nimic nu sugerează că la folosirea acestei facilităţi ar putea avea acces şi altcineva decât purtătoarea misiunii - selectarea şi elaborarea informaţiilor transmise îi revenea deci în exclusivitate. Moscova însăşi este cea care doreşte ca informaţiile asupra României să nu-i fie asigurate de viitoarea conducere a PCR, ci de trimisul ei în ţară. Moscova imprimă astfel vitalei legături cu ea un caracter deopotrivă monopolistic şi conspirativ. Prin învestirea Anei Pauker cu acest privilegiu personal, gestionarea dependenţei PCR faţă de Moscova este asumată chiar de Moscova.

Nici unul dintre documentele accesibile nu conţine vreo referire la acest episod, omis şi din lista acuzaţiilor care i-au fost aduse la plenara din mai 1952. Faptul că el este evocat din iniţiativa ei de-abia în cursul interogatoriului din iunie 1956 sugerează fie că el a rămas necunoscut conducătorilor partidului, fie că, descoperindu-l la un moment dat, ei s-au prefăcut în continuare că îl ignoră.

3. Sosirea

Încercarea de a reconstitui scenariul sosirii Anei Pauker la Bucureşti se sprijină în principal pe două surse. Este vorba de stenograme ale unor mărturii pe această temă depuse în momente diferite de principalii actori ai episodului - Ana Pauker şi Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Trimisa Cominternului descrie faptele la 12 ani după consumarea lor, în cursul interogatoriului pe care i l-a luat comisia specială însărcinată cu prelungirea indefinită a anchetării ei; fostul secretar general îşi prezintă versiunea cu încă cinci ani mai târziu, la un an şi jumătate după decesul fostei adversare, în şedinţa Biroului Politic din 29 noiembrie 1961. Întâia relatare nu este iniţiată de autoarea ei, ci constituie răspunsul la o solicitare exterioară coercitivă, de fapt o pledoarie al cărei ţel este dezvinovăţirea. Întrucât reia acuzaţii cunoscute împotriva unui rival decedat, despre a doua mărturie nu se poate spune că urmăreşte obiective nemijlocit politice, de unde probabilitatea ca adevăratele ei motivaţii să fi avut un caracter precumpănitor psihologic, care ar cere o analiză întreprinsă cu instrumente specifice.

Dincolo de prezumtiva contribuţie la lămurirea conflictului dintre cei doi rivali, această ultimă mărturie este revelatoare pentru ceea ce devenise Biroul Politic la 16 ani de când în fruntea lui fusese instalat fostul lider al grevei ceferiştilor. Cel mai înalt for al partidului se reuneşte fără a avea o ordine de zi, discuţia nu se structurează de la sine în jurul unor probleme de actualitate, mai întâi pentru că asemenea probleme nu sunt pomenite şi apoi pentru că nu are loc nici o discuţie – ceea ce redă stenograma are mai curând stilul unei şuete, dar nu şi structura ei. Dialogul specific acestui gen de comunicare este înlocuit de un monolog al secretarului general care narează, adeseori cu haz, o serie de amintiri, în vreme ce restul înalţilor ierarhi îl ascultă fără a scoate o vorbă. Pe întinderea a peste zece pagini dactilografiate, monologul nu este întrerupt decât de două ori, în ambele dăţi de Emil Bodnăraş, o dată pentru a preciza că Vîşinski nu fusese cu ei în 1946 la spectacolul de teatru despre care venise vorba şi a doua oară pentru a aminti numele fruntaşului liberal la care tocmai se făcea referire. Un asemenea hibrid între şuetă şi monolog al şefului nu pare să reprezinte o excepţie în modul de viaţă al înaltei instanţe, dovadă stenografierea lui.

Cele două versiuni ale episodului sosirii diferă prin contextul în care sunt expuse şi contrastează prin evaluarea pe care o dau principalelor momente. Între ele există însă şi o zonă de congruenţă: atenţia prioritară pe care ambele o acordă câtorva dintre aceste momente, indiferent de semnul pozitiv ori negativ al evaluării lor. Iar congruenţa cea mai subliniată însoţeşte referirile la înlocuirea conducerii provizorii. Forţa cu care această secvenţă revine după atâţia ani în centrul celor două reprezentări pare să semnaleze locul unde îşi are rădăcina conflictul dintre cei doi protagonişti.

Indiferent cât a fost de efectivă sau de iluzorie, existenţa conducerii provizorii acoperă o durată de cinci luni din anul 1944, jalonată de două evenimente aparent adiacente: constituirea ei inseparabilă de arestarea lui Ştefan Foriş în aprilie şi evanescenţa ei provocată de sosirea Anei Pauker în septembrie. Atât prin antecedente, cât şi prin acţiunile la care a participat nemijlocit în cursul acestui scurt interval, Bodnăraş pare să fi fost de fapt figura centrală a acelei conduceri provizorii. Cu privire la antecedente, după 1989 a fost pusă în circulaţie legenda conform căreia el s-ar fi aflat în timpul războiului în URSS, de unde ar fi fost expediat clandestin în ţară în 1944. Zvonul, perfect imaginar, distorsionează cu totul rolul său în acele circumstanţe hotărâtoare.

Încercarea de a descifra rolul acestuia din urmă îndreaptă de la sine discuţia spre formarea conducerii provizorii. Despre împrejurările dispariţiei acestui fantomatic organism există informaţii mult mai clare decât despre cele ale naşterii lui. De altfel, menţionarea lui ulterioară are loc aproape exclusiv în contextul criticilor aduse Anei Pauker şi mai cu seamă comportamentului ei la revenirea în ţară în septembrie 1944. Critica

înapoierii Anei Pauker din URSS este în cea mai mare măsură critica suprimării conducerii provizorii pe care ea a impus-o.

Primatul informal dar real al lui Emil Bodnăraş în acest pseudo-organism este certificat de participarea lui personală la cele mai importante secvenţe ale dramei în desfăşurare. El, şi nu Pârvulescu ori Rangheţ îndeplinise rolul principal întâi în arestarea rocambolescă a secretarului general, iar după patru luni în a şefului statului – mai exact în preluarea pazei acestuia după arestare: el va fi singurul dintre cei trei care, sub numele „inginerul Ceauşu", va intra în conjuraţia de la Palat şi cel care îi va asigura pe conspiratori că pot conta pe sprijinul armat al unei largi organizaţii de rezistenţă populară – Comandamentul Formaţiunilor de Luptă Patriotice. Suprema dovadă materială a existenţei acestei organizaţii avea să fie instalarea ei imediat după lovitura de stat în clădirea *Gestapo*-ului, în zilele când nici Comitetul Central al PCR nu avea încă un sediu separat. Întâia funcţie legală a lui Bodnăraş va fi aceea de comandant al acestei organizaţii pe care am putut-o cunoaşte din interior. Funcţia în care am fost numit era aceea de adjunct al magaziei de armament şi muniţii, şef plin fiind un anume Stănescu, necunoscut mie. Aşa cum aveam să aflu foarte curând, el se chema în realitate Manole Tudorache. Comandamentul era organizat pe secţii, magazia fiind inclusă în secţia a V-a condusă de inginerul Simion Bernachi, al cărui adjunct era viitorul organizator al Securităţii, generalul Gheorghe Pintilie – Pantiuşa. În afara celor doi şefi, magazia de armament şi muniţii mai era dotată cu un local – garajul din fundul curţii, în care zăceau scule, camere şi cauciucuri uzate şi alte ustensile auto, dar din care lipsea orice urmă de armament sau muniţie. Drept urmare, Manole şi cu mine nu am avut nici ce prelua pe loc, nici ce administra mai târziu, când garajul s-a întors practic la menirea lui iniţială. Tinerii muncitori aduşi din fabrici pentru a asigura paza „de clasă" a comandamentului fuseseră totuşi dotaţi cu străvechi carabine „ZB" aduse, după cât înţelesesem, din depozitul garnizoanei militare a Capitalei prin mijlocirea colonelului – viitorul general – Victor Precup. Aflat printre organizatorii readucerii în ţară a lui Carol al II-lea, Precup a intrat repede în conflict cu acesta, care, la fel de rapid, l-a băgat în închisoare. Ajuns la Doftana, Precup şi-a stabilit cu organizaţia comunistă relaţii mai mult decât cordiale, care s-au păstrat nealterate şi după august 1944.

Revenind la rolul preponderent al lui Bodnăraş în conducerea provizorie, acesta este indirect confirmat şi prin abundenţa reacţiilor negative pe care le are Ana Pauker faţă de el, atât la sosire, cât şi după aceea. De pildă, în cursul interogatoriului din 18 iunie 1956, ea nu rosteşte vreun cuvânt critic la adresa conducerii provizorii, faţă de care îşi exprimă însă desconsiderarea simulând că nu-şi aminteşte componenţa ei. Citat din stenograma interogatoriului în chestiune:

„*Tov. Ana Pauker*: Aici când am venit era o conducere provizorie, *mi se pare* tov. Pârvulescu era secretar general, tov. Rangheţ, *Gheorghiu venise şi nu ştiu încă cine* [sublinierile îmi aparţin].

Tov. Pârvulescu: Şi Emil Bodnăraş.

Tov. Ana Pauker: *Exista în conducere ? Erau 5 tovarăşi, mi se pare*".

Ea nu e sigură cine era secretar general – deşi acesta prezidează interogatoriul în cursul căruia îşi manifestă această amnezie –, nu ţine minte nici măcar din câţi membri era format organismul cu pricina, dintre ai cărui componenţi efectivi nu îl uită decât pe cel mai important şi, în sfârşit, sugerează că nu pricepe ce amestec avea în toată această combinaţie iniţiatorul ei nu prea greu de identificat – Gheorghiu-Dej.

Trecând la procedura de înlocuire a conducerii provizorii, Ana Pauker declară (citat din aceeaşi stenogramă):

„*Tov. Ana Pauker*: ...Eu am comunicat cum era înţelegerea «iată care este situaţia, vedeţi, formaţi o conducere». Eu am făcut propuneri cine să intre în conducere, ca orice om. Putea fi primit sau nu" (ambele citate după *Sfera Politicii*, nr. 60, mai 1998). Aceste precizări retroactive reprezintă un amestec de informaţii plauzibile şi distorsiuni mai mult sau mai puţin transparente.

Înlăturarea conducerii provizorii nu înlătură însă şi opacitatea denumirilor care a învăluit naşterea ei. Ceea ce instalează mesagera Cominternului îndată după înapoierea sa la Bucureşti nu este un birou politic ori un comitet central, ci, în termenii ei, tot o conducere. Persistă, prin urmare, criza de structură a partidului şi nesiguranţa puterii reale încredinţate acestei conduceri de schimb. La acelaşi nivel al denumirilor apar însă şi două modificări. Spre deosebire de cea care a precedat-o, noua conducere nu se numeşte provizorie. Longevitatea limitată nu intră în obiectivele ei, dar va pecetlui sfârşitul ei intervenit după numai un an de la naştere. O conducere provizorie care poartă această denumire este astfel înlocuită cu o altă conducere provizorie, care nu poartă însă respectiva denumire. Cealaltă modificare rezidă în dispariţia poziţiei formale de secretar general. Operaţia din aprilie 1944 elimina actorul aflat în această poziţie, dar păstra funcţia care devenea astfel accesibilă altui actor. Operaţia din septembrie acelaşi an nu este interesată de actor – pentru a-şi pierde poziţia formală Pârvulescu nu trebuie arestat, el dispare ca secretar general o dată cu funcţia. Spre deosebire de iniţiatorul operaţiei din aprilie, Ana Pauker urmărea să conducă partidul fără a se prevala de acest rang, făcându-şi un titlu de mândrie din această reţinere pentru a cărei lipsă îl va învinui pe Gheorghiu-Dej. „Eu nicăieri, în nici un fel nu m-am afişat ca secretar general al partidului" îi declara ea în 1945, după propriile-i spuse, lui Pavlov, consilierul Ambasadei sovietice (*ibidem*). Argumentul ei, adus chiar în plenara din 1952, care avea să o sancţioneze, era că nici Stalin nu avea funcţia formală de secretar general.

Referindu-se la o anumită „înţelegere" şi la o anumită „situaţie", Ana Pauker le amintea pe ocolite interlocutorilor ei adevărul uşor de ghicit că primise de la Moscova misiunea de a dizolva conducerea provizorie şi de a o înlocui cu o altă conducere. Acestea nu erau recomandări, ci hotărâri obligatorii în legătură cu care nu putea fi vorba despre nici un fel de negocieri. Un spaţiu de negocieri s-ar fi putut deschide prin trecerea la faza următoare a operaţiei: din cine să fie formată viitoarea conducere pe cale de a fi constituită?

Declaraţia de mai sus a Anei Pauker este confirmată de cea ulterioară, a lui Gheorghiu-Dej, făcută de pe poziţii evident divergente – şi anume că acea primă confruntare între poziţii aproape inconciliabile nu a degenerat într-o ruptură. Nici una dintre cele două părţi nu a mers până la convertirea disputei în ostilitate făţişă. Ana Pauker ar fi putut prezenta o listă gata întocmită mulţumindu-se să anunţe: aceasta este noua conducere, procedeu teoretic posibil, dar la care nu a recurs. Interlocutorii ei, la rândul lor, ar fi putut condiţiona orice pertractări de menţinerea conducerii provizorii, pretenţie pe care nici ei nu au încercat să o impună. Târguiala s-ar fi putut încheia cu aparţia a două partide comuniste – ea s-a rezumat să păstreze unul singur, dispunând însă de o coeziune mai mult decât şubredă.

Menţionarea anterioară a celor două faze se referă la logica analizei, nu la cea a desfăşurării reuniunii. Conform primei logici, constituirea unei noi conduceri trebuia să fie precedată de dizolvarea celei existente, ori un asemenea preambul nu a avut loc. Existenţa conducerii provizorii s-a consumat între două hiatusuri procedurale: nici

instituirea, nici abolirea ei nu au fost consemnate în vreo decizie formală. Deoarece formal nu se născuse, înlăturarea ei nu făcea necesară un act formal special. În consecinţă, nimic de mirare în grija cu care cele două relatări stenografiate evită referirile explicite la problematica dizolvării. Singura abatere de la această discreţie vine din partea lui Gheorghiu-Dej care, având-o în vedere pe trimisa Kremlinului, subliniază: „Când îi făceam expunerea la sosirea aici şi când i-am vorbit de Foriş, a spus: «Dar cine a schimbat o conducere aleasă?»". În ipoteza în care a folosit cu adevărat această expresie în acele circumstanţe, Ana Pauker ar fi canalizat discuţia pe făgaşul celor mai cinice mistificări şi abuzuri de putere proprii organizaţiilor de tip stalinist. Pe de o parte, ea ştia la fel de bine ca şi interlocutorii săi că în stalinism orice conducere aleasă era de fapt o conducere numită; pe de altă parte, ştia că invocarea acestei duplicităţi nu poate fi combătută, recunoaşterea ei însemnând recunoaşterea caracterului antidemocratic al mecanismelor care reglau activitatea partidelor comuniste; în sfârşit, ea ştia mai bine ca oricine că fusese trimisă tocmai cu mandatul de a înlocui conducerile nealese, existente în acel moment pe teritoriul României, printr-o conducere nealeasă, care urma să fie patronată chiar de ea. Sacralitatea alegerii ar fi fost invocată într-o reuniune al cărei scop era tocmai înlocuirea unor alegeri democratice prin impunerea unor numiri abuzive. Abuzul începea cu poziţia care îi fusese rezervată, printr-o hotărâre coercitivă, chiar ei: având misiunea de a prelua şefia partidului, Ana Pauker nu putea încerca să-l reabiliteze pe secretarul general răsturnat. Neschiţând nici un gest perceptibil pentru recuperarea lui Foriş, ea avea să încuviinţeze mai târziu, cel puţin prin pasivitate, întâi arestarea şi apoi asasinarea acestuia.

Potrivit trunchiatelor date accesibile, s-ar părea că o dată cu conducerea provizorie, Ana Pauker a izbutit – ori măcar a încercat – să-i înlăture şi pe membrii acesteia. Redistribuirea rolurilor l-a împins în primele zile pe Constantin Pârvulescu din poziţia de secretar general în cea de şef al unei secţii de cadre aflate încă în stadiu de proiect – deci dintr-o funcţie politică supremă în una de aparat; pentru moment, traiectoria lui Rangheţ nu a lăsat urme perceptibile – aşa cum am arătat, el avea să-şi facă reapariţia în perimetrul aceleiaşi secţii de cadre, dar şi în fruntea departamentului de spionaj extern.

Cu totul diferit a fost intinerarul străbătut în acele prime zile de Bodnăraş, un intinerar a cărui originalitate consta în completa lui independenţă faţă de redistribuirea rolurilor iniţiată de emisarii Cominternului. Bodnăraş nu aşteptase sosirea acestora şi nici a celor reveniţi din detenţie pentru a-i anunţa pe conjuraţii de la Palat că dispune de o organizaţie paramilitară al cărei comandant este. Preponderent formală, această organizaţie avea avantajul anteriorităţii, amplificat de rapiditatea şi coerenţa operaţiilor întreprinse sub această egidă. Poziţia pe care şi-o crease îi asigura o distanţă protectoare atât faţă de conducerea provizorie, cât şi de cea pe cale de a se constitui. Aflat în momentele de maximă confuzie ale procesului de transformare prin care trecea, partidul, departe de a controla Comandamentul, trăia mai curând în umbra lui. Chiar dacă nu avea arme, Comandamentul dispunea de un sediu impunător în care funcţionase *Gestapo*-ul – actuala Ambasadă a Poloniei din aleea Alexandru 23; echipat cu o centrală telefonică în funcţiune, un mobilier intact, câteva maşini confiscate de la foşti colaboratori ai ocupanţilor nazişti, era păzit de o gardă înarmată, îşi organizase chiar şi o cantină. În această situaţie, el îşi putuse îngădui să găzduiască în câteva camere noua conducere a partidului. Acesta va fi primul sediu legal al PCR timp de câteva săptămâni bune, înainte şi după sosirea foştilor emigranţi în URSS, până la instalarea CC într-un sediu separat,

în aleea Eliza Filipescu 16, actuala Ambasadă a Indiei. Comandamentul nu se dotase numai cu facilităţi logistice, ci şi cu o structură de care, cel puţin la vârf, partidul era pe atunci complet lipsit. Aproape de la sine, cele cinci secţii în care CFLP se organizase îi absorbise pe majoritatea celor reveniţi de la Caransebeş în noaptea de 31 august, principala rezervă de cadre a viitoarei puteri, oameni devotaţi fostului lor şef din anii de închisoare, Gheorghiu-Dej. Astfel, venită să-şi îndeplinească misiunea, delegata Cominternului găsea la faţa locului un partid care ieşea din ilegalitate alcătuit din două formaţiuni, una civilă şi cealaltă militară, ultima cu totul neconvenţională, dar efectivă, autonomă şi dinamică, al cărei control nici nu intrase în termenii misiunii primite, nici nu era îngăduit de situaţia dată.

Subordonată, prin comandantul ei, cu trup şi suflet lui Gheorghiu-Dej, organizaţia paramilitară reprezenta pentru acesta o bază de independenţă chiar şi în zilele tratativelor delicate care nu puteau să nu o aducă pe Ana Pauker în fruntea partidului. Este greu de imaginat că ea nu observase această stare de lucruri şi deci uşor de explicat amnezia pe care o invocă atunci când spune: „Uitasem că Bodnăraş era în conducere", adăugând: „şi avea motive să-mi poarte sâmbetele". Atribuindu-i-le fără să le exemplifice, ea nu dovedeşte realitatea resentimentelor lui Bodnăraş faţă de sine, ci doar persistenţa, după atâţia ani, a propriilor sale resentimente faţă de el. Întrucât, potrivit declaraţiei sale, ei nu se cunoscuseră înainte de septembrie 1944, motivele acestor relaţii tensionate puteau apărea fie în cursul acelui prezent, fie în perioada imediat următoare. În limitele documentelor discutate la generarea unor asemenea reacţii putea contribui un incident descris atât în depoziţia Anei Pauker, cât şi în amintitul monolog al lui Gheorghiu-Dej.

Totul porneşte de la spectacolul de teatru din 1946 la care, în 1961, secretarul general nu era sigur dacă Vîşinski asistase ori nu, Bodnăraş fiind cel care îl asigurase că nu. Pentru înţelegerea contextului, trebuie amintit că miniştrii de Externe ai Naţiunilor Unite tocmai hotărâseră ca în Guvernul Groza să fie inclus câte un reprezentant al partidelor din opoziţie. Nominalizarea acestora nu putea deveni operantă fără acordul Uniunii Sovietice şi deci Vîşinski se consulta în această privinţă cu conducerea PCR. Preferinţele acesteia se opriseră la Haţieganu pentru PNŢ şi Romniceanu pentru PNL.

Conform versiunii lui Gheorghiu-Dej, în pauza spectacolului Ana Pauker îl cheamă în loja ei cerându-i să-l anunţe pe Groza că în locul lui Romniceanu de la PNL urmează să fie reprezentat Bebe Brătianu, lăsându-l să înţeleagă că Vîşinski nu ar fi străin de această schimbare. Gheorghiu-Dej îi transmite mesajul lui Groza, care, cu primul prilej, îi comunică demnitarului sovietic că dorinţa lui este pe cale de a fi îndeplinită – asigurare care îi provoacă lui Vîşinski un violent acces de furie: el habar nu avea despre o asemenea schimbare. După ce originea mistificării este clarificată, în cursul unei întrevederi, adjunctul lui Molotov îl întreabă pe secretarul general (tot în versiunea acestuia): „Cum te ajută pe dumneata Ana Pauker?", pentru ca după ce ascultă remontranţele acestuia să adauge: „N-ar fi mai bine să fie scoasă Ana de aici?". „După asta – continuă monologul retrospectiv – i-am povestit lui Bodnăraş şi noi tot mai schimbam păreri pe chestiunea asta." Ulterior, el ajunge la Stalin cu intenţia de a ridica problema, dar renunţă deoarece, spre surprinderea lui, la întrevedere este prezentă şi Ana Pauker.

Indiferent de exactitatea ori inexactitatea diverselor detalii, aspectele cele mai demne de crezare ar fi existenţa unei tentative de înlăturare a celor doi trimişi ai Cominternului şi implicarea lui Bodnăraş în această tentativă, implicare despre care, pe o cale sau alta, Ana Pauker ar fi putut afla.

Chiar şi în această dublă descriere antagonică, incidentul rămâne, din multe puncte de vedere, revelator. El arată, printre altele, că după numai un an de la constituire, prima conducere postbelică aleasă de PCR continua să fie profund divizată de neînţelegerile dintre grupul foştilor deţinuţi şi grupul din jurul celor trimişi de la Moscova; că tensiunile atinseseră foarte repede o intensitate destul de ridicată pentru a genera o încercare serioasă de eliminare a Anei Pauker şi a lui Vasile Luca; că această încercare punea în evidenţă personalizarea conflictului politic dintre noul secretar general şi militanta care îl precedase în fruntea partidului, poziţia ofensivă revenindu-i lui; că Ana Pauker atribuia propriile sale idei reprezentanţilor sovietici; că ea continua să-i cedeze lui Gheorghiu-Dej numai funcţia de secretar general, păstrându-şi pentru sine prerogativele; că ambele tabere îşi asumau ca perfect firească dependenţa faţă de Kremlin, pe care îl considerau judecătorul infailibil al fricţiunilor dintre ele; că poziţiile reprezentanţilor sovietici faţă de problemele PCR nu erau suficient coordonate, dovadă imprudenţa cu care Vîşinski sugerează o manevră pe care Stalin o va dezaproba – spre dezamăgirea lui Gheorghiu-Dej, care nu s-ar fi lansat într-o operaţie atât de delicată dacă ea nu ar fi fost recomandată de fostul faimos procuror şi dacă nu ar fi fost convins că acesta exprimă un punct de vedere încuviinţat de Kremlin; că, spre norocul lui, gata să avanseze propunerea în absenţa Anei Pauker, el renunţă să o facă în prezenţa ei; că omul cu care se sfătuieşte într-o problemă atât de complexă este Bodnăraş; că mijloacele de supraveghere mutuală puse la punct de cele două tabere îi îngăduie Anei Pauker să afle că Bodnăraş este implicat în proiectul înlăturării ei. Fiind primit la Stalin, Gheorghiu-Dej are surpriza de a se găsi faţă în faţă cu cea a cărei destituire venise să o ceară – fiind chemată la Stalin, Ana Pauker are surpriza de a afla că acolo se discută eventualitatea propriei sale destituiri; Kremlinul nu face în această împrejurare economie de secrete.

Faptul că propunerea înlăturării celor doi emisari ai Cominternului nu este rostită de Gheorghiu-Dej, ci e menţionată de Stalin cu scopul de a o dezavua, se pretează la diverse interpretări. Dar în intervenţia lui, Stalin nu ia apărarea unor persoane concrete, ci a unui principiu destul de abstract pentru a fi brutal încălcat chiar de pretinsul său promotor. Prin urmare, Ana Pauker nu avea de ce să plece de la acea întrevedere liniştită. Pe Stalin îl interesa mai puţin liniştea ei, cât menţinerea în starea cuvenită de nelinişte a prea impetuosului secretar general. Simpla imaginare a eliminării ei era un simptom extrem de alarmant şi chiar un avertisment. Ea sosise în 1944 sub protecţia Cominternului, care îi asigura o imunitate politică deplină şi posibilitatea de a se afla într-o permanentă ofensivă. Ideea înlăturării ei, lansată de un personaj aflat pe rangul doi al ierarhiei sovietice şi preluarea ei promptă de către cel care o înlocuise în fruntea PCR semnala cât de vetustă devenise în doi ani protecţia Cominternului şi, implicit, cât de iluzorie imunitatea oferită de ea. Iar discuţia cu Stalin nu o convinsese câtuşi de puţin că de sub protecţia Cominternului ar fi trecut sub cea a Kremlinului. Dispariţia oricărei protecţii venite de la Moscova o expunea unei contraofensive a adversarilor săi de a cărei vigoare, judecând după comportamentele din anii următori, nu părea să îşi dea seama.

Trebuie remarcat că împotrivirea lui Gheorghiu-Dej faţă de Ana Pauker nu ia forme sesizabile în anul când ea deţine informal poziţia numărul unu în partid (septembrie 1944 – octombrie 1945), ci după ce această poziţie intră formal în patrimoniul lui. Conţinutul acestei contraofensive îl constituie disputa dintre două concepţii asupra a ceea ce reprezintă conducerea de partid şi dintre două tendinţe în care aceste concepţii se materializează: în concepţia şi practica Anei Pauker, conducerea reală a partidului trebuie să fie independentă de cea formală; în concepţia şi practica lui Gheorghiu-Dej,

după promovarea sa în funcţia de secretar general, conducerea formală trebuie să dispună singură şi în exclusivitate de toate prerogativele conducerii reale. Înlocuind precipitarea iniţială printr-o remarcabilă combinaţie de răbdare şi perseverenţă, contraofensiva dirijată de secretarul general îşi va da roadele la şase ani după incidentul în chestiune, în primăvara-vara anului 1952.

Sosind în 1944 la Bucureşti cu misiunea de a prelua şefia partidului, cea mai presantă acţiune care stătea în faţa Anei Pauker era înlocuirea conducerii provizorii, care îşi dovedise existenţa întâmpinând-o, printr-o nouă conducere cât se poate de diferită şi mai puţin provizorie. Această prioritate nu era impusă numai de mandatul primit, ci şi de situaţia găsită la faţa locului. Aici, alături de efectivele neînsemnate ale partidului, coexistau nu mai puţin de patru centre cu veleităţi de conducere, în genere şubrede, slab articulate la cele efective, relaţiile dintre ele alternând între ostilitate şi izolare.

Dintre aceste patru centre, cel mai legitim sub aspect formal, întrucât fusese numit de Comintern înainte de intrarea României în război, cel reprezentat de Foriş, era totodată, sub aspect practic, şi cel mai paralizat după arestarea secretarului general în aprilie 1944. Cel mai activ, şi în acelaşi timp cel mai lipsit de legitimitate, devenise în ultimele luni centrul reprezentat de Pătrăşcanu. Nici legitim, nici activ, se ivise în acelaşi interval, printr-un fel de autogeneză, centrul reprezentat de conducerea provizorie, a cărei principală performanţă fusese aceea de a înlocui vechea conducere legitimă. Şi, în sfârşit, era centrul cel mai structurat, mai bine încadrat şi mai informal, cel care iniţiase şi manipula conducerea provizorie, avându-şi baza în închisori şi în lagăr, aflat sub conducerea fermă a lui Gheorghiu-Dej.

Lichidarea conducerii provizorii a constituit o condiţie imperativă pentru lichidarea acestei situaţii. Formarea noii conduceri sub şefia Anei Pauker însemna trecerea de la pluralismul dezintegrator al centrelor cu veleităţi de conducere la un centru conducător unic, indispensabil tranziţiei partidului din clandestinitate în legalitate şi de la lupta pentru supravieţuire la lupta pentru putere. Dar lupta previzibilă a partidului pentru puterea în stat era precedată şi condiţionată de lupta între grupările existente pentru puterea în partid. Deschizătorul de drum al luptei pentru puterea în stat era Pătrăşcanu, care, deşi izolat de restul partidului, dobândise în numele acestuia dubla poziţie de ministru fără portofoliu şi ministru ad-interim al Justiţiei în primul guvern regal format la 23 august – guvernul prezidat de generalul Sănătescu. Întâiul participant în numele partidului la exercitarea puterii de stat guvernamentale va fi şi cel dintâi eliminat atunci când partidul va fi acaparat această putere în întregime.

Cei care o întâmpinau pe Ana Pauker la sosire în numele PCR nu erau nici Ştefan Foriş, secretarul său general formal, nici Lucreţiu Pătrăşcanu, unicul comunist din guvern, ci membrii, iniţiatorii şi sprijinitorii conducerii provizorii. Deşi legitimitatea lor era dovedită îndeosebi prin prezenţa lor, aceştia au rămas, în lipsa unei alternative mai credibile, partenerii ei principali în operaţia – pe care ei aveau puţine motive să o dorească – de înjghebare a unei noi conduceri. Raporturile nou-sositei cu acest grup nu au demarat pe temeiul rivalităţii, ci pe cel al cooperării, ori mai exact pe temeiul unei cooperări în rivalitate.

Din punctul de vedere al lui Gheorghiu-Dej, conducerea provizorie nu fusese creată pentru a conduce, ci pentru a netezi propriul lui drum spre puterea supremă în partid. Sosirea puţin aşteptată – şi mai ales puţin dorită – a Anei Pauker purtând nimbul de trimis al Moscovei complica enorm datele problemei. După aproape 20 de ani de la consumarea evenimentului: sosirea trimisei Cominternului, Gheorghiu-Dej tot mai

continuă să-l evoce fără altă raţiune decât nevoia lui încă vie de a-l dezavua, descriind-o pe Ana Pauker, în monologul deja citat din noiembrie 1961, ca pe „acelaşi om care a înlăturat conducerea provizorie şi a luat frânele partidului în mână". Chiar şi după ce se scursese atâta vreme şi după ce ea murise, Gheorghiu-Dej continuă să dezaprobe comportamentul Anei Pauker în acea împrejurare, continuând totodată să nu aducă argumente politice în favoarea acestei dezaprobări. El detestă astfel în întregime o manevră, ce-i drept impusă, dar care la timpul ei i-a adus şi unele foloase considerabile – căci înlăturarea conducerii provizorii a ratificat *en passant*, în numele Moscovei, atât debarcarea lui Foriş, cât şi distanţarea faţă de Pătrăşcanu, în care Gheorghiu-Dej se angajase fără nici o acoperire. Manevra prezenta în acelaşi timp şi două dezavantaje redutabile pentru viitorul secretar general. Primul: întreprinsă într-un moment pe care nu el l-a ales, ceea ce îl împiedica să o controleze, suprimarea conducerii provizorii implică instalarea unei conduceri care ameninţa să nu fie deloc provizorie. De altfel, tocmai înclinaţia de a se perpetua în rolul de conducător efectiv chiar şi după ce renunţase la cel formal o va propulsa cel mai puternic pe Ana Pauker în relaţia conflictuală cu Gheorghiu-Dej. Al doilea dezavantaj: o dată cu conducerea provizorie era lichidat primul organism conducător al PCR format în cele două decenii de clandestinitate din interior, revenindu-se la formula conducerilor numite de Moscova. În acele circumstanţe, problema proaspătului evadat de la Târgu-Jiu nu era cum să evite Moscova, care nu îl cunoştea, ci cum să se facă cunoscut de ea câştigându-i încrederea.

Cel puţin formal, deţinerea poziţiei supreme de către proaspăta sosită nu se va dovedi cu mult mai durabilă decât conducerea provizorie. Semnalul înlăturării sale va fi dat de ea însăşi, după numai un an, prin propunerea alegerii lui Gheorghiu-Dej de către conferinţa naţională în funcţia de secretar general. Prelungite pe parcursul a şapte ani, tentativele ei de a-i concede noului secretar general o putere exclusiv formală, păstrând-o pentru sine pe cea efectivă, vor lua sfârşit prin plenara Comitetului Central care o va demite în primăvara anului 1952. Destituirea cu acest prilej a celor doi emisari ai Cominternului sosiţi în 1944 va reprezenta totodată prima secvenţă semnificativă din lungul scenariu al distanţării PCR faţă de Kremlin – distanţare care va intra într-o nouă etapă în 1964 (Declaraţia de independenţă a CC al PMR din aprilie), exact la 20 de ani de la instituirea conducerii provizorii, în aprilie 1944. Între aceste două momente, scenariul mai parcurge o serie de momente notabile, cum ar fi refuzul PMR de a urma exemplul dezgheţului şi cel al criticii cultului lui Stalin iniţiate, după moartea acestuia, în URSS de către Hruşciov, apoi retragerea, în 1958, a armatei sovietice din România, care transforma un regim bazat pe ocupaţia militară străină într-un regim acceptat de propria populaţie şi, în sfârşit, refuzul României la începutul anilor '60 de a pune economia naţională sub controlul CAER şi de a asuma rolul unui hinterland agrar al „lagărului socialist".

Debutând cu înlăturarea Anei Pauker, acest scenariu reprezintă de fapt procesul istoric în urma căruia se dezvoltă şi se defineşte formula autohtonă a stalinismului antisovietic.

4. Cancer

Plenara din mai 1952 a păstrat o tăcere absolută asupra unui episod care, deşi o privea cât se poate de direct, fusese tăinuit participanţilor, dar nu şi organizatorilor. Cu numai doi ani înainte, Tania Brătescu, studentă la Moscova şi căsătorită cu tânărul consilier al Ambasadei României în URSS dr. Gh. Brătescu, dăduse naştere primei lor fiice, Stela.

Devenită pentru întâia oară bunică, Ana Pauker şi-a organizat vacanţa împreună cu cei trei Brăteşti pe ţărmul rusesc al Mării Negre, la Soci. Acolo Tania a observat pe pieptul mamei sale o umflătură. Investigaţiile medicale întreprinse imediat la Moscova au diagnosticat un cancer mamar care a fost operat fără întârziere. La primirea ştirii în ţară, conducerea partidului a hotărât păstrarea ei în cel mai desăvârşit secret, motiv pentru care Ana Pauker nu putea în nici un caz să lipsească de la festivităţile de 23 august (era în anul 1950). Astfel, departe de a se fi refăcut, pacienta a fost silită să părăsească spitalul CC al PCUS unde primea îngrijirile postoperatorii şi să revină în ţară împreună cu ginerele ei, căruia i se dăduse misiunea de a-i acorda asistenţă în continuare. În felul acesta, îngrijirea bolnavei nu era încredinţată unor specialişti din România, ci unui relativ recent absolvent al Facultăţii de Medicină care avusese prea puţine oportunităţi de a-şi practica profesia. Secretul bolii era mai important decât tratarea ei.

Tania Brătescu aduce în această privinţă, mult mai târziu, unele lămuriri suplimentare. „Constatând că drept urmare a tratamentelor anterioare cu iradieri şi citostatice plaga operatorie întârzia să se închidă, soţul meu i-a propus lui I. Chişinevschi, care se ocupa personal de treburile acestea, ca pacienta să se înapoieze imediat la Spitalul Kremlinului, pentru a primi îngrijirile corespunzătoare. Aşa se face că în 1950-1951 Ana Pauker a trebuit să se interneze în câteva rânduri la Moscova", deci „tocmai în perioada când, potrivit acuzaţiilor care îi vor fi aduse în 1952... ar fi comis abuzuri prin încălcarea liberului consimţământ al ţăranilor în colectivizarea agriculturii, ea nu mai superviza această campanie deoarece lipsea din ţară" (*Cotidianul*, 27 octombrie 1995, supliment de istorie „Arhiva", p. 4). Aceeaşi desincronizare este remarcată şi de doctorul Brătescu în interviul nepublicat de Robert Levy : „De-a lungul perioadei, între 1951 şi 1953, când era acuzată pentru devierea de dreapta, ea era complet handicapată de şocul psihologic al cancerului".

La problema : de ce boala a fost tăinuită dintru început ? se adaugă problema : de ce tăinuirea ei a continuat şi faţă de cei reuniţi la plenara din mai 1952 pentru a judeca presupusele mari greşeli ale unei – cu certitudine – mari bolnave ? A doua întrebare este cu atât mai îndreptăţită cu cât după plenară secretul a fost dat în vileag. Dovadă : după 1956, starea sa înrăutăţindu-se, dar ea refuzând să se interneze la Spitalul Elias, rezervat activiştilor, profesorul Lupu a vizitat-o acasă şi a convins-o să se interneze în clinica lui de la Colentina. Unele formalităţi au fost simplificate prin intervenţia şefului de cabinet al lui Gheorghiu-Dej – deci renunţarea la secret era cunoscută şi încuviinţată la cel mai înalt nivel.

Tania Brătescu înclină să creadă că decizia de a păstra secretul asupra bolii, adoptată în 1950, pregătea de fapt înlăturarea Anei Pauker, care avea să se producă doi ani după aceea. Presupunerea nu poate fi exclusă, ea rămânând totuşi puţin probabilă. Sigur este că ascunderea bolii a facilitat desfăşurarea manevrei din 1952 în sensul dorit, dar cu un preţ moral şi politic care în retrospectivă apare exorbitant. Sub aspect moral, pentru puterea stalinistă, „devierea de la linia justă" nu cunoaşte circumstanţe atenuante. Totodată, în judecarea oricărei cauze, cancerul persoanei respective nici nu are valenţele unei circumstanţe atenuante, ceea ce nu îi fereşte pe judecători să îl resimtă ca atare. Condamnarea unui inculpat sănătos se pronunţă cu mai puţine ezitări decât cea a unui canceros. În acest din urmă caz, cei chemaţi să dea verdictul se simt mai înclinaţi spre indulgenţă decât spre severitate. Pe organizatorii plenarei, asemenea scrupule nu par să îi fi influenţat în vreun fel. Impermeablitatea lor nu s-a manifestat numai faţă de

inculpată, ci şi faţă de cei puşi în situaţia de a o judeca ignorând aceste circumstanţe. Prin comportamentul adoptat cu acest prilej, organizatorii plenarei sugerau că în optica lor, păcatele pe care i le imputau Anei Pauker aveau o gravitate mai mare decât cancerul de care abia fusese operată. Îndărătul acestei înverşunări se schiţează contururile unui resentiment a cărui violenţă aminteşte de asasinarea lui Foriş şi a lui Pătrăşcanu – crime de a căror săvârşire ori pregătire Ana Pauker, ca membru al conducerii supreme, nu s-a disociat niciodată în mod public.

Cea mai nemijlocită implicaţie politică a disimulării priveşte conexiunea bolii cu principala învinuire adusă acuzatei: devierea de dreapta, pe care ea ar fi imprimat-o procesului în curs, de confiscare a proprietăţii agrare de către stat – pretinsa colectivizare. În lumina sus-amintitei conexiuni apar două probleme, dintre care prima nu este dacă activitatea de îndrumare a acestui proces de către Ana Pauker a prezentat sau nu devierea care i se impută, ci dacă ea a desfăşurat cu adevărat sau nu o asemenea activitate de îndrumare. Tratamentele postoperatorii, pendularea între Bucureşti şi Moscova, consulturile, chimioterapia, cobaltoterapia executată cu tehnicile sovietice ale timpului nu par să fi creat condiţiile în care Ana Pauker să fi putut conduce efectiv, indiferent dacă greşit sau corect, proiectata restructurare a satului. În această eventualitate şi în raport cu acuzaţia de deviere, Ana Pauker nu ar fi fost pedepsită pentru erori pe care le săvârşise, ori măcar le-ar fi putut săvârşi, ci pentru greşeli pe care, împiedicând-o să activeze, boala o împiedicase să le comită. Ceea ce pare să îi fi dat o anume imunitate la tentaţiile deviaţiei de dreapta nu a fost capacitatea ei politică, ci incapacitatea sa fizică.

Duplicitatea iniţiatorilor plenarei îşi găseşte simbolul cel mai expresiv în acuzarea adusă cu acel prilej inculpatei de către Iosif Chişinevschi, omul care a condus activitatea ideologică din 1944 până în 1957. La fel de ignorant ca şi inculpata în materie de agricultură, organizatorul personal al tăinuirii bolii şi deci cunoscător al tuturor detaliilor ei, el îi pune o întrebare privind activitatea de care ştia că boala o împiedicase să se ocupe. Semnificaţia acestui simbol depăşeşte limitele unui caz izolat – el dezvăluia energia neegalată cu care, sub stalinism, politizarea relaţiilor umane provoacă degradarea lor până la disoluţie.

Printre participanţii la plenară, secretul bolii nu era cunoscut numai iniţiatorilor, ci, evident, şi pacientei. Ana Pauker nu a încercat nici un moment să se apere invocând argumentul cancerului. Discreţia ei în această privinţă a rămas invariabilă; ea nu a derapat nici în cursul plenarei, faţă de majoritatea celor prezenţi, cărora situaţia le fusese ascunsă, nici în cursul repetatelor confruntări ulterioare cu membrii comisiei speciale care erau totuşi pe deplin edificaţi. Atât investigatorii, cât şi persoana investigată se prefăceau în cursul acestor interogatorii că ignoră ceea ce ştiau cu toţii că le este cunoscut şi lor, şi ei. Realitatea era astfel transgresată într-o deplină coeziune, dar cu efecte opuse pentru cele două părţi – în avantajul acuzatorilor, dar cu totul defavorabilă acuzatei. Politiceşte suicidar, comportamentul Anei Pauker relevă o trăsătură fundamentală a mentalităţii staliniste: primatul disciplinei de partid asupra adevărului, sacralizarea ierarhiei chiar şi de către cei care îi cunosc din interior ilegitimitatea. Transgresarea realităţii începe prin irealizarea individului, adică prin autoanularea persoanei reale în favoarea rolului care îi este prescris. Orice sacrificiu liber consimţit are o conotaţie eroică. Dar ca şi în cazul crimelor nesăvârşite mărturisite de Zinoviev, Rajk, Slánský etc., şi acest eroism al Anei Pauker îşi asumă misiunea de a justifica un act de injustiţie şi de

a conferi verosimilitate unui neadevăr. Prin acestă bizară perpetuare a secretului între cei cărora le este cunoscut că îl cunosc, o dată cu anihilarea politică a individului canceros se obţine şi anihilarea imaginară a bolii lui reale, dreptul său de a îndura şi o altă suferinţă decât aceea a sancţiunii de partid, meritate ori nemeritate.

Realitatea nedemonstrată – şi nedemonstrabilă – a devierilor Anei Pauker a dus la realitatea neîndoielnică a suprimării sale politice – iar realitatea necruţătoare a cancerului, mai întâi nemărturisit şi apoi nerecunoscut, la realitatea lungii agonii şi a decesului. Cancerul i-a egalizat pe cei doi eroi ai conflictului. Galopant în cazul lui Gheorghiu-Dej şi întins de-a lungul unui întreg deceniu în cel al Anei Pauker, puterea lui a pus capăt definitiv luptei lor pentru putere.

5. Căderea

Plenara CC al PMR care a destituit-o pe Ana Pauker s-a desfăşurat în zilele de 26 şi 27 mai 1952, cu numai zece luni înaintea morţii lui Stalin. Dar Stalin era, la acel sfârşit de mai, încă în viaţă, stăpân absolut al imperiului, veghind la buna desfăşurare a recent lansatei campanii antisemite împotriva medicilor săi curanţi care se pregăteau, chipurile, să-l asasineze. Şi atâta vreme cât Stalin trăia, oamenii trimişi de el să conducă România nu puteau fi destituiţi decât cu asentimentul lui. „Se ştie acum – susţine Tania Brătescu în articolul menţionat – că aprobarea pentru lichidarea «grupării deviaţioniste» din PMR fusese obţinută de Gheorghiu-Dej şi Chişinevschi în cursul unei întâlniri cu Stalin la Moscova, către începutul toamnei lui 1951."

Scenariul menit să ducă la destituirea Anei Pauker se încheie la 29 mai 1952, dar demarează practic cu trei luni înainte. Contextul este reprezentat de plenara Comitetului Central al PMR consacrată sancţionării lui Vasile Luca, iar semnalul rezidă în prima critică publică a celei care, cu opt ani mai devreme, ocupase poziţia numărul unu în conducerea partidului.

Mic meseriaş din părţile secuimii, Luca intrase în mişcarea comunistă din anii '20, fusese arestat în repetate rânduri şi, aşa cum avea să descopere Securitatea pe parcursul cercetărilor efectuate după demiterea lui, semnase un angajament cu Siguranţa statului încă din 1925. Trupele sovietice care, după ultimatumul din iunie 1940, pătrunseseră în Basarabia şi nordul Bucovinei îl găsesc în arestul poliţiei din Chişinău, îl eliberează şi îl trimit la Moscova, unde este uns deputat în Sovietul Naţionalităţilor. Probabil acestui episod i se datorează alegerea lui de către Dimitrov în vara lui 1944 pentru a o seconda pe Ana Pauker în misiunea de reorganizare a Partidului Comunist din România.

Bolnav de sifilis, agresiv, de o brutalitate care îi atrăgea animozitatea tuturor, portretul lui este schiţat de Ana Pauker pe parcursul propriei anchetări, după ce renunţase să-i mai ia apărarea. De pildă, cu prilejul interogatoriului din 25 februarie 1953, aflată sub stare de arest, ea recunoaşte că l-a protejat pe Luca netrăgându-l la răspundere „pentru ieşirile lui brutale... care le-a avut faţă de Groza, de Chişinevschi şi alte ieşiri de felul acesta". Ea nu combătuse nici necontenitele lui plângeri cu care o asalta, „de exemplu: când nu i se punea fotografia la o manifestaţie, solemnitate, sau când nu vorbise în public mai de multă vreme şi alte lucruri de acest fel", sau: „La gospodăria colectivă din satul Lemnea se scosese firma ce purta numele Vasile Luca", Comitetul Regional Braşov îl menţine pe un anume Erdelyi „pe motiv că este contra lui [Luca]" ş.a.

Nivelul intelectual al celui trimis de Comintern să ghideze, alături de Ana Pauker, politica PCR în noile condiţii istorice poate fi ilustrat de introducerea la memoriul pe care, din închisoare, i-l adresează secretarului general la 2 februarie 1957:

„Mult stimate şi iubite tovarăşe Gheorghiu-Dej,

Această memoriu alăturata este scris pentru colectivul de conducere, adică în forma este adresate colectivului. Eu adresez comunistului şi muncitorului, adresez fostului meu prieten drag... Către D-voastră adresez cu strigăt de ajutor. Nu mă lăsa să fiu nimicit ca un câine a nimănui... vă rog că chiar dacă socotiţi necesar de a pune acest document în faţa întregului colectiv de conducere părţile despre tov. K., să păstraţi numai pentru D-voastră. Eu am frică de el că sunt convins că-mi caută moartea".

Revenind asupra acestui punct, memoriul furnizează şi alte revelaţii: „Eu când m-am întors din URSS în ţară după 23 aug. 1944 luasem anumite angajamente la CC PC(b) de a lua contact cu serviciul de informaţie sovietică şi se activezi în acest serviciu... Eu am îndeplinit acest angajament... [apoi] la cererea mea am fost eliberat de munca la serviciul de informaţie şi cât îmi aduc aminte am predat pe Kişinevschi în locul meu... cred că Kişinevschi a rămas până azi în legătură cu acest servici". Detaliind învinuirile contra lui Chişinevschi, autorul memoriului precizează: „De unde am aceste prezumţie care nu ridic ca acuzaţie concrete ci o aduc la cunoştinţa tov. Gheorghiu-Dej ca să fie atent" (Reprodus după *Sfera Politicii*, nr. 33, 1995, pp. 21-24).

În urma memoriului, soarta lui Luca nu a cunoscut nici o ameliorare. Cea a lui Chişinevschi a suferit însă un veritabil dezastru.

Dispunând de asemenea înzestrări, Luca a fost numit, după revenirea în ţară, membru al Secretariatului şi al Biroului Politic al CC al PCR, atribuindu-i-se în 1948 conducerea unui departament care presupunea cunoştinţe de specialitate: Ministerul de Finanţe. După câţiva ani, gestiunea lui se dovedise catastrofală, ea incluzând şi diverse măsuri de natură să contrarieze Kremlinul. Reacţionând la toate acestea, sovieticii trimit la Bucureşti o echipă de experţi cu misiunea de a analiza situaţia economiei româneşti – echipă care nu lucrează însă cu ministrul Finanţelor, ci cu preşedintele Comitetului de Stat al Planificării, Miron Constantinescu. Raportul drastic cu care se încheie această analiză este pus la 19 februarie 1952 în discuţia Biroului Politic – discuţie pe care Ana Pauker încercase fără succes să o evite. Consecinţa: o săptămână mai târziu, Luca este scos de la Ministerul Finanţelor, Moghioroş cere destituirea lui din toate funcţiile, inculpatul are o sincopă şi este transportat cu o ambulanţă la domiciliu, unde va rămâne sub supravegherea medicului său curant, dr. Sandu Lieblich. De acord cu cel de-al patrulea membru al Secretariatului, Teohari Georgescu, Ana Pauker insistă pe lângă secretarul general să limiteze sancţionarea lui Luca la scoaterea lui din guvern, argumentând că altminteri acesta se va sinucide şi că eliminarea lui din conducerea partidului va provoca tulburări în Transilvania. Pentru a spori forţa persuasivă a acestor argumente, ea solicită şi sprijinul influentului ambasador al Uniunii Sovietice Serghei Ivanovici Kavtaradze, cu care avea relaţii de strânsă prietenie.

Angajându-se în această operaţie, Gheorghiu-Dej îşi asumă un risc considerabil, punându-se în situaţia de a se opune singur tuturor celorlalţi membri ai Secretariatului. Acţionând ca principal animator al acestei împotriviri, Ana Pauker comite o imprudenţă greu explicabilă: pierde din vedere că secretarul general nu s-ar fi arătat atât de intransigent dacă nu ar fi avut încuviinţarea Moscovei. În realitate, această încuviinţare fusese obţinută cu prilejul întrevederii pe care Gheorghiu-Dej, însoţit de Chişinevschi,

o avusese, fără ştirea ei, cu Stalin încă din august 1951. Preferinţa lui de a-l avea alături, într-un moment atât de delicat, tocmai pe Chişinevschi nu se putea datora în nici un caz simpatiei lui pentru acesta, căruia îi purta o aversiune pe care o va exprima public nu peste multă vreme.

După Biroul Politic, raportul care condamna fără cruţare contraperformanţele fostului titular al Finanţelor a fost discutat până la urmă şi în plenara Comitetului Central desfăşurată la 20 februarie. În timpul dezbaterilor, Ana Pauker i-a adus lui Luca unele imputări, nu prea acerbe, opunându-se însă blamării lui publice – respectiv celor două măsuri în cele din urmă adoptate: difuzarea unei scrisori lămuritoare, adresată tuturor membrilor partidului şi constituirea unei comisii care să cerceteze în profunzime activitatea Ministerului de Finanţe şi a Băncii Naţionale din ultimii ani. Întrunit după două săptămâni – în 13 martie –, Biroul Politic pune nereuşitelor lui Luca diagnosticul rău prevestitor de „deviere de dreapta". În lipsa altor variante, cu acordul lui Teohari Georgescu, Ana Pauker îl sfătuieşte pe inculpat să se adreseze direct secretarului general.

a. Acuzatorii

Extrasele publicate din stenograma plenarei conţin mai ales întrebări adresate inculpatei şi răspunsuri date de aceasta. La nivelul evidenţei, informaţia livrată sub această formă situează evenimentul în timp şi spaţiu, indică întrebările şi numele celor care le-au pus.

Aproape toate întrebările conţin acuzaţii, de aceea îi voi numi în continuare pe protagoniştii lor „acuzatori". Potrivit stenogramei, ei au fost în număr de 16, iar numărul total al intervenţiilor, de 87. Este sigur că participanţii la plenară au fost mai numeroşi decât cei menţionaţi în stenogramă ca acuzatori; nu se poate determina însă proporţia celor din urmă în raport cu totalul celor dintâi. Din capul locului, reuniunea se divide astfel în două subgrupe, cei care pun şi cei care nu pun întrebări, stenograma descriind însă numai compoziţia uneia singure. Alte subgrupe posibile, dar neidentificabile cu ajutorul stenogramei, ar distinge între: 1. cei care au pus întrebări consemnate în stenogramă şi cei care ar fi pus întrebări, dintr-un motiv sau altul, neconsemnate; 2. cei care au pus întrebări din proprie iniţiativă şi cei care au primit misiunea de a le pune; 3. cei care au pus întrebările ei înşişi şi cei cărora li s-a indicat ce să întrebe.

În lista acuzatorilor sunt de remarcat trei absenţe: 1. Deşi este plenara Comitetului Central al unui partid rezultat din fuziunea între PCR şi PSD, nici un fost social-democrat nu se găseşte în acest tabel al acuzatorilor, ceea ce conferă plenarei conotaţiile unei răfuieli între comunişti, şi anume între comuniştii ilegalişti: pe listă nu apare nici un membru al CC intrat în partid după august 1944. 2. Din lista celor care pun întrebări lipseşte Ana Toma, persoană literalmente nedespărţită de inculpată, care în final va fi sancţionată nu prin destituirea, ci prin transferul ei din poziţia de locţiitor al ministrului de Externe în cea de locţiitor al ministrului Comerţului Exterior. 3. Remarcabilă, de asemenea, absenţa greu de interpretat ca abţinere a lui Gheorghe Apostol care, aşa cum se va vedea ulterior, va fi nu numai membru, ci şi *spiritus rector* al comisiei însărcinate cu continuarea anchetei asupra celor trei, comisie prezidată formal de Constantin Pârvulescu.

Nesemnificativă în acele circumstanţe, dar nu şi în retrospectivă, este şi o altă absenţă: mezinul CC-ului, Nicolae Ceauşescu, căruia înlăturarea celor trei i-a prilejuit primul salt spectaculos spre zona superioară a ierarhiei de partid: el este promovat în Biroul organizatoric.

În funcţie de criteriile folosite, în grupul acuzatorilor se pot distinge şi alte subgrupe:

1. Bărbaţii – 14 la număr –, aflaţi într-o flagrantă disproporţie cu femeile: două, ambele foste codeţinute ale inculpatei. Datorită propriilor lor reticenţe sau celor ale organizatorilor, femeile contribuie cu vădită reţinere la demolarea politică a celei care simboliza capacitatea lor de a îndeplini cele mai înalte funcţii de partid. O dată cu Ana Pauker se prăbuşea şi acest simbol care va fi restaurat peste un sfert de secol într-o versiune şi mai dezastruoasă – cea a „savantei de renume mondial".
2. Sub aspectul activităţii lor dinainte de 1944, între participanţi apar unele dintre delimitările cele mai semnificative pentru tema în discuţie: subgrupul celor care au lucrat sub comanda inculpatei în URSS în timpul războiului – 5 persoane; alţi 3 care s-au găsit în URSS şi care nu au lucrat acolo sub comanda ei directă; şi restul – 8 – provenind din mişcarea interbelică sau mai exact din locurile de detenţie unde s-au cunoscut cu Gheorghiu-Dej.
3. Subgrupul celor coacuzaţi cu inculpata în procesul de la Craiova: Liuba Chişinevschi, Alexandru Drăghici şi Alexandru Moghioroş – Drăghici fiind cel care va dirija peste câteva luni arestarea ei, iar Moghioroş, unul dintre cei care o vor interoga cu evidentă duritate în calitate de membru al amintitei comisii de partid. La suprimarea politică a Anei Pauker sunt antrenaţi în modul cel mai activ oameni cărora ea le-a călăuzit primii paşi spre hăţişurile politicii de partid. Condamnabilă în relaţiile personale, ingratitudinea este nu numai acceptabilă, dar chiar onorabilă în relaţiile politice, potrivit îndeosebi sistemului de valori al stalinismului. Nu cu mult mai comodă era situaţia în care plenara îi punea pe foştii moscoviţi: Răutu, Sorin Toma, Dumitru Petrescu, Borilă, Coliu, care îi datorau inculpatei nu numai cariera, ci chiar viaţa, de ea depinzând în sumbrele zile ale războiului dacă în dimineaţa următoare vor continua să lucreze acolo unde fuseseră repartizaţi sau vor trebui să plece pe front, alternativă pe care ea avea să o aleagă pentru propriul său fiu.

b. Acuzaţiile

Măsura participării active la dezbatere poate fi evaluată după două criterii: frecvenţa intervenţiilor şi gravitatea temelor abordate. Folosirea primului criteriu scoate în relief o flagrantă inegalitate. Lăsându-l la o parte pe Gheorghiu-Dej, care intervine de 18 ori, recordul îi aparţine lui Borilă, cu 10 intervenţii, urmat de Pârvulescu cu 8, Bodnăraş cu 7 şi Dumitru Petrescu cu 5. Alăturându-i secretarului general, aceşti patru participanţi acumulează peste jumătate din totalul luărilor de cuvânt. La extremitatea opusă se situează, cu câte o singură intervenţie, Ion Vinţe, Avram Bunaciu şi Alexandru Drăghici.

Sub aspectul conţinutului, acuzaţiile aduse Anei Pauker se structurează pe patru zone tematice: comportare fracţionistă, dezavuată fie ca atare, fie ca nerecunoaştere a autorităţii secretarului general, învinuire crucială, reiterată de 30 de ori; devierea de dreapta, cu 18 frecvenţe; încălcarea principiului primirii individuale în partid, criticată fie în general, fie cu referire specială la foştii legionari, de 13 ori; prezumtiva ei încercare de a obţine punerea în libertate a unor sionişti arestaţi, adusă în discuţie de 9 ori. La acestea se adaugă 17 intervenţii cu frecvenţe tematice neconcludente.

Ansamblul intervenţiilor alcătuieşte un rechizitoriu colectiv a cărui principală caracteristică este dispersia: el nu se concentrează asupra unei singure acuzaţii şi nici nu configurează o acuzaţie pe care să o înfiereze majoritatea participanţilor. Rechizitoriul

colectiv indică totuşi o învinuire în mod categoric dominantă: insubordonarea faţă de secretarul general, sugerată şi sub denumirea de activitate fracţionistă. Învinuirile nu au conotaţii de ordin personal, toate având un caracter politic clar definit.

Ponderea acuzaţiilor nu poate fi însă estimată numai după frecvenţa statistică a repetării lor, ci şi după poziţia ierarhică a celor care le formulează. De pildă, dintre cele 30 de intervenţii referitoare la nerespectarea autorităţii secretarului general, numai trei aparţin unor simpli membri ai Comitetului Central: Ghizela Vass, Liuba Chişinevschi şi Sorin Toma, restul de 27 venind din partea lui Gheorghiu-Dej, Bodnăraş, Chivu Stoica, Alexandru Moghioroş, Iosif Chişinevschi, Dumitru Coliu şi Miron Constantinescu, toţi membri ai Biroului Politic, apoi Petre Borilă, care va lua locul inculpatei în acest organism suprem, şi Dumitru Petrescu, fostul colonel politic în divizia „Tudor Vladimirescu", trimis să pună ordine în domeniul finanţelor după demiterea lui Vasile Luca.

Nimeni nu-i mai reproşează Anei Pauker, ca la plenara din februarie, împăciuitorismul ei faţă de acesta, în schimb propria sa deviere de dreapta este, în ordinea importanţei, a doua învinuire care i se aduce. Interesul prioritar arătat de fruntaşii partidului faţă de această problemă vine în sprijinul supoziţiei că rezolvarea ei reprezenta de fapt adevăratul mobil al întregii operaţiuni. Cu Foriş ucis, cu Pătrăşcanu arestat şi anchetat de patru ani, cu Pârvulescu acceptându-şi fără crâcnire debarcarea, Ana Pauker rămăsese singurul membru al conducerii în stare să ţintească la funcţia supremă. Aceasta nu era doar o simplă bănuială, căci după şapte ani de la conferinţa naţională, care îi luase formal acest rol, ea se comporta ca şi cum ar fi continuat să-l deţină – una dintre puţinele învinuiri pe care ea însăşi le va accepta în timpul plenarei.

Din punctul de vedere al lui Gheorghiu-Dej, pericolul reprezentat de ea era unul activ, nu potenţial, fiind sporit de numeroase circumstanţe agravante. Astfel, spre deosebire de el, ea nu fusese propulsată la vârf de tensiunile din interiorul partidului, ci de decizia instanţei supreme a mişcării comuniste internaţionale; pentru această instanţă, ea reprezenta o personalitate de prim-plan, pe când el continua să se simtă mai curând tolerat decât acreditat într-o funcţie conferită nu atât pentru capacităţile care i se atribuiau, cât pentru obârşia etnică şi socială care constituiau coordonatele vulnerabile ale inculpatei; ea nu ţintea, ca Lucreţiu Pătrăşcanu, o funcţie pe care nu o deţinuse niciodată, ci se socotea îndreptăţită să exercite în continuare, informal, funcţia cedată de bunăvoie unui activist care, limitat la experienţa unei lungi captivităţi, avea o imperioasă nevoie să fie sfătuit şi îndrumat, chiar dacă nu avea şi conştiinţa acestei nevoi; asemănător unor situaţii din ierarhia militară, fostul lider grevist putuse prelua funcţia, competenţele rămâneau însă în dotarea ei; în optica Anei Pauker, atât ea cât şi succesorul ei erau protagoniştii unor roluri dedublate – pe ea unele circumstanţe o siliseră să renunţe la un rol de conducere pe care alte circumstanţe o obligau să-l îndeplinească în continuare, în vreme ce lui i se atribuise un rol de conducere pe care deocamdată nu avea mijloacele de a-l exercita în mod efectiv.

Aici intervine factorul psihologic: iniţiată de Ana Pauker, această dedublare a rolurilor este tot ce poate fi mai nepotrivit cu personalitatea, veleităţile şi ambiţiile lui Gheorghiu-Dej. Inconvenientele resimţite de acesta din urmă rezultă din detalii supărătoare ale vieţii cotidiene şi totodată din tentative explicite ale inculpatei de a justifica teoretic ambiguităţile situaţiei. În practicarea acestui comportament, Ana Pauker nu pare să dovedească un tact excesiv. Nenumăraţii împuterniciţi ai Moscovei veniţi în ţară se arată infinit mai dispuşi să discute cu ea decât cu el, unii cunoscând-o din URSS, cu alţii

având prieteni comuni şi în plus vorbind o altă limbă rusă decât cineva care abia se chinuia să o înveţe. Pe de altă parte, conform declaraţiilor lui Teohari Georgescu, în discuţii private cu diverşi membri ai PMR, Ana Pauker îl dezavua pe Gheorghiu-Dej pentru încercările de a introduce o linie proamericană, pentru totala lui dependenţă de Chişinevschi etc. Iar în plenară, revenind la o întrebare pusă anterior de Borilă, Moghioroş îi aminteşte inculpatei: „Ai spus: nu ştiu ce rost are funcţia de secretar general". În replică ea nu neagă, ci face următoarea precizare incendiară: „Am spus că poate nu-i nevoie să avem nici noi secretar general aşa cum n-are nici Partidul Bolşevic. Tovarăşul Stalin e secretar". Enormitatea provoacă un incident separat, intervenţii de artilerie: Bodnăraş, Chişinevschi, Miron Constantinescu, ea recunoscând în final caracterul deplasat al comparaţiei şi adăugând că „nu avea în nici un caz intenţia de a micşora rolul tov. Gheorghiu-Dej", recunoaştere care nu o va împiedica peste câţiva ani, în decursul unui interogatoriu, să amintească, referindu-se la anul când condusese efectiv partidul, că ea nu se prevalase niciodată de acest titlu: „Eu nicăieri, în nici un fel, nu m-am afişat ca secretar general al partidului" (Interogatoriul din 18 iunie 1956, *Sfera Politicii*, nr. 60, mai 1998).

Toate celelalte incriminări adresate inculpatei nu au fost invocate din cauza nocivităţii lor intrinseci ori a noutăţii lor, fiind vorba despre acţiuni de mult cunoscute.

Diversitatea învinuirilor avea dacă nu drept scop, măcar drept efect atenuarea aparentă a vinei capitale, constând într-o rebeliune perpetuă contra conducerii unipersonale.

Spre deosebire de Stalin, Gheorghiu-Dej nu acumulase o autoritate personală suficientă pentru a-i permite să se dispenseze de autoritatea instituţională pe care i-o conferea funcţia, însă acumulase destulă autoritate pentru a-şi asuma riscurile tentativei de a înăbuşi rebeliunea neutralizându-i pe incitatorii ei.

Prin Coliu, Pârvulescu, Miron Constantinescu şi alţii, plenara îi aduce inculpatei, sub forme când mai străvezii, când mai hermetice, învinuirea de a se fi izolat, sustrăgându-se astfel controlului din partea celor îndreptăţiţi să-l exercite. În realitate, ea nu se izolase însă numai de controlul Biroului Politic şi al secretarului general, ci şi de interesele întregului aparat al puterii, începând cu membrii Comitetului Central convocaţi pentru a-i hotărî soarta. Căci prin atitudinea sa, Ana Pauker nu îl punea în pericol numai pe Gheorghiu-Dej, ci şi ordinea social-politică în care erau cu toţii atât de avantajos integraţi. Din partea sa, inculpata nu propunea, prin comportamentul ei, o ordine alternativă, ci doar statornicirea unei dezordini destabilizatoare. Respingând-o pe ea, membrii CC respingeau aceste primejdii şi apărând poziţia secretarului general, ei apărau propriile lor poziţii. Împotrivirea sterilă a inculpatei crea între Gheorghiu-Dej şi marea majoritate a participanţilor la plenară o convergenţă de interese mai temeinică decât cea care s-ar fi bizuit doar pe performanţele lui. Totuşi, nu tensiunile latente dintre ea şi restul CC, ci acelea tot mai evidente care se acumulaseră în relaţiile ei cu secretarul general imprimau plenarei nota dominantă a unui conflict personal nemărturisit.

Din punctul de vedere al iniţiatorilor ei, unul dintre obiectivele plenarei era tocmai acela de a conferi unui conflict personal aparenţele unui conflict politic, obiectiv urmărit prin diversificarea acuzaţiilor. Spre deosebire de formula clasică a romanelor poliţiste, aici veritabila crimă nu este ascunsă numai de cel care a săvârşit-o, ci şi de cel care trebuie să o descopere şi să o pedepsească: reducerea disputei la dimensiunea unui conflict personal nu convenea nici uneia dintre cele două părţi.

Foştii colaboratori ai Anei Pauker, metamorfozaţi în memorialişti contemporani, se mărginesc în linii mari să reia acuzaţiile care i-au fost aduse în 1952. Ceea ce se recunoaşte

acum şi nu se putea rosti cu glas tare atunci se referă la resentimentele xenofobe şi mai ales la pericolul stalinizării României, pe care inculpata de atunci l-ar fi încorporat, subliniat de mărturia lui Maurer. Fost cel mai înalt slujitor al ambilor dictatori, precum şi apărător al Anei Pauker în procesul de la Craiova, Maurer explică prin acest pericol opoziţia sa faţă de numirea ei în fruntea partidului, dar nu pare să observe nici un raport între acelaşi pericol şi propunerea lui din 1965 de promovare a lui Ceauşescu în locul devenit liber prin decesul lui Gheorghiu-Dej.

c. Apărarea

Noianului de acuzaţii din plenară Ana Pauker îi răspunde supunându-se doar parţial acelei reguli cardinale a judecăţilor de partid în virtutea căreia mai importantă decât dovedirea faptelor incriminate de către acuzatori este recunoaşterea lor de către acuzat. Structura apărării se ajustează celei a rechizitoriului colectiv, în care ponderea faptelor este sensibil mai mică decât cea a calificării lor codificate. Oricine poate dovedi mult mai lesne că la o anumită dată s-a întâlnit cu o anumită persoană într-un anumit loc, dar nu poate dovedi că nu a căzut în erezia devierii de dreapta, întrucât nimeni nu ştie ce este o deviere de dreapta şi de la ce deviază ea. Obscuritatea acuzaţiei face imposibilă claritatea apărării. Indiferent de circumstanţe, oricine ajunge în imaginara boxă a acuzaţilor poartă dubla vinovăţie prestabilită a ereziei şi a conspiraţiei, cărora li se adaugă adeseori felonia şi colaborarea cu servicii străine. Potrivit imaginii rechizitoriale, învinuitul nu agresează puterea numai în mecanismele ei operaţionale, ci şi în principiile legitimităţii ei. La fel ca în jurisprudenţa americană, dar cu efecte contrarii, acuzatul se apără asumându-şi vina.

În judecata de partid, apărarea prin autoacuzare are următoarele particularităţi:

1. Ea nu reprezintă pentru inculpat un act de opţiune, ci unul de conformare faţă de convenţii cu putere de lege. Datorită acestei puteri, poziţiile de respingere globală a învinuirilor rămân cu totul excepţionale – iar refuzul lui Pătrăşcanu, anchetat în momentul plenarei de peste patru ani, de a se supune acestei reguli, ar putea fi una din cauzele pentru care destituirea Anei Pauker a avut loc la atâta vreme după aprobarea lui Stalin.
2. În cazul despre care este vorba, invocând modelul general al autocriticii, apărarea recurge la câteva procedee mai rar practicate, şi anume: ea este selectivă – multor întrebări nu le dă nici un răspuns; şi este repetitivă – revine cu predilecţie asupra relaţiei cu secretarul general, detaşând astfel din şuvoiul întrebărilor incoerente veritabilul obiect al judecăţii.
3. Autocritica inculpatei operează pe următoarele câteva registre: *a.* asumarea fără rezerve a vinei de insubordonare faţă de secretarul general; *b.* evitarea respingerii explicite a vreunei învinuiri; *c.* în schimb, respingerea prin omisiune a multor acuzaţii; *d.* acceptarea cu rezerve a unor învinuiri – de exemplu, cea referitoare la dubiile privind necesitatea funcţiei de secretar general al partidului, căreia îi dă două răspunsuri: primul – „M-am gândit să fie ca în Partidul Bolşevic"; şi al doilea – „A fost greşit pentru că erau alte condiţii la noi"; *e.* foarte uzuala supralicitare a unor carenţe de ordin psihologic pe care inculpata şi le atribuie fără ca cineva să i le fi imputat: „M-am îngâmfat. Am făcut o serie întreagă de greşeli, nu vroiam să le văd, spuneam că e o jignire când mi se arăta, socoteam că trecutul

ajunge, consideram că m-am suit pe un soclu pe care nu trebuie să mă mai atingă nimeni şi din cauza aceasta m-am supărat şi m-am izolat". Mai departe, carenţa psihologică este convertită în abatere politică majoră : distanţarea faţă de secretarul general nu ar reprezenta o simplă greşeală, ci cauza greşelilor ei : „Dacă ascultam sfaturile tovarăşului Gheorghiu-Dej, lucrurile ar fi mers mult mai bine". Asemenea întorsături trezesc bănuiala că pe Ana Pauker, ca şi pe acuzatorii ei din plenară, ceea ce o interesează în primul rând nu este stabilirea adevărului, ci încheierea cât mai convenabilă a episodului în curs.

Din punctul de vedere al inculpatei, omisiunile se puteau datora dificultăţii de a memora întrebările sau timpului limitat acordat pentru răspunsuri, după cum se puteau explica şi prin dezordinea care domnea în acest tip de reuniuni ori pur şi simplu prin interesul scăzut al participanţilor faţă de declaraţiile sale previzibile. Toţi se aşteptau ca cei trei să fie ulterior arestaţi – ceea ce s-a şi întâmplat – şi, prin urmare, toţi ştiau că adevăratele declaraţii vor fi făcute în cu totul altă ambianţă.

Subliniindu-şi cu atâta vigoare vinovăţia faţă de secretarul general, Ana Pauker imprima dezbaterilor din plenară două tendinţe : una spre depolitizare şi cealaltă spre îngustarea orizontului temporal al discuţiei. Ea îngustează orizontul temporal, căci insistând asupra comportamentului său necorespunzător faţă de secretarul general, scoate din aria dezabaterii anul 1944-1945, când deţinătorul de fapt al acestei funcţii nu era fostul ceferist, ci ea însăşi. Cât priveşte depolitizarea, ea se concretizează în prioritatea fricţiunilor personale dintre fostul şi actualul lider, pe care inculpata le subliniază insistând asupra lor. Procedeul nu întâmpină opoziţia reuniunii pentru că această prioritate este departe de a constitui un secret, dar îi îngăduie inculpatei să dedramatizeze până la un punct învinuirile cu adevărat politice menţionate în rechizitoriul colectiv.

Instanţă în principiu eminamente politică, de conducere a singurului partid tolerat de lege, plenara se plasează în afara politicului atât prin modul cum se desfăşoară, cât şi prin măsurile ulterioare prin care de fapt se prelungeşte. Sub primul aspect, reuniunea se depolitizează înlocuind schimbul de informaţii şi de opinii între membri cu statuturi egale printr-o redistribuire coercitivă de roluri între acuzatori şi acuzaţi. Această transfigurare a instanţei politice în una penală se prelungeşte logic în măsurile care urmează. Sala plenarei, dovedesc aceste măsuri, nu a fost decât anticamera diverselor spaţii de recluziune hărăzite celor trei inculpaţi. Nefiind corectate prin mijloace politice, ci sancţionate prin măsuri represive, erorile politice sunt transformate în infracţiuni penale, iar instanţa politică – într-un auxiliar depolitizat al aparatului represiv.

Mai târziu decât Vasile Luca şi Teohari Georgescu, Ana Pauker nu va fi arestată decât la 18 februarie 1953. După numai două săptămâni, Kremlinul va anunţa moartea lui Stalin, despre care însă Ana Pauker nu avea să afle decât în ziua punerii ei în libertate – 20 aprilie, acelaşi an. Vestea i-o aduce Alexandru Moghioroş, venit să o viziteze la locuinţa care îi fusese alocată. La aflarea ştirii ea izbucneşte în plâns, la care vizitatorul îi spune : „Ană, Ană dacă el mai trăia, n-am mai fi stat de vorbă acum" (Tania Brătescu, art. cit.). Scena este simbolică pe diferite faţete. Obştescul sfârşit al gloriosului dispărut o umple de durere pe reprezentanta stalinismului prosovietic, dar nicidecum pe fostul ei coacuzat, purtător al unui stalinism de factură inedită, antisovietic, la ora aceea abia pe cale de a încolţi. Ana Pauker poate încerca să se apere de ferocitatea dezlănţuită a foştilor ei colaboratori, dar nu de propriul său fanatism, care înlocuieşte credinţa nestrămutată

în cauză prin credinţa nestrămutată în substitutul personificat al acesteia. Abia ieşită din arestul Securităţii, ea îl jeleşte pe cel fără a cărui încuviinţare nu ar fi ajuns acolo şi pe care avea toate motivele să-l considere asasinul fostului ei soţ, tatăl a doi dintre copiii săi.

La temelia fanatismului nu se află idei doctrinare, ci afecte atotstăpânitoare, perfect iraţionale, dar asimilate până la automutilare. Acestea erau trăsăturile umane ale eroilor care se răfuiau pentru putere în 1952, dar nu şi ale urmaşilor lor, care aveau să-l slujească pe Ceauşescu până în ultima clipă – iar uneori chiar şi după –, dar din arivism.

d. Ritualul

Plenara nu este ilustrativă în primul rând prin litigiul pe care îl abordează ori prin personajele care se înfruntă, ci prin mecanismele care îi reglează desfăşurarea şi care sunt cu precădere mecanisme de tip ritualistic. Reuniunea în discuţie are aparenţa unui act de judecată, iar actele de judecată formale, ca acte de justiţie, rămân pretutindeni una dintre activităţile publice cele mai ritualizate. Similitudinea mijloacelor se opreşte la natura lor generală. Atât judecata de partid, cât şi cea a instanţei judecătoreşti apelează la ritualuri, dar cele două ritualuri nu se folosesc de aceleaşi mecanisme. Deosebirea dintre mecanisme se datorează deosebirii dintre funcţiile atribuite celor două instanţe: funcţia actului de justiţie este să facă dreptate în conformitate cu legea – funcţia judecăţii de partid este să pedepsească independent de lege. Prin urmare, judecata de partid nu este un act de justiţie, dar în realitate nu este nici un act de judecată, întrucât ea nu face altceva decât să asume şi să formalizeze o judecată informală, pronunţată anterior de o instanţă căreia nici o lege nu-i conferă această competenţă (la fel ca relaţia dintre tribunalele militare şi Siguranţă în judecarea proceselor politice din timpul războiului).

Mecanismele diferite se materializează în decoruri şi roluri diferite. Plenara nu se desfăşoară într-o sală de tribunal, nu alocă spaţii distincte pentru roluri distincte, cum ar fi completul de judecată, acuzarea, apărarea, boxa acuzaţilor, grefierul, aprodul, paza, dosarele, martorii, Biblia ori Constituţia pe care aceştia depun jurământul, publicul, presa etc. Judecata de partid foloseşte ritualul dispensându-se de recuzita lui. Prin aceasta judecata de partid nu se deritualizează, ci îşi elaborează propriul ritual. Ea travesteşte un act de judecată autentic, dar disimulat, într-un act de judecată simulat, dar manifest.

Spre deosebire de actul de justiţie, judecata de partid nu-şi caută legitimitatea în legalitate – respectiv în texte de lege –, ci în alte texte, cum ar fi statutul şi programul partidului ori doctrina de la care acesta se reclamă. Din motive care ţin atât de caracterul lor, cât şi de o anumită tradiţie istorică, aceste texte referenţiale sunt mult mai confuze şi de aceea mult mai aleatoriu interpretabile decât textele de jurisprudenţă. Cel puţin în mod formal, obiectul actului de justiţie este inculparea, în vreme ce obiectul judecăţii de partid este inculpatul ca personificare a culpabilităţii, vinovat nu pentru ceea ce i se reproşează a fi întreprins, ci pentru ceea ce este. O vinovăţie care nu rezidă în faptele inculpatului, ci în existenţa lui nu poate lua sfârşit decât o dată cu această existenţă. Pedeapsa capitală nu reprezintă o măsură represivă în exces, ci răspunsul logic la o situaţie care nu permite altă soluţie eficientă. Inculpatul judecăţii de partid este un criminal de tip lombrozian, predestinat crimei prin naştere. Orice indulgenţă faţă de el este antisocială, căci el nu ar putea continua să trăiască decât continuând să comită alte crime.

Personificarea culpei duce la personificarea judecăţii asupra ei, în opoziţie cu actul de justiţie, care are datoria şi dreptul de a fi impersonal. Datoria, întrucât el trebuie să

rămână cu totul independent faţă de consideraţiile personale ale celui acreditat să îl oficieze – şi dreptul, întrucât sentinţa nu poate avea nici un fel de repercusiuni asupra persoanei care a pronunţat-o. Dimpotrivă, fiecare participant la judecata de partid se pronunţă în virtutea relaţiilor sale personale cu inculpatul şi ştie că felul cum se pronunţă poate avea repercusiuni imprevizibile asupra propriei sale situaţii. Relaţia personificată nu are însă aici forma unui binom, ci a unui trunghi, căci mai presus de relaţia personală dintre participantul la judecată şi inculpat stă relaţia ambilor cu persoana de care fiecare depinde în felul său. Aceasta este persoana care personifică puterea şi la a cărei voinţă, exprimată sau prezumată, înlocuitoare a legii şi a oricărui text referenţial, se raportează de fapt întreaga procedură.

Dacă democraţia, aşa cum remarcă Habermas, poate fi privită ca un set de proceduri, la fel ar putea fi privit şi stalinismul în acţiune, procedurile lui sintetizându-se parţial în ritualul judecăţii de partid. Trăsătura definitorie a acestui ritual constă în absenţa unor reguli formale, înlocuite prin uzanţe a căror încărcătură coercitivă este sporită tocmai de imprecizia lor. Cu cât mai vagi sunt uzanţele, cu atât mai rigide sunt procedurile menite să le impună. Rezultatul este o structură extrem de fluidă a rolurilor, ele însele supuse unei duble mistificări. Judecata nefiind judecată, ci ratificare a unei judecăţi anterioare, judecătorii nu sunt judecători, iar rolul de inculpat revine cuiva care este deja condamnat. Decisiv în actul de justiţie, rolul de procuror este eludat prin generalizare şi cel de apărător, prin anulare.

Toţi participanţii par să-şi asume acelaşi rol, de judecător, dar întrebările pe care le pun sunt cele ale unor acuzatori. Spre deosebire de ce se întâmplă în justiţie, aici acuzatorii sunt totodată osânditori, ei vor pronunţa şi sentinţa, nu pentru că legea le conferă acest drept, ci pentru că uzanţele le impun această obligaţie ; în realitate, ei nu sunt însă nici osânditori, deoarece ei nu pronunţă sentinţa, ci doar o repetă pe cea pronunţată altcândva, altundeva, de altcineva ; simulând că dau verdicte în cauze pe care de fapt nu le judecă, ei nu sunt până la urmă nici judecători, nici acuzatori, ci agenţi ai unei voinţe străine pe care nu o pot întruchipa decât abandonându-şi voinţa proprie.

Rolul de acuzator nu este decât asumat de falşii judecători, dar este împlinit efectiv, în schimb, chiar de către inculpat. Acesta se apără recunoscându-şi crima, indiferent dacă a săvârşit-o sau nu, iar recunoaşterea lui devine raţiunea necesară şi suficientă a propriei sale condamnări. Persoana supusă acestei judecăţi îndeplineşte astfel, concomitent, rolurile de inculpat, de acuzator, de apărător, de martor-cheie şi de condamnat.

Deşi frecvent incompatibile, aceste roluri suprapuse sunt interşanjabile, iar interşanjabilitatea rolurilor ascunde în sine interşanjabilitatea potenţială a actorilor : nu numai acuzatul acţionează ca acuzator, dar şi acuzatorii pot deveni acuzaţi. Virtualii judecători nu pot judeca nici persoana inculpată, nici crimele care i se impută – ei se judecă în schimb unii pe alţii, pândind eventuale modele ori contramodele de comportament. Pentru ei, pericolul poate veni fie din propriile performanţe, fie din aluzii ale unora sau altora şi îndeosebi din partea inculpatului care, cu sau fără rele intenţii, poate încerca să se apere evocând episoade compromiţătoare pentru unii dintre presupuşii săi judecători. Căci de-a lungul timpului, oricine dintre cei prezenţi s-ar fi putut intersecta cu Ana Pauker şi orice intersectare cu aceasta putea reprezenta primul pas spre complicitatea cu ea.

Ca orice ritual, şi cel al judecăţii de partid se bazează pe sincronizarea anumitor comportamente ludice. Cele mai active mecanisme ale acestor comportamente sunt simularea şi *quid pro quod*-ul : confuzia rolurilor. Spre deosebire însă de alte ritualuri,

cel al judecăţii de partid sfârşeşte prin a scoate în vileag că însăşi simularea ludică fusese simulată. Simulările din cursul reuniunii au pregătit epilogul câtuşi de puţin simulat al sancţiunii finale printr-un salt a cărui iminenţă era neîndoielnică...

e. Devierea de dreapta

Limbajul disimulator al plenarei reverberează şi în discuţia asupra semnificaţiilor ei. La urma urmei, ce este devierea şi ce este stalinismul? În ce rezidă conexiunea dintre cele două? Presupunând că celei dintâi i se atribuie semnificaţia unei antiteze a celui din urmă, definirea devierii de dreapta ar fi susceptibilă să atenueze întru câtva ceaţa care învăluie termenul de „stalinism".

Aşadar, ce înţeles poate avea sintagma „deviere de dreapta" consacrată de jargonul stalinist? Supoziţia cea mai la îndemână, dar nu şi cea mai lămuritoare, ar fi că, sub presiunea irepresibilei sale criminalofagii, stalinismul născoceşte cu ajutorul unor astfel de sintagme atât falşii criminali, cât şi falsele crime de care nu se poate lipsi. Desigur, nu în plenara CC al PMR din mai 1952 îşi aveau sursa reflecţiile pe această temă ale lui François Furet, care scria cu peste 40 de ani mai târziu: „...criza internă a Partidului Bolşevic este automat extinsă la toate secţiile Internaţionalei, în termenii fixaţi de grupul conducător: celor «de dreapta» de la Moscova le corespund de acum încolo «cei de dreapta» de la Paris şi de la Berlin. Este o încercare precoce a limbii de lemn care nu mai are nici o legătură cu realitatea în percepţia ei comună, dar constituie codul în acelaşi timp ezoteric şi grosolan în care se exprimă raporturile de forţă şi obligaţia de a se supune. O dată partidul ipostaziat în divinitate a istoriei, conducerea lui beneficiază la rândul său de acest privilegiu exorbitant şi domneşte umilind şi excluzând" (François Furet, *Le Passé d'une illusion*, Robert Laffont/Calman Lévy, Paris, 1995, p. 14). Plenara de la Bucureşti dovedea că, în pofida întinderii ei geografice, lumea stalinismului era de o uniformitate anevoie nu doar de realizat, dar chiar şi de imaginat.

Consideraţii mai puţin abstracte pe aceeaşi temă se pot găsi la un alt autor: Gheorghiu-Dej, pe care Furet avea puţine şanse de a-l fi citit, deşi are aerul că îl comentează. Este vorba despre cuvântarea ţinută de secretarul general în faţa minerilor în ziua de 29 iunie 1952, adică la o lună după plenară. Jumătate din această câtuşi de puţin laconică expunere este dedicată plenarei şi îndeosebi gravelor prejudicii pe care devierea de dreapta le adusese ţării, partidului, construirii socialismului şi în particular industriei carbonifere.

Adresată evident opiniei publice, în primul rând segmentului ei muncitoresc – dar în subsidiar Kremlinului –, cuvântarea furniza o serie de completări la precarul stoc de informaţii asupra plenarei.

Dintre toate învinuirile exprimate în plenară, expunerea nu mai revine decât la una singură, şi anume la cea mai neinteligibilă: minerilor, opinei publice şi Kremlinului nu li se suflă un cuvânt despre crima insubordonării faţă de secretarul general, convertită de plenara din mai în capul de acuzare numărul unu împotriva Anei Pauker. Potrivit acestor rectificări, raporturile de forţă evocate de Furet nu se reglează prin conflicte între persoane, ci între principii, ori mai exact între apărătorii intransigenţi şi denigratorii acestora.

Într-o frază ilustrativă pentru ezoterismul grosolan remarcat de istoricul francez, Gheorghiu-Dej îşi caracterizează adversarii – nerecunoscuţi, dar pedepsiţi ca atare – ca „purtători ai devierii de dreapta de la linia partidului". Cuplul metaforic deviere – linie sugerează nevoia acestei ideologii de a dobândi exactitatea geometriei, de-abia plasarea

devierii la dreapta ori la stânga liniei readuce discursul pe terenul politicului. Întrebării de neocolit: ce este devierea de dreapta? Gheorghiu-Dej îi dă în această cuvântare două răspunsuri. Unul de ordin pragmatic: devierea de dreapta este cauza tuturor greutăţilor, incluzând chiar şi aprovizionarea deficitară a Văii Jiului. Celălalt răspuns este de ordin ecumenic, un citat în care conceptul, descris de Stalin, inventatorul său, se compune din următoarele repere: *a*. subaprecierea forţei duşmanilor; *b*. subaprecierea riscurilor de restaurare a capitalismului; *c*. neînţelegerea mecanismelor luptei de clasă în condiţiile dictaturii proletariatului (trei puncte care legitimează represiunile); *d*. predispoziţii concesive faţă de capitalism; *e*. propensiunea spre încetinirea ritmului de dezvoltare a industriei; *f*. neglijarea problemei colhozurilor şi sovhozurilor; *g*. tentative de a slăbi monopolul comerţului exterior (I. Stalin, *Opere*, vol. 11, Editura PMR, Bucureşti, 1951, pp. 253-254).

Întemeiată pe un asemenea citat, definirea devierii de dreapta netezeşte perfect drumul către definirea liniei, care va fi pur şi simplu negarea reperelor de mai sus. „Linia partidului nostru – explică secretarul general – este cunoscută oamenilor muncii. Partidul nostru duce o politică proletară de clasă, o politică neşovăitoare de construire a socialismului bazată pe ofensiva neîntreruptă împotriva capitalismului.

Credincios învăţăturii marxist-leniniste, învăţând din marea experienţă a slăvitului Partid Bolşevic, partidul nostru se întemeiază în politica sa pe ideea lui Lenin şi Stalin că dezvoltarea industriei grele, şi îndeosebi a industriei mijloacelor de producţie, este cheia dezvoltării întregii economii, veriga principală a operei de construire a economiei socialiste" (Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvântări*, Editura pentru literatură politică, Bucureşti, ediţia a III-a, 1952, pp. 632-667).

Trecând peste servituţile stilistice ale timpului, descrierea citată retrimite la problema de fond a plenarei: prin ce diferă presupusele virtualităţi ale acestei linii de inadmisibila linie antistalinistă pe care Ana Pauker era învinuită că o întruchipează?

În lumina acestei abordări, plenara CC al PCR din mai 1952 nu a fost arena conflictului dintre stalinişti şi antistalinişti, ci a celui dintre două formule de stalinism: una clasică, în termenii căreia reproducerea modelului social sovietic era inseparabilă de subordonarea politică necondiţionată faţă de URSS; cealaltă inedită, încă într-un stadiu iniţial de emergenţă, pentru care reproducerea aceluiaşi model era posibilă şi chiar dezirabilă fără preţul acestei subordonări.

Apologeţii retrospectivi ai stalinismului autohton exaltă disocierea Bucureştiului de Moscova în plan politic, dar uită cu totul fidelitatea demonstrată concomitent în plan social faţă de un model pe care după moartea lui Stalin chiar şi liderii de la Kremlin începuseră să-l socotească vetust. Disocierea politică de URSS nu era o descoperire a echipei lui Gheorghiu-Dej. Predecesorii lui în această privinţă încercaseră să se distanţeze de Moscova atât în plan politic, cât şi în plan social. De la Gomułka, pentru care încă din 1947 colhozurile nu puteau fi transplantate în agricultura poloneză, continuînd cu experimentele autogestiunii iniţiate de Tito în Iugoslavia, cu „marele salt", comunele populare şi siderurgia rurală în China lui Mao, indiferent cât de raţionale ori aberante s-au dovedit până la urmă, toate aceste încercări au un acelaşi sens profund: voinţa de a nu reduce disputa cu Imperiul Sovietic la o realitate de ordin naţional, de a aşeza antisovietismul politic pe temelia antistalinismului social. Originalitatea ereziei bucureştene constă în absenţa unei astfel de voinţe, o erezie în termeni relativi incompletă, care, silindu-se în continuare să reproducă structurile staliniste, degenerează într-un antisovietism

univoc naţional, lipsit de un obiectiv social cât de cât definit. Originalitatea acestei contribuţii rezidă, prin urmare, într-o semierezie materializată într-un hibrid istoric pe care Gheorghiu-Dej l-a iniţiat şi pe care Ceauşescu l-a dus până în ultima fază de degradare – un hibrid care ar putea fi conceptualizat sub denumirea de „stalinism antisovietic".

Cu ajutorul acestui concept se poate ajunge la o reprezentare mai adecvată a conflictului dezbătut în plenara CC al PCR din mai 1952, care nu a fost un conflict între stalinism şi antistalinism, ci între stalinismul antisovietic şi stalinismul prosovietic şi care, cu încuviinţarea Kremlinului, a dat câştig de cauză celui dintâi.

PCR şi-a dobândit astfel meritul istoric real, dar suicidar, de a cuceri o independenţă naţională mutilată, cu ajutorul căreia a împins ţara în catastrofa socială din care îşi revine atât de greu.

f. O concluzie

Plenara din mai 1952 a consfinţit victoria lui Gheorghiu-Dej asupra Secretariatului CC şi în primul rând asupra Anei Pauker. Care este semnificaţia istorică a acestei victorii?

Un răspuns cu putere de circulaţie la această întrebare este sugerat de Ion Gheorghe Maurer, în deplorabilul său interviu-fluviu acordat Laviniei Betea în 1994. Omul care i-a slujit cu statornicie, la cel mai înalt nivel, întâi pe fostul electrician şi apoi pe fostul cizmar (pentru a cărui promovare în funcţia supremă poartă o grea răspundere pe care pare a o fi dat cu totul uitării), fostul şef al statului şi şef al guvernului cu stagiul cel mai îndelungat declară: „Faptul că Dej a luat funcţia de secretar general nu înseamnă că Dej avea puterea în partid. Dimpotrivă! Nu putea face faţă staliniştilor şi de aceea m-a chemat şi pe mine să îl ajut"; fără rezistenţa lor, „Ana Pauker şi cu ceilalţi oameni ai ei s-ar fi întrecut în înfăptuirea stalinismului cât mai grabnic şi cu orice mijloace, în România" (Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri : mărturii despre stalinizarea României*, Fundaţia „Ioan Slavici", Arad, 1995, p. 119).

Identificarea Anei Pauker cu stalinismul reprezenta pe atunci o învinuire care nu putea fi nici măcar gândită, darămite rostită. Sub acest raport, totul se reducea în cel mai bun caz la aluzii supracodificate, pe care atât acuzatorii, cât şi acuzata erau obligaţi să simuleze că nu le înţeleg. Mistificarea comunicării era obţinută nu numai cu ajutorul limbii de lemn, ci şi cu acela al tematicii care evita probleme de ordin doctrinar ori referitoare la strategii politice reale.

Rechizitoriul colectiv al plenarei se desfăşura în felul acesta pe două registre: unul explicit şi celălalt încifrat. Adevărata problemă nu consta însă în dedublarea acuzării, ci în incompatibilitatea celor două registre. Învinuiri ca protejarea chiaburilor, primirea în partid a legionarilor, reducerea cotelor, complicitatea cu sioniştii ş.a.m.d. nu caracterizează stalinismul de tip sovietic, ci opoziţia faţă de el. De altfel, definirea generală a crimei explicitate: devierea de dreapta, contravine crimei tăinuite: voinţa da a imita stalinismul sovietic. Primul păcat care nu i se putea ierta Anei Pauker nu ţinea de activitatea ei, ci de premisa acestei activităţi – şi anume de faptul că revenise în ţară şi preluase conducerea partidului ca trimis al Kremlinului. Povara acestei împrejurări, pe care adversarii săi din partid nu-şi puteau îngădui să o invoce, avea asupra opiniei publice un impact destul de puternic pentru a fi recunoscută în cele din urmă chiar şi de ea însăşi.

6. Ana Pauker – victimă a antisemitismului?

Singura monografie dedicată unui lider comunist din România a fost elaborată de tânărul politolog american Robert Levy şi poartă titlul *Ana Pauker, The Rise and the Fall of a Jewish Communist* (The California University Press, 2001). Rod al multor ani de cercetări laborioase, desfăşurate pe trei continente, lucrarea se întinde pe mai mult de 400 de pagini. Abordarea mărturisită încă din titlu nu reprezintă o extravaganţă. Caracterizarea fostei militante a Cominternului în primul rând prin evreitatea ei se regăseşte şi la alţi autori occidentali care s-au arătat de-a lungul timpului interesaţi de acest caz. Susţinerea sau contestarea acestei abordări este determinantă atât pentru descrierea personajului, cât şi a partidului pe care întâi l-a condus şi de care apoi a fost destituită. Sancţionarea ei este pusă de analiştii menţionaţi pe seama originii sale etnice. „Cheia căderii Anei Pauker – subliniază Robert Levy – a fost în mod evident campania antisemită care se desfăşura în întregul bloc" (*op.cit.*, p. 197), deşi PCR îi sancţionase mult mai sever şi pe alţi conducători ai săi de primă mărime, ca Ştefan Foriş, Lucreţiu Pătrăşcanu, Teohari Georgescu ori Vasile Luca, şi nici unul dintre aceştia nu fusese evreu.

Clarificarea acestei dileme este indispensabilă unei reprezentări adecvate a stalinismului românesc. A intrat sau nu, în textura intimă a acestei formule de naţionalism, şi o componentă antisemită semnificativă? Rarele referiri la această temă care apar în ţară, mai ales în presa literară, subliniază frecvent contribuţia unui larg contingent de evrei la instaurarea stalinismului în România. Cât de antisemit putea fi un regim în a cărui emergenţă evreii au jucat un rol atât de important? Evocarea insistentă, după 1989, a acestei realităţi istorice nu riscă să imprime legitimelor simţăminte antistaliniste o mai puţin legitimă nuanţă antisemită? Iată de ce discutarea cazului Ana Pauker se articulează indirect şi cu discutarea actualelor răbufniri ale unui antisemitism care nu dă semne să fi dispărut o dată cu obiectul său.

Antisemitismul stalinismului moscovit păstrează şi în această privinţă virtuţile de model. De la Mandelstam şi Babel până la Troţki şi Zinoviev, fără a-i uita pe deportaţii în pustietăţile Birobidjanului şi pe cei absorbiţi în populaţia Gulagului, evreii sovietici nu au avut în nici un caz o soartă mai blajină decât alte minorităţi din „ţara socialismului victorios". Prigoniţi de stalinism în URSS, evreii s-au evidenţiat ca militanţi înflăcăraţi – şi nu de puţine ori eroici – pentru cauza stalinismului în ţările est-europene care aveau să fie ocupate de Armata Roşie. Cazul Anei Pauker demarează tocmai în perioada când evreii din aceste ţări îşi descoperă protectorul în trupele de ocupaţie care sunt în fapt purtătorul militar al antisemitismului de acasă. Devotaţi puterii antisemite de la Moscova, evreii din această regiune a continentului contribuie la naşterea şi consolidarea în ţările lor a unui regim care are temeinice perspective de a se întoarce împotriva lor. Mulţi dintre aceşti oameni se sacrifică pe ei, sacrificându-şi totodată interesele atât ca polonezi, cehi, unguri, români, bulgari etc., cât şi ca evrei. În acest context, pentru iniţiatorii ei, destituirea Anei Pauker ar fi putut servi la mai deplina integrare a României în comunitatea ţărilor-satelit de care URSS era pe cale să se înconjoare.

În sfârşit, rediscutarea cazului ar putea consolida cunoştinţele asupra principalilor corifei ai stalinismului românesc din epoca sa timpurie. Ar trebui sau nu completat portretul retroactiv al lui Gheorghiu-Dej cu unele trăsături de antisemitism, până acum prea puţin luate în considerare? Iar în varianta afirmativă, s-au datorat ele cu precădere unor

calcule politice sau unor resentimente moştenite prin educaţie şi insuficient digerate? Aceeaşi problemă, dar în termeni inversaţi, se pune pentru Ana Pauker. A fost ea o victimă a antisemitismului gregar nutrit de camarazii săi autohtoni, ori un purtător al naţionalismului evreiesc sancţionat ca atare – ori sancţionarea ei nu a avut nici în clin, nici în mânecă cu originea sa etnică? Documentele în circulaţie nu exclud posibilitatea ca ea să fi fost suspectă de sionism – în codul criminal al stalinismului acelor vremi, unul dintre păcatele cele mai abominabile. Cât de întemeiată ori gratuită ar fi fost o asemenea suspiciune se poate, în cel mai bun caz, aproxima.

Unul dintre martorii cei mai bine informaţi şi mai obiectivi ai acelor împrejurări, doctorul Gheorghe Brătescu, ginerele Anei Pauker, declară cu privire la acest gen de supoziţii: „Epurarea Anei a coincis cu o atitudine antisemită a conducerii partidului. Nu vreau să spun că Ana ar fi acordat o protecţie specială evreilor din partid, dar era poate o ocazie de a se dovedi că Ana, care era evreică, participase la activitatea negativă a categoriei vechilor comunişti de origine evreiască. Nu vreau să fac o legătură directă între epurarea Anei şi atitudinea antisemită a conducerii partidului. Cred că o astfel de legătură eventual a existat dar rămân precaut" (Robert Levy, „Interviuri cu Tania şi Gheorghe Brătescu", nepublicat, p. 24).

Remarcarea prezenţei abundente a evreilor în structurile stalinismului emergent din România a devenit de multă vreme un loc comun. Evaluarea corespunzătoare a acestei evidenţe nu ar avea decât de câştigat de pe urma evocării unor date contextuale, la rândul lor cunoscute, dar insuficient examinate. Statistic vorbind, evreii reprezentau în România interbelică o minoritate foarte importantă. Evreii care formau o proporţie ridicată în rândurile miniaturalei mişcări comuniste nu alcătuiau, concomitent, decât o proporţie neînsemnată din totalul respectivei minorităţi. Reprezentanţii acesteia se găseau mai puţin printre agricultori sau muncitori industriali cât în rândul micilor meseriaşi şi micilor comercianţi – dar şi în rândurile profesiilor liberale, printre marii industriaşi ori bancheri ca Filderman, Max Auschnit, Aristide Blank. Dinamismul lor economic şi cultural nu era însoţit de o afirmare comparabilă în viaţa politică – evreii din România au dat un Gaster, ori un Sebastian, ori un Tristan Tzara, dar nu un Disraeli sau un Léon Blum, şi nici un Troţki. Predilecţiile lor profesionale şi culturale manifestate între cele două războaie nu dezvăluie motivaţii sociale sau politice care să fi stimulat subita şi aparent larga lor angajare în edificarea regimului stalinist din România spre sfârşitul celui de-al doilea război mondial şi îndată după aceea. De aici necesitatea de a discuta acest aflux în contextul conjuncturii istorice date.

Înaintemergătorii de origine evreiască ai regimului stalinist, ieşiţi la lumina vieţii publice imediat după 23 august 1944, nu aderaseră la PCR-ul legalizat ci, în majoritatea lor, avuseseră legături cu mişcarea comunistă ilegală, îndeosebi cu cea din ilegalitatea anilor de război. În acele împrejurări, apropierea de mişcarea comunistă le oferea singura şansă de a deveni combatanţi într-o conflagraţie care le închidea accesul spre front deschizându-le accesul spre camerele de gazare. Pentru aceştia, motivaţia adeziunii la stalinism nu era deci de ordin preponderent social, politic, ori doctrinar, ci de ordin etnic. Cardinală fiind, motivarea etnică a acestei înregimentări nu a fost exclusivă, ea dublându-se pentru mulţi cu motivaţii de ordin cultural: o bună parte dintre aceşti ilegalişti de dată recentă erau tineri ale căror aspiraţii spre studiu fuseseră condamnate din start. De aici poate proporţia încă şi mai ridicată a celor care se vor ilustra mai târziu ca politruci culturali.

Cu totul altele erau resorturile care îi îndreptau, sensibil mai lent, spre aceeaşi mişcare, pe puţinii reprezentanţi ai populaţiei majoritare. Astfel, chiar de la nivelul mecanismelor motivaţionale se profilează în micul Partid Comunist o cenzură, o înstrăinare latentă, cu subtext etnic. Pe măsura cristalizării ei, devenind cu timpul tot mai transparentă, această înstrăinare va genera ori va favoriza înăuntrul partidului o diviziune interetnică a competenţelor politice pe cât de fermă, pe atât de puţin explicată. Rezultatul bine cunoscut al acestei nerecunoscute diviziuni l-a constituit evreizarea covârşitoare a aparatului ideologic. Iată, în retrospectivă, o descriere sumară a acestei situaţii la confluenţa dintre anii '40 şi '50:

Responsabil pentru activitatea ideologică în Biroul Politic: Iosif Chişinevschi
Şeful secţiei de propagandă a CC: Leonte Răutu
Şeful secţiei de ştiinţe a CC: Mihai Roller
Şeful secţiei de artă a CC: Nicolae Moraru
Adjunctul lui: Ofelia Manole
Directorul general al Radiodifuziunii: Matei Socor
Directorul postului de radio „România Liberă": Nicolae Moraru
Redactor-şef al ziarului CC al PCR *Scânteia*: Sorin Toma
Adjunctul lui: Silviu Brucan
Redactor-şef al cotidianului *România liberă*: Nicolae Bellu
Directorul general al cenzurii: Iosif Ardeleanu
Adjunctul lui: H. Panaitescu
Rectorul Şcolii Superioare de partid „Ştefan Gheorghiu": Zina Brâncu
Rectorul Institutului de ştiinţe sociale „A.A. Jdanov": Nicolae Goldberger
Redactor-şef al revistei *Lupta de clasă*, publicaţie teoretică a CC al PCR: Ştefan Voicu
Directorul Editurii Politice: Valter Roman
Responsabilul cultural al Sindicatelor: Mircea Gherman
Responsabilul cultural al UTM: Paul Cornea
Directorul general al editurilor: Radu Mănescu
Directorul Editurii în limbi străine: P. Luchian
Adjunctul lui: Gh. Wolf
Adjunctul lui: Gh. Fodor
Directorul Editurii în limbi străine: Emmerich Deutsch
Directorul Editurii „Universul": A. Toma
Adjunctul lui: P. Năvodaru
Redactor-şef la *Roumanie nouvelle*: I. Ghimeşan
Redactor-şef la *Littérature roumaine*: M. Petroveanu
Directorul Muzeului Naţional de Artă: M.H. Maxy
Directorul Operei Române: P. Iosif
Directorul Institutului de Filosofie: C.I. Ionescu-Gulian
Directorul Institutului de Lingvistică: Al. Graur
Directorul Institutului de Psihologie: R. Floru
Redactor-şef la *Contemporanul*: M. Breazu
Redactor-şef al *Vieţii Româneşti*: Ov.S. Crohmălniceanu
Preşedintele Uniunii Compozitorilor: A. Mendelsohn
Directorul relaţiilor culturale în MAE: Cristina Luca-Boico

Comandantul Direcţiei politică a MAI: Gh. Adorian
Vicepreşedinte al Comitetului de stat pentru cultură: E. Rodan
Vicepreşedinte al Comitetului de stat pentru cultură: M.T. Vald

Lista este incompletă, ea cuprinde doar numele celor care, pentru o vreme, au condus respectivele unităţi. Trebuie însă adăugat că staff-urile lor aveau o compoziţie etnică asemănătoare. Pentru oamenii de cultură autohtoni, aflaţi la fiecare pas în contact cu unele sau altele dintre unităţile sus-menţionate, PCR nu era nimic altceva decât acest aparat ideologic iudaizat. În realitate, lucrurile nu stăteau deloc aşa – ca probă se poate aminti, de pildă, că de-a lungul celor 45 de ani de legalitate, în afara Anei Pauker nici un evreu nu a făcut parte din Secretariatul CC, în Biroul Politic nefiind inclus ca membru plin decât şeful aceluiaşi aparat, Iosif Chişinevschi.

Activiştii ideologici erau oameni cu o instruire peste medie, ca atare ei proveneau din familii a căror stare materială le îngăduise să-şi ţină copiii la şcoli după absolvirea cursurilor elementare. Între ideologi şi restul partidului se schiţa astfel şi un clivaj social, suprapus celui etnic şi, desigur, celui rezultat din tipul de activitate. Fără a putea fi socotită ca o manifestare de antisemitism, crearea acestei enclave reliefa identitatea etnică a celor pe care îi cuprindea. Nu orice diferenţiere de evrei, iniţiată de neevrei, presupune antisemitism – dar orice antisemitism presupune exacerbarea diferenţierii de evrei iniţiată de neevrei.

Sub acest raport se poate remarca un nou paradox: pe când conducerea partidului, concentrându-i în această enclavă, subliniază identitatea etnică a celor mai mulţi activişti ideologici, aceştia încearcă în masă să se debaraseze de respectiva identitate românizându-şi numele. Caracterul cosmetic al acestei transfigurări va ieşi la iveală mai târziu, când mulţi dintre cei care au recurs la ea vor deveni cetăţeni ai statului evreu, purtători ai unor nume româneşti. Prilej, în unele cazuri, pentru corectarea primei transfigurări prin a doua transfigurare, datorită căreia foşti propovăduitori intransigenţi ai dogmelor staliniste se vor metamorfoza în propovăduitori la fel de intransigenţi ai dogmelor talmudice.

Rectificările onomastice s-au făcut aproape întotdeauna prin adoptarea unor nume româneşti. Au fost însă şi cazuri când comunişti evrei îşi luau nume ruseşti – de exemplu Chişinevschi sau Nicolski, în vreme ce unii ruşi îşi luau nume româneşti: Bodnarenko devenea Pintilie, Nikonov – Nicolau, Goncearuc – Petrescu etc.

Nu se poate afirma peremptoriu că evreizarea aparatului ideologic a constitutit un obiectiv strategic al conducerii PCR – fenomen observat de altfel şi în alte ţări din zonă –, nemaivorbind despre faptul că şi ambii redactori-şefi ai revistei Cominformului, Iudin şi Mitin, erau evrei; a existat totuşi, în această privinţă, o coerenţă decizională căreia nu i-au lipsit conotaţii ale unei strategii. Îndărătul acestei coerenţe se puteau găsi diverse mobiluri ori motive. Presupunerea cea mai la îndemână pare aceea că şefii ideologiei, Chişinevschi şi Răutu, preferau să lucreze cu oameni din propria lor etnie, preferinţă care putea fi întărită de eventuala existenţă a unor relaţii personale mai vechi. De regulă însă, lucrurile mergeau mai curând în direcţia contrarie, spre ceea ce s-ar putea numi antisemitismul evreiesc de partid, în genere mai cinic, mai agresiv şi mai capricios decât cel autohton, fiind ferit de riscuri. Mai plauzibilă pare supoziţia că şefii partidului, în majoritatea lor înstrăinaţi de ideologie, încredinţau gestionarea acesteia unor străini.

O dată cu funcţiile-cheie, evreilor din aparatul ideologic li se conferea şi o redutabilă putere. Aceasta era însă o putere încărcată cu o ameninţătoare forţă potenţială de autodistrugere. Domeniul nu era numai obscur, ci şi extrem de fluid, propoziţiile emanând rezonanţe sacre într-o zi putând fi tratate în ziua următoare ca erezii de neiertat. După demascarea erorilor săvârşite chipurile de cei mai faimoşi istorici ai Uniunii Sovietice, după severele lecţii de cinematografie date lui Eisenstein şi de muzică lui Şostakovici, Stalin publicase *Marxismul şi problemele lingvisticii* care, la începutul anilor '50, îi pusese pe jăratic pe specialiştii în materie şi, prin contaminare, pe toţi meseriaşii ideologiei de partid. În România, ca şi în celelalte ţări unde germina regimul „democraţiei populare", întâia şi cea mai plină de riscuri îndeletnicire a ideologiei era să întreţină avalanşa elogiilor la adresa intervenţiilor prin care Stalin revoluţiona un domeniu după altul, elogii pe care funcţionarii ideologici nu erau ţinuţi să le pronunţe ei înşişi, ci să le obţină de la cele mai de seamă personalităţi autohtone din domeniile respective. Segmentul social asupra căruia ei trebuiau să se concentreze era, prin urmare, intelectualitatea, pătură care prin tradiţie, formaţie şi performanţe era de aşteptat să se lase anevoie atrasă de dogmatica stalinistă şi de regimul stalinist în general. Idiosincrasia intelectualităţii autohtone faţă de stalinismul emergent se manifesta ca idiosincrasie faţă de cei care îi cereau să-şi exprime public aderenţa la acesta. Ecouri ale acelor idiosincrasii se mai fac auzite şi azi, îndeosebi atunci când literaţi din vechile generaţii evocă acele vremuri şi, o dată cu ele, pe supraveghetorii lor ideologici de odinioară.

Prezentarea statică a acestei drame ar contraveni dinamicii ei reale. Efectul acestei dinamici este arcul peste timp care duce de la masiva evreizare a aparatului ideologic în anii '40-'50 la cvasicompleta lui românizare sub Ceauşescu. Ceea ce se schimbă radical nu este însă numai personalul propagandei, ci, în aparenţă, mai cu seamă substanţa ei. Substanţa ideologică a acestei versiuni de stalinism rămâne în continuare personificarea puterii prin cultul actorului care o întruchipează – schimbarea constituind-o faptul că obiectul acestui cult nu mai este seminaristul neterminat de la Tbilisi, ci cizmarul neterminat de la Scorniceşti. Independent de primitivismul ei, cu cât mai naţionalistă devine această ideologie, cu atât mai exclusiv naţional devine aparatul său.

Pe vremea când ea avusese loc, aproape ostentativa evreizare a aparatului ideologic nu se regăsea în compoziţia conducerii PCR, a aparatului ei ori a partidului în general. Nu trebuie uitat că Ana Pauker a fost acuzată, printre altele, de a fi facilitat ori stimulat intrarea masivă în PCR a foştilor legionari. Erau curente practicile care, fără a-i exclude, îngreunau promovarea activiştilor evrei în alte domenii (poate mai puţin în Securitate). Independent de numele purtat, originea evreiască reprezenta un handicap pentru ascensiunea ierarhică, fie ea de partid sau de stat. De aici şi frecvente discordanţe între raporturile de încadrare şi cele de competenţă, când oameni cu pregătire ori capacitate vădit superioară lucrau în subordinea unor şefi ignoranţi ori neputincioşi. Abundenţa acestor relaţii răsturnate imprima întregului aparat politic şi administrativ un profund caracter de impostură generalizată care nu putea decât să-i agraveze ineficienţa şi să tensioneze raporturile interpersonale. Acceptată şi de cei avantajaţi, şi de cei păgubiţi, această distorsiune sistematică punea sub semnul întrebării atât îndreptăţirea sloganurilor despre rolul preponderent al clasei muncitoare, cât şi legitimitatea conducerii de partid. Beneficiarii acestei practici nu erau favorizaţi în primul rând ca majoritari, ci ca „elemente cu origine socială sănătoasă", evreii păcătuind frecvent sub ambele aspecte. Practica acestor restricţii era constantă, dar amploarea ei varia în timp şi chiar în spaţiu,

depinzând în mare măsură de şefii locali. În pofida caracterului lor aleatoriu, aceste variaţii aveau un sens general ascendent.

Nici cunoştinţele teoretice, nici informaţiile empirice de care dispun nu mă autorizează să încerc localizarea punctului unde discriminarea faţă de evrei trece în antisemitism. La urma urmei, evreii pe care îi am în vedere nu erau nişte oropsiţi susceptibili să inspire compasiune, ci nişte privilegiaţi, oameni ai puterii, nedreptăţiţi totuşi în ipostaza lor de evrei. De aici nevoia de a nu judeca acest simptom ca pe un fenomen izolat, ci în conexiune cu alte simptome care ar putea proiecta asupra lui un plus de lumină. Asemenea fenomene simptomatice mi se par până la un punct procesul Pătrăşcanu şi politica de glorificare a eroilor clasei muncitoare.

Pe lângă Koffler, care i-a împărtăşit soarta, pe lângă soţia lui, Hertha, pe lângă versatilul său amic Belu Zilber, în procesul Pătrăşcanu au mai fost implicaţi folcloristul Harry Brauner, inginerul Emil Calmanovici, sinucis prin greva foamei, şi alţii. Neputând modifica obârşia principalului acuzat, procesul de aşa-zisă „trădare naţională" aduce în boxă, alături de el, un grup alcătuit din numeroşi evrei. Selectată de Securitate, componenţa etnică a acestui grup indică din ce segmente ale societăţii sunt recrutaţi cei gata să-şi vândă patria şi să se pună în slujba serviciilor de spionaj imperialiste.

Cu privire la eroi: cei 20 de ani de clandestinitate şi deci de represiuni împotriva PCR nu au trecut fără să provoace victime. Sub regimul stalinist a fost elaborată o mitologie a celor căzuţi în lupta ilegală. Staţiunii maritime Carmen Sylva i s-a pus numele ucenicului-martir Vasile Roaită, omagiat concomitent în zeci de tablouri, sculpturi şi poeme, cel care ar fi fost ucis în vreme ce trăgea sirena pentru a-i chema pe ceferişti la greva din 1933 şi care, la un moment dat, de la o zi la alta, a fost dat uitării fără cea mai mică explicaţie, ca şi cum nici nu ar fi existat. Toată lumea auzise de Sârbu Filimon, împuşcat pe litoral în timp ce făcea semnale luminoase armatei sovietice în ofensivă, ori de Constantin David, asasinat de legionari în cartierul Griviţa din Capitală. Nimeni nu a auzit însă de Mauriziu Encel, ucis în anii '30 prin tortură în beciurile Siguranţei, ori de studentul Meirovici, condamnat la moarte şi executat curând după intrarea României în război. În Bucureşti, bulevardul Bonaparte luase numele ceferistului Ilie Pintilie, mort sub ruinele Doftanei în marele cutremur din noiembrie 1940, denumire care s-a menţinut până la răsturnarea regimului. După 1947, strada Washington a primit numele de Haia Lifshitz, sinucisă prin greva foamei – dar la scurtă vreme, strada Haia Lifshitz a devenit Strada Rozelor. Conducători de vază ai partidului în ilegalitate, ca Bernath Andrei, tatăl natural al lui Mircea Răceanu, sau Lazăr Grümberg, ucişi de trupele naziste în martie 1944 la Vapniarka, Transnistria, împreună cu alţi 40 de comunişti evrei, au fost cu străşnicie ignoraţi de această mitologie selectivă, de la începutul până la sfârşitul ei.

Întâmplarea mi-a oferit prilejul să discut despre această amnezie strategică cu unul dintre principalii ei gestionari direcţi – Mihai Roller, la Institutul de istorie a partidului, al cărui director era. În cursul convorbirii el a luat o hârtie care se găsea pe biroul lui şi mi-a întins-o să o citesc. Era procesul-verbal de executare a unui utecist condamnat la moarte în 1943, cu care întâmplător fusesem amic, Aurel, al cărui nume evreiesc nu mi-l amintesc. Tânărul a căzut strigând: „Trăiască Partidul Comunist!", menţiona comandantul plutonului de execuţie în procesul-verbal pe care îl întocmise. „Asta ţinută de erou – a comentat Roller – dar cum să-l popularizez cu aşa nume?"

Sub supravegherea antisemitismului evreiesc, istoria partidului era retuşată conform principiului: decât cu martiri evrei, mai bine fără martiri. Prin Institutul de istorie, PCR

îi reasasina pe cei care căzuseră asasinaţi pentru propăşirea sa, de astă dată nu pentru vina de a fi fost comunişti, ci pentru aceea de a fi fost evrei. Etalându-şi cu ostentaţie activiştii evrei trimişi să lucreze în aparatul ideologic, partidul îi disimula cu pudoare pe activiştii săi evrei căzuţi eroic în luptă, o producţie de eroi necunoscuţi pe baze etnice, martiri pe care îi venea mai la îndemână să-i uite decât să şi-i amintească.

Se poate aprecia că acesta era contextul unui antisemitism latent a cărui transformare în antisemitism manifest depindea în cea mai mare măsură de semnalele venite dinspre Moscova. Aceste semnale erau de două feluri. Unele aveau la origine valurile de antisemitism care se ridicau periodic în URSS – cel mai recent fiind stârnit pe atunci de presupusul complot al medicilor evrei care îl îngrijeau pe Stalin împotriva vieţii acestuia. Celelalte vesteau subitele inversări intervenite în atitudinea Kremlinului faţă de diferiţii conducători evrei pe care tot el îi unsese la sfârşitul războiului în fruntea unor partide comuniste din ţări est-europene: Mátyás Rákosi în Ungaria, Ana Pauker în România, Rudolf Slánský în Cehoslovacia. Pe de o parte, responsabilitatea acestor conducători pentru contraperformanţele respectivelor regimuri imprima nemulţumirilor fireşti ale populaţiei pronunţate conotaţii antisemite. Pe de altă parte, vânătoarea de vrăjitoare declanşată de Moscova după excomunicarea lui Tito în conducerile acelor partide nu avea de ce să-i ocolească pe fruntaşii lor evrei. Menit să dea satisfacţie atât populaţiilor, cât şi Kremlinului, acest antisemitism elitar, de partid, nu a căpătat formele cele mai brutale în ţările din zonă cu temeinice tradiţii antisemite, ca Ungaria ori România, ci în ţara cea mai puţin afectată de asemenea tradiţii: Cehoslovacia.

Petrecând cea mai mare parte din anii războiului în emigraţie, la Moscova, dar şi la Londra, deşi secretar general, Rudolf Slánský nu era decât a doua figură în conducerea partidului prezidat de Klement Gottwald. Procesul lui Slánský a avut loc exact la şase luni după demiterea Anei Pauker, deci pe atunci se afla în faza pregătitoare. Instrucţia a adunat în boxă 14 acuzaţi, deţinători ai unor funcţii de primă mărime în partid şi în stat. Dintre cei 14 inculpaţi, 11 erau evrei. Două zile după deschiderea procesului, în numărul său din 24 noiembrie 1952, ziarul CC al PC Cehoslovac *Rudé pravo* publica un editorial, echivalent al unui document oficial, tradus apoi şi tipărit de aproape întreaga presă comunistă internaţională.

Importanţa specială acordată textului provenea din teza inedită pe care acesta o lansa, conform căreia sionismul era definit ca inamicul numărul unu al clasei muncitoare. În ediţia sa din ziua următoare, săptămânalul Cominformului publica un comentariu asupra procesului de la Praga care îi descria astfel pe „trădătorii şi duşmanii poporului cehoslovac: troţkişti, titoişti, sionişti, naţionalişti burghezi, în serviciul imperialiştilor americani" („Pentru pace trainică, pentru democraţie populară", 25 noiembrie 1952). „Aţâţând şi exploatând antisemitismul latent – scria unul dintre primii istorici ai acestor regimuri –, [reprezentanţii Kremlinului şi acoliţii lor] încercau să canalizeze mai întâi contra evreilor plasaţi în posturi înalte şi apoi contra evreilor în general, supravieţuitori ai masacrelor naziste, nemulţumirile naţionale, sociale şi economice" (François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires*, Seuil, Paris, 1952, vol. 1, p. 288).

Acuzaţia adusă de Gheorghiu-Dej Anei Pauker, în timpul plenarei care a condamnat-o, de a fi intervenit pentru eliberarea unor sionişti arestaţi nu poate fi percepută în întreaga ei gravitate decât rememorând frenezia antisionistă a contextului. La apariţie, termenul „sionism" desemna o mişcare evreiască internaţională dezvoltată mai ales în perioada interbelică, al cărei scop era restabilirea unui stat iudaic pe teritoriul Ţării Sfinte din

Vechiul Testament. Luptând pentru izgonirea administraţiei britanice de pe acest teritoriu, mişcarea dobândise un caracter anticolonialist, aşa încât crearea statului Israel a beneficiat şi de sprijinul diplomatic al Uniunii Sovietice. Trecând de la o simpatie circumspectă la o inimiciţie viscerală, stalinismul a transformat termenul „sionism" în calificativul uneia dintre cele mai perverse crime antisocialiste. Ca şi celelalte crime comparabile, cum ar fi cele înşiruite de publicaţia Cominformului: troţkismul, naţionalismul burghez, şi crima de sionism rămâne învăluită într-o densă nebulozitate. În noua sa accepţie demonologică, sionismul devenea o uneltire evreiască internaţională, al cărei agent era statul Israel, patronată de SUA şi îndreptată împotriva Uniunii Sovietice şi a ţărilor de democraţie populară. Preluat din arsenalul doctrinelor antisemite tradiţionale, inclusiv cea hitleristă, ori cea cuzistă în România, clişeul conjuraţiei internaţionale iudeo-plutocratice avea drept consecinţă identificarea oricărui evreu cu un potenţial sionist. Antisemitismului transparent, de factură hitleristă, i se alătură antisemitismul larvar, neasumat, de factură stalinistă. Sub cel dintâi, orice evreu era condamnat pentru că era evreu – sub cel de-al doilea, nici un evreu nu era condamnat pentru că era evreu, dar orice evreu putea fi condamnat pentru vina de a fi fost sionist. Întâia vină, definită prin parametri genetici, putea fi lesne dovedită, dar nu putea fi respinsă; a doua vină, datorită caracterului său nedefinit, nu putea fi dovedită, dar nici respinsă.

Remarcele care în plenară leagă erorile Anei Pauker de originea ei se disting prin câteva particularităţi. Ele se rezumă la activitatea sa publică, evitând viaţa ei privată. Este ignorat cazul Marcel Pauker, în raport cu care vulnerabilitatea ei era probabil maximă, nu se vorbeşte despre trimiterea tatălui său în Israel ori de aducerea din Israel a fratelui ei, Zalman Rabinsohn, care va fi în curând arestat. Nu i se atribuie rolul de inspirator al politicii sioniste imputate lui Vasile Luca, răspunzător din partea Biroului Politic pentru problemele populaţiei evreieşti. În plenară, atacul Anei Pauker pe această temă este purtat, cu două excepţii, exclusiv de secretarul general şi se concentrează asupra unui incident unic.

De fapt, Gheorghiu-Dej deschide focul în această direcţie cu o zi înainte de începerea plenarei, în şedinţa Biroului Politic din 26 mai. „Cum îţi explici – o întreabă el pe cea a cărei destituire este deja hotărâtă, şi nu pe un altul dintre cei prezenţi – că având numai zece inşi [în Biroul Politic] discuţiile noastre devin cunoscute în afară?" După ce menţionează în trecere un ziar din Israel, ceea ce presupunea o documentare specială, revine la întrebare cu un caz edificator: „De exemplu au fost hotărâri ale Comitetului Central privind emigrările evreieşti. Cum a ajuns populaţia evreiască să ştie despre asta când hotărârea a fost luată la un nivel atât de înalt?" (*apud* R. Levy, *op.cit.*, p. 205). Secretarul general o acuză pe cea care îl precedase că se dovedeşte mai ataşată de interesele populaţiei evreieşti decât de îndatoririle elementare ce-i revin ca membru în conducerea partidului. Comitetul Central cuprinzând un număr important de evrei, o indiscreţie de acest tip putea veni din partea multor altora, inclusiv neevrei. Deşi neformulată ca atare, învinuirea evident vizată de naţionalism evreiesc nu se sprijină în acest caz pe nici o probă.

A doua zi, plenara nu continuă însă discutarea acestui aspect, ci se concentrează asupra altuia, şi mai grav în contextul dat. Problema a fost ridicată pentru prima oară de Petre Borilă, întrebarea lui, conform stenogramei, sunând astfel: „Dacă a avut tov. Ana împuternicirea şi de la cine de a interveni pentru eliberarea grupului de şapte sionişti?". Întrebarea nu era una de debut, ea se făcea auzită de-abia către sfârşitul acestei secvenţe a reuniunii, montaj care nu sugerează voinţa de a provoca un şuvoi de alte întrebări pe

aceeaşi temă. Gravitatea întrebării pare să reiasă mai puţin din momentul când este pusă decât din datele celui care o pune – între cei de faţă, Borilă făcând figură aparte atât prin trecutul său, cât şi prin modalitatea angajării sale în evenimentul plenarei. Privitor la trecut: printre cei prezenţi el era, exceptând-o pe inculpată, singurul care a lucrat în aparatul Cominternului şi în acelaşi timp singurul martor ocular al întrevederii din vara lui 1944, când Dimitrov i-a dat Anei Pauker misiunea de a se înapoia în România şi de a prelua şefia PCR. Cât despre plenară, pe parcursul desfăşurării ei, Borilă s-a distins prin numărul şi agresivitatea acuzaţiilor aduse fostei lui colaboratoare din emigraţie, căreia, de altfel, la scurtă vreme după ce va fi destitutită, îi va lua locul în Biroul Politic.

Imediat după întrebarea lui Borilă cere cuvântul Gheorghiu-Dej, care spune: „Eu aş completa întrebarea: dacă în discuţii cu reprezentantul statului Israel, tov. Ana s-a angajat pe linia cererii de eliberare a celor şapte instructori şi dacă s-a angajat, de la cine a avut împuternicirea să se angajeze?". Faţă de a lui Borilă, principala noutate pe care o aduce întrebarea secretarului general constă în faptul că ea vine din partea lui, ceea ce scoate energic în relief importanţa politică a problemei. Există, între cele două întrebări, şi câteva mici deosebiri care ar putea să nu fie doar de ordin stilistic. Astfel, Gheorghiu-Dej nu foloseşte termenul „sionişti", pe care îl înlocuieşte cu cel de „instructori", preferinţă care este departe de a reduce confuzia asupra identităţii celor şapte; de aici s-ar putea subînţelege că arestaţii nu ar fi fost evrei din România, ci din Israel; că eliberarea lor fusese solicitată de un reprezentant al acestui stat; că, prin urmare, acesta se adresase, conform normelor diplomatice în vigoare, ministrului de Externe – şi nu invers; care, la rândul său, se adresase probabil instituţiilor competente ale Guvernului român; că pentru a purta o astfel de discuţie, Ana Pauker ar fi avut obligaţia să ceară în prealabil permisiunea cuiva; că de vreme ce obiectul cererii nu era anularea unei sentinţe, ci eliberarea din arest, cei şapte nu fuseseră condamnaţi, ci doar reţinuţi; că deci crima de sionism pe care le-o atribuise Borilă nu fusese juridic confirmată; în sfârşit, nu se înţelege dacă în urma acestor conciliabule, judecate abuziv, liberarea celor şapte rămăsese în stadiul de solicitare ori avusese efectiv loc şi, prin urmare, dacă Ana Pauker era învinuită pentru liberarea celor şapte ori numai pentru solicitarea sau recomandarea liberării lor.

Probabil că acest episod a avut un substrat real. Un indiciu indirect şi foarte vag în acest sens pare să ofere Belu Zilber scriind despre „anchetarea unui alt trădător... un evreu din Timişoara, fost fabricant şi comunist, emigrat în Israel. Fusese trimis de Mikunis, secretarul general al partidului israelian, să viziteze Cehoslovacia, Ungaria şi România în vederea unor afaceri... Staliniştii evrei din Bucureşti, vigilenţi cum erau, au cerut însă arestarea lui... i s-au cerut scuze" (Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 43). Tot ce se poate infera din această povestire este că astfel de întâmplări avuseseră loc.

Însemnătatea temei rămâne astfel dimensionată de însemnătatea actorului care se arată interesat de ea. Mai cu seamă întrebarea lui Gheorghiu-Dej vehiculează doar aluziv învinuirea, la acea vreme implacabilă, de sionism, pe care mai curând o estompează decât o agravează, amestecând-o cu cea de indisciplină: iniţiativă neîmputernicită, şi cu cea de abuz de putere: amestec în chestiuni care nu ţin de competenţele ei.

Modul cum organizatorii plenarei tratează această problemă poartă semnele unei neîndoielnice ambiguităţi. Ei păreau să oscileze între obligaţia de a se conforma noii ierarhizări a crimelor antisocialiste, care propulsa sionismul în prim-plan, şi anumite raţiuni particulare de natură să atenueze aceste impulsuri. O astfel de raţiune particulară

şi-ar fi putut avea originea în incidentul din 1946, când Stalin îşi exprimase deschis bănuiala că dorinţa lui Gheorghiu-Dej de a se descotorisi de Ana Pauker nu ar fi fost cu totul străină de unele porniri antisemite. „Nu sunteţi un partid de rasă, ci un partid de clasă", îi spusese atunci Stalin de faţă cu Ana Pauker, ca şi cum propriul lui antisemitism nu ar fi fost cunoscut de toată lumea. Generată în exclusivitate, ori în principal, ori într-un grad oarecare de asemenea incidente, ambiguitatea secretarului general nu se restrânge la cele petrecute în plenară, ci se extinde asupra felului în care el se raportează la originea etnică a Anei Pauker de-a lungul întregii operaţii de destituire a acesteia. Rezultatul: păcatul principal atribuit public fostei trimise a Cominternului nu fusese complicitatea ei cu conspiratorii sionişti, ci complicitatea cu foştii legionari şi îndeosebi devierea de dreapta. Nuanţele antisemite nu au fost dominante, dar nici nu au lipsit din pregătirea unei decizii la adoptarea căreia jumătate dintre cei care o votaseră erau evrei.

Ambiguitatea faţă de originea etnică a Anei Pauker, evidentă în atitudinea lui Gheorghiu-Dej, se regăseşte şi în propria ei atitudine. Despre cea dintâi a fost vorba în paginile anterioare. Cea din urmă poate fi descrisă pornind de la diverse fapte fără vreo legătură aparentă între ele.

Întâiul an de exercitare a mandatului reprezintă de fapt încercarea nereuşită a Anei Pauker de a concilia o origine etnică deschis asumată cu o poziţie politică asupra căreia această origine etnică acţionează ca o frână. Convinsă de inutilitatea eforturilor, între cele două ea se decide să-şi sacrifice poziţia de conducător numărul unu al partidului. „...în ajunul Conferinţei de partid din octombrie [1945] – declară ea – cum aveam legătura cu Ambasada sovietică, era Pavlov [consilier] care se întorcea în URSS i-am spus lui: «Vă rog să spuneţi la Moscova, acum este conferinţa partidului, eu nicăieri, în nici un fel nu m-am afişat ca secretar general al partidului considerând că nu sunt la locul meu, şi acum să fie ales tovarăşul Gheorghiu la Conferinţă»" (Stenograma publicată în *Sfera Politicii*, nr. 60, mai 1998). Revenit la Bucureşti înainte de începerea conferinţei, Pavlov îi aduce răspunsul lui Molotov: „Umniţa", adică „foarte bine, este bine gândit". Gestul are multiple semnificaţii, dar atrage atenţia îndeosebi prin unicitatea lui. El anunţa prima schimbare de lider suprem al Partidului Comunist intervenită, după încheierea războiului, într-o viitoare „democraţie populară". În următorii zece ani, dintr-un motiv sau altul, de la Moscova până la Berlin ori la Praga toţi liderii supremi vor fi schimbaţi – exceptându-i pe cei a căror înlocuire fusese cel mai fierbinte dorită de Kremlin: Tito şi mai târziu Enver Hoxha. Înlocuirea Anei Pauker va fi urmată după doi ani de cea a lui Władysław Gomułka la Varşovia. Dar pe când ultimul, propulsat de forţele din interior, va fi înlăturat de Kremlin, cea dintâi, propulsată de Kremlin, va fi înlăturată sub presiunea forţelor din interior prin propria sa voinţă – ea nu-şi va pierde poziţia supremă, ci o va abandona. Declinul său ulterior, încheiat prin anihilarea ei politică în 1952, va confirma că ierarhia stalinistă este guvernată de propriile sale legi mecanice inexorabile. Potrivit uneia dintre aceste legi pe care, în chip surprinzător, Ana Pauker părea să o ignore, în ierarhia stalinistă nu există coborâre, ci doar prăbuşire.

Ea nu se rezumă să-şi ceară înlocuirea, ci îşi propune şi înlocuitorul. Iniţiind aceste două mişcări conjugate, fosta emisară a Cominternului nu contează în primul rând pe sprijinul colaboratorilor săi de la Bucureşti, ci pe aprobarea celor de la Moscova, pe care îi consideră singurii şi adevăraţii ei şefi. Spre deosebire de înjghebarea conducerii provizorii în primăvara anului 1944, fără ştirea Moscovei, de către Gheorghiu-Dej, promovarea lui în locul Anei Pauker restabileşte controlul de fapt al PCUS asupra PCR.

Deşi priveşte schimbări la nivelul cel mai înalt, problema este prezentată Moscovei la nivelul cel mai coborât, cel al Ambasadei sovietice la Bucureşti, şi nici măcar al ambasadorului, ci al unui consilier. Chiar dacă acesta avea misiuni speciale, prin canalul de comunicare pe care îl foloseşte, Ana Pauker sugerează însemnătatea derizorie pe care o au în optica ei marile probleme ale PCR pentru liderii de la Kremlin.

Ana Pauker îşi justifică cererea de a fi înlocuită prin sentimentul că, plasată în poziţia de conducător suprem al partidului, nu se află la locul său. Ea nu indică sursa acestui sentiment, dar lasă să se înţeleagă o posibilă confluenţă cu originea ei etnică, o origine care nu îi determnină nici pe Rákosi, nici pe Slánský să renunţe la poziţiile pe care le deţineau în respectivele partide.

Motivarea retragerii Anei Pauker devine mai explicită prin motivarea avansată tot de ea în favoarea înlocuirii sale de către Gheorghiu-Dej.

Toate aceste conciliabule iau sfârşit prin desfăşurarea mult trâmbiţatei conferinţe – un congres purtând o denumire mai puţin pretenţioasă. Lucrările au loc la sfârşitul lui octombrie 1945, în localul liceului „Mihai Viteazul", ale cărui clase fuseseră amenajate ca dormitoare pentru cele câteva sute de delegaţi consemnaţi pe loc. Conferinţa îi alege pe membrii diverselor organisme conducătoare, dar nu şi pe secretarul general. Decernarea acestei funcţii revine Secretariatului nou-ales, format din Ana Pauker, Vasile Luca, Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu şi Miron Constantinescu, care o discută în prima sa şedinţă din 24 octombrie (Stenograma publicată de *Adevărul*, 11 iulie 1998).

Discuţiile nu par ghidate de o ordine de zi, sărind de la o temă la alta : pregătirea alegerilor (care se vor ţine abia peste un an), activitatea reprezentanţilor PCR în guvern etc., până când Vasile Luca ridică problema funcţiei supreme. Conform stenogramei, el „propune ca, public, să fie tovarăşul Gheorghiu-Dej secretar politic, dar în practică, tovarăşa Ana". De partea sa, aceasta din urmă „susţine ca tovarăşul Gheorghiu-Dej să fie şi practic şi nominal secretar politic". Nu se ştie dacă dezacordul dintre cei doi trimişi ai Kremlinului era efectiv ori aparent. Se observă în general termenul insolit de „secretar politic", ca şi cum discuţia nu s-ar referi la persoana căreia să-i fie atribuită această funcţie, ci la oportunitatea de a menţine funcţia respectivă împreună cu toate prerogativele ei tradiţionale. Insolită – şi chiar consternantă – este şi ideea lui Luca despre o posibilă disociere între prerogativele nominale şi prerogativele practice ale funcţiei supreme. Respinsă pe loc chiar de prezumtiva beneficiară, această disociere, pe cât se pare perpetuată fără să fi fost adoptată, va întreţine ulterior conflictul de la vârf, încheiat prin demiterea celor doi trimişi ai Moscovei.

S-ar putea spune că în acele zile Ana Pauker nu viza poziţia de secretar general pentru sine, cu condiţia ca ea să nu fie alocată nici altcuiva. Părând să-i replice lui Luca, ea amintea cu acel prilej că „hotărârea de a face schimbarea a fost luată cu câteva luni în urmă" – deci la foarte puţină vreme după revenirea ei din URSS, dar cu o bună bucată de timp înainte de Conferinţa naţională, pusă astfel în faţa unui fapt împlinit. Motivându-şi opinia, ea revine la obiecţiile prezentate lui Dimitrov cu prilejul discuţiei despre viitoarea sa misiune : „Ce spuneau vrăjmaşii ? E evreică", argument din care s-ar fi dedus că Partidul Comunist îşi organiza structurile de conducere pornind de la prejudecăţile antisemite ale adversarilor săi. Folosind expresia „vrăjmaşii" într-un mod generic, ea i-ar fi putut avea în vedere şi pe unii recenţi – sau mai puţin recenţi – membri ai partidului care nu dovedeau o imunitate absolută faţă de asemenea prejudecăţi.

Împreună cu propria evreitate ea asumă, tot ca pe un dat, şi prejudecăţile antievreieşti cărora, departe de a li se împotrivi, de fapt li se supune. Propensiunea ei spre capitulare în faţa acestor prejudecăţi răzbate din echivocul cuvântării prin care recomandă candidatura lui Gheorghiu-Dej pentru funcţia supremă: „Am pus în capul partidului un român – insista ea – ...scoţând [astfel] în evidenţă că partidul nostru e Partidul Comunist Român, că în capul lui stă un român".

Propunându-l pentru această spectaculoasă avansare pe Gheorghiu-Dej, ea vine în întâmpinarea aspiraţiilor pentru a căror împlinire acesta acţionase de-a lungul ultimilor ani. Din punctul lui de vedere, deşi salutară, propunerea are şi unele implicaţii stânjenitoare. Una ar fi echivocul delimitării dintre poziţia practică şi cea nominală, deja menţionată. Extrem de jenantă este însă pentru el îndeosebi motivarea propunerii care, supralicitându-i calitatea de român, îi eclipsează meritele personale pe care realmente le posedă ori de care se prevalează. Pledoaria Anei Pauker în favoarea lui putea avea timbrul unui elogiu, dar nu l-a avut. Aşa cum este reprodusă în stenogramă, cuvântarea ei, după ce enumeră slăbiciunile candidatului, se încheie pe o notă de scepticism: „Munca va arăta dacă corespunde".

Reţinerea cu care erau amintite meritele lui personale a fost exprimată în cursul aceleiaşi dezbateri şi sub alte forme. Aşa de pildă, la un moment dat Luca – din nou Vasile Luca – avansa o sugestie insidioasă: „Responsabil pentru secţia de educaţie politică trebuie să fie Gheorghiu-Dej". Episodul dezvăluie tendinţa Anei Pauker de a lăsa să se creadă că originea etnică ar reprezenta principala ei deficienţă şi principalul lui merit, ierarhizare coerentă dar cel puţin dubioasă în ambele cazuri. Supraevaluând ponderea politică a originii etnice, Ana Pauker se conforma exigenţelor corespunzătoare ale stalinismului internaţional, precum şi disponibilităţilor indigene pentru naţionalism şi pentru antisemitism, cărora sfârşitul războiului părea să le infuzeze o nouă energie. Recunoscând forţa acestor tradiţii, Ana Pauker adopta o orientare calificabilă ca *realpolitik*. Beneficiar al acestei orientări, Gheorghiu-Dej i-o va imputa peste câţiva ani, acuzând-o că a deschis porţile partidului pentru foştii legionari.

Simptomele unei anumite lipse de măsură se manifestă în ambele sensuri. Prin gradaţia deficitară a acestei atitudini, Ana Pauker risca să împingă realismul politic spre ficţiune, omologând o dată cu dreptul său la evreitatea ostentativă şi dreptul ne-evreilor la un antievreism discret.

Sedimente ale educaţiei evreieşti par să se fi conturat şi în viaţa de familie a Anei Pauker, atitudinea ei sub acest aspect nefiind pe deplin coerentă. Cel puţin prin modul de comportare, ea dă impresia unei legături mai profunde cu ramura originară: părinţii, fratele, decât cu cei trei copiii cu care, ce-i drept, nu va ajunge să coabiteze decât foarte târziu şi intermitent. Cele două ramuri aparţin atât unor generaţii, cât şi unor universuri distincte. Urmaşii ei au o copilărie suprapolitizată, uniţi prin conştiinţa că mama lor este o eroină internaţională a luptei pentru cauza celor asupriţi şi prin absenţa unor taţi insesizabili, pierduţi într-o dispariţie perpetuă; Marie, crescută în Franţa de Aurore, prima soţie a lui Maurice Thorez, Tania şi Vlad în URSS, în case de copii speciale, patronate de Comintern, ori sub îngrijirea unor activiste rând pe rând arestate de NKVD. Dimpotrivă, ramura originară, cu care ea şi-a petrecut un timp mult mai compact în termeni fizici şi deosebit de fecund în termeni psihologici, era depozitara unei evreităţi active sub raport cultural şi religios.

Sensibilitatea ei faţă de această ultimă ramură este reliefată prin două fapte notorii. Primul: atunci când tatăl său, bătrânul haham Rabinsohn, îşi exprimase dorinţa în 1945-1946 de a se duce să-şi dea sfârşitul pe meleagurile talmudice, ea nu-i acordă numai încuviinţarea, ci şi întreaga asistenţă. Şi astfel, întoarcerea lui simbolică în ţara Sionului este organizată nemijlocit de partidul care va acţiona tot mai îndârjit pentru zdrobirea sionismului. Străin pentru vârstnicul călător până şi de cea mai vagă conotaţie politică, gestul capătă prin intervenţia fiicei lui semnificaţia unui flagrant abuz politic – care la ceasul răfuielilor nu pare totuşi să-i fi fost imputat.

Al doilea fapt: cam în acelaşi timp când îşi ajuta părintele să plece în Palestina, Ana Pauker încerca să-şi convingă fratele să o părăsească şi să revină în România, de unde acesta plecase dinaintea începerii războiului şi unde ea devenise numărul unu al Partidului Comunist. Dacă trimiterea tatălui avea o raţiune de ordin testamentar, chemarea fratelui nu vădea nici o altă raţiune decât nevoia ei de a-şi aduce în preajmă, în noua sa situaţie, pe cineva din nucleul familial. Încă o dată, dar cu o motivaţie sensibil mai obscură, ea acţionează într-un spirit nonconformist care frizează erezia politică, încă o dată în legătură cu Palestina şi cu purtătorii evreităţii din familia sa. Cedând acestor impulsuri ea nu se expune numai pe sine, ci şi pe fratele său: după ce încercase să reziste, Zalman Rabinsohn se supune acestor stăruinţe, revine în ţară unde nu-şi găseşte rostul, are mari greutăţi de comunicare cu cei doi nepoţi necunoscuţi, vorbitori de limba rusă, şi sfârşeşte prin a fi arestat după mai 1952 ca spion sionist.

Construirea unei relaţii cu copiii adolescenţi nu este lipsită de probleme nici pentru ea. Despărţirea se produsese cu peste un deceniu în urmă când, la începutul anilor '30, Cominternul nu găsise pentru funcţia de instructor în Franţa decât o femeie care era mama a doi copii mici. Pentru promotorii acestei selecţii, ca şi pentru ea, care o acceptase, partinitatea era mai presus de maternitate, disciplina de partid prevala asupra legăturii dintre mamă şi copii. În această lumină, cu atât mai neaşteptată apare impetuoasa ei dorinţă de a pune capăt despărţirii de un frate cu care nu se mai întâlnise de atâţia ani.

Paternitatea celor trei copii complică însă cel mai mult sub raport politic problemele de familie ale Anei Pauker. Ambii taţi ai acestor copii fuseseră comunişti de vază, figuri internaţionale, evrei de origine. Generatorul celor mai mari complicaţii avea să fie tatăl Taniei şi al lui Vlad, Marcel Pauker, protagonist – sub numele de Luximin – al aşa-ziselor lupte fracţioniste din cursul anilor '30. Burghez prin obârşie dar soldat al cauzei proletare prin convertire, inginer ca pregătire şi revoluţionar ca profesie, tip imaginativ şi asocial, dotat cu o rară vocaţie a dezordinii în plan existenţial şi intelectual, el a sfârşit la 16 august 1938 sub gloanţele GPU, acuzat de troţkism şi de spionaj în favoarea României. Căsătoria cu extravagantul descendent al cunoscutei familii Pauker a propulsat-o pe tânăra învăţătoare din Codăieştii Moldovei în viaţa universitară a Elveţiei şi a stimulat probabil angajarea ei în curentul tot mai viguros al radicalismului de extremă stânga, materializat în România prin înfiinţarea PCR (mai 1921).

Nici împrejurările, nici activitatea politică şi nici personalitatea celor doi nu erau de natură să contribuie la consolidarea cuplului. Delimitările pasagere au culminat într-un antagonsim al destinelor: în acelaşi timp când hazardul făcuse din ea o celebră eroină a stângii revoluţionare, el era trimis de „patria socialismului victorios" în faţa plutonului de execuţie. Spre deosebire de marea majoritate a celor care străbătuseră acelaşi funest intinerar, el nu este arestat ca emigrant străin în URSS, ci numai după ce,

zbătându-se din răsputeri la Viena, unde se găsea împreună cu Vanda Nicolski, izbuteşte să obţină viza pentru Moscova.

Între timp, soţia lui – de fapt fosta lui soţie –, arestată şi rănită prin împuşcare în 1935, judecată în 1936 şi condamnată la zece de închisoare, îşi ispăşeşte pedeapsa în temniţele pentru femei din România, în sprijinul ei organizându-se numeroase campanii, proteste şi manifestaţii de-a lungul şi de-a latul Europei – şi nu numai. Şi astfel, destinele opuse ale celor doi pun mecanismele stalinismului într-o situaţie de derută – prestigiul ei nereuşind să-l salveze pe el, iar executarea lui neajungând să anuleze reputaţia ei.

Conform normelor represiunii staliniste, niciodată explicate dar cu străşnicie respectate, calitatea de erou nu-i contamina pe membrii familiei acestuia, pe când familia unui condamnat politic era în mod automat condamnată. Pentru organele de represiune, până la proba contrarie, relaţiile de familie reprezentau relaţii de complicitate în stare latentă. Această ultimă normă nu intervine în cazul celor doi Paukeri. Dimpotrivă, în acest caz, acelaşi stat sovietic care îl pusese pe el la zidul de execuţie o ia numai după trei ani pe ea sub o spectaculoasă protecţie, procedând în mai 1941 la schimbul de prizonieri cu guvernul de la Bucureşti (Ana Pauker contra moş Ion Codreanu).

Reală numai până la un anumit punct, această abatere a stalinismului de la propriile-i reguli a dat naştere unei întregi literaturi. Demascatoare pe două direcţii opuse, această literatură o învinuieşte pe Ana Pauker ba că şi-a denunţat soţul, ba că de fapt s-a solidarizat cu el. Printre autorii care o acuză pentru denunţ se găsesc istorici specializaţi în studierea represiunilor staliniste, cum ar fi Robert Conquest, care notează: „Se spunea că Pauker [Marcel] a fost denunţat de soţia sa Ana Pauker" (R. Conquest, *The Great Terror*, London, 1973, p. 582), dar şi numeroşi impostori, cum ar fi fostul protejat al lui Ceauşescu, generalul Ion Pacepa, după care Ana Pauker fusese instigată de Stalin să-şi demaşte soţul chiar în ziua sosirii ei de la închisoarea Caransebeş, adică la trei ani după ce Marcel fusese împuşcat (Ion Pacepa, *Moştenirea Kremlinului*, Venus, Bucureşti, 1993, p. 83).

Complicitatea cu presupusul spion sau agent troţkist îi este imputată Anei Pauker, după înlăturarea ei în 1952, de către foşti colaboratori, stalinişti fideli, dintre care nu lipseşte Nicolae Ceauşescu. Trecută cu vederea în 1952, conexiunea dintre părinţii Taniei şi ai lui Vlad este actualizată de bizara campanie pe care Gheorghiu-Dej o lansează împotriva memoriei Anei Pauker în 1961, la un an şi jumătate de la moartea ei şi la aproape zece ani de când o înlăturase. Deosebit de activ în această campanie s-a arătat Gheorghe Stoica (Moscu Cohn), care lucrase cu cei doi încă de pe vremea formării PCR. „În timpul luptelor fracţioniste – menţiona Stoica – ...ea i-a susţinut pe spărgători", denumire dată pe atunci susţinătorilor lui Marcel Pauker. Formulată în 1961, această acuzaţie este revelatoare pentru felul în care PMR avansa spre independenţa faţă de Moscova. Prin pana lui Stoica, partidul român nu se disociază de asasinarea unuia dintre foştii săi conducători, ci doar de modul în care autorităţile sovietice motivaseră asasinatul. Independenţa constă în faptul că, spre deosebire de Moscova, Bucureştiul nu-l învinuieşte pe Marcel Pauker de troţkism şi de spionaj, ci de fracţionism.

Proza ocazională a aceluiaşi Stoica oferă şi alte inovaţii. „Abuzul, încălcarea celor mai elementare reguli democratice ale vieţii partidului au constituit o caracteristică a întregii activităţi politice a familiei Pauker" (*Scânteia*, an XXXI, nr. 5377, 13 decembrie 1961) – declară el, respectând principiul care substituie culpabilităţii individuale culpabilitatea

familială. Răfuindu-se cu Ana Pauker chiar în ziua ei de naştere, la un an după ce fusese răpusă de cancer, şi cu Marcel Pauker după aproape un sfert de secol de la uciderea lui de către NKVD, Gheorghe Stoica avea să facă parte în 1968 din comisia care îi va reabilita pe foştii membri ai PCR executaţi de autorităţile sovietice, inclusiv pe Marcel Pauker.

În raport cu avatarurile fostului ei soţ, pentru Ana Pauker starea de detenţie în România a însemnat şi o protecţie care a ferit-o de cele mai grave consecinţe ale acestei execuţii, dar nu şi de problemele pe care le ridica. Aparent formală, cea mai presantă dintre aceste probleme era aceea a numelui. De un număr bun de ani Ana şi Marcel Pauker trăiseră în ţări diferite, fiecare avusese câte un copil din altă relaţie – ceea ce continua să îi lege în mod vizibil era numele comun. Deteriorarea situaţiei lui Marcel configura pentru ea o problemă care, în împrejurări normale, rămânea doar virtuală: era Ana Pauker soţia, ori numai fosta soţie a lui Marcel Pauker? De răspunsul la această întrebare depindea în bună parte felul cum reprimarea lui avea să se răsfrângă sau nu asupra ei. Pentru ea, păstrarea numelui reprezenta un permanent risc incontrolabil – dar şi abandonarea numelui ar fi suscitat considerabile dificultăţi. Eventualitatea revenirii la numele părintesc nu ar fi fost lipsită de implicaţii politice: pentru un actor politic de prim-plan, numele de Rabinsohn ar fi avut o sonoritate evreiască mult mai accentuată decât cel de Pauker.

Decisivă sub acest aspect era însă împrejurarea că în intervalul celor trei ani scurşi între arestarea ei şi executarea lui – 1935-1938 – numele de Ana Pauker dobândise la scară internaţională forţa unui simbol popular de eroism şi de solidaritate. Un autor care nu are îndoieli că „în anii '30 ea îşi denunţase soţul, Marcel Pauker", remarcă totuşi că în aceeaşi perioadă „numele ei era pe toate buzele": „smulsă din temniţele burgheze de către proletariatul mondial, ea trecea drept o eroină a luptei revoluţionare. Venirea ei la Moscova în ajunul războiului fusese considerată o mare victorie a Cominternului" (Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux*, Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 261). Potrivit celor ulterior istorisite de Liuba Chişinevschi, cu care legase din închisoare o strânsă prietenie, la un moment dat Ana Pauker i-a destăinuit acesteia că a primit un mesaj de partid conţinând două puncte: ştirea despre trădarea lui Marcel Pauker şi misiunea de a prezenta codeţinutelor ei o analiză a acestei situaţii. Extrem de afectată şi de ezitantă, Ana Pauker nu s-a decis să prezinte analiza cerută decât după două zile, amânare care îi va fi reproşată mulţi ani mai târziu, după cădere.

Tania Brătescu subliniază că, de-a lungul anilor, mama lor nu a rostit niciodată, în faţa lor, vreun cuvânt critic la adresa lui Marcel Pauker, părând complet zdrobită la primirea confirmării oficiale a executării lui, cu puţin înainte de propria ei moarte. De altfel, la nivelul faptelor, atitudinea ei în această privinţă reiese şi dintr-o altă împrejurare: sosind în toamna anului 1944 la Bucureşti ca împuternicită a Cominternului, ea s-a grăbit să facă foştilor săi socri o vizită care nu putea trece neobservată. La puţină vreme după măsurile luate împotriva sa în mai 1952, punându-i-se chestiunea de a recunoaşte îndoielile cu care a înregistrat veştile despre prezumtivele crime ale lui Marcel Pauker: „Am şovăit – declara ea – în primul moment mi-am spus şi i-am spus şi Zinei Brâncu că ştiu că avea mari defecte şi că a comis multe greşeli, dar nu pot să înţeleg cum de a devenit trădător" (Stenograma, 1952).

Demascarea, arestarea şi executarea fostului ei soţ au constituit încă un prilej în care Ana Pauker a permis relaţiilor de familie – chiar şi reziduale – să perturbe relaţiile de

partid. O dată în plus, rezistenţa acestor relaţii de familie nu se baza pe factorul evreitate, dar nici nu se găsea în afara oricărei influenţe a acestui factor.

Modelul motivaţiei antisemite a unei schimbări de partid la vârf a fost oferit chiar în 1952 de procesul Slánský. Comparată cu acest model, înlăturarea Anei Pauker se situează la o distanţă considerabilă. Ea nu a fost trimisă în faţa Curţii Marţiale pentru un complot sionist şi nu a fost condamnată la pedeapsa capitală. Operaţiunea nu a fost dirijată nici numai contra ei, nici contra unui grup alcătuit aproape exclusiv din evrei, în care ea ar fi deţinut rolul central. Cei doi coacuzaţi ai săi nu erau evrei, dar au fost trataţi mai sever decât ea – în cazul lui Vasile Luca, mult mai sever. La destituirea ei a contribuit activ un număr important dintre foştii săi colaboratori, atât neevrei cât şi evrei. Operaţiunea propriu-zisă nu a fost nici însoţită, nici urmată de o campanie de epurare cu caracter antisemit.

Considerată în sine, măsura înlăturării sale din poziţia supremă a fost iniţiată şi susţinută chiar de ea, de la început până la sfârşit. Motivul crucial al demiterii ei nu l-a constituit faptul că era evreică, ci greşeala de a fi încercat să rămână conducătorul informal al partidului după ce acesta se dotase cu un conducător care voia să fie nu numai formal, ci şi cât se poate de efectiv. Şi nu evreitatea ei, ci modul ostentativ de a şi-o afirma putuse influenţa această greşală ca un factor agravant. Nu acesta a fost însă cel mai puternic factor agravant al respectivei greşeli, ci relaţiile ei privilegiate în URSS, pe care ea continua să se bizuie şi după ce adversarii săi din PCR reuşiseră să le aducă într-o stare de completă eroziune. În abandonarea sa de către sovietici putea să fi contat şi antisemitismul cronic al Kremlinului, aflat atunci într-o fază agresivă. Oricum, greşelilor ei li se adaugă greşeala Moscovei care, abandonând-o, îşi abandona cel mai fidel susţinător din conducerea de la Bucureşti. Sacrificând-o pe Ana Pauker, Kremlinul îi fortifica pe cei care se pregăteau să-l înfrunte.

Eliminarea Anei Pauker nu a însemnat nici victoria antisemiţilor împotriva evreilor din PMR, nici a antistalinismului împotriva staliniştilor, ci victoria stalinismului de orientare naţionalistă împotriva stalinismului de orientare prosovietică.

D. Cazul Pătrăşcanu

1. Contextul

Pentru România începutului de mileniu, discutarea cazului Pătrăşcanu nu prilejuieşte numai evocarea unui episod semnificativ al trecutului recent, ci şi o reconsiderare utilă a realităţilor actuale. Configurarea acestor realităţi ar putea fi cu greu separată de particularităţile dominante ale smulgerii României din dictatura stalinistă. Prima dintre aceste particularităţi, unică în marele seism istoric din 1989: incapacitatea societăţii româneşti de a săvârşi această cotitură istorică prin mijloace nonviolente. A doua particularitate dominantă: trecerea de la cea mai radicală revoluţie populară antistalinistă la cea mai improductivă tranziţie spre poststalinism din estul Europei.

Mai curând mediatică decât istorică, sociologică ori politologică, explicarea larg acceptată a acestui dublu handicap trimite de preferinţă la imperfecţiunile unor categorii de actori: intelectualii, care în loc să formeze o disidenţă dinamică, au susţinut dictatura prin diverse compromisuri, iar după victorie, emergenţa unor veleitari politici mai dotaţi pentru obţinerea unor demnităţi guvernamentale decât pentru exercitarea unei guvernări rodnice.

Aceste explicaţii la nivelul evidenţei se cer completate la nivelul analizei. O astfel de abordare nu ar putea omite ipoteza că sursa primară a dificultăţilor menţionate nu rezidă în particularităţi ale societăţii româneşti, ci în particularităţi ale puterii staliniste din România. Iar particularitatea de bază a acestei puteri a constituit-o voinţa şi abilitatea ei de a evita orice autoreformare semnificativă, ceea ce i-a permis să păstreze în linii mari, spre sfârşitul secolului, structurile stalinismului embrionar, implementate în cursul anilor '20-'30 ai aceluiaşi secol. În România, revoluţia populară din 1989 a avut de răsturnat un regim stalinist în multe privinţe inspirat de modelul său din 1929. Prezervarea acestor structuri vetuste nu a reprezentat numai opera, ci şi premisa dictaturii lui Ceauşescu. Cauza fundamentală a greutăţilor actuale nu se află în lipsa noastră congenitală de talent pentru guvernare şi administrare, ci în moştenirea istorică a celui mai primitiv regim stalinist din Europa Tratatului de la Varşovia. Întreprinsă din acest unghi, analiza relevă legătura subtextuală dintre nereuşitele tranziţiei şi cazul Pătrăşcanu, reprezentând pentru puternicii acelor timpuri o modalitate exemplară de menţinere a structurilor stalinismului retrograd. Cazul lui Pătrăşcanu a fost manipulat în acest sens atât de puterea stalinistă care a decis să-l asasineze, cât şi de cea care a iniţiat reabilitarea lui.

Staliniştii retrograzi nu l-au suprimat pe autorul cărţii *Sub trei dictaturi* pentru că ar fi fost un antistalinist. Sfârşitul lui tragic nu se datorează unei fapte anume pe care ar fi comis-o, ci întregii sale evoluţii politice, de-a lungul a două decenii, incongruentă cu evoluţia Partidului Comunist, printre ai cărui membri fondatori s-a numărat. Obiectul discuţiei nu este, prin urmare, procesul, ci cazul Pătrăşcanu, procesul constituind epilogul în acelaşi timp documentat şi relevant pentru întregul caz. Calvarul său nu descrie numai portretul unei personalităţi istorice de incontestabil interes, ci şi sistemul de valori promovat de şefii Partidului Comunist care au condus ţara vreme de aproape o jumătate de secol. Întâia normă a acestui sistem de valori, la care Pătrăşcanu a rămas organic impermeabil, era datoria de a respecta disciplina de partid până la disoluţia propriei personalităţi.

Şirul extravaganţelor lui politice, care începe prin participarea la crearea partidului de tip leninist cu ale cărui principii avea prea puţine afinităţi, cuprinde astfel de momente ca abandonarea poziţiei de reprezentant al PCR pe lângă Internaţionala Comunistă de la Moscova, motivată de dezacordurile lui din anii '30 cu conducerea partidului; la scurtă vreme după revenirea în ţară, spre sfârşitul aceluiaşi deceniu, încetarea efectivă, neformalizată prin demisie ori excludere, a oricărei legături cu activitatea organizată a partidului; extravaganţele nu sunt iniţiate numai de el, ci şi de tratamentul relativ blajin pe care i-l aplică autorităţile în anii războiului, supunându-l unui regim de domiciliu forţat în propria-i vilă de la Poiana Ţapului, unde va redacta manuscrisele celor două cărţi care vor fi publicate la sfârşitul anului 1944; el va dispărea de la domiciliul forţat în aprilie 1944, după ce trupele sovietice pătrunseseră pe teritoriul României, aproape concomitent cu arestarea secretarului general al PCR Ştefan Foriş din dispoziţia viitorului secretar general Gheorghiu-Dej; activitatea lui din cele patru luni care urmează avea să pună de fapt bazele învinuirilor care îl vor aduce zece ani mai târziu în faţa plutonului de execuţie. Pătrăşcanu petrece acest scurt interval hotărâtor ascuns în Capitală, într-o clandestinitate echivocă, fiind contactat de şeful Siguranţei şi, în mod indirect, chiar de Antonescu. Solicitat de oamenii din jurul regelui care conspiră pentru răsturnarea dictaturii militare, în cooperare cu aceştia şi cu şefii partidelor istorice, el participă extrem de activ la pregătirea şi înfăptuirea loviturii de stat de la 23 august 1944. Încărcătura suicidară, cu explozie întârziată, a acestei activităţi constă în faptul că el o desfăşurase în calitatea de

reprezentant al PCR, niciodată omologată. Meritele participării la acţiune nu sunt atribuite partidului, ci acestui presupus reprezentant care de fapt i se substituise. Firească pentru opinia publică şi mai mult decât stânjenitoare pentru şefii partidului, recunoaşterea acestor merite se concretizează în poziţiile care îi sunt atribuite lui Pătrăşcanu după succesul loviturii de stat: reprezentantul Partidului Comunist din România în guvernul format la 23 august 1944, ministru ad-interim al Justiţiei şi singurul ministru civil în acest guvern de militari, preşedinte al delegaţiei româneşti pentru negocierea armistiţiului cu URSS, membru al delegaţiei române la Conferinţa de pace de la Paris – şi, mai presus de toate, aura de nimeni atribuită a celui mai popular lider comunist din epocă. Pentru oamenii plasaţi în fruntea partidului, platforma publică a lui Pătrăşcanu este frustrantă nu numai prin prestigiul personal pe care şi l-a atras, ci şi prin veşnicele lui obiecţii la principalele hotărâri adoptate de aceiaşi conducători.

În momentul când aceştia izbutesc să-şi convertească puterea asupra partidului în putere asupra statului, adică la începutul lui 1948, ei îl demit pe Pătrăşcanu din toate funcţiile oficiale, iar în aprilie acelaşi an îl arestează, izolându-l la început, împreună cu soţia lui, arhitecta Elena Pătrăşcanu, într-o vilă din apropierea Bucureştiului. Acesta este debutul unei anchete care va lua sfârşit după exact şase ani, în aprilie 1954, prin condamnarea sa la moarte pentru crime de război, înaltă trădare şi spionaj în favoarea Marii Britanii şi a Statelor Unite. Spre deosebire de cele petrecute în alte procese care vesteau naşterea democraţiilor populare: Rajk la Budapesta şi Slánský la Praga, Pătrăşcanu va respinge aceste învinuiri până la capăt.

Cazul nu ia sfârşit o dată cu uciderea eroului – acestui prim epilog îi va succeda după 13 ani al doilea, cel al aşa-zisei reabilitări întreprinse de Ceauşescu îndată după numirea lui în funcţia de secretar general. Asasinarea sa în 1954 are alte motivaţii decât punerea lui sub anchetă în 1948. Modificarea nu este determinată de informaţiile revelate pe parcursul anchetei, ci de transformarea contextului în care ancheta se desfăşura. Neutralizarea lui Pătrăşcanu în 1948 era motivată de inadmisibila lui popularitate, cu desăvârşire dispărută în 1954, după şase ani de izolare. Măsurile luate împotriva lui Pătrăşcanu în 1948 îl vizau pe el însuşi – asasinarea lui în 1954 nu-l viza în primul rând pe el, ci întregul partid, precum şi pe turbulenţii succesori ai lui Stalin, în frunte cu Hruşciov, avertizându-i şi pe unii, şi pe alţii că, spre deosebire de omologii săi din ţări învecinate, secretarul general al PCR este hotărât să-şi apere poziţia cu orice preţ.

Schimbările de context sunt favorizate de enorma durată a anchetei, precum şi de marea mobilitate a perioadei. Primele represalii contra lui Pătrăşcanu sunt decise de Secretariatul Comitetului Central, din care în acel moment făceau parte cei doi emisari trimişi de Moscova în 1944: Ana Pauker şi Vasile Luca, alături de cei doi reprezentanţi ai foştilor deţinuţi din interior: secretarul general Gheorghiu-Dej şi Teohari Georgescu. Sub diverse aspecte rivale, cele două grupări îşi găsesc unitatea în adversitatea comună faţă de fostul participant la lovitura de stat din august 1944. Dintre cele mai semnificative schimbări de context survenite pe parcursul anchetei ies în evidenţă două: în mai 1952, destituirea întregului Secretariat cu excepţia secretarului general, care dobândeşte astfel controlul exclusiv asupra întregii activităţi de partid, inclusiv asupra anchetei în chestiune, iar zece luni mai târziu, în martie 1953, moartea lui Stalin. Pentru Gheorghiu-Dej, o dată cu Stalin dispare însuşi temeiul supremaţiei pe care de-abia o dobândise – aprobarea lui Stalin îi îngăduise atât spectaculoasa eliminare a celor trei secretari, cât şi desfăşurarea anchetei contra lui Pătrăşcanu.

Continuitatea anchetei se împleteşte cu discontinuitatea contextului şi a motivaţiilor ei. Neadaptarea la contextul internaţional pare o constantă a întregii operaţiuni : Pătrăşcanu nu este executat în prima fază, atunci când execuţiile unor înalţi şefi comunişti se ţineau lanţ în democraţiile populare, dar va fi lichidat în a doua fază, după ce această metodă fusese abandonată de partidele-surori din regiune, începând cu PCUS. Asasinarea tardivă a fostului ministru de Justiţie nu are drept scop excluderea pericolului politic, pe care el încetase oricum să îl reprezinte, şi nici pedepsirea lui pentru crimele imputate, pe care nu le săvârşise. În contratimp cu contextul nu este actul execuţiei, ci întreaga strategie pe care el o simbolizează. Revenirea la modelul marilor procese din anii '30 sugerează că Bucureştiul rămâne ataşat acelui trecut de care Moscova încearcă fără succes să se distanţeze, viitoarea strategie a antisovietismului demarează ca o strategie a antireformismului, împuşcarea fostului participant la complotul anti-Antonescu anunţa hotărârea PCR de a menţine represiunea ca pe un instrument de bază în construirea socialismului, suprimarea acestui adversar de multă vreme învins demonstra puterea realmente nelimitată de care dispune secretarul general, menită să-i asigure stabilitatea într-o perioadă când, în Europa de Est, poziţiile secretarilor generali se arătau mai vulnerabile ca oricând. Spre deosebire de aceştia însă, împiedicat ani îndelungaţi de Ana Pauker, Gheorghiu-Dej preluase conducerea efectivă a partidului cu numai zece luni înainte de moartea lui Stalin, şi deci nu el purta principala responsabilitate pentru excesele comise în anii anteriori. Refuzul reformelor, continuarea metodelor represive, personalizarea puterii de către secretarul general fac parte dintre acele implicaţii prin care executarea lui Pătrăşcanu serveşte la perpetuarea stalinismului.

După ce la 4 aprilie 1944, din dispoziţia lui Gheorghiu-Dej, închis în lagărul de la Târgu-Jiu, Emil Bodnăraş îl destituise pe secretarul general al PCR Ştefan Foriş, din aceeaşi dispoziţie, locul acestuia nu fusese luat de un alt activist, ci de un grup evocat mai ales sub denumirea de „conducerea provizorie". Sub mandatul cu totul formal al acestui grup, Pătrăşcanu şi-a desfăşurat, în colaborare cu Palatul şi cu şefii partidelor istorice, acea activitate care a dus în primul moment la răsturnarea lui Antonescu şi în cele din urmă la propria lui prăbuşire.

Nici emergenţa insolitei conduceri provizorii, o instanţă cu totul nestatutară, nici componenţa ei nu puteau să nu suscite, în răritele rânduri ale partidului, şi unele aprehensiuni. O obiecţie specială în acest sens a fost formulată de Pătrăşcanu, episod amintit în cursul convorbirii stenografiate, purtată în 1952 între Constantin Pârvulescu şi Emil Bodnăraş – o referire care evocă momentul constituirii conducerii provizorii :

„Tov. Pârvulescu : ...Când seara l-am chemat pe Pătrăşcanu după punerea la punct a sarcinilor, l-am informat. El a pus problema să fie atras în conducere.

Tov. Bodnăraş : Nu ştiu dacă chiar atunci a pus-o.

Tov. Pârvulescu : Atunci pe loc a pus-o când eu l-am refuzat. Am spus că această conducere este numită pe baza consultării activului de Partid şi pe baza indicaţiilor tovarăşului Gheorghiu şi el a venit şi a spus : «Eu trebuie să fiu în conducere».

Tov. Bodnăraş : A spus : «Eu socotesc necesar să fiu în conducere, este o greşeală politică dacă nu voi fi şi eu vă cer să daţi curs unei scrisori care vreau s-o trimit tovarăşului Gheorghiu».

Tov. Pârvulescu : Şi eu i-am reproşat că situaţia este foarte serioasă, să nu înceapă cu astfel de chestiuni, că am mai avut când trimiteam la Comintern şi că trebuie să se încadreze în muncă, că o să fie pus la o muncă de răspundere, nu este degradat. Dar el totuşi a făcut scrisoarea.

Tov. Bodnăraş: Şi l-am refuzat, am spus că suntem conducerea şi nu putem să nu ne impunem. Noi am comunicat tovarăşului Gheorghiu acest lucru, el a fost de acord, iar Pătrăşcanu s-a făcut mai mic".

Evocarea acestui incident are loc la doar câteva luni de când, ca urmare a destituirii Anei Pauker în mai 1952, Gheorghiu-Dej dobândise în sfârşit, după şapte ani de echivoc, poziţia de şef absolut şi necontestat al partidului. Cei doi participanţi la discuţie aveau toate motivele să vină în întâmpinarea dorinţelor lui – Bodnăraş continua să facă parte din Biroul Politic, iar Pârvulescu era preşedintele temutei Comisii centrale de control. O particularitate a discuţiei: la ea nu ia parte întreaga troică, absenţa lui Rangheţ părând să confirme rolul secundar care i se rezervase în această combinaţie. Momentul evocării se defineşte şi prin alţi parametri: eroul ei se găsea sub stare de arest de patru ani, supus unei anchete care după alţi doi ani se va încheia cu condamnarea şi executarea lui. Ţinând seama de acest context, se poate aprecia că cei doi interlocutori dezbat delicatul subiect pe un ton relativ moderat, mai pregnant din partea lui Bodnăraş – ceea ce nu-l va împiedica să voteze în 1954 pentru executarea sentinţei capitale.

Revenind la incidentul în sine: un detaliu demn de reţinut îl constituie dispoziţia primită de cei doi de a-l informa pe Pătrăşcanu asupra celor petrecute la 4 aprilie, dovadă că el nu fusese ţinut la curent anterior despre întregul proiect. Autopropunându-se, Pătrăşcanu acceptă implicit înlăturarea secretarului general. Totodată, el nu protestează împotriva constituirii neobişnuitului organism de conducere, ci numai împotriva componenţei lui – mai exact, împotriva faptului că nu îl include şi pe el. Viitorul condamnat la moarte avansează această cerere fără a o motiva, pe când cei doi cărora le-o prezintă îşi justifică refuzul cu două motive: pretinsa consultare a „activului de Partid" şi, îndeosebi, indicaţiile transmise de omul de la Târgu-Jiu. Stăruind asupra cererii de a i se adresa nemijlocit acestuia, Pătrăşcanu recunoaşte de fapt că adevărata autoritate în partid nu aparţine nou-născutei conduceri provizorii, ci fostului lider ceferist. De partea lor, rezervele acestuia nu se puteau datora prezumtivelor relaţii cordiale pe care Pătrăşcanu le-ar fi întreţinut cu Foriş. Din contra, părăsindu-şi domiciliul forţat de la Poiana Ţapului, el solicită secretarului general o locuinţă în Capitală, dar este refuzat. Pătrăşcanu îşi dezvoltă o veritabilă vocaţie de a-şi crea relaţii neprielnice cu diverşii secretari generali. În loc să abandoneze, el îi trimite totuşi scrisoarea lui Gheorghiu-Dej folosind un alt canal, dar fără nici un rezultat. Perseverenţa lui putea avea diverse motivaţii, personale sau politice – ca, de pildă, existenţa unor semnale asupra rolului care urma să-i revină în pregătirea apropiatelor schimbări istorice. Îndărătul insistenţei lui se putea afla intenţia de a asuma aceste roluri în calitate de reprezentant al unui partid din a cărui conducere făcea parte. Opunându-se acestui prezumtiv proiect, conducerea provizorie s-ar fi găsit la originea unei ciudăţenii istorice puţin discutate: în guvernul format la 23 august 1944, toate partidele antihitleriste au fost reprezentate de şefii lor – cu excepţia Partidului Comunist. Rămâne de văzut în ce măsură Pătrăşcanu fusese desemnat pentru acest rol echivoc de către volatila conducere a PCR, care nu acceptase să şi-l integreze, ori de grupul complotiştilor de la Palat.

Rezervele cu care fusese privit viitorul ministru al Justiţiei atât de către Foriş, cât şi de cei care îl înlocuiseră, dar îndeosebi de către Gheorghiu-Dej, nu pot fi separate de furtunosul său trecut politic. Apropierea lui de PCR pare să se fi produs încă de la crearea acestuia, în mai 1921, când el abia împlinise 21 de ani. Neţinând seama de tinereţea lui, partidul îl trimite chiar în 1922 la Moscova, ca delegat la cel de-al IV-lea

Congres al Cominternului. El va reveni în capitala Uniunii Sovietice în 1930, şi apoi în 1933-1935 ca reprezentant al Partidului Comunist Român pe lângă Internaţionala Comunistă, mandat pe care, ca urmare a unor divergenţe politice cu propriul său partid, îl va depune în vara anului 1934.

Ajuns în ţară prin Polonia şi Cehoslovacia abia în 1935, năbădăiosul revoluţionar este expediat după două luni ca responsabil cultural al biroului regional al PCR Moldova. Întâia lui marginalizare se petrece în anii când, venit din celălalt capăt al ţării, un foarte tânăr şi pe veci necalificat ucenic cizmar intră în vizorul Siguranţei ca agitator comunist. La Iaşi şi la Piatra-Neamţ Pătrăşcanu va colabora printre alţii cu Marin Florea Ionescu, viitor ambasador la Washington, şi cu Simion Bughici, viitor ambasador la Moscova, cel care în 1952, după destituirea Anei Pauker, va fi numit ministru al Afacerilor Externe.

Către sfârşitul lui 1935, Pătrăşcanu este rechemat la Bucureşti de Marcel Pauker, care îi dă două misiuni: să angajeze tratativele pentru constituirea unui Front Popular – propunere recuzată de Iuliu Maniu – şi să organizeze apărarea pentru cele două mari procese politice în curs de pregătire, al Anei Pauker şi al profesorului Constantinescu-Iaşi de la Universitatea din Chişinău, misiuni care presupuneau trecerea lui din clandestinitate în legalitate. Pentru îndeplinirea acestor misiuni el este pus în legătură directă cu secretariatul Comitetului Central, mai întâi prin Vanda Nicolski, care se va afla în conflict cu Marcel Pauker, apoi cu Nicolae Goldberger, care va fi numit în 1944 cel dintâi secretar al Comitetului Regional de partid Transilvania şi, în sfârşit, cu Ştefan Foriş, cu care va rămâne în legătură până în 1938. Sub incoerenta îndrumare a acestora, Pătrăşcanu se ocupă de procesele celor doi corifei sus-menţionaţi, dar nu de cel al aceluiaşi anonim ucenic cizmar, judecat şi condamnat pentru prima oară în 1936, la Braşov.

Legătura cu Secretariatul, şi mai ales cu Foriş, îi dă lui Pătrăşcanu posibilitatea de a-şi exprima la acest nivel dezacordul cu tactica preconizată pentru alegerile – care se vor dovedi istorice – din 1937, când PCR sprijină Partidul Naţional Ţărănist care încheie un pact de neagresiune cu Mişcarea Legionară. Viitorul autor al lucrării *Sub trei dictaturi* nu se mulţumeşte să-şi exprime obiecţiile numai faţă de legăturile sale de partid din ţară, ci le comunică şi Cominternului. Procedeul nu este de natură să-i atragă simpatia şefilor de partid din Bucureşti şi, drept consecinţă, Conferinţa de partid din martie-aprilie 1938 nu îl realege în Comitetul Central, iar Comitetul de partid al Capitalei, la dispoziţia căruia este pus, nu îi dă nici o însărcinare concretă.

Felul cum este tratat îi provoacă lui Pătrăşcanu un şoc din care nu-şi va mai reveni complet niciodată. Aşa cum relatează soţia lui, el rămâne izolat, limitându-se la o activitate – dacă se poate numi astfel – care „se reducea la nesfârşitele întâlniri cu Foriş, cu Joja şi cu D. Goldstein la cafenea" (Declaraţia Elenei Pătrăşcanu din 16 decembrie 1950, *Documente ale Procesului Lucreţiu Pătrăşcanu*, Vremea, Bucureşti, 1996, p. 299). „De la această dată [1938] – precizează el însuşi – şi până în Ianuarie–Februarie 1944, nu am mai desfăşurat o activitate continuă de partid" (Declaraţie dată la 22 mai 1951, *ibidem*, p. 69). Acestei atât de prelungite inactivităţi Pătrăşcanu îi aduce o motivaţie puţin convingătoare: dorinţa de a evita să i se atribuie intenţii cu caracter fracţionist. După instaurarea dictaturii regale – deci tot în 1938 –, la pomelnicul poziţiilor sale critice se adaugă divergenţele care îl opun lui Foriş în chestiunea atitudinii faţă de Frontul Renaşterii Naţionale, presupusul partid unic al regimului lui Carol al II-lea (conform aceleiaşi declaraţii a Elenei Pătrăşcanu). Directiva înscrierii membrilor PCR în FRN şi în Bresle – organizaţia destinată să înlocuiască Sindicatele, la rândul lor dizolvate – nu îl nemulţumeşte numai

pe Pătrăşcanu. El nu încearcă însă să se asocieze celor situaţi pe poziţii similare, ca de exemplu grupului animat de Ion Meţiu, notoriu militant ardelean al PCR. Dezaprobată retroactiv şi de Comintern, directiva în chestiune este, dimpotrivă, susţinută tot retrospectiv, însă indirect, de Ceauşescu – care, după numirea în funcţia supremă, îşi va aroga meritul de a fi organizat demonstraţia procarlistă a breslelor de la 1 mai 1939.

Pătrăşcanu nu se opune liniei, pe care o consideră greşită, din interiorul partidului, ci în fapt părăsindu-l. Această despărţire nu capătă nici o consacrare formală: el nu demisionează din PCR, procedeu de altminteri inexistent, PCR nu adoptă măsura de a-l exclude, iar el nu aderă la vreo altă formaţiune politică. În cei şase ani care se vor scurge până la începutul lui 1944, Pătrăşcanu se menţine nu numai în afara partidului, dar şi a oricărei activităţi politice. Perioada acestei autoizolări nu se măsoară numai prin dimensiunea ei cronologică, ci şi prin cea istorică. Pe parcursul acestor câţiva ani el asistă, fără a reacţiona în termeni politici, la încheierea alianţei dintre Stalin şi Hitler, la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, la agresiunile Uniunii Sovietice împotriva Poloniei, Finlandei şi României, la zdrobirea Franţei şi la ocuparea întregii Europe Occidentale de către *Wehrmacht*, la prăbuşirea hotarelor României, la izgonirea lui Carol, la instituirea rând pe rând a statului naţional-legionar şi a dictaturii lui Antonescu, la ocuparea ţării de către trupele Germaniei naziste, la atacarea Uniunii Sovietice, la înfrângerile militare survenite în cea de-a doua parte a războiului – şi, concomitent, la inerţia, decimarea şi scindarea Partidului Comunist Român. Singurul lui comportament activ notabil este lucrul la manuscrisul celor trei cărţi: *Sub trei dictaturi*, *Un veac de frământări sociale* şi *Probleme de bază ale României*, cărora li se adaugă, în 1945, *Curente şi tendinţe în filosofia românească*.

Pasivităţii politice a lui Pătrăşcanu nu îi corespunde pasivitatea organelor de represiune faţă de el. După ce în 1940 i se permisese să întreprindă o călătorie de plăcere în Italia, unde o întovărăşea de fapt pe soţia lui, îndată după înapoiere, proaspăt instituita poliţie legionară îi pune sub urmărire; amândoi se ascund la Sighişoara, unde trăieşte Maurer, iar până la sfârşit Pătrăşcanu este arestat şi internat în lagărul de la Miercurea-Ciuc. După un timp este convocat de comandantul poliţiei legionare, Alexandru Ghica; acesta îi cere o declaraţie că se va abţine de la orice activitate politică, solicitare căreia i se conformează. Acest gest va avea două consecinţe: una imediată – scoaterea lui din lagăr şi consemnarea în regim de domiciliu forţat la Poiana Ţapului, în propria lui vilă, şi alta întârziată, manifestată peste 14 ani, la procesul din 1954, când acest gest va fi convertit într-un cap de acuzare. Regimul care i se aplică este destul de relaxat pentru a nu-l împiedica să continue redactarea celor două manuscrise, dar în 1943 este internat din nou în lagăr, care între timp fusese mutat la Târgu-Jiu.

Deşi nu pare, acesta ar putea reprezenta un moment hotărâtor pe traiectoria lui Lucreţiu Pătrăşcanu spre tragicul său sfârşit. „În scopul de a desfăşura acţiuni provocatoare în rândul comuniştilor internaţi, Lucreţiu Pătrăşcanu şi-a aranjat în anul 1943 propria sa internare în lagărul de la Târgu-Jiu pe timp de câteva luni" (Sentinţa Nr. 49 a Tribunalului Suprem, Colegiul Militar, din 6 aprilie 1954, *ibidem*, p. 785). Într-adevăr, sosirea lui Pătrăşcanu la Târgu-Jiu o anticipează cu puţin pe cea a lui Gheorghiu-Dej, a cărui condamnare la zece ani de închisoare tocmai expirase. Înainte de aducerea acestuia, presupusul provocator desfăşoară printre ceilalţi internaţi un militantism care contrastează izbitor cu inerţia lui politică din ultimii cinci ani. Raliindu-şi un element muncitoresc, pe Neagu Andrei, Pătrăşcanu se erijează în conducător al internaţilor apropiaţi de Partidul

Comunist, stabilind concomitent relaţii care se vor dovedi durabile – şi îi vor fi de asemenea imputate la proces – cu internaţi notorii, de cu totul alt calibru, de la Mihai Ralea la Max Auschnit. Legat de aceeaşi învinuire, procurorul va cita în timpul procesului următorul fragment dintr-o declaraţie a lui Remus Koffler, evocând un ordin dat de Ştefănescu, pretinsul reprezentant al spionajului britanic la Bucureşti: „Lucreţiu Pătrăşcanu să aranjeze ca prin legătura pe care o are – adică prin ministrul Ordinii Publice Piki Vasiliu – ca să fie şi el trimis pentru câteva luni la Târgu-Jiu, unde să preia conducerea... astfel ca la sosirea lui Gheorghiu-Dej el să fie deja conducătorul recunoscut al celor din lagăr" (*ibidem*, p. 573).

Însemnările redactate de Foriş după ce fusese destituit dau asupra acestui episod mai multe detalii, de care însă autorul nu putuse lua cunoştinţă decât prin interpuşi. La conducerea organizaţiei din lagăr s-ar fi aflat un cunoscut lider ceferist, Ovidiu Şandru, pe cât se pare susţinător al secretarului general. „Răsturnarea de către Pătrăşcanu a lui Ovidiu şi alegerea unui birou oportunist în frunte cu Vinea. Sosirea lui Gh.-Dej şi recuperarea lui Ovidiu. Răsturnarea lui Ovidiu şi punerea lui Stoica [probabil Chivu]" (Arhiva SRI, FD, Dosar 4002, vol. 56, *Cazul Ştefan Foriş*, Vremea, Bucureşti, p. 102).

Descinzând în lagăr după ce ani îndelungaţi fusese conducătorul necontestat al puternicelor organizaţii de la Doftana şi Caransebeş, Gheorghiu-Dej nu se putea resemna în postura de subaltern al lui Pătrăşcanu, care nu venea acolo după zece ani de închisoare, ci după câteva luni de domiciliu forţat într-o frumoasă staţiune montană. Pe lângă asemenea considerente de ordin moral şi politic, mai exista unul de ordin practic, poate cel mai important: Târgu-Jiu era locul de unde fostul ceferist plănuia să evadeze, iar controlul asupra organizaţiei din lagăr reprezenta o condiţie cardinală pentru realizarea acestui plan. Decurgând din conjunctura în care se întâlneau, dezacordul lui cu Pătrăşcanu era agravat de ceea ce părea să fi fost incompatibilitate psihologică între cei doi.

Suspiciunilor trezite de comportamentul lui Pătrăşcanu în lagăr li se adaugă cele provocate de împrejurările în care este scos din lagăr. Soţia lui declară că a obţinut această înlesnire mituindu-l cu 50.000 de lei pe colonelul Gelep, şeful de cabinet al ministrului Piki Vasiliu. În depoziţia sa la proces, Remus Koffler avansează o altă explicaţie: „Mihai Ralea a transmis... că Mihai Antonescu doreşte ca să se ştie că el a fost acela care a intervenit pentru eliberarea lui [a lui Pătrăşcanu] de la Târgu-Jiu" (*Documente ale Procesului Lucreţiu Pătrăşcanu*, *op.cit.*, p. 573). Rechizitoriul la proces vede însă în această operaţie o manevră a Siguranţei – deşi este evident greu de înţeles ce motiv ar fi avut Siguranţa să-l scoată din lagăr, dacă tot ea îl trimisese acolo cu misiunea de a-l împiedica pe Gheorghiu-Dej să preia conducerea organizaţiei. Intrarea în lagăr şi ieşirea din lagăr vor constitui două capete separate de acuzare în procesul intentat lui Pătrăşcanu cu peste un deceniu mai târziu.

Ieşind pe poarta lagărului, el s-ar fi putut ciocni de Ceauşescu, a cărui internare avea loc în aceeaşi perioadă. Relativa simultaneitate a celor două mişcări de sens contrar i-a evitat viitorului dictator riscul de a lua o atitudine în legătură cu disputa dintre Gheorghiu-Dej şi Pătrăşcanu consumată între acele sârme ghimpate.

Conflictul se rezolvă datorită unei intervenţii din exterior: în a doua parte a anului 1943, viitorul condamnat la moarte este mutat de la Târgu-Jiu înapoi la Poiana Ţapului. Rapida lui trecere prin acel aglomerat centru de detenţie îi va câştiga câteva amiciţii compromiţătoare şi un duşman necruţător.

2. Conciliabule Pătrăşcanu – Antonescu

Noua repriză a recluziunii pe Valea Prahovei va dura circa jumătate de an, până în martie 1944, când, cu învoirea Siguranţei, revine în Bucureşti sub pretextul unor îngrijiri medicale. Curând după sosire el izbuteşte să-l vadă în fugă pe Bodnăraş, care îi dă o ştire uimitoare : destituirea lui Ştefan Foriş din funcţia de secretar general este iminentă. Din documentele accesibile nu reiese că informaţia ar fi avut conotaţiile unei invitaţii de participare la acţiune şi nici că cel informat ar fi făcut vreo aluzie la o asemenea eventualitate.

După alte câteva zile, Pătrăşcanu este vizitat de un agent care îl convoacă urgent la Comandamentul Jandarmeriei din şoseaua Ştefan cel Mare. Prezentându-se aici, el este primit cu deferenţă de Şeful Statului-Major al Jandarmeriei, generalul Anton. După o scurtă convorbire, acesta îl introduce în biroul generalului Piki Vasiliu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, şeful de fapt al Siguranţei. Din interogatoriul luat la 8 decembrie 1951 generalului Anton, pe atunci condamnat la 18 ani de închisoare, acesta mărturiseşte că fusese elevul lui D.D. Pătrăşcanu, în a cărui amintire îi facilitase văduvei lui intrarea la Piki Vasiliu şi obţinerea scurtelor vacanţe ale domiciliului forţat impus fiului ei. Convocarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu de către patronul Siguranţei avea, prin urmare, un anumit preambul.

Secvenţa acestei prime întrevederi dintre cei doi este consemnată astfel de Grigore Răduică, fost comandant adjunct al Securităţii în anii '60 şi membru al comisiei instituite de Ceauşescu după 1965 pentru reabilitarea lui Pătrăşcanu şi Foriş : „Piki Vasiliu, după ce l-a întrebat cum merge tratamentul medical pe care îl urmează, i-a spus că mareşalul Antonescu se gândeşte să încheie armistiţiul cu sovieticii şi în acest scop ar vrea să ştie dacă conducerea PCR ar fi de acord să participe la formarea unei delegaţii care să înceapă tratativele". Pătrăşcanu „a răspuns că el nu are nici o legătură cu conducerea Partidului Comunist", dar că „în ceea ce priveşte delegaţia pentru tratative, el personal este de părere că aceasta trebuie constituită din reprezentanţii tuturor organizaţiilor şi formaţiunilor antifasciste" (Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere*, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1999, pp. 39-40). Piki Vasiliu l-a întrebat dacă ar fi de acord să se întâlnească cu Antonescu şi să discute această problemă. Pătrăşcanu „a răspuns în final că este de acord... dar a repetat că nu se reprezintă decât pe el personal" (*ibidem*). Piki Vasiliu i-a dat întâlnire peste trei zile, la 10 dimineaţa, în faţa benzinăriei din Piaţa Romană, pentru a-l conduce la Antonescu, cerându-i să păstreze cel mai strict secret, pentru ca să nu afle Gestapo-ul.

Prevenit asupra apropiatei înlăturări a lui Foriş, Pătrăşcanu nu avea cu cine altcineva să discute decât cu cel care îi dăduse această informaţie. El îl pune deci, chiar în aceeaşi zi, la curent pe Bodnăraş, care este de acord ca întâlnirea să aibă loc pe baza punctului de vedere exprimat de Pătrăşcanu în discuţia cu şeful Siguranţei. În circumstanţele pătrunderii trupelor sovietice pe teritoriul României, şeful dictaturii militare caută un contact cu conducerea Partidului Comunist, care este lipsit de o conducere propriu-zisă, şi astfel se ajunge în situaţia ca semiarestatul de la Poiana Ţapului să fie solicitat chiar de temnicerii săi. La rândul său, acesta caută tot atât de zadarnic acelaşi contact şi se duce la întâlnirea fixată neavând altă acoperire decât încuviinţarea unui actor care nu avea nici o îndrituire să i-o dea. Prezent la locul şi la ora convenită, Piki Vasiliu îl anunţă

că Antonescu a renunţat la întrevedere, motivul fiind, după părerea lui Răduică, „răspunsul lui Pătrăşcanu că el nu are nici o legătură cu conducerea PCR" (*ibidem*, p. 41).

Între timp avusese loc înlăturarea lui Foriş, Bodnăraş era, firește, supraabsorbit de implicaţiile acestei operaţiuni, eventualele pertractări privitoare la o deocamdată ireală comisie pentru încheierea armistiţiului trecând momentan pe un plan secundar – aşa că Pătrăşcanu nu l-a mai putut revedea pentru a-i aduce la cunoştinţă noutăţile intervenite. Peste alte câteva zile, el a avut în schimb prilejul de a pune la curent în legătură cu acest episod întreaga troică abia născută.

Prin urmare, întâia tentativă de a atrage PCR în pregătirea armistiţiului nu vine din partea grupului de la Palat care plănuieşte răsturnarea mareşalului, ci din partea acestuia. Iniţiativa angajării PCR în această acţiune istorică nu aparţine deci partidului, ci vârfurilor acelei puteri de stat care îl hăituieşte de două decenii. Drept urmare, rolul de a reprezenta PCR în această acţiune istorică nu îi este conferit lui Pătrăşcanu de partid, ci de persecutorii lui. Una dintre cauzele acestui paradox este starea de avansată dezagregare care macină Partidul Comunist în acele momente hotărâtoare.

Adevărata crimă care i se va imputa ulterior lui Pătrăşcanu este aceea de a fi folosit această stare în avantajul său, substituindu-se partidului în înţelegerea cu duşmanii ireductibili ai acestuia. Vina lui este aceea de a fi fost un reprezentant fără mandat – o vină în care Bodnăraş îi fusese cel mai strâns asociat, rol pe care acesta din urmă l-a jucat, dar pe care nu şi l-a recunoscut şi pentru care nimeni nu l-a tras vreodată la răspundere.

Implicarea lui Bodnăraş în participarea lui Pătrăşcanu la pregătirea cotiturii din 23 august 1944 este indirect confirmată de un incident pe care îl evocă în memoriile sale fostul şef de cabinet al lui Gheorghiu-Dej. Amator de sporturi nautice, fostul spion pleacă – probabil în anii '60 – într-o croazieră cu iahtul pe litoral, unde însă comandantul pazei de coastă nu-i permite accesul în zonele interzise. Încălcând toate regulamentele, fostul ofiţer şi ministru al Forţelor Armate îl destituie pe militarul care îndrăzneşte să i le aplice. Întâmplarea ajunge la urechile lui Gheorghiu-Dej, care anulează măsura abuzivă admonestându-l sever pe autor. Acesta părăseşte ofensat biroul secretarului general, care, iritat la rândul său de ieşirea vechiului său amic, se defulează în faţa şefului de cabinet: „Zici că era supărat? Eu să nu mă supăr pe el că deşi i-am indicat să nu-l atragă pe Pătrăşcanu în pregătirea şi organizarea actului de la 23 august 1944 el a procedat contrar înţelegerii noastre? Vezi dar că aş putea avea motive mai întemeiate de supărare. Să facă bine să nu mă determine să le pun în faţa Biroului Politic" (Paul Sfetcu, *13 ani în antecamera lui Dej*, Fundaţia Culturală Română, Bucureşti, 2000, p. 154). Desigur, memorialistul nu poate reproduce cu exactitate cuvintele, dar sensul pare în schimb limpede: angajarea lui Pătrăşcanu în scenariul loviturii de palat din august 1944 nu s-a bazat pe un mandat din partea partidului, ci pe aprobarea personală a lui Bodnăraş, pe care acesta nu avea împuternicirea de a o da. Conexiunile cu fostul vilegiaturist forţat de la Poiana Ţapului rămân astfel irecuperabil înscrise în pasivul politic al fostului spion sovietic şi, foarte probabil, nu numai al lui. Fără a se referi în mod explicit la proiectata întâlnire cu Antonescu, fostul ceferist certifică astfel indirect că Pătrăşcanu a ţinut să nu acţioneze în această direcţie fără a avea măcar simulacrul unui consimţământ din partea partidului care, aflat în plină disoluţie, nici nu avea cum să dea un răspuns autorizat problemei ridicate.

Vulnerabilitatea politică a amatorului de iahting era întreţinută şi de alte circumstanţe. Astfel, pretinsele legături ale lui Pătrăşcanu şi ale unora dintre coacuzaţii lui cu

Intelligence Service ar fi fost asigurate, conform rechizitoriului de la procesul din 1954, prin mijlocirea unui industriaş, Alexandru Ştefănescu, aflat de altminteri şi el în boxa acuzaţilor. Unul dintre acuzaţi, inginerul Emil Calmanovici, care se va sinucide prin greva foamei, menţionează pe parcursul interogatoriului care i se ia în instanţă un amănunt revelator: „Alex Ştefănescu mi-a spus că i-a invitat pe Lucreţiu Pătrăşcanu, Koffler, Berman şi pe mine, şi ducându-mă la CC l-am găsit pe dl Bodnăraş care mi-a spus că acceptă acest lucru, spunându-mi că în locul lui Pătrăşcanu va merge Maurer" (*Documente ale Procesului Lucreţiu Pătrăşcanu*, *op.cit.*, p. 638). Reiese că, pentru a se întâlni cu prezumtivul rezident al spionajului britanic, Pătrăşcanu, departe de a se ascunde, cerea încuviinţarea partidului şi că această încuviinţare o acorda tot Bodnăraş, care stabilea chiar şi cine anume va participa la întâlnirea cu Ştefănescu. Nici instanţa, nici altcineva şi nici Bodnăraş însuşi nu pare să fi dezminţit aceste alegaţii.

Referitor la acest episod, lui Pătrăşcanu i s-au adus în proces două învinuiri: că a purtat discuţii cu fostul dictator şi că a tăinuit aceste discuţii partidului. Răspunsul lui Pătrăşcanu era că asemenea discuţii nu avuseseră loc şi că despre eventualitatea lor informase partidul o dată prin Bodnăraş şi a doua oară prin conducerea provizorie. Consumarea unei asemenea întâlniri nu a fost confirmată, de altminteri, nici de Antonescu însuşi, în cursul anchetării şi judecării lui, şi nici de Piki Vasiliu ori de generalul Anton, care ar fi urmat să o organizeze, dacă ar fi avut loc.

Deşi prin profesie sensibil la aspectul formal al diverselor situaţii, Pătrăşcanu îşi asumă rolul ingrat al unui reprezentant legitimat printr-un mandat îndoielnic. El putea la fel de bine şi să dorească acest rol, dar şi să aprecieze că, atât pentru interesele ţării, cât şi pentru cele ale partidului, chiar şi o reprezentare contestabilă este preferabilă absenţei PCR de la masa tratativelor de armistiţiu cu URSS. Primul pas pe acest teren atât de nesigur se va dovedi de două ori contraproductiv pentru cel care îşi lua riscul să-l încerce: Antonescu renunţă să discute cu un interlocutor lipsit de împuterniciri clare, iar partidul pe care credea că îl reprezintă îl va pedepsi crunt pentru crima de a-l fi reprezentat fără să-i fi trasat această misiune.

Tentativa şi nereuşita acestui prim pas suscită unele probleme. Astfel: de ce răspunzând dorinţei lui Antonescu de a stabili un contact cu Partidul Comunist, Siguranţa i l-a propus pe Pătrăşcanu şi nu pe vreun alt lider comunist? Ori: de ce nu fusese căutat în acest scop un alt lider al PCR nici după ce semiprizonierul de la Poiana Ţapului declarase că nu are nici un fel de legături cu partidul? Cea mai incitantă problemă în această ordine de idei este însă de ce nu apelaseră chiar la secretarul general al partidului? Este greu de crezut că după trei ani de la instalare, Siguranţa nu ştia cine deţine această funcţie, ori pierduse orice urmă a celui care o deţinea, ori că era la curent cu iminenta înlăturare a acestuia. Cea mai importantă implicaţie a acestei omisiuni este însă cu totul alta: nesolicitarea lui Foriş putea constitui una dintre cele mai convingătoare infirmări ale acuzaţiei că acesta ar fi fost un agent al Siguranţei. Pentru Antonescu, posibilitatea de a conlucra cu un şef al Partidului Comunist integrat în aparatul său represiv ar fi reprezentat o şansă de-a dreptul providenţială.

Prezentând crimele imputate lui Pătrăşcanu într-o ordine cronologică, sentinţa nr. 49 din 6 iunie 1954 a Tribunalului Suprem, Colegiul Militar, porneşte de la „întâlnirile secrete pe care... [acesta] le-a avut cu Antonescu". Rolul jucat de Pătrăşcanu se întrepătrunde cu cel al lui Bodnăraş. Ca membru al Biroului Politic, acesta fusese neîndoielnic de acord în 1954 cu condamnarea lui Pătrăşcanu la moarte pentru o acţiune politică pe care el însuşi o încuviinţase cu zece ani înainte.

3. Din Pantelimon la Palat

Disponibilitatea dictaturii militare de a-l transforma din obiect al represiunii într-un partener politic l-a încurajat probabil pe Pătrăşcanu să nu mai revină la domiciliul forţat de la Poiana Ţapului şi să-şi caute o locuinţă clandestină în Capitală. El se adresează în acest scop lui Foriş, care nu acceptă să-l ajute. Refuzând să-i ofere un adăpost, secretarul general refuză implicit să-l reactiveze pe unul dintre cei mai notorii militanţi ai partidului, şi asta într-un moment când criza din interiorul PCR, ca şi criza dictaturii militare, atinge apogeul.

Evadatul din domiciliul forţat va găsi adăpostul pe care nu i-l acordă partidul datorită hazardului, apărut sub înfăţişarea vărului său primar, Octav Ullea. Colonel şi maestru de ceremonii la Curtea Regală, acesta îi oferă găzduire la ferma lui de la Pantelimon-Pasărea. Conexiunile hazardului vor avea repercusiuni istorice, căci colonelul îi povesteşte locatarului său despre conspiraţia anti-Antonescu, pe cale de a se închega la Palat, iar la scurtă vreme îi propune să primească vizita unuia dintre conspiratori. Pătrăşcanu este de acord şi, drept urmare, către mijlocul lui aprilie 1944, lângă Pasărea are loc o lungă convorbire între revoluţionarul abandonat de propriul său partid şi mareşalul Curţii Regale Ioan Mocsonyi-Stârcea.

De la începutul discuţiei, vizitatorul şi-a prezentat mandatul: „Suveranul – preciza el – ...mă însărcinase de mai multă vreme să iau legătura cu un reprezentant autorizat al Partidului Comunist Român" (Declaraţia lui Stârcea din 23 iunie 1951, *Documente ale Procesului Lucreţiu Pătrăşcanu*, *op.cit.*, pp. 106-107). Chiar înainte de a intra în miezul problemelor, precizează el în acelaş text, „am vrut însă să lămuresc chestiunea poziţiei d-lui Pătrăşcanu în Partidul Comunist, pentru a şti dacă era autorizat a-l reprezenta în tratativele cu regele şi mai cu seamă dacă urmează să fie persoana cu care s-ar putea lucra în continuare" (*ibidem*).

Ca şi proiectata întâlnire cu Antonescu, conciliabulele cu grupul care se pregăteşte să-l răstoarne nu sunt iniţiate de Pătrăşcanu – nu el le propune, ci lui i se propun. Similitudinile dintre cele două episoade nu se opresc la atât. În ambele situaţii el acceptă respectivele solicitări, iar virtualii lui interlocutori vor să se asigure că el are mandat să negocieze în numele Partidului Comunist. Între cele două episoade nu există însă numai similitudini, ci şi diferenţe câtuşi de puţin neglijabile. Poziţia lui Pătrăşcanu în PCR, bine cunoscută lui Antonescu, este complet ignorată de emisarul regelui, ca şi de cercuri politice mult mai largi decât grupul conjuraţilor de la Palat. „Credeam într-adevăr – mărturiseşte Stârcea – că Pătrăşcanu este secretarul general sau cel puţin unul dintre secretarii Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Nu pot afirma, dar am impresia că aceasta era opinia d-lui Maniu" (*ibidem*).

La întrebarea deschisă asupra acestui punct pe care i-o pusese, îşi aminteşte Stârcea, „Pătrăşcanu... nu a putut să-mi dea atunci un răspuns clar" (*ibidem*). Incertitudinea împuternicirilor acestui prezumtiv reprezentant al PCR, care îl determinase pe Antonescu să renunţe la întrevederea proiectată, nu stârneşte aceeaşi reacţie din partea grupului de la Palat. Stârcea va reveni la Pasărea împreună cu unul dintre cei mai proeminenţi membri ai conjuraţiei, Grigore Niculescu-Buzeşti. Intempestivul oaspe al colonelului Ullea îi va întâlni în zilele următoare pe Iuliu Maniu, Dinu Brătianu şi Constantin Titel Petrescu,

probabile teste pregătitoare pentru primirea lui de către rege. Întregul preambul se desfăşoară cu o remarcabilă rapiditate, aşa încât audienţa la Palat are loc în seara de 25 aprilie 1944, în „Casa nouă" din spatele edificiului principal, întinzându-se pe o durată de trei ore, între 21 şi 24: „Regelui – notează Stârcea – i-a plăcut tipul uman, înfăţişarea agreabilă şi expresiunea sinceră, precum şi felul de a vorbi, natural, calm, direct şi aproape laconic al lui Pătrăşcanu, s-a bucurat să aibă de-a face la comunişti cu un om tânăr, civilizat şi simpatic" (*ibidem*, p. 121). Pentru rege şi inexperimentata lui echipă, impresia pe care le-o produce acest interlocutor comunist ţine locul mandatului pe care el nu îl poate produce.

Atunci când se ivise invitaţia la Antonescu, Pătrăşcanu reacţionase bazându-se pe avizul lui Bodnăraş, care nu avea calitatea să şi-l dea. Între timp Foriş fusese destituit şi partidul avea, cel puţin în mod formal, o nouă conducere. Nu este limpede dacă vremelnicul locatar de la Pasărea consultase ori nu această conducere înaintea primei lui întâlniri cu mareşalul Palatului. Se ştie în schimb că ulterior, el a ţinut în mod regulat această conducere la curent cu mersul pregătirilor. Iată ce declara, referitor la acest subiect, incertul secretar general din acea vreme, Constantin Pârvulescu, în depoziţia lui din 20 noiembrie 1967, la comisia pentru reabilitarea lui Pătrăşcanu şi a lui Foriş: „A intervenit şi legătura cu regele care am luat-o prin Pătrăşcanu. Mi se pare că... Pătrăşcanu a venit şi ne-a informat că regele vrea să vadă care este poziţia partidului nostru faţă de monarhie... Lui Pătrăşcanu i-am spus de la început că îi dăm o muncă de mare răspundere... La un moment dat am avut impresia că Pătrăşcanu ne dezinformează... şi am hotărât să-l dublăm cu Bodnăraş" (Arhiva SRI, FD, Dosar 9504, vol. 14, p. 81). Cele mai multe evocări retrospective ale acestei epoci, oferite de Pârvulescu, sacrifică rigoarea relatărilor cu scopul de a reliefa importanţa propriului său rol şi al himericei conduceri provizorii pe care rămăsese convins că o patronase. Astfel, în cazul acestei declaraţii, nu PCR „a luat legătura cu regele", ci regele a luat legătura, şi nu cu PCR, ci cu vărul maestrului său de vânătoare.

Impresia favorabilă pe care Pătrăşcanu o făcuse regelui pare să fi fost până la un punct reciprocă. Astfel s-ar putea explica, de pildă, gestul oarecum extravagant prin care fostul reprezentant al PCR în complotul contra lui Antonescu îi oferă după 23 august tânărului monarh, cu dedicaţiile de rigoare, cărţile pe care le redactase în perioada domiciliului forţat. Deşi evident inofensiv, gestul va avea totuşi consecinţe absolut disproporţionate, ancheta convertindu-l într-un cap de acuzare şi datorită imprudenţei cu care autorul lui încercase să-i şteargă urmele. „L-am chemat la mine pe Ratziu [îngrijitorul Castelului Peleş] în ianuarie 1948 sau începutul lui februarie 1948 – declară el la 18 ianuarie 1950 – şi l-am rugat să scoată cărţile mele, tocmai pentru că erau cu dedicaţie, din biblioteca ex-regelui. Nu am anunţat la partid acest lucru... totuşi nu era vorba de un gest ascuns sau conspirativ" (*ibidem*, pp. 34-35).

Atitudinea lui Pătrăşcanu faţă de rege este şi mai limpede relevată de modul în care el percepea actul abdicării. „Am fost de acord cu Andrei – îşi aminteşte Elena Pătrăşcanu – că aceasta înseamnă un pas spre pierderea independenţei noastre naţionale, în forma în care s-a întâmplat. Adică nu printr-o mişcare a maselor în care ideea necesităţii Republicii să fi prins rădăcini, ci printr-o lovitură de palat... Vedeam în aceasta nu o măsură revoluţionară a partidului, ci un gest impus de ruşi" (*ibidem*, p. 310).

Momentul abdicării l-a surprins la Păltiniş, unde se afla împreună cu soţia, cu Lena Constante şi cu Harry Brauner. „Eu personal – mărturiseşte Pătrăşcanu – am fost foarte

supărat că nu am fost înştiinţat la timp din Bucureşti, pentru a putea participa la şedinţa adunării deputaţilor" (*ibidem*, p. 42). Pregătită şi celebrată fără ştirea sa, abdicarea îi apare ca un avertisment care îl priveşte personal. Pătrăşcanu are sentimentul că poziţia lui în partid este condiţionată de relaţiile sale cu regele şi că deci căderea acestuia îl periclita şi pe el.

De aici nu rezultă că pe parcursul pertractărilor din vara anului 1944, care pregăteau lovitura de stat, viitorul ministru al Justiţiei ar fi fost un negociator defensiv. Încă de la prima sa întâlnire cu regele, el ridică problema reprezentării Partidului Comunist în guvernul care se va forma după răsturnarea lui Antonescu. Comuniştii, sublinia el cu insistenţă, cer trei din totalul celor 14 departamente avute în vedere şi trei dintre cele şapte subsecretariate de stat, declarându-se de acord ca postul de premier să-i fie acordat lui Maniu. Ministerele solicitate pentru PCR erau: Justiţia, ale cărei măsuri trebuiau să prevină din prima clipă masacrarea numeroşilor comunişti aflaţi în închisori şi lagăre; Agricultura, spre a decreta şi a pune urgent în practică reforma agrară; şi Comunicaţiile, ţinând seama de sprijinul pe care PCR l-a primit de-a lungul anilor din partea ceferiştilor; iar dintre subsecretariatele de stat stăruind asupra Internelor, unde mişunau specialiştii represiunilor anticomuniste. Este greu de crezut că Pătrăşcanu ar fi putut avansa exigenţe atât de precise fără a fi primit în prealabil instrucţiuni corespunzătoare. Tot atât de greu de ştiut ar fi însă şi cine anume i-ar fi putut da asemenea instrucţiuni, instituirea conducerii provizorii precedând cu numai trei săptămâni întâia convorbire pe această temă de la Palat (*ibidem*, pp. 119-121). Fapt este că, exceptând Agricultura, ministerele revendicate de Pătrăşcanu în aprilie 1944 vor fi primele pe care PCR le va prelua în cursul ascensiunii sale spre putere.

La sfârşitul lunii mai, grupul de la Palat consideră necesară formarea unui comitet restrâns de acţiune, alcătuit din Mocsonyi, ca reprezentant al regelui, Niculescu-Buzeşti, ca om de încredere al şefilor partidelor istorice, şi Pătrăşcanu din partea Partidului Comunist (de remarcat omiterea social-democraţilor).

Grupul de la Palat îi arată acestui neobişnuit partener o deferenţă specială, care avea două surse: pe de o parte, el reprezenta singurul partid susceptibil să-şi atragă bunăvoinţa viitorului ocupant, iar pe de altă parte, implicarea lui în desfăşurarea pregătirilor era mult mai activă decât aceea a şefilor celorlalte trei partide. „Planul loviturii de stat – declară el în februarie 1950 – eu l-am discutat cu generalul Sănătescu, trimis de rege, în mai 1944." În casa lui Safianu au fost examinate trei ipoteze, cei doi oprindu-se la cea care va fi realizată: lovitura în Bucureşti. Dintre oamenii politici implicaţi în complot, Pătrăşcanu este singurul prezent în acest moment crucial. Restul grupului îşi declară acordul cu opţiunea celor doi, după care se constituie o comisie operativă „cu câţiva generali: Sănătescu, Mihail, Dămăceanu, Răşcanu – la care va participa apoi şi Bodnăraş, în mod regulat" (Declaraţia lui L. Pătrăşcanu, 18 februarie 1950, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, pp. 35-36). Programul politic al loviturii de stat era schiţat în proclamaţia care urma să fie citită la radio de rege, redactată tot de reprezentantul PCR. Bodnăraş devine astfel în complot executantul strategiei elaborate de subordonatul său în partid.

Poziţia specială deţinută de Pătrăşcanu în această acţiune istorică este ilustrată printre altele chiar şi de filmul zilei „H". În ziua de 22 august, complotiştii telegrafiază la Cairo anunţând că lovitura va avea loc duminică 27 august, la ora 11. Modificarea de ultim moment a programului lui Antonescu anulează acest scenariu. Operaţiunea se precipită,

şi astfel dictatorul este arestat nu numai în absenţa reprezentanţilor celor patru partide, dar şi fără ca aceştia să poată fi puşi imediat la curent. Proclamaţia regelui urmează să fie transmisă la ora 22. Pentru a se evita riscul ca ţara să ia cunoştinţă de cele întâmplate înaintea şefilor politici, oamenii regelui cutreieră Bucureşti întreaga după-amiază în căutarea acestora.

Pe Pătrăşcanu îl descoperă, în jurul orei, 18 Mocsonyi-Stârcea în apartamentul lui Aurel Leucuţia din bulevardul Schitul Măgureanu 6. „Dl Pătrăşcanu – îşi aminteşte descoperitorul lui – a fost primul dintre cei patru reprezentanţi ai partidelor de opoziţie care a răspuns la apelul suveranului. Sosind la palat prin intrarea de la aripa stângă în jurul orelor 20, urmat, cred, după un scurt timp de dl Titel Petrescu" (Mocsonyi-Stârcea, Declaraţia din 23 iunie 1951, *ibidem*, p. 130). Dinu Brătianu îşi va face apariţia după transmiterea proclamaţiei, iar Iuliu Maniu abia a doua zi.

Ca şi şeful ţărănist, Pătrăşcanu ar fi putut ezita să se asocieze cu o lovitură de stat prea improvizată pentru ca succesul ei să nu fie îndoielnic. Departe de a ezita, el se angajează însă cu promptitudine şi, în decurs de numai două ore de când aflase vestea, reuşeşte nu doar să ajungă la Palat, ci şi să îl aducă pe specialistul echipat cu utilajul necesar pentru înregistrarea proclamaţiei şi a ordinului de zi către armată – precum şi să îi dea de ştire lui Bodnăraş. Repeziciunea cu care acţionase în acele ceasuri excludea însăşi posibilitatea fizică a consultării lui prealabile cu conducerea provizorie. Riscului intrinsec al acţiunii i se adaugă astfel riscul responsabilităţii personale într-o operaţiune de asemenea dimensiuni.

Spre deosebire de cele petrecute cu patru luni în urmă – când, cu prilejul arestării lui Foriş, se iviseră atâtea încurcături –, acum, în pofida precipitării ei forţate, operaţiunea se desfăşoară conform planului. În timp ce se înregistrează cuvântarea regelui, îşi face apariţia „inginerul Ceauşu" împreună cu echipa pregătită în acest scop, comandată de un chelner, viitorul colonel de securitate Mladin. Acesta îi ia în primire pe cei doi Antoneşti şi îi transportă prin Bucureştiul împânzit de agenţi ai Siguranţei şi de trupe de ocupaţie, spre o direcţie necunoscută: casa conspirativă a lui Bodnăraş din Parcul Vatra Luminoasă strada H nr. 14, unde îl ţinuse izolat, după arestare, şi pe Ştefan Foriş.

4. Fabricarea unui criminal

Zece ani mai târziu, procesul va da acestor circumstanţe o cu totul altă înfăţişare. Intervenind pe parcursul interogării inginerului Emil Calmanovici, procurorul citează dintr-o declaraţie dată de acesta în timpul anchetei următoarea frază:

„Pătrăşcanu nu a reuşit în acţiunile lui de întârziere a acţiunilor partidului pentru răsturnarea lui Antonescu, aceasta din cauză că elementele revoluţionare din partid, conduse de dl Gheorghiu-Dej, erau indignate de tactica de tergiversare.

Preşedintele: Ce explicaţii dai asupra conţinutului acestei declaraţii?

Calmanovici: Declaraţia este nesinceră" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 623).

Ascuns într-un sat oltenesc după evadare, Gheorghiu-Dej nu putea nici să grăbească lovitura de stat, nici să-şi exprime indignarea pentru pretinsa ei întârziere. El poate, în schimb, mulţumită echipei de anchetatori, folosind declaraţia smulsă unuia dintre acuzaţi – de care acesta se dezice la proces –, să-şi atribuie un rol pe care nu l-a jucat şi să-l nege celui care l-a îndeplinit în realitate. Pentru a se demonstra veridicitatea acestei născociri,

comunistul care a contribuit cel mai activ la înfăptuirea actului istoric va fi condamnat la moarte sub acuzaţia de a i se fi împotrivit.

În şirul învinuirilor care i-au fost aduse la proces, aceasta a fost, contrar aparenţelor, motivaţia hotărâtoare a executării lui. El ameninţa să rămână în istoria naţională păstrând aura de unic reprezentant al Partidului Comunist în singura acţiune epocală la care acesta contribuise – rol rezervat, conform ierarhiei de partid, celui care îl conducea efectiv în respectiva perioadă. Omologarea lui Pătrăşcanu în această poziţie de către memoria istorică a naţiunii semnifica, prin urmare, un atentat împotriva ierarhiei de partid şi, implicit, împotriva actorului plasat în vârful ei. Pătrăşcanu nu a fost condamnat ca spion sau trădător, aşa cum stipulează sentinţa, ci ca uzurpator al unui rol care nu i se cuvenea, crimă nemenţionată în sentinţă.

Pe parcursul procesului această crimă este totuşi amintită, uneori ca o impostură, alteori ca un delict penal. „Lacheii imperialismului american împreună cu fostul rege – subliniază rechizitoriul – reuşesc ca în timpul cât Partidul Comunist sub conducerea tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej organiza arestarea Guvernului Antonescu şi întoarcerea armelor împotriva trupelor germano-fasciste, să instituie un guvern pe placul intereselor lor care să poată împiedica acţiunea partidului şi să saboteze încheierea armistiţiului" (*ibidem*, p. 426).

Ca preşedinte al comisiei trimise în septembrie 1944 la Moscova cu această împuternicire, Pătrăşcanu a semnat convenţia de armistiţiu după negocieri prelungite pe parcursul cărora s-a străduit fără succes să îmblânzească întru câtva asprele condiţii puse de sovietici. Inedită, acuzaţia de sabotare a semnării armistiţiului urmărea să atragă bunăvoinţa Kremlinului faţă de acest proces asupra căruia se abţinuse să se pronunţe.

Cu cinci ani înainte de a fi judecat, Pătrăşcanu este dezavuat public de către Gheorghiu-Dej ca „agent al spionajului anglo-american", de la tribuna celui mai înalt for al mişcării comuniste internaţionale, reuniunea Biroului Informativ al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti din 6 decembrie 1949, dedicată demascării lui Tito. Întâia condamnare a celui acuzat nu este pronunţată de o instanţă judecătorească, ci de omul căruia în România i se supun toate instanţele judecătoreşti şi care nu îşi apără prin aceste mijloace locul în societate, ci în posteritate. În genere discretă, nota personală şi vindicativă va răzbate totuşi din rechizitoriu sub forma celei mai explicite învinuiri de ordin personal, aceea de „a pregăti acte teroriste, asasinate, în contra conducătorilor guvernului şi ai Partidului" (*ibidem*, p. 430). Executarea lui Pătrăşcanu apare sub această lumină ca un gest de legitimă apărare: Gheorghiu-Dej ordonă asasinarea celui care se pregătea să-l asasineze.

Începând cu fricţiunile de la Târgu-Jiu, între cei doi s-a stabilit o relaţie tensionată pe care evenimentele survenite şi ascensiunea la putere au convertit-o într-o insurmontabilă animozitate. În aceste noi împrejurări, intoleranţele de natură psihologică dobândesc de la sine o evidentă substanţă politică. Conflictul personal se metamorfozează într-un conflict politic ai cărui protagonişti nu dispun de mijloace echivalente: resentimentele secretarului general sunt împărtăşite ori mimate de toţi ceilalţi membri importanţi ai conducerii, pe când în interiorul acestui spaţiu ierarhic atotputernic Pătrăşcanu este absolut singur. „Începând din chiar toamna anului 1944 – relatează el în declaraţia din 18 noiembrie 1949 –, nici tovarăşa Ana, nici Luca sau Gheorghiu-Dej n-au voit nici să lucreze cu mine, nici să mă atragă la o muncă efectivă de partid... atitudinea tovarăşilor care conduceau efectiv Partidul a fost de a scăpa de mine, de a mă ignora" (*ibidem*, p. 215). Grupul

învestit cu întreaga putere în partid manifesta faţă de Pătrăşcanu o reticenţă comună. Idiosincrasiile şefului îi contaminau pe toţi colaboratorii săi apropiaţi. Fricţiunile dintre Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker nu împiedicau această omogenitate, în pofida zvonurilor despre amiciţia acesteia din urmă faţă de turbulentul ministru al Justiţiei. Încolţită înainte de 23 august 1944, această reticenţă comună celor din ţară şi celor reveniţi din URSS evoluează treptat spre represiune, pe măsura acaparării puterii de către PCR: dictatura partidului este instaurată aproape concomitent cu arestarea lui Pătrăşcanu, la începutul anului 1948. La rândul său, trecerea de la izolarea celui anchetat la uciderea lui se petrece după transformarea dictaturii de grup în dictatură personală, respectiv după destituirea Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi a lui Teohari Georgescu în mai 1952. Duşmănia personală a lui Gheorghiu-Dej se dovedeşte mult mai aprigă decât aceea a grupului. De altfel, la plenara Comitetului Central unde a fost adoptată această senzaţională decizie, propunând sancţionarea lui Teohari Georgescu, secretarul general îi imputa, între altele, că „nici după patru ani de zile nu s-a dus până la capăt ancheta cu privire la activitatea contrarevoluţionară şi de spionaj a lui Pătrăşcanu şi Koffler". Pentru a doua oară Gheorghiu-Dej îl condamnă public pe Pătrăşcanu înainte ca un tribunal să se fi pronunţat asupra vinovăţiei sau nevinovăţiei lui. Această substituire a puterii judecătoreşti de către puterea politică a fost subliniată în hotărârea plenarei CC al PCR din 25-26 aprilie 1968 dedicată reabilitării lui Pătrăşcanu şi Foriş care, referindu-se la lucrările comisiei constituite în acest scop, preciza: „Comisia a constatat că Gheorghe Gheorghiu-Dej – pe atunci prim-secretar al Comitetului Central al PMR –, în contrazicere cu normele de partid, a intervenit în mersul anchetei, făcând adnotări orientative pe procesele-verbale de interogatoriu, stabilind ce mărturii să fie obţinute de la cei anchetaţi şi cine să mai fie arestat, îndrumând nemijlocit întreaga acţiune judiciară împotriva lui Lucreţiu Pătrăşcanu" (Grigore Răduică, *op.cit.*, pp. 215-216). Versiunea lui Gaston Marin despre acest comportament: „Trebuie spus că Dej ar fi putut împiedica procesul şi, îndeosebi, executarea lui Pătrăşcanu" (Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej*, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 2000, p. 116).

Aşa cum îl dirijase Gheorghiu-Dej, procesul relua tehnicile folosite în procesele de la Moscova din anii '30, între timp dezavuate de succesorii lui Stalin. Faptele imputabile erau subsumate unei acuzaţii exhaustive care, tocmai prin globalitatea ei, făcea cu neputinţă referirea la fapte. „Într-adevăr – rezumă rechizitoriul –, Pătrăşcanu este fost agent al siguranţei burghezo-moşiereşti, al siguranţei fasciste, agent al Intelligence Service-ului, al serviciului de spionaj american, sprijinitor direct al călăului Antonescu, sabotor al economiei naţionale, al politicii Partidului şi guvernului, naţionalist burghez, complotist şi terorist de cea mai murdară speţă" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 461). Din şirul acestor acuzaţii, al căror unic suport îl constituie faptul de a fi fost avansate, iese în evidenţă cea pentru a cărei susţinere fuseseră îngrămădite laolaltă toate celelalte. Conform rechizitoriului, una dintre pretinsele instrucţiuni transmise de spionajul imperialist cerea ca „Pătrăşcanu să înlăture elementele revoluţionare din conducerea Partidului" (*ibidem*, p. 460).

Printre învinuirile concrete formulate de-a lungul anilor de anchetă ori în timpul procesului, unele au fost asumate fie de Pătrăşcanu direct, fie de soţia lui – de exemplu, observaţii critice la adresa situaţiei din URSS şi a poziţiei adoptate la Moscova în chestiunea armistiţiului cu România. Elena Pătrăşcanu, care plecase împreună cu soţul ei la Moscova cu prilejul tratativelor pentru armistiţiu, notează în declaraţia ei deja citată:

„Atitudinea lui Andrei faţă de ruşi era una de suspiciune, că actul de la 23 august nu e în fond privit cu ochi buni de ei, pentru că aveau de gând să ne propună condiţii grele, care ar fi fost mai uşor de impus dacă ne-ar fi ocupat pur şi simplu" (*ibidem*, p. 303). Chiar în zilele când Pătrăşcanu remarca această neaşteptată rezervă din partea oficialităţilor sovietice, ea era manifestată mult mai explicit la Bucureşti de către Ana Pauker şi Vasile Luca, îndată după reîntoarcearea lor din Uniunea Sovietică. Cuplul Pătrăşcanu a remarcat tot atunci, la Moscova, dezolantele aspecte ale sărăciei, ale existenţei cotidiene, servituţile deformante atât de prezente în viaţa culturală – remarce articulate la consternarea cu care, în 1939, luaseră cunoştinţă de semnarea pactului cu Germania hitleristă.

Aspirând spre simetrie, acuzaţia de antisovietism se asocia cu cea de angajare în slujba forţelor imperialiste. „...Aceşti criminali – denunţă rechizitoriul – în colaborare cu Ion Antonescu, conducătorii partidelor burgheze şi cercurile palatului regal, cereau în detrimentul poporului român, debarcarea de trupe anglo-americane" (*ibidem*, p. 423). Sintetizând principalele învinuiri, comisia pentru reabilitarea celor condamnaţi în 1954 a constatat că Lucreţiu Pătrăşcanu a fost acuzat de a fi comis următoarele delicte penale:

a. Crimă contra păcii; acuzat că ar fi fost agent al Siguranţei burghezo-moşiereşti şi fasciste, ca şi al serviciului de spionaj englez, ar fi desfăşurat o activitate de destrămare din interior a partidului, de paralizare a acţiunilor Partidului Comunist Român în lupta contra fascismului şi războiului imperialist, precum şi de sprijinire a lui Antonescu şi a războiului antisovietic.
b. Crimă de înaltă trădare; după 23 august 1944, având calitatea de ministru al Justiţiei, ar fi organizat un grup complotist antistatal care, cu ajutorul imperialiştilor americano-englezi, prin serviciile lor de spionaj, ar fi desfăşurat o acţiune de răsturnare prin violenţă a regimului democratic instaurat la 6 martie 1945.
c. Crimă de înaltă trădare; ar fi transmis serviciilor de spionaj american şi englez, după 23 august 1944, informaţii cu caracter secret privind securitatea statului" (Grigore Răduică, *op.cit.*, p. 213).

Legăturile vinovate ale lui Pătrăşcanu cu Occidentul sunt corelate cu şovăielnicele lui intenţii de a fugi din ţară. „Nepartinică – apreciază el în declaraţia din 24 noiembrie 1949 – a fost toată purtarea mea atunci când Betea a venit şi mi-a propus să plec în străinătate şi eu am ascuns acest fapt tovarăşilor" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 15). După trecerea unui an şi jumătate, problema este reluată în cursul interogatoriului din 7 mai 1951:

„*Întrebare*: Prin cine au venit americanii la d-ta să-ţi propună să fugi în Statele Unite? cu orice condiţie?

Răspuns: Prin Vişoianu.

Întrebare: Ai adus la cunoştinţa Partidului această propunere?

Răspuns: Nu" (*ibidem*, p. 62).

Sfaturi similare i-au fost date şi de alţi prieteni: Belu Zilber, H. Torosian, Lucia Flicher şi alţii, dar mai mult decât un sfat ar fi reprezentat – dacă s-ar fi petrecut cu adevărat – „propunerea de fugă din partea generalului Schuyler" transmisă prin Vişoianu, care este menţionată în textul sentinţei (*ibidem*, p. 807). Tema revenea cu atât mai insistent cu cât mai apăsătoare deveneau semnele de dizgraţie. Enumerându-şi păcatele, Elena Pătrăşcanu notează printre altele „faptul de a fi discutat cu Andrei despre plecare... nu ţin minte o discuţie concretă, ci doar momente de panică în care ne gândeam că trebuie să ne salvăm" (*ibidem*, pp. 309-310). Din negura care învăluie acest subiect, se poate

totuşi desprinde o remarcă cel puţin plauzibilă: încă înaintea arestării sale, Pătrăşcanu era profund demoralizat şi incredibil de imprudent.

Pe lângă infidelitatea faţă de URSS şi ataşamentul faţă de imperialism, două crime simetrice, inculpatului i s-au adus numeroase învinuiri specifice, unele evident politice, altele având un pronunţat caracter personal. Dintre acestea din urmă se poate aminti chestiunea banilor. În declaraţia lui din 29 martie 1950, Pătrăşcanu recunoaşte că declaraţiile lui anterioare asupra acestui punct au fost neadevărate: „Am minţit în ceea ce priveşte toate schimburile de valută şi monede de aur". El mărturiseşte că i-a dat Lenei Constante să-i ascundă 6.000 de franci elveţieni, 50 de monede de aur, 10 dolari şi câteva titluri de împrumut în ruble. Sursa acestor sume, explică el, au constituit-o onorariile pentru cărţile apărute în toamna lui 1944, onorarii primite în lei, cu care şi-a cumpărat 60 sau 80 de monede de aur (poreclite de folclorul epocii „cocoşei", pe larg speculate, ca şi valuta, la bursa neagră, operaţii pentru a căror reprimare se crease o instituţie specială – poliţia economică). În 1946, Pătrăşcanu se decide să-şi facă o casă la Snagov şi, în plină inflaţie, prin intermediul unui anume Rupenian, schimbă monedele în lei. Sursei iniţiale i s-a adăugat pe parcurs încă una: diurnele primite cu prilejul călătoriilor în străinătate, mai ales la Conferinţa de pace, când a rămas la Paris două luni şi când, trăind foarte economicos, s-a întors în ţară cu circa 8.000 de franci elveţieni. În primăvara anului 1947 i-a vândut lui Grigore Moisil un loc situat la Poiana Ţapului, moştenire de la tatăl său, pentru care a încasat 40 de monede de aur. La Paris, şi apoi în Elveţia, cu ajutorul protejatului său H. Torosian, pentru care obţinuse postul de consul al României în Franţa, a mai schimbat franci francezi în franci elveţieni şi în monede de aur, cu care s-a întors în ţară. El i-a cerut, de asemeni, lui Radu Xenopol şi a obţinut o sută de milioane de lei (aproximativ 500 de dolari) pentru campania lui electorală din 1946, când ceilalţi candidaţi ai PCR nu dispuneau decât de fondurile pe care le oferea partidul.

Demonstrându-şi o dată în plus profesionalismul deficitar, acuzatorii insistă asupra acestui episod zdrobitor mai puţin decât asupra regimului relaxat pe care autorităţile i l-au îngăduit în timpul domiciliului său forţat de la Poiana Ţapului. Este adevărat că toleranţa Siguranţei a mers destul de departe pentru a-i permite să primească vizitatori – Mihai Ralea, Ştefan Voitec, Petre Constantinescu-Iaşi şi alţii –, nemaivorbind de frecventele lui sejururi la Bucureşti pentru pretinse tratamente medicale.

Succesul cărţilor lui, tipărite şi retipărite după 23 august 1944, s-a întors, zece ani mai târziu, împotriva autorului lor. Ele au prilejuit anchetatorilor multiple acuzaţii, şi anume: exemplarele dăruite cu dedicaţie, pe ascuns, regelui, dovadă a cârdăşiei lui cu Palatul; veniturile exorbitante rezultate de pe urma succesului lor public; încercările de a obţine traducerea şi publicarea lor în străinătate, proiect despre care, fără a informa partidul, a discutat pentru versiunea franceză cu un troţkist originar din România şi stabilit în Occident, după cât se pare cel care avea să devină reputatul sociolog al literaturii, Lucien Goldman. Despre versiunea engleză a discutat cu Barbu Zevedei, fost asistent al lui Blaga, numit consilier la Legaţia din Londra, unde a cerut imediat azil politic. Tentative de a realiza o traducere în limba rusă nu au fost semnalate; deşi tipărite şi retipărite de editura partidului, incluse în bibliografia şcolilor PCR, cărţile cu pricina, descoperă anchetatorii, au fost elaborate la ordinul spionajului imperialist, de unde şi conţinutul lor duşmănos. „Având aprobarea serviciului de spionaj englez – se afirmă în rechizitoriu –, Pătrăşcanu, conform ordinelor primite, s-a grăbit ca imediat după 23 august 1944 să răspândească ideologia contrarevoluţionară, oportunistă, troţkisto-buharinisto-anarhistă, îngrămădită în lucrările lui. Publicând una după alta

imundele sale cărţi pregătite din timp, Pătrăşcanu şi serviciul de spionaj englez urmăreau prin aceasta să obţină două rezultate:

1. Pătrăşcanu să se autopopularizeze ca unicul teoretician al Partidului Comunist Român – şi
2. Să fie contracarată acţiunea propagandistică a Partidului de răspândire a teoriei marxist-leniniste" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 437).

Bizara înverşunare pe tema aparent minoră a cărţilor nu poate fi separată de faptul că îndrumarea de zi cu zi a procesului fusese încredinţată aceluiaşi Iosif Chişinevschi care patronase tipărirea lor şi care, ca şef suprem al propagandei, se considera probabil drept unicul teoretician al partidului.

Acuzatorii îi impută relaţiile cu Auschnit, născute în lagăr, dar nu şi pe cele cu Ralea, în care au apărut şi momente echivoce evocate chiar de Pătrăşcanu. „Faptul de a fi pălăvrăgit că nu voi mai fi în conducerea Partidului, că nu voi mai face parte din guvern – aminteşte el în declaraţia sa autocritică din 2 noiembrie 1949 – erau totuşi chestii de partid, şi nejust şi nepartinic a fost că am discutat asemenea lucruri cu asemenea oameni ca Ralea sau Lena" (*ibidem*, p. 16). Dar Pătrăşcanu nu l-a folosit pe Ralea, fost ministru sub dictatura regală, care nu era membru PCR, numai în calitate de confident, ci şi în cea de informator asupra felului cum este privit de şefii partidului. În inventarul comportamentelor sale „antipartinice", schiţat la 16 februarie 1950, Elena Pătrăşcanu include şi „faptul de a fi vorbit eu însumi cu Suchianu pentru a-l întreba pe Ralea de situaţia lui Andrei" (*ibidem*, p. 312).

5. Erezii

Comună ambilor soţi, şi de altminteri nelipsită din răfuielile de partid, acuzaţia de nepartinitate presupune existenţa unui referenţial general al comportamentelor celor înregimentaţi, un model nedefinit, atotcuprinzător şi obligatoriu – partinitatea. Tratat ca o valoare în sine, acest referenţial îşi poate subsuma orice gest al membrilor partidului, anihilând practic delimitarea între viaţa lor publică şi viaţa lor privată. În funcţie de cine îl judecă, orice gest poate fi interpretat ca o încălcare a normelor partinităţii şi orice încălcare a normelor partinităţii poate fi convertită în delict penal. Procesul lui Pătrăşcanu îl trage astfel la răspundere penală pentru viaţa lui intimă, începând cu prietenii cu care s-a înconjurat, până la abundenţa legăturilor lui amoroase, pe care el le recunoaşte. De altfel, în frunte cu Belu Zilber, prietenii lui din perioada când era liber nu i-au mai fost prieteni în cursul procesului.

Pe lângă pretinsele lui încercări de „a împiedica elementele revoluţionare din conducerea partidului să-l răstoarne pe Antonescu", lui Pătrăşcanu i s-au adus şi alte învinuiri cu caracter politic, cum ar fi:

1. Purtarea unor tratative secrete, înainte de 23 august 1944, cu şefii partidelor istorice şi cu Antonescu însuşi. „S-a dovedit că spre sfârşitul anului 1943 şi începutul anului 1944 – consemnează rechizitoriul –, grupul de criminali a intrat prin Lucreţiu Pătrăşcanu în legătură, pe de o parte, cu Maniu, Brătianu şi Titel Petrescu, încheind între ei un pact secret, iar pe de altă parte, cu Ion Antonescu, în scopul de a sprijini războiul banditesc împotriva Uniunii Sovietice până la debarcarea trupelor anglo-americane" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, pp. 421-422). În acest caz, acuzarea nu inventează fapte

inedite, ci reinterpretează fapte cunoscute, atribuindu-le mobiluri criminale şi deplasându-le în timp, legăturile incriminate neputându-se înfiripa decât după aprilie 1944, data dispariţiei lui Pătrăşcanu din domiciliul forţat de la Poiana Ţapului.

2. Constituirea la 23 august 1944 a unui guvern militar menit să sprijine forţele politice reacţionare şi să împiedice ascensiunea rapidă a PCR. „Pătrăşcanu - subliniază rechizitoriul - este coautorul, alături de Maniu şi de fostul rege, al guvernului militar instaurat la 23 august 1944... guvern de mână forte pe care îl socotea capabil să stăvilească elanul revoluţionar al poporului muncitor" (*ibidem*, pp. 467-468). Acceptând să facă parte din seria guvernelor militare, Partidul Comunist nu a încetat să le şi combată, dar până la procesul desfăşurat cu zece ani mai târziu nu a calificat formarea primului cabinet Sănătescu drept o manevră a reacţiunii împreună cu care reprezentantul PCR uneltea în taină. Procesul lui Pătrăşcanu introduce astfel o modificare importantă în mitologia de partid asupra actului de la 23 august 1944, a cărui înfăptuire şi-o aroga, dar al cărui efect politic imediat îl deploră.

3. După constituirea Guvernului Groza la 6 martie 1945, se produce o situaţie pe care saga epocii a numit-o „greva regală": regele refuza să promulge deciziile noului cabinet. Criza constituţională declanşată în acest fel nu făcea decât să accentueze instabilitatea aranjamentului impus prin dubla presiune a străzii şi a lui Vîşinski. În aceste circumstanţe, arată rechizitoriul din 1954, „Pătrăşcanu şi Tătărăscu au avut întrevederi secrete cu fostul rege... pentru a-l convinge pe rege să accepte formula unui Guvern Pătrăşcanu" (*ibidem*, p. 472). Fostul ministru al Justiţiei îşi recunoaşte propensiunea spre o asemenea formulă în repetate rânduri, de pildă în interogatoriul care îi este luat la 7 mai 1951:

„*Întrebare*: Prin cine ai încercat d-ta a face propuneri regelui de a te numi prim-ministru?

Răspuns: Prin Pogoneanu şi Niculescu-Buzeşti am făcut sugestia regelui de a tranşa criza constituţională şi de a mă însărcina cu Preşedinţia Consiliului.

Întrebare: De ce minţi? Pentru că ai făcut şi prin Xenopol pe lângă Negel?

Răspuns: Am făcut această sugestie şi prin Xenopol.

Întrebare: Ai ascuns Partidului propunerile făcute?

Răspuns: Sugestia făcută am ascuns-o" (*ibidem*, p. 63).

Succesul insistenţelor lui în această direcţie ar fi însemnat în plan politic: capitularea cu consecinţe incalculabile în faţa tentativei regale de a invalida guvernul acceptat de Moscova şi alcătuit sub controlul nemijlocit al Partidului Comunist, tentativă în deplin consens cu opoziţia partidelor istorice; recunoaşterea implicită a faptului că regele, precum şi sfătuitorii săi dinăuntru şi din afară, îl privesc cu mai multă încredere pe Pătrăşcanu decât pe omul politic căruia puterea ocupantă şi partidul i-au acordat încrederea lor; numirea în funcţia de premier a unui reprezentant al Partidului Comunist fără consultarea şi fără încuviinţarea acestui partid.

De altminteri, desolidarizarea ministrului Justiţiei de guvernul căruia îi aparţinea nu a fost provocată de criza constituţională, ci a precedat-o. Rezervele lui faţă de această soluţie au apărut chiar din clipa adoptării ei. „A venit 6 martie 1945 - declară el în cursul anchetei... Eu am arătat atunci Anei - secretara partidului - pentru ce sunt împotriva unui guvern de coaliţie cu tătărăscenii", grupare „formată din escroci, şantajişti şi cunoscuţi şperţari!". Consecvent cu această poziţie, el a criticat şi strategia campaniei

pentru primele alegeri de după război (19 noiembrie 1946), care „s-a desfăşurat sub semnul preamăririi (ceea ce am considerat chiar atunci exagerat) largii concentrări democratice, adică a colaborării cu burghezia reprezentată de Tătărăscu, a mergerii noastre cu întreaga ţărănime etc." (Declaraţia din 18 noiembrie 1949, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, pp. 22-23).

4. Felul cum a acţionat ca ministru, capitol relatat pe larg în depoziţia celui care a preluat departamentul Justiţiei după înlăturarea lui, Avram Bunaciu. Ca şi Pătrăşcanu, dar infinit mai puţin notoriu decât el, Bunaciu pleda în anii dinaintea şi din timpul războiului în procesele unor comunişti ori presupuşi comunişti la rândul lor anonimi (în paranteză fie zis, fără vreo înţelegere prealabilă, el m-a apărat şi pe mine în octombrie 1941 în faţa Curţii Marţiale, fără a primi nici un onorariu şi fără să fi fost desemnat avocat din oficiu).

Depoziţia lui Bunaciu în procesul fostului său coleg nu foloseşte limbajul unui martor, ci acela al unui procuror şi se concentrează asupra următoarelor acuzaţii împotriva predecesorului său: a evitat sistematic epurarea magistraturii, lăsând practic puterea judecătorească în mâinile celor numiţi de regimurile anterioare; a refuzat să prelungească valabilitatea legii pentru judecarea criminalilor de război scutindu-i astfel de pedeapsa cuvenită pe unii dintre cei mai odioşi; a promovat în funcţii-cheie din aparatul Ministerului Justiţiei o serie de elemente compromise ori duşmănoase, selectate de el în mod arbitrar, fără consultarea organismelor de partid; a tărăgănat la nesfârşit proiectata reformă a Justiţiei, indispensabilă pentru reformarea celorlalte domenii ale vieţii sociale, economice şi politice.

Cu excepţia celei din urmă, Pătrăşcanu a recunoscut temeinicia acestor învinuiri. „Nepartinic şi dăunător – declară el – a fost că în loc să apelez în ce priveşte colaboratorii imediaţi – secretarii generali, şefii de cabinet etc. – la Secţia Cadrelor noastre... i-am ales după recomandări personale, după cunoştinţe personale, fără vreo verificare serioasă, nici chiar din partea mea" (*ibidem*, p. 16). Mult mai gravă decât componenţa necorespunzătoare a aparatului era pornirea vădită a lui Pătrăşcanu de a plasa ministerul în afara controlului de partid. Autonomia nepermisă pe care şi-a arogat-o el a folosit-o pentru a numi un secretar general deţinător al aceleiaşi funcţii şi sub Antonescu, pe un altul fost moşier, un al treilea fost membru al Mişcării Legionare, precum şi pe Betea care, alături de Belu Zilber, avea să devină practic sfătuitorul lui de taină. „Pătrăşcanu – sublinia Bunaciu –, în tot timpul cât a condus Ministerul de Justiţie, s-a înconjurat exclusiv de elemente duşmănoase regimului, clasei muncitoare şi Partidului nostru... prin care a pus în aplicare acţiunile lui antistatale cu privire la păstrarea vechiului aparat judecătoresc reacţionar" (Proces-verbal de interogatoriu, 3 aprilie 1953, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 238).

Încercând să explice aceste carenţe, inculpatul nu le asociază unor scopuri politice inapropriate, ci unor confuzii de ordin teoretic. „Continuând să cred că ne găsim în stadiul desăvârşirii revoluţiei burghezo-democratice şi într-un stadiu de început – menţiona el –, am socotit că nu trebuia să bruschez schimbările în aparatul Justiţiei – de aici slaba epuraţie a magistraturii" (Declaraţia din 18 noiembrie 1949, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 22). O asemenea apărare nu face decât să agraveze acuzaţia, căci ea mută investigaţia din zona actelor de indisciplină în cea a divergenţelor de fond: pe când conducătorii PCR, fideli modelului leninist, se străduiesc să precipite trecerea la socialism, Pătrăşcanu acţionează pentru amânarea ei.

5. Atitudinea fostului ministru al Justiţiei faţă de judecarea criminalilor de război, înfăţişată pe larg în depoziţia lui Avram Bunaciu, care oficiase şi el la Tribunalul Poporului. „Atitudinea lui Pătrăşcanu faţă de judecarea criminalilor de război – subliniază acesta în acelaşi stil rechizitorial – constituie o acţiune antinaţională, antidemocratică, o încercare de a frâna dezvoltarea procesului revoluţionar în ţara noastră pe drumul democraţiei populare, cât şi o acţiune antisovietică prin nerespectarea obligaţiunilor asumate prin tratatele internaţionale faţă de eliberatoarea noastră, Uniunea Sovietică" (*ibidem*, p. 237). Alegaţiile lui Bunaciu sunt explicitate în textul sentinţei, care consemnează : „În baza legii pentru sancţionarea criminalilor de război, întocmită de Pătrăşcanu şi care avea o durată foarte scurtă, precum şi refuzul acestuia de a prelungi aplicabilitatea ei, a făcut ca în perioada anilor 1945-1947 să fie judecat un număr foarte redus de criminali de război, care au comis fapte din cele mai monstruoase" (*ibidem*, p. 801). Pătrăşcanu recunoaşte că a refuzat să propună prelungirea legii pentru pedepsirea criminalilor de război, dar nu şi că acest refuz ar fi constituit o eroare ori că ar fi vizat să îi protejeze pe unii dintre vinovaţi. Interogat asupra acestui punct la 4 mai 1951, el declară laconic : „Eu am considerat că prin condamnarea celor 1.800 de criminali de război, criminalii de război au fost condamnaţi" (*ibidem*, p. 62). Rechizitoriul citase numele unor criminali de război care nu fuseseră trimişi în faţa Tribunalului Poporului – dar aceştia fuseseră condamnaţi de alte instanţe, replicase Pătrăşcanu.

6. Discursul lui de la Cluj din vara anului 1946, care stârnise în epocă un ecou pe cât de puternic pe atât de contradictoriu. Întâmpinat cu entuziasm de majoritatea românilor ardeleni, el i-a atras lui Pătrăşcanu chiar şi sprijinul Partidului Naţional Ţărănesc, manifestat în mod public. Interogat ca martor în 1951, Nicolae Carandino, fostul director al ziarului PNŢ *Dreptatea*, declară cu privire la acest episod : „În urma acestor discursuri ţinute de Pătrăşcanu la Cluj, în care a adoptat o poziţie naţională, am primit de la partid dispoziţia de a-l menaja în gazetă, şi anume de a nu-l mai ataca personal" (Interogatoriul din 20 aprilie 1951, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 239).

Dimpotrivă, propriul partid atacă acest discurs cu o virulenţă fără precedent. Contextul episodului este determinat de hotărârea prin care cele patru mari puteri invalidau Dictatul de Viena. Hotărârea deschidea o perspectivă foarte încurajatoare pentru recuperarea Transilvaniei de Nord de către România, dar nu asigura această recuperare. Starea de incertitudine agrava tensiunile interetnice din Ardeal, de care Guvernul de la Budapesta se folosea în susţinuta sa campanie diplomatică menită să convingă marile puteri că Nordul Ardealului îşi are locul între fruntariile statului ungar. Guvernul Groza, executant docil al voinţei PCR, se silea să atenueze acele tensiuni promovându-i masiv în funcţiile locale de răspundere pe reprezentanţii minorităţii maghiare, spre profunda nemulţumire a majoritarilor care, dornici de răzbunare, se vedeau conduşi de oprimatorii lor, efectivi sau simbolici, din anii războiului. Acestor frustrări de masă, prea recente pentru a putea fi domolite, le venea în întâmpinare politica partidelor istorice învinuite de PCR pentru tratamentul şovin, discriminatoriu pe care îl aplicaseră după 1918 populaţiei maghiare din Transilvania. Or, în discursul său de la Cluj, reprezentantul acreditat al PCR respinge această inculpare prin care propriul lui partid urmărea să legitimeze politica sa de reconciliere din Transilvania.

Campania noilor guvernanţi ai Ungariei pentru păstrarea Ardealului de Nord se desfăşura cu o remarcabilă energie în marile capitale ale lumii, dar nu numai. Astfel, în vara lui 1946, conducerea Partidului Celor ce Muncesc de la Budapesta propune

omologului său marxist-leninist de la Bucureşti o discuţie în spirit frăţesc pe această temă. Reuniunea se desfăşoară de îndată la Timişoara, partea română fiind reprezentată de Gheorghiu-Dej, Vasile Luca şi Lucreţiu Pătrăşcanu, iar cea maghiară de doi vechi activişti ai Cominternului, Ernö Gerö, primul înlocuitor al lui Rákosi după demiterea acestuia în 1956, şi Nagy Imre, cel care, tot în 1956, în calitate de prim-ministru, făcuse posibilă întâia revoluţie antistalinistă din blocul sovietic şi care, reţinut timp de doi ani în România, va fi trimis înapoi în patrie şi executat. La Timişoara, aşa cum relatează Gaston Marin, care primise misiunea de a organiza întâlnirea, discuţia a durat circa şase ore. Pornind de la presupusele interese generale ale mişcării comuniste internaţionale, delegaţii maghiari au cerut în numele partidului lor un teritoriu din Nordul Transilvaniei de aproximativ 37.000 km^2. Toţi cei trei reprezentanţi ai PCR au respins în mod tranşant cererea. „Desigur – comentează Gaston, care asistase la discuţie –, a fost greu să fii reţinut la ascultarea unei asemenea pretenţii" (Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej*, *op.cit.*, pp. 122-123).

Reuniunea de la Timişoara a avut loc în preajma discursului ţinut de Pătrăşcanu la Cluj, urmat la foarte scurtă vreme de răsunătoarea lui dezavuare publică de către plenara PCR convocată special în acest scop (iulie 1946). Cele trei evenimente s-au desfăşurat într-un interval foarte scurt, cu puţine luni înaintea primei confruntări electorale de după 23 august 1944. Sintetizând cele petrecute, Gheorghiu-Dej sublinia în expunerea sa la plenară: „Comitetul Central a fost unanim în aprecierea că Lucreţiu Pătrăşcanu, în discursul său de la Cluj, unde a afirmat că după 1918 s-ar fi deschis întregii populaţii din Transilvania, atât română cât şi maghiară, noi izvoare de viaţă şi noi căi de progres, îndreptând focul principal împotriva revizioniştilor unguri, **nu** a accentuat răspunderea politică a partidelor «istorice» în întreţinerea urii şovine, în asuprirea naţională la care a fost supusă în trecut populaţia maghiară din Transilvania şi în provocările recente, iniţiate şi organizate de partidele «istorice»" (Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Poziţia Partidului Comunist Român faţă de curentele şovine şi revizioniste", în *Articole şi cuvântări*, ediţia a III-a, Editura pentru literatură politică, Bucureşti, 1952, p. 92). Interogat după trei ani, în cursul anchetei, asupra aceluiaşi discurs, Pătrăşcanu îl motivează ca „o încercare de a slăbi poziţiile ocupate de Maniu în Ardeal" (Declaraţia din 18 noiembrie 1949, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 22). El îşi recunoaşte pe de altă parte, referitor la acelaşi subiect, şi două carenţe căutuşi de puţin neglijabile: informarea lui deficitară asupra situaţiei din Transilvania şi neprevenirea partidului asupra discursului pe care se pregătea să-l ţină. „Nepartinic – apreciază el – a fost faptul că atunci când am pregătit cuvântarea de la Cluj, din 1946, m-am folosit de Betea şi de informaţiile lui – ascunzând Partidului acest material" (Declaraţia din 2 noiembrie 1949, *ibidem*, p. 15).

Incidentul nu este omis de Avram Bunaciu care, în depoziţia lui, îi amplifică proporţiile: „Atitudinea sa şovină, naţionalistă, care a devenit de notorietate publică după cuvântarea de la Cluj, s-a manifestat din plin şi în activitatea lui ca ministru al Justiţiei. Aceasta se vedea cu ocazia propunerilor de promovare a unor cadre din rândurile minorităţilor naţionale cunoscute pentru atitudinea lor progresistă şi capacitatea lor profesională, pe care refuza categoric să le promoveze... La fel s-a manifestat această atitudine şovină a sa cu ocazia înfiinţării Tribunalului Poporului de la Cluj (în iunie 1945) când, fiind chemat la dânsul şi însărcinat cu organizarea Tribunalului, mi-a spus, de-acuma hotărât şi cu satisfacţie, ca să judecăm pe toţi criminalii de război unguri"

(*ibidem*, p. 237). Potrivit acestor mărturii, discursul de la Cluj nu a reprezentat o ieşire izolată, nici o evaluare tactică eronată, ci expresia unui şovinism funciar, al cărui purtător era în sfârşit demascat până la capăt.

Tentativa lui Pătrăşcanu de a pune pe seama unor confuzii teoretice anumite erori politice, cărora li se atribuiau motivaţii criminale, suferea de un dublu handicap incurabil. Sub stalinism, complexitatea umană devine unidimensionalitate. Cine păcătuieşte în plan politic, nu poate avea dreptate în plan teoretic. Agentul imperialismului nu poate fi privit ca un teoretician respectabil, indiferent de valoarea ideilor lui. Iritarea cu care şefii partidului au întâmpinat veleităţile de teoretician ale lui Pătrăşcanu nu s-a făcut simţită numai în nerecenzarea cărţilor scrise la Poiana Ţapului, ci şi cu alte prilejuri. Printre acestea, şi zădărnicirea încercărilor lui de a obţine o catedră universitară. Rolul de reprezentant al intelectualităţii în cel mai înalt for al partidului nu îi fusese încredinţat lui, ci mult mai tânărului şi anonimului Miron Constantinescu.

Al doilea handicap privea însăşi substanţa respectivelor idei şi prezenta două aspecte. Primul viza valoarea lor intrinsecă. Aşa cum sunt expuse în aceleaşi cărţi, ar fi greu de susţinut că ideile în chestiune pot fi privite ca un moment de cotitură în istoria gândirii social-politice din România. Al doilea aspect este cel al gradului în care presupusa viziune teoretică se articulează ori nu la contextul producerii ei. În cazul dat, articularea este atât de puternică, încât tinde să alunece în substituire. Adeseori opţiunile politice nu decurg din tezele teoretice, ci pur şi simplu le înlocuiesc. Şovăielnic profilate în cărţi, ideile teoretice nu-şi pot găsi o expresie mai persuasivă în evocarea lor pe parcursul anchetei de către soţii Pătrăşcanu.

Simplificând la extrem lucrurile, se poate spune că, operând cu aparatul conceptual al ideologiei marxist-leniniste, viziunea lui Pătrăşcanu constituie, în esenţa ei, o critică a acestei ideologii. Contaminată atât de sursa, cât şi de obiectul ei, această critică se plasează, prin pragmatismul său, mai aproape de ideologie decât de teorie. Principala noutate pe care leninismul o introduce în teoria marxistă a revoluţiei proletare constă în ideea că revoluţia proletară nu este succesorul natural, ci înlocuitorul impus cu forţa al revoluţiei burghezo-democratice. După un sfert de veac de la punerea în practică a acestei inovaţii, în Rusia se configurase o alcătuire socială care nu izbutise să suprime libertatea claselor posedante de a exploata forţa de muncă decât suprimând toate libertăţile tuturor claselor, inclusiv proletariatul – degenerare pe care Pătrăşcanu nu se sfiise să o remarce cu ocazia repetatelor sale sejururi în URSS. Această alcătuire era orânduirea stalinistă, care îşi asumase funcţia istorică de a perpetua supravieţuirea avortonului social generat de revoluţia leninistă. Lipsită de acţiunea spontană a propriilor ei mecanisme, această orânduire nu se putea reproduce decât prin constrângere şi violenţă. Nu numai prin voinţa liderilor, dar şi prin forţa acestor invalidităţi genetice, orânduirea stalinistă nu devenise o ordine socială, ci o ordine poliţistă. Ritmul istoric îşi impunea legile inexorabile. Pe termen lung, anticiparea rupturii revoluţionare avea ca efect stagnarea.

Rezervele lui Pătrăşcanu faţă de legitimitatea istorică a revoluţiei anticipatoare nu îşi aveau sursa în considerente teoretice, ci în observarea menţionatelor efecte perverse. Vechiul colaborator al Cominternului gravita spre poziţiile criticilor socialişti ai leninismului care, în frunte cu Kautsky, începuseră să-şi exprime dezacordurile imediat după instalarea Guvernului bolşevic. Spre deosebire de aceştia, rezervele lui Pătrăşcanu nu se formaseră sub impactul nemijlocit al revoluţiei anticipatoare, ci sub cel al degenerării

consecinţelor ei în timp. Citând în cursul anchetei faimosul postulat „piatra de încercare a internaţionalismului proletar este atitudinea faţă de URSS", el formulează totuşi observaţii critice la adresa politicii Kremlinului şi a mediului sovietic de viaţă, observaţii pe care, la vremea aceea, un comunist veritabil nu îşi interzicea numai să le exprime, ci chiar şi să le gândească.

Adoptând o asemenea poziţie, Pătrăşcanu nu sfida numai regulile de bază ale disciplinei de partid, ci şi contextul istoric pe a cărui ignorare se întemeia poziţia lui. El aspiră să preîntâmpine imitarea modelului leninist-stalinist de către România, neţinând seama că obiectivul strategiei postbelice a Uniunii Sovietice era tocmai diseminarea acestui model, bazată în primul rând nu pe atractivitatea lui, ci pe situaţia de putere ocupantă. Urmărind asemenea ţeluri într-un astfel de context, Pătrăşcanu se condamna singur, ca om politic, la un eşec previzibil, ale cărui forme rămân însă imprevizibile. Vâna totuşi leninistă a formaţiei sale intelectuale îl împingea spre un pragmatism pentru care plauzibilitatea teoretică are o pondere sensibil mai mică decât aplicabilitatea practică.

După încheierea războiului, reprezentările lui minimalizau până şi simptomul cel mai flagrant al procesului pe cale de a imprima o nouă identitate social-politică Europei Răsăritene: emergenţa precipitată a democraţiilor populare. Fără echivalent în modelul sovietic, regimul de democraţie populară reprezenta învelişul politic menit să disimuleze convertirea ocupaţiei militare în succedaneu al revoluţiei anticipatoare. Indiferenţa leninismului faţă de marxism se prelungeşte în indiferenţa stalinismului faţă de leninism. Substituind competenţa politică prin lupta de clasă în formele ei cele mai radicale, noua strategie a Kremlinului trecea steagul revoluţiei din mâinile proletariatului internaţional în cele ale armatei sovietice. Departe de a sesiza caracterul implacabil al acestei evoluţii, Pătrăşcanu, după cum menţionează soţia lui, „vedea deci atunci ca formă politică a regimului nostru o democraţie burgheză cu o opoziţie în parlament, şi nu o democraţie populară care îndeplineşte funcţia dictaturii proletariatului" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 308). Rătăcit într-o ambianţă istorică imaginară, Pătrăşcanu grăbea pur şi simplu zdrobirea lui de către ambianţa istorică reală. Erorile analizelor lui, traduse în acţiuni adeseori eronate, îl puneau într-o poziţie de divergenţă atât cu conducerea partidului, cât şi cu Moscova.

Încă din primele luni după răsturnarea lui Antonescu, el a avut – şi a folosit – prilejul de a înfăţişa Kremlinului aceste concepţii. „Într-un document cerut de Secretariat în noiembrie 1944 pentru tov. Vîşinski – declara el – ...am expus o dată cu un istoric al lui 23 august şi acest punct de vedere: politica de colaborare cu o parte din burghezie trebuie continuată... izolând pe cei mai serioşi adversari... pe Maniu şi acea parte a conducerii PNŢ care îl urmează. Am propus deci o colaborare temporară cu liberalii... O dată cu formarea unui guvern în colaborare cu liberalii, de încercat o spărtură la PNŢ (cu Dr. Lupu sau alţii)... (Când vorbesc de liberali, este vorba de ramura brătienistă)" (Declaraţia din 18 noiembrie 1949, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 21). Strategia susţinută de Pătrăşcanu nu are drept obiectiv lupta de clasă pentru lichidarea burgheziei, ci lupta politică pentru divizarea acesteia.

Episodul suscită o întrebare privind motivul pentru care întocmirea acestui document i-a fost solicitată tocmai lui şi, implicit, din partea cui venea în realitate această solicitare. Data când are loc incidentul poate oferi eventual unele sugestii. Căci este vorba de săptămânile imediat următoare înapoierii Anei Pauker şi a lui Vasile Luca de la Moscova, când aceştia continuau încă să emită îndoieli privind oportunitatea angajării PCR în

lovitura de stat de la Palat. Partidul încă nu trecuse de la dezavuare la asumarea actului de la 23 august. În acea perioadă, cei doi trimişi ai Cominternului, care dominau Secretariatul, nu puteau dori ca un document pe această temă şi cu o asemenea destinaţie să fie elaborat tocmai de omul care reprezentase PCR în înfăptuirea respectivei lovituri, interesat să o prezinte într-o lumină cât mai favorabilă. Există deci o serioasă probabilitate ca Secretariatul să nu fi fost iniţiatorul, ci doar transmiţătorul acestei solicitări şi ca Vîşinski însuşi să nu fi fost, la rândul lui, decât transmiţătorul unei indicaţii care venea de şi mai departe. S-ar părea că însuşi Kremlinul dorea să cunoască viziunea liderului român despre echivocul eveniment la care participase nemijlocit.

Redactând textul în chestiune, Pătrăşcanu expune viziunea sa prospectivă despre strategia care ar trebui să ghideze politica PCR în continuare. După cât se pare, potrivit acestei viziuni, colaborarea cu burghezia, care făcuse cu putinţă actul de la 23 august, va face cu putinţă şi succesul politicii PCR în anii care vor urma. Claritatea cu care Pătrăşcanu pare să fi prezentat aceste concepţii iconoclaste nu avea cum să-i atragă un spor de încredere nici din partea Moscovei, nici din partea proaspăt instalaţilor şefi ai PCR din Bucureşti. El le oferă acestora din urmă, din proprie iniţiativă, motivaţiile politice ale lipsei de simpatie pe care o resimţeau în mod spontan faţă de el. Fostul ministru al Justiţiei nu susţinea aceste vederi numai în ocazii speciale. Astfel, în declaraţia ei din 25 septembrie 1951, Lena Constante îşi amintea: „Pătrăşcanu... mi-a spus că el socoteşte greşită graba Partidului de a prelua puterea, că în ţară situaţia este grea din cauza urmelor războiului şi că nu se poate îndrepta repede; că Partidul este încă slab pentru că înainte de război erau cu totul câteva sute şi acum sunt zeci de mii... şi dacă ar face o politică de opoziţie, lăsând partidele istorice să guverneze... peste 4-5 ani ar putea prelua guvernarea fără să se teamă de a nu putea face faţă situaţiei, ceea ce nu era cazul, după spusele lui Pătrăşcanu, atunci" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 171).

Sub presiunile la care este supus, indomptabilul înotător împotriva curentului nu poate evita ipoteza că în raţionamentele lui se ascunde o eroare fundamentală. „Originea greşelilor mele politice – diagnostichează el – este nejusta apreciere a tempoului şi formelor luptei de clasă în epoca de după 23 august 1944... În cadrul determinat de stadiul ultim al desăvârşirii revoluţiei burghezo-democratice în ţara noastră... am crezut că acest stadiu va fi mai lung – de cel puţin cinci ani" (Declaraţia din 18 noiembrie 1949, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, pp. 20-21). Exact cinci ani trecuseră de când, ca participant la lovitura de stat, făcea aceste estimări şi momentul în care, sub stare de arest, le punea acest diagnostic. Dictatura proletariatului, convertită în dictatură a şefilor PCR, fusese deja instituită de doi ani, burghezia nu mai reprezenta un virtual colaborator politic, ci doar un vestigiu istoric, conducătorii partidelor istorice nu mai erau priviţi ca eventuali coguvernanţi, ci îşi începeau lunga lor detenţie de prizonieri politici, regele, detronat, îşi căuta un adăpost în Occident, iar el însuşi, propovăduitorul înaintării circumspecte, era ţinut de propriii săi tovarăşi într-un regim de semiarest, infinit mai riguros decât cel de la Poiana Ţapului.

Întâiul avertisment alarmant asupra precipitării cu care vor fi impuse transformările proiectate pare să-l fi constituit pentru Pătrăşcanu formarea Guvernului Groza la 6 martie 1945, după ciocnirile sângeroase din 24 februarie. Deşi membru al acelui cabinet, el şi-a prezentat pe loc obiecţiile – dar, aşa cum nota în aceeaşi analiză autocritică mai sus citată, „din discuţia cu tov. Vîşinski şi cu Ana n-am tras atunci toate concluziile necesare" (*ibidem*, p. 22). De remarcat că în acele momente de răscruce, atât şefa partidului, cât şi

omul dur al Moscovei au încercat să-i explice că se înşela, dar fără a izbuti să-l convingă. Totuşi, adaugă el, „am continuat să am falsă optică în ce priveşte desfăşurarea procesului politic la noi în ţară" (*ibidem*).

Şi într-adevăr, el nu a încetat să-şi manifeste dezacordul cu cele mai importante măsuri adoptate în acele circumstanţe de PCR : după impunerea Guvernului Groza, menţinerea acestui guvern în condiţiile pierderii legitimităţii lui constituţionale prin refuzul regelui de a-i promulga deciziile, instituirea controlului general al preţurilor, modul de desfăşurare a campaniei pentru alegerile parlamentare din 1946, politica de reconciliere cu ungurii din Transilvania, condamnarea liderilor PNŢ în frunte cu Maniu (pronunţată sub ministeriatul lui, dar în absenţa lui din ţară), detronarea regelui.

6. O anchetă fără capăt

Martiriul lui Pătrăşcanu este revelator pentru propriul său destin, dar totodată pentru fizionomia morală a organizaţiei care, rând pe rând, l-a înregimentat, l-a promovat, l-a repudiat, l-a asasinat şi a sfârşit prin a-l răsplăti cu o reabilitare postumă cât se poate de temperată. Arestarea lui Pătrăşcanu s-a petrecut în doi timpi : la 27 aprilie 1948, când a fost ridicat de la locuinţa sa din strada Vasile Lascăr şi transportat la Băneasa, şi în 24 august acelaşi an, când, deşi închis de patru luni, împotriva sa este emis mandatul de arestare cu numărul 16203, semnat de acelaşi procuror Rudolf Rosman care, şase ani mai târziu, va cere şi va obţine executarea lui. Dubla secvenţă a arestării nu reprezintă decât unul dintre simptomele indeciziei cu care sunt conduse represaliile împotriva fostului reprezentant al PCR pe lângă Comintern. Între aprilie şi august el este reţinut, dar nu arestat. Plasat sub acest regim echivoc la Băneasa, unde va fi adusă şi soţia sa, el cere să fie trimis – probabil pentru o cură medicală – la Tuşnad. Responsabilul cu paza lui, colonelul Valerian Bucicov, comandantul unităţii care îndeplinea pe atunci funcţiile actualului SPP, îl informează după un timp că s-a deplasat personal la Tuşnad, unde nu a găsit însă o locuinţă corespunzătoare, propunându-i o alternativă la Predeal. Pătrăşcanu refuză şi îi cere în scris lui Teohari Georgescu, ministrul de Interne, care se ocupa din partea Secretariatului de cazul lui, să fie plasat la Snagov, cerere care îi este satisfăcută. Latitudinea prizonierului de a-şi negocia locul de recluziune nu prevestea în nici un fel tragicul epilog al acestei contorsionate investigaţii.

Aceeaşi indecizie se vădeşte şi în modul cum se comportă anchetatorii cu Elena Pătrăşcanu. Prezentă la domiciliul lor din Vasile Lascăr, ea nu este ridicată împreună cu el în dimineaţa de 27 aprilie, ci cu câteva ore mai târziu, şi depusă tot la Băneasa. Coabitarea lor ca deţinuţi nearestaţi durează aproximativ trei săptămâni, după care ea este îndepărtată, dusă într-o direcţie necunoscută. Spre sfârşitul lui august, în preajma emiterii mandatului de arestare, ea reapare şi, conform permisiunii lui Teohari Georgescu, cei doi sunt mutaţi împreună la Snagov. Aici, potrivit mărturiei lui, „i-am spus ce să nu declare la anchetă : discuţiile dintre noi doi privitor la plecarea în străinătate, faptul că Radu Xenopol m-a finanţat în campania electorală şi despre legăturile dintre Lena Constante şi Nicol Gros" – o agendă extrem de concisă în comparaţie cu revelaţiile ulterioare (Procesul-verbal al interogatoriului luat lui Pătrăşcanu la 1 noiembrie 1952, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 79).

Cei şase ani de anchetă nu demaraseră ca o cercetare de tip poliţist, ci ca o discuţie politică, de partid, ai cărei iniţiatori îşi ţin interlocutorul într-o stare de recluziune şi la

care poliţia nu participă direct decât prin asigurarea condiţiilor logistice. Demiterea fostului ministru al Justiţiei şi membru al Biroului Politic din toate funcţiile de partid şi de stat produsă înaintea arestării nu putea sancţiona decât culpe deja cunoscute. Ca atare, scopul anchetei nu putea fi acela de a reconfirma culpele deja cunoscute şi pedepsite, ci de a descoperi noi abateri ale lui Pătrăşcanu cu privire la care nu existau decât suspiciuni. Potrivit documentelor, pe parcursul primelor 17 luni, misiunea de a desfăşura această anchetă-discuţie a revenit unei comisii de partid formate din Teohari Georgescu, din adjunctul şi viitorul succesor al acestuia la ministerul de Interne, Alexandru Drăghici, şi Iosif Rangheţ, şeful secţiei de cadre a Comitetului Central.

Modalităţile de lucru ale comisiei şi propriile lui reacţii faţă de acestea sunt menţionate de Pătrăşcanu în cursul aceluiaşi interogatoriu – deci la patru ani de când fusese arestat şi la puţină vreme după ce, eliminându-i pe ceilalţi trei membri ai Secretariatului (mai 1952), Gheorghiu-Dej devenise conducătorul unic al partidului şi implicit al statului. Victimă a acestei epurări la vârf, Teohari Georgescu nu mai prezida comisia care îl ancheta pe Pătrăşcanu, ci, la fel ca acesta, era el însuşi anchetat în vila din strada Bitolia, unde fusese claustrat după destituire.

Contextul în care arestatul de la Snagov este constrâns să facă noi şi noi declaraţii nu mai are nimic în comun cu aşa-numita discuţie de partid de la începuturile anchetei. Unul dintre interogatoriile poliţieneşti care i se iau în această fază revine asupra unor mai vechi destăinuiri ale apropiatului său amic Nicolae Betea. Născut la Făgăraş în 1911, licenţiat în litere şi filosofie, Betea ajunge în timpul războiului funcţionar al Institutului Central de Statistică. Aici, coleg cu Mircea Biji, cu Corneliu Mănescu, cu Manea Mănescu şi alţii, el intră în contact cu mişcarea comunistă. Îndrumătorul său, Belu Zilber, îi dă ciudata misiune de a stabili o legătură cu organizaţia deţinuţilor comunişti de la penitenciarul Caransebeş, unde face şi o vizită. Obiectivele: îmbunătăţirea ajutorării materiale a celor închişi, consolidarea canalelor de comunicare cu ei şi, în termenii lui Betea, „o eventuală încercare de a-i elibera pe deţinuţi" sau, mai pe şleau spus, pregătirea evadării lor în masă. Imputat lui Foriş ca fiind cea mai criminală provocare, irresponsabilul proiect pare astfel să fi fost avansat în mod independent şi pe îndoielnica filieră Zilber – Betea, fără a fi devenit însă un cap de acuzare şi împotriva acestora.

Betea îl cunoaşte pe proaspăt unsul ministru ad-interim al Justiţiei chiar în noaptea de 23 august 1944, între cei doi statornicindu-se o călduroasă prietenie. „Noi am fost dintre aceia care aveam harul şi păcatul prieteniei", consemnează el în declaraţia din 29 noiembrie 1951. Arestat la o dată neprecizată la Cluj, unde îşi pregătea fuga în străinătate, Betea a fost supus unor torturi atroce, pe care le va descrie cu lux de amănunte, de pe urma cărora va rămâne paralizat. Acestea nu erau premise care să favorizeze credibilitatea depoziţiilor lui ulterioare, el însuşi recunoscând că după ce încercase să reziste, a adoptat „o atitudine pozitivă, hotărât fiind să nu ascund nimic". În dispreţul acestor puţin încurajatoare premise, declaraţia lui menţionată va fi primită cu un interes neobişnuit de către anchetatori, inclusiv la nivelul cel mai înalt.

Textul respectiv se referă la discuţiile în cursul cărora cei doi criticau orientarea conducerii PCR în noua situaţie istorică, accentuând unele aspecte deja cunoscute: ritmul dezvoltării, chestiunea ţărănească, naţionalismul, alegerile din 1946, colaborarea cu o parte a burgheziei, discursul de la Cluj – inedite fiind două teme: abuzurile unor evrei care alimentau antisemitismul şi eventualitatea expulzării acelor maghiari trimişi de regimul horthyst, după Dictatul de la Viena, în Ardealul de Nord în posturi

administrative importante, pe care unii continuau să le ocupe spre fireasca nemulţumire a celor mai mulţi dintre majoritari.

Din punctul de vedere al anchetatorilor, principalul interes al acestei declaraţii par să-l fi suscitat numeroasele detalii privind pregătirile pentru fuga în străinătate – detalii atestând angajarea ministrului Justiţiei în săvârşirea unui delict pe care, de altminteri, el îl recunoscuse. Cel mai elaborat proiect părea să fie, după modelul Tămădău, acela al fugii cu un avion – o cursă obişnuită de pasageri în direcţia Arad, unde Pătrăşcanu era deputat. Pe drum, avionul trebuia să fie deturnat spre Turcia ori Italia, Pătrăşcanu trecând apoi în Elveţia şi de acolo în Australia. După deturnare, avionul urma să fie condus de un pilot, Max Manolescu, care voia el însuşi să fugă, dar luându-şi cu el soţia şi o enormă cantitate de bagaje. Grupul celor dornici să participe la această aventură îi mai cuprindea pe Sabin Manuilă, directorul Institutului Central de Statistică, Anton Raţiu, un anume inginer Vasilescu, Anton Golopenţia, Georgescu-Roegen – o listă din care lipseşte numele Elenei Pătrăşcanu. Printre cei care în diverse momente se asociaseră acestei tentative, dar pe parcurs renunţaseră, Betea îi mai aminteşte pe Dan Duţescu, lt. Zaharia, Vladimir Trebici, Iuliu Malinaş, doctorul Comşa, care lucra la Legaţia Americană. Chiar şi numărul celor implicaţi demonstrează amatorismul organizatorilor. Fostul general Răduică avansează o altă variantă. „Cele mai ademenitoare propuneri de fugă – scrie el – i-au fost făcute lui Pătrăşcanu de către unele persoane apropiate lui... dar care, în realitate, aşa cum a rezultat din documentarea pe care am făcut-o în perioada 1966-1968, erau agenţi ai SSI, special instruiţi" (Gr. Răduică, *op.cit.*, p. 69). „Cele mai multe şi mai insistente propuneri şi sugestii de fugă din ţară i-au fost făcute lui Pătrăşcanu de către Nicolae Betea", adaugă acelaşi autor (*ibidem*), fără a susţine explicit că Betea ar fi fost omul SSI-ului.

Desfăşurarea anchetei asupra acestui aspect scoate la iveală momente care completează tabloul de ansamblu. Astfel, la 9 iulie 1948 – deci în faza „discuţiei de partid" –, în prezenţa lui Iosif Rangheţ şi Alexandru Drăghici, Pătrăşcanu este confruntat cu Betea. Fostul om de încredere aminteşte repetatele lor convorbiri cu privire la fuga din ţară, alegaţii pe care principalul acuzat le neagă. În dimineaţa următoare el îl cheamă pe Teohari Georgescu, care vine singur şi căruia îi mărturiseşte că Betea spusese adevărul. Recunoscând într-o zi ceea ce contestase în ziua anterioară fără să fi fost supus între timp unor presiuni speciale, Pătrăşcanu dovedeşte o incoerenţă care îi îndreptăţeşte pe anchetatori să considere cu scepticism toate declaraţiile lui.

După patru zile, fiind întrebat de Rangheţ – din nou însoţit de Drăghici – de ce nu a recunoscut totul de la început, „i-am răspuns – relatează Pătrăşcanu ulterior – că am dat toate explicaţiile atitudinii mele lui Teohari Georgescu şi nu găsesc necesar să le dau şi lor, adică lui Rangheţ şi lui Drăghici". Cel anchetat îşi tratează într-un mod ostentativ diferenţiat anchetatorii, chiar dacă aceştia fac parte din comisia de partid împuternicită să-l cerceteze. El face această declaraţie în cursul unui interogatoriu care i se ia la 1 noiembrie 1952 – cu alte cuvinte, el aminteşte încrederea lui specială în Teohari Georgescu într-un moment când acesta se află într-o situaţie similară cu a lui, sinceritate de natură să-i îngreuneze şi mai mult situaţia. Ofensator faţă de ceilalţi doi membri ai comisiei, inclusiv noul ministru de Interne Alexandru Drăghici, tonul lui devine direct călduros când subliniază: „Teohari Georgescu mi-a spus să pun pe hârtie cele spuse lui verbal [confirmarea declaraţiilor lui Betea]... şi a doua seară voi fi liber. În timpul declaraţiei verbale ce am făcut-o lui Teohari Georgescu i-am spus că dacă ar fi luat el în mână

toată cercetarea, poziţia mea de la început ar fi fost alta... Cu toată promisiunea lui Teohari Georgescu de a fi pus în libertate, am continuat să fiu arestat. Convingerea mea intimă a fost atunci că toată situaţia mea nu depinde de Teohari Georgescu" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, pp. 77-78). Ultima frază era un mod indirect de a susţine că dincolo de aparenţele formale, nu ministrul de Interne dirija ancheta, ci singurul om care îl putea dirija şi pe el: secretarul general.

În genere disimulată, implicarea nemijlocită a celui din urmă în desfăşurarea anchetei este explicit menţionată în acelaşi interogatoriu, atunci când Pătrăşcanu aminteşte: „Rangheţ m-a întrebat de ce nu am spus toate acestea de la început, când Gheorghiu-Dej mi-a citit pentru prima dată declaraţiile lui Betea". Aşadar, cel puţin la începuturile ei, secretarul general nu s-a rezumat să supervizeze ancheta din umbră, ci a intervenit pe parcurs în mod direct. „Gheorghiu-Dej – notează Răduică – a dirijat iniţial totul, până în 1952, prin Teohari Georgescu... iar apoi din 1952, prin Alexandru Drăghici, noul ministru de Interne, şi prin Iosif Chişinevschi... În acelaşi timp, Gheorghiu-Dej acţiona nemijlocit şi prin consilierii sovietici existenţi la Ministerul de Interne şi ţinea permanent legătura cu consilierul principal Mihailovici, care avea misiunea să se ocupe special de cazul Pătrăşcanu" (Grigore Răduică, *op.cit.*, p. 54).

Convingerea lui Pătrăşcanu că rolul decisiv în conducerea anchetei îi revine lui Gheorghiu-Dej se materializează şi în decizia lui de a-i trimite acestuia o scrisoare (nedatată, din cuprinsul căreia se poate presupune că a fost redactată în iulie 1952) purtând menţiunea: „Această scrisoare a fost predată *deschisă* organelor anchetatoare" şi încheindu-se cu fraza: „Rog ca această scrisoare după cetire să fie distrusă, ea având un caracter pur confidenţial şi personal". Expediată la jumătatea anchetei, scrisoarea are scopul de a respinge acuzaţiile socotite de inculpat intolerabile: legăturile cu englezii şi cu americanii. Totodată, el se foloseşte de acelaşi prilej pentru a descrie, pe tonul unui observator neutru, tratamentul care i-a fost aplicat în acest răstimp. Neavând cum să-şi închipuie ce va urma, Pătrăşcanu evocă ce s-a petrecut în intervalul detenţiei lui: „După trei ani şi trei luni de arestare, din care un an şi zece luni sub cel mai strict regim celular, după două anchete, după cca 800 de ore de interogator, după cca 250 de declaraţii, după audierea a zeci de martori – unii arestaţi, alţii liberi, după osârdia depusă de patru anchetatori, s-a stabilit, în sfârşit, că în toată viaţa mea, şi asta după 23 august 1944, am cunoscut *un englez*, pe care l-am văzut *o singură dată*, cu care am avut *o singură conversaţie*, timp de *o singură oră*!", precizând că acesta era ministrul Marii Britanii la Bucureşti (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 867). Comparativ cu cel care i se aplicase lui Betea, şi nu numai lui, Pătrăşcanu beneficiase totuşi, fără să-şi dea seama, de un regim privilegiat, presupunând o indicaţie specială, venită de sus. Printr-un ordin al noului ministru de Interne, emis în 1952, lucrătorilor ministerului li se interzicea să folosească violenţa fizică împotriva celor anchetaţi – dar un alt ordin, dat în acelaşi an, stabilea o excepţie pentru cei anchetaţi în cazul Pătrăşcanu. „Din tot ce s-a putut verifica – menţionează tot Răduică – rezultă că faţă de Pătrăşcanu personal s-au folosit mijloace de presiune şi intimidare politică, morală şi psihică, dar asupra lui nu s-a folosit violenţa fizică, nu a fost bătut în cei şase ani de anchetă." Fostul general de securitate împarte „derularea acţiunilor represive contra lui Pătrăşcanu" în mai multe etape şi anume: 1. Răpirea, la 28 aprilie 1948, şi sechestrarea lui fără nici o bază legală, timp de circa patru luni, „în care a fost anchetat sporadic de o comisie de partid"; 2. Emiterea, la 24 august 1948, „a unui mandat de arestare conţinând acuzaţii inventate" şi menţinerea

lui în arest; 3. Preluarea anchetei de către Securitate în toamna lui 1951 - prima fază; 4. „Trecerea din vara anului 1952 la ultima etapă a anchetei, cea mai josnică, cu cele mai mari abuzuri, ilegalităţi, înscenări şi durităţi".

7. Procesul

Conştient de animozităţile pe care le stârnise la Moscova în timpul tratativelor pentru semnarea armistiţiului, Pătrăşcanu se temea, aşa cum declarase soţia sa, ca anchetarea lui să nu fie predată sovieticilor, ceea ce se întâmplase de fapt în 1949, când directorul general al SSI era inginerul Serghei Niconov, iar primul său locţiitor Petea Goncearuc, ambii condamnaţi în România ca spioni în favoarea Uniunii Sovietice şi foşti deţinuţi la Doftana şi Caransebeş împreună cu Gheorghiu-Dej. Pătrăşcanu se temea, de asemeni, să nu ajungă pe mâna lui Goncearuc, pe care îl cunoştea - dar tocmai acestuia i se dăduse misiunea să îl ancheteze. Sub acest raport, situaţia nu se schimba semnificativ prin trecerea anchetei la Securitate, al cărei comandant era fostul şef al spionilor închişi la Doftana şi la Caransebeş, generalul Gheorghe Pintilie (Pantiuşa), de cazul Pătrăşcanu ocupându-se nemijlocit şi consilierii sovietici ai MAI Alexandru Mihailovici Saharovski, Patriki, precum şi al doilea secretar al Ambasadei Uniunii Sovietice. După moartea lui Stalin şi executarea lui Beria, sovieticii au încetat să se mai amestece în această afacere, schimbare care nu avea să uşureze cu nimic soarta celor anchetaţi.

În 1951, SSI s-a unificat cu Securitatea, iar cu anchetarea cazului Pătrăşcanu a fost însărcinat un anume Ion Şoltuţiu, secretar la Comitetul Judeţean Cluj al PMR, căruia i s-a conferit gradul de locotenent-colonel. Acesta îl înlocuia de fapt pe colonelul Mişu Dulgheru, arestat după destituirea lui Teohari Georgescu. Pentru continuarea anchetei, la dispoziţia lui Şoltuţiu fusese pusă o echipă specială, din care „cei mai duri şi mai inventivi au fost Micle, Vânătoru, Drăghici şi Staicu", plasaţi în subordinea directă a noului ministru de Interne, căruia îi raportau de două-trei ori pe săptămână. „Locotenent-colonelul Şoltuţiu a recunoscut în faţa comisiei, în 1967 - menţionează Răduică în aceeaşi retrospectivă -, că a cerut şi a obţinut aprobarea ministrului de a se trece la aplicarea bătăii asupra celor anchetaţi în cazul Pătrăşcanu."

Dirijarea anchetei a fost încredinţată de Gheorghiu-Dej lui Alexandru Drăghici, dar cu pregătirea şi desfăşurarea procesului s-a ocupat şeful propagandei de partid, Iosif Chişinevschi. Semnificaţia acestei rocade este limpede: procesul urma să fie un spectacol al cărui obiectiv nu era să se facă dreptate, ci să se dea un avertisment de-a dreptul înspăimântător oricui i-ar mai fi trecut prin minte să nu se supună fără crâcnire şefului suprem al partidului. Conform declaraţiilor făcute de el în faţa comisiei pentru reabilitare, Şoltuţiu era convocat aproape zilnic de Chişinevschi, împreună cu care discuta „în detaliu modul de organizare şi desfăşurare a procesului, selectarea procurorilor şi a completului de judecată şi apoi instruirea şi dirijarea lor, selectarea avocaţilor ce vor fi folosiţi şi instruirea şi a lor, pregătirea specială pentru proces a inculpaţilor şi a martorilor, astfel încât ei să înveţe pe de rost ce vor trebui să declare, pregătirea şi aprobarea chestionarelor cu întrebările şi răspunsurile de dat pentru fiecare inculpat şi martor, locul unde să se judece procesul" etc. (*ibidem*, p. 152).

Procurorii selectaţi au fost Ion Pahonţu, colonelul Aurel Ardeleanu, Rudolf Rosman şi Grigore Râpeanu. Dintre toţi numai ultimul a putut fi adus în faţa comisiei pentru reabilitare, în 1967-1968. „Tov. Şoltuţiu - relatase el cu acest prilej - ...era nervos, se

irita repede şi greu admitea contradicţii. El a precizat însă şi a repetat de numeroase ori că fiecare declaraţie şi fiecare document erau cunoscute «sus» şi că numeroase sublinieri cu creioane colorate şi cu indicatoare sub formă de săgeţi, făcute pe marginea unor pagini sau fraze, aparţin însuşi tov. Gheorghiu-Dej" (*ibidem*, p. 153). Predispus prin temperament şi prin sfera de activitate pentru asemenea misiuni, şeful propagandei, regizorul din umbră al acestui macabru spectacol, convins că moartea lui Stalin va provoca la Bucureşti un seism comparabil cu cele care îi măturaseră pe secretarii generali la Sofia şi Budapesta, încalcă avertismentul transmis chiar de el, astfel încât după numai trei ani, în 1957, va fi demis din toate funcţiile politice, o dată cu Miron Constantinescu.

De altfel, spectacolul regizat de el cu ajutorul lui Şoltuţiu a rămas până la sfârşit departe în urma scenariului stabilit. Cu toată silinţa depusă, anchetatorii nu au izbutit să imprime o omogenitate infracţională credibilă grupului atât de eterogen al celor arestaţi. Drept consecinţă, în locul dezirabilului proces unic al unei conspiraţii cu vaste ramificaţii, procesul efectiv s-a desfăşurat în trei secvenţe : lotul I, procesul celor 11 acuzaţi în frunte cu Pătrăşcanu, lotul II, cuprinzând o serie de acuzaţi secundari în optica organizatorilor, şi lotul III, de acuzaţi judecaţi individual.

Cel puţin pentru lotul I, deschiderea acţiunii este hotărâtă de o instanţă care nu făcea parte din sistemul de administrare a justiţiei. La 18 martie 1954, la propunerea lui Alexandru Drăghici, Biroul Politic al CC al PMR decide „să se treacă la judecarea grupului de spioni în frunte cu Pătrăşcanu" (*ibidem*, p. 215). Sentinţa este astfel pronunţată de această instanţă supralegală înainte de formarea completului, căruia nu-i rămâne decât să o legalizeze. Ca preşedinte al completului de judecată este numit colonelul Ilie Moisescu, „recomandat de Bodnăraş şi de Ceauşescu... ca fiind un om de mare încredere pentru partid" (*ibidem*, p. 154). Colegiul Militar al Tribunalului Suprem, alcătuit pentru judecarea acestei cauze, îi mai cuprindea, în afara colonelului Ilie Moisescu, pe următorii membri : colonelul Demeter Alexandru, colonelul Ciulei Ion şi colonelul Ardeleanu Aurel, pe postul de judecător asistent figurând locotenentul-major de justiţie Varga Vasile (Tribunalul Suprem, Colegiul Militar, Dosar Nr. 67/1954, Sentinţa Nr. 49 din 6 aprilie 1954, *Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 771).

Procesul s-a desfăşurat în faţa unui public selectat pe sprânceană, între 6 şi 13 aprilie 1954, în clădirea pe atunci închisă a MAI de pe strada Ştirbei Vodă, transformată ulterior în restaurantul – de asemenea închis – al MAI. Dintre cei 87 de martori propuşi de acuzare în instanţă s-au prezentat 63. Printre absenţi se numărau Constantin Brătianu, Ion Mihalache, Titel Petrescu, Victor Rădulescu-Pogoneanu, fostul comisar al Siguranţei Dumitrescu Sava, Camil Demetrescu, Radu Xenopol, Ioan Hudiţă, fost ministru liberal, Cleante Gheorghiu, omul de încredere al lui Max Auschnit, Samuel Margulies, considerat agent provocator al Siguranţei în rândurile Partidului Comunist clandestin ş.a. Sunt menţionate şi numele a şapte martori ai apărării care nu s-au prezentat, toţi minoritari.

Arestaţi fiind, cei 11 acuzaţi – printre care nu se afla Elena Pătrăşcanu şi dintre care jumătate erau evrei – au fost introduşi sub pază, asistaţi de apărătorii din oficiu : avocat C. Paraschivescu-Bălăceanu, star al baroului bucureştean, reprezentându-i pe Lucreţiu Pătrăşcanu, Remus Koffler şi Heran Torosian, avocat Marcel Valentin reprezentând pe Lena Constante şi Victoria Sârbu, avocat Balter Silviu reprezentând pe Alexandru Ştefănescu, avocat Barbu Solomon, fost lider al PSD, aripa absorbită de PCR, reprezentându-i pe Herbert Zilber şi Harry Brauner, avocat Nicolae Dumitrescu reprezentând pe Jacques Berman, avocat Grigore Dobrovici reprezentând pe Ioan Mocsonyi-Stârcea,

avocat Constantin Unescu reprezentând pe Emil Calmanovici. Pătrăşcanu a declarat de la început că refuză să se apere şi că nu acceptă asistenţa lui Paraschivescu-Bălăceanu.

Spre deosebire de procesele-model din anii '30 de la Moscova şi de cele ale „spionilor titoişti" Rajk şi Slánský, desfăşurate cu 20 de ani mai târziu la Budapesta şi la Praga, unde acuzaţii îşi mărturiseau pretinsele crime la radio, Pătrăşcanu, aşa cum remarcă Deletant, „nu a apărut ca principalul acuzat într-un spectacol... procesul său s-a ţinut **în cameră**" (Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate : Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Hurst&Co., Londra, M.E. Sharpe, New York, 1995, p. 48). Desfăşurat în faţa unei asistenţe aduse pentru figuraţie, trecut sub tăcere de mass-media, procesul s-a dezbătut în secret şi a reprezentat, sub raport politic, un indubitabil eşec. Cei şase ani de presiuni epuizante nu l-au putut determina pe Pătrăşcanu să-şi asume, aşa cum i se cerea, rolul criminalului pocăit, spre care fusese împins prin toate mijloacele. Aflat la capătul puterilor, el a preferat să-şi ia viaţa. Chemat în faţa comisiei pentru reabilitare, Petea Goncearuc declara : „După una din şedinţele de anchetă... Pătrăşcanu a încercat să se sinucidă, tăindu-şi venele de la braţe şi înghiţind bucăţi de lamă sfărâmată în bucăţi mici... după însănătoşire a fost mutat la cererea mea în clădirea Direcţiei de Anchete SSI din str. Plevnei, unde pentru a doua oară a încercat să se sinucidă înghiţind cantităţi mari de somnifere" (*op.cit.*, p. 89). Proiectul suicidului a fost discutat de soţii Pătrăşcanu încă de la începutul anchetării lor.

Procesul este înregistrat şi filmat, benzile sunt audiate, după unele mărturii, nu numai de Chişinevschi şi Drăghici, dar şi de Gheorghiu-Dej. Conform indicaţiilor venite de mai „sus", acuzaţii nu au fost introduşi împreună în boxă decât la şedinţa de deschidere, când s-a procedat la identificarea lor. În rest, ei nu au putut comunica unii cu alţii, fiind aduşi în instanţă separat, unul câte unul, cu o excepţie : escortat în sală să asiste la interogarea principalului său acuzator Belu Zilber, Pătrăşcanu a protestat vehement, refuzând să ia parte la această farsă. De faţă se găseau toţi anchetatorii, plasaţi în locuri vizibile, prezenţa lor constituind o nouă presiune asupra acuzaţilor pe care îi anchetaseră şi asupra martorilor pe care îi instruiseră.

Chestionarele cu întrebările pe care instanţa urma să le pună erau întocmite în cursul întrevederilor Chişinevschi - Şoltuţiu. Întrucât ele nu acopereau articolele de lege invocate în rechizitoriu, preşedintele instanţei, colonelul Moisescu, a mai adăugat şi altele. El s-a prezentat pentru a-i explica necesitatea acestor adaosuri lui Chişinevschi, care le-a respins pe toate în bloc. În acelaşi mod au fost pregătite, cuvânt cu cuvânt, depoziţiile martorilor acuzării. Aceştia au fost obligaţi să înveţe textele respective pe dinafară şi să le debiteze fără cea mai mică abatere. Din ordinul lui Chişinevschi, de la această regulă s-au făcut două excepţii : Herbert Zilber şi Gheorghe Tătărăscu, autorizaţi să vorbească liber pe motivul că nu vor face decât declaraţii convenabile acuzării.

În sfârşit, în cursul discuţiei dintre membrii Colegiului Militar asupra sentinţei, colonelul Alexandru Demeter, împreună cu care am fost deţinut la închisoarea Caransebeş, a susţinut că toţi cei 11 acuzaţi trebuie condamnaţi la moarte. În final, completul de judecată a hătărât pedeapsa capitală pentru trei dintre cei unsprezece. Referitor la acest moment, colonelul Ilie Moisescu declara, după mai bine de zece ani, în faţa comisiei de reabilitare : „Am mers apoi la Chişinevschi cu proiectul de hotărâre, unde am găsit din nou pe Şoltuţiu... Fără să mai dorească să afle ce conţine proiectul de decizie, Chişinevschi a spus că hotărârea este luată de conducerea partidului şi mi-a dictat pedepsele pe care trebuia să le pronunţăm. Am redactat apoi dispozitivul deciziei şi am condamnat pe inculpaţi la pedepsele dictate de Chişinevschi. Sentinţa a fost pronunţată în şedinţă

publică, fără prezenţa inculpaţilor, cărora le-a fost adusă la cunoştinţă individual" (Grigore Răduică, *op.cit.*, p. 164). Inculpatul pe care completul îl condamnase la moarte iar conducerea partidului îl absolvise fusese, evident, Herbert Zilber.

Legile nu sunt încălcate numai pentru a asigura atingerea scopului urmărit, ci şi în mod cu totul gratuit. Indefinita „conducere a partidului" care stabileşte verdictul fără nici un temei legal nu previne completul de judecată că i-a confiscat acest drept crucial, ci îl lasă să decidă pentru a-i anula apoi deciziile, de care nu vrea măcar să ia act. Condamnările sunt pronunţate într-o şedinţă publică din care lipsesc tocmai condamnaţii. Abuzurile inutile transformă vindicta în sadism. Domnia bunului-plac nu funcţionează numai din vina celor care o impun, ci şi din a celor care i se supun. Fără a se simula măcar o discuţie lămuritoare, care să motiveze atât procedeul, cât şi hotărârea adoptată, preşedintele Colegiului Militar mai întâi, şi toţi membri acestuia apoi, îşi pun semnătura pe un document care sfidează cele mai elementare prescripţii legale. Omul recomandat de Ceauşescu dovedeşte îndreptăţirea recomandării.

După ce li se comunică individual pedeapsa la care au fost condamnaţi, inculpaţii sunt reintroduşi, tot individual, în sală, spre a-şi rosti ultimul cuvânt. Această ultimă secvenţă nu reprezintă o apoteoză a procesului, ci demonstraţia eşecului cu care se încheie. Invitat de preşedintele completului să rostească ultimul cuvânt, condamnatul la moarte Pătrăşcanu pronunţă o singură frază: „N-am de spus nimic, decât să scuip pe acuzaţiile care mi se aduc". Preşedintele, vădit descumpănit, intervine într-un mod neinspirat cu expresii ca: „Acestea sunt insulte", ori „Te faci de râs" şi astfel, din sperata solemnitate ratificatoare a momentului se alege praf şi pulbere (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 746).

Ţinut fireşte în secret, eşecul procesului este consemnat şi de spusele altor condamnaţi în ultimul lor cuvânt. În locul recunoaşterilor aşteptate se fac auzite repetate negări şi proteste. „Eu nu cer nici un fel de milă... fiindcă nu am de ce", susţine Alexandru Ştefănescu (*ibidem*, p. 750). „Crima împotriva păcii – declară celălalt condamnat la moarte, Remus Koffler – adică de a fi fost în serviciul Siguranţei, sau de a fi fost în serviciul spionajului britanic, o resping cu cea mai mare hotărâre, pentru că nu corespunde faptelor în nici un fel şi nici o dovadă nu s-a adus, nu se va putea aduce niciodată" (*ibidem*, p. 752). Emil Calmanovici, care îl antrenează cu acest prilej pe preşedinte într-o lungă şi penibilă dispută, subliniază la un moment dat: „Cer să mi se explice pe ce temeiuri mi se conferă titlul de spion şi agent britanic, căci n-am fost. Pe ce temeiuri se spune că l-am cunoscut, că am fost în legătură cu Pătrăşcanu, că n-am fost" (*ibidem*, p. 770). Pe când în 1952, lui Teohari Georgescu i se imputase tărăgănarea deschiderii unui proces contra lui Pătrăşcanu, după 1954, nici Drăghici, nici Chişinevschi nu sunt traşi la răspundere pentru nereuşita procesului pe care îl pregătiseră cu atâta minuţiozitate.

Infailibilitatea şefilor stalinişti este demonstrată zilnic prin incapacitatea lor de a eşua, toate acţiunile lor se încheie cu succese unanim recunoscute şi elogiate. A doua zi după asasinarea lui Pătrăşcanu şi a lui Koffler, în numărul său din 18 aprilie 1954, oficiosul partidului, *Scânteia*, informa opinia publică asupra sângerosului epilog al procesului: „În faţa probelor incontestabile, acuzaţii au confirmat în instanţă declaraţiile făcute la cercetări, recunoscându-şi vina pentru crimele săvârşite". O probă convingătoare a triumfului era şi răsplătirea publică a celor care trudiseră pentru a-l face cu putinţă. După numai o lună, printr-un decret special purtând data de 22 mai 1954, sunt decoraţi toţi cei opt anchetatori care se străduiseră în ultima perioadă pentru pregătirea procesului: Ion

Şoltuţiu, Toma Drăghici, Victor Vânătoru, Gheran Moraru, Teodor Micle, Gheorghe Rujan, Ludovic Weiss şi Alexandru Gorun, „pentru contribuţia la lupta pentru apărarea patriei şi a poporului muncitor". Fostul anchetator Mircea Anghel îşi amintea în 1967: „Am văzut când Micle a smuls, începând de la urechi, mai bine de 1/3 din părul alb al lui Koffler" (Gr. Răduică, *op.cit.*, p. 106). Nu peste mult timp, coloneii Ilie Moisescu şi Alexandru Demeter au fost avansaţi la gradul de general.

Îndată după pronunţarea sentinţei, procurorul Grigore Râpeanu a fost convocat la cabinetul lui Chişinevschi, care i-a cerut ca atât el personal, cât şi toţi cei care, sub o motivaţie plauzibilă, pot intra în contact cu Pătrăşcanu (directorul penitenciarului, avocatul etc.) să-l îndemne insistent să semneze cererea de graţiere autorizată de lege. Chişinevschi nu a dat aceeaşi indicaţie cu privire la celălalt condamnat la moarte. Osândindu-l la pedeapsa capitală, şefii partidului îl presează pe Pătrăşcanu să accepte şi umilinţa de a apela la clemenţa lor. Executând dispoziţia primită, dar conformându-se şi prevederilor legale, procurorul le comunică oficial, în aceeaşi zi, ambilor condamnaţi la moarte că se pot prevala de acest drept. Episodul este consemnat în procesul-verbal cu data de 14 aprilie 1954, purtând semnăturile: Procuror Militar, colonel de justiţie Grigore Râpeanu şi Judecător Asistent Lt. Major de Justiţie Varga Vasile, în care se specifică: „S-a pus în vedere condamnaţilor la pedeapsa capitală L. Pătrăşcanu şi R. Koffler că în termen de 48 de ore pot formula cereri de graţiere adresate Prezidiului Marii Adunări Naţionale. În faţa noastră condamnatul L. Pătrăşcanu a declarat că nu formulează cerere de graţiere, iar condamnatul R. Koffler a declarat că se prevalează de acest drept" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 861).

Imediat ce refuzul lui Pătrăşcanu i-a fost raportat, Chişinevschi a început să se agite pentru ca execuţia să aibă loc cât mai reprede. În faţa comisiei pentru reabilitare, Gheorghe Pintilie şi-a reamintit că în acelaşi scurt interval Chişinevschi i-a telefonat de două ori, întrebându-l: „Aţi terminat cu Pătrăşcanu?". Tot prin telefon, secretarul Comitetului Central l-a apostrofat şi pe directorul general al penitenciarelor, locotenent-colonelul Ilie Bădică, imputându-i tărăgănarea execuţiei. Cei doi condamnaţi au fost ucişi în noaptea de 16 spre 17 aprilie, adică înainte de expirarea celor 48 de ore până la încheierea cărora Koffler ar fi avut dreptul să depună, aşa cum anunţase, cererea de graţiere (Gr. Răduică, *op.cit.*, pp. 166-167). Precipitarea cu care Chişinevschi grăbeşte execuţia la o zi după ce încercase să smulgă cererea de graţiere sugerează că scopul primei dintre aceste două atitudini nu era acela de a-i oferi lui Pătrăşcanu o şansă de supravieţuire, ci de a-l determina să recunoască indirect legalitatea sentinţei capitale. Dreptul nelimitat, de viaţă şi de moarte, asupra oricărui cetăţean era exercitat prin oamenii legii de către actori politici care nu dădeau respectivele dispoziţii în virtutea unui temei legal, ci a unei poziţii ierarhice. La zece ani după ieşirea din clandestinitate, Partidul Comunist continua să acţioneze în ilegalitate. Contopit cu un asemenea partid, statul stalinist propulsa în România, după moartea lui Stalin, aceeaşi inovaţie monstruoasă: forma statală a crimei organizate – terorismul de stat.

Execuţia propriu-zisă a decurs în condiţii la fel de obscure ca şi îndelungata ei pregătire. Există un proces-verbal conform căruia actul final a fost îndeplinit în respectarea prevederilor legale. Există totodată mărturiile obţinute de comisia de reabilitare de la cei mai înalţi funcţionari prezenţi la acest funest episod final. Atât colonelul Grigore Râpeanu, cât şi colonelul Ilie Bădică neagă versiunea descrisă de respectivul document. După ei, atât plutonul de execuţie, cât şi, bineînţeles, comandantul

acestuia, apoi citirea sentinţei de către judecătorul asistent, stâlpul de execuţie, legarea la ochi a condamnatului, întrebarea adresată acestuia dacă mai are ceva de mărturisit ori vreo ultimă dorinţă de exprimat – toate aceste detalii menţionate în procesul-verbal reprezintă pure invenţii. Potrivit declaraţiilor celor doi, după ce i s-au pus ochelarii metalici uzuali în locurile de detenţie, Pătrăşcanu a fost scos din celulă, escortat, fără să vadă, spre o curte interioară aşternută cu nisip, la intrarea căreia i s-a pus pistolul în ceafă şi a fost împuşcat. Prăbuşindu-se, el a continuat să se mişte şi atunci s-a mai tras de câteva ori în el (*ibidem*, p. 168).

Într-un mod asemănător a decurs şi executarea lui Remus Koffler. Al treilea condamnat pe care acest proces l-a dus la moarte a fost inginerul Emil Calmanovici. Dotat cu o statură atletică, mare bogătaş, acesta era omul căruia, în declaraţia dată comisiei pentru reabilitare, Pantiuşa s-a simţit obligat să-i ia apărarea amintind, fără ca nimeni să-i fi cerut, că a oferit Partidului Comunist, aflat încă în ofensivă pentru putere, jumătate din considerabila sa avere. După condamnare, din închisoare, dejucând strictele măsuri de supraveghere, el a trimis memorii Consiliului Mondial al Păcii, Organizaţiei Naţiunilor Unite, Internaţionalei Socialiste, dar şi Marii Adunări Naţionale de la Bucureşti, prin care „cerea organizaţiilor respective să-şi trimită reprezentanţi care să discute cu cei implicaţi în Procesul Pătrăşcanu şi să oblige statul român să li se facă dreptate". Speranţele lui dovedindu-se zadarnice, el a ales modalitatea cea mai chinuitoare de sinucidere : greva foamei, paznicii primind ordinul de a-l lăsa să moară de foame (*ibidem*, pp. 122-123). Sinuciderea lui a fost precedată de cea a cumnatului său, Mirel Costea, funcţionar important în secţia de cadre a CC, aşa cum tentaţia sinuciderii nu l-a atras numai pe Pătrăşcanu, ci şi pe soţia lui, după propriile declaraţii. Mica lume din jurul Comitetului Central nu s-a dovedit imună la asemenea acte, moartea prin sinucidere fiind aleasă de oameni cu poziţii foarte diferite, de la tânărul Alexandru Gherasimov, din corpul de pază, până la faimosul Mihai Roller, patronul de fapt al Academiei RPR şi îndeosebi al istoriografiei, sau mult mai târziu de Chivu Stoica.

8. Un cadavru în faţa Tribunalului

În intervenţia sa la Plenara CC din anul 1952, Gheorghiu-Dej îi imputa lui Teohari Georgescu faptul că „nici după ani de zile nu a dus până la capăt ancheta cu privire la activitatea contrarevoluţionară şi de spionaj a lui Pătrăşcanu *şi Koffler*" (*Documente ale Procesului...*, *op.cit.*, p. 55 – *s.n.*). Alăturarea celor doi nu a reprezentat o improvizaţie de moment : Koffler, care fusese cel mai apropiat colaborator al lui Foriş, urma să fie judecat în locul acestuia, conferind o justificare legală asasinării lui după opt ani de la săvârşirea ei.

Vizând condamnarea comună a lui Pătrăşcanu şi a lui Foriş, procesul ar fi trebuit, în mod logic, să stăruie asupra legăturilor dintre ei. Asemenea legături au fost invocate mai ales în conexiune cu acuzaţii de ordin general. De pildă, în declaraţia semnată de Koffler la 1 august 1950, el afirmă împotriva oricărei evidenţe : „Pătrăşcanu a fost sfătuitorul permanent al lui Foriş în aplicarea directivelor venite de la Ştefănescu, respectiv de la «Intelligence Service» atât în privinţa conflictelor cu tovarăşii devotaţi cauzei clasei muncitoare, cu cei din închisori, cât şi în distrugerea organizaţiilor" (*ibidem*, p. 138). Toţi cei angajaţi în acele conflicte, inclusiv celula de la Caransebeş, făceau, potrivit acestei optici, jocul Intelligence Service-ului. Acelaşi gen de acuzaţii generale se repetă

la nesfârşit în rechizitoriu – de exemplu: „Procesul acesta ne demonstrează cu toată puterea că imperialiştii au folosit din plin astfel de manevre ticăloase, selecţionând în acest scop pe Foriş, pe Koffler şi pe Pătrăşcanu – a se observa ordinea –, cărora le-au hărăzit rolul de comandanţi ai coloanei a V-a în sânul partidului" (*ibidem*, p. 435).

Şubrezenia acestei abordări i-a determinat pe procurori să includă în rechizitoriu o listă care raportează complicitatea celor doi la evenimente sau incidente concrete, precum: „Ei au divulgat organelor de siguranţă elementele cele mai devotate Partidului Comunist Român, care au fost apoi arestate şi maltratate; prin insinuări mârşave, au îndepărtat din Comitetul Central al Partidului elementele cinstite şi devotate; au provocat numeroase căderi, printre care şi aceea a conducerii UTC, dând pe mâna Siguranţei o serie de tovarăşi. Au provocat căderea casei conspirative Wexler, în urma cărui fapt au fost ridicate de Siguranţă toate documentele conţinând arhiva Comitetului Central şi a organizaţiilor de masă, fiind de asemenea arestaţi mai mulţi activişti. Au dezorganizat legăturile cu provinciile şi au stimulat organizarea de sabotaje [! ?] denunţând Siguranţei pe comunişti care au fost arestaţi uneori în grupuri masive, cum a fost cazul muncitorilor din portul Constanţa şi al celor de la CFR Bucureşti. Au provocat ruperea legăturilor dintre deţinuţii comunişti din închisori şi partid...".

Coacuzată în procesul Pătrăşcanu, Victoria Sârbu nu are ce spune despre acesta, ci numai despre tatăl fetiţei pe care tocmai o născuse. Alături de altele asemănătoare, depoziţia ei face parte din procesul Foriş, care, fără a fi pe rol, se desfăşoară în planul doi al procesului Pătrăşcanu. Arestată după trei ani de la asasinarea fostului secretar general, fără vreo legătură cu obiectul propriu-zis al anchetei, Victoria Sârbu sfârşeşte prin a debita partitura pe care i-au întocmit-o anchetatorii, alegându-se în final cu sentinţa cea mai blândă: opt ani de muncă silnică, confiscarea averii şi zece ani degradare civică pentru crimă împotriva păcii.

Procesul Pătrăşcanu construieşte portretul cadavrului îngropat în localul Ambasadei Poloniei cu o meticulozitate care combină trăsăturile cele mai abominabile cu detalii de-a dreptul superflue. Aşa de pildă, în cursul interogatoriului din 29 martie 1950, anchetatorul îl întreabă pe Koffler:

„Când aţi aflat dv. de ce origine socială este Ştefan Foriş?

Răspuns: Eu am aflat prin 1936 că Ştefan Foriş este de origine intelectual [informaţie de altminteri inexactă]" (*biidem*, p. 136). Sau în timpul dezbaterii:

„Apărarea: Care era caracterul legăturii dintre Victoria Sârbu şi Foriş Ştefan?

Koffler: Legături personale, a fost soţia lui, până când a fost arestat.

Apărarea: Când s-au născut aceste legături?

Koffler: În timpul războiului, nu-mi este cunoscută data exactă" (*ibidem*, p. 603).

Dintre acuzaţiile cu caracter general, nebulos, la baza cărora nu stau fapte dovedite, ci intenţii atribuite, se pot menţiona: „au organizat împreună cu ministrul antonescian Piki Vasiliu internarea în lagărul de la Târgu-Jiu a lui Pătrăşcanu, în scopul ca acesta să preia conducerea deţinuţilor comunişti, înainte de a ajunge în lagăr tovarăşii Gh. Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica, care îşi terminau de executat pedeapsa" (*ibidem*, p. 410). Foriş a fost la fel de străin de internarea în lagăr a lui Pătrăşcanu ca şi acesta de căderea casei Wexler, veritabil dezastru conspiratorial a cărui vină o purta Constantin Pârvulescu. Singurele întâlniri efective şi cu anumită continuitate dintre cei doi par să fi fost relatate de Elena Pătrăşcanu când, laolaltă cu Joja, ei se vedeau la cafenea, unde stăteau pur şi simplu la taclale – este vorba de perioada din anii '30, când Pătrăşcanu rupsese orice legătură

organizată cu Partidul Comunist. Pe atunci „activităţile lui de partid se reduceau la nesfârşite întâlniri cu Foriş, cu Joja şi cu Goldstein la cafenea" (*ibidem*, p. 299).

Modelul folosirii procesului Pătrăşcanu pentru inculparea post-mortem a lui Foriş şi totodată al preponderenţei acordate celui din urmă în dauna celui dintâi îl constituie depoziţia Anei Toma. Într-un amplu text de 12 pagini tipărite se citează de 11 ori numele lui Foriş şi niciodată cel a lui Pătrăşcanu.

Stilul expunerii ei nu se deosebeşte cu nimic de cel al rechizitoriului cu care, de altminteri, concurează şi prin conţinut. Grotescul situaţiei decurge din împrejurarea că principalul martor al acuzării fostului secretar general este chiar soţia asasinului său. Dintre numeroasele acte reprobabile pe care ea le pune pe seama lui Foriş, uneori în complicitatea Victoriei Sârbu şi a lui Koffler, alteori singur, nu lipsesc: dizolvarea Comitetului Judeţean Ilfov al PCR; lansarea de acuzaţii calomnioase „unor tovarăşi cinstiţi ca Petre Gheorghe, Pavel Ştefan, Meţiu, Răceanu [viitor cosemnatar al scrisorii-protest adresate lui Ceauşescu în primăvara anului 1989 de către şase veterani ai partidului, foşti înalţi demnitari]" (*ibidem*, p. 708); sub pretextul unor astfel de învinuiri calomnioase scoaterea din activitate a unor activişti cu mare experinţă, ca Iosif Rangheţ, Constantin Pârvulescu – precedentul soţ al martorei –, Constanţa Crăciun, Alexa Augustin şi ea însăşi; după arestarea lui Iosif Chişinevschi – aprilie 1941 –, interzicerea ajutorării lui de către „Apărarea patriotică" şi, dimpotrivă, dispoziţiile date aceleiaşi „Apărări patriotice" de a ajuta elementele necorespunzătoare aflate în închisori; blocarea corespondenţei adresate „Apărării patriotice" de către cei închişi; provocarea arestării unei serii de activişti ai „Apărării patriotice" – pe care martora nu îi nominalizează –, ceea ce a dus de fapt la distrugerea organizaţiei; pentru a-i satisface cererea de reintegrare în activitate, Foriş i-a cerut Anei Toma să scrie o declaraţie denigratoare împotriva propriului ei soţ, Constantin Pârvulescu, şi a lui Ion Vinţe; refuzul de a lua măsuri pentru protejarea şi, eventual, evadarea lui Gheorghiu-Dej la data previzibilă când, expirându-i pedeapsa, acesta va părăsi închisoarea Caransebeş şi, pentru a fi transferat la Târgu-Jiu, se va afla pentru scurtă vreme în Capitală. „Aceasta – comenta martora – a fost o încercare directă de a da posibilitate Siguranţei să-l asasineze pe tovarăşul Gheorghiu-Dej" (*ibidem*, p. 713); informarea Siguranţei despre aparatul de radio ascuns de deţinuţii de la Caransebeş; predarea în mâinile Siguranţei a lui Petre Gheorghe, interzicând să i se organizeze apărarea în procesul care s-a încheiat cu condamnarea şi executarea lui; obligarea activiştilor de a-şi depune în scris autobiografiile şi adresele spre a le preda Siguranţei; introducerea în Comitetul Central al UTC a unui provocator – Păsculescu –, manevră soldată cu numeroase arestări; iniţierea unor scrisori oficiale arătând că „conducerea colectivului din închisori şi nominal Gheorghe Gheorghiu-Dej ar fi fracţionişti" (*ibidem*, p. 717).

Cu desăvârşire ignorată de Ana Toma, presupusa complicitate dintre Foriş şi Pătrăşcanu îşi găseşte locul cuvenit în declaraţiile lui Remus Koffler. Reluând în bună măsură parte din învinuirile avansate de Ana Toma, care nu era decât martoră, Koffler, care este cel mai important acuzat după Pătrăşcanu, atacă şi aceste coordonate cardinale ale procesului. El evocă, de pildă, momentul din toamna anului 1942, când, cu asistenţa lui şi a Victoriei Sârbu, Foriş şi Pătrăşcanu au întocmit un raport de circa 40 de pagini pentru reprezentantul Intelligence Service-ului, cuprinzând o descriere amănunţită a situaţiei din interiorul PCR, precum şi din închisori, raport care urma să fie trimis urgent „afară" (*ibidem*, p. 557). Conectarea lui Foriş la procesul Pătrăşcanu suferă de o carenţă fundamentală: în pofida eforturilor depuse de anchetatori, asocierea fostului secretar general cu cauza

centrală – activitatea de spionaj, crima de trădare – rămâne foarte şubredă. De aceea depoziţia lui Koffler despre pretinsul raport, menită să atenueze această deficienţă, abundă în amănunte precise: ordinul i-a fost transmis de Ştefănescu în august-septembrie 1942, în biroul său de la societatea Româno-Fir din strada Biserica Amzei, termenul de remitere fiind 15 septembrie. El personal a fost convocat să colaboreze de către Victoria Sârbu şi s-a prezentat la locuinţa Lenei Constante din strada Londra, unde Foriş lucra de două zile împreună cu Pătrăşcanu, aflat la Bucureşti într-o scurtă învoire de la domiciliul forţat de pe Valea Prahovei. Raportul descria resortul de război al partidului, activitatea de propagandă şi agitaţie, „Apărarea patriotică", Uniunea Patrioţilor şi chiar a unei organizaţii după cât se pare imaginară: Frontul Popular. Numele citate erau cifrate, documentul a fost dactilografiat de Koffler însuşi şi tot el i l-a înmânat lui Ştefănescu la termenul stabilit. Deşi mulţumit, Ştefănescu a mai cerut unele completări privind îndeosebi resortul de război şi situaţia din închisori şi din lagăr, pe care o considera nesatisfăcătoare. Completările au fost făcute imediat de Foriş.

Independent de plauzibilitatea sau implauzibilitatea ei, motivaţia implicării forţate, post-mortem, a fostului secretar general în acest proces şi aşa destul de inconsistent pare să rămână voinţa legalizării retroactive a unei crime de care autorii ei nu aveau cum să se dezvinovăţească. Gloanţele care îl răpuneau în respectul formelor legale pe Koffler erau destinate să justifice ce sfărâmase, în dispreţul oricărei legi, ţeasta fostului secretar general.

9. Reabilitarea

Duplicitară în premisele ei, acţiunea reabilitării nu putea avea drept obiectiv central aflarea adevărului. Din modul cum s-a desfăşurat şi s-a încheiat, ea pare să fi fost îndreptată cu precădere spre două scopuri cât se poate de practice: discreditarea memoriei lui Gheorghiu-Dej şi compromiterea celor care pe vremea procesului Pătrăşcanu făcuseră parte din Biroul Politic, iar acum erau membri ai noului organism conducător, Prezidiul Permanent al Comitetului Central.

Traiectoria circulară a campaniei lui Ceauşescu se vădeşte din simpla recapitulare a capetelor de acuzare pe care le formulează împotriva şefului decedat: a lucrat de unul singur; a acaparat în mâinile lui întreaga putere în partid şi în stat; s-a situat deasupra legilor; s-a lăsat condus de un subiectivism neînfrânt, sprijinindu-şi protejaţii şi persecutând sau reprimând numeroşi activişti de frunte, nevinovaţi; a încurajat represiunile de masă, mai ales împotriva ţărănimii şi a intelectualităţii; a lăsat conducerea activităţii ideologice şi culturale la cheremul unor elemente neautohtone; a tolerat comportamente imorale ale unor colaboratori apropiaţi şi în propria familie; a practicat nepotismul, lăsându-se manipulat de capriciile fiicei preferate. Din această cascadă de imputări lipseşte păcatul capital pe care Ceauşescu nu îl invocă deoarece ştie că îl va perpetua: refuzul oricărei tentative de reformare a desuetelor structuri staliniste.

Nu vor trece decât câţiva ani până va deveni evident că veritabila ţintă a campaniei în chestiune nu o constituie metodele inapropriate, ci protagonistul lor. Obiecţiile politice au un substrat psihologic: în optica lui Ceauşescu, vina crucială a predecesorului nu rezidă în modul cum exercita puterea supremă, ci în faptul că, deţinând-o, o împiedica să ajungă în mâinile lui. Baza acestei frustrări profunde nu a fost pusă după, ci înainte de 1944, şi îndeosebi la Caransebeş, unde cei doi au petrecut împreună cea mai lungă perioadă de detenţie comună. Un mare avantaj al campaniei rezultă din poziţia vulnerabilă

în care ea îi pune pe colaboratorii apropiaţi ai fostului secretar general. Iar marele ei dezavantaj îl constituie consacrarea publică a duplicităţii unui nou lider, care îi condamnă pe alţii pentru abuzuri comise şi de el, duplicitate care va deveni norma lui de conduită, o negare permanentă a principiilor de moralitate în viaţa publică. Primii ani care au urmat cotiturii din august 1944 i-au adus lui Ceauşescu noi motive să considere că Gheorghiu-Dej îl nedreptăţeşte. Mai întâi a fost prelungita incertitudine din primele luni, când funcţia vacantă de secretar al UTC – care, după el, îi revenea de drept – întârzia să-i fie atribuită, ezitare însoţită de tot soiul de zvonuri neplăcute, printre care cel referitor la promovarea în respectivul post a lui Alexandru Drăghici ; apoi modalitatea numirii, o hotărâre care nu se mărgineşte la învestirea lui, ci stabilea constituirea unui secretariat al CC al UTC din care, pe lângă el, mai făceau parte Ivanka Sariski, căsătorită ulterior cu Teodor Rudenko, sora lui Petre Gheorghe, asasinat de Siguranţă, un tânăr muncitor bucureştean necunoscut, Baciu (cred că Dumitru), şi Ady Ladislau, mai târziu Mureşan, venit şi el de la Caransebeş, mai târziu şef al secţiei relaţiilor externe a CC, apoi locţiitor al lui Drăghici la Ministerul de Interne, retrimis în cele din urmă la închisoare ca fost agent secret al Siguranţei ; pe lângă alte neajunsuri, noua funcţie şi-l va revela şi pe acela al efemerităţii. La numai câteva luni după numire, o nouă hotărâre va dizolva UTC-ul înlocuindu-l cu Tineretul Progresist, o organizaţie destinată să atragă masele juvenile, al cărei preşedinte însă nu va fi el, ci un tânăr intelectual (astronom), Călin Popovici ; urmează episodul, după toate probabilităţile ofensator, al Conferinţei Naţionale din octombrie 1945, care îl unge pe Gheorghiu-Dej în funcţia de secretar general şi care îl alege pe Ceauşescu în Comitetul Central nu pentru că s-ar fi aflat pe lista de mult pritocită a candidaţilor, ci pentru că un alt cizmar inclus pe acea listă – Nicolae Goldberger, pe atunci secretarul de partid al Ardealului – îşi recuzase canditatura : Cominternul, care îl sancţionase anterior cu excluderea, între timp se autodizolvase uitându-i-se dosarul, iar el nu putea fi ales în Comitetul Central al unui partid din care nu făcea parte ; acapararea întregii puteri de către PCR – travestit ulterior în PMR, Partidul Muncitoresc Român – nu îi aduce lui Ceauşescu satisfacţiile aşteptate, în locul unor responsabilităţi de primă mărime dându-i-se funcţii de rangul trei ori patru în aparatul de stat : întâi ministru adjunct al Agriculturii în subordinea altui cizmar, Vasile Vaida, cel care nu îl acceptase în atelierul de cizmărie de la Caransebeş, iar apoi ministru adjunct al Forţelor Armate, sub comanda lui Bodnăraş, cu gradul de general şi funcţia de şef al Direcţiei superioare politice a armatei – departamentul politrucilor.

La altitudini sensibil mai înalte se desfăşoară alte evoluţii – de exemplu, a lui Drăghici, şeful secţiei administrativ-politice a Comitetului Central şi apoi prim-secretar al Comitetului Regional Bucureşti al PMR, locţiitor al ministrului de Interne, iar din 1952 ministru plin la acelaşi departament, sau Gheorghe Apostol, membru în Biroul Politic şi preşedinte al sindicatelor. Totuşi, principalul vinovat pentru nemulţumirile lui Ceauşescu nu pare să fie Gheorghiu-Dej, care îl aduce în fruntea secţiei organizatorice a CC îndată ce reuşeşte să preia puterea efectivă, după înlăturarea trioului Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu. Doi ani mai târziu însă, când, conformându-se rocadelor de la Kremlin, Gheorghiu-Dej preia nemijlocit conducerea guvernului încetând formal să o exercite pe cea a partidului, omul căruia îi încredinţează această insolită misiune nu este proaspătul şef al secţiei organizatorice, responsabil nemijlocit pentru activitatea de partid, ci acelaşi Gheorghe Apostol.

Ultima, dar şi cea mai revoltătoare nedreptate venită din partea fostului şef, Ceauşescu o resimte cu prilejul morţii acestuia. Deşi galopant, cancerul care l-a răpus la vârsta de

63 de ani i-a lăsat totuşi lui Gheorghiu-Dej un răgaz între momentul diagnosticării şi cel al decesului. Muribundul a folosit acest scurt interval chiar şi pentru a ţine un discurs televizat, dar nu pentru a se achita de datoria supremă impusă de circumstanţe – aceea de a-şi desemna succesorul care, în mod evident pentru vlăstarul Scorniceştilor, nu putea fi decât el însuşi. Fie pentru că nu credea în iminenţa sfârşitului, fie din alte motive, Gheorghiu-Dej nu a întreprins nimic în acest sens – el nu şi-a asumat gestul pe care viitorul său urmaş îl socotea de la sine înţeles, provocând la vârf o stare de derută generală, susceptibilă să ducă la orice fel de epilog.

Redeschizând cazurile Pătrăşcanu şi Foriş, Ceauşescu nu se luptă cu prezenţa lui Gheorghiu-Dej, ci doar cu memoria acestuia, care nu reprezintă pentru el o ameninţare activă: el nu atacă încă memoria, ci prezenţa fostului Birou Politic, motivat şi capabil să treacă la contraofensivă. De aici remarcabilele precauţii pe care noul secretar şi le ia în organizarea acestei acţiuni.

Personajul căruia îi încredinţează în mod formal supervizarea operaţiei este Vasile Patilineţ, secretarul CC răspunzător pentru Armată şi Securitate, unul dintre tinerii a căror promovare îi dislocă pe membrii vechii echipe din poziţiile lor. La rândul său, pentru îndeplinirea acestei misiuni, Patilineţ şi-l ia drept ajutor pe succesorul lui în fruntea secţiei CC pentru controlul asupra Armatei, MAI şi Justiţiei, Grigore Răduică, personaj având aceeaşi provenienţă politică. Metamorfozat în memorialist, acesta va publica în 1999 singura lucrare cu veleităţi monografice, un document al reabilitării. Valoarea lucrării rezidă în unicitatea ei. Nedeprins cu scrisul, autorul propune în esenţă un autoportret ale cărui trăsături dominante sunt anticomunismul său visceral, revărsat adesea asupra persoanei lui Ceauşescu, fizionomia lui morală de securist-patriot şi admiraţia neprecupeţită faţă de Pătrăşcanu. Mărturia sa, care reclamă o bună doză de circumspecţie, nu poate fi totuşi trecută cu vederea.

„Prin primăvara lui 1966 – îşi aminteşte Răduică –, Vasile Patilineţ m-a chemat şi mi-a adus la cunoştinţă faptul că Nicolae Ceauşescu a decis să se constituie un colectiv la secţia mea, colectiv pe care să-l conduc eu şi care să se ocupe de lămurirea celor petrecute în legătură cu cazul Pătrăşcanu" (Grigore Răduică, *op.cit.*, p. 12). Deşi atât de aridă, evocarea oferă totuşi câteva repere plauzibile. Primul: pentru a putea pune acţiunea în mişcare în primăvara-vara anului 1966, noul secretar general începuse probabil să o gândească imediat după ce fusese numit, cu numai un an înainte. Al doilea: lansarea acţiunii nu se face printr-o discuţie pe această temă într-un for statutar, ci prin convorbiri interpersonale. După cât reiese din documentele cunoscute, operaţia reabilitării nu a fost decisă de Comitetul Central sau de Prezidiul Permanent, ci de Ceauşescu personal. Al treilea reper: pentru pornirea propriu-zisă, treaba este încredinţată unui departament semimilitarizat din aparatul Comitetului Central, care lucrase şi înainte sub controlul noului secretar general.

Colectivul format în acest scop cuprindea reprezentanţi ai unor instituţii susceptibile prin natura lor să aibă acces la resursele necesare. Constituită chiar a doua zi după ce fusese dată dispoziţia, echipa îi cuprindea pe Teodor Vasiliu, adjunctul lui Răduică pentru Justiţie şi Procuratură, Ion Medrea, adjunct al preşedintelui Colegiului Central de partid, Buru Lefter, adjunct al procurorului general, şi general Tănase Evghenie, din partea MAI. La întâlnirea de instruire a acestei echipe, Patilineţ „a atras atenţia că nu trebuie spus nimănui că ne ocupăm de un caz anume, membrii colectivului neavând voie să comunice nici şefilor lor acest lucru", precizând că „nimeni altcineva din conducere

nu cunoaşte despre această măsură luată – cu excepţia lui Cornel Onescu, ministrul Afacerilor Interne" (*ibidem*, p. 14). Întreaga activitate a echipei urma să se desfăşoare numai în biroul lui Răduică. Ceauşescu porneşte o contraanchetă de o extremă rigoare conspiratorială, tăinuită până şi noilor organisme conducătoare, fără a căror consultare nu avea dreptul să o lanseze.

Declanşând acţiunea de reabilitare a lui Pătrăşcanu, Ceauşescu îşi asumă o autoritate morală pe care nu i-o putea conferi decât completa sa neimplicare în respectivul caz. În realitate, neimplicarea lui nu a fost atât de totală – el şi-a avut partea lui de vină atât prin inacţiune, cât şi prin anumite momente de angajare directă în desfăşurarea macabrului scenariu.

Astfel, referindu-se la pregătirile pentru procesul din 1954, fostul şef al echipei însărcinate iniţial cu această cercetare notează: „Preşedinte al completului de judecată a fost numit generalul Ilie Moisescu, care până la acea dată a fost şef al Direcţiei secretariat juridic la cabinetul lui Emil Bodnăraş, de la Ministerul Apărării Naţionale... el a fost recomandat de Bodnăraş şi de Ceauşescu, care era prim-adjunct al lui Bodnăraş şi şeful Direcţiei superioare politice a armatei, ca fiind un om de mare încredere pentru partid şi foarte disciplinat, ascultător, maleabil" (Grigore Răduică, *op.cit.*, p. 154). Făcând acest gest, Ceauşescu nu îndeplinea o obligaţie de serviciu – el se oferea din proprie voinţă să ajute la organizarea farsei judiciare. Dar pentru a-şi putea manifesta o asemenea voinţă, el trebuia să fie la curent cu faptul că se pregătea acea înscenare şi cu scopul ei.

„La începutul toamnei lui 1967 – notează Răduică –, Patilineţ mi-a spus că Ceauşescu apreciază că e necesar să luăm noi măsuri pentru a stăpâni mai bine Securitatea înainte de a trece la aceste dezvăluiri" (*ibidem*, p. 21). Respectivele dezvăluiri nu îi vor afecta numai pe membrii fostului Birou Politic, ci şi pe unii dintre vechii şefi ai Securităţii. Infuzia de cadre noi, plasate în poziţii-cheie, este pe cale să provoace o înfruntare care va opune Securitatea Securităţii, ferindu-l pe secretarul general de surprize neplăcute. În pregătirea aceluiaşi moment, al dezvăluirilor, Ceauşescu ia încă o măsură. Echipa care lucrase până atunci era compusă din oameni cu competenţe tehnice. Ei îi este suprapusă, aşa cum arăta Hotărârea plenarei CC din 22-25 aprilie 1968, „o comisie de partid alcătuită din tovarăşii Gheorghe Stoica, membru supleant al Comitetului Executiv al CC al PCR, Vasile Patilineţ, secretar al CC al PCR, Nicolae Guină şi Ion Popescu-Puţuri, membri ai CC al PCR" [Hotărârea îl uită pe Ion Stănescu (Szilagy), membru al CC al PCR şi preşedinte al Consiliului Securităţii Statului, recent constituit].

Menită să imprime conotaţii politice operaţiei care avusese până atunci un accentuat caracter poliţienesc, noua comisie nu a fost formată de vreun for de partid, ci tot de Ceauşescu singur. El a selectat oameni pe care putea conta – trei dintre ei proveneau din părţile Olteniei – şi care deţineau funcţii potrivite unei astfel de misiuni. Criteriile folosite în această selecţie par să fi fost mai sofisticate decât s-ar fi crezut la prima vedere. În fiecare dintre cele două comisii, Ceauşescu a inclus câte un personaj care, ca şi el, fusese implicat în reprimarea lui Pătrăşcanu. Abia după încheierea acţiunii Răduică a aflat că, în 1953-1954, generalul Evghenie Tănase fusese şeful Secţiei administrativ politice a CC. „În această calitate – subliniază fostul responsabil al comisiei tehnice – a cunoscut tot ce s-a făcut pentru pregătirea procesului şi chiar a participat la aceste pregătiri. El ar fi putut să ne dezvăluie cum anume s-a organizat şi pregătit practic desfăşurarea procesului. Ne-ar fi ajutat mult, uşurându-ne acţiunea de documentare în legătură cu procesul, dar n-a făcut-o" (*ibidem*, p. 17).

Şi mai flagrant încă este echivocul prezenţei în comisia de partid a lui Popescu-Puţuri. Motivul: ca martor al acuzării, el a contribuit direct la pronunţarea sentinţei capitale împotriva celui pentru a cărui nevinovăţie era chemat acum să garanteze cu bunul lui renume. La 25 aprilie 1953, în cursul unui interogatoriu care a durat patru ore, Puţuri îşi debitează amintirile despre Pătrăşcanu, pe care l-a cunoscut în 1927-1928. Conform acestei depoziţii, în mai multe rânduri, după ce se întâlnise cu Pătrăşcanu, Puţuri a fost arestat. Pe când conducerea PCR funcţiona la Praga, înhăitându-se cu „o femeie de moravuri uşoare", Pătrăşcanu a venit însoţit de aceasta la adresa unde se ţineau şedinţele Biroului Politic, deconspirând respectiva casă. Numit într-un colectiv însărcinat cu organizarea muncii de masă, „Pătrăşcanu şi-a început activitatea prin a face presiuni să se convoace o plenară de partid, unde el tindea să joace rolul prim şi să preia conducerea". Mai târziu, îşi aminteşte martorul, „eu l-am caracterizat pe Pătrăşcanu ca pe un Buharin al României" – aceasta când adevăratul Buharin era executat la Moscova ca duşman al Uniunii Sovietice şi spion al puterilor imperialiste (*Documente ale Procesului Lucreţiu Pătrăşcanu*, *op.cit.*, pp. 335-340). „Pe timpul acelor aproape şapte luni cât a funcţionat comisia – comentează Răduică –, până la plenara CC din 1968, eu am tot sperat că Popescu-Puţuri va găsi un prilej să vorbească despre «greşeala» făcută de el prin acea mărturie la proces şi va lua poziţie faţă de ea; dar el n-a făcut-o atunci, n-a făcut-o nici la plenara CC care a dezbătut acest caz şi, din câte cunosc, n-a făcut-o nici după aceea, n-a făcut-o niciodată" (Grigore Răduică, *op.cit.*, pp. 32-33). Reabilitarea lui Pătrăşcanu era gestionată de vechi militanţi care, de-a lungul celor şase ani de anchetă, fie participaseră activ la reprimarea lui, fie o sprijiniseră neschiţând nici un gest în favoarea celui împreună cu care lucraseră în anii ilegalităţii. Ceauşescu nu dorise să ceară rejudecarea procesului Pătrăşcanu de către o instanţă legală, iar instanţa ilegală pe care o improvizase în acest scop nu avea autoritatea morală pe care o asemenea rejudecare ar fi presupus-o.

Raportul final nu a fost întocmit de comisia de partid, ci, în mod surprinzător, de comisia tehnică. Rezultatul nefiind însă la înălţimea aşteptărilor, s-a făcut apel la poetul Ion Brad, care, introdus în conspiraţie, a fost adus să lucreze pe text în unul dintre birourile secţiei dirijate de Răduică. Raportul, în forma lui definitivă, i-a fost prezentat lui Ceauşescu de Gheorghe Stoica şi Vasile Patilineţ în jurul datei de 20 aprilie 1968. Accentuând şi mai puternic caracterul conspirativ al acţiunii, fără a da citire documentului – din care nu avea ce să afle, fiind informat la fiecare pas pe parcurs –, secretarul general a convocat pentru 23 aprilie o şedinţă a Prezidiului Permanent al Comitetului Politic Executiv pentru discutarea raportului; membrii înaltului organism urmau să primească documentul numai în ziua şedinţei şi să nu îl ia cu ei, ci să-l studieze toţi laolaltă în cabinetul secretarului general.

Primul şoc a fost în aşa fel regizat, încât discuţia din prezidiu să se ocupe mult mai puţin de Lucreţiu Pătrăşcanu decât de Alexandru Drăghici. Plenara Comitetului Central cu aceeaşi temă a fost anunţată pentru a doua zi, membrilor prezidiului îngăduindu-li-se să-şi ia până atunci cu ei exemplarele din raport care le fuseseră distribuite. Discuţiile din plenară au avut aceeaşi orientare, s-a spus despre Drăghici că este un Beria al României, că a executat orbeşte ordinele lui Gheorghiu-Dej şi chiar că este un prost – diagnostic care nu era departe de adevăr. Cristalizarea vinovăţiilor în persoana fostului ministru de Interne nu putea, pentru moment, decât să-i relaxeze pe ceilalţi foşti membri ai Biroului Politic pe ai căror umeri apăsa o grea responsabilitate pentru asasinatul din 1954. Ca şi dezbaterile, nici hotărârea plenarei nu aminteşte numele

vreunuia dintre aceşti oameni. Nu pedepsirea imediată, ci compromiterea şi reducerea lor la tăcere era ţelul acestui epilog.

Gheorghiu-Dej nemaifiind în viaţă, discreditarea lui nu se putea petrece decât într-un plan simbolic. Cu totul alta era situaţia fostului Birou Politic, a cărui discreditare viza să preîntâmpine un pericol latent. Puterea care le îngăduise acelor oameni să-l numească pe Ceauşescu secretar general putea fi folosită de ei la fel de bine şi pentru a-i retrage această funcţie. Reabilitarea avea ca obiect neutralizarea puterii acelui grup a cărui voinţă hotărâse soarta noului secretar general, putând-o deci hotărî şi în continuare. La trei ani după ce îl promovaseră în funcţia supremă, la plenara CC al PCR din 22-25 aprilie 1968, Ceauşescu îi constrânge pe aceşti oameni să-şi asume propria lor dezavuare votând o hotărâre care subliniază printre altele: „O răspundere însemnată pentru hotărârea luată de a se trece la judecarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu, fără să se fi asigurat de temeinicia învinuirilor aduse de organele de anchetă, revine membrilor de atunci ai Biroului Politic al CC al PCR. Aceasta arată lipsa de responsabilitate în luarea unei hotărâri de asemenea gravitate" (Plenara CC al PCR din 22-25 aprilie 1968, p. 75). Formularea utilizată în text nu îndreaptă focul împotriva organismului, ci a membrilor săi individuali. După puţini ani, exceptându-l pe Bodnăraş, toţi aceştia vor fi fost înlăturaţi din funcţii de primă mărime. Ceauşescu nu voia să conducă împreună cu oamenii care îl numiseră, ci cu oamenii pe care îi numise el.

Lunga campanie de incriminare post-mortem a fostului secretar general avea pentru cel nou un obiectiv politic – rapida consolidare a poziţiei lui – şi o funcţie psihologică: decompensarea frustrărilor acumulate de-a lungul timpului, începând cu anii de la Caransebeş. Importanţa istorică a acestei evoluţii poate fi sintetizată în următoarele propoziţii: *a*. Disocierea publică de Gheorghiu-Dej nu a însemnat disocierea de structurile socio-politice staliniste, ci dimpotrivă, regresia către structurile vetuste ale stalinismului anterior industrializării. *b*. Ea a consemnat eşecul tentativei de a opune stalinismului nociv, impus de Kremlin, un iluzoriu stalinism benefic, rod al creativităţii autohtone. *c*. Ea a consemnat implicit eşecul ideii potrivit căreia calităţile şi deficienţele societăţilor staliniste depind de calităţile şi deficienţele liderilor lor supremi – prezumţie fundamentală a cultului personalităţii. *d*. Ea a consemnat infirmarea viziunii despre funcţia demiurgică a conducătorilor supremi, comensurabilă prin distanţa dintre ţelurile pe care le fixează şi rezultatele pe care le obţin, distanţă convertită până la urmă în antinomie. *e*. Aceasta nu a fost o analiză critică a stalinismului, ci o critică prea puţin analitică a lui Gheorghiu-Dej; obiectul ei nu l-au constituit structurile staliniste, ci abuzurile comise sub oblăduirea lor.

Relevând cauzele politice profunde care au făcut posibile astfel de excese, hotărârea plenarei menţionează printre altele că pe atunci, „măsuri de importanţă deosebită pentru viaţa social-politică a ţării erau luate fără o analiză temeinică şi fără o dezbatere colectivă în organele de conducere ale partidului" (Plenara CC al PCR din aprilie 1968, p. 74). Reabilitarea lui Pătrăşcanu devine un act prin care foştii membri ai Biroului Politic, dimpreună cu nou-promovaţii în Prezidiul Permanent, acceptă ca noul secretar general să le ceară dezavuarea predecesorului său folosind cu ostentaţie metodele pe care le condamna la acesta. Atins tangenţial în hotărâre, acest substrat al cazului va fi dat la iveală în mod răspicat o singură dată, cu prilejul unei dezbateri publice. Este vorba despre o reuniune ţinută la IMF, cu participarea lui Răduică, pe care profesorul de socialism ştiinţific al institutului, Silviu Brucan, îl întreabă: „Oare foştii membri ai

conducerii partidului din acea vreme – respectiv, ai Biroului Politic de atunci – care sunt şi acum în conducerea partidului, nu au nici o legătură cu cele petrecute?" (Grigore Răduică, *op.cit.*, p. 30). Nici în şedinţa prezidiului, nici la plenară nu se ridică vreo voce care să-l întrebe pe intempestivul secretar general cu ce drept a iniţiat şi a dirijat o asemenea acţiune ascunzând-o singurelor foruri îndreptăţite să se pronunţe asupra oportunităţii sau inoportunităţii ei. Impus de Ceauşescu şi admis de toţi cei în drept să-l respingă, acest final va avea o influenţă covârşitoare asupra viitoarei evoluţii a PCR, a noului şef şi a României. Metodele lui Gheorghiu-Dej sunt în acelaşi timp incriminate şi perpetuate, dacă nu cumva chiar agravate. Fără nici o abatere, membrii tineri şi vârstnici ai pletorei de noi organisme: Prezidiul Permanent, Comitetul Politic Executiv, Secretariatul, Comitetul Central, acceptă în fapt că rolul lor este să se supună necondiţionat voinţei secretarului general. Prin capitularea lor unanimă, membrii acestor foruri ratifică principiul stalinist al monopolizării tuturor puterilor în mâinile secretarului general. Plenara dedicată reabilitării lui Pătrăşcanu reprezintă o piatră de temelie pentru viitoarea dictatură a lui Ceauşescu.

Cu privire la cazul propriu-zis, convertit într-un simplu pretext, plenara adoptă patru hotărâri şi anume: reabilitarea celui asasinat în 1954, redusă la un soi de proclamaţie; recomandarea de a se revizui în justiţie sentinţa de condamnare; depunerea osemintelor celui asasinat în mausoleul din Parcul Libertăţii (cu menţiunea: în hemiciclu); şi luarea unor măsuri pentru reabilitarea [nediferenţiată] a celorlalţi condamnaţi din acelaşi proces.

Absolvindu-l de învinuirile penale cele mai aberante: spionaj, trădare, crime de război, hotărârea nu ia în discuţie opiniile politice profesate de Pătrăşcanu, spre nemulţumirea conducătorilor de atunci ai partidului. Plenara reabilitării nu rezolvă decât una dintre necunoscutele ecuaţiei. Pentru istoria României, cazul Pătrăşcanu tot mai aşteaptă să fie elucidat.

Reevaluarea critică a domniei lui Gheorghiu-Dej (care a durat de fapt 13 ani: 1952-1965) a avut meritul de a da în vileag o serie de fapte tăinuite şi cusurul de a tăinui altele. Ea a avut meritul de a aduce pentru prima oară în dezbatere publică unele dintre gravele erori şi abuzuri săvârşite de fostul secretar general, dar a avut cusurul de a demara după moartea celui vizat şi de a-l avea ca iniţiator pe unul dintre participanţii cei mai activi la comiterea erorilor şi abuzurilor pe care le dezvăluie. Inculparea explicită a proaspătului dispărut servea disculpării implicite a urmaşului său. Prin retorica folosită şi prin măsurile adoptate, reabilitarea atât de restrictivă a lui Pătrăşcanu ţintea în subsidiar să reabiliteze regimul stalinist din România. Stalinismului degenerat i se contrapunea un pretins stalinism reparator. O periodizare improvizată sublinia mereu antiteza dintre „obsedantul deceniu" şi dimineţile care, după martie 1965, cântau din ce în ce mai zgomotos. Începutul acestei campanii amintea întru câtva dezgheţul hruşciovian, ambele dovedind însă că regimurile staliniste nu pot ieşi din criză decât ieşind de pe scena istoriei.

Capitolul VI

AXUL PRĂBUŞIRII

1. Înscăunarea unui nou secretar general

a. Aliaţii

Semne premonitorii ale viitoarei tiranii pot fi descifrate chiar în modul cum se desfăşoară instalarea lui Ceauşescu în funcţia de secretar general al PMR (Partidul Muncitoresc Român).

Moartea clinică a predecesorului său, Gheorghe Gheorghiu-Dej, este constatată în ziua de vineri, 19 martie 1965, la orele 17 şi 43 de minute. Astfel era asigurată întâia condiţie a succesiunii: funcţia devenea disponibilă. Marea schimbare politică era provocată de o cauză cu totul nepolitică. Cancerul nu fusese atât de galopant cum se zvonea în acele zile. Conform buletinului medical, „primele semne clinice ale bolii au apărut în a doua jumătate a lunii ianuarie 1965", iar „începând din 23 februarie 1965... se stabileşte diagnosticul de neoplazie pulmonară şi hepatică" (Arhiva Biroului Politic al CC al PMR, nr. 475, 30.III.1965). Între momentul când este revelată iminenţa sfârşitului şi decesul propriu-zis se scurg, prin urmare, două luni. După cum sugerează documentele, în acest răstimp atât de lung nu s-au luat nici un fel de măsuri menite să pregătească succesiunea. Muribundul nu îşi desemnează urmaşul – versiunea după care l-ar fi indicat pe Apostol nu este susţinută decât de Apostol însuşi –, iar Biroul Politic nu are tăria de a discuta această temă nici în prezenţa, nici în absenţa lui Gheorghiu-Dej. Consecinţa: o asemenea discuţie, inevitabil improvizată, nu va avea loc decât sub presiunea decesului şi a imperativului de a nu lăsa nici o clipă partidul fără un secretar general statutar acreditat. Ceauşescu este numit sub şocul provocat de această lipsă de reactivitate. Nu este sigur că o discuţie pregătitoare l-ar fi numit tot pe el, dar sigur e că numirea lui s-a produs sub imperiul derutei şi al improvizaţiei decurgând din lipsa de responsabilitate a Biroului Politic.

Primul aliat al lui Ceauşescu a fost cancerul, al doilea – acest Birou Politic incapabil să pregătească schimbarea despre a cărei apropiere fusese din timp avertizat.

b. O succesiune paşnică

Pentru a dobândi poziţia de şef absolut al partidului, Gheorghiu-Dej a desfăşurat o activitate a cărei durată a depăşit un deceniu – de la decizia celulei din închisoarea Caransebeş care îl demasca pe Foriş în 1941, până la destituirea Anei Pauker în 1952. Pentru a dobândi aceeaşi poziţie, la care fără îndoială se simţea îndreptăţit, Ceauşescu

pare să nu fi desfăşurat nici o ofensivă. Primul şi-a croit drum către această poziţie înlăturându-i pe deţinătorii ei reali sau potenţiali: Ştefan Foriş, conducerea provizorie, Lucreţiu Pătrăşcanu şi Ana Pauker – ultimul nu şi-a croit drum, ci a fost plasat în această poziţie din care nu a avut de dislocat pe nimeni. Punând capăt momentului de derută survenit în urma decesului, numirea lui s-a produs prin simpla acţionare a mecanismelor statutare. Beneficiar al premiselor create de predecesorul său: retragerea trupelor de ocupaţie, amnistierea generală şi respingerea explicită a imixtiunii Kremlinului în treburile PMR, un început de deschidere faţă de Vest şi o timidă ameliorare a situaţiei economice, proaspătul numit era primul şef din istoria PCR instalat fără aprobarea şi nici măcar consultarea Moscovei.

Cei câţiva oameni care formau atunci Biroul Politic erau obligaţi să hotărască pe loc cine va fi viitorul secretar general după propria lor judecată, nedirijaţi de vreo indicaţie autoritară venită, fie ca pe timpuri, din exterior, fie din interior, răposatul netransmiţându-le în această privinţă nici o sugestie. În lumina dezastrului care avea să urmeze, opţiunea lor poate fi evaluată ca o greşeală istorică ireparabilă. Contrar aparenţelor, o astfel de evaluare nu ar fi însă pe deplin justificată. Primul argument raţional în favoarea respectivei opţiuni îl constituie precaritatea alternativelor.

Din motive biografice, subiecţi ai unor asemenea alternative nu puteau fi Maurer, prin origine socială şi apartenenţă etnică, ori Bodnăraş, fost ofiţer dezertor, iar apoi spion şi cetăţean sovietic, şi nici Bârlădeanu, rămas ani îndelungaţi un anonim membru al emigraţiei române în URSS. Cei cu „origine sănătoasă", Chivu Stoica, Gheorghe Apostol şi Alexandru Drăghici, se distingeau prin extrema modestie a capacităţilor lor. Cea mai peremptorie justificare a promovării lui Ceauşescu la rangul de secretar general o reprezintă stridenta submediocritate a potenţialilor săi competitori. Victoria nu îi revine prin propria lui acţiune, ci îi este oferită de neputinţa lor. Este încă o favoare pe care i-o face post-mortem Gheorghiu-Dej prin predilecţia pentru colaboratori de asemenea calibru.

Rămaşi fără singura lor motivaţie de a acţiona – ordinele şefului –, membrii Biroului Politic se întorc spre prevederile statutului, un cod de reguli scrise cărora nimeni nu le dă atenţie, singura regulă respectată constând în executarea dispoziţiei venite de sus. Ceauşescu îşi datorează senzaţionala promovare acestei extravagante conformări la un cod de reguli dintotdeauna inoperant.

c. Intrarea în rol

Deruta celor care au manifestat această uimitoare inerţie pare să îl fi contaminat cel mai puţin pe beneficiarul ei. Ceauşescu nu intră, ci dă năvală în noul său rol din primele momente, cu o impetuozitate pe care majoritatea celorlalţi o contemplă mai curând ca spectatori. În după-amiaza decesului, el convoacă pentru ora 19 o reuniune a cărei însemnătate se disimulează într-un şir de detalii semnificative. Documentul referitor la acea reuniune – Arhiva Biroului Politic nr. 475, citat mai sus – este intitulat „Protocol nr. 4 al şedinţei comune de doliu a Comitetului Central al PMR, Consiliului de Stat şi Consiliului de Miniştri ale Republicii Populare Române, din ziua de 19 martie 1965 ora 19.00" şi poartă o singură semnătură olografă, N. Ceauşescu, fără specificarea calităţii care îi conferă dreptul de a se pune astfel în evidenţă. La şedinţă, precizează textul, participă şi primii-secretari ai comitetelor regionale de partid, şi şefii secţiilor Comitetului Central. Tot Ceauşescu, şi tot fără să se precizeze în ce calitate, rosteşte şi cuvântul

introductiv, de fapt prima lui manifestare publică în calitatea, încă neanunţată, de secretar general. Foarte lapidară şi având, fireşte, tonul unei evocări rituale, cuvântarea conţine totuşi unele ambiguităţi al căror sens va deveni transparent ceva mai târziu. El îl numeşte pe proaspătul dispărut „cel mai bun fiu al poporului", dar când cheamă la lupta „pentru înfăptuirea liniei politice a partidului" nu i-o atribuie acestuia, subliniind că ea a fost „elaborată împreună cu tovarăşul Gheorghiu-Dej". Surdina panegiricului funerar este preludiul drasticei reconsiderări critice a rolului jucat de fostul şef.

Ordinea de zi a şedinţei se reduce la un singur punct: aprobarea hotărârii „cu privire la declararea doliului naţional şi la organizarea de funeralii naţionale în legătură cu încetarea din viaţă a tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej". Şedinţa nu este deci convocată spre a hotărî ceva, ci spre a aproba o hotărâre deja luată, nu se ştie când şi nu se ştie de către cine. Ordinea de zi are însă o lacună mult mai izbitoare: ea nu suflă nici un cuvânt despre alegerea persoanei care va lua locul celui dispărut. Ceauşescu oficiază ca secretar general fără ca vreo decizie oficială să-i fi conferit acest titlu. Desfăşurarea reuniunii atestă că problema a fost tranşată, dar această evidenţă, crucială, este trecută sub tăcere.

Reunirea intempestivă a Comitetului Central, cu participarea celor mai importanţi funcţionari de partid şi de stat, oferea un prilej cât se poate de potrivit pentru alegerea noului secretar general. Respectarea statutului nu merge însă atât de departe, iar prilejul nu este folosit. Probabila raţiune a acestei reţineri era intenţia de a deschide o asemenea dezbatere numai după ce ea va fi fost temeinic pregătită, exigenţă pe care şedinţa în curs nu avusese cum să o satisfacă.

Toţi cei de faţă înţelegeau fără să li se spună că cel ales era Ceauşescu şi că această alegere putuse fi decisă numai de Biroul Politic în răstimpul dintre declararea decesului: 17.43 şi deschiderea şedinţei: 19.00 – 1 oră şi 17 minute. Desfăşurată cu o iuţeală ea însăşi derutantă, discuţia pe această temă din Biroul Politic pare să nu fi fost consemnată în nici un document. Singurele informaţii despre desfăşurarea ei provin deocamdată din mărturiile retrospective ale unor participanţi, mărturii care nu sunt însă totdeauna congruente.

După ce şi-a rostit scurta expunere introductivă, Ceauşescu îi dă cuvântul lui Maurer. Tema lui: prezentarea hotărârii Biroului Politic care stipulează declararea doliului naţional – şi astfel, participanţilor la adunare li se spune pentru prima oară răspicat, deşi ca în trecere, că Biroul Politic a adoptat o asemenea hotărâre. Acesta preconizează, de asemenea, constituirea unei comisii de partid pentru organizarea funeraliilor naţionale, comisie prezidată de Chivu Stoica şi din care mai fac parte Emil Bodnăraş, Alexandru Drăghici, Leontin Sălăjan şi Ştefan Voitec. Hotărârea nu omite arborarea drapelelor în bernă, suspendarea manifestărilor distractive, spectacolelor şi învăţământului de toate gradele, întreruperea lucrului şi a circulaţiei timp de trei minute, punerea în acţiune a sirenelor, tragerea a 24 de salve de artilerie. Hotărârea este aprobată în unanimitate.

Urmează la tribună Emil Bodnăraş, care prezintă proiectul de comunicat asupra şedinţei în curs, proiect aprobat la rândul său în unanimitate. După citirea comunicatului – mai mult decât laconic: 12 rânduri –, Bodnăraş mai adaugă următoarea frază, de-a dreptul ciudată: „Împreună cu hotărârea, urma să apară şi comunicatul asupra decesului mâine în presă". Din acest adaos se înţelege că hotărârea Biroului Politic cuprindea şi respectiva precizare, pe care cititorul comunicatului primise între timp, de la cineva, dispoziţia să o omită din lectură, dar a cărei existenţă el totuşi o semnalează.

d. Necrologul

Întrebării cine şi cu ce scop îi putuse da lui Bodnăraş o asemenea dispoziţie care de fapt supune decizia Biroului Politic unei cenzuri îi răspunde într-o anumită măsură Ceauşescu, prin intervenţia lui precipitată asupra acestui punct. „În cadrul Biroului Politic – spune el – s-a discutat ca necrologul să apară duminică [deci peste două zile], ţinând seama că trebuie pregătit şi nu avem timp ca până mâine să-l facem" (Stenograma şedinţei comune, Arhiva Biroului Politic al CC al PMR, nr. 476, 30.III.1965). Confuzia este evidentă: Bodnăraş vorbise despre un comunicat, Ceauşescu, care pare pornit să-l corecteze, despre necrolog, dând a înţelege că membrii Biroului Politic nu au o viziune comună asupra felului cum ar trebui caracterizat rolul istoric al celui pe care îl slujiseră ani în şir fără crâcnire. Susţinând personal oportunitatea acestui răgaz, Ceauşescu recunoaşte implicit şi rostul lui: însăilarea unui necrolog care să-i fie pe plac. Prin aceeaşi categorică luare de poziţie, el îi avertizează seara, pe cei care dimineaţa erau egalii săi, că între timp au devenit inegali, că el fiind şeful, toţi ceilalţi îi datorează ascultare. El nu va adopta comportamentul unui conducător absolut după ani de manevre, ca predecesorul său, ci chiar din momentul când este instalat.

Aceste incongruenţe sunt provocate, cel puţin în parte, de nepregătirea celor implicaţi pentru a controla efectele evenimentului aşteptat. Comparat cu alte comentarii publice, necrologul oficial, finalmente adoptat, se va distinge printr-o anumită parcimonie a elogiilor. Ca şi la Moscova cu 12 ani înainte, şi la Bucureşti, în memorabila primăvară a lui 1965, o dată cu şeful atotputernic dispare şi ordinea strictă pe care simpla lui prezenţă o asigura. Şi tot ca la Moscova în 1953, la Bucureşti în 1965, această dezordine capătă treptat un sens: revelarea marilor vinovăţii ale celui dispărut. La Moscova, răfuiala cu Stalin se extinde şi asupra trecutului, dar nu şi asupra celor care cooperaseră substanţial la degradarea lui, exceptându-l pe Beria. La Bucureşti, răfuiala cu Gheorghiu-Dej oblitera răfuiala cu trecutul în substanţa lui, extinzându-se în schimb asupra principalilor secondanţi ai celui dispărut – cu excepţia lui Maurer şi a lui Bodnăraş. Pus la cale fără ştirea celor vizaţi, scenariul acestor răfuieli îşi ia ca punct de pornire aşa-zisa reabilitare a lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi Ştefan Foriş.

Lansând îndată după numire campania pentru dezavuarea predecesorului său, Ceauşescu ia o iniţiativă în acelaşi timp salutară şi duplicitară. Nelegiuirile regimului anterior trebuiau dezvăluite, dar îndărătul acestei ireproşabile motivaţii noul secretar general urmăreşte propriile sale obiective: să sublinieze vulnerabilitatea fostului Birou Politic şi să se disocieze pe sine de vinovăţiile unui regim cu care era iremediabil solidar.

Solidaritatea lui rămâne pecetluită prin cariera străbătută de el sub acel regim care l-a adus de la situaţia de obscur *apparatcik* la poziţia nevisată de lider suprem al partidului; prin contribuţia lui nemijlocită, câteodată nesolicitată, la unele dintre cele mai abominabile abuzuri ale acelor vremi – de exemplu, la organizarea procesului lui Pătrăşcanu; şi mai ales prin perpetuarea sub propria sa dictatură, în variante nu arareori agravante, a structurilor vechiului regim pe care îl osândeşte reproducându-l.

2. Apogeul: 1968

Pe data de 5 ianuarie 1968, tânărul activist slovac Alexander Dubček, în vârstă de 46 de ani, este ales prim-secretar al Partidului Comunist din Cehoslovacia, funcţie deţinută până atunci cu rezultate dezastruoase de Antonín Novotný. După două luni şi jumătate, la 22 martie, acesta este înlăturat din poziţia de preşedinte al republicii, locul lui fiind luat de generalul Ludvík Svoboda, a cărui participare la luptele împotriva trupelor naziste alături de Armata Roşie îi atrăsese respectul şi simpatia Kremlinului. În aceeaşi zi este lansat un program pentru reabilitarea celor circa 30.000 de victime ale regimului stalinist; ultimul document oficial semnat de Novotný: graţierea lui Jan Beneš, care fusese condamnat cu numai opt luni înainte. Chiar a doua zi, Dubček este convocat la Dresda pentru a da explicaţii. Interlocutorii lui sunt şefii partidelor comuniste din ţările Tratatului de la Varşovia – cu o excepţie: în interpretarea unui istoric american de origine cehă, „România nu era reprezentată la această întâlnire, după cât se pare, din cauza politicii de neamestec în treburile altor partide comuniste, pe care nu de mult o proclamase" (*East European Dissent*, vol. 2, 1965-1970, editat de Vojtec Mastny, Interim History, 1972, p. 77).

După numeroase încercări de a aduce la ordine turbulenta echipă de la Praga, în zilele de 14 şi 15 iulie are loc la Varşovia o nouă conferinţă pe această temă, cu aceiaşi participanţi şi aceiaşi absenţi de la Dresda. Spre deosebire de precedenta, această conferinţă adopă un document-avertisment care semnalează „încercări de a scoate ţara [Cehoslovacia] din lagărul socialist", încercări insuficient combătute de oamenii lui Dubček şi prezentând „o ameninţare la adresa intereselor vitale ale întregii comunităţi socialiste". La 19 iulie, Kremlinul îi convoacă pe praghezi la o întâlnire a celor două conduceri de partid care să aibă loc la Moscova, la Kiev sau la Lvov.

Dubček şi ai lui nu acceptă nici data, nici locurile propuse, aşa încât întâlnirea are loc în satul slovac Čierna nad Tisou, întinzându-se pe durata neobişnuită de trei zile: 29, 30 şi 31 iulie. După opt zile, Praga primeşte vizita lui Tito; a doua zi după plecarea acestuia soseşte Walter Ulbricht, unul dintre cei mai vehemenţi critici ai liniei Dubček. La numai două zile după plecarea liderului german, la 15 august, începe vizita lui Ceauşescu, însoţit de Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraş şi Corneliu Mănescu. „Încă o dată Praga îşi aşterne covorul roşu, de astă dată pentru Nicolae Ceauşescu, stăpânul României, a cărui politică externă independentă antagonizase Moscova... Ca şef al unui stat comunist nereformat, simpatia lui Ceauşescu pentru Cehoslovacia şi urările lui de succes în construirea unui sistem comunist reformat erau o doză cu adevărat amară pentru pietrificata Veche Gardă" (Isaac Don Levine, *Intervention*, David McKay Company, 1969, pp. 51-52). La 16 august, Ceauşescu semnează împreună cu generalul Svoboda prelungirea cu încă 20 de ani a tratatului de prietenie şi asistenţă mutuală dintre cele două ţări, încheiat iniţial în 1947. Era o prioritate evidentă, România neprelungindu-şi până în acel moment tratatele expirate cu Bulgaria, URSS, Polonia şi Ungaria.

Trei zile după ce delegaţia română părăsea „oraşul de aur", în 21 august, la ora 5 şi 27 de minute agenţia sovietică de ştiri începea transmiterea următorului text:

„Agenţia Tass este împuternicită să declare că militanţi ai partidului şi oameni de stat ai Republicii Socialiste Cehoslovace au cerut Uniunii Sovietice şi celorlalte state

aliate să acorde poporului cehoslovac frate un ajutor urgent şi anume cel al forţelor armate. Raţiunea acestei cereri o constituie ameninţarea actualului regim socialist din Cehoslovacia şi a structurii statului stabilite prin Constituţie de către forţele contrarevoluţionare coalizate cu forţele externe ostile socialismului.

Evenimentele din Cehoslovacia şi din jurul acestei ţări au făcut în mai multe rânduri obiectul unor schimburi de vederi între conducătorii ţărilor socialiste surori, inclusiv conducătorii Cehoslovaciei. Aceste ţări consideră în unanimitate că sprijinirea, consolidarea şi apărarea cuceririlor socialiste ale popoarelor este datoria internaţionalistă comună a tuturor statelor socialiste. Poziţia lor comună a fost de asemenea proclamată solemn în declaraţia de la Bratislava.

Agravarea situaţiei din Cehoslovacia afectează interesele vitale ale Uniunii Sovietice şi ale celorlalte ţări socialiste, interesele securităţii statelor care aparţin comunităţii socialiste. Ameninţarea regimului socialist din Cehoslovacia reprezintă totodată o ameninţare a bazelor păcii în Europa.

Guvernul sovietic şi guvernele ţărilor aliate : Republica Populară Bulgară, Republica Populară Ungară, Republica Democrată Germană şi Republica Populară a Poloniei, inspirându-se din principiile amiciţiei indefectibile şi ale cooperării şi în conformitate cu acordurile semnate, au decis să vină în întâmpinarea acestei cereri şi să acorde ajutorul necesar poporului cehoslovac frate.

Această decizie se află în complet acord cu dreptul statelor la autoapărarea individuală şi colectivă prevăzut în acordurile de alianţă încheiate între ţările socialiste surori. Ea este totodată conformă cu interesele vitale ale ţărilor noastre pentru salvgardarea păcii europene împotriva forţelor militarismului, agresiunii şi revanşismului care nu o dată au târât Europa în războaie.

Unităţile militare sovietice, precum şi cele ale ţărilor aliate menţionate au intrat în 21 august pe teritoriul cehoslovac. Ele se vor retrage din Cehoslovacia îndată ce ameninţările împotriva cuceririlor socialismului în Cehoslovacia, ameninţările împotriva securităţii ţărilor din comunitatea socialistă vor fi eliminate, iar autorităţile legale vor considera că prezenţa acestor unităţi militare nu mai este necesară.

Acţiunile întreprinse nu sunt îndreptate împotriva unui anumit stat şi nu aduc nici o atingere intereselor vreunui stat oarecare. Ele slujesc obiectivelor păcii şi sunt dictate de dorinţa de a o consolida.

Partidele-surori opun cu fermitate şi hotărâre solidaritatea lor indestructibilă oricărei ameninţări din exterior. Nimănui nu îi va fi îngăduit să smulgă fie şi o singură verigă din comunitatea statelor socialiste"*.

„Către întregul popor al al Republicii Socialiste Cehoslovacia !

În seara de ieri, 20 august 1968 către orele 23, trupele Uniunii Sovietice, ale Republicii Populare Polone, ale Republicii Democrate Germane, ale Republicii Populare Ungare şi ale Republicii Populare Bulgare au trecut frontierele Republicii Socialiste Cehoslovacia. Acest act a fost pus la cale fără ca preşedintele republicii, preşedintele Adunării Naţionale, preşedintele de Consiliu, primul-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Cehoslovac şi nici unul dintre aceste organe să fi fost informat.

---

* Text tradus după versiunea franceză publicată în volumul-document *Pourquoi Prague*, Editions Publications Premières, Paris 1968, pp. 411-412.

În acest timp, prezidiul Comitetului Central al PC Cehoslovac se găsea în şedinţă, ocupându-se cu acţiunile de pregătire a celui de-al 14-lea Congres al partidului. Prezidiul Comitetului Central îi invită pe toţi cetăţenii republicii noastre să-şi păstreze sângele rece şi să nu opună rezistenţă înaintării trupelor. Din acelaşi motiv, nici armata noastră, nici forţele de securitate, nici miliţiile populare nu au primit ordinul de apărare a ţării.

Prezidiul Comitetului Central al PC Cehoslovac consideră acest act ca fiind în contradicţie nu numai cu toate principiile care reglementează relaţiile dintre ţările socialiste, dar şi ca o negare a pricipiilor fundamentale ale dreptului internaţional.

Toţi conducătorii statului, partidului şi Frontului Naţional rămân în funcţiile în care au fost reglementar aleşi, conform legilor şi altor norme în vigoare ale Republicii Socialiste Cehoslovace, în calitate de reprezentanţi ai poporului ori ai respectivelor organizaţii.

Autorităţile constituţionale convoacă imediat şedinţa Adunării Naţionale şi a Guvernului Republicii ; prezidiul Comitetului Central convoacă şedinţa plenară a Comitetului Central pentru a delibera asupra situaţiei create în acest fel.

Prezidiul Comitetului Central al Partidului Comunist Cehoslovac"*

„Dragi tovarăşi,

Cetăţeni ai Ţării româneşti,

În aceste momente grele pentru poporul frate cehoslovac, pentru situaţia din Europa, doresc ca, în numele Comitetului Central, al Consiliului de Stat şi al guvernului să mă adresez dumneavoastră, exprimând încrederea noastră deplină în hotărârea poporului român de a asigura construcţia paşnică a socialismului în patria noastră. (*Aplauze puternice, urale*)

Pătrunderea trupelor celor cinci ţări socialiste în Cehoslovacia constituie o mare greşeală şi o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume. Este de neconceput în lumea de astăzi, când popoarele se ridică la luptă pentru a-şi apăra independenţa naţională, pentru egalitatea în drepturi, ca un stat socialist, ca state socialiste să încalce libertatea şi independenţa altui stat. Nu există nici o justificare, nu poate fi acceptat nici un motiv de a admite, pentru o clipă numai, ideea intervenţiei militare în treburile unui stat socialist frăţesc. (*Aplauze, urale puternice, prelungite*)

Delegaţia noastră de partid şi de stat, care a vizitat săptămâna trecută Cehoslovacia, s-a convins că poporul cehoslovac, Partidul Comunist din Cehoslovacia, clasa muncitoare cehoslovacă, bătrâni, femei, tineri, în unanimitate, sprijină conducerea de partid şi de stat în efortul pentru a îndrepta stările de lucruri negative moştenite din trecut, pentru a asigura triumful socialismului în această ţară. (*Aplauze, urale prelungite*)

Problema alegerii căilor de construcţie socialistă este o problemă a fiecărui partid, a fiecărui stat, a fiecărui popor. Nimeni nu se poate erija în sfătuitor, în îndrumător cu privire la felul în care trebuie construit socialismul în altă ţară. Noi considerăm că pentru a aşeza relaţiile dintre ţările socialiste, dintre partidele socialiste pe baze cu adevărat marxist-leniniste trebuie, o dată pentru totdeauna, să se pună capăt amestecului în treburile altor state, altor partide. (*Aplauze puternice, urale prelungite*)

În cadrul măsurilor pe care Comitetul Central, Consiliul de Stat şi Consiliul de Miniştri au hotărât să le ia, se are în vedere să se supună Marii Adunări Naţionale o

* Text tradus după versiunea franceză cuprinsă în volumul *Le Congres clandestin*, Éditions du Seuil, 1970, pp. 27-28).

Declaraţie care să precizeze modul cum înţelegem să clădim relaţiile noastre cu ţările socialiste, cu toate ţările lumii, pe baza respectului independenţei şi suveranităţii naţionale, egalităţii depline în drepturi, neamestecului în treburile interne, dorinţa noastră de a aşeza aceste relaţii pe o colaborare cu adevărat marxist-leninistă care să contribuie la triumful ideilor lui Marx, Engels şi Lenin, la triumful comunismului, de a milita pentru restabilirea autorităţii şi încrederii în ideile marxism-leninismului. (*Aplauze, urale puternice*)

Am hotărât ca începând de astăzi să trecem la constituirea gărzilor patriotice înarmate, alcătuite din muncitori, ţărani şi intelectuali, apărătoare ale independenţei patriei noastre socialiste. (*Aplauze însufleţite, urale*) Dorim ca poporul nostru să-şi aibă unităţile sale înarmate pentru a-şi apăra cuceririle revoluţionare, pentru a-şi asigura munca paşnică, independenţa şi securitatea patriei socialiste. (*Aplauze, urale puternice, prelungite*)

Noi pornim în activitatea noastră de la răspunderea pe care o avem faţă de popor, faţă de toţi oamenii muncii, fără deosebire de naţionalitate. Noi, cu toţii, români, maghiari, germani, oameni de alte naţionalităţi, avem acelaşi destin, aceleaşi năzuinţe – făurirea comunismului în patria noastră – şi suntem hotărâţi, într-o unitate deplină, să asigurăm înfăptuirea acestui ideal. (*Aplauze, urale prelungite*)

S-a spus că în Cehoslovacia există pericolul contrarevoluţiei. Se vor găsi mâine unii care să spună că şi aici, în această adunare, se manifestă tendinţe contrarevoluţionare. Răspundem tuturor : întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre. (*Aplauze furtunoase, urale prelungite*) Uitaţi-vă, aici e întregul nostru Comitet Central, Consiliul de Stat, guvernul. Cu toţii suntem hotărâţi să servim cu credinţă poporul în construcţia socialismului, în apărarea cuceririlor revoluţionare, a independenţei sale. (*Aplauze, urale*) Suntem aici mulţi comunişti şi antifascişti care am înfruntat închisorile, am stat în faţa morţii, dar nu am trădat interesele clasei muncitoare, ale poporului nostru. Fiţi siguri, tovarăşi, fiţi siguri, cetăţeni ai României că niciodată nu vom trăda patria noastră, nu vom trăda interesele poporului român. (*Aplauze, aclamaţii, urale*)

Avem încrederea că partidele comuniste şi muncitoreşti vor şti să găsească căile pentru a face să se pună cât mai iute capăt acestui moment ruşinos din istoria mişcării revoluţionare. Avem convingerea că nu se va găsi nicăieri un comunist care să poată aproba această acţiune militară împotriva Cehoslovaciei, că toţi comuniştii îşi vor ridica glasul pentru promovarea libertăţii, pentru promovarea principiilor marxist-leniniste, pentru ca poporul cehoslovac, ca orice popor să poată construi aşa cum doreşte societatea socialistă.

Noi suntem hotărâţi să acţionăm cu toate forţele, cu toată răspunderea pentru a contribui la găsirea căilor în vederea rezolvării cât mai rapide a situaţiei create prin pătrunderea trupelor străine în Cehoslovacia, pentru ca poporul cehoslovac să-şi poată desfăşura activitatea în linişte. Suntem ferm hotărâţi să acţionăm împreună cu celelalte ţări socialiste, cu celelalte partide comuniste şi muncitoreşti pentru a contribui la eliminarea divergenţelor, la întărirea unităţii ţărilor socialiste, a partidelor comuniste. Suntem convinşi că aşa servim interesele poporului şi interesele socialismului în întreaga lume. (*Aplauze*)

Îi rugăm pe cetăţenii patriei noastre ca, având deplină încredere în conducerea partidului şi a statului, în partidul nostru comunist, să dea dovadă de unitate deplină, să acţioneze calm şi cu fermitate. Fiecare, la locul lui de muncă, să-şi înzecească eforturile pentru a asigura înfăptuirea programului de dezvoltare a societăţii noastre socialiste. Să

fim gata, tovarăşi, să ne păstrăm în orice moment patria socialistă, România. (*Aplauze, aclamaţii, urale prelungite*)

Mulţumesc tuturor cetăţenilor Capitalei pentru această manifestare caldă, tuturor locuitorilor patriei noastre pentru încrederea ce ne-o acordă, pentru atenţia cu care urmăriţi şi sprijiniţi politica partidului nostru. Vă dorim, tovarăşi, multă sănătate, succes în activitatea pentru triumful socialismului în patria noastră. (*Aplauze, urale*) Vă rugăm, tovarăşi, să vă întoarceţi la activitatea dumneavoastră ; aveţi încredere că vă vom ţine la curent cu desfăşurarea evenimentelor.

La revedere, tovarăşi !

(Aplauze prelungite, urale, minute în şir)."*

Prima reuniune la nivel înalt a ţărilor Tratatului de la Varşovia de după invadarea Cehoslovaciei s-a deschis la Budapesta în 17 martie 1969, sub preşedinţia simbolică a lui Alexander Dubček, cu o întârziere de cinci ore faţă de programul anunţat. Potrivit informaţiilor neconfirmate oficial, această întârziere s-ar fi datorat încercărilor de ultim moment, întreprinse de liderii de la Kremlin, de a-l convinge pe Ceauşescu să accepte proiectul de rezoluţie care îi condamna pe chinezi ca „agresori" în recentelor ciocniri de la frontiera sovieto-chineză. Rezoluţia finală nu conţinea nici o referire la China. Aceeaşi motivaţie, dar inversată, provoacă după un timp întârzierea mitingului desfăşurat la Bucureşti cu ocazia vizitei lui Zhon Enlai, premierul chinez cedând până la sfârşit insistenţelor lui Ceauşescu de a se abţine în cuvântarea sa de la atacurile împotriva Moscovei. În schimb, conferinţa a hotărât crearea unui comandament militar unit, o limitare a monopolului sovietic în materie pe care România – dar şi alte state membre – o solicitaseră de multă vreme. Îndelung amânată, Conferinţa Mondială a Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti a avut loc la Moscova între 5 şi 17 iunie 1969, dând la iveală mult mai multe disensiuni decât precedenta (noiembrie 1960). A doua zi după deschidere, răspunzând atacurilor delegatului din Paraguay la adresa Chinei, Ceauşescu a amintit că în reuniunile pregătitoare s-a recomandat evitarea unor astfel de atacuri – care au fost totuşi reluate de Wladyslaw Gomułka şi Waldeck Rochet, şefii partidelor polonez, respectiv francez. Luând din nou cuvântul pe data de 9 iunie, Ceauşescu a mărturisit că după incidentele din 6 iunie delegaţia română a luat în considerare eventualitatea de a părăsi conferinţa, dar a decis să rămână pentru a-şi face cunoscută poziţia. El a subliniat neutralitatea României faţă de conflictul chino-sovietic ; fără a menţiona Cehoslovacia, a evocat din nou necesitatea de a se respecta principiul neamestecului în treburile interne, dezvăluindu-şi reticenţele faţă de proiectul unei rezoluţii de condamnare a naţionalismului prezentat de PCUS, precum şi faţă de ideea unui „centru conducător" al mişcării comuniste internaţionale. Conferinţa a adoptat o declaraţie finală care nu menţiona explicit nici disensiunile cu China, nici invadarea Cehoslovaciei, dar pe care delegaţiile din România, Spania şi Elveţia au semnat-o specificându-şi anumite rezerve, una dintre cele ale delegaţiei române luând distanţă faţă de prezentarea exagerată a ameninţărilor venite din partea imperialismului occidental.

Oscilând între nonconformism şi rebeliune autocontrolată, toate aceste delimitări au culminat, la un an de la invazie, printr-un eveniment cu adevărat epocal – şi nu numai pentru România ! – vizita de două zile a lui Richard Nixon la Bucureşti (2-3 august 1969).

* Text apărut în *Scânteia* din 22 august 1968.

Pentru un membru de vază al delegaţiei americane - Henry Kissinger -, „copleşitoarea exuberanţă a primirii făcute lui Nixon a fost desigur inspirată în parte şi organizată de guvern. Dar chiar dacă această primire a fost pregătită, ea rămâne o demonstraţie extraordinară a independenţei României faţă de Uniunea Sovietică. Ar fi fost greu, dacă nu chiar imposibil pentru orice guvern că creeze emotivitatea, bucuria, calitatea umană exteriorizate de această manifestaţie publică. Era profund mişcător răspunsul emoţional dat de populaţia unui stat comunist salutând în felul acesta prima sa şansă de a-l întâmpina pe preşedintele unei naţiuni care, pentru mulţi dintre aceşti oameni, continua să întruchipeze, la fel ca în secolul nouăsprezece, simbolul democraţiei şi al libertăţii omului" (Henry A. Kissinger, *White House Years*, Little Brown and Company, 1979, pp. 157-158).

Dublat de redutabilul politolog, abilul om politic nu reţine din vizita la Bucureşti contactele directe cu Ceauşescu, ci starea de spirit a bucureştenilor. Consecinţă, în bună măsură, a opoziţiei României faţă de invadarea Cehoslovaciei, această vizită va avea că urmare, în toamna lui 1970, vizita lui Ceauşescu la Washington şi implicarea lui activă în pregătirea evenimentului istoric al restabilirii relaţiilor dintre SUA şi China, intervenţie nu lipsită de riscuri, dar care conferea României un rol de autentică anvergură mondială.

Referindu-se la dorinţa administraţiei americane de a relua relaţiile cu China, Kissinger notează: „Contrar aşteptărilor, canalul român se dovedi a fi fost unul în sens unic. Noi ne gândisem că partea chineză ar putea prefera să negocieze prin intermediari comunişti. În realitate, ei se arătară mult mai precauţi, temându-se poate de penetraţia URSS chiar şi într-o ţară atât de cutezător independentă ca România" (*ibidem*, p. 181). Limitată nu era numai învrăjbirea cu Moscova, ci şi prietenia cu Beijingul. În acea împrejurare capitală, Ceauşescu era privit cu mai multă încredere de Nixon decât de Mao.

Şi astfel, fiul Scorniceştilor, ucenicul incapabil să devină calfă era primit la Casa Albă nu în calitate de protejat, ci de partener al celei mai mari supraputeri mondiale, care conta pe bunele lui oficii pentru a-şi regla relaţiile cu celelalte două supraputeri.

Anul 1968 îl transformase pe pe Ceauşescu într-o figură de seamă a politicii mondiale. Depăşind orice performanţă autohtonă în materie din trecut, prestigiul dobândit de el în viaţa internaţională îi conferea în viaţa internă o legitimitate la care ceilalţi lideri comunişti din zonă nu puteau nici măcar să viseze.

Nimeni nu-şi putea închipui în acele zile tragicul lui sfârşit de peste exact 20 de ani. Curba acestui destin individual se confundă în bună parte cu istoria din acei ani a ţării împreună cu care a străbătut funestul povârniş de la succesul cu accente de triumf la eşecul cu valenţe de dezastru.

Prin efectele sale imediate şi pe termen mediu, invadarea Cehoslovaciei a reprezentat în termeni politici, pentru iniţiatorii ei, un asasinat cu efecte retroactive suicidare, comparabil până la un punct cu deschiderea celui de-al doilea front de către Hitler în iunie 1941. Din punctul de vedere al mişcării comuniste internaţionale - notează un autor -, această operaţie relevă că „Tratatul de la Varşovia nu constituie o ameninţare pentru nimeni, cu excepţia propriilor săi membri"; ea reprezintă „cel mai mare dezastru al mişcării comuniste mondiale de când social-democraţii germani au aprobat creditele de război cerute în 1914 de Kaiser" (G.R. Urban, „Eastern Europe After Czechoslovakia", în *Comparative Communism*, vol. 2, No.1, January 1969, p. 53).

Agresiunea militară contra Cehoslovaciei a provocat ţărilor participante noi disensiuni şi tensiuni interne, sporind vulnerabilitatea respectivelor regimuri şi totodată contribuind, oarecum implicit, la fortificarea considerabilă, atât pe plan extern, cât şi pe plan intern,

a regimului din singura ţară membră a Tratatului care nu a participat la invazie. Acest episod a accelerat slăbirea regimurilor staliniste în toate ţările participante, consolidând, dar numai pe termen scurt, regimul stalinist din România.

Din cele câteva documente reamintite mai sus se poate reţine, printre altele, că participarea la invazie nu a fost refuzată de România, ci nu i-a fost cerută, ea fiind ţinută la distanţă şi de pregătirea operaţiei. La originea neparticipării nu s-a aflat, prin urmare, un dezacord episodic, ci o divergenţă politică de durată. Apoi, discursul lui Ceauşescu din 21 august dezavuează agresiunea militară şi mdeosebi motivaţia ei politică în termeni sensibil mai duri decât o face apelul partidului cehoslovac. Textul Agenţiei Tass nu se referă explicit la România, dar cuprinde pasaje cu sonorităţi câtuşi de puţin liniştitoare pentru liderii de la Bucureşti: „în Cehoslovacia acţionează forţele contrarevoluţionare coalizate cu forţele externe ostile socialismului". În sfârşit, impresia profundă pe care i-a făcut-o lui Henry A. Kissinger, un personaj atât de puţin înclinat spre reacţii emoţionale, entuziasmul, se pare fără egal, arătat de bucureşteni solilor americani. Din amploarea acestui entuziasm se pot desprinde două semnificaţii: atât amiciţia cu Statele Unite, cât şi neparticiparea la invadarea Cehoslovaciei, care i-a imprimat o nouă dimensiune, reprezintă acţiuni ale unei orientări politice iniţiate de putere pe care cvasiunanimitatea populaţiei nu se rezumă să le încuviinţeze, ci este de asemenea gata să le susţină în mod activ; entuziasmul arătat de populaţie celui dintâi preşedinte american care vizitează România reverberează şi asupra celui dintâi şef de stat al României destul de preţuit pentru a-şi atrage vizitatori de această statură (Nixon sosea la Bucureşti la mai puţin de trei luni după de Gaulle).

Evenimentele din 1968-1969 au pus o pecete profundă nu numai asupra traiectoriei ulterioare a stalinismului din România, ci şi asupra prăbuşirii lui, precum şi asupra tranziţiei atât de anevoioase a ţării noastre spre poststalinism. Principalele direcţii pe care s-au făcut ori se mai fac resimţite, direct sau indirect, aceste repercusiuni au fost: refuzul reformei sub aparenţa protejării ei, promovarea unei independenţe naţionale întemeiate pe strategia stalinismului antisovietic, utilizarea asistenţei financiare acordate de Occidentul antistalinist ca principală sursă pentru stalinizarea precipitată a economiei româneşti – industrializarea forţată, obţinerea unei autentice reconcilieri naţionale care ulterior a îngreunat considerabil emergenţa unei disidenţe şi a unei opoziţii politice, de unde şi caracterul sângeros al revoluţiei din decembrie 1989, înlocuirea reconcilierii naţionale prin represiunea de masă, punerea unei temelii efective pentru viitorul cult al lui Ceauşescu.

Biografia politică a lui Ceauşescu se conturează în jurul a trei momente cardinale: 1965, numirea lui neaşteptată în postul suprem rămas vacant; 1968 – transfigurarea lui, pentru moment convingătoare, în erou naţional şi internaţional; şi 1989, când tentativa lui de a precipita ţara într-un război civil provoacă peste 1.000 de morţi, printre care şi el însuşi. Adevărata complicaţie porneşte însă de la faptul că aceleaşi momente care configurează biografia lui politică jalonează şi istoria ţării din perioada respectivă. Coincidenţa validează postulatul central al cultului său potrivit căruia el personifica în acelaşi timp puterea stalinistă şi interesul naţional, menţinerea celei dintâi dovedindu-se incompatibilă cu aceasta din urmă. Spre deosebire de Jaruzelski, sau de Husák, sau de alţii, în 1989 Ceauşescu nu înregistrează o înfrângere, ci un dezastru. Şi tocmai trecerea de la triumf la dezastru reprezintă sensul istoric al intinerarului parcurs de România între 1968 şi 1989 – de fapt, sensul istoric al domniei lui Ceauşescu.

Ţările care nu au cunoscut triumful au putut evita dezastrul, obţinând o profundă schimbare istorică la un cost social relativ moderat. Din cauza antitezei dintre episodul iniţial şi cel final, ceea ce s-a petrecut în România nu a constituit o schimbare, ci o răsturnare. Sensul general al răsturnării rezultă din confluenţa unor răsturnări secvenţiale, cum ar fi trecerile de la simpatia comunităţii occidentale la completa izolare internaţională şi chiar la o ostilitate venind dinspre toate punctele cardinale; de la sprijinul activ la împotrivirea activă faţă de putere; de la independenta naţiunii faţă de URSS la dependenţa ei insuportabilă de clanul Ceauşeştilor: de la precipitata dezvoltare cantitativă a industriei şi construcţiilor la colapsul economic; de la timidele veleităţi de democratizare la statul poliţienesc; de la rolul conducător al partidului la rolul de conducător al Securităţii; de la reabilitarea PCR ca partid naţional la totala lui discreditare; de la un tânăr lider curajos şi abil la cultul grotesc al unui bătrân desuet, îngropat sub ruinele unor dogme anacronice, unind naţiunea prin ura generală împotriva lui; de la solidarizarea aparentă cu reformele lui Dubček la desolidarizarea efectivă de reformele lui Gorbaciov; de la susţinerea oricăror încercări de reformă stânjenitoare pentru Kremlin la refuzul oricărei reforme în propria ţară, făcând din stalinismul antisovietic românesc singurul stalinism nereformat din Europa (cu excepţia Albaniei); de la contrastul dintre deschiderea spre exterior şi închiderea în interior la omogenizarea prin închiderea pe ambele planuri.

3. Preludii la ultimul act

a. Obsedantul deceniu

Stalinism în două ediţii. Îndată după preluarea puterii, Ceauşescu, profund implicat în abuzurile de pe vremea lui Gheorghiu-Dej, lansează campania prin care, inculpându-l pe acesta, vizează să obţină propria lui disculpare. Întâiul reper al acestei campanii l-a constituit demontarea procesului încheiat cu uciderea lui Pătrăşcanu, indicând că vina principală a regimului anterior a constat în represiunile la care s-a dedat. După un timp, lăudătorii noului secretar general au început să desemneze regimul dezavuat prin formula „obsedantul deceniu". Ea ţinea să acrediteze o periodizare sui-generis a istoriei recente, potrivit căreia România trecuse prin două regimuri staliniste complet distincte, primul acoperindu-se cu numeroase păcate, ale căror consecinţe cel de-al doilea se străduia să le îndrepte, restituind astfel socialismului veritabila sa aură istorică. Trecând peste contribuţia personală a lui Ceauşescu la săvârşirea abuzurilor de a căror demascare retroactivă se ocupa atât de stăruitor, trebuie spus că, în ciuda primitivismului ei propagandistic, această periodizare nu era cu totul implauzibilă. Sub dictatura lui nu au fost reiterate unele dintre abuzurile primei epoci, începând cu represiunile în masă în varianta privaţiunii formale de libertate. Vehicularea acestui clişeu a luat proporţii îndeosebi după difuzarea filmului *Puterea şi adevărul*, conceput de Titus Popovici, care îl înfăţişa pe Ceauşescu împotrivindu-se exceselor fostului lider.

După 1989, acele excese sunt evocate sub multiple forme, începând cu memoriile celor care le-au supravieţuit, studii, colectarea de documente, muzee, fundaţii specializate, editarea unor periodice, filme, dezbateri, cicluri Tv etc. Necesară şi deci bine venită, stocarea informaţiilor despre represiunile din timpul lui Gheorghiu-Dej nu este însoţită

de o retrospectivă comparabilă privitoare la represiunile din timpul dictaturii lui Ceauşescu. În optica publicului larg, efectele acestei disparităţi sunt oarecum congruente cu vechea formulă a „obsedantului deceniu". Disparitatea semnalată nu se datorează faptului că dictatura ceauşistă ar fi evitat represiunile, ci tipului de represiuni pe care le-a practicat.

Problema nu se rezumă la aceste aspecte particulare – ea are şi o dimensiune teoretică generală: pentru regimurile staliniste, folosirea represiunilor are un caracter inerent sau opţional?

Socialism cu faţă umană. După moartea lui Stalin – martie 1953 –, Hruşciov, înlocuitorul său, s-a angajat într-un proiect istoric de o temeritate inimaginabilă în atmosfera epocii: încercarea de a institui o ordine socială care să-şi păstreze natura stalinistă, dar care să nu-şi întemeieze capacitatea de a se reproduce pe exercitarea represiunii de masă. Tentativa s-a încheiat cu rezultate echivoce: Uniunea Sovietică nu a mai revenit niciodată la represiuni comparabile cu cele din vreme lui Stalin; Hruşciov a fost răsturnat după 11 ani de colaboratorii săi cei mai apropiaţi; au urmat două decenii de şovăieli şi regrese la capătul cărora un şir de decese l-a adus în fruntea treburilor pe Gorbaciov, a cărui cădere a coincis cu disoluţia din interior a celei de-a doua supraputeri mondiale.

În lumina acestor evoluţii, stalinismul fără represiune apare ca o contradicţie în termeni. Pe intervale scurte, ordinea socială stalinistă poate tempera apelul la represiune – dar chiar şi în asemenea condiţii, ea nu îşi poate depăşi caracterul represiv. Prin represiune înţeleg folosirea în exces, independent de reglementările legale, a monopolului de stat al violenţei pentru a anula în mod nejustificat starea formală de libertate a unor mase importante de cetăţeni. Prin caracter represiv înţeleg o ordine socială a cărei funcţionare reclamă anularea în fapt a tuturor libertăţilor fundamentale, dar nu a stării formale de libertate.

Caracterul represiv al societăţilor staliniste decurge din particularităţile structurii lor, iar modul de manifestare a acestui caracter depinde de modificările contextului şi de psihologia actorului care împinge personalizarea puterii până la monopolizare. Folosirea forţei este înscrisă în însuşi codul genetic al acestei organizaţii sociale. Nefiind gestată de evoluţiile anterioare, ea nu putea lua naştere decât modificând cu forţa procesul istoric şi nu se putea stabiliza decât aservindu-şi-i cu forţa pe membrii săi. Trăsătura ei definitorie constă într-un anticapitalism în acelaşi timp prematur şi ultraradical. Povara acestei antinomii demonstra de la sine că, pentru a deveni ireversibilă, abolirea prematură a proprietăţii capitaliste trebuie să se sprijine pe abolirea oricărei forme de proprietate. Orice economie este structurată în jurul unei forme dominante de proprietate – pilonul economiei staliniste era vacuumul de proprietate. „Eliminarea prematură dar efectivă a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie creează riscul de a se stabili proprietatea lor socială de asemeni prematură, dar inefectivă. Intolerabilă în modalitatea sa privată şi inaccesibilă în forma ei socială, proprietatea devine volatilă."* Orânduirea stalinistă nu se împotriveşte astfel numai clasei capitaliste, ci totodată aspiraţiei general-umane spre acumulare de bunuri, pe care nu o putea înăbuşi decât cu ajutorul represiunii.

---

* Frederico Garcia Casals, *The Syncretic Society*, M.E. Sharpe, White Plains, 1980, p. 11. Numele de mai sus este pseudonimul atribuit de specialiştii americani, dornici să publice acest text, autorului său care le era complet necunoscut. Mi-am asumat paternitatea respectivei lucrări şase ani mai târziu, în prefaţa primului volum din trilogia *The Sociology of Stalinist Social Order*, publicată între 1986 şi 1990 tot de M.E. Sharpe.

Înainte de a constitui un abuz, represiunea reprezintă astfel o exigenţă funcţională a acestei ordini sociale. Pe când abolirea proprietăţii private era efectivă, instituirea proprietăţii sociale rămânea doar o ficţiune legală. Ordinea stalinistă expropria atât burghezia, în temeiul legislaţiei sale, cât şi clasele producătoare – proletariatul şi ţărănimea –, încălcându-şi propriile-i legi. Ca instrument cardinal al acestei expropieri generalizate şi ilegale, represiunea tindea şi ea, la rândul său, să se generalizeze şi să se plaseze deasupra legilor.

Extinderea represiunii era stimulată şi de o altă funcţie pe care i-o conferea contextul social dat: ea trebuia să prevină devalizarea avuţiei naţionale rămase fără proprietar. Puterea nu devenea proprietarul acestei avuţii, ci doar înlocuitorul lui ilegitim.

Constanta necesităţii structurale a represiunii se combină cu variaţiile în modalitatea exercitării ei. Ţinând seama de obiectul lor, se poate distinge între represiunile personale, de grup, de masă şi exhaustive (afectând întreaga populaţie): după procedurile întrebuinţate, există represiuni legale şi ilegale – mai exact: cu pretenţii de legalitate şi fără asemenea pretenţii; după funcţie, pedepsitoare şi de intimidare; după gravitate, cu grade diferite de duritate; după tendinţe, pe termen scurt, în curs de înăsprire sau de atenuare; după sursă, impuse din exterior sau iniţiate din interior; în condiţiile de început se poate vorbi, în funcţie de obiectivul urmărit, de represiuni programatice, menite să forţeze transformările vizate – represiuni sociale îndreptate împotriva claselor posedante şi a ţărănimii, represiuni politice urmărind lichidarea partidelor de opoziţie, represiuni ideologice destinate să dezamorseze potenţialul perturbator al intelectualităţii; şi represiunile de partid, concentrate către zona de vârf a ierarhiei, împotriva prezumtivilor contestatari ai personajului care exercită dictatura.

Represiuni, ediţia I. „Obsedantul deceniu" nu a durat un deceniu şi nu s-a confundat, aşa cum susţinea critica lui retrospectivă, cu dictatura lui Gheorghiu-Dej. Acesta poartă răspunderea hotărâtoare pentru regimul represiv pe care l-a patronat, dar el nu a patronat în mod efectiv acest regim decât pe o porţiune a duratei lui. Fostul lider al sindicatului feroviar nu a început să se familiarizeze cu represiunea ca actor politic învestit cu o putere absolută, ci ca deţinut, timp de 11 ani, condamnat ca urmare a rolului jucat în greva ceferiştilor din 1933. Primul pas al trecerii din postura de victimă în cea de iniţiator al represiunilor el nu l-a făcut după ce redevenise lider, ci din detenţie, punând la cale mai întâi demascarea (1941) şi apoi destituirea (1944) secretarului general al partidului, Ştefan Foriş. După 1944, PCR şi-a inaugurat lungul şir al măsurilor de natură represivă înainte de a-şi instaura dictatura. Asemenea măsuri au fost asasinarea lui Foriş (1946), dizolvarea PNŢ şi condamnarea şefilor săi la ani grei de temniţă (1947) – iar pe alt plan, falsificarea alegerilor din 1946 şi tentativa nereuşită de a o expulza pe Ana Pauker înapoi în URSS, în acelaşi an.

Nevoia represiunilor se face simţită mai insistent în etapa de instaurare a ordinii sociale staliniste, decât în etapa stabilizării ei. Acestei atenuări spontane a nevoii de represiune Stalin îi răspunde prin stupefianta teorie a ascuţirii luptei de clasă pe măsura dispariţiei claselor posedante, aserţiune menită să justifice perpetuarea represiunilor.

Intensificarea nevoii de represiune, aşa cum s-a manifestat în prima etapă din România, poate fi ilustrată recapitulând transformările impuse numai în primul an al dictaturii, 1948: legalizarea republicii, edificarea instituţiilor aferente – Adunarea Constituantă, Marea Adunarea Naţională şi absorbirea aripii docile şi transfigurarea Partidului Comunist

în Partidul Muncitoresc Român, care se va menţine peste un sfert de secol; destituirea şi arestarea lui Pătrăşcanu şi a celor care colaboraseră cu el; preluarea tuturor ministerelor; organizarea aparatului de stat al dictaturii, inclusiv a Direcţiei Securităţii; lichidarea partidelor politice reziduale; naţionalizarea întreprinderilor industriale şi comerciale; pregătirea mecanismului central al economiei de comandă (Comitetul de stat al planificării) şi a trecerii la economia planificată; deschiderea lagărului de muncă forţată Dunăre – Marea Neagră; deportarea în Bărăgan a sârbilor din Banat; instituirea cenzurii şi preluarea tuturor mijloacelor comunicării de masă; şi, dincolo de aceste măsuri particulare, sporirea eforturilor de a imita modelul sovietic sub supravegherea nemijlocită a unei pletore de consilieri sovietici.

Represivă în sine, înfăptuirea acestui program era stânjenită de situaţia echivocă din conducerea partidului, pe parcursul acestei etape Gheorghiu-Dej îndeplinind mai multe roluri succesive: în primele zile din septembrie 1944 – cel de şef autoimpus, dar neacreditat, secretar general cu desăvârşire formal continuând să fie Constantin Pârvulescu, numit chiar de el o dată cu instituirea fantomaticei conduceri provizorii; după sosirea Anei Pauker, rolul de subordonat al acesteia în calitate de şef al partidului numit de Comintern; după numai 13 luni, el este ales secretar general, ea nerenunţând însă la prerogativele care îi reveniseră până atunci; dezagreabilul rol de secretar general nominal, împiedicat să monopolizeze întreaga putere efectivă, Gheorghiu-Dej se resemnează să îl accepte vreme de 7 ani, după care obţine pe cale statutară destituirea fostei lui ocrotitoare; şi astfel, abia în 1952 el dobândeşte în sfârşit rolul de şef absolut al partidului, pe care îl va păstra timp de 13 ani, până la decesul său survenit în martie 1965. Frecventele schimbări de rol ale unui militant atât de important au o dublă relevanţă. Ele indică, pe de o parte, instabilitatea care domneşte la cel mai înalt nivel al conducerii partidului, iar pe de altă parte, inaproprierea viziunii care îi atribuie lui Gheorghiu-Dej responsabilitatea personală pentru represiuni şi în intervalul 1944-1952, când nu lui îi aparţinea în fapt cuvântul decisiv. Încordarea situaţiei din România a fost condiţionată de valul represiunilor dezlănţuite în ţările de democraţie populară după excomunicarea lui Tito (1948). La acestea trebuie adăugată ubicuitatea consilierilor sovietici, laolaltă cu consolidarea Securităţii şi a SSI, conduse în exclusivitate de foşti spioni sovietici.

La numai zece luni după ce fostul ceferist accede la poziţia de şef absolut al partidului, are loc cea mai profundă schimbare a contextului în care evolua România: moartea lui Stalin. În ţările vecine cad unul după altul capetele secretarilor generali, executori obedienţi ai represiunilor comandate de marele dispărut. Regimul represiv se relaxează în toate aceste ţări, dar nu în România, unde el este, dimpotrivă, agravat şi unde secretarul general, departe de a se lăsa decapitat, îşi fortifică energic poziţia. Începând din acest moment, răspunderea pentru înteţirea represiunilor care vor urma îi revine lui. Pe când supravieţuitorii Gulagului sunt puşi în libertate, pe porţile închisorilor din România intră noi şi noi condamnaţi politic. Speranţele trezite de revoluţia maghiară din 1956 sunt pedepsite retroactiv. Retragerea trupelor sovietice de ocupaţie în 1958 nu prilejuieşte, aşa cum ar fi fost de aşteptat, o destindere a vieţii publice, ci dimpotrivă: pierzându-şi ocrotitorul din umbră şi constrâns să se bazeze pe propriile-i mijloace, regimul trece la o demonstraţie de forţă care, persistând aproape şase ani, va deveni un mod de viaţă. Represiunile acelei perioade au avut o funcţie de intimidare, fiind îndreptate cu precădere contra ţăranilor şi a celor două categorii privite de putere cu neîncredere maximă: intelectualii şi membrii de partid din ilegalitate – ambele sintetizate în persoana lui Pătrăşcanu.

Prelungirea cu peste zece ani a guvernării prin represiune, de care Hruşciov căuta să se dispenseze, a format conţinutul primului pas al politicii destinate să aducă României independenţa faţă de URSS. În contratimp cu ce se petrecea în ţările învecinate, regimul de la Bucureşti nu schiţează nici o încercare de a se reforma ; nu se delimitează critic de trecutul său imediat decât pentru a-i dezavua retrospectiv pe foştii conducători eliminaţi ; nu îşi trage la răspundere şi nu îşi înlocuieşte liderul suprem, omagiindu-i, dimpotrivă, puterea absolută ; nu îşi temperează preferinţa pentru guvernarea prin represiune, pe care o continuă într-un fel sau altul până aproape în ultima clipă ; reduce partidul unic la o stare de completă obedienţă şi face din păstrarea acestor vestigii ale modelului stalinist perimat primatul adevăratului ţel al independenţei sale faţă de Moscova. Politica de independenţă naţională a României faţă de URSS nu era decât un subprodus al politicii prin care PMR viza să-şi asigure independenţa faţă de Kremlin. Ansamblul acestor particularităţi formează substanţa formulei autohtone a stalinismului antisovietic, căreia Ceauşescu îi va rămâne devotat până la capăt. Esenţa acestei formule este refuzul reformelor, căruia Ceauşescu îi va imprima un plus de rigoare.

Periodizări. Istoria puterii staliniste din România a trecut printr-o primă etapă confuză în primul an, 1944-1945, poziţia supremă aparţinându-i Anei Pauker, căreia i-a urmat nebuloasa conducere bicefală, când ea îl supervizează în mod abuziv pe noul secretar general, Gheorghiu-Dej : 1945-1952 ; acesta îşi instaurează dictatura în 1952, când o elimină pe trimisa Kemlinului, şi o exercită până la moarte, în martie 1965, începutul dictaturii lui Nicolae Ceauşescu, răsturnată după aproape un sfert de secol de revoluţia din decembrie 1989. Formula „obsedantului deceniu" sugerează o periodizare improprie a acestei istorii, limitând-o la ultimele două regimuri dictatoriale ; ea ignoră etapa care le-a precedat şi reduce raportul dintre cele două dictaturi la o antiteză, eludând atât incoerenţa interioară fiecăreia, cât şi puternicele elemente de congruenţă pe care le aveau.

Componentă a campaniei de denigrare postumă a lui Gheorghiu-Dej, formula în chestiune afirma ori dădea a înţelege că punctul de ruptură dintre cele două regimuri îl constituie practica represiunilor, mai mult decât abuzivă sub primul şi complet absentă în al doilea. Pretinsa antinomie neagă o primă similitudine evidentă : sub ambele dictaturi represiunile au avut o pondere variabilă. Antinomic a fost sensul general al acestor variaţii, care s-a înscris, sub regimul lui Gheorghiu-Dej, pe o curbă descendentă, iar sub cel al lui Ceauşescu, dimpotrivă.

Parcă întâmpinându-şi sfârşitul, fostul lider ceferist se grăbeşte să adopte în ultimul său an de viaţă – 1964 – două decizii de anvergură istorică : în aprilie, răsunătoarea declaraţie de independenţă faţă de Moscova, şi în august, atât de îndelung amânata amnistie generală. De partea lui, precipitându-şi sfârşitul, despre a cărui apropiere nici nu-i trecea prin minte, Ceauşescu ordonă în decembrie 1989 dezlănţuirea celei mai sălbatice forme de represiune : masacrarea populaţiei care ameninţă să-l izgonească. Începutul lui plin de făgăduinţe liberalizante avea să cotrasteze flagrant cu sângeroasa lui prăbuşire, faţă de relativa destindere în care se consuma dispariţia predecesorului său. O periodizare întemeiată pe presupusa opoziţie dintre cele două dictaturi este mai puţin relevantă decât o periodizare bazată pe oscilaţiile în exerciţiul represiunii prin care trece de-a lungul timpului fiecare dintre ele. Explicit ori nu, prima periodizare este larg acceptată, schimbarea dictatorilor fiind echivalată cu schimbarea regimului dictatorial, după exemplul celor care continuă să creadă că orânduirea stalinistă a dispărut o dată cu

moartea lui Stalin. A doua periodizare, deşi cel puţin la fel de plauzibilă, este, din păcate, mai curând trecută cu vederea.

Antiteză iluzorie. Dezavuându-l pe Gheorghiu-Dej, Ceauşescu îl reabilitează pe Foriş subliniindu-i concomitent neajunsurile, pe Pătrăşcanu absolvindu-l numai de acuzaţiile de trădare şi de spionaj, iar despre Ana Pauker nu suflă nici un cuvânt, ca şi cum nici nu ar fi existat. El nu se disociază, prin urmare, numai de predecesorul lui direct, ci de toţi conducătorii partidului din anii propriei sale afirmări. Comparate cu acest trecut, primele lui măsuri după preluarea şefiei creează sentimentul unei orientări liberaliste, care continuă, aprofundând-o, orientarea schiţată în 1964 de Gheorghiu-Dej.

În anii acestui încurajator debut nici nu poate fi vorba despre noi arestări, procese politice, deportări şi alte asemenea. Intelectuali de mare notorietate, abia liberaţi din temniţe dar reduşi la tăcere, sunt literalmente solicitaţi să se manifeste. Deosebit de favorabil este ecoul destituirii lui Alexandru Drăghici, fost timp de 13 ani ministru de Interne şi organizator direct al cruntelor represiuni din acel interval.

Sentimente asemănătoare generează şi aducerea la lumină a simbolisticii naţionale de multă vreme cenzurate, noul conducător dând impresia că este mai ataşat de patrie decât de partid. El nu se mulţumeşte să invoce principiul separării între partid şi stat, încălcat de uzanţa care îl propulsa automat pe secretarul general în fruntea amândurora. Iar discursul său revine cu ostentaţie la preceptul potrivit căruia nimeni nu are dreptul să se plaseze deasupra legilor.

Liberalismul acestui debut se datorează, într-o măsură hotărâtoare, contextului în care el are loc. Favorabil unei asemenea orientări era atât contextul intern, cât şi cel extern. Pe plan intern, ultimele măsuri ale regimului anterior îl puneau pe noul lider în faţa unei situaţii a cărei dedramatizare, deşi parţială, şi-ar fi găsit cu greu un precedent în trecutul apropiat. La rândul său, contextul extern era zguduit de convulsiile care păreau să paralizeze conducerea sovietică la cel mai înalt nivel: Ceauşescu este numit în funcţia supremă la nici şase luni după lovitura de palat prin care Biroul Politic al PCUS îşi destituia şeful, pe instabilul Nikita Hruşciov. Criza de extremă gravitate care copleşea Moscova reprezenta un sprijin decisiv pentru protagoniştii politicii de independenţă de la Bucureşti. Profitând de şansa circumstanţelor, această politică transformă rapid distanţarea circumspectă de Moscova în sfidare exhibată a Moscovei. Aceste schimbări au o considerabilă rezonanţă pozitivă atât în interiorul ţării, cât şi peste hotare, cu deosebire în Occident. Dezvoltând aceste premise, episodul „Primăverii de la Praga", inclusiv pericolul în care a pus România, a deplasat politica de independenţă a lui Ceauşescu din sfera retoricii în cea a acţiunii. Modificarea politicii dobândeşte astfel conotaţii ale unei noi strategii: PCR trece de la prioritatea socială la prioritatea naţională a programului său. Sub impactul acestei suite de modificări necontrolate, politica independenţei naţionale va ajunge să ia chipul şovinismului ceauşist.

Atrăgându-şi iniţial sprijinul imensei majorităţi a populaţiei şi al puterilor apusene, degenerarea naţionalistă a PCR îşi mai face resimţite ecourile şi în anii tranziţiei spre poststalinism. În versiunea sa autohtonă, acea formulă a stalinismului antisovietic nu a încercat să-şi improvizeze o legitimitate doctrinară. El nu impută Uniunii Sovietice abateri de la textele sacre, ci caracterul agresiv al politicii sale. Satisfăcut cu legitimitatea sa naţională, Ceauşescu nu încearcă să o conecteze fie şi numai la o pretinsă legitimitate doctrinară.

Istoricii acelei epoci încă nu s-au pus de acord dacă Ceauşescu a desfăşurat o autentică politică de independenţă naţională, sau numai a simulat-o. Avansarea acestor discuţii ar putea fi susţinută prin sublinierea unor aspecte mai puţin îndoielnice privitoare la această temă. Merită amintit, de pildă, că Ceauşescu a transformat independenţa naţională din instrument în obiectiv central al regimului; că rezistenţa faţă de URSS a devenit modalitatea de rezistenţă la incoerentele puseuri reformiste ale şefilor Kremlinului, de la Hruşciov la Gorbaciov; că independenţa a fost folosită pentru a contrapune incapacităţii Kremlinului de a propune un model plauzibil al reformei revenirea la modelul retrograd al stalinismului emergent. Această orientare paradoxală, care respinge modelul sovietic reformist în numele modelului antisovietic prereformist, formează substanţa stalinismului antisovietic iniţiat de Gheorghiu-Dej şi exacerbat de Ceauşescu, motivaţie istorică a caracterului violent pe care l-a dobândit în România revoluţia anti-stalinistă din 1989.

De la liberalism la represiune. Liberalismul exhibat de Ceauşescu la începutul domniei lui era în acelaşi timp alterat şi conjunctural. Alterat, întrucât menţinea intacte mecanismele represive inerente societăţilor staliniste, ca de exemplu cenzura, interzicerea partidelor de opoziţie, anularea în fapt a dreptului de a alege şi de a fi ales ş.a.

Tehnicilor represive preluate de la regimul anterior, de care nu înceta să se disocieze, Ceauşescu le-a adăugat propriile sale tehnici. Rodul acestei sinteze a fost un regim represiv parţial moştenit, dar cu precădere inovator. Atât debutul, cât şi finalul intermezzo-ului liberalist se datorează schimbării de conjunctură care cerea în esenţă o schimbare hotărâtoare intervenită în modul de tratare a legitimităţii dictatorului. Din punctul lui de vedere, conjunctura liberalistă avea funcţia de a-l învesti cu o legitimitate personală, alta decât cea a numirii lui de către fostul Birou Politic, respectiv de către echipa celui pe care nu încetase să-l demaşte. Regimul trece astfel de la o strategie legitimatoare: concesiile liberaliste, la o altă strategie legitimatoare: cultul personalităţii noului deţinător al puterii supreme. Readucându-i pe membrii societăţii la o condiţie de servilism şi totodată silindu-i să se declare încântaţi de această condiţie, cultul personalităţii avea să provoace, cu trecerea anilor, efectul delegitimator materializat atât de tragic în cazarma de la Târgovişte.

Evoluţia generală a societăţilor staliniste după moartea lui Stalin a dovedit că aceste societăţi pot supravieţui dispensându-se până la un punct de formele cele mai agresive ale represiunilor, dar nu de caracterul lor represiv. Rămâne de văzut dacă prăbuşirea lor cvasisincronă nu a decurs şi din neputinţa lor de a concerta două nevoi, incompatibile, dar şi insurmontabile: nevoia de a intensifica represiunile şi nevoia de a le modera.

Pus în faţa acestei dileme, regimul Ceauşescu a dezvoltat tendinţa istorică spre agravarea caracterului său represiv. Cauza acestei prevalenţe o constituie neîncrederea – de altminteri perfect îndreptăţită – în asigurările de devotament pe care gestionarii cultului le smulgeau fără încetare unei populaţii care nutrea faţă de el cu totul alte sentimente.

Ceauşescu nu s-a detaşat de regimul Gheorghiu-Dej renunţând la represiuni, ci dând întâietate altor mecanisme represive. Duşman visceral al oricărei reforme, el a fost un reformator al represiunilor. Particularitatea cardinală a acestui sistem represiv consta în modificarea mecanismelor sale – privaţiunii formale de libertate îi era preferată deteriorarea informală a tuturor libertăţilor fundamentale. Pe când Foriş considera că funcţia capitală a unui secretar general rezidă în distribuirea de sancţiuni, represiunile lui

Ceauşescu nu vizează pedepsirea unor greşeli, ci preîntâmpinarea lor – ea are un caracter preventiv, nu punitiv; profilaxia erorilor nu se întemeiază pe contaminarea întregii populaţii cu harul infailibilităţii, ci pe generalizarea prezumţiei de vinovăţie, infailibil neputând fi decât dictatorul însuşi; prezumţia generalizată a vinovăţiei implica generalizarea neîncrederii, aceasta fiind o represiune non-selectivă: ea nu era îndreptată împotriva anumitor grupuri sau persoane, ci împotriva întregii populaţii; pe lângă această egalizare în faţa represiunii, se practicau şi constrângeri suplimentare, mai ales contra minoritarilor, începând cu ungurii şi ţiganii; ea era concomitent legală, deci legitimată juridic, de la legea sistematizării satelor până la legea planului de stat – altele nelegiferate, ca interdicţia călătoriilor în străinătate ori verificarea anuală de către poliţie a maşinilor de scris; generalizarea prezumţiei de vinovăţie, şi deci a suspiciunii, conducea logic la punerea sub supraveghere a întregii populaţii; represiunea prin supraveghere poliţienească era în acelaşi timp exhaustivă şi ostentativă, supravegherea beneficiind de o transparenţă care contrasta cu propensiunea regimului spre disimulare; exhibarea activităţii de urmărire, prin tradiţie secretă, avea scopul de a le crea celor urmăriţi o stare de insecuritate, locul pedepsirii luându-l intimidarea; pe temelia neîncrederii şi a supravegherii erau edificate raporturile dictatorului nu numai cu populaţia de rând, dar şi cu colaboratorii lui cei mai apropiaţi, nepotismul său neconstituind în aceste circumstanţe un abuz, ci o strategie.

Rolul prevalent al represiunii se traduce în rolul prevalent pe care îl exercită organismul represiv specializat. Mutaţia funcţională se conjugă cu o mutaţie structurală convergentă. Statul politic se transfigurează în stat poliţienesc. Pe măsură ce ipostazei de şef politic al partidului i-o preferă pe cea de conducător istoric al naţiunii, dictatorul nu îşi mai caută sprijinul principal în partid, ci în Direcţia Securităţii Statului, masiv reîmprospătată cu forţe tinere. Pretinsul stat socialist se metamorfozează într-un stat poliţienesc în care poliţia politică devine cel mai important instrument de guvernare. Noţiuni la care studiile de specialitate nu renunţă uşor, cum ar fi „rolul conducător al partidului" ori „partidul-stat" nu îşi mai găsesc corespondentul în realităţile ceauşismului târziu. Partidul nici nu conduce statul, nici nu se află în simbioză cu el, ci trece în subordinea instituţiei care dirijează societatea dirijând represiunea căreia aceasta îi este supusă.

Mistificarea drepturilor. Ca şi celelalte regimuri staliniste, dictatura lui Ceauşescu şi-a asumat presupusele merite inegalabile bazându-se pe trei mistificări: cea privind proprietatea producătorilor asupra mijloacelor de producţie, cea referitoare la rolul conducător al partidului şi cea care proslăvea virtuţile aşa-numitei democraţii socialiste. În opoziţie cu nazismul şi cu fascismul, stalinismul nu repudia democraţia în sine, ci doar versiunea ei occidentală, capitalistă, căreia îi contrapunea un prezumptiv sistem democratic infinit superior, inspirat de Lenin. Negarea răspicată a democraţiei, pe de o parte, şi pretinsa ei perfecţionare, pe de altă parte, nu atestă echivalarea dintre nazism şi stalinism pe care o sugerează conceptul de totalitarism. Autenticitatea „democraţiei socialiste" nu era susţinută numai de retorica oficială, ci totodată de operaţiuni şi instituţii a căror realitate nu putea fi pusă la îndoială: alegeri, prescripţii legale, corpuri legiuitoare, organizaţii obşteşti etc. Milioane de cetăţeni ratificau, prin participarea lor efectivă în asemenea operaţiuni, realitatea acestor ficţiuni ideologice. Vagile speranţe într-un socialism cu faţă umană aveau de înfruntat ipocrizia unui socialism cu două feţe: cea a dictaturii pe care o impunea şi cea a unei democraţii în care nimeni nu credea.

Făcându-şi un titlu de glorie din împlinirile acestei democraţii represive, Ceauşescu a suprimat, mistificându-le, cele mai elementare drepturi ale cetăţenilor români, inclusiv cele stipulate în Constituţie. Aşa de pildă, dreptul la informaţie era cu desăvârşire anulat, sistemul naţional al comunicării de masă, supus unei cenzuri necruţătoare, dedicându-se în exclusivitate dezinformării şi îndeosebi cultului personalităţii dictatorului. Recursul la tehnici mistificatoare poate fi ilustrat de concomitenţa dintre înăsprirea fără precedent a cenzurii ca activitate represivă şi desfiinţarea cenzurii ca instituţie specializată. O considerabilă proporţie a populaţiei îşi apăra dreptul la informare urmărind pe ascuns programele în limba română ale posturilor de radio Europa Liberă, Vocea Americii ş.a., îndeletnicire semiclandestină, pe care autorităţile nu o tolerau, dar nici nu o interziceau în mod explicit. Legat de acest domeniu, represiunile cele mai brutale nu se îndreptau împotriva populaţiei, ci împotriva personalului acelor posturi, mergând până la atacarea sau exterminarea unora dintre protagoniştii lor.

Exact ca şi pe vremea lui Gheorghiu-Dej, dreptul de a alege şi de a fi ales nu era pur şi simplu anulat, ci convertit în constrângerea omologării prin vot a listelor întocmite de putere, fără nici o consultare. De altfel, votul coercitiv în favoarea viitorilor aleşi pregătea votul coercitiv prin care viitorii aleşi erau chemaţi să parafrazeze hotărârile arbitrare cărora puterea voia să le dea formă de lege.

Într-o modalitate deosebit de agresivă era mistificată libertatea cuvântului. Dreptul cetăţeanului de a-şi exprima public opiniile era degradat în obligaţia de a-şi asuma opinii contrare. Această strategie a adeziunilor aparente modifica discursul, dar nu şi opiniile celor siliţi să i se conformeze. Ea implica în schimb milioane de oameni în fastidioasele ritualuri ale cultului personalităţii. Fără să-l fi citit pe Schiller, Ceauşescu socotea, ca şi guvernatorul din *Wilhelm Tell*, că un veritabil conducător nu trebuie numai să-şi reducă supuşii la ascultare, ci să-i şi umilească. Ca şi gestul îngenuncherii protocolare, prin aceste discursuri „marele şef" nu îşi demonstra superioritatea exhibându-şi propria statură, ci încovoind-o cu sila pe a falşilor săi lăudători. Rostind ori scriind acele declaraţii rituale, ei îşi asumau explicit postura de sprijinitori colectivi ai unui regim pe care de regulă îl detestau. Fiecare declaraţie de acest fel constituia un act ostentativ de supunere, profund umilitor şi revoltător. Impunând an după an aceste umilinţe, dictatorul nu şi-a atras solidaritatea, ci ura naţiunii. Discretă de-a lungul timpului, exasperarea populară a devenit manifestă în decembrie 1989. Falşii adulatori ai dictaturii s-au transfigurat peste noapte, cu miile, în demolatorii ei. Provocând revolta celor implicaţi, strategia adeziunii aparente, ca tehnică a cultului personalităţii, s-a dovedit până la urmă o formă de represiune contraproductivă.

Abţinerea de la represalii drastice reprezenta regula care, ca orice regulă, nu excludea cu totul excepţiile. Asemenea abateri de la rutină se desfăşurau în diverse versiuni. Aşa de exemplu, unele delicte de opinie erau trimise în faţa tribunalului după ce fuseseră metamorfozate în infracţiuni de drept comun; disidenţi notorii ca Doina Cornea, Paul Goma şi alţii erau hărţuiţi şi chiar agresaţi ori supuşi unui regim de domiciliu forţat – Andrei Pleşu, Mircea Dinescu ş.a.; nu sunt înregistrate reglări de conturi la vârf pe cale de asasinate, ca pe vremea lui Gheorghiu-Dej, dar au loc în schimb mai multe decese misterioase: organizatorul reabilitării lui Pătrăşcanu, fostul secretar al CC Vasile Patilineţ, este trimis ambasador în Turcia, unde moare într-un accident auto; destituit din înaltele funcţii pe care le deţinea, fostul ministru al Minelor Virgil Trofin este expediat

într-o gospodărie de stat, unde cade victimă unui accident şi mai obscur ; în plin conflict cu „Cabinetul 2", tânărul secretar cu propaganda Enache este găsit mort în baie ; iar Chivu Stoica îşi pune capăt zilelor în urma unei dramatice discuţii cu secretarul general.

Dreptul la muncă. Referirile la drepturile omului şi ale cetăţeanului au un loc periferic în discursul propagandistic al tuturor regimurilor staliniste. Această omisiune a devenit mai puţin riguroasă după semnarea Acordului de la Helsinki, care dedica un capitol special respectivei teme. Nevoit să o invoce, discursul lui Ceauşescu continua să ignore toate drepturile afară de unul : dreptul la muncă. Discuţia revenea fără încetare la contrastul dintre aşa-zisul socialism, care asigura folosirea deplină a forţei de muncă, şi ţările capitaliste unde şomajul făcea ravagii. Întemeiat pe stări de fapt, argumentul este readus în actualitatea anilor 2000 de neîmplinirile tranziţiei, care, împreună cu dictatura stalinistă, au eliminat şi siguranţa locului de muncă. În perimetrul acestei viziuni nostalgice nu-şi găseşte loc menţionarea conexiunii dintre asigurarea locului de muncă şi deteriorarea condiţiilor de muncă.

Sub regimul stalinist, dreptul de a munci se realiza ca obligaţie de a munci în condiţii non-negociabile impuse de angajator. Transformarea muncii dintr-un drept într-o obligaţie era determinată de situaţia producătorilor supuşi constrângerii economice de a-şi vinde forţa de muncă a cărei cumpărare puterea o interzicea pe calea constrângerii extraeconomice. Aceeaşi putere care interzice cumpărarea forţei de muncă îşi rezervă acest privilegiu în exclusivitate pentru sine. Monopolul puterii monopolizează atât mijloacele de producţie, cât şi forţa de muncă. Beneficiind de acest triplu monopol, puterea nu procedează în fapt la cumpărarea, ci la exproprietărirea forţei de muncă. Eliberat de exploatarea capitalistă, producătorul este supus de către statul socialist unei exploatări de tip precapitalist care, pe lângă constrângerea economică, foloseşte împotriva lui şi constrângerea extraeconomică. Confruntat cu un partener de asemenea calibru, producătorul nu îi vinde forţa sa de muncă, ci i-o cedează. Marx deplora condiţia proletară care îl reducea pe muncitor la proprietatea unică asupra forţei sale de muncă. Socialismul de formulă stalinistă suprimă condiţia proletară deposedându-l pe muncitor chiar şi de această proprietate unică. Fosta muncă exploatată tinde să degenereze în muncă forţată, care nu este impusă deţinuţilor, ci producătorilor aşa-zişi liberi.

În România lui Ceauşescu, munca forţată era impusă pe trei căi : a legilor, a muncilor obligatorii non-profesionale şi a condiţiilor coercitive care reglau munca profesională. Asemenea iniţiative juridice au fost, de exemplu, legea pentru militarizarea muncii în industria electrotehnică, ori aşa-zisa lege contra parazitismului, care definea ca delict penal refuzul producătorului de a accepta un loc de muncă pe care îl considera impropriu etc.

Munca obligatorie prefigura la scară redusă modelul general al represiunii impersonale. Fără nici o legătură cu profilul profesional, neremunerată, fără durată programată, ea nu îşi asuma o funcţie punitivă şi angrena practic întreaga populaţie : „şoimi ai patriei" şi şcolari din clasele mici cărora li se normau cantităţile de fier vechi, deşeuri de hârtie şi sticle goale pe care erau datori să le colecteze, elevi din cursul superior, studenţi şi profesori – inclusiv universitari – trimişi periodic la ţară pentru efectuarea unor munci agricole sezoniere, unde câteodată cooperau şi cu muncitori scoşi din producţie în acelaşi scop, salariaţi de toate categoriile puşi să mătură străzile în sezonul cald şi să le cureţe de zăpadă în sezonul rece, transformarea stagiului militar în munca forţată pe care

zeci de mii de soldaţi, prost hrăniţi şi neplătiţi, o depuneau pe marile şantiere, de la Transfăgărăşan la „Casa Poporului" etc. O variantă specifică a muncii forţate o reprezenta repartiţia coercitivă a absolvenţilor de învăţământ superior în posturi pe care aceştia le judecau inconvenabile.

Degenerarea spre muncă forţată a activităţilor profesionale se materializa în legiferarea celei mai lungi săptămâni de lucru din Europa, în nerespectarea endemică a repausului duminical, în restrângerea sistematică a concediilor de naştere şi de boală, în precaritatea retribuţiilor din care li se reţineau angajaţilor amenzi anticipate pentru neîndeplinirea planului asupra căruia nu erau consultaţi, în practicile nivelatoare care minimalizau diferenţele dintre veniturile experţilor şi cele ale manoperei necalificate, în completa degenerare a sindicatelor care, în loc să apere interesele salariaţilor, acţionau ca instrumente ale constrângerii lor generale. Şi astfel, nu în capitalism, ci în acest pretins socialism se înfăptuia profeţia lui Karl Marx despre pauperizarea crescândă a clasei muncitoare. Efectul de pauperizare nu îl produce exploatarea capitalistă, ci gestionarea represivă a integrării forţei de muncă în procesul de producţie, care este una dintre inovaţiile cruciale introduse de stalinism.

Munca forţată face cu putinţă o industrializare forţată, care nu corespunde nici nevoilor reale ale societăţii, nici potenţialului ei economic şi cultural. Pe termen lung, gestionarea represivă a industrializării se sedimentează în câteva rezultate de amploare istorică. Ea obţine concomitent şi extinderea, şi absorbirea cvasiintegrală a forţei de muncă industriale; transferă o importantă proporţie a forţei de muncă din agricultură în industrie, zămislind doi hibrizi sociali: o largă pătură de ţărani pe care industria îi angajează fără să-i poată asimila şi, un al doilea hibrid social, personalul unităţilor industriale în care se amestecă profesioniştii cu non-profesioniştii; în lipsa altor surse, enormele acumulări pe care le reclamă industrializarea forţată sunt obţinute, în principal, prin restrângerea drastică a consumului; la lipsa resurselor se adaugă lipsa pieţelor de desfacere; indiferentă la acest handicap, gestionarea represivă supradimensionează siderurgia şi petrochimia, transformându-le în industrii parazitare, a căror menţinere ameninţă să înăbuşe şi fragila economie a tranziţiei; gestiunea represivă creează şi recreează în mod necesar o forţă de muncă pe ansamblul său improductivă. Supusă atâtor feluri de frustrări, pretinsa clasă conducătoare – forţa de muncă industrială – devine cu timpul purtătorul cel mai activ al împotrivirii faţă de regim. Ea este cea care iniţiază marile mişcări de protest: în Valea Jiului în 1977 şi la Braşov în 1987, şi tot ea reprezintă, alături de studenţi, cel mai combativ detaşament al societăţii civile în cursul luptelor din decembrie 1989.

Înaintea ordinului final de a se trage asupra populaţiei răsculate, Ceauşescu a supus an după an populaţia docilă altor ordine, cu efect similar. Se cunoaşte întru câtva numărul morţilor căzuţi în cursul revoluţiei, dar nu se ştie nici măcar cu aproximaţie câte mii, ori zeci de mii, ori sute de mii, ori milioane au fost victimele tehnicilor de exterminare non-violentă prin subalimentare cronică, prin hipotermie, prin refuzul asistenţei medicale pentru persoane vârstnice şi mai ales prin sălbatica politică a natalităţii represive.

Sub aspectul represiunilor, sfertul de secol al lui Ceauşescu nu a fost mai puţin obsedant decât deceniul lui Gheorghiu-Dej.

b. Partidul, Ceauşescu, România

În acest slogan incantatoriu, discursul naţionalist al ceauşismului plasa naţiunea pe ultimul loc şi partidul pe primul. Ordonarea celor trei repere-cheie recunoştea fără voie caracterul antinaţional al acestui naţionalism, pe când întâietatea partidului nu reprezenta decât o ficţiune ideologică. PCR nu a jucat un rol conducător nici în clandestinitate, rămas o infimă sectă, nici după 1944, când ascensiunea lui spre putere se baza, în ultimă instanţă, pe sprijinul ocupantului, şi nici după 1965, când presupusei puteri a partidului i s-a substituit puterea efectivă a Securităţii, aflată în subordinea directă a dictatorului. De la instituirea ei, puterea formală a partidului a constituit produsul politic al unei confruntări militare la care el nu a participat. Ţara pierde un război pe care, fără a participa la bătăliile lui, PCR îl câştigă - şi Ceauşescu împreună cu el.

Partidul unic nu era câtuşi de puţin acel partid monolitic ridicat în slăvi de propaganda oficială. Pe lângă dimensiunea lui miniaturală, el nu asigura preponderenţa corespunzătoare nici aderenţilor de etnie majoritară, nici elementului muncitoresc. Un alt criteriu de diversificare îl constituia poziţia membrilor lui în ierarhia internă.

Confuză şi instabilă în anii ilegalităţii, această ierarhie se cristalizează după 1944, fiind dispusă pe trei paliere: baza - membrii de rând -, aparatul şi forurile conducătoare, încoronarea şi totodată negarea acestei alcătuiri fiind personificată de şeful suprem, plasat în realitate deasupra ei. Destinat să controleze baza, aparatul se dilata o dată cu ea, incluzând la rândul său o mare varietate de poziţii, de la birourile organizaţiilor de bază - fostele celule - până la şefii secţiilor Comitetului Central. Membrii din zona superioară a aparatului erau numiţi şi remuneraţi, pe când numirea celorlalţi, neremuneraţi, era mascată de un procedeu electoral absolut formal. Prin rangurile sale cele mai mărunte, aparatul se infiltra în interiorul unităţilor productive cu a căror administraţie stabilea relaţii de conlucrare în genere reciproc avantajoase. Posibilitatea de a înainta propriile lor rapoarte asupra situaţiei din respectivele unităţi conferea acestor anonimi membri ai aparatului un soi de microputere cu atât mai demnă de atenţie cu cât era mai vag reglementată.

O altă sursă a eterogenităţii partidului o reprezenta varietatea motivelor care îi determinaseră pe membrii săi să i se alăture. Ieşirea din clandestinitate a complicat foarte mult situaţia sub acest aspect. Prima problemă era trecerea urgentă a partidului de la dimensiunea unei secte la cea a unei formaţiuni politice. Imperativul de a atrage noi membri a dus la unele anomalii care aveau să-i fie imputate Anei Pauker, cu prilejul demiterii ei în 1952: decizia de a-i atrage în partid pe foştii legionari, încălcarea regulii privitoare la primirea individuală, procedându-se la primiri în grup, completare de adeziuni în tramvaie etc. Unii intrau în partid pur şi simplu pentru că aşa li s-a cerut, alţii pentru că sperau într-o schimbare de fond, alţii dornici să-şi înceapă o carieră, alţii spre a-şi acoperi unele păcate săvârşite în trecut ş.a.

O categorie specială în acest conglomerat o formau foştii ilegalişti, dintre care o bună parte fuseseră deţinuţi în închisori şi lagăre. Aceştia fuseseră aduşi în partid de credinţa într-o cauză, asumându-şi prin propria lor voinţă riscurile acestei opţiuni. Formaţi în atmosfera aşa-numitelor „lupte fracţioniste", aceştia vor fi şi după preluarea puterii protagoniştii reali sau bănuiţi ai fricţiunilor care vor continua să dividă partidul.

Obsesia „luptelor fracţioniste" – sau, mai exact, referirile la ele – par să dispară pentru prima oară o dată cu promovarea lui Ceauşescu în postul de secretar general. El creează astfel imaginea unui partid care îşi depăşeşte condiţia spasmodică dobândindu-şi, în sfârşit, mult lăudatul monolitism.

Fracţionism. Disensiunile interne, calificate drept fracţionism, au reprezentat un fenomen peren în existenţa partidului din anii clandestinităţii. Ca atare, purtătorii lui din acea epocă nu puteau fi decât ilegaliştii: ei îşi manifestau incapacitatea de a se integra atât faţă de societatea pe care voiau să o transforme, cât şi faţă de organizaţia menită să impună această transformare. Schimbându-şi de-a lungul timpului contextul şi actorii, episoadele de acest gen se desfăşurau după un scenariu standard. Natura fracţionistă a anumitor manifestări era de obicei imputată unor oameni din vârful ierarhiei. Vina acestora consta în contestarea şefului cu intenţia, efectivă ori imaginară, de a-l înlocui. Termenul „fracţionism" desemna lupta pentru puterea asupra unui partid lipsit de orice putere. Părţile în conflict îşi aduceau aceleaşi învinuiri, începând cu cea de trădare, pe care le conectau cu o imputare de ordin doctrinar: devierea de la linia justă, paternitatea teoriei despre linia justă şi despre devieri aparţinându-i lui Stalin personal.

Şefii partidului erau numiţi pe atunci de Comintern. Împotrivirea faţă de ei avea deci conotaţiile împotrivirii faţă de o decizie a Cominternului. Şi numai Cominternul, printr-o nouă decizie – de regulă o nouă numire – era cel care punea capăt fiecărui episod al luptelor fracţioniste. Rezultatul: flagranta instabilitate a conducerii PCR, supus dublei presiuni a represiunilor de stat şi a convulsiilor din interior. Incapabil să se conducă pe sine şi, prin urmare, cu atât mai puţin clasa ori societatea, PCR rămâne singurul partid politic care dezvoltă totuşi o veritabilă mitologie a rolului conducător.

Contestarea conducătorilor de către prezumtivii conduşi poate fi sau nu îndreptăţită; însă ea demonstrează în orice caz neputinţa partidului de a respecta propriile-i reguli: statutul. Din pricina acestei fragilităţi a raporturilor de subordonare, partidul nu-şi poate dobândi omogenitatea minimală şi deci caracteristicile structurale interne oricărei organizaţii umane. Astfel, în PCR se afirmă concomitent fascinaţia raporturilor de subordonare şi neputinţa organică de a le actualiza. Purtătorii incapacităţii de a se subordona nu sunt conduşi, cel mai adeseori, de motivaţii politice în substanţa lor, sau morale, sau doctrinare, ci de obscure impulsuri personale. Dorinţa lor de a conduce nu se justifică prin aptitudinile lor corespunzătoare, ci doar prin inaptitudinea celor care sunt învestiţi cu asemenea prerogative. Ilegitimitatea conducătorilor legitimează în mare măsură contestarea lor. Pentru a conferi credibilitate rolului istoric pe care şi-l arogă, acest partid are nevoie de conducători autoritari, în stare să-i pună la respect pe cei care refuză să se subordoneze ori care ţintesc să le ia locul. Asemenea conducători au fost Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu – dar nu Foriş, nu Ana Pauker şi nu Pătrăşcanu, ceea ce nu îndreptăţeşte sălbăticia cu care au fost reprimaţi.

Ieşirea din clandestinitate sporea enorm complexitatea acestei probleme. În acest sens acţiona contextul, care transfigura firava înjghebare politică într-o forţă făuritoare de istorie, precum şi personalitatea actorilor nemijlocit implicaţi.

Interferenţe. Includerea cu trup şi suflet într-o astfel de organizaţie este cea care a dezvoltat în dezrădăcinatul băieţandru din anii '30 calităţile unui asemenea conducător. Biografia lui politică este inseparabilă de istoria Partidului Comunist, dar istoria

Partidului Comunist nu este inseparabilă de biografia lui politică. Partidul s-a manifestat un bun număr de ani înainte de a-l fi atras pe Ceauşescu : i-a dat o raţiune socială de a exista, l-a smuls din condiţia de lumpenproletar, i-a inoculat un sistem de valori perfect congruent cu înclinaţiile lui naturale, l-a protejat în anii de închisoare, l-a format, l-a promovat în fruntea lui, o vreme i s-a subordonat până la slugărnicie, apoi s-a prefăcut că i se subordonează, a contribuit la răsturnarea lui, l-a înlocuit, l-a ucis şi, după scurgerea unui deceniu, încă mai continuă să-i gestioneze moştenirea.

Spre deosebire de nazism, în societăţile staliniste, personalizarea puterii răspunde unor cerinţe care nu sunt de natură preponderent politică, ci economică. Abolirea mecanismelor economice vitale ameninţă să provoace paralizarea întregii vieţi economice. Neputând inventa un mecanism economic substitutiv în stare să preia aceste funcţii, orânduirea stalinistă le transferă puterii. Metamorfozată în mecanism crucial al economiei, puterea se vede plasată într-un rol pentru a cărui îndeplinire nu este echipată cu instrumentele corespunzătoare. Ea se bazează deci pe suprasolicitarea singurului instrument la care poate avea acces nelimitat : constrângerea. Omul desemnat să personifice o asemenea putere trebuie să fie dotat cu datele personale presupuse de exerciţiul eficient al constrângerii asupra unei întregi societăţi. Ca şi predecesorul său, Ceauşescu a fost sub acest aspect un actor supradotat. Dictatura lui a reprezentat modul său personal de asumare a acestui rol, configurat de contextul social şi, totodată, perfect congruent cu particularităţile psihice şi cu aspiraţiile sale. Personalitate autoritară, după clasificarea lui Adorno, nota dominantă a comportamentului său a fost brutalitatea, când deliberată, când spontană, când vindicativă, când gratuită. Evoluţia lui pe această orbită s-a desfăşurat împreună cu cea a partidului. Pe măsură ce partidul îl transforma pe Ceauşescu într-un conducător tot mai temut, Ceauşescu se străduia să transforme partidul într-o simplă masă aglutinată. Pentru a se transfigura pe sine din neofit al unei secte în conducător al naţiunii, el a imprimat partidului o dimensiune naţională paralizându-l prin supradilatare. Cu timpul însă, ipostaza de masă aglutinată se va dovedi sensibil diferită de starea reală a partidului. Iar semnele diferenţei vor veni dinspre grupurile foştilor ilegalişti.

Ilegaliştii. Cariera lui Ceauşescu în PCR a depins substanţial de gradul implicării în acţiunile purtate de Gheorghiu-Dej pentru aducerea partidului într-o stare de totală subordonare. Sub aspectul acestei ofensive, itinerarul fostului secretar general parcurge trei faze. Prima fază acoperă cei şapte ani care au urmat alegerii lui, când el suporta cu indignare, dar fără a protesta public, condescendenţa cu care Ana Pauker continua să-l îndrume ca pe un învăţăcel. A doua fază începe cu 1952, se întinde pe durata următorilor şase ani şi poate fi descrisă ca perioadă a răfuielilor la vârf. Suita acestor răfuieli se desfăşoară în câteva secvenţe aproape ritmice. Ele au loc în frământata ambianţă suscitată de moartea lui Stalin, de stupefiantul raport prin care Hruşciov dezvăluia la Congresul al XX-lea al PCUS crimele lui Stalin, de revoluţia din Ungaria şi de zdrobirea ei de către forţele armate ale Uniunii Sovietice şi de retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României. Ciclul începe în mai 1952 cu destituirea Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi a lui Teohari Georgescu, însoţită de sancţionarea principalilor colaboratori din ministerele pe care le-au condus ; a doua secvenţă, în 1954, asasinarea lui Pătrăşcanu şi a lui Koffler, concomitent cu condamnarea prezumtivilor complici ; în iunie 1956 este exclus din partid un grup de vechi militanţi notorii, deţinători ai unor funcţii importante, ca fostul

fruntaş al grevei ceferiştilor din 1933, Dumitru Petrescu. Constantin Agiu, care înainte de 23 august reprezentase Partidul Comunist în tratativele cu partidele istorice, Mihai Levente, fost ministru, general Eremia, Iosif Chişinevschi, critici ai cultului personalităţii lui Gheorghiu-Dej, pe care ultimul îl dirijase personal mai bine de un deceniu ; ciclul se încheie exact după un an, cu plenara Comitetului Central din 9-13 iunie 1958 – durată mai întinsă decât a unui congres, trei din aceste patru zile fiind dedicate dezbaterilor asupra punctului intitulat „Cu privire la activitatea antipartinică şi fracţionistă a unor membri de partid". Printre cei traşi la răspundere se află nu mai puţin de cinci membri supleanţi ai Comitetului Central, unii militanţi cu poziţii proeminente în aparatul central, ca Ştefan Voicu, redactorul-şef al revistei teoretice *Lupta de clasă*, Ileana Răceanu, fost şef al unei secţii din aparatul CC, Ofelia Manole, adjunct al şefului secţiei de artă şi cultură, apoi Popa Emil, preşedintele Comisiei de revizie, Pavel Ştefan, fost ministru – în total plenara pronunţă 17 sancţiuni, dintre care zece excluderi din partid, recomandând totodată sancţionarea de către organizaţiile din care fac parte a altor 11 activişti de vază în diverse domenii.

Referatul care motivează această adevărată noapte a Sfântului Bartholomeu în versiune PMR nu este prezentat de secretarul general, ci de unul dintre colaboratorii lui cei mai apropiaţi, căruia îi acordă această încredere unică. Pe lângă învinuirea politică generală de a fi căzut sub influenţa „tezelor revizioniste" ale Uniunii Comuniştilor din Iugoslavia, celor supuşi judecăţii li se aduc o serie de acuzaţii personale. Prin repetare sunt configurate câteva teme, ca de exemplu incitarea, de către unii ilegalişti, la o rezistenţă faţă de promovarea preferenţială a reprezentanţilor tinerei generaţii. Aceşti protestatari, conduşi de ambiţii carieriste, „au ajuns să ceară în mod făţiş, la conferinţa organizaţiei de partid a aparatului CC al PMR", organizarea unei consfătuiri a „ilegaliştilor care nu ocupă munci de răspundere" în faţa cărei conducerea partidului „să dea socoteală pentru activitatea ei" (Alina Tudor, Dan Cătănuş, *Amurgul ilegaliştilor*, Vremea, Bucureşti, 2000, p. 16).

Rechizitoriul începe cu cazul lui Constantin Doncea, fost conducător notoriu al grevei de la Griviţa din 1933, căruia i se impută că „a pus la cale de pe atunci acţiuni calomnioase, cu scop diversionist şi fracţionist de compromitere şi de slăbire a autorităţii conducerii de partid şi în special a tovarăşului Gheorghiu" (*ibidem*, p. 18). Veritabila semnificaţie a acestei evocări ţine de numărul considerabil al foştilor ceferişti participanţi la greva din 1933 plasaţi de plenară în boxa acuzaţilor.

Misiunea de a-l apăra în faţa nemulţumirilor care îl ameninţă – respectiv prezentarea referatului – Gheorghiu-Dej nu i-o încredinţează, aşa cum ar fi părut firesc, lui Chivu Stoica, ori lui Gheorghe Apostol, ori lui Maurer, ci viitorului său demascator, lui Nicolae Ceauşescu. Departe de a se opune abuzurilor săvârşite de fostul secretar general, acesta asumă, dimpotrivă, un rol central în reprimarea celor care manifestaseră o astfel de opoziţie.

Măsurile adoptate de plenară sunt prelungite prin dezlănţuirea unei frenetice vânători de ilegalişti, căreia nu i se face însă nici o publicitate. Directorul Institutului de istorie a PMR, de unde venise ideea unei conferinţe a ilegaliştilor, se sinucide ; rectorul şi rectorul adjunct al Institutului de ştiinţe sociale „A.A. Jdanov", Nicolae Goldberger şi Teodor Bugnariu, sunt sancţionaţi laolaltă cu numeroşi aspiranţi (doctoranzi), iar institutul este desfiinţat ; aceeaşi soartă o are grupul de elită care îşi face aspirantura la Academia de ştiinţe sociale a PCUS, printre care Vasile Nichita, efemer rector al şcolii „Ştefan

Gheorghiu", Grigore Kotovski, fost rector al Institutului „Jdanov" din Bucureşti, Leonte Tismăneanu, director adjunct al editurii partidului, demascaţi de colegul lor Miron Belea; este exclus Gheorghe Gonda, secretarul organizaţiei de partid a celor trimişi de PMR să-şi facă aspirantura în universităţi de stat din URSS etc. Aparatul CC al PCR trece printr-un seism fără precedent, printre ale cărui victime se află numeroşi vorbitori ai limbii maghiare, care în timpul revoluţiei din Ungaria discutaseră cu o aprindere nepermisă despre dramaticele evenimente din ţara vecină; iar numărul foştilor militanţi din clandestinitate stigmatizaţi statutar şi daţi afară nestatutar din posturile în care se aflau rămâne necunoscut.

A treia fază durează alţi şapte ani, până la moartea secretarului general, şi oferă cel mai peremptoriu criteriu pentru evaluarea celei care a precedat-o. Particularitatea ei rezidă în spectaculoasa dedramatizare a ceea ce se numea viaţă de partid. Absenţa totală de noi represalii dovedeşte că asiduitatea celor din faza anterioară produsese efectul dorit. Aceştia sunt singurii ani când dominaţia lui Gheorghiu-Dej asupra partidului nu este numai absolută, ci şi necontestată. Privită sub acest unghi, plenara din iunie 1958 îşi relevă importanţa istorică specială: ea pecetluieşte succesul orientării spre politica stalinismului antisovietic, materializată în consolidarea poziţiei celui care o iniţiase.

Dat fiind rolul pe care l-a jucat pe parcursul desfăşurării sale, această răfuială cu ilegaliştii a reprezentat în cariera lui Ceauşescu momentul culminant, care ar fi putut contribui la triumful lui final din 1965. El i-a dat prilejul bine venit de a contribui la compromiterea politică a unor oameni care, cu trecutul lor de muncitori şi de participanţi la cel mai important conflict social, îl puneau într-o situaţie de inferioritate. Pe de altă parte însă, devotamentul manifestat de el în cursul plenarei faţă de Gheorghiu-Dej va afecta credibilitatea campaniei de demascare a acestuia pe care o va lansa după ce îi va fi luat locul. Prin mijlocirea aceluiaşi eveniment, el moşteneşte de la predecesorul său un partid redus la cea mai completă docilitate, de care se va folosi din plin imprimându-i bine cunoscuta notă de servilism. Şi în sfârşit, el va profita la început cu abilitate de succesul orientării către stalinismul antisovietic, pentru a-l transforma până la urmă într-un dezastru naţional şi personal.

Vindicta. Gheorghiu-Dej nu a dat plenarei din 1958 conotaţiile unei revolte a tinerei generaţii împotriva vechilor ilegalişti. Cei mai înverşunaţi acuzatori ai ilegaliştilor puşi la zidul infamiei au fost tot ilegalişti. Pe de altă parte, excluzându-i din Comitetul Central pe unii, avusese grijă să îi coopteze pe alţii. El se bizuia pe devotamentul unora dintre ilegalişti pentru a-i reduce la tăcere pe alţii. Oamenii lui de nădejde erau mai toţi foşti camarazi de detenţie.

Animozitatea lui Ceauşescu faţă de ilegalişti nu făcea asemenea delimitări – ea era globală. În numerosul CPEx din ajunul prăbuşirii nu se găsea decât un singur fost camarad de închisoare: Mihai Gere, şi acela supleant, folosit ca pretins lider al minorităţii maghiare. Ceauşescu nu avea nevoie de colaboratori, ci de executori, de aceea se înconjura de oameni relativ tineri, lipsiţi de un trecut politic şi dispuşi să îşi asume un asemenea rol. Animozitatea lui Ceauşescu faţă de ilegalişti, refractari la asemenea norme, a generat rapid animozitatea acestora faţă de el. Reprimaţi în 1958 şi complet marginalizaţi în deceniile următoare, ei reintră spectaculos în scenă 30 de ani mai târziu.

Protestelor individuale ale disidenţilor le urmează primul gest de contestare cu adevărat politică a dictatorului: „Scrisoarea celor şase" din martie 1989, preludiu la

schimbarea istorică intervenită peste câteva luni. Nu se poate spune că acest gest a provocat răscoala populară din decembrie, dar nici că a trecut neobservat. Acest prim bilanţ politic al falimentului dictaturii nu vine din partea unei presupuse opoziţii anticomuniste a reziduurilor PNŢ şi PNL, ci din înalte sfere ale Partidului Comunist. Iar cei şase semnatari ai scrisorii sunt cu toţii ilegalişti, unii care în 1958 îl secondaseră pe Gheorghiu-Dej şi unul – Grigore Răceanu – care se aflase printre cei excluşi. Sub raport politic, revoluţia din decembrie 1989 nu încoronează asaltul forţelor anticomuniste contra PCR, ci conflictul care, în interiorul acestui partid, îi opune pe ilegaliştii cu vederi reformiste unui dictator antireformist lipsit literalmente de orice sprijin.

Din această grupare de bătrâni ilegalişti provine şi minuscula echipă care, profitând de impetuozitatea valului popular şi de candoarea disidenţilor, îşi asumă în fapt puterea politică rămasă disponibilă. Sub controlul lor se constituie Frontul Salvării Naţionale şi aşa-zisul său consiliu, este redactat un program de reorganizare a vieţii de stat, se înjghebează un guvern şi un pseudo-parlament şi se organizează primele alegeri care le aduc un succes triumfal. Câştigând şi a doua rundă a alegerilor, ei devin gestionarii celei mai deficitare tranziţii din fosta Europă de Est şi, drept urmare, pierd alegerile din 1996, pentru a le câştiga din nou pe cele din 2000.

La această răspântie a istoriei sale, România nu a fost în stare să genereze o forţă politică alternativă, competitivă. Menţinerea ei sub controlul foştilor ilegalişti cel puţin pe termen mediu este simbolizată de perenitatea lui Ion Iliescu şi a partidului său.

c. Naşterea şi moartea în România*

Era luna mai şi mă găseam în Transilvania. Zilele erau calde, nopţile friguroase şi românii, obsedaţi de situaţia lor, pe care doreau s-o uite, aşteptau cu o nerăbdare copilărească trecerea cometei Halley. Catastrofa de la Cernobîl le-a întors brusc şi cu brutalitate privirile spre pământ, deşi numele acestui oraş n-a apărut niciodată în presa românească. Confruntată cu o primejdie necunoscută, inexorabilă, imposibil de combătut, structura specială a imaginaţiei endemice româneşti nu mai era o calitate, ci un obstacol. Grămezile de conserve care zăceau nevândute de ani de zile au dispărut peste noapte şi când trufandalele la care toată lumea visase în timpul unei ierni năprasnice au apărut în sfârşit, puţini au fost aceia care le-au cumpărat. Fiecare avea propria lui teorie despre efectele radiaţiei şi discreţia oficială asupra acestui subiect a potenţat panica. Apoi starea de spirit s-a schimbat. Oamenii se culcau târziu, vecinii vorbeau de la ferestrele deschise şi, în cele din urmă, un grup de oameni agitaţi a pornit pe străzile Bucureştiului strigând cât îi ţinea gura. Radiaţiile au fost uitate (cel puţin pentru o noapte) şi bucuria se desfăşura conform ritualului mediteranean: pentru prima oară o echipă de fotbal din România câştiga Cupa Campionilor.

Doi prieteni urmăreau de pe trotuar veselia generală. După trei ani i-am găsit schimbaţi – fiecare se modificase în felul său. Cel mai neînduplecat dintre ei devenise şi

---

* Articol apărut în *New York Review of Books*, octombrie 1986, cu menţiunea: „Articolul a fost scris de un autor care călătoreşte frecvent în Europa Răsăriteană, al cărui nume nu poate fi dat în vileag", şi difuzat sub formă de serial de Europa Liberă şi Vocea Americii. Mi-am asumat textul de mai jos în *New York Review of Books* din ianuarie 1990, cu prilejul publicării unui alt articol, sub semnătură.

mai rigid, cel maleabil părea adeseori incoerent. Şi România se modificase considerabil, în felul ei : cei trei ani păreau să fi fost culminaţia unui experiment social de durată, care îşi pusese amprenta asupra ţării. Unul dintre prieteni mi-a spus că dacă vreau să înţeleg recentele evoluţii trebuie să studiez întâi decretul Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România din 10 octombrie 1983. Iată textul : „Vor fi considerate activităţi comerciale ilegale şi vor fi pedepsite conform prevederilor Codului Penal cu pedepse de la şase luni până la cinci ani de puşcărie, achiziţionarea de la magazinele de stat sau ale cooperaţiei pentru depozitare, a unor cantităţi de ulei, zahăr, făină, orez, cafea şi a oricăror altor alimente care depăşesc necesarul de consum pentru o lună al unei familii, depozitarea afectând interesele consumatorilor şi aprovizionarea corectă a populaţiei".

De atunci situaţia s-a modificat radical. Cafeaua nu s-a mai găsit în magazine şi a fost înlocuită cu un amestec pe care cetăţenii l-au botezat „nechezol", bănuind cam din ce ingredient e alcătuit. Carnea, laptele şi pâinea au fost raţionalizate în cele mai multe judeţe, zahărul şi uleiul în toată ţara – dar raţia depăşeşte cantităţile primite de magazine pentru distribuţie.

Trebuie menţionat că din 1968, România a fost împărţită în 40 de judeţe, în fruntea fiecăruia aflându-se un prim-secretar de partid care este şeful său suprem. El poartă răspunderea pentru livrarea cotei obligatorii de alimente de la judeţ la administraţia centrală – o sarcină care îi dă coşmaruri. Dilema lui pare insolubilă : dacă dă mai puţină mâncare pe plan local, aşa cum este obligat să procedeze conform planului, va fi apreciat de autorităţi, dar va fi dispreţuit de populaţia din judeţ ; dacă încearcă să aloce populaţiei mai multe alimente, nu va fi apreciat de autorităţi. Fiecare prim-secretar abordează în mod diferit această dilemă – deoarece nici chiar în Partidul Comunist primii-secretari nu seamănă între ei ; diversitatea lor psihologică determină diversitatea deficitelor alimentare din ţară. Mi s-a spus că la Cluj şi la Piteşti situaţia este absolut îngrozitoare ; la Sibiu şi la Vâlcea e doar jalnică. Mii de oameni merg dintr-un judeţ în altul în excursii de achiziţii, de unde adeseori se întorc cu mâinile goale.

România rămâne unică din multe puncte de vedere. Ea este singura ţară din Europa unde cineva poate fi condamnat la cinci ani de puşcărie pentru că a cumpărat prea multă mâncare, în general inaccesibilă oamenilor de rând. După câte ştiu, ea este totodată singura ţară în care săptămâna legală de lucru are 46 de ore şi unde populaţia urbană pierde trei-patru ore pe zi pentru cumpărături. În România, preşedintele Ceauşescu el însuşi compune versurile imnului naţional, neavând încredere în nici un poet şi, deşi şef constituţional al unui stat republican, el poartă sceptru şi îl tratează pe fiul său ca pe un prinţ moştenitor.

Adeseori muncitorii stau zile întregi în aşteptarea materiilor prime pe care uzina lor nu le primeşte. Dacă părăsesc locul de muncă sau dacă aduc băuturi alcoolice, ţigări ori chibrituri, sau dacă se duc la cumpărături, se consideră că au încălcat legea şi pot primi pedepse cu închisoarea de la trei luni la doi ani (Decretul 400 din 29 decembrie 1981, articolul 18).

Experţii cu care am stat de vorbă susţin că salariul mediu reprezintă mai puţin de o cincime din salariul mediu primit în ţările Pieţei Comune, în timp ce salariul minim este ignorat. În fiecare lună statul reţine un procent din salariu, care poate fi dat înapoi la sfârşitul anului dacă a fost îndeplinit planul – ceea ce nu se întâmplă.

În fiecare instituţie există (în afară de delatori) un ofiţer de securitate cu propriul său birou, care raportează superiorilor săi cum merg treburile. Toate maşinile de scris

trebuie înregistrate şi prezentate în fiecare an pentru control la secţia de poliţie, ca să se verifice dacă n-au fost modificate caracterele.

Aceste câteva exemple ar putea demonstra satisfăcător că traiul cotidian în România nu prea seamănă cu felul cum este perceput în Occident. Când americanii se gândesc la România, ei îşi aduc aminte de echipa de gimnastică de la Jocurile Olimpice de Vară din 1984, pe care Secretarul de Stat al SUA a menţionat-o chiar astă primăvară, când a fost in vizită aici ; despre activităţi mai puţin eroice nu a spus nimic. Unii occidentali (cei cu memorie bună) tind să-şi aducă aminte că, sub conducerea preşedintelui Ceauşescu, România a refuzat să participe la invazia sovietică din 1968 în Cehoslovacia. Ei uită că acest gest a devenit posibil datorită unui fapt petrecut anterior, în 1958, înainte de Ceauşescu, când trupele sovietice s-au retras din România. La vremea respectivă nu prea s-a vorbit despre acest lucru, pe care s-a întemeiat totuşi independenţa militară a României. De atunci politica externă a României s-a schimbat radical. Nu sub Ceauşescu, ci sub predecesorul său a refuzat România să-şi subordoneze politica economică CAER-ului din blocul sovietic. Regimul a refuzat să rupă relaţiile cu China şi Comitetul Central român a adoptat o declaraţie care nu recunoştea dreptul Uniunii Sovietice de a controla celelalte ţări.

În 1965, Gheorghiu-Dej a murit, Ceauşescu devenind lider al partidului. În pofida unei concepţii occidentale răspândite, noul conducător nu a fost părintele independenţei româneşti, ci moştenitorul şi beneficiarul ei. Era misiunea lui s-o păstreze şi s-o cultive pentru binele poporului român. I-au fost suficienţi douăzeci de ani ca s-o transforme într-un dezastru.

*

Se pare că România, cu o suprafaţă şi o populaţie de două ori mai mari decât cele ale Bulgariei, mult mai bogată în resurse naturale, şi-a construit în anii '60 o economie mai izbutită şi mai prosperă decât cea a aliatului ei mai mic (H. Gordon Skilling, *Communism, National, International*, University of Toronto Press, 1964, p. 65). În anii '80, produsul naţional pe cap de locuitor, exprimat în dolari SUA, arăta însă astfel : România - 2300, Bulgaria - 3690 (Sursa : Banca Mondială).

Dintre nenumăratele proiecte iniţiate de Hruşciov, unul n-a fost niciodată abandonat de diferiţii săi succesori : cel numit al „integrării economice". „Integrarea" sovietică impunea reorganizarea teritoriilor controlate de sovietici în „regiuni economice" compacte fără a mai ţine seama de graniţele naţionale.

Pivotul era sistemul de specializare economică şi „diviziunea internaţională a muncii între naţiunile-surori". „Specializarea" însemna favorizarea dezvoltării acelor activităţi economice în care ţara respectivă era oricum superioară altora - o idee rezonabilă din punctul de vedere al noii comunităţi economice, dar care din punctul de vedere al noii strategii naţionale pe termen lung punea probleme serioase ţărilor implicate. Pentru Bulgaria şi România, de exemplu, înfăptuirea acestui proiect ar fi însemnat specializarea în producţia agricolă, cu riscul încetinirii ritmului dezvoltării industriale, şi aşa lent ; ambele ţări urmau să capete statutul unui rezervor agrar al ţărilor CAER avansate din punct de vedere industrial.

Bulgarii i s-au supus lui Hruşciov, riscând să perpetueze înapoierea economică a ţării lor ; România a rămas astfel singura ţară care s-a opus integrării economice. Ea

a reuşit să reziste planurilor sovietice, profitând de confuzia generală de la Kremlin de la începutul anilor '60. Primele articole deschis critice la adresa Uniunii Sovietice au apărut la Bucureşti în anii în care România ducea lupta cu CAER.

Sub Stalin, modelul URSS impus în general în toate ţările Europei Răsăritene pretindea în primul rând controlul centralizat al partidului nu doar în alcătuirea sistemului politic, ci şi în a structurilor sociale. În toate aceste ţări centralizarea exista în grade diferite. De-a lungul ultimelor două decenii, majoritatea ţărilor din Europa de Est au încercat să relaxeze centralizarea internă, dar România a adoptat o cale opusă şi şi-a utilizat relativa independenţă faţă de URSS pentru a reproduce o versiune agravată a modelului social sovietic. Celelalte state din regiune – Bulgaria, Ungaria etc. – au acceptat dependenţa politică de URSS, izbutind totuşi să se distanţeze de modelul ei social. Rezultatul este că astăzi România este ţara cea mai independentă din Europa de Răsărit în materie de politică externă şi cea mai stalinistă în structurile ei sociale şi politice; ea poate fi considerată cea mai elocventă întrupare a stalinismului antisovietic. Falimentul economic al ţării nu este rezultatul independenţei sale politice, ci al formelor excesive de stalinism.

România autocrată a refuzat într-adevăr să le permită sovieticilor impunerea modelului lor social, dar a imitat de bună voie acest model într-o versiune accentuat regresivă. În acest proces regimul pare a fi decis că cea mai bună cale de a se opune unei specializări nefavorabile este evitarea oricărei specializări. Nesocotind preţul economic, România a început să-şi diversifice producţia industrială până la pragul unei veritabile autarhii. Improductivă chiar şi pentru ţările mari, autarhia ar fi urmat să-şi dezvăluie roadele pentru o ţară mică.

De asemenea, guvernul pare a fi decis că cea mai bună modalitate de a evita ca ţara să devină un rezervor agricol este distrugerea agriculturii. Reducerea permanentă a veniturilor ţăranilor, persistentul deficit de îngrăşăminte chimice, fluctuaţiile spasmodice în dimensiunile permise pentru loturile individuale, controlul coercitiv al comerţului între sat şi oraş – toate au contribuit la îndepărtarea ţăranului de producţie şi vânzare, împiedicându-l chiar să-şi conserve propria identitate. Într-o măsură din ce în ce mai mare, ţăranii părăsesc agricultura. În aceste condiţii, o parte crescândă din muncile agricole este executată obligatoriu de armată, de elevi şi studenţi, ba chiar şi de mii de muncitori şi de specialişti care sunt scoşi din uzine pentru a lucra ogoarele părăsite de cei care le-au îngrijit în trecut.

Acum regimul încearcă să stopeze aceste tendinţe: nu li se mai permite tinerilor să părăsească satele, conform unei practici istorice, iar adulţii care s-au mutat la oraş sunt îndemnaţi să se reîntoarcă în satele părăsite, de unde au fost goniţi cu forţa. Dar noile măsuri nu îmbunătăţesc, ci înrăutăţesc situaţia populaţiei rurale. Decretul din 24 ianuarie 1982, care conţine 89 de articole menite să reprezinte „noua revoluţie în agricultură" impune, printre altele, participarea obligatorie a întregii populaţii rurale, independent de profesie, la muncile agricole, menţionându-se în mod special bătrânii, invalizii, copiii de la vârsta de zece ani (articolele 10 şi 11 fiind prevăzute cu sancţiuni penale şi economice – inclusiv confiscarea loturilor individuale – pentru cei care nu realizează un număr minim de zile de muncă).

Pentru a-şi completa raţiile jalnice, ţăranii au început să fure *în masă* porumb, grâu, cartofi de pe câmp. Unii au fost inculpaţi şi condamnaţi. Am auzit că o ţărancă din judeţul Prahova a fost prinsă de miliţie în timp ce căra un sac de porumb furat. La proces, avocatul ei a citit raportul Comitetului judeţean de partid prin care se anunţa că

recolta fusese strânsă. Deoarece delictul s-a produs la o săptămână de la acest raport, este evident, susţinea avocatul, că femeia nu putea să fure porumb, din care, oficial, pe câmp nu se mai găsea nici un bob. Tribunalul a pronunţat o sentinţă de achitare.

Alţii n-au fost atât de norocoşi – ceea ce i-a determinat pe ţărani să-şi schimbe tactica; acum îşi trimit copiii la furat, pentru că împotriva minorilor e mai greu de pornit o acţiune legală. A-i învăţa pe cei mici să fure ca să mănânce este o formă de disperare a ţărănimii din această ţară care, în mod tradiţional, îşi adoră copiii şi întreţine în ei un sens înalt al onoarei individuale. Toată bătălia pentru mâncare nu face decât să agraveze situaţia bizară în care responsabilitatea producţiei s-a deplasat de la clasa ţărănească pentru a deveni monopolul împovărător al celor de la putere.

În ultimul deceniu ţara a fost azvârlită într-o cursă dezlănţuită pentru creşterea industrială – cu o rată medie anuală de peste 12%. Acest procent, cel mai ridicat din Europa, este lăudat de presa oficială ca o dovadă a corectitudinii strategiei economice a regimului. Românilor li se spune că producţia – care reprezintă materia primă de bază a independenţei – este mai bună decât consumul, generator al atâtor probleme pentru naţiunile care în mod greşit l-au încurajat.

Tradus în restricţiile drastice aplicate bunurilor de consum, în favoarea acumulării bunurilor industriale, acest principiu etic are rezultate tehnologice rapide şi vizibile. Două culmi se înalţă dominând peisajul monoton al autarhiei: producţia de oţel şi cea de petrol. Într-un răstimp scurt, ţara s-a trezit cu un echipament de rafinare a petrolului care are o capacitate de trei ori mai mare decât nivelul producţiei naţionale (considerabilă, totuşi, în raport cu standardele europene: 11 milioane de tone pe an). Punerea în valoare a acestor rafinării a devenit posibilă printr-un contract semnat în anii '70 cu Iranul. Iranul s-a angajat să furnizeze petrol; în schimb, România se obliga să livreze Iranului o parte din produsele rafinate, restul urmând să fie folosit fie pentru nevoile energetice ale României, fie pentru vânzarea pe piaţa internaţională, contra valută convertibilă. Planul, denumit de „independenţă energetică", a contribuit într-adevăr la consolidarea independenţei faţă de URSS, dar nu şi faţă de Iran.

Pentru realizarea acestui plan au fost contractate mari datorii internaţionale, dar s-a dovedit curând că el nu poate fi îndeplinit, survenind două evenimente pe cât de potrivnice, pe atât de imprevizibile: criza petrolieră şi căderea şahului. Sfârşitul trist al şahului este o poveste cunoscută; dar puţini îşi dau seama de consecinţele ireparabile pe care destinul său le-a avut pentru conducătorii din România, şi în special pentru rafinăriile de petrol româneşti. Cu resurse limitate de apă şi cărbune, fără acces la capacităţile de producţie ale centralelor nucleare sovietice, România a blocat fonduri imense, luând în calcul un contract petrolier care nu a supravieţuit ceremoniilor organizate în onoarea semnării lui.

Şi în timp ce România îşi foloseşte doar parţial capacităţile de rafinare a petrolului, ea trebuie totuşi să-şi plătească datoria contractată pentru a le construi. În loc să câştige valută de pe urma benzinei vândute în Occident, ţara se sleieşte plătind 12 miliarde de dolari, la care se adaugă dobânzile ridicate cerute de ţările occidentale, în ciuda politicii româneşti de independenţă faţă de URSS. Evident, singurul mod în care regimul îşi poate acoperi pierderile este presiunea asupra consumului intern.

Dacă e vorba de independenţă politică, românii află despre ea din zvonuri. Ei pot să aprecieze independenţa energetică a ţării în funcţie de ceea ce văd. Când se întunecă, oraşele ţării se cufundă în beznă – un paradis pentru hoţi –, iar în unele oraşe, autobuzele circulă doar între orele 6-8 şi 15-17. Frigiderele se dezgheaţă în plină vară, iar locuitorii

oraşelor evită în orice anotimp să urce cu liftul, ca să nu rămână între etaje; oamenii în vârstă împovăraţi de cumpărături şi bunicile care îşi plimbă nepoţii se pregătesc să se întoarcă acasă, la etajele zece sau unsprezece, ca pentru o ascensiune montană. Cel mai puternic bec care se găseşte în vânzare are 40 de waţi, iar folosirea mai multor becuri într-o cameră este interzisă; programul televiziunii a fost redus la două ore în zilele de lucru; organizaţiilor oficiale li se permite să folosească doar un număr limitat dintre automobilele care le sunt repartizate (desigur, există excepţii, dar ele nu se referă la maşinile Salvării).

Iarna, automobilele particulare nu au voie să circule, iar în celelalte nouă luni coada pentru a obţine raţia de benzină poate dura între 24 şi 48 de ore. De patru ori pe zi Capitala este străbătută de convoiul prezidenţial care-l transportă pe preşedinte între palatul în care locuieşte şi cel în care lucrează, convoi alcătuit din nouă automobile, fără a mai pune la socoteală numărul necunoscut de maşini care nu fac parte oficial din suită, dar o protejează. (Un medic cu care am discutat mi-a spus că dacă alaiul prezidenţial ar fi alcătuit doar din patru automobile şi benzina astfel economisită s-ar da maşinilor Salvării, zeci de oameni ar putea fi salvaţi de la moarte în fiecare săptămână.)

Mi s-a povestit că unii cetăţeni mai temerari au început să se plângă, afirmând că preamărirea independenţei energetice a mers prea departe. Se înşelaseră. Dovada s-a făcut cu temperaturile polare din iarna 1984-1985, când practic nu s-a mai dat căldură în oraşe: afară erau minus douăzeci de grade, oamenii îngheţau la ei acasă şi în sălile de teatru, dar în special în spitale. Şcolile au fost închise; femeile care ziua munceau s-au obişnuit să gătească după miezul nopţii pe interzisele reşouri electrice, când electricitatea funcţiona pentru o oră, două; amenda – dacă erau prinse – era de cinci mii de lei, echivalentul salariului mediu pe două luni.

Regimul a încercat să îmbunătăţească situaţia. La sfârşitul anilor '70 a devenit evident că înlocuirea în Iran a prietenosului şah cu încruntatul ayatollah avea să determine înlocuirea petrolului iranian, care devenise problematic, cu ceva mai sigur. Aici, filosofia prezidenţială – istoria nu poate fi schimbată fără a modifica geografia – a intrat în acţiune. Mai de mult, Ceauşescu ordonase construcţia canalului Dunăre – Marea Neagră, care absorbise sume imense de bani, dar pe care vasele străine îl ocolesc. El a ordonat demolarea unei treimi din Bucureşti pentru a-şi construi un palat prezidenţial, pe un bulevard triumfal care urmează să traverseze oraşul (2,5 milioane de locuitori). Acum, cu acelaşi spirit întreprinzător, şeful statului a dat ordin ca România să devină o mare producătoare de cărbuni. În principala regiune minieră a ţării, peste treizeci de mii de mineri au intrat în grevă.

Un nou decret a dat de ştire că de acum înainte regiunile carbonifere vor acoperi întregul teritoriu, chiar şi satul natal al preşedintelui, unde – după spusele experţilor cu care am discutat – energia calorică extrasă este sub orice limită admisă, economic sau tehnologic. Şi deşi n-au intrat în grevă, noii mineri nu s-au dovedit demni de sarcina care li s-a repartizat. Potrivit primei variante a planului ei, trebuiau să atingă un nivel de producţie de 86 milioane de tone în 1985; a doua variantă stabilea cifra de 64 milioane, în timp ce producţia raportată a fost de 44 milioane. În cele din urmă, independenţa energetică întemeiată pe cărbunele românesc nu s-a dovedit a fi mai temeinică decât cea clădită pe petrolul iranian.

S-ar putea crede că deficitul energetic din România este cel mai acut de pe continent. Nimic mai greşit. La sfârşitul anilor '70, datele statistice oficiale erau încă accesibile şi

din ele reieşea că produsul de energie electrică al României - 2764 kWh - era aproape egal cu cel al Italiei, mai mare decât al Ungariei (2196 kWh), Spaniei, Iugoslaviei, de două ori mai mare decât al Portugaliei etc. Şi dacă, cu toate acestea, asemenea semne de criză energetică acută nu au fost observate la Lisabona, dar erau evidente la Bucureşti, acest lucru s-a întâmplat fiindcă România, în loc să consume energia electrică pentru nevoile populaţiei, o alocă industriilor mari consumatoare de energie.

Cu resursele minerale de care dispune, industria metalurgică a României n-a fost niciodată eficientă. În 1965, când Ceauşescu a ajuns la putere, indicele producţiei de oţel pe cap de locuitor era deja ridicat, 180 kg pe an. Sub conducerea noului lider, în 15 ani, această cifră a crescut cum în puţine economii s-a putut întâmpla : aproape 600 kg pe cap de locuitor în 1980, altfel spus - mai mult decât în Franţa, Marea Britanie, Germania de Est sau Statele Unite.

Din nefericire, dezvoltarea rapidă a siderurgiei româneşti s-a petrecut într-un moment în care producţia occidentală de oţel scădea şi piaţa internaţională a oţelului se restrângea. Ca urmare, România de azi suferă de un dezechilibru între capacitatea de a produce oţel şi abilitatea de a-l folosi. Un nou venit îşi găseşte cu greu loc pe o piaţă în care şi vechii ocupanţi produc prea mult. Situaţia nu oferă multe opţiuni : ori se mizează pe tehnologie pentru a se îmbunătăţi calitatea produsului, ori se iau măsuri economice pentru a obţine importante reduceri de preţuri. Consecinţa : producătorii români sunt acuzaţi că vând la preţuri de dumping chiar pe piaţa americană. Siderurgia românească produce munţi de oţel şi de fontă pe care industria autohtonă nu-i poate digera, iar piaţa internaţională nu e dispusă să-i cumpere.

*

Când în Occident se vorbeşte despre drepturile civice, se are în vedere libertatea cuvântului sau adunărilor, şi nu libertatea de a sta într-o locuinţă încălzită. Cu toate acestea, în special iarna, dreptul de a avea căldură devine obsesia majorităţii românilor, până la punctul în care celelalte drepturi invocate în anotimpurile mai călduroase sunt uitate. Mii de români lipsiţi de dreptul de a se exprima sunt absolut indiferenţi la această realitate. Foarte puţini rămân însă indiferenţi la pierderea dreptului de a se încălzi.

În România există o veche tradiţie a parcurilor urbane, şi românii s-au mândrit întotdeauna cu spaţiile lor publice. Totuşi, acum, în nopţile de iarnă, la adăpostul întunericului, oameni bătrâni atacă pomii de pe bulevarde, tăind crengile mai groase şi cărându-le în apartamentele lor îngheţate cu ajutorul săniuţelor. Un asemenea comportament sugerează că ei ar avea mijloace de a pune lemnele pe foc, sobe sau cuptoare, ceea ce e departe de a fi valabil pentru toţi.

Povestea lui Grigore Hagiu, un poet important, şi a soţiei sale, Gabriela Cressin, o cunoscută statisticiană, lămureşte multe lucruri. Mi s-a spus că amândoi aveau în jur de 40 de ani. Erau acasă, într-una din acele nopţi insuportabile ale lunii ianuarie 1985, când termometrul arăta minus 30 °C, iar la radio se spunea că sunt minus 20. După miezul nopţii a apărut un fir de gaz la bucătărie. Cei doi s-au aşezat lângă aragaz, încercând să se încălzească. Au adormit. În timpul nopţii, pe când dormeau, gazul s-a oprit din nou. Cei doi nu s-au mai trezit niciodată.

Directorul Muzeului literaturii române, Alexandru Oprea, a murit în aceleaşi condiţii şi mi s-a spus că mai există asemenea cazuri. „Fără Gulag, fără escadroane ale morţii,

fără torturi şi arestări – îmi spunea un prieten –, au murit liberi şi împăcaţi, visând o zi de vară pe care n-au mai apucat-o. Organizaţiile pentru apărarea drepturilor omului rămân reci când e vorba de căldură; nu dreptul în sine, ci suprimarea lui transformă moartea într-un act politic."

Povestea lui Gheorghe Ursu este cu totul altceva. Urmaş al unuia din capii revoltei ţărăneşti din Transilvania secolului al XVIII-lea, prieten cu mulţi poeţi, inginer, el avea în jur de 60 de ani când, în iarna îngheţată a anului 1985, a fost convocat la Miliţie şi interogat în legătură cu scrierile sale. A fost un interogatoriu ciudat. Prima fază a durat din ianuarie până în august. În fiecare seară se prezenta ca să răspundă la întrebări; în restul timpului era liber, ziua îşi vedea de treburile obişnuite. Apoi, la începutul lui august, autorităţile l-au lăsat în pace; de atunci şi-a reluat obiceiul vechi de a veni seara acasă şi de a se culca. Pe 21 septembrie, această idilă a luat sfârşit, Ursu dispărând fără urmă. În noiembrie, familiei i s-a spus la telefon ca Ursu e bolnav în penitenciar. În aceeaşi zi, al doilea telefon a vestit moartea lui Ursu.

A fi aruncat în puşcărie pentru ceea ce ai scris şi a muri acolo în mod misterios a devenit astăzi un destin banal în multe ţări ale lumii. Dar povestea lui Ursu are o întorsătură neaşteptată. Când pe 3 ianuarie 1985, miliţia i-a confiscat scrierile, ea nu descoperea un manifest care incita poporul la revoltă sau un roman iconoclast cu cheie, ci un jurnal intim. Se poate spune, în acest caz, că Ursu a murit pentru că şi-a exprimat opiniile? Ursu nu a greşit spunând altora ce avea de spus, crima lui constă în faptul că avea opinii.

*

Prietenii mei au insistat să scriu despre naştere şi moarte. Noul regim din România a adoptat în 1966 metode draconice pentru o sporire a natalităţii, care, şi aşa, conform standardelor europene, era destul de înaltă. Femeile erau obligate să se supună la locul lor de muncă unui examen lunar, ca să se constate dacă sunt însărcinate sau nu. Dacă erau, ori năşteau în nouă luni, ori erau pedepsite. Aceste măsuri constituiau de fapt primul semn că ţelul politicii româneşti de păstrare a independenţei şi opoziţiei faţă de URSS se extindea, incluzând şi cele mai intime aspecte ale vieţii private. Retorica limpede şi sugestivă a noului regim a funcţionat; la fel de eficiente au fost descrierile amănunţite ale pedepselor severe destinate celor care refuzau să se supună. Statisticile arată că numărul nou-născuţilor a crescut de la 273.687 în 1966, până la 527.764 în 1967. Legea românească interzice avortul, dacă nu este de faţă un reprezentant al Ministerului Justiţiei care să-i confirme caracterul spontan şi să certifice că nu e provocat. Aprecierea medicului nu este suficientă. Dar oficialul, recunoscându-şi incompetenţa, preferă să nu vină. Chiar dacă femeia are hemoragie, medicul nu are voie să acţioneze singur şi în unele cazuri femeia moare. Mi s-a spus că aşa a păţit chiar asistenta persoanei responsabile pentru respectarea acestei legi, ministrul Sănătăţii.

Aceste măsuri nu răspundeau unei crize demografice, aşa cum arată statisticile accesibile. În anul 1965, în România rata creşterii populaţiei era de 6 la mia de locuitori, în timp ce în Ungaria era de 2 şi în Germania Răsăriteană de 3. În nouă luni, numărul nou-născuţilor s-a dublat; dar ar fi fost nevoie de şase ani pentru a dubla numărul ginecologilor, obstetricienilor, pediatrilor, al doicilor (nemaipunând la socoteală numărul creşelor, al grădiniţelor, al spitalelor pediatrice, al locuinţelor şi al şcolilor; sau producţia

de lapte praf, de îmbrăcăminte pentru copii ş.a.). În cei zece ani de dinaintea declanşării acestui program se năşteau în fiecare an cam 250.000 de copii.

Rezultă că din cele 500.000 de mame înregistrate în 1967, jumătate dobândiseră această calitate în pofida voinţei lor. Oricât de incredibil ar părea, şi astăzi mai există unii care invocă variaţiile excedentului natural de populaţie de la o perioadă la alta pentru a trage concluzii bizare. Ei (sau ele) pretind că rezistenţa femeilor determină scăderea cifrelor pe care numai înăsprirea periodică a măsurilor coercitive aplicate de autorităţi le face să crească. Dincolo de aceste spaime statistice stăruie o realitate sângeroasă, permanentul război între regim şi femei, iar victimele cad doar din ultima categorie.

Recent, o nouă ofensivă în acest sens a fost declanşată de guvern. Pentru a nu mai putea fi folosite în mod tendenţios, s-a interzis publicarea datelor statistice în legătură cu acest subiect. Orice stat are secrete şi ele diferă de la un stat la altul. În această accepţiune este absolut normal că în România secretul de stat include numărul femeilor decedate, îmbolnăvite pe viaţă sau băgate în puşcărie ca urmare a avorturilor provocate cel mai des de şarlatani. Rămâne de asemenea necunoscut numărul copiilor nedoriţi, născuţi şi reuşind să supravieţuiască, dar neizbutind să depăşească anomaliile congenitale care îi vor marca pe toată viaţa.

În decembrie 1984, revista studenţească *Amfiteatru* publica următoarea poezie:

Cruciada copiilor

Un întreg popor
Nenăscut încă
Dar condamnat la naştere
Încolonat, dinainte de naştere,
Foetus lângă foetus,
Un întreg popor
Care nu vede, n-aude, nu înţelege
Dar înaintează,
Prin trupurile zvârcolite de femei,
Prin sânge de mame
Neîntrebate.

Aceste versuri tulburătoare, semnate de Ana Blandiana, o poetă foarte preţuită, au avut un ecou social fără precedent. Rapid, au fost copiate de mână sau bătute la maşină – un bizar samizdat popular care reproducea presa oficială – şi fiecare familie avea un exemplar din această poezie. Pe această temă, fiecare familie era perfect informată.

Este notoriu, de exemplu, faptul că serviciile de stare civilă invită părinţii nou-născutului să ridice certificatul de naştere la o lună de la data declarării. Izbucnesc scandaluri, dar cei care se ceartă sunt în afara problemei – în centrul ei este marele absent, o fiinţă mică, de obicei tăcută: copilul în cauză. De cum a fost aşezat în leagăn, el se găseşte în faţa unui stat care, după ce l-a obligat să se nască, refuză să-l accepte. Fie că plânge, fie că e cuminte, fie că e lacom, fie că refuză mâncarea, fie că se îngraşă, fie că nu, chiar dacă a devenit centrul real al vieţii de familie, el rămâne inexistent pentru stat.

Cu toate oscilaţiile semnalate, România înregistrează o medie anuală de aproximativ 400.000 de nou-născuţi, asta pentru a avea o imagine despre dimensiunea statistică a populaţiei din leagăne. O lună întreagă, prima din existenţa lor, cei mai tineri locuitori ai ţării trăiesc în ilegalitate – se poate spune că ilegalitatea este prima lor experienţă socială.

Oricât de indiscretă, întrebarea devine inevitabilă: de ce statul, care reprezintă întruparea socială a legii, aruncă în ilegalitate populaţia din leagăne, creând astfel, în fiecare an, o armată clandestină de 400.000 de nou-născuţi?

Procedând în această manieră aparent paradoxală, statul are probabil raţiunile lui ascunse, dar descifrabile în Anuarul statistic. Acesta arată, fără nici un echivoc, că creşterea explozivă a natalităţii (+92,8%) este serios depăşită de cea a mortalităţii infantile (+145,6%). Femeile pot fi obligate să aducă pe lume copii pe care nu şi-i doresc, dar aceşti copii nedoriţi nu pot fi obligaţi să rămână în această lume. Prea mulţi dintre ei o părăsesc în grabă, şi din cauza acestui zor sunt puşi într-o clandestinitate profilactică, reprezentând în acelaşi timp un test. În termeni legali, fără certificat nu există nici naştere reală, dar nici moarte reală. Tergiversând eliberarea certificatului timp de o lună, evitând să recunoască naşterea, statul evită şi necesitatea jenantă de a recunoaşte vreun deces survenit în această lună. În faţa legii, cine nu s-a născut nu poate muri. În situaţia în care nu poate înregistra decesul copiilor după naştere, statistica oficială rămâne în acelaşi timp perfect riguroasă şi corijează imaginea unei mortalităţi infantile stânjenitoare.

Gurile rele spun – sau lasă să se înţeleagă – că în vederea întăririi independenţei României, această politică demografică nu este altceva decât un genocid dirijat împotriva femeilor şi copiilor.

Dar nu e adevărat. Genocidul nu se opreşte aici.

*

O ţară care nu are bătrâni trebuie să şi-i cumpere.

(Vechi proverb românesc)

De la începutul deceniului, România se străduie să vândă totul şi să nu cumpere nimic, aşa că nu reiese cum îşi va cumpăra bătrâni. Dimpotrivă, ea pare să avanseze într-o direcţie contrarie, şi această răsturnare sugerează enorma distanţă istorică dintre România modernă, cea din zilele noastre, şi epoca în care a fost născocit proverbul.

Cercurile autorizate observă iritate că în zilele noastre mortalitatea infantilă creşte, pe când cea senilă scade. Contrar naturii şi principiilor morale, acest dezechilibru reprezintă în acelaşi timp o povară grea pentru economie: în marea lor majoritate, bătrânii primesc pensie de la stat. Pentru a uşura această sarcină fără a modifica legea, s-au efectuat ajustări repetate. Au fost obţinute unele rezultate, pensia medie s-a redus de la o generaţie la alta, ceea ce era salutar dar insuficient.

În felul acesta s-a redus cuantumul mediu al pensiei lunare, dar nu a fost micşorat numărul de luni în care se plătesc pensiile reduse. Din punctul de vedere al bugetului de stat – care este decisiv –, numărul mediu de pensii lunare încasat de un pensionar era excesiv de ridicat. Această perioadă nu putea fi scurtată decât acţionând la ambele extremităţi: întârzierea începutului şi grăbirea sfârşitului.

Tot nemodificând legea, au fost reduse substanţial fondurile de pensii alocate fiecărei unităţi. Astfel, orice persoană care ajunge la o anumită vârstă are dreptul să ceară ieşirea la pensie, dar aprobarea cererii poate fi amânată. Practic, se poate solicita pensionarea la 60 de ani şi se poate obţine la 65. Respectarea legii şi reducerea numărului de luni devin compatibile, iar perioada în care se plăteşte pensia este scurtată de la extremitatea ei de

La fel trebuie acţionat şi asupra perioadei finale. În acest domeniu, măsurile imaginate se concentrează pe asistenţa medicală. Să presupunem că într-o familie cineva are o criză de inimă. Se va da imediat un telefon la circa teritorială sau la spital, nu are importanţă. De la celălalt capăt al firului vine de îndată întrebarea cu privire la vârsta pacientului. Dacă acesta are imprudenţa de a fi septuagenar, nu va avea norocul să i se găsească nici ambulanţă, nici medic.

Mai frecventă decât crizele cardiace şi în acelaşi timp mai discretă este procedura reţetelor medicale. Medicilor li se cere, prin instrucţiuni severe, să reducă pentru întreaga populaţie consumul de medicamente, dar bătrânii sunt în mod special vizaţi. În fiecare unitate sanitară respectarea acestor instrucţiuni este riguros controlată. Medicul care consultă şi prescrie tratamentul se gândeşte mai curând la vârsta pacientului decât la suferinţa lui.

O nouă contribuţie la soluţionarea aceleiaşi probleme a venit recent de la cel mai înalt nivel. În marele său discurs de la Congresul Consiliilor populare (echivalentul sovietelor locale), preşedintele s-a arătat dispus să acorde sprijinul necesar persoanelor în vârstă care trăiesc la oraş pentru a se putea instala la ţară, unde vor putea presta „o activitate sănătoasă din punct de vedere fizic şi spiritual". Doar cei rău intenţionaţi pot descifra aici un proiect al despărţirii familiilor, al deportărilor şi al muncii forţate.

Răspunsul la o situaţie gravă nu poate mima pudoarea. Trebuie să recunoaştem sincer: ca şi Lumea a treia, vârsta a treia este mai înclinată să consume decât să producă. Pentru o societate în care consumul este o piedică în calea producţiei, o asemenea atitudine reprezintă în mod obiectiv o sfidare.

*

În ultima seară, înainte de a ne despărţi, prietenul meu intransigent, cu înclinaţia sa de a dramatiza situaţia, mi-a spus când mi-am luat rămas-bun:

„În mod firesc, natural şi cultural, omul este dotat pentru a se proteja singur şi de aceea nu e prea fericit când apelează la protecţie. Aşa că îmi asum această realitate cu amărăciune: tu nu ai nevoie de sprijinul nostru, noi avem nevoie de al tău. Dar când vei ajunge acasă şi noi vom rămâne aici cu această nevoie, apără-ne fără să ne izolezi. Nu ne transforma într-un paravan care să-ţi protejeze conştiinţa de realitatea agresivă a femeilor, bătrânilor şi copiilor asasinaţi în fiecare zi într-un mod paşnic, în mijlocul indiferenţei generale. Pe cât de sensibili vă arătaţi la torturarea oamenilor arestaţi, pe atât de insensibili rămâneţi la modul cum sunt torturaţi milioane de oameni aflaţi în stare de libertate. Realitatea represiunii evoluează mult mai rapid decât reprezentarea voastră despre ea. Represiunea nu mai înseamnă Gulagul, privarea de starea legală de libertate, ci organizarea represivă a însăşi stării legale de libertate. Iată lecţia pe care România v-o oferă cu generozitate, cu condiţia să o asimilaţi".

Seara era întunecată, cerul Transilvaniei acoperit. Se simţea cum cometa Halley bântuie primprejur, fără a putea fi însă zărită.

*

Aide-mémoire pentru „Birth and Death in Romania", adresat strict confidenţial d-lui Robert Silvers.

1. Ţinând seama de riscuri, autorul trebuie să beneficieze de cel mai riguros anonimat.

2. În scopul de a-i acoperi cât mai deplin identitatea, este de dorit ca imaginea autorului şi modul de abordare, referinţele, detaliile să sugereze un occidental – american sau nu – care cunoaşte ţara.
3. Pentru orice probelme care s-ar putea ivi, autorul este reprezentat de Patricia Kolb, telefon 866 7328 acasă ori 914-273 1800 la birou, adresa 230 Riverside Drive, Ap. 9, New York 1025, N.Y.
4. În cazul în care redacţia se decide să publice articolul, ar fi posibil să fiu informat prin Pat Kolb înainte de 15 iulie a.c. ? Publicarea să nu aibă loc înainte de 30 septembrie ? (Acest interval este necesar spre a testa atitudinea autorităţilor române faţă de mine după ce mă voi fi înapoiat. Dacă această atitudine se va dovedi special de agresivă, ar putea fi preferabil ca articolul să nu apară pe fondul unei astfel de atmosfere.) Ar fi posibil să se evite trimiterea în România a numărului conţinând articolul, care oricum nu ar fi livrat abonaţilor, dar în schimb ar informa Securitatea ?
5. În cazul că autorul s-ar găsi într-o situaţie extrem de dificilă, el v-ar solicita asistenţa prin Pat Kolb. Dacă împrejurările o vor cere, ea v-ar transmite declaraţia mea redactată în acest scop, pe care i-o voi lăsa înainte de plecare.

New York, 12 iunie 1986

d. Petiţie*

Bucureşti, 11 ianuarie 1988

Tovarăşe Preşedinte,

Reflectând îndelung la evenimentele ultimelor săptămâni ale anului încheiat, mă socotesc dator să vă aduc la cunoştinţă unele păreri personale referitoare la Decretul privind raţionalizarea consumului de gaze naturale şi energie electrică. Întreprind această acţiune în conformitate cu legile în vigoare, urmărind să sesizez o situaţie generală şi fără vreun scop personal.

Principala problemă pe care vreau să o ridic este aceea a raportului dintre avantajele şi dezavantajele pe care măsurile respective sunt susceptibile să le aducă societăţii noastre. Evaluarea acestui raport presupune o analiză critică pe care organismele de informare publică nu au oferit-o, iar eu mă limitez la trei niveluri : substanţa decretului, contextul în care a fost publicat şi implicaţiile lui.

I. Substanţa

Din punctul de vedere al populaţiei, decretul reprezintă o înrăutăţire marcată, nelimitată în timp, a aprovizionării cu gaze naturale şi energie electrică.

1. Primul reper al acestei înrăutăţiri este raţionalizarea însăşi. Înţelegerea şi, în cele din urmă, acceptarea unei asemenea măsuri depind în mod hotărâtor de motivarea ei. Scurtul preambul cu care decretul debutează motivează măsurile adoptate ca urmărind să

* Acest text a fost citit îndată după redactare de Ştefana Steriade, Gabriel Liiceanu şi prof. Ion Berceanu de la Institutul de Agronomie, a fost depus la registratura CC al PCR şi a fost trimis, via SUA, postului de radio Europa Liberă, unde nu ştiu nici dacă a ajuns, nici dacă a fost folosit.

asigure „desfăşurarea normală a activităţii economico-sociale". Titlul documentului este : „Decret privind unele măsuri pentru raţionalizarea consumului de gaze naturale şi energie electrică". Din corelarea acestui titlu cu această motivaţie ar reieşi că starea normală a activităţii economico-sociale se obţine prin extinderea raţionalizărilor.

2. În societăţile unde bunurile de consum se distribuie pe calea schimbului economic, prin piaţă, măsurile de raţionalizare se adoptă în condiţii de război sau de criză. Ţara noastră se găseşte în stare de pace şi nici o sursă oficială nu s-a referit la o situaţie de criză. În această lumină, normalizarea prin raţionalizare rămâne o motivaţie neconcludentă, amintind paradoxul concomitenţei dintre recoltele-record şi raţionalizarea pâinii.

3. În fapt însă, în dezacord cu titlul său, decretul prevede măsuri care depăşesc accepţia raţionalizării. Am în vedere articolul 7, care interzice folosirea aparatelor electrice pentru încălzit. În felul acesta, măsura de raţionalizare a unor bunuri este completată prin măsura şi mai gravă de prohibire a altora. Acelaşi stat care le-a fabricat şi le-a vândut interzice folosirea acestor aparate de către cetăţenii care le-au cumpărat şi le-au plătit. Investiţiile făcute de populaţie în aceste aparate sunt astfel anulate, fără acordarea nici unei despăgubiri. Contrar principiilor fundamentale ale dreptului, decretul analizat are un efect retroactiv care nu poate întări încrederea nici în moneda naţională, nici în comerţul de stat. Paradoxul semnalat este rezultatul unei incoerenţe legislative : legea planului de stat stabileşte producerea şi desfacerea pe piaţa internă a unor aparate pe care legea din noiembrie 1987 le interzice.

Prescripţiile aceluiaşi articol 7 au şi o altă implicaţie agravantă : exclud folosirea aparatelor electrice chiar şi în limitele cotei de energie acordate. În felul acesta, restricţiile se extind de la cantităţile de energie la modalităţile utilizării ei.

4. Al doilea reper al înrăutăţirii aprovizionării cu aceste bunuri îl constituie durata noilor restricţii. Spre deosebire de cel din februarie 1987, decretul din noiembrie acelaşi an nu stabileşte cote de consum pentru o perioadă limitată, ci are un caracter permanent, nedefinit, incluzând fiecare lună a anului pentru un număr nespecificat de ani. Această trecere de la o reglementare pe două luni la una fără termen transformă de fapt o restricţie circumstanţială într-un mod de trai.

Dacă în ochii populaţiei prima măsură putea fi atribuită unor dificultăţi de conjunctură, a doua, prin simpla ei permanentizare, sugerează existenţa unor dificultăţi de ordin structural. În decursul celor nouă luni care s-au scurs din februarie până în noiembrie 1987, presa, radioul şi televiziunea au descris mult mai puţin deficienţele decât succesele atât ale producţiei, cât şi ale consumului de energie. Redusă la aceste informaţii, populaţia nu ştie ce s-a petrecut între februarie şi noiembrie în structura industriei energetice – sau a industriei în general – pentru a determina acest grad de deteriorare a aprovizionării ei.

5. Al treilea reper al înrăutăţirii aprovizionării îl constituie reducerea drastică a raţiilor cu o treime din plafonul anterior, el însuşi sensibil coborât. Conform articolului 5, la consumurile neproductive nu se operează o reducere cu 30%, ci *„cu cel puţin* 30%" (sublinierea îmi aparţine). Astfel, ca şi durata, anvergura reducerii este practic nelimitată, nivelul ei efectiv rămânând la cheremul responsabililor de unităţi, administratorilor de bloc. Elementelor carieriste, dornice să se afirme cu orice preţ, li se deschide astfel un larg teren de manifestare, spre folosul lor personal şi spre dezavantajul tuturor.

6. Problema principală a raţiilor este însă aceea a criteriilor după care au fost stabilite. De ce tocmai aceste plafoane minimale şi nu altele, mai ridicate sau mai coborâte? De ce minima care corespundea în februarie 1987 nu mai corespunde în februarie 1988? Când s-a determinat corect acest plafon şi când s-a greşit?

În trecut s-a încercat utilizarea criteriului temperaturii din locuinţă (de care, după mine, nu se poate face abstracţie). Şi totuşi, ultimul document face abstracţie de acest criteriu, fără însă a-l înlocui cu altul.

7. Deoarece la gazele naturale cotele variază pe luni, s-ar părea că, implicit, se ţine seama de criteriul temperaturii exterioare –, dar acest criteriu rămâne incontrolabil. Dată fiind durata nedefinită a decretului, el presupune că temperatura medie a fiecărei luni va fi aceeaşi timp de mulţi ani – presupoziţie larg infirmată de experienţă.

8. O retrospectivă a consumurilor energetice neproductive care ar începe în urmă cu cinci ani s-ar înscrie pe o curbă accelerat descendentă. De la absenţa oricăror altor reglementări decât cele economice, ea ar coborî prin limitări succesive din ce în ce mai riguroase, ajungând la ultimele. Date fiind amploarea şi relativa continuitate a procesului, se poate vorbi de o dinamică regresivă a acestor consumuri.

9. Corespunzător informaţiilor accesibile, în cursul aceloraşi cinci ani pare a fi avut loc nu numai o creştere a producţiei energetice autohtone, dar şi o lărgire a livrărilor din exterior. Cifrele referitoare la acest aspect, citate de ambasadorul Uniunii Sovietice la Bucureşti în cuvântarea sa televizată din 7 noiembrie 1987 şi reluată de publicaţiile în limba română ale aceleiaşi ambasade, au fost primite cu interes şi surprindere. Rezultă că, în materie de gaze naturale şi energie electrică, pe măsură ce se lărgesc sursele, accesul populaţiei la ele se restrânge.

10. Fiecare persoană care suferă de frig de pe urma acestui curs contradictoriu îşi pune problema cauzelor lui. Starea de hipotermie la care este constrâns îl confruntă în mod direct pe fiecare cetăţean cu problematica strategiei economice. Îndelunga şi aspra experienţă a frigului îl conduce spre întrebări privitoarea la gradul de proporţionalitate dintre baza energetică efectivă şi dezvoltarea industriilor mari consumatoare de energie – o proporţie definitorie pentru structura oricărei economii. Pentru populaţie, acest şir de restricţii, culminând cu ultimele, angajează mai clar sau mai confuz credibilitatea strategiei economice.

Mijloacele de informare contribuie prea puţin la clarificarea acestor nelămuriri. Tabloul oferit de ele arată că producţia de energie creşte, iar consumul energetic al industriei scade – ceea ce lasă complet neexplicată reducerea consumurilor populaţiei. Se creează astfel sentimentul că, în loc să se afle constant cu un pas înaintea dezvoltării industriei, baza energetică a rămas, din contra, cu un bun număr de paşi în urmă şi că – ceea ce este şi mai îngrijorător – în loc să se reducă, acest decalaj continuă să crească.

11. Dacă acestea sunt principalele repere ale înrăutăţirii situaţiei, înrăutăţirea însăşi constă în faptul că decretul din noiembrie 1987 nu afectează satisfacerea unor nevoi oarecare ale oamenilor, *ci împiedică satisfacerea minimă a unor nevoi vitale*. Încă înainte ca marile geruri ale iernii să fi venit, în numeroase locuinţe şi instituţii, prin aplicarea noilor restricţii temperaturile au coborât în jur de 10 °C, adică sub limita tolerabilă a nevoilor biologice elementare. Organisme adaptate de-a lungul mai multor generaţii la anumite condiţii climatice nu se pot acomoda brusc la asemenea schimbări – chiar dacă

li s-ar oferi compensaţii de ordin nutritiv, ceea ce, după cum se ştie, nu este câtuşi de puţin cazul. Urmarea firească nu poate fi decât creşterea vulnerabilităţii, a morbidităţii şi a mortalităţii cu precădere la extremităţile piramidei demografice. Tocmai în aceste împrejurări atât de puţin prielnice presa a celebrat naşterea copilului care completează populaţia ţării la 23 de milioane ca definind „sănătatea şi vigoarea naţiunii"– două virtuţi pe cât de dezirabile, pe atât de primejduite.

12. În schimb, presa omite cu totul tema luptei cu frigul, realitate care domină viaţa cotidiană a virtual întregii populaţii urbane. Această tăcere defensivă mă obligă să reamintesc câteva lucruri cunoscute. Spre deosebire de alte dificultăţi cotidiene, de exemplu alimentare sau de transport, care intervin fie spoaradic pe parcursul zilei, fie variabil de la o zi la alta, presiunea frigului este perpetuă şi invariabilă, zi de zi, în fiecare dintre cele 24 de ore, ceea ce erodează treptat rezistenţa la ea. De aceea, sub apăsarea neîntreruptă a acestei presiuni, chiar persoanele fiziceşte mai robuste capătă treptat o stare de spirit inflamabilă care ameninţă să se accentueze pe măsură ce se prelungeşte.

Fenomenul hipotermiei se agravează prin simpla sa durată. Iar o dată cu agravarea lui sporeşte şi posibilitatea ca perturbările de ordin biologic şi psihologic pe care le generează să se transforme în perturbări de ordin social şi politic.

13. În cursul Conferinţei Naţionale a PCR din decembrie 1987 s-a evocat, printre altele, slăbirea spiritului de sacrificiu pusă în legătură cu unele deficienţe ale activităţii ideologice. În trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat numeroşi fii ai poporului nostru şi-au sacrificat viaţa şi libertatea. Cel mai adesea, la baza unor astfel de acte nu a stat vreo activitate ideologică, ci decizia absolut liberă a făptuitorilor lor, convingerea intimă că se jertfesc pentru o cauză care merită acest preţ. Or, prin însăşi natura lui juridică, decretul la care mă refer presupune un sacrificiu pe care nu oamenii s-au hotărât să-l facă, ci care le este impus printr-un act de constrângere exterioară. Este greu de crezut că ideologia ar putea să transforme un sacrificiu impus într-un sacrificiu liber consimţit, mai ales atâta timp cât susţine că nivelul de trai creşte necontenit.

În cazul concret despre care este vorba, propaganda s-a mulţumit cu simpla omisiune sistematică a sacrificiului pe care îl reprezintă starea de hipotermie impusă. Ea nici nu a încercat măcar să demonstreze conexiunea logică dintre o strategie economică orientată spre obiectivul central al satisfacerii cât mai depline a nevoilor populaţiei şi legitimitatea unei măsuri care lezează aceste nevoi într-o zonă vitală.

14. Sintetizând comentariile asupra substanţei decretului, aş sublinia că, prin simpla trecere de la elaborarea la aplicarea lui, acest document şi-a schimbat natura. Raţionalizarea consumului de gaze naturale şi energie electrică de către populaţie, care viza iniţial să uşureze rezolvarea unei probleme tehnologice şi economice, s-a transformat într-o problemă socială şi politică majoră.

II. Contextul

Există în decret, sau în contextul publicării lui, o serie de incoerenţe sau inadvertenţe care îi sporesc consecinţele nefavorabile. Astfel:

1. Apariţia lui cu patru zile înaintea alegerilor, contrastând izbitor cu insistenţa unilaterală a mijloacelor de informare publică asupra realizărilor în absolut toate domeniile. Acest festivism al propagandei nu a constituit o pregătire, ci o contrapregătire a opinei publice pentru şocul noilor restricţii.

2. În legătură cu acest aspect, amintesc că în urmă cu câţiva ani mărirea tarifelor la transportul în comun a fost supusă, ca proiect, discuţiei colectivelor de muncă. Măsura nu a fost introdusă decât după consultarea prealabilă a celor pe care urma să-i afecteze. Dimpotrivă, măsurile considerabil mai apăsătoare prevăzute în decretul din noiembrie 1987 au fost anunţate fără cea mai sumară pregătire a opiniei publice – spre a nu mai vorbi despre consultarea ei. Fără a se ţine seama nici de propria noastră experienţă, nici de aceea a altor ţări apropiate, decretul a fost tratat ca o simplă operaţiune tehnologică şi administrativă, ignorându-se foarte serioasele lui implicaţii politice.

3. Aprecierea acestor implicaţii ar fi fost cu atât mai normală cu cât raţionalizarea la scară naţională a consumurilor energetice venea după un lung şir de raţionalizări la scară judeţeană şi chiar locală. Îndeosebi în 1986-1987, cu variaţii de la un judeţ la altul, fără vreo acoperire legală explicită, au fost raţionalizate pâinea, făina, carnea, orezul, mălaiul, untul, ouăle ş.a., raţiile respective rămânând frecvent neasigurate sau fiind obţinute cu preţul unor aşteptări de nopţi întregi la coadă. În loc să se amelioreze deservirea populaţiei cu bunuri de consum, principiul autoaprovizionării locale a fost redus practic la dreptul uzual al conducătorilor judeţeni de a raţionaliza în mod arbitrar distribuirea a noi şi noi produse. Acestea sunt abuzuri cvasigeneralizate care ar merita să fie dezbătute public şi sancţionate cel puţin cu aceeaşi severitate ca aceea arătată faţă de cele petrecute în Dolj.

4. La tensiunile acumulate înainte de apariţia decretului au contribuit încă două împrejurări: insecuritatea răspândită a locului de muncă şi, pe scară tot mai largă, plata doar parţială a retribuţiei sau neplata ajutoarelor de boală şi pentru copii. Fără a li se fi asigurat vreo responsabilitate decizională efectivă, muncitorii poartă astfel răspunderea materială a unor deficienţe de care alţii sunt vinovaţi.

5. Din punct de vedere juridic, documentul discutat reglementează o relaţie bilaterală – cea dintre furnizorii şi consumatorii bunurilor raţionalizate. Conform principiilor de bază ale dreptului, legea este în mod egal obligatorie pentru cele două părţi. Practic, această obligaţie înseamnă pentru consumatori să nu depăşească raţiile fixate, iar pentru furnizori, să asigure livrarea lor. În realitate, lucrurile decurg cu totul altfel. Întreruperi neanunţate ale curentului îi împiedică frecvent pe abonaţi să se folosească de raţia legală atunci când au nevoie. Şi mai supărătoare sunt însă dereglările în furnizarea gazelor naturale: în perioadele de ger, deci atunci când sunt cel mai necesare, gazele care vin pe conductă au o presiune şi o calitate atât de joase, încât singurul lor efect nu este încălzirea instalaţiilor, ci punerea în mişcare a contorului. Consumul de gaze încetează să fie o realitate calorică, dar rămâne o realitate scriptică. Abonatul plăteşte efectiv un consum iluzoriu care nu-i permite nici pregătirea mesei, nici încălzirea minimală la care raţia îi dă dreptul. Bucurându-se de o imunitate neînţeleasă, furnizorul încalcă decretul, care rămâne astfel obligatoriu numai pentru consumator. Asta înseamnă că:

a. Gradul real de disconfort la care este supusă populaţia e şi mai sever decât cel stabilit prin decret.
b. Cea dintâi şi cea mai sistematică încălcare a decretului vine din partea furnizorului – adică din partea unei organizaţii de stat.
c. Această încălcare rămâne nu doar nesancţionată, dar, în termenii decretului, şi nesancţionabilă.

6. Într-adevăr, documentul citat exclude orice vină posibilă a furnizorilor, reducând sfera eventualelor încălcări la consumatori. Dar şi în această sferă el facilitează o

confuzie de fapt între responsabilitatea infracţiunii şi suportarea sancţiunii. Pentru unităţile indicate în art. 6 aliniatul 1, în cazul depăşirii cotelor, în afara penalizărilor pecuniare, se prevede şi măsura extremă a întreruperii furnizării (art. 6 al. 4). Luând exemplul unei unităţi de învăţământ, aplicarea acestei sancţiuni înseamnă suspendarea cursurilor de după-amiază şi seară. În acest fel, vina câtorva funcţionari urmează să fie transferată asupra a sute de elevi sau studenţi care, fără a avea nici cea mai slabă contingenţă cu abaterea comisă, sunt în fapt sancţionaţi fiind expuşi îmbolnăvirii, întreruperii procesului de învăţământ etc.

7. Un alt aspect neclar al sancţiunilor îl constituie inegalitatea lor. Destituirea, toamna trecută, a vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri şi a ministrului care răspundeau de energia electrică, precum şi unele materiale de presă au semnalat opiniei publice persistenţa lipsurilor din acest sector. Nu au existat materiale asemănătoare cu privire la gazele naturale. Cu toate acestea, sancţiunile cele mai drastice nu sunt prevăzute pentru depăşirile consumului de energie electrică, ci pentru cele de gaze naturale („întreruperea definitivă a livrării gazelor" – art. 4 I al. d). Definitiv însemnând: fără termen, aplicarea acestei măsuri ar duce la grabnica părăsire a imobilului afectat de către cei vinovaţi, sancţiunea continuând să o suporte imobilul însuşi, supus prin neîncălzire unei rapide ruinări.

8. Inegalităţi de tratament apar şi sub alte aspecte. Conform anexei nr. 1 a decretului, aceeaşi cantitate de gaze ar urma să încălzească în mod egal o încăpere de 10 m^2 şi una de 40 m^2 (fără a mai vorbi de cubaj). În realitate, la consum egal, în a doua încăpere va fi de patru ori mai frig decât în prima. Cetăţenii domiciliaţi în imobile vechi sunt serios dezavantajaţi faţă de ceilalţi.

9. O altă inegalitate, de astă dată cu implicaţii politice directe, rezultă din felul cum se clasifică mărimea familiilor (ambele anexe). După modul în care este structurată populaţia ţării noastre, un nucleu familial alcătuit din patru persoane reprezină o familie de mărime medie. Or, în anexele amintite familia de patru persoane este considerată de mărime maximă. Deci, altfel spus, decretul favorizează familiile medii faţă de cele mici, dar nu favorizează familiile mari faţă de cele medii. Cota pentru o persoană dintr-o familie cu opt membri va fi de două ori mai mică decât dintr-o familie cu patru membri. În felul acesta sunt dezavantajate tocmai acele familii numeroase pe care propaganda le propune ca exemple de urmat la fiecare 1 iunie şi 8 martie.

III. Implicaţiile

1. Studii de ergonomie efectuate în multe ţări – şi în ţara noastră – au demonstrat fluctuaţiile productivităţii muncii o dată cu condiţiile de ambianţă ale procesului productiv: luminozitate, aglomeraţie, vacarm etc. Mi se pare foarte probabil ca o ambianţă glacială – care e pe cale să se instaleze în unele unităţi – să aibă efecte nedorite asupra productivităţii muncii, mai ales când producătorii trăiesc la ei acasă într-o ambianţă similară. Urmărind să sprijine producţia, decretul riscă să reducă productivitatea. În această lumină, procesul productiv pare să conteze mai mult pe resursele naturale şi tehnice decât pe factorul uman.

2. O problemă de acelaşi ordin suscită includerea printre unităţile supuse raţionalizării a ceea ce documentul desemnează ca „instituţii de ştiinţă" (art. 6 al. 1). Dacă prin această denumire se înţeleg institute de cercetare, atunci se ridică cel puţin două probleme – una logistică, alta de principiu.

Prima: în ştiinţele naturale şi tehnice numeroase domenii de cercetare presupun condiţii termice speciale.

A doua: lista unităţilor supuse raţionalizării nu cuprinde întreprinderile industriale, dar cuprinde institutele de cercetare. Ea procedează la o discriminare între două tipuri de activităţi productive, care nu e în favoarea celui din urmă. Pe când alte documente oficiale, referindu-se la revoluţia ştiinţifico-tehnică, subliniază rolul decisiv pentru producţie al cercetării ştiinţifice, acest document pare să o plaseze practic într-un rol subsidiar.

3. Pe aceeaşi listă se află şi „instituţiile de învăţământ" – şcolile. Se ştie că bugetele pentru învăţământ au fost reduse; construcţiile şcolare au fost sistate, spaţiile de clasă au devenit în multe locuri deficitare; gratuitatea manualelor a fost practic suprimată, bugetul de întreţinere a trecut de fapt în sarcina părinţilor; obligaţiile extraşcolare ale elevilor – colectări de diverse materiale şi mai ales participarea la muncile agricole – au căpătat o anvergură îngrijorătoare. Dacă la toate acestea se adaugă desfăşurarea cursurilor în frig pe parcursul unei treimi din anul şcolar, perspectivele procesului de învăţământ apar cel puţin îngrijorătoare. Situaţia la care duc astfel de măsuri a fost elocvent ilustrată de cele întâmplate iarna trecută la Iaşi. Deteriorarea procesului de învăţământ la toate nivelurile nu poate decât frâna angajarea ţării noastre în revoluţia ştiinţifico-tehnică, o competiţie decisivă în care întârzierile au şanse aproape nule de a fi recuperate.

Decretul creează un important obstacol în educarea şi instruirea tinerei generaţii şi în pregătirea ţării pentru etapa viitoare a revoluţiei ştiinţifico-tehnice.

4. Aplicarea acestor măsuri în şcoli suscită şi alte pericole. În condiţiile acestui regim termic, mai ales la elevii din clasele mici tinde să scadă frecvenţa şi să crească morbiditatea. Transformarea şcolii într-o primejdie pentru sănătatea copiilor este de natură să provoace o profundă indispoziţie în rândul părinţilor. Această periclitare lezează unele patternuri culturale şi psihologice cu adânci rădăcini în tradiţiile poporului român: ocrotirea prin toate mijloacele a copiilor, consimţirea la orice sacrificii pentru uşurarea vieţii lor.

Decretul pune în pericol sănătatea elevilor, studenţilor şi profesorilor.

5. Tot în legătură cu copiii, un alt aspect: ca urmare a aceloraşi măsuri de raţionalizare, o treime din anul calendaristic – din decembrie până în martie – devine cu totul nefastă nou-născuţilor. Primii lor paşi spre adaptarea la mediu, făcuţi la temperaturi de 10-12 °C, comportă riscuri incontrolabile. Fiecare moment în care nou-născutul este schimbat, hrănit, îmbăiat constituie pentru el un pericol enorm. Ar fi greu de crezut că aceste împrejurări nu se repercutează asupra traiectoriei pe care o descriu în intervalul menţionat curbele natalităţii, mortalităţii şi morbidităţii infantile, curba avorturilor clandestine reperate şi a deceselor provocate de acestea.

Decretul se opune politicii demografice a statului, de stimulare a natalităţii.

6. La acelaşi capitol, o ultimă remarcă. Au apărut cupluri de tineri căsătoriţi care, neavând cum să-şi protejeze copiii împotriva frigului, sau dorind să aibă copii pe care să-i poată creşte în condiţii normale, se hotărăsc să părăsească definitiv ţara.

Decretul tinde să suscite dilema nefirească a opţiunii între dragostea faţă de copii şi dragostea faţă de ţară.

7. În aceeaşi listă a unităţilor supuse raţionalizării figurează şi „instituţiile de asistenţă socială", un termen generic şi deci imprecis. Probabil că în această categorie sunt incluse orfelinatele, azilurile de bătrâni, creşele, grădiniţele, sanatoriile, casele de odihnă etc. –

dar sunt incluse oare şi spitalele? Nu e greu de imaginat cum este resimţită sub această formă asistenţa pe care le-o oferă societatea de către copiii fără părinţi, bătrânii fără familie – sau de către suferinzii pe paturile spitalelor.

Decretul nu se acordă cu principiul etic al omeniei, consacrat prin documente oficiale ca bază a politicii de stat.

8. Împiedicând satisfacerea unei nevoi vitale, ridicând rata morbidităţii şi a mortalităţii, decretul este departe de a proteja dreptul la viaţă, a cărui prioritate a fost afirmată cu atâta vigoare de către Guvernul român, atât în ţară, cât şi peste hotare.

Decretul nu confirmă orientarea politicii guvernamentale în domeniul atât de sensibil al drepturilor omului.

9. Se cunoaşte proiectul care prevede rezolvarea definitivă, în viitorul apropiat a problemei locuinţelor în ţara noastră. Creaţie străveche a civilizaţiei umane, habitatul are funcţia de a proteja nucleul familial împotriva rigorilor climatice. Pe măsură ce este lipsită de încălzire, de energie electrică şi – adeseori – de apă curentă, locuinţa încetează să-şi îndeplinească această funcţie sau şi-o îndeplineşte într-un mod nesatisfăcător. De pe urma acestor carenţe nu au de suferit numai condiţiile de confort, ci şi cele de igienă elementară. În loc să se soluţioneze pentru cei care nu au încă un spaţiu locativ corespunzător, problema locuinţelor este de fapt redeschisă şi pentru cei care dispun de multă vreme de un asemenea spaţiu.

Departe de a contribui la rezolvarea definitivă a problemei locuinţelor, decretul provoacă, dimpotrivă, brusca ei agravare pe scară de masă.

10. Restricţiile considerabil mai puţin severe din iernile trecute au adus cu ele numeroase cazuri de îngheţare a instalaţiilor, inundaţii, igrasie, scurtcircuite, incendii, accidente – unele cu urmări fatale. Este puţin probabil că înrăutăţirea acestor condiţii ar duce la ameliorarea consecinţelor lor. Valoarea pagubelor provocate prin asemenea întâmplări pe ansamblul teritoriului nu îmi este cunoscută – dar presupun că nu este neînsemnată. Un calcul relevant al acestor pagube ar trebui, după mine, să includă şi costul deteriorărilor durabile sau ireversibile suferite de fondul locativ al ţării, construit cu strădanii atât de mari.

Decretul alterează serios calitatea fondului locativ într-o perioadă când calitatea este considerată drept obiectiv central al întregii producţii sociale.

11. Ecoul internaţional al acestui document, precum şi cel al unor reacţii interne la apariţia lui, pare să fi fost totodată deosebit de puternic şi deosebit de nefavorabil. Nu numai marile mijloace occidentale de informare, dar şi o serie de importante partide comuniste şi socialiste, precum şi alte organizaţii democratice au subliniat că România este singura ţară europeană – şi deci est-europeană – unde s-au adoptat măsuri de o asemenea stricteţe. Nu au lipsit luări de poziţii critice din partea unor parlamente şi guverne.

Decretul are urmări nocive asupra imaginii internaţionale a României şi asupra relaţiilor sale externe.

În concluzie:

1. Sub toate cele trei aspecte analizate, decretul privind raţionalizarea livrărilor de energie electrică şi de gaze naturale apare ca un element care contribuie nu la normalizarea, ci la perturbarea profundă şi multilaterală a activităţii sociale şi a vieţii private a cetăţenilor.

2. Unele dintre efectele lui nocive au şanse să devină ireversibile.

3. Surplusul, probabil modest, de energie electrică şi de gaze naturale pe care aplicarea lui l-ar putea procura industriei pare a se găsi în totală disproporţie cu numeroasele şi considerabilele dezavantaje pe care le suscită. Balanţa avantajelor şi dezavantajelor lui este net negativă.

4. Fără a oferi soluţia sperată a problemei tehnologice şi economice pe care o viza, decretul s-a metamorfozat în schimb el însuşi într-o problemă politică de prim-plan, generatoare de mari tensiuni sociale.

5. Această metamorfozare porneşte de la sentimentul, larg alimentat de respectivele măsuri, că pentru producţia noastră socială nevoile populaţiei nu reprezintă în fapt principalul scop, ci principalul obstacol.

6. Faţă de cele de mai sus propun:

a. Abrogarea formală, publică, a „Decretului privind unele măsuri pentru raţionalizarea consumului de gaze naturale şi energie electrică", fără dată, apărut în presă la 11 noiembrie 1987.
b. Pentru viitor, consultarea efectivă, şi nu formală, a opiniei publice cu privire la orice proiect de măsuri susceptibil să afecteze nivelul de trai al populaţiei.
c. Spre a obţine rezultate concludente, astfel de consultări trebuie să utilizeze instrumente ştiinţifice, nu mijloace agitatorice. În acest scop, este necesară constituirea unui organism de cercetare a opiniei publice (sondaje), instituţie democratică indispensabilă societăţilor moderne de care dispun toate ţările europene (cu excepţia Albaniei).

Pavel Câmpeanu
Str. Garibaldi nr. 30,
Tel. 79 42 01

e. Scrisoarea celor şase veterani*

Preşedinte Nicolae Ceauşescu,

Într-o vreme în care însăşi ideea de socialism pentru care am luptat este discreditată de politica dv. şi când ţara noastră este izolată în Europa, am decis să ne ridicăm glasul. Suntem perfect conştienţi că făcând acest lucru ne riscăm libertatea şi chiar viaţa, dar ne simţim datori să vă adresăm un apel de a schimba cursul actual înainte de a fi prea târziu.

1. Comunitatea internaţională vă reproşează nerespectarea Actului final de la Helsinki pe care l-aţi semnat chiar dv. Cetăţenii români vă reproşează nerespectarea Constituţiei pe care v-aţi depus jurământul. Iată care sunt faptele:

A. Întregul plan de sistematizare a satelor şi mutarea forţată a ţăranilor în blocuri de apartamente cu trei etaje contravin articolului 36 al Constituţiei care protejează dreptul la o locuinţă proprietate personală împreună cu anexele şi terenul pe care se află.

B. Decretul care interzice cetăţenilor români să aibă contacte cu străinii nu a fost niciodată adoptat de forul legislativ şi nu a fost niciodată publicat, lipsindu-l astfel de

* Textul transmis de programul în limba română al postului de radio Europa Liberă, la 14 martie 1989, ora 17.

putere legală. Şi totuşi cetăţenii noştri sunt ameninţaţi de a fi concediaţi, hărţuiţi, arestaţi şi condamnaţi pe această bază.

C. Centrul civic, cea mai mare investiţie din România, în valoare de miliarde de lei, nu are un buget cunoscut de public şi construcţia lui are loc prin încălcarea tuturor legilor existente care reglementează construcţiile şi finanţarea lor. Costul acestei clădiri uriaşe s-a triplat din cauza schimbărilor pe care dv. le ordonaţi în fiecare lună în interiorul şi exteriorul ei.

D. Securitatea, pe care am creat-o pentru a apăra ordinea socialistă contra claselor exploatatoare, este îndreptată acum împotriva muncitorilor care-şi cer drepturile, împotriva unor vechi membri ai partidului şi a unor intelectuali cinstiţi care-şi exercită dreptul de a petiţiona (articolul 34) şi libertatea cuvântului (articolul 28) garantate de Constituţie.

E. Fabrici şi instituţii primesc ordinul de a-i forţa pe salariaţii lor să muncească duminicile, contrar articolului 19 al Constituţiei şi Codului Muncii.

F. Corespondenţa este sistematic violată şi convorbirile noastre telefonice sunt întrerupte, contrar articolului 34 care le garantează secretul.

Pe scurt, Constituţia este virtual suspendată şi nu există nici un sistem legal în vigoare. Trebuie să recunoaşteţi, d-le preşedinte, că o societate nu poate funcţiona dacă autorităţile, începând chiar de sus, arată dispreţ faţă de lege.

2. Planificarea nu mai dă rezultate în economia românească. Şedinţele Comitetului Politic Executiv privesc toate spre trecut, chemându-i pe muncitori să recupereze neîndeplinirile de plan de anul trecut, din trimestrul trecut sau din luna trecută. Un număr crescând de fabrici duc lipsă de materii prime, energie sau pieţe de desfacere.

3. Politica agrară este şi ea în dezordine. Măsuri administrative severe sunt luate contra ţăranilor care, potrivit propriilor dv. date, furnizează 56% din legume, 60% din lapte şi 44% din carne, deşi deţin numai 12% din terenul arabil. Desigur însă, predominantă acum în sate este teama de a fi „sistematizat", şapte sau opt mii de sate fiind ameninţate de a fi demolate. Pe deasupra tuturor obiecţiilor economice, culturale şi umanitare pe care le ridică lumea civilizată faţă de acest program, se impune o întrebare legitimă: de ce să urbanizaţi satele dacă nu puteţi asigura condiţii decente de viaţă urbană nici în oraşe, anume încălzire, lumină, transport, ca să nu mai vorbim de alimente? Un guvern care vreme de cinci ierni la rând nu este în stare să rezolve asemenea probleme vitale ale populaţiei se dovedeşte incompetent şi incapabil să guverneze. De aceea nu vă adresăm nici o cerere în această privinţă.

4. Simplul fapt că germanii, ungurii şi evreii emigrează în masă arată că trebuie să se renunţe la politica de asimilare forţată.

5. În sfârşit, suntem profund îngrijoraţi de deteriorarea rapidă a poziţiei şi prestigiului internaţional ale României. După cum ştiţi, această situaţie este dovedită concret de decizia unui număr considerabil de state de a-şi închide ambasadele la Bucureşti. Cel mai alarmant este faptul că ambasadele unor asemenea state europene ca Danemarca şi Portugalia s-au şi închis. Şi altele ar putea urma. Izolarea noastră crescândă nu afectează însă doar relaţiile diplomatice. Am pierdut clauza naţiunii celei mai favorizate, acordată de Statele Unite, şi ca rezultat anumite fabrici textile nu mai au comenzi. Piaţa Comună nu doreşte să-şi extindă acordul comercial cu România, ceea ce va afecta negativ alte sectoare ale economiei noastre. Aţi susţinut întotdeauna că întâlnirile la cel mai înalt nivel sunt hotărâtoare pentru îmbunătăţirea relaţiilor dintre state. Dar cum veţi îmbunătăţi

relaţiile externe ale României atâta vreme cât toţi conducătorii ţărilor ne-comuniste din Europa refuză să se întâlnească cu dv. ?

România este şi rămâne o ţară europeană şi, ca atare, trebuie să avanseze în cadrul procesului Helsinki şi să nu se întoarcă împotriva lui. Aţi început să schimbaţi geografia zonelor rurale, dar nu puteţi să mutaţi România în Africa.

Pentru oprirea proceselor negative, atât interne cât şi internaţionale, care s-au abătut asupra ţării noastre, facem apel la dvs. să luaţi, ca prim pas, următoarele măsuri :

1. Să declaraţi în mod categoric şi în termeni neechivoci că aţi renunţat la planul sistematizării satelor.

2. Să restabiliţi garanţiile constituţionale privitoare la drepturile cetăţenilor. În felul acesta veţi putea respecta hotărârile Conferinţei de la Viena referitoare la drepturile omului.

3. Să puneţi capăt exportului de alimente, care ameninţă însăşi existenţa biologică a naţiunii noastre.

Îndată ce aceste măsuri vor fi luate, suntem gata să participăm, într-un spirit constructiv, la un dialog cu guvernul asupra căilor şi mijloacelor de depăşire a actualului impas.

Semnează :

Gheorghe Apostol,	fost membru al Biroului Politic şi fost preşedinte al Uniunii Generale a Sindicatelor
Alexandru Bârlădeanu,	fost membru al Biroului Politic şi fost preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării
Corneliu Mănescu,	fost ministru de Externe şi fost preşedinte al sesiunii Adunării Generale a Organizaţiei Naţiunilor Unite
Constantin Pârvulescu,	membru fondator al Partidului Comunist Român
Grigore Răceanu,	veteran al Partidului Comunist Român
Silviu Brucan,	fost redactor-şef ad-interim al *Scânteii*

f. Evenimentul, reacţii*

Anul 1989 nu a început sub auspicii bune pentru actualul regim din România. Încă din ianuarie, şeful biroului SUA din Ministerul Afacerilor Externe era arestat pentru activităţi ostile, la fel ca trei ziarişti notorii. Izolarea regimului devenea din ce în ce mai evidentă, atât în interior, cât şi peste hotare. O scrisoare de protest împotriva acestei degradări îi era trimisă lui N. Ceauşescu la Comitetul Central al PCR pe data de 10 martie. O versiune în engleză îi era înmânată lui William Pfaff, un ziarist american aflat la Bucureşti, de către unul dintre semnatari, chiar în aceeaşi zi.

Printre cei şase semnatari ai scrisorii se găsesc doi foşti secretari generali ai partidului, trei foşti membri ai Biroului Politic, fostul ministru de Externe etc. Textul îl acuză pe actualul lider, aflat la putere de 24 de ani, de a conduce fără nici o urmă de respect faţă de Constituţie şi de a fi împins ţara într-un dezastru.

Scrisoarea a fost difuzată de programele în limba română ale posturilor de radio BBC, Europa Liberă şi Vocea Americii, care au o largă audienţă, provocând o enormă senzaţie în ţară. Pentru prima oară de la venirea PCR (Partidul Comunist Român) la

* Notă redactată în martie 1989.

putere, un grup cu o existenţă publică, alcătuit din persoane dintre cele mai proeminente, se forma chiar în interiorul acestei organizaţii. Datorită conţinutului său şi importanţei politice a autorilor, această scrisoare de dezavuare reprezintă un pas decisiv al protestelor cu obiective limitate în favoarea unei forme structurate de opoziţie politică. Ea netezeşte drumul spre posibila constituire a unei opoziţii cu anumite şanse de a accede la putere.

Rezultate. Este devreme pentru a trage concluzii definitive privind impactul istoric al acestei acţiuni, dar se poate schiţa un inventar al rezultatelor ei imediate. O astfel de imagine ar include mai multe niveluri: consecinţe interne şi internaţionale, sprijin ori respingere, reacţii ale reprezentanţilor puterii. Din păcate, materia primă a acestei imagini este constituită din informaţii evident incomplete şi incontrolabile. Ţinând cont de rezervele care se impun, evoluţiile din ultimele două luni pot conduce la următoarele estimări:

1. Consecinţele scrisorii au fost mai puternice pe plan internaţional decât pe plan intern.
2. Ea a fost primită favorabil de marea majoritate a guvernelor occidentale.
3. Ea a adâncit considerabil izolarea României atât la Vest, cât şi la Est.
4. Atât în mod direct, dar mai cu seamă indirect, ea a stimulat o activitate critică în cercuri din afara PCR.
5. Ea nu pare să fi solicitat sprijin din partea altor membri ai partidului.
6. Această autolimitare dă în mod teoretic intelighenţiei posibilitatea de a asuma un rol decisiv în evoluţiile viitoare. Apare posibilitatea ca centrul politic al opoziţiei contra regimului Ceauşescu să se deplaseze din interiorul în exteriorul PCR.
7. Scrisoarea i-a pus pe oamenii puterii în defensivă, silindu-i să reacţioneze în loc de a acţiona.
8. Comportarea în aceste circumstanţe a oamenilor puterii este caracterizată printr-o anume dibăcie, multă incoerenţă şi o imaginaţie cu totul deficitară. Tentată să procedeze concomitent la mai multe represiuni şi la mai multe concesii, şi totodată silită să-şi revizuiască unele dintre tehnicile obişnuite, puterea a suferit perturbări în însăşi funcţionarea structurilor ei.

Reacţii interne: sprijin indirect. Din clipa relevării ei publice, scrisoarea a devenit în mod spontan punctul de referinţă al oricărei activităţi cu implicaţii critice. Ea este raportată ca atare atât la fapte care au precedat-o, cât şi la unele care i-au urmat. Printre acestea se pot menţiona:

1. Tentativa a trei ziarişti proeminenţi, Anton Uncu şi Petre Mihai Băcanu de la popularul cotidian *România liberă* şi Mihai Creangă de la *România pitorească*, asistaţi de tipograful Alexandru Chivoiu, de a tipări şi distribui un manifest anti-Ceauşescu.

Arestaţi spre sfârşitul lui ianuarie 1989, acuzaţii urmau să fie judecaţi la sfârşitul lui martie pentru „propagandă împotriva societăţii socialiste". Manifestul urma să fie distribuit în 26 ianuarie, ziua de naştere a lui Ceauşescu, pe care puterea încerca să o transforme în sărbătoare naţională. Arestarea ziariştilor în ianuarie nu a devenit publică decât în martie, după apariţia scrisorii celor şase veterani, fiind însă uitată imediat după aceea de mediile oficiale româneşti.

2. La Iaşi, în Moldova, scriitorii Dan Petrescu şi Liviu Cangiopol au făcut declaraţii publice incendiare. Urmare a interviului publicat la Paris, cel dintâi a fost arestat pentru ca apoi, mulţumită presiunilor internaţionale, să fie pus în condiţii de libertate supravegheată.

3. În iulie 1988, poetul Dan Deşliu îi trimisese lui Ceauşescu o scrisoare prin care protesta împotriva planului de distrugere a peste jumătate din satele ţării.

4. Nu mult după aceea, la Bucureşti, scriitorul Aurel Dragoş Munteanu demisiona din PCR sub motivul că nu poate renunţa la libertatea sa de a gândi şi că nu vrea să fie asociat sub nici o formă cu demolarea satelor.

Apariţia scrisorii este urmată şi de alte episoade, cum ar fi:

1. La 17 martie, ziarul parizian *Libération* publica interviul luat la Bucureşti poetului Mircea Dinescu. Sub aspect politic poetul mergea mai departe decât veteranii comunişti, cerând deschis alinierea României la *perestroika* şi *glasnost* şi apreciindu-l pozitiv pe Gorbaciov*.

2. Către sfârşitul lui martie, şapte prestigioşi scriitori îi adresau preşedintelui Uniunii Scriitorilor o scrisoare de protest împotriva măsurilor abuzive la care erau supuşi colegii lor Dan Deşliu şi Mircea Dinescu. Semnatarii acestei scrisori erau: Geo Bogza, Ştefan Augustin Doinaş, Dan Hăulică, Alexandru Paleologu, Andrei Pleşu, Octavian Paler şi Mihai Şora**.

3. La 29 aprilie, *The Spectator* din Londra publica o nouă scrisoare trimisă lui Ceauşescu de Doina Cornea, profesor la Universitatea din Cluj, Transilvania, unul dintre fruntaşii disidenţei din România***. Post-scriptumul scrisorii menţiona: „Următoarele persoane au fost de acord să se asocieze acestui protest: George Vasilescu (jurist, Cluj), Bogdan Şerban (Zărneşti), Monica Şerban (Zărneşti), Marin Brâncoveanu (satul Poiana), Mihai Terja (Zărneşti)". Acest adaos de semnături are o importantă semnificaţie, ţinând seama de condiţiile specifice din România.

Reacţiile puterii: represalii. Cu cât mai flagrantă apare ilegitimitatea regimului, cu atât mai crucială devenea activitatea poliţiei (Securitatea). Din acest punct de vedere scrisoarea celor şase veterani, ca şi unele acţiuni interferente, au creat o situaţie specială

---

* Printre altele, Dinescu a profitat de ocazie pentru a dejuca încercarea autorităţilor de a paraliza Uniunea Scriitorilor; el a atacat elucubraţiile oficiale despre aşa-numitul „om nou" poreclindu-l „homo ceauşescus" şi a comparat ţara cu o insulă împresurată din toate părţile de apele tulburi ale reformismului politic, ai cărei locuitori visează să guste din miraculoasele licori numite *glasnost* şi *perestroika*. El descria Bucureştiul ca fiind pe cale să devină primul oraş secularizat al Europei (aluzie la distrugerea bisericilor), unde poliţiştii sunt mult mai numeroşi decât porumbeii, invadat de „pagode staliniste". Totodată, el invocă marea decepţie a proprietăţii iluzorii pe care legea o conferă clasei muncitoare.

** Politic vorbind, acest grup este cu totul eterogen. Numai trei dintre componenţii lui sunt membri ai PCR; unul dintre ei, Octavian Paler, a fost membru al Comitetului Central, preşedinte al Uniunii ziariştilor şi redactor-şef al celui mai popular cotidian, *România liberă*. Alţi doi fuseseră închişi în anii '50 şi reabilitaţi de regimul Ceauşescu. Această componenţă sugerează că solidaritatea profesională era mai importantă decât apartenenţa formală la partid. În acelaşi timp, solidaritatea cu Dinescu nu se poate disocia de solidaritatea cu critica virulentă adresată de el regimului.

*** „Liberaţi-i pe ziarişti şi pe tipografi a căror singură vină este aceea de a nu mai fi putut continua să trăiască în miciună", scria ea în acel text. „Încetaţi persecutarea proeminenţilor conducători comunişti care pe bună dreptate vă acuză a fi ruinat economia şi convieţuirea socială... ca şi pentru încăpăţânarea cu care menţineţi un anacronic socialism represiv."

de criză : pe măsură ce creştea rolul social al poliţiei, slăbeau performanţele ei. Ani de-a rândul, ea a fost în stare să reducă protestele diverselor personalităţi notorii la dimensiunea unor acţiuni individuale şi deci izolate. Această eficacitate a capotat în primele luni ale lui 1989. În trei rânduri, pe parcursul acestei scurte perioade, poliţia nu a izbutit să prevină transformarea unor acţiuni individuale în acţiuni de grup. Este vorba de grupul ziariştilor, anterior „Scrisorii celor şase", scrisoarea celor şapte scriitori şi ultima scrisoare a Doinei Cornea.

g. Două epiloguri

1. În noiembrie 1989, Ceauşescu a acordat săptămânalului *Newsweek* un interviu în care lansa la adresa unora dintre semnatarii scrisorii acuzaţia de spionaj. Venind după episodul din primăvară, când aşa-zisele mitinguri muncitoreşti cereau condamnarea la moarte a lui Mircea Răceanu, această schimbare de registru prefigura ameninţări de gravitate maximă. Am discutat respectivele implicaţii într-un articol intitulat „Ceauşescu are nevoie de spioni", publicat la începutul lui decembrie în săptămânalul new-yorkez *The Nation*, sub pseudonimul Vasile Pintea.

2. La începutul lui 1994 am convenit cu Stelian Tănase să pregătim un caiet al *Sferei Politicii* dedicat celei de-a cincea aniversări de la apariţia scrisorii, materialul de bază urmând să-l constituie interviurile luate semnatarilor. Misiunea a fost încredinţată Magdalenei Boiangiu, actualul redactor-şef adjunct al *Dilemei*. Silviu Brucan şi Grigore Răceanu au acceptat propunerea, Gheorghe Apostol a respins-o, Alexandru Bârlădeanu s-a declarat de acord în principiu, evitând însă practic orice discuţie, strategie urmată şi de Corneliu Mănescu – iar cu Constantin Pârvulescu în acel moment nu se mai putea sta de vorbă. Tentativa a fost reluată după un an prin Cristian Pârvulescu, profesor la Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Administrative, şi după al doilea prin Anca Păduraru, publicist, dar cu aceleaşi rezultate. În momentul când redactam prezenta notă, jumătate dintre semnatari nu se mai aflau printre cei vii, iar dintre cei trei încă în viaţă doi continuă să păstreze tăcerea, dând prioritate rivalităţilor personale şi consideraţiilor de oportunitate politică – protagoniştii acestui gest de curaj şi demnitate împiedică astfel, în majoritatea lor, consemnarea de către memoria colectivă a circumstanţelor în care s-a desfăşurat remarcabila lor acţiune cu reverberaţii istorice din primăvara lui 1989.

Capitolul VII

FUGA

Bucureşti, 21 decembrie 1989. O zi de iarnă neobişnuit de blândă. Coloane masive se îndreaptă spre Piaţa Palatului. Aici se va desfăşura mitingul menit să exprime sprijinul pentru hotărârea preşedintelui Ceauşescu de a înăbuşi prin forţă tulburările de la Timişoara.

Patru zile mai târziu, acelaşi preşedinte şi soţia lui sunt executaţi într-o obscură cazarmă din Târgovişte, epilog al unui proces care nu poate fi calificat decât ca o mascaradă judiciară.

În intervalul dintre aceste două secvenţe se pot reţine câteva momente-cheie, şi anume:

Primul – momentul când, sub strigătele ostile ale mulţimii mobilizate pentru a-şi manifesta devotamentul, Ceauşescu schimbă rolul de orator aclamat pentru cel de personaj huiduit.

Al doilea – momentul când, neputând nici să evite, nici să accepte noul rol care i se impune, preşedintele aflat la ananghie părăseşte împreună cu întreaga suită balconul de unde ar fi urmat să-şi ţină discursul.

Al treilea, în ziua următoare – momentul când, revenită în piaţă din proprie iniţiativă, populaţia revoltată începe să pătrundă în clădirea Comitetului Central şi când, suindu-se în elicopter, Ceauşescu porneşte spre o direcţie necunoscută.

Al patrulea – momentul când, într-o succesiune a evanescenţelor, după ce părăsise balconul şi clădirea, Ceauşescu părăseşte şi elicopterul.

Al cincilea – momentul când, fiind capturat, Ceauşescu trece din rolul de preşedinte fugar în cel de preşedinte captiv.

Al şaselea – aşa-zisul proces, care din rolul de preşedinte captiv îl trece în cel de preşedinte condamnat înainte de a fi fost judecat.

După care urmează finalul.

Din rememorarea acestui scenariu se desprinde o problemă: Care dintre momentele amintite poate fi considerat crucial pentru ajungerea la acest final? Un răspuns cât de cât plauzibil la această întrebare presupune rememorarea şi reconsiderarea evenimentelor din 21 şi 22 decembrie.

În lumina consecinţelor pe care le-a antrenat, convocarea mitingului poate fi apreciată pe bună dreptate ca una dintre gravele erori săvârşite de Ceauşescu în acele împrejurări. Din punctul lui de vedere, hotărârea îşi avea însă raţiunile ei, dintre care prima era că nimeni nu o impunea. Adoptând această decizie, protagonistul ei conta să depăşească rolul unui actor politic care, în loc să acţioneze din proprie iniţiativă, se mulţumeşte doar să reacţioneze la iniţiativele adverse.

Aceste speranţe par să-şi găsească o confirmare în auspiciile liniştitoare sub care debutează dimineaţa de 21. Cetăţenii se prezintă în număr mare la punctele de întâlnire şi la întreprinderi, organizatorii iau act de prezenţa lor, le distribuie portretele celor doi, panourile cu lozinci şi drapele – verificând proporţia celor roşii faţă de cele tricolore –, apoi îi încolonează şi, la timpul dinainte stabilit, le dau pornirea. Vremea este clementă, miliţienii au deviat circulaţia auto pentru a degaja căile de acces. Pe traseu nu se semnalează nimic alarmant, la fel ca şi în Piaţă. Aici, precum şi în clădirile din jur, oamenii Securităţii au luat măsurile de rigoare; instalaţiile audio sunt din nou verificate, la fel amplasarea şi buna funcţionare a camerelor Tv, decorarea pieţei, mai sobră ca de obicei, suferă ultimele retuşuri, geniştii Securităţii controlează încă o dată, cu detectoarele lor sofisticate, „curăţenia" clădirii şi mai cu seamă locurile pe unde va trece ori în care va zăbovi suita prezidenţială, începând cu balconul.

Intervalul dintre sosirea celor convocaţi şi deschiderea adunării se scurge în aceeaşi atmosferă de calmă rutină. Automatismele ritualului par să funcţioneze fără greş. În această ambianţă vijelia izbucneşte, prin urmare, ca din senin, nu la apariţia lui Ceauşescu la balcon sau în clipa venirii lui la microfon, ci după ce îşi începe cuvântarea, între acuzaţiile pe care le aduce „huliganilor" din Timişoara şi derizoriile promisiuni de „îmbunătăţire a nivelului de trai" pe care le adresează celor prezenţi. Aici iese la iveală eroarea lui de fond, care este în parte eroare şi în parte invaliditate: el nu vrea şi nu poate să decodeze în tulburările de pe malul Begăi expresia avertismentului pe care i-l dă întreaga societate românească. Drept urmare, în cuvântarea din 21, la fel ca în comentariile anterioare pe această temă şi ca în declaraţiile din cursul aşa-zisului proces, Ceauşescu dă crizei care îl va duce la pieire acelaşi diagnostic greşit: agitaţiile în curs fuseseră puse la cale peste hotare, singurii sprijinitori interni ai acestor uneltiri fiind câteva elemente marginale. Nu este vorba numai de un diagnostic greşit, ci de singurul diagnostic greşit pe care îl reiterează atât ca şef al statului în exerciţiul funcţiunii, cât şi în faţa mulţimii de bucureşteni care îl respinge şi, în cele din urmă, de pe poziţia de acuzat. Diagnosticul capătă astfel valenţele unui testament politic prin care, împotriva ultimei evidenţe, Ceauşescu reafirmă propria lui infailibilitate – afirmaţia centrală a cultului pe care şi l-a propagat atâţia ani.

La eroarea de diagnostic ar fi putut contribui şi alţi factori, dintre care cel mai probabil pare cel al calităţii informaţiilor. Atât cât se cunoaşte, mitingul nu a fost precedat de arestări care să sugereze că eventualele pregătiri pentru deturnarea lui ar fi fost descoperite de Securitate. Nu se poate exclude că, oricât de minimale, asemenea preparative vor fi avut loc, ceea ce ar însemna că Securitatea fie nu a izbutit să le dea de urmă, fie că aflase ceva dar, la un nivel sau altul, prefera să nu le dea în vileag, fie că s-a temut să-i prezinte imprevizibilului şef rapoarte care i-ar fi displăcut. Indiferent de motivaţii: incurie, laşitate ori duplicitate, sigur rămâne faptul că Securitatea nu a izbutit – sau nu a încercat – să-l convingă pe Ceauşescu despre inoportunitatea ţinerii acelui miting în împrejurările date, observaţie cel puţin la fel de valabilă pentru întregul CPEx. De altminteri, adeziunea atât de rapidă şi de puţin concludentă a generalului Iulian Vlad la cauza revoluţiei face ipoteza duplicităţii şi mai plauzibilă. Oricum, în momentul încercării supreme, Ceauşescu nu poate conta pe instituţia represivă din care făcuse în anii '80 principalul său instrument de guvernare.

Transformarea revoltei provinciale în revoluţie naţională începe în Piaţa Palatului din Bucureşti sub forma unei bătălii acustice: din mulţime se ridică strigăte de protest care,

crescând în volum, acoperă mai întâi ovaţiile rituale, din ce în ce mai stinse, şi în cele din urmă glasul oratorului. Zadarnicele lui tentative de a potoli rumoarea nu sunt susţinute prin intervenţii tehnice elementare, cum ar fi putut fi mărirea intensităţii microfoanelor de la balcon, amuţirea celor din piaţă sau difuzarea unor aclamaţii înregistrate pe bandă. Clamoarea naturală a furiei populare copleşeşte tehnica industrială sumară de sonorizare pe care i-o contrapune puterea. Prima bătălie a Revoluţiei române este o bătălie acustică şi ea se va încheia grabnic cu prima înfrângere a lui Ceauşescu, o înfrângere aparent benignă, din care însă el nu îşi va mai reveni.

Orice colectivitate protestatară dezvoltă o propensiune firească spre încălcarea ordinii date căreia, de regulă, nu îi poate contrapune instantaneu o ordine distinctă, ci o stare de dezordine. Sub acest raport, mitingul în chestiune nu îşi afirmă originalitatea prin neorânduiala pe care o stârneşte transfigurarea lui, ci prin iuţeala cu care parcurge distanţa, în termeni psihologici imensă, dintre stricta ordine rituală a începutului şi degringolada finală.

De altfel, datorită probabil şi acestei iuţeli, unele reflexe ale comportamentelor ritualistice persistă şi după colapsul ceremoniei rituale. Un simptom relevant al acestei persistenţe îl constituie faptul că, dereglarea o dată produsă, purtătorii ei nu întreprind vreo tentativă serioasă de a părăsi spaţiul convenţional, pe care ritualul li-l alocase, pentru a se apropia de clădirea în care se refugiaseră Ceauşescu şi însoţitorii lui. Poate că persistenţa aceloraşi reflexe explică, până la un punct, una din trăsăturile cele mai izbitoare ale comportamentului acestei mulţimi răzvrătite: moderaţia.

Această trăsătură se concretizează mai puţin în acţiunile pe care masa le întreprinde decât în cele de la care se reţine. Vehemenţa strigătelor nu se traduce în cea a gesturilor: nu se sparg vitrine, nu se devalizează magazine, instituţii ori locuinţe private, nu se aruncă cu pietre, nu iau naştere încăierări între grupuri de participanţi aflaţi în divergenţă, nu sunt agresaţi oamenii de ordine, nu sunt bruscate cordoanele de pază, nu sunt incendiate maşini ori instituţii publice – aşa cum se va întampla peste şase luni cu Televiziunea, Ministerul de Interne, Poliţia, Universitatea şi sediile unor partide din opoziţie şi, mai ales, nu este nici invadat, nici atacat sediul CC. Impulsul vindicativ al masei nu pare să ţintească deocamdată partidul simbolizat de această clădire, ci pe şeful lui.

Violenţa Revoluţiei române nu izbucneşte o dată cu Revoluţia română şi nu este iniţiată de populaţia răsculată. Exasperarea acesteia faţă de puterea personală se concentrează asupra personajului care concentrează în mâinile sale această putere.

Abţinerea de la violenţă nu caracterizează în acea zi numai comportamentul masei, ci şi comportamentul adoptat de aparatul dictaturii, înţeles în accepţia cea mai largă a termenului, adică incluzând, de la oamenii de ordine şi trupă, până la membrii CPEx şi comandanţi ai Securităţii şi Armatei. În pofida extremei lui stratificări, acest aparat are în respectivele împrejurări un comportament remarcabil prin omogenitatea lui. Principalii parametri ai acestei omogenităţi sunt deruta, care tinde să se transforme în oportunism, şi o pasivitate gravitând spre paralizie. Sub presiunea crescândă a răscoalei populare, dinamica derutei şi a pasivităţii va duce rapid la situaţia în care aparatul dictaturii, în componentele lui vitale, îl abandonează pe dictator. Văzută de partea cealaltă a baricadei, pierderea puterii începe cu pierderea aparatului.

Ca şi în cazul masei, comportamentul aparatului în situaţia nou-creată se caracterizează mai cu seamă prin acţiunile pe care el nu le întreprinde. Astfel, oamenii de ordine împrăştiaţi în mulţime nu încearcă să se grupeze pentru a-i neutraliza pe protestatarii cei mai turbulenţi; tehnicienii, aşa cum observam, nu procedează la rectificarea instalaţiilor

de amplificare a sunetului; cordoanele de pază afişează, faţă de zavera din piaţă, indiferenţa unor simpli spectatori; după renunţarea de către Ceauşescu, tentativa de a-i domoli pe perturbatorii mitingului nu este reluată de nici unul dintre înalţii oficiali prezenţi în balcon: nici chiar primul-secretar al Comitetului Municipal, care răspunde personal de buna desfăşurare a mitingului – nu se gândeşte să folosească microfonul pentru a-i reactiva pe oamenii de ordine; încremeniţi psihic în aşteptarea faimoaselor indicaţii ale şefului, ei nu schiţează nici cea mai vagă iniţiativă destinată fie să-l protejeze, fie să-l debarce şi să-l înlocuiască – aşa cum în zadar se va hazarda Verdeţ a doua zi.

Impactul şocului reprezintă o motivaţie posibilă, şi deci nesigură, a comportamentului lui Ceauşescu în noua conjunctură – sigur nu este decât acest comportament, reductibil la următoarele secvenţe: încercarea de a-şi relua cuvântarea întreruptă de participanţii la miting; nereuşita acestei încercări şi abandonarea ei; părăsirea balconului împreună cu toţi cei care îl însoţiseră; refugierea – cel puţin aparentă – în clădirea CC; dispariţia lui din spaţiul public până a doua zi, când nu reapare decât pentru a se sui în elicopter.

Conotaţiile de capitulare ale părăsirii balconului sunt substanţial amplificate de mutismul lui Ceauşescu pe parcursul orelor decisive care au urmat şi îndeosebi de momentul fugii (pe calea aerului), desprinderea simbolică de pământul ţării care nu îi mai oferea nici un adăpost. În acele ore de inacţiune suicidară el ar fi putut iniţia o tentativă de dialog cu protestatarii, fie invitându-i să îşi trimită o delegaţie care să poarte pertractări în sediu, fie încropind o delegaţie alcătuită din câţiva membri ai suitei lui pe care să o trimită să poarte pertractări în piaţă, fie coborând el însuşi în mulţime, ca în 1977 în Valea Jiului; ar fi putut să anunţe – ori chiar să negocieze – formarea unui nou guvern, înlăturându-l pe brutalul Dăscălescu şi scoţând-o de sub presiunea directă a resentimentului obştesc pe soţia lui, prim-viceprim-ministru; ar fi putut încuviinţa constituirea unor sindicate paralele împreună cu care să pregătească semnarea unui nou contract colectiv; ar fi putut încerca să se pună în contact cu reprezentanţii notorii ai disidenţei şi chiar ai opoziţiei, solicitându-le să i se alăture în strădania de a evita o baie de sânge; s-ar fi putut declara gata să accepte legalizarea partidelor politice (ca Imre Nagy în 1956) şi organizarea de alegeri parlamentare şi prezidenţiale sub supraveghere internaţională; ar fi putut ordona încetarea represiunii din Timişoara sau dizolvarea formală a Securităţii; ar fi putut asuma riscul de a convoca un alt miting în cursul căruia să aducă la cunoştinţa participanţilor substanţiale concesii politice şi economice sau chiar un program de reforme; folosind tehnicile audiovizuale care încă îi stăteau la dispoziţie, i-ar fi putut chema în ajutor pe membrii partidului, ai sindicatelor, ai celorlalte organizaţii de masă, ar fi putut adresa un apel la acţiune clasei muncitoare sau o propunere de reconciliere întregii naţiuni; ar fi putut recurge, în sfârşit, la una dintre cele două opţiuni extreme (lăsând deoparte varianta sinuciderii): fie, preluând personal comanda trupelor credincioase, să transforme clădirea Comitetului Central într-un bastion militar, în stare să reziste până la venirea unor ajutoare, fie să-şi anunţe demisia din toate funcţiile, a lui însuşi şi a Elenei.

În comportamentul lui Ceauşescu, locul unor asemenea modalităţi de acţiune ori de contraacţiune l-a luat întâi inacţiunea şi apoi fuga. Catastrofală în sine, această opţiune devine ireparabilă prin detaliile realizării ei şi prin semnificaţiile acestor detalii.

Dacă o părăsise între timp, Ceauşescu ar fi putut să nu mai revină în clădirea eşecului din ajun, iar dacă nu o părăsise ar fi putut ieşi din ea în alt moment – de pildă, în timpul nopţii. El revine însă, ori rămâne pe loc, fără a fi luat măsuri efective de apărare şi nu

părăseşte clădirea decât atunci când noul val al răzmeriţei populare începe să pătrundă în ea. Între cele două mişcări este mai mult decât o sincronizare: cea din urmă o motivează pe cea dintâi. Ceauşescu nu vine în întâmpinarea acestor vizitatori nepoftiţi şi nici nu îi aşteaptă în faimosul „Cabinet 1", ci, simţindu-se ameninţat de ei, evită să-i întâlnească. Determinată de apariţia unei ameninţări – reale sau imaginare –, părăsirea clădirii are semnificaţia unei fugi. „Geniul Carpaţilor" se lasă izgonit de cei pe care îi silise atâţia ani să-l ridice în slăvi şi care, după ce cu o zi înainte răsturnaseră mitingul convocat de el, se revărsau acum în propriul lor miting, îndreptat împotriva lui.

Inaproprierea fugii cu elicopterul este demonstrată de durata zborului: între decolare, care a avut loc la 12.08, şi aterizare, al cărei moment exact nu s-a stabilit, nu s-au scurs decât puţine minute. Atunci când pilotul, semnalând un pericol autentic, ori exprimând o anxietate reală, ori născocind, ori executând un ordin primit înaintea plecării de la superiorii săi, îşi avertizează pasagerii asupra unui posibil atac antiaerian sau aerian, aceştia nu se decid să înfrunte riscul, ci să îl evite – şi deci zborul este întrerupt. Alarma dată de pilot ar fi putut fi însă îndreptăţită, iar dacă şefii militari ar fi vrut, eliminarea Ceauşeştilor s-ar fi putut petrece în acele clipe, sub forma unui suspect accident de aviaţie, şi nu trei zile mai târziu, sub forma unui proces care nici măcar suspect nu poate fi considerat. Dar adevăratul verdict încă nu fusese dat şi astfel Ceauşeştii coboară din văzduh pe un pământ care, înainte de a-i înghiţi pentru vecie, li se arată din ce în ce mai puţin primitor. Înaintând cu greu şi de multe ori la voia întâmplării pe drumurile locale, ei vor ajunge la ţintă după lăsarea întunericului – după ora 17 – fără ca cineva să le fi clintit vreun fir de păr.

Comportamentul lor de-a lungul ultimelor 24 de ore decisive prezintă o coerenţă care frizează monotonia – o monotonie a fugii. Ei fug prima oară din balcon în clădirea Comitetului Central, din faţa unei ceremonii ratate – această fugă are caracterul unei refugieri; ei fug apoi din aceeaşi clădire, cu elicopterul, din faţa unei mulţimi care îi asediază – această fugă are caracterul unei evadări; ei fug, în sfârşit, din elicopter, fără să ştie bine încotro, din faţa unui iminent atac imaginar – această fugă are un caracter deopotrivă nemotivat şi suicidar, aşa cum vor dovedi faptele. Procedeul fugii se reproduce, în timp ce urmările lui devin tot mai inexorabile. Inadecvarea reacţiilor lui Ceauşescu reprezintă singurul fenomen sistematic pe fondul prăbuşirii sistemului de putere pe care l-a impus atâta vreme.

Perseverenţa, până la urmă fatală, în erori apare ca o pedeapsă pe care destinul i-o administrează pentru nesăbuitele lui pretenţii la infailibilitate. Ca şi dezastruoasele greşeli comise de el ca lider în funcţiune, cele pe care le repetă în calitate de lider alungat nu pot fi atribuite numai uzurii, ignoranţei, impermeabilităţii la sugestii ori senilităţii – şi unele, şi celelalte se datorează totalei lui alienări de societatea pe care, ruinând-o, pretindea că o fericeşte. Ruptura dintre el şi societate semnalează ruptura crescândă dintre două realităţi care au început prin a se îndepărta una de alta şi au sfârşit prin a se opune una alteia.

Pierderea contactului cu realitatea operează la Ceauşescu în două planuri: cel al modului cum îşi reprezintă societatea şi cel al reprezentării de sine incluzând, inevitabil, relaţia dintre ele. În reprezentarea lui, el se crede conducătorul unei naţiuni mândre de sine şi entuziaste – în vreme ce naţiunea reală este profund umilită şi exasperată; în aceeaşi reprezentare, naţiunea nu încetează să-şi exprime sub cele mai variate forme admiraţia şi recunoştinţa faţă de el – pe câtă vreme naţiunea reală nu îi poartă admiraţie şi recunoştinţă, ci o ură de moarte care îl va duce sub tirul plutonului de execuţie. Ambele

mistificate, cele două reprezentări nu au acelaşi regim de existenţă. Pseudo-realitatea fericirii generale este contrazisă, în chip flagrant, la fiecare pas, de realitatea ostentativă a mizeriei generale; dimpotrivă, pseudo-realitatea admiraţiei faţă de el este confirmată de realitatea, la rândul ei ostentativă, a nenumăratelor reuniuni, scrieri, spectacole, concursuri, defilări, telegrame, titluri decernate, emisiuni de televiziune şi radio, omagii adresate cu orice prilej de personalităţi din cele mai diferite domenii, binecuvântări ecleziastice, avalanşa de citate care ajung să îi reitereze „Operele" ş.a.m.d. Societatea nu poate participa prin fapte la starea de fericire care i se atribuie – dar ea participa prin nenumărate fapte la proslăvirea liderului pe care îl detestă. Cultul personalităţii este realitatea socială indeniabil existentă a unui sentiment popular absolut inexistent.

Ca personificare a acestui regim, Ceauşescu personifică iluziile propovăduite de acest cult şi este astfel obiectul lui firesc. De aceea trecerea populaţiei de la respingerea cultului în 21 decembrie la manifestaţia de contra-cult din 22 decembrie reprezintă pentru el o lovitură irecuperabilă. Circumstanţele scot la iveală carenţa organică a cultului: el nu se poate desfăşura fără participarea activă a maselor şi nu poate fi restaurat prin mijloacele represiunii.

În optica lui, între socialismul românesc, al cărui creator se considera, şi propria sa persoană exista o relaţie de consubstanţialitate. De aceea el nu se poate gândi nici să se sacrifice pe sine pentru a salva socialismul românesc, nici să continue guvernarea acestui socialism în absenţa cultului. Potrivit cu logica acestei viziuni – care de astă dată coincide cu logica faptelor – el se află într-o situaţie fără ieşire. Iar dintr-o situaţie fără ieşire, în virtutea unei necruţătoare tautologii, nu se poate ieşi – în cel mai bun caz se poate doar fugi.

El nu încetează deci să fugă, deşi fuga din faţa unei situaţii fără ieşire nu soluţionează situaţia fără ieşire. Singura ieşire va fi la umbra zidului sub care Ceauşescu se va prăbuşi ca urmare a prăbuşirii cultului său.

Index

A

Adorian, Gh. 183
Agiu, Constantin 150, 266
Aiud 45
„Ajutorul roşu" 43, 61, 90, 98. *Vezi şi* „Apărarea patriotică"
Albania 9, 155, 252, 287
Alexeev, Iacob 97
America Latină 67
Andreescu, Milo 109
Anghel, Mircea (anchetator) 230
Antonescu, Ion 14, 20, 39, 41-42, 64, 75, 84, 86, 88, 97, 104, 107, 115, 122, 126, 150--153, 155, 196, 198, 201, 203-212, 214, 216, 220
Antonescu, Mihai 202
„Apărarea patriotică" („Mama") 43, 90, 92--96, 146, 233-234. *Vezi şi* „Ajutorul roşu"
Apostol, Gheorghe 153, 169, 235, 241-242, 266, 289, 292
Arad 41, 224
Arbore, Ecaterina 96
Ardeleanu, Aurel (colonel) 226-227
Ardeleanu, Iosif 182
Armata Roşie 54-55, 104, 108, 114, 142, 146, 180, 245
Augustin, Alexa 233
Auschnit, Max 181, 202, 214, 227
Australia 224

B

Baciu, Dumitru 235
Baia Mare 18
Balcani 85
Balter, Silviu (avocat) 227
Banat 255
Basarabia 45, 54, 108, 110, 151, 167
Băcanu, Petre Mihai 290
Bădică, Ilie (locotenent-colonel) 230
Băleanu, Gheorghe 27-28
Băneasa 222
Bărăgan 255
Bârlădeanu, Alexandru 242, 289, 292
Bega 294
Beijing 56, 250
Beirut 16
Belea, Miron 267
Bellu, Elena (soţia lui Nicolae Bellu) 18
Bellu, Nicolae 18, 182
Beneš, Edvard 245
Beniuc, Mihai 44
Beria, Lavrenti Pavlovici 152, 226, 238, 244
Berlin 177, 189
Berman, Jaques 205, 227
Bernachi, Simion (inginer) 158
Bernath, Andrei (tatăl natural al lui Mircea Răceanu) 53, 185
Betea, Lavinia 179
Betea, Nicolae 212, 216, 218, 223-225
Bierut, Bolesław 154
Biji, Mircea (nume conspirativ Aurel) 147-148, 223
Biroul Informativ al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti 210
Birtaş, Gavrilă (colonel de securitate) 108-109, 111, 150
Blaga, Dorli 34
Blaga, Lucian 44, 213
Blagoev, Dimităr 152
Blagoeva, Stela (fiica lui Dimităr Blagoev) 152
Blandiana, Ana 276
Blank, Aristide 181
Blocul Muncitoresc-Ţărănesc 65
Blocul Naţional Democratic 155
Blum, Léon 181
Bodnăraş, Emil (nume conspirativ Spătaru) 6, 44, 62, 98, 104, 110, 119-120, 143, 148-151, 155, 157-158, 160-162, 170-172, 198-199, 203-205, 207-209, 227, 235, 237, 239,

242-245 ; la penitenciarul de la Caransebeş 53, 55-56, 59-60, 64-65, 77 ; şi înlăturarea lui Ştefan Foriş 122-141 ; membru al conducerii provizorii 144-145
Bodnăraş (Munzer), Florica 122
Bodnăraş, Manole 56, 122
Bogdan, Cornel 44
Bogdan, Iosif (doctor) 91-92
Bogdan, Radu 5
Bogotá 16
Bogza, Geo 291
Boia, Lucian 7
Boiangiu, Magdalena 6, 292
Borilă, Petre 153, 170-172, 187-188
Borţoi, Tănase (bucătar) 93
Botoşani 146
Brad, Ion 238
Braşov 27, 30, 32, 34, 45, 66, 145, 167, 200 ; mişcări de protest (1987) 262
Bratislava 246
Bratosin, Tănase 68
Brauner, Harry (folclorist) 185, 207, 227
Brăila 122
Brătescu, Gheorghe 6, 44, 164-165, 181
Brătescu, Stela 164
Brătescu, Tania (fiica Anei Pauker) 6, 164-165, 167, 174, 194
Brătianu, Bebe 161
Brătianu, Constantin (Dinu) I.C. 206, 209, 214, 227
Brătianu (familia) 151
Brâncoveanu, Marin 291
Brâncu, Zina 182, 194
Breazu, M. 182
Breiner, Béla 149-150
Breitenstein, Ernest 44
Brejnev, Leonid Ilici 8
Brucan, Silviu 182, 239, 289, 292
Bucicov, Valerian (colonel) 222
Bucovina 108, 167
Bucureşti 5, 11-12, 16, 21, 27-30, 33-35, 37-38, 40-46, 53-54, 56-57, 65, 68, 73, 78-79, 89, 91, 96-97, 104, 108, 118, 123, 127, 129, 131-132, 134, 136, 140, 146, 149, 151-153, 156, 158-159, 163, 166, 168, 177-178, 185, 188-190, 193-200, 202-203, 206, 208-209, 212-213, 218, 221, 225, 227, 231-235, 244, 249-251, 256-257, 267-268, 271, 273-274, 279, 281, 288-289, 291, 293-294
Budapesta 106, 197, 217, 227-228, 249
Buenos Aires 16
Bughici, Simion 200
Bugnariu, Teodor 34, 72, 266
Buharin, Nikolai Ivanovici 238
Bulan, Tatiana 111
Bulgaria 86, 154, 245-246, 270-271
Bumbeşti - Livezeni, şantier 76-77
Bunaciu, Avram 44, 170, 216-218

C

Callimachi, Scarlat 34
Calmanovici, Emil 185, 205, 209, 228-229, 231
Cangiopol, Liviu 290
Carandino, Nicolae 217
Caransebeş 12, 25, 32-33, 37, 39-46, 49-68, 70, 72-95, 97-101, 104-105, 107, 112-115, 117, 120-122, 124-126, 143, 146, 152-153, 161, 193, 202, 223, 226, 228, 231, 233-235, 239, 241
Caraş-Severin 40
Carmen Sylva, staţiune 185
Carol al II-lea de Hohenzollern-Sigmaringen 14, 19, 35, 75, 150, 158, 200-201
Carp, Constantin 81-82, 86, 111, 116, 142, 149
Carrillo Solares, Santiago 15
Câmpeanu, Eugen 18
Ceauşescu, Alexandrina 27, 32-33
Ceauşescu, Andruţa 24, 27, 32-33, 46, 99
Ceauşescu, Elena 11, 83, 148, 252, 296
Ceauşescu, Nicolae 31-32, 37, 44-45, 51, 57, 78, 83, 95, 104, 106-108, 115-116, 122, 126, 142, 147-148, 169, 175, 179, 184, 193, 197, 200, 202, 227, 256, 261, 263-264 ; la Jilava 17-18, 21-25, 32, 100 ; procesul de la Braşov (1936) 27-30, 34 ; la Doftana 30 ; la penitenciarul de la Caransebeş 33, 46-48, 50, 53, 59, 61, 64, 69-71, 75, 89, 99-101 ; demonstraţia din Bucureşti (1 mai 1939) 34-35, 72, 201 ; aşa-zisa cooptare în Comitetul Antifascist din România 34, 72 ; personalitatea lui ~ 23-25, 61-62, 69-72, 99-101, 103-106 ; numirea în funcţia de secretar general (1965) 105, 173, 241-244, 270 ; criticarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi reabilitarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi Ştefan Foriş 147-148, 197, 207, 211, 234-240, 244, 252, 257-258, 260, 267 ; „Primăvara de la Praga" (1968) 245-252, 257 ; conflictul ruso-chinez 249-250 ; dictatura lui ~ 103-104,

143, 150, 196, 256, 259, 265, 268-292; şi cultul personalităţii 24, 30, 103, 106, 239, 258, 260, 298; decembrie 1989 - fuga 61, 256, 258, 260, 262, 268, 293-298
Ceauşescu, Niculina (sora lui Nicolae Ceauşescu) 32
Cehoslovacia 154, 156, 186, 188, 200; invadarea ~ (1968) 8, 245-251, 270
Cerbu, Traian 109
Cernicica, Dumitru 44
Cernobîl 268
Chilia 108
China 9, 155, 178, 249-250, 270
Chişinău 52, 55, 167, 200
Chişinevschi, Iosif (Ioşca Roitman) 40, 44, 53, 73, 81-82, 84, 89, 106, 108-109, 117, 126, 165-169, 171-172, 182-183, 214, 225-226, 228-230, 233, 266; la penitenciarul de la Caransebeş 59, 68
Chişinevschi, Liuba 170-171, 194
Chiţu, Nicolae 27-28
Chivoiu, Alexandru (tipograf) 290
Chivu, Tina 44
Cierna nad Tisou 245
Ciulei, Ion (colonel) 227
Cluj-Napoca 5, 34, 44, 47, 217-219, 223, 226, 269, 291
Codăieşti (Moldova) 192
Codreanu, Ion (tatăl lui C.Z. Codreanu) 193
Codrescu, Andrei 37
Coliu, Dumitru 108, 170-172
Coman, Ion 37
Comandamentul Formaţiunilor de Luptă Patriotice (CFLP) 98, 110, 158, 161
Cominform 183, 186-187
Comintern (Internaţionala Comunistă) 43, 60, 82, 96, 104, 106-108, 112, 114, 116, 133, 136, 140, 149-150, 152-154, 157, 159-164, 168, 180, 188-189, 191-192, 194, 196, 198, 200-201, 218-219, 221-222, 235, 255, 264
Comitetul Antifascist din România 34, 72
Comitetul Politic Executiv (CPEx) al PCR 37, 44, 95, 240, 267, 288, 294-295
Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) 164, 270-271
Constante, Lena 207, 213-214, 221-222, 227, 234
Constantinescu, Miron 44, 48, 74, 99, 122, 168, 171-172, 190, 219, 227; la penitenciarul de la Caransebeş 54, 59, 91
Constantinescu-Iaşi, Petre 34, 200, 213
Constanţa 67, 232
Cornea, Doina 260, 291-292
Cornea, Paul 182
Costea, Mirel (cumnatul lui Emil Calmanovici) 231
Craiova 33; procesul de la ~ 170, 173
Crăciun, Constanţa 83, 109, 233
Crâsnaru, Sebastian 46
Creangă, Mihai 290
Cressin, Gabriela (soţia lui Grigore Hagiu) 274
Cristescu (Plăpumarul), Gheorghe 69
Cristescu, Eugen 123
Crohmălniceanu, Ov.S. 182
Cruceanu, Mihai 84

D

Dalí, Salvador 15
David, Constantin 185
Dăscălescu, Constantin 296
Dâmboviţa (judeţ) 27, 32
Dâmboviţa (râu) 37
Demeter, Alexandru (colonel) 227-228, 230
Demetrescu, Camil 227
Deşliu, Dan 291
Deutsch, Emmerich 182
Dimitrov, Gheorghi 27, 29, 152-156, 167, 188, 190
Dinescu, Mircea 260, 291
Dobrescu, Miu 15
Dobrian, I. (procuror) 74
Dobrovici, Grigore (avocat) 227
Doftana 30, 45-46, 55, 59, 62, 70, 78, 97, 112, 152, 158, 185, 202, 226
Doinaş, Augustin Ştefan 291
Doncea, Constantin 96, 266
Dragomirescu, Mihai 44
Drăghici, Alexandru 44, 48, 59, 74, 99, 101, 170, 223-229, 235, 238, 242-243, 257; la penitenciarul de la Caransebeş 59
Drăghici, Toma 230
Dresda 245
Dubček, Alexander 245, 249, 252
Dulgheru, Mişu 226
Dumbrăveni 45
Dumitrache, Gheorghe 27
Dumitrescu, Gheorghe (Gogu) 40, 48, 74
Dumitrescu, Nicolae (avocat) 227
Dumitrescu, Vasile 42
Dunăre - Marea Neagră, canal 97, 255, 273
Dunăreanu, H. 44, 91
Duţescu, Dan 224

E

Eidlitz, Zoltan 44
Eisenstein, Serghei Mihailovici 184
Elveţia 47-48, 192, 213, 224, 249
Enache 261
Encel, Mauriziu 185
Enescu, George 34
Engels, Friedrich 75, 248
Europa 13, 154, 193, 246-247, 252, 262, 269, 272, 287, 289, 291
Europa de Est 13, 43, 180, 186, 195-196, 198, 220, 268, 271
Europa Occidentală 13, 201

F

Farcaş, Alexandru 44
Făinaru (deţinut la Caransebeş) 61
Feldman, Bercu 40
Filderman, Wilhelm 181
Filipescu (ofiţer de securitate) 131
Finlanda 201
Flicher, Lucia 212
Floru, R. 182
Fodor, Gh. 182
Ford, Gerald Rudolph 103
Foriş, Loti (prima soţie a lui Ştefan Foriş) 84, 110
Foriş, Ştefan (nume conspirativ Marius) 6, 56, 59, 62, 72-87, 89-95, 98-100, 104-151, 155, 157, 160, 163-164, 166, 171, 180, 196, 198-200, 202-207, 209, 211, 223, 231-234, 244, 254, 257-258, 264; Scrisoarea-apel (octombrie 1943) 72-74, 76, 78, 81-82, 85-86, 90-92, 94-95, 113, 117, 146; personalitatea lui ~ 77-78; instalarea lui ~ în funcţia de secretar general 108-112; evoluţia lui ~ ca secretar general 81; ascensiunea lui ~ 106; conflictul cu Gheorghiu-Dej 112-121; înlăturarea lui ~ 104, 121-141, 143-145, 241-242; reabilitarea (1967-1968) 147-148, 207, 211, 236
Frontul Popular 200, 234
Frontul Renaşterii Naţionale (FRN) 200
Frontul Salvării Naţionale (FSN) 268
Frontul Studenţilor Democraţi 88
Frontul Unic Muncitoresc (FUM) (Frontul Patriotic) 120, 142
Frontul Unic Naţional 144, 155
Frontul Unităţii şi Democraţiei Socialiste 15
Fulgescu, Virgil 68
Furet, François 16, 177

G

Galbraith, John Kenneth 60
Gaston Marin, Gheorghe 211, 218
Gaudig, Theo (spion prosovietic) 54
Gaulle, Charles de 103, 251
Gavrilovici, Mihai (Mişa) 44, 64-68
Gelep (colonel) 202
Georgescu, Justin 115
Georgescu, Teohari (poreclit Grecul) 17, 40-41, 44, 46, 59, 73, 80-84, 99, 106, 108, 117, 126, 150, 168-169, 172, 174, 180, 190, 197, 211, 222-226, 229, 231, 235, 265; la penitenciarul de la Caransebeş 68, 80; personalitatea lui ~ 68
Georgescu-Roegen, Nicholas 224
Gere, Mihai 37, 44, 46, 64, 95, 267
Germană, Republica Democrată 246, 274-275
Germania 35, 85, 108, 140, 152-153, 201, 212
Gerö, Ernö 218
Gestapo 43, 158, 160, 203
Gheorghe, Petre 83, 108, 110, 117-118, 233, 235
Gheorghiu, Cleante 227
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 8, 12, 14, 41-43, 51, 53, 77, 80-84, 88-91, 95-100, 104-108, 110, 148-153, 155-156, 158-165, 167-168, 177-180, 186-191, 193, 196-199, 201-202, 204, 209-211, 218, 223, 225-228, 231-236, 238-244, 252, 254-258, 260, 262, 264-268, 270; la penitenciarul de la Caransebeş 45-46, 48, 56, 58-62, 68, 70-71, 73, 80, 99; la Doftana 62, 70, 97; personalitatea lui ~ 61-62, 70; greva ceferiştilor (1933) 70, 96, 254, 266; la Târgu-Jiu, evadarea 41, 88, 98, 122, 124-129, 155, 164, 202, 209, 233; şi lichidarea presupuşilor adversari 104-105; conflictul cu Ştefan Foriş 112-121; înlăturarea lui Ştefan Foriş 121-129, 139-141, 254; conducerea provizorie 142-146; conflictul cu Ana Pauker 153, 156, 162-164, 170-174, 211, 254; devierea de dreapta 177-179; Declaraţia de independenţă (aprilie 1964) 8, 164, 256-257; retragerea armatei sovietice din România (1958) 164; decesul 105, 173, 235-236, 241-244, 270
Gheorghiu, Ronea (Florica) (fostă soţie a lui Petre Gheorghiu) 83
Gherman, Mircea 182

Gherasimov, Alexandru 231
Ghimeşan, I. 182
Ghica, Alexandru 201
Gogol, Nikolai Vasilievici 49
Gold (comerciant) 56-57
Goldberger, Nicolae 109, 182, 200, 235, 266
Goldman, Lucien 213
Goldstein, Dori 112, 200, 233
Golopenţia, Anton 224
Goma, Paul 260
Gomułka, Władysław 8, 129, 155, 178, 189, 249
Gonda, Gheorghe 267
Gorbaciov, Mihail Sergheevici 10, 252-253, 258, 291
Gorun, Alexandru 230
Gottwald, Klement 154, 186
GPU 96, 130-131, 133, 136-137, 139, 192
Graur, Alexandru 182
„Griviţa", Atelierele CFR 96, 185, 266
Groza, Petru 161, 167; Guvernul ~ 161, 215, 217, 221-222
Grümberg, Lazăr 53, 185
Guină, Nicolae 237
Guţan, Alexandru 44

H

Hagiu, Grigore 274
Hamburg 54
Haţieganu, Emil 161
Hăulică, Dan 291
Helsinki, Acordul de la 261, 287, 289
Hitler, Adolf 14, 46, 69, 201, 250
Holtzer, Erwin 44
Honecker, Erich 10
Hoxha (Hodja), Enver 189
Hruşciov, Nikita Sergheevici 8, 59, 164, 197, 253, 256-258, 265, 270
Hudiţă, Ioan 227
Husák, Gustáv 10, 251

I

Iacobovici, Andrei 47, 69, 99
Iliescu, Alecu (tatăl lui Ion Iliescu) 35, 84
Iliescu, Ion 35, 84, 146, 268
Iliescu, Maria (mama lui Ion Iliescu) 94, 146
Institutul Central de Statistică 147-148, 223-224
Internaţionala Socialistă 231
Ionescu I, Marin Florea (ambasador al României la Washington) 44
Ionescu II, Marin Florea (colonel de securitate) 44
Ionescu, Petrică (regizor) 44
Ionescu-Gulian, C.I. 182
Iordache, Ecaterina 29, 34
Iosif, P. 182
Israel 187-188
Italia 35, 201, 224, 274

J

Jakob, Alexandru 44
Jaruzelski, Wojciech 251
Jebeleanu, Eugen 21, 30, 34
Jivkov, Todor 8, 10
Joja, Athanase 44, 50, 64-65, 84, 200, 232-233

K

Kádár, János 8, 99
Kautsky, Karl 219
Kavtaradze, Serghei Ivanovici (ambasadorul Uniunii Sovietice la Bucureşti) 168
Kelner, Ilona 57
KGB 130
Kissinger, Henry Alfred 250-251
Klauda, Fritz 54
Koffler, Remus (nume conspirativ Sergiu) 82-83, 109, 119, 132, 136-138, 142, 147, 185, 202, 205, 211, 227, 229-234, 265
Kornhauser (doctor) 73, 79, 119
Kotovski, Grigore 267
Kovacs, Pius 44
Kraid, Ervin (fiul pictoriţei Risa Propst Kraid) 18, 20, 49, 53, 66
Kremlin 8-9, 67, 96, 103-104, 129, 131, 133, 141, 149-150, 152, 154-156, 160, 162, 164-165, 168, 174, 177-179, 186, 189-190, 195, 210, 220-221, 235, 239, 242, 245, 249, 252, 256, 258, 271

L

Ladislau (Mureşan), Ady 43-44, 235
Lainici 76
Lang, I. 40, 92
Lazăr, Iacob 66
Lăzărescu, Andrei 50
Lefter, Buru 236
Legiunea Arhanghelului Mihail 150. *Vezi şi* Mişcarea Legionară
Lemnea (sat) 167

Lenin, Vladimir Ilici Ulianov, zis 41, 47, 57, 100, 178, 248, 259
Leonida, procesul 18
Leoveanu (colonel) 32
Leşanu, Vanea 48
Leucuţia, Aurel 209
Levy, Robert 6, 165, 180-181, 187
Lieblich, Sandu (doctor) 168
Liiceanu, Gabriel 279
Lima 16
Liţă (maior) 84
Liţu, Emil (ziarist) 29, 34
Luca, Vasile 14, 44, 56, 62, 82, 96, 104, 150, 153, 162, 167-169, 171, 174, 180, 187, 190-191, 195, 197, 210-212, 218, 220, 235, 265
Luca-Boico, Cristina 44, 182
Luchian, P. 182
Lugoj (închisoarea) 54, 78, 91
Lupta de clasă 182, 266
Lupu, Petre 44
Lvov 245

M

Magheru, Mihail 147
Malaxa (uzinele) 119
Malinaş, Iuliu 224
Mandelstam, Osip 180
Maniu, Iuliu 73, 200, 206, 208-209, 214-215, 218, 220, 222
Maniu-Mihalache, procesul 18
Manole, Ofelia 182, 266
Manolescu, Max (pilot) 224
Manuilă, Sabin 224
Manuilski Dimitri 152
Mao Zedong 9, 178, 250
Marea Adunare Naţională (MAN) 15, 230-231, 247, 254
Marea Britanie (Anglia) 103, 197, 225, 274
Marea Neagră 165
Margulies, Samuel 227
Marina (gardian) 39
Marinescu, Ada 73, 79, 118-119
Marx, Karl 47, 69, 75, 248, 261-262
Maurer, Ion Gheorghe 62, 84, 88, 150, 173, 179, 201, 205, 242-245, 266
Maximenco, Teodor 44
Maxy, M.H. 182
Mănescu, Constantin 47
Mănescu, Corneliu 223, 245, 289, 292
Mănescu, Lenin (Lencu) (fiul lui Constantin Mănescu) 47
Mănescu, Manea (fiul lui Constantin Mănescu) 47, 223
Mănescu, Racovski (Cocu) (fiul lui Constantin Mănescu) 44, 47, 64, 80
Mănescu, Radu 44, 122, 182
Medrea, Ion 236
Meir, Golda (Goldie Mabovici) 103
Meirovici (student) 185
Melinte, Petre 79, 118
Mendelsohn, A. 182
Mercader, Ramon 118
Meţiu, Ion 57, 80, 110, 117-118, 201, 233
Mezincescu, Eduard 44
Micle, Teodor 226, 230
Miercurea-Ciuc 45, 201
Mihai I de Hohenzollern-Sigmaringen 14, 42, 122, 149, 151, 196, 206-210, 213, 215, 221-222
Mihai Viteazul 106
Mihalache, Ion 227
Mircea cel Bătrân 106
Mislea 45, 94, 113
Mişcarea Legionară 14, 200, 216
Mladin (colonel de securitate) 209
Mociorniţă (fabrica) 28
Mocsonyi-Stârcea, Ioan (mareşalul Curţii Regale) 206-209, 227
Moghioroş, Alexandru 153, 168, 170-172, 174,
Moisescu, Ilie (colonel) 227-228, 230, 237
Moisil, Grigore 44, 213
Moldova 42, 70-71, 104, 192, 200, 290
Molotov, Veaceslav Mihailovici 27, 29, 36, 131, 161, 189
Moraru, Gheran 230
Moraru, Nicolae 182
Morin, Edgar 14
Morozov, Pavlik 67
Moscova 10, 21, 34, 42, 45-46, 55, 59, 82, 85-86, 95, 97, 104-108, 112, 114, 128, 131-132, 134-136, 140-141, 145, 150, 152-156, 159, 162-168, 171, 177-178, 180, 186, 189-190, 193-200, 210-212, 215, 220-222, 226, 228, 238, 242, 244-245, 249-250, 256-257
Mundus-Borlova (fabrica de mobilă) 40, 63, 92
Munteanu, Aurel Dragoş 291
Mussolini, Benito Amilcare Andrea (*Il Duce*) 69

N

Nagy, Imre 155, 218, 296
Naş, L. 44
Năvodaru, P. 182
Neagu, Andrei 201
Neciu, Mitea 118
Nemet, Poly 46
New York 37-38, 279
Nichita, Vasile (rector „Ştefan Gheorghiu") 266
Nicolae, Matei 18, 44, 47
Nicolau (Niconov), Serghei 44, 64, 226; la penitenciarul de la Caransebeş 55-56
Nicolski, Vanda 193, 200
Niculescu-Buzeşti, Grigore 206, 208, 215
Nisa 16
Nistru 55, 114
Nixon, Richard Milhous 103, 249-251
NKVD 152, 191, 194
Novotný, Antonín 8, 245

O

Odessa 20
Observatorul Cultural 6
Onescu, Cornel 237
Oprişan, Mircea 44
Oriol 55

P

Pacepa, Ion Mihai 193
Pactul Anti-Comintern 113
Pahonţu, Ion (procuror) 226
Paleologu, Alexandru 291
Paler, Octavian 291
Palestina 192
Panaitescu, H. 182
Paneth (inginer) 73, 79, 118
Papa, Ilie 41
Paraguay 249
Paraschiva, Brainer 108-109, 112
Paraschivescu-Bălăceanu, Constantin (avocat) 227-228
Paris 177, 290; Conferinţa de pace 197, 213
Partidul Bolşevic 172, 178
Partidul Comunist Bulgar 152, 154
Partidul Comunist Cehoslovac 129, 186, 245-247, 251
Partidul Comunist Grec 11
Partidul Comunist Român (PCR) 5-7, 9, 11-12, 15, 18, 28, 33, 35, 39-40, 42-45, 55-56, 60-62, 69, 73-74, 79, 81-82, 84-86, 92, 97, 103-104, 106-108, 110-122, 124, 129, 131, 134, 139-142, 144-156, 158, 160-164, 167-169, 178-185, 188-201, 203-208, 210-218, 220-223, 227, 233, 235, 237-240, 242, 252, 254, 257, 263-265, 267-268, 279, 282, 289-291
Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) 152, 154-155, 165, 189, 198, 249, 257, 265-266
Partidul Muncitoresc Român (PMR) 8, 15, 129, 164, 167, 172, 177, 193, 195, 211, 226--227, 235, 241-242, 244, 255-256, 266-167
Partidul Naţional Liberal (PNL) 120, 155, 161, 268
Partidul Naţional Ţărănesc (PNŢ) 35, 73, 120, 155, 161, 200, 217, 220, 222, 254, 268
Partidul Social Democrat (PSD) 120, 142, 155, 169, 227
Pascu, Dumitru (chirurg) 37
Pasiuc, Eugeniu (Gheniu) 50, 70-71
Patilineţ, Vasile 148, 236-238, 260
Pauker (Rabinsohn), Ana 6, 14, 34, 43-44, 46, 48, 56, 62, 94-96, 104-107, 116, 123, 145--146, 149-181, 186-195, 197-200, 211-212, 220, 235, 263-265; reîntoarcerea în ţară şi misiunea primită de la Moscova 151-161, 163; conflictul cu Gheorghiu-Dej 153, 156, 162, 170-174, 211, 254-257; bolnavă de cancer 164-167; acuzată de deviere de dreapta 165-167, 169, 177-179; destituirea şi arestarea 167-179, 199, 211, 241-242; victimă a antisemitismului 180-181, 183--184, 186-195
Pauker, Marcel (nume conspirativ Luximin) 34, 96, 152, 187, 192-194, 200
Pavel (Sârbu), Elena (sora Victoriei Sârbu; soţia lui Pavel Ştefan) 83-84, 110
Pătrăşcanu, D.D. 203
Pătrăşcanu, Elena 197, 200, 207, 211-212, 214, 219, 222, 224, 227-228, 232
Pătrăşcanu, Lucreţiu 27, 50, 56, 59, 62, 104, 122-123, 127, 137, 150, 155, 163-164, 166, 173, 180, 188, 195, 252, 255, 257, 264-265; internarea în lagărul de la Miercurea-Ciuc 201; domiciliu forţat la Poiana Ţapului 196, 201-206, 215; internarea în lagărul de la Târgu-Jiu 201-202, 232; participarea la lovitura de stat (23 august 1944) 196-197, 204, 206-209; arestarea, procesul, condamnarea şi execuţia

(1948-1954) 171, 185, 197-198, 201-202, 204-205, 210-234, 242, 244; învinuirile aduse 214-222; reabilitarea (1967-1968) 197, 207, 211, 236-240, 260
Pârvulescu, Constantin 84, 94, 109, 111, 119-120, 124, 127, 130, 140, 144-151, 153, 158-160, 169-172, 198-199, 207, 232-233, 255, 289, 292; membru al conducerii provizorii 144-146, 149; criticarea lui Nicolae Ceauşescu în timpul Congresului al XII-lea al PCR (1979) 115, 148-149; „Scrisoarea celor şase" 149
Pârvulescu, Cristian 292
Petrea, Nicolae (nume conspirativ Sorin) 82, 111, 116, 118-120, 123, 130, 142
Petrescu (Goncearuc), Petea 44, 183, 226, 228; la penitenciarul de la Caransebeş 52-53
Petrescu, Alexandru (colonel, magistrat militar) 17, 73-74
Petrescu, Dan 290
Petrescu, Dumitru 96-97, 170-171, 266
Petrescu, Titel 206-207, 209, 214, 227
Petriuc, Vasile 44
Petroveanu, M. 182
Piatra Olt 42
Piatra-Neamţ 200
Piaţa Comună 269, 288
Pintilie, Gheorghe (Pantiuşa Bodnarenko) 40, 43-44, 89, 118, 122, 146, 158, 183, 226, 230-231; la penitenciarul de la Caransebeş 55-56, 59, 68
Pintilie, Ilie 45, 185
Piteşti 269
Pleşu, Andrei 260, 291
Poiana (sat) 291
Poiana Ţapului 196, 199, 201-206, 213, 215, 219, 221
Polonia 154, 160, 200-201, 232, 245-246
Popa, Emil 266
Popescu, Dumitru 15
Popescu-Puţuri, Ion 35, 237-238
Popovici, Călin 235
Popovici, Titus 252
Portugalia 274, 288
Posteucă, Mihai 44
Posteucă, Vasile (Mihai Povstanski, spion sovietic) 97
Praeger, Sigmund (antreprenor) 76
Praga 129, 186, 189, 197, 228, 238, 245, 257
Prahova 45, 271
Precup, Victor (general) 158
Predeal 222
Predescu, Andrei 18
Preoteasa, Grigore 84
Propst Kraid, Risa (pictoriţă) 18
Prut 46, 152

Q

Quezón 16
Quito 16

R

Rabinsohn, Hersh Kaufman (Zvi, tatăl Anei Pauker) 192
Rabinsohn, Zalman (Solomon, fratele Anei Pauker) 187, 192
Racovski, Cristian 47
Rajk, László 166, 197, 228
Rákosi, Mátyás 62, 154, 186, 190, 218
Ralea, Mihai 44, 202, 213-214
Ranghеţ, Iosif 119-120, 124, 127-128, 130-136, 140, 151, 158, 160, 199, 223-225, 233; membru al conducerii provizorii 144-145
Raţiu, Anton 224
Răceanu, Grigore 233, 268, 289, 292
Răceanu, Ileana 85, 266
Răceanu, Mircea 53, 185, 292
Răduică, Grigore 203-204, 211-212, 224-226, 229-230, 236-240
Rădulescu, Gogu 88
Rădulescu-Pogoneanu, Victor 215, 227
Răşcanu (general) 208
Răutu, Leonte 152, 170, 182-183
Râbniţa 41, 53
Râpeanu, Grigore (procuror) 226, 230
Rech, Ştefan 18
Redlingher, Alma (pictoriţă) 109
Redlingher, familia 108, 111
Redlingher, Ladislau 6, 108-109
Redlingher, Oscar 108-110
Redlingher, Trudi 109
Renoiu (căpitan, spion prosovietic) 54
Republica Sovietică Ungară 106
Roaită, Vasile 110, 185
Rochet, Waldeck, zis Waldeck-Rochet 249
Rodan, E. 183
Rogojinschi, Alexandru 44
Roller, Mihai 182, 185, 231
Roman, Hortensia 152
Roman, Petre 152
Roman, Valter 152, 182

Romniceanu, Mihail 161
Rosman, Rudolf (procuror) 222, 226
Rudenko (Sariski), Ivanka (sora lui Petre Gheorghe) 83, 235
Rudenko, Teodor 44, 47, 69, 235
Rudé pravo 186
Rujan, Gheorghe 230
Runcan, Agneta (nume conspirativ Julieta, soţia lui Romeo Runcan) 108
Runcan, Romeo (fost tehnic al lui Ştefan Foriş) 6, 80, 108-111, 132-133, 135-139

S

Sadoveanu, Mihail 23, 34
Saharovski, Alexandru Mihailovici 225-226
Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, conte de 47
Sava, Dumitrescu 227
Sălăjan, Leontin 243
Sănătescu, Constantin (general) 163, 208, 215
Săvinescu, E. (director al închisorii Doftana) 62
Sârbu, Filimon 110, 185
Sârbu, Maria (sora Victoriei Sârbu) 110
Sârbu, Victoria (soţie nelegitimă a lui Ştefan Foriş; nume conspirativ Mira) 77, 81, 83, 94, 109-110, 116, 119, 124, 130-133, 135-139, 142, 146-147, 227, 232-234
Scorniceşti (jud. Olt) 15, 17, 24, 27-28, 32, 34, 71, 100, 103-106, 122, 184, 236, 250
Sebastian, Mihail 181
Securitatea 8, 38, 44, 47, 55, 82, 122, 146-147, 158, 167, 175, 184-185, 203, 226, 236-237, 252, 255, 259, 263, 279, 288, 291, 294-296
Sencovici, Alexandru 44, 61, 99, 109
Sfetcu, Paul 204
Sherman, Ioşca 35
Sibiu 35, 42, 57, 269
Sidorovici, Alexandra 74
Sighişoara 201
Siguranţa 18, 20, 27, 49, 55, 65-67, 73, 79-84, 98, 111, 113, 115-121, 125, 127, 133, 136, 146-148, 167, 175, 185, 196, 200, 202-203, 205, 209, 212-213, 227, 232-233, 235
Sima, Horia 14
Slánský, Rudolf 129, 154, 166, 186, 190, 195, 197, 228
Soci 165
Socor, Emil (gazetar, tatăl lui Matei Socor) 84
Socor, Matei (compozitor) 76, 84, 182
Sofia 227
Solomon, Barbu (avocat) 227
Spengler, Oswald 62
Staicu 226
Stalin, Iosif Visarionovici Djugaşvili, zis 9, 15-16, 46, 62, 69, 72, 85, 142, 152, 159, 161-162, 164, 167, 169, 172-174, 178, 184, 186, 189, 193, 197-198, 201, 211, 226-227, 230, 244, 253-255, 257-258, 264-265, 271
Stalingrad 72, 114, 152
Stanca 117
Statele Unite ale Americii (SUA) 5, 12, 37-38, 187, 197, 212, 250-251, 270, 274, 279, 288-289
Stănescu (Szilagy), Ion 237
Stoian, Tudora-Dorina (soţia lui Constantin Pârvulescu) 84, 146
Stoica, Chivu 44, 48, 96, 99, 101, 126, 171, 202, 231-232, 242-243, 261, 266; la penitenciarul de la Caransebeş 59
Stoica, Gheorghe (Moscu Cohn) 106, 147-148, 193-194, 237-238
Stoilov, Simion 44
Stratulat, Teodor 49
Stroia, Ştefan (comisar regal) 29
Svoboda, Ludvík 245

Ş

Şandru, Ovidiu 202
Şerban, Bogdan 291
Şerban, Monica 291
Şoltuţiu, Ion 226-230
Şora, Mihai 291
Şostakovici, Dmitri Dmitrievici 184
Ştefan cel Mare 106
„Ştefan Gheorghiu", şcoala de partid 109, 182, 266-267
Ştefan, Pavel (nume conspirativ Mihalcea) 82-85, 110, 233, 266
Ştefan, Petrache 18
Ştefanov, Boris 106, 108
Ştefănescu, Alexandru 202, 205, 227, 229, 231, 234

T

Taflaru, Ion 79, 119, 146-147
Tarnovski, Vladislav (Vladimir) 29-30
Tănase, Stelian 6, 27, 292

Tătărăscu, Gheorghe 14, 215-216, 228
Târgoviște 12, 75, 103, 258, 293
Târgu-Jiu (lagărul) 18, 30, 41, 45, 47, 53, 68, 72, 76, 81, 84-85, 88, 97-98, 104, 107, 122, 125-130, 134, 141-145, 150, 155, 164, 198-199, 201-202, 210, 232-233
Târgu-Mureș 43
Târgu-Ocna 45
Tbilisi 184
Teodorescu, Alin 5-6
Terja, Mihai 291
Thorez, Maurice 154, 191
Timișoara 40-41, 77, 95, 108-109, 188, 218, 293-294, 296
Tirana 122
Tisa 245
Tismăneanu, Leonte 267
Tismăneanu, Vladimir 6
Tito, Iosip Broz 9, 11, 155, 178, 186, 189, 210, 245, 255
Togliatti, Palmiro 154
Toma (Grosman), Ana 44, 98-99, 111, 146-147, 169, 182, 233
Toma, A. 27-28
Toma, Sorin 146, 170-171, 182
Torosian, Heran 212-213, 227
Toth, Béla 73
Trandafirescu, Costache 84-86
Transfăgărășan 262
Transilvania (Ardeal) 42, 57, 61-62, 150, 168, 200, 217-218, 222-223, 235, 268, 275, 278, 291
Transnistria 53, 78, 185
Trebici, Vladimir 224
Trepăduș (locotenent) 76
Trestioreanu (doctor) 37
Trofin, Virgil 260
Troțki, Lev Davidovici Bronstein 118, 135, 180-181
Tudor, Nicu 79, 116
Tudorache, Manole 94, 98-99, 146, 158
„Tudor Vladimirescu", divizia 152, 171
Turcia 224, 260
Tușnad 222
Tuzla (preot) 52
Tzara, Tristan 181

Ț

U

Ulbricht, Walter 245
Ullea, Octav 206
Ulmi (jud. Dâmbovița) 27-30, 32, 36
Unescu, Constantin (avocat) 228
Ungaria 99, 154, 156, 186, 188, 217, 245-246, 271, 274-275; revoluția 265, 267
Uniunea Patrioților (Uniunea Patriotică) 146-147, 234
Uniunea Sovietică (URSS) 6, 8-9, 45-46, 54, 56, 79, 84-85, 87, 96, 104, 106, 108, 112--114, 139-140, 145-146, 150-152, 154-158, 160-161, 164, 168, 170-171, 178, 180, 184, 186-187, 189-192, 195, 197, 200-201, 205, 211-214, 217, 219-220, 226, 238, 242, 245-246, 250, 252-254, 256-258, 265, 267, 270-272, 275, 281
Uniunea Tineretului Comunist (UTC) 18, 21, 28, 33-34, 44, 66, 71, 83, 85, 104, 115, 117, 232-233, 235
Uniunea Tineretului Muncitor (UTM) 44, 47, 182
Ursu, Gheorghe 275

V

Vaida, Vasile 44, 47, 61, 95, 99, 101, 235
Valache (ceferist) 119
Vald, M.T. 183
Valea Jiului 18, 76-77, 296; mișcări de protest (1977) 16, 262
Valea Prahovei 203, 234
Valentin, Marcel (avocat) 227
Vapniarka 53
Varady, Ion (Hans) 95
Varga, Vasile 227, 230
Varșovia 129, 189, 245; Tratatul de la ~ 8, 196, 245, 249-250
Vasilescu, George (jurist) 291
Vasiliu, Piki 202-203, 205, 232
Vasiliu, Teodor 236
Vass, Ghizela 171
Văcărești, închisoarea 32, 45, 86-87, 91, 112-113
Vărzaru (maior, spion prosovietic) 54
Vânătoru, Victor 226, 230
Verdeț, Ilie 296
Viena 193, 289; Dictatul de la ~ 217, 223
Vinea 202
Vinte, Ion 41, 44, 48, 153, 170, 233

Vîşinski, Andrei Ianuarevici 157, 161-162, 215, 220-221
Vlad, Iulian (general) 294
Vlădescu, Ionel 18
Vlădescu-Răcoasa, Gheorghe 44, 147
Voicu, Ştefan 182, 266
Voitec, Ştefan 213, 243

W

Washington 38, 44, 136, 200, 250
Wehrmacht 41, 118, 201
Weiss, Ludovic 230
Wilson, sir Harold 103
Wolf, Gh. 182

X

Xenopol, Radu 213, 215, 222, 227

Z

Zaharescu, Barbu (economist) 84
Zărneşti 291
Zeiger, Simion 44, 63, 99
Zevedei, Barbu 44, 213
Zhou Enlai 103, 249
Zilber, Herbert (Belu) 185, 188, 212, 214, 216, 223, 227-229
Zinoviev, Grigori Evseevici Radomilski 166, 180

Cuprins

Cuvânt înainte 5

Capitolul I. **ARGUMENTE** 7
1. Argument istoric 7
2. Argument biografic 11
3. Argument teoretic 13

Capitolul II. **PRIMA ÎNTÂLNIRE** 17

Capitolul III. **TINEREŢEA UNUI DICTATOR** 27
Lungul drum Bucureşti – New York 37

Capitolul IV. **PENITENCIARUL SPECIAL CARANSEBEŞ** 39
1. Plecarea 39
2. Privire topografică 45
3. Privire sociologică 51
4. Caransebeşul ascuns 72
a. Strategia 72
b. Aeroportul 76
c. Contraanchetele 79
d. Plecarea pe front 84
e. O sută de excluşi 89
f. Exerciţii de fanatism 92
g. Evadarea în masă 96
5. Bilanţ provizoriu 99

Capitolul V. **PRECURSORII** 103
A. Cazul Ştefan Foriş 106
1. Un personaj ignorat 106
2. Instalarea 108
3. Conflictul Foriş – Gheorghiu-Dej 112
4. Arestarea 121
a. Preludiu agitat 121
b. Ambiguităţi costisitoare 123
c. O întâlnire decisivă 126
d. Răpirea unui secretar general 129
e. Operaţia 131
B. Conducerea provizorie 139
1. Geneza 140

2. Denumirea 141
3. Componenţa 143
C. Cazul Ana Pauker 151
1. Întoarcerea 151
2. O misiune improvizată 153
3. Sosirea 156
4. Cancer 164
5. Căderea 167
a. Acuzatorii 169
b. Acuzaţiile 170
c. Apărarea 173
d. Ritualul 175
e. Devierea de dreapta 177
f. O concluzie 179
6. Ana Pauker – victimă a antisemitismului? 180
D. Cazul Pătrăşcanu 195
1. Contextul 195
2. Conciliabule Pătrăşcanu – Antonescu 203
3. Din Pantelimon la Palat 206
4. Fabricarea unui criminal 209
5. Erezii 214
6. O anchetă fără capăt 222
7. Procesul 226
8. Un cadavru în faţa Tribunalului 231
9. Reabilitarea 234

Capitolul VI. **AXUL PRĂBUŞIRII** 241
1. Înscăunarea unui nou secretar general 241
a. Aliaţii 241
b. O succesiune paşnică 241
c. Intrarea în rol 242
d. Necrologul 244
2. Apogeul: 1968 245
3. Preludii la ultimul act 252
a. Obsedantul deceniu 252
b. Partidul, Ceauşescu, România 263
c. Naşterea şi moartea în România 268
d. Petiţie 279
e. Scrisoarea celor şase veterani 287
f. Evenimentul, reacţii 289
g. Două epiloguri 292

Capitolul VII. **FUGA** 293

Index 299

www.polirom.ro

Redactori: Vlad Russo, Cezar Petrilă
Coperta: Manuela Oboroceanu
Tehnoredactor: Constantin Mihăescu

Bun de tipar: ianuarie 2002. Apărut: 2002
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266, 6600, Iaşi
Tel. & Fax: (032) 21.41.00; (032) 21.41.11;
(032) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7 • P.O. BOX 1-728, 70700, Bucureşti
Tel.: (01) 313.89.78, E-mail: polirom@dnt.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: lumina-lex@fx.ro